

114 /
1968 / 3

ՀՀ
ՀԱՅԿԱՅԻՆ
ԵՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՁԵՆՈՒԹՅՈՒՆ

114 /
3

9

30

1968

გნათობი

სოციალური ლიტერატურულ-მხატვრული
და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური შუახალი

წელიწადი 45-ე

№ 9

სექტემბერი, 1968 წ.

საქართველოს საბჭოთა მწერლების კავშირის ორგანო

შინაარსი

სიმონ ჩიქოვანი — გამომეხვეწებელი ლექსები	3
ლევან გოთაძე — მითრიდატი. რომანი. ვაგრძელეზა	11
ნინო დოლიძე — ჩემი ძმა ვიპტორი. ბიოგრაფიული რომანი	48
ქონსტანტინე პაუსტოვსკი — ოქროს შარდი. ვაგრძელეზა. თარგმანი გუ რაჟ ვოგიაშვილისა	59

10826

1918 თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის თარგმნაკთი წლისთავი 1968

ს. ჯორჯანაძე — აკადემიკოს ივანე ბერიტაშვილის საზოგადოებრივი მოღვა- წეობები	65
გოთაძე ლევან — მასალები თბილისის უნივერსიტეტის დაარსების ისტო- რიისათვის	71
ალექსანდრე აბაღაძე — გელათის აკადემიის ისტორიიდან	92
დ. გამყარაშვილი — თბილისის უნივერსიტეტი და კართული ლიტერატო- რისმოკლდობა	98
მ. კომახიძე — თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო ფაკულ- ტეტის ორგანიზაცია	106
წ. მარგალიტაშვილი — დასავლეთ ევროპის ენები და ლიტერატურა კართულ უნივერსიტეტში	113
პროფ. კეკელიძე — სიმონ ხუნდაძის ბიბლიოლოგიური ძიებანი	119
ივანე ჯავახიშვილის 84 კვირის წინასიტყვა კომენტარები და შე- ნიშვნები ვარლამ დონდუასი	134

კრიტიკა და ლიტერატურის მშობლანობა

ელეზარ ჯაველიძე — ალწმინდის ნაშრომის მსოფლმეცხველმობის გავგვისათვის
 გრიგოლ ხაჩუაშვილი — „დავითიანის“ ზოგადი საფარო წაკითხვის შესახებ
 ჯიშო ლოვაშვილი — რატომ ჰქვია თბილისის ციხეს „ნარიყალას ციხე“?

164

171

175

შეკრები, მოგონებანი

3. გარეგანი — თბილისი, 1943 წელი. გავრქელემა 177

წიგნების მიმოხილვა

ზონდო კარტოზია — ხელმწიფისა და რეჟიმის ურთიერთობის საკითხის
 საშის 186
 გივი ლოშვილი — როცა გული მღერის 188
 ჯ. შუბლიძე — საგმობა საჭარბოვლოდ ისტორია 190

მთავარი რედაქტორი ელგუჯა შალრაძე

სარედაქციო კოლეგია:

ირ. აბაშიძე, დ. ბენაშვილი, დ. გამეზარდაშვილი, შ. ლებანიძე, ზ. ჟღენტი,
 ა. ხულაკაური, ა. ქუთათელი, ე. ყიფიანი (პ/მგ. მდივანი), ს. შანშიაშვილი, დ. შენ-
 გელია, ვ. წულუკიძე, ო. ჭილაძე, რ. ჭაფარიძე, გ. ჭიბლაძე.

ტექნოლოგიური რ. ჩაყვტაძე

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 23/IX-68 წ.
 ქალაქის ზომა 70×108. ანაწყოების ზომა
 71/4×121/2. ფიზიკურ ფორმათა რაოდენობა 12.
 პირობათ ფორმათა რაოდენობა 16.
 უე 02498. ტირაჟი 10.600. შეკვ. № 2889.

რედქციის მისამართი: თბილისი,
 რუბთაველის პროსპექტი № 12.

ბალეფონები: რედქტორის — 98-55-11,
 პ/მგ. მდივანის — 98-55-13, განყოფილებე-
 ზის — 98-55-15, 98-55-17, 98-55-20.

საქ. კბ ცკ-ის გამომცემლობის სტამბა
 თბილისი, ლენინის ქ. № 14.

გამოუქვეყნებელი ლექსები

• • •

შორს ფლორენციის ჩრდილში შეფერინდი,
სულში ჩაფესვდა წრფელი სიამე,
თურმე ვყოფილვარ დანტეს შვეირდი
და მე ჩამოსვლა დავაგვიანე.

ხელში მიპყრია პურის თაველი,
ბევრჯერ ცხოვრება განველე დუხჭირი,
მე ვარ მელექსე ერთი ფშაველი,
მხარზე მკიდია სავესე ხურჯინი.

დილა მიპყრია და დრო ბებერი,
ფიქრი მოგზავიე მტლე და რიოში,
მეც გავიარე სალხინობელი
და წილი მიღვეს საიქიოში.

ჩამოსული ვარ მწვანე სოფლიდან,
სულში ჩაფესვდა წრფელი სიამე,
ჩემი ოცნება ადრე მოფრინდა,
მე კი ჩამოსვლა დავაგვიანე.

ეზოს მივსებდა შენი იები,
ნაზად დათლილი სპილოს ეშვები,
ავმაღლდი, როგორც შეიდი მთიები,
და დანტესავით შავეთს ვეშვები.

უცნაურია მართლა საწუთრო,
არ უწყვი სული თუ აიფრენდა,
არ მინდა სული წუთით დაესუდრო
და სიხარულის დღე გამითენდა.

ქვაზე ჩუქურთმა, სულზე ნარნარი,
რას ჩურჩულებს და რას მეუბნება,
უხმოდ მღერაღი თეთრი მარმარი
წარსულს იგონებს და მეუფლება.

დანტეს სულს თითქო მარმარში სძინავს,
იგონებს ქვის და ურთხმელის სუროს,
ფლორენციაში ფურცელი ფრინავს
და სულს ინახავს თუ საიდუმლოს.

• • •

მოველ და წაველ ადრე რომიდან,
ვერ მოვასწარი თვალის მოვლება,
ქვაზე ჯდომა და ფიქრი მომინდა,
როგორ მიფრინავს ჩემი ცხოვრება.

ნუთუ მეკლება ფიქრი მალული,
გულს არ სჯერა და მსურს დავაჯერო,
მიმყვება ღამე და სინანული
და შეჩვენება მიქელანჯელო.

მივდივარ, მრჩება რომის სადგური,
დამრჩა ხსოვნაში თლილი ლოდები,
მსურს იჭვიანი ლანდის დასტური
და რომის დილას დაველოდები.

სევდა მაწვება ღრუბელზე შიშვე,
მკერდზე მატყვია ცხოვრების ფრჩხილი,
სჩანს მოციაგე თუ მოციმციმე
ღამე დაჭრილი და მოკენჭილი.

მე სევდა რომის ქვებს დავატოლე,
ქედზე აფრინდა მერთალი ქედანი,
გაბიტოლიის თხემი დავტოვე
და მე მეწვია მიხი მხედარი.

ვინ დასჭრა რომის ეს ბნელი ღამე,
შინდა ლოდებზე დილამდე გაეტბე,
გადმოხტა ცხენით და აწ ხმა გაშეც,
დაჭრილი ღამის ტკივილი დათმე.

მოველ და წაველ მწუნრზე რომიდან,
ვერ მოვასერხე სულის ცხოვნება,
გადაფრენა და სრბოლა მომინდა,
როგორ მიფრინავს ჩემი ცხოვრება.

ნ ე ა პ ო ლ ი

ადრე დამხვდა დარდიმანდი,
მცხეთის ტოლი ნუაპოლი სისხამზე,
მსურს დავლანდო გარიბალდი
და ნაპირზე ფრთებს ოცნებით ვისხამდე.

ვეენიანი, ეშხიანი,
ცხენებია შორს გაფრენილ ვტლების
და მე მესმის ზღვის შრიალი,
ჩემი ლოცვა თუ ზღვის კილო ვედრების.

ცას სხივები ესირმება,
მორვენება უცხოა და მარტივი,
ცხადში ვარ თუ მესიზმრება
ვარძია და ჩემი მცირე მარტივილი.

მეც მტრის სისხლით ზელს ვიბანდი,
სადაც მთიდან მოწხრიალებს ლეზურა,
ნუთუ ვერ მცნობს გარიბალდი,
მისი ქუდი საქართველოს ეზურა.

ჩემ სიცოცხლეს ორად ვყოფდი,
ბევრჯერ შევსძელ სიყვარულში ცილობა,
მის ტკივილებს ტანში ვგრძნობდი,
მკერდზე მაჩნდა გარიბალდის ჭრილობა.

მიმიპყრია გულის ყური,
ნეაპოლი შორეულ დროს მაგონებს
და ეძახის სიყვარულით
ჩემს იისფერ და ატმისფერ მთაგორებს.

ს მ რ ე ნ ბ ლ

შორს ნანგრევებში ირხევა ლანდი,
მთიდან ცისფერი გემები ვთვალე,
მე სორენტოში ლედვის ჩირს ვჭამდი,
ზღვა იყო ლურჯი და გამჭვირვალე.

მთებიდან მშვიდი წვებოდა ბინდი,
ზღვა იყო სუფთა, ლურჯი და მუნჯი,
ჩემი გვარია სორენტოს მკვიდრი,
და ამ მშვენებას ვით გადავურჩი.

როგორ ციმციმებს ნაპირთან ჭავლი,
ეზივარ, ვკითხულობ თბილისის გაზეთს,
მესმის მე უცხო ყივილი მამლის,
ადრე მიმხმარი პომპეის ხმაზე.

ჩემი გვარია სორენტოს მკვიდრი,
მაინც მე მერგო ასეთი ხვედრი,
მეც ზომ ვიყავი ნანგრევი დიდი
და აღმოვცენდი პომპეის გვერდით.

სორენტოს ჩრდილმა ზღვაში ჩამოტოვა,
თვალმა მწყურვალმა წყალი დალია,
ნეტავი ახლა ჩემთან გამყოფა,
ერთად გვანახა ეს იტალია!

შორს მაგნოლიის ტყდება რტოები,
ბზა მიჭირავს და არის ხარება,
პომპეის ნანგრევს არ დავტოვებდი,
მაგრამ რა ვუყო, შინ მეჩქარება.

ზღვის სილამაზე გულზე მომენტო,
შორს შემოდგომის ქვალი ჭორფლია,
რა ლამაზია მართლა სორენტო
და მწვანე კონცხი მაინც სჯობია.

ნეაპოლიდან - კოპპეაზე

შინ მომენატრა მე იტალია,
სორენტოს გზა და კაპრის კუნძული,
მართლა, იქ თვალმა წყალი დალია,
სადაც ვაზია რტო დახუნძული.

მთიდან ზღვის სივრცე ისე ლურჯია,
თითქო თვალია და ცის ცალია,
თუმცა მეტყველებს მაინც მუნჯია,
მუდამ მიყვარდა ეს იტალია.

საით ჩავიდე, რა გზა ვირჩიო,
პერს გარინდულს სუნთქვით ვეხები,
გზაზე მხედებიან მე კაპრიჩიო
და დაბრაწული ღვინით გლუხები.

მთა ნარინჯია და ზღვა ლურჯია,
გზა თურინჯია და ცა ჭადარა,
ამ ზღვას ეს მთები ვინ შეურჩია
და მთებზე თაფლი ვიღამ დაღვარა.

ზღვა ისე დაცხრა, თითქო მორცხვია,
მართლა, აქ თვალმა წყალი დალია,
სადღაც, მთის ანლო მწვანე კონცხია
და შინ მიმყვება მე იტალია.

ს ა ბ ა

ჩემი გუმანი ამ ზღვას გავანდე,
მერე ლურჯმა ზღვამ თვალი განაბა
და ვით ღრუბელი, ზღვაში დავლანდე
მოჭირნახულე მოხუცი საბა.

დიდი სიყვარული და ოფლის იწურავს,
საბას თეთრი თმა გზებზე ხუნდება,
ორასსამოცი წელი მოსკურავს
და თავის მრევლში ეხლა ბრუნდება.

დღემდე სად იყავ, რომელ დაბაში,
როგორ დასძლიე სოფლის აბრუნდი,
თვალს ატყუებდა ტალღის თამაში
და შინ ამდენხანს ვეღარ დაბრუნდი.

სად დაგეწია უამინდობა,
როგორ ჩაგიქრო ზღვაურმა კვარი,
ხმელთაშუა ზღვაზე შენ რა გინდოდა,
არსად აჩნია ზღვას შენი კვალი.

როგორ გაგიცვდა გზაზე წაღები,
ზღვაში დაგება შენ ტანსაცმელი,
შორს ფიქრებით კრთიან ტალღები
და იალქანი თრთის აღმაცერი.

უბეს აგვისებს სიტყვის სურნელი,
ვერ დაგიხვდება ზღვაზე ფირალი,
შენი წვერია ქართლის ღრუბელი,
წვიმით საესე და მუდამ მტირალი.

სულში ჭრილობა დაგიბალდამდა,
გინდა, სატკივარს სიბრძნით აჯობო,
სად გაგიტუნდა, იქ დაგიღამდა
და სხვა ვერ პპოვე მიწა-სამშობლო.

გავს იტალია რუკაზე ჩექმას,
შენი ყაყაჩო არ გადათელოს,
თუმცა ღვთისმშობლის მშვენება შექმნა
და ქალწულს ერგო ხომ საქართველო.

თურმე საწუთრო ვრცელი ყოფილა,
სად დაგეწევა ბედის ბორიო,
სუროს პერანგით შინ აღობილა,
შენ გელოდება ციხე გონიო.

მოდი, მოგვხვდე, წმინდა მოხუცო,
პპოვე სამშობლოს მთაში საჩინო,
მსურს დაპურებულ ჯეჯილს მოუსწრო
და შენი სიტყვის მადლით გვარჩინო.

მ ა მ ე რ უ კ ე ბ ი

ტალღას ავლია ფირუზის ქაფი,
ხმელთაშუა ზღვაზე ბაცე ბინდია,
ცაზე კვიდია კოლხური ჭრაქი,
თუ მე ეს ჭრაქი სულში მინთია.

შორს მერვენება ჭრელი ჭადრები,
კაკლის ჩრდილი და ვიწრო შუკვები,
ზღვის მიწურულში თრთიან ლანდები
თუ მე მელიან მამელუკვები.

ნაპერწყლებს ყრიან ცხენთა ნალები,
კლდიან ნაპირზე დაკრუს ბუკვები,
სამშობლოს ვერსად დამალები
და მე მიხმობენ მამელუკვები.

ტყვირში შეზრდილებს ურა ჭაკებზე,
როგორ შეცვლიათ თვალთა გუგები
და მზით მორუჯულ უცხო ვაკეზე
ფუძეს ეძებენ მამელუკვები.

დედებზე ფიქრი მათი ხვედრია,
ადრე მორეკეს, როგორც ნუკრები,
ახლა არაბულ კვიცებს ხედნიან,
ჩელას მღერიან მამელუკვები.

თუ აგონდებათ სოფლის ჭიშკრები,
ლომის ყანა და წნელის ფაცხები,
მეც ჩემი ქვეყნის ბედში ვიჭრები
და ფიქრით ნაპირს მივენარცხები.

ნუთუ სამართადგენ ლანდები,
მთვარის შუქზე სჩანს სოფლის შუკვები,
მე მერვენება შავი ნაბდები
და შავ ცხენებზე მამელუკვები.

ს კ უ ზ ა რ ი

ბავშვობის ჭამს ჩრდილი დაგრჩა,
სად უტიფრად გარინდულა სკუტარი,
სად მამულის ღონე დაიხარჯა,
შენ ცხოვრობდი ლტოლვილი თუ სტუმარი.

ვის ელოდი, არვინ უწყის,
წყვილი თვალი ზღვის ბურუსით გაფისე,
შენს ბავშვობას დავეძებდი უწინ,
აწ მოვეყურდი და არ დამხვდი ნაპირზე.

აღბათ იყავ ერთი ცახე,
ამ მიდამოს წყველა ველარ უთხარი,
ვიბოგინე, მწუხრზე დაგიძახე,
მეჩვენება, პასუხს მაძლევს სკუტარი.

ხმა თუთუნით გამებოლა,
ჩემი ცხენიც თურქს უბია თავლაში,
რას მიგალობს მინარეთზე მოლა,
მწყურვალი ვარ, სად მოვსულვარ გვალვაში.

წყლის მაგიერ შევსვი ყავა,
შენს მაგიერ ვერვინ ვბოვე მაშველი,
ბინდის სიომ თითქო დამიყვავა,
თუ შრიალებს ზეთის ხილის ნაშენი.

ჩრდილი დაგრჩა და სკუტარი,
ჩემს თბილისზე ბევრჯერ დამე ნათევარს,
სად დაკარგე ფიქრი საკუთარი
და ვერ ვბოვებ შენს პატარა ნატერფალს.

ვერ ვიპოვი ზღვაზე ნუთუ,
რა ყოფილა ზღვის ტალღების ლაშქრობა,
ისევ ვწუხვარ და ვწევ თუთუნს,
სკუტარიში არ ჩანს შენი ბავშობა.

ბოსფორი

რა წარმტაცია ბოსფორის სრუტე,
თუმცა დილამდე ვერ დავახანე,
ნუთუ ჩემი გზა გამხდარა მრუდე,
ვერ მივატოვე სტამბოლის დამე.

აქ ჩაქრა ჩემი სიცოცხლის ჭრაქი,
სტამბოლის დამე ჩამქრალ ჭრაქს სინჯავს,
თუ დამრჩა სისხლის სპეტაკი ლაქა,
ახლა მაწვდიან ყაფიან ფინჯანს.

რა წარმტაცია ამაღამ სრუტე,
მაინც ვერ ვენდე ვშხიან ბოსფორს,
რამ გააყუჩა ისლამის ბუდე,
შემიტყუებს და, მეონია, მომსპობს.

ბოსფორს ავლია მთვარის ზონარი,
იჭვი სკუტარის კლდეს დავახალე,
ბევრი რამ დამრჩა მოსაგონარი,
განსაკუთრებით — სტამბოლის დამე.

დიდხანს არ გასტანს ეს შეღამება,
 მალე გაქრება სიბნელის ზღუდე,
 და განშორება არ მენანება,
 თუმცა მე მსიბლავს ბოსფორის სრუტე.

ღაბრუნება საგმობლოში

ცას შეჟღალება თითქო ვადროვე,
 გემის ბაქანზე დიდხანს ვიარე,
 მერმე ბოსფორის სრუტე დავტოვე,
 შავი ზღვის ნისლებს შევეზიარე.

შორს მინარეთმა ღამე გათოფა,
 გამხდარა მთვარის თანამედროვე,
 სრუტის მშვენებამ თუმცა დამთოფა,
 მე მაინც ბოსფორს გამოვეთხოვე.

ვერსად ვიპოვე პაპის საკაცე,
 ვერც ჩრდილის დარი მეფის გამყოლი,
 თაფმოკვეთილი დგას სააკაცე
 და ვერ მატყუებს ჭკუით სტამბოლი.

წყველა და კრულვა ვედარ ვუთხარი,
 ცას შეჟღალება თითქო ვადროვე,
 ღონე არ დამჩა ზღვაზე მუდარის
 და ტურფა სრუტის ხედი დავტოვე.

მე ბოსფორს როგორ დავემდურები,
 თუმცა სხეულზე ვითვლი იარებს,
 ზღვისკენ მიჭრიან მებაღურები
 და მეც ზღვის ნისლებს შევეზიარე.

მ ი თ რ ი ღ ა ტ ე

გ რ ა მ ა ნ ი

როგორც კი გაწინაურდა, მაშინვე ჰკრეს ორი ისარი. ჯაჭვის პერანგმა იხსნა. ახლა ოდნავ უკლო სვლას, წინ ალისტარხო გაუშვა, რამდენიმე სხვა-ნიც და ჯგუფთან ერთად მიიჭრა ტბასთან და შემორკალულ გეზს ვაპყვა. ახლა მარცხნივ ქაობი იყო, მარჯვნივ — მინდორი. ნისლა გაწვიართა და ჰხედავდა, როგორ რჩებოდნენ უკან გახვითქული მონაწილენი. მალე ალისტარხო-საც დაეწია, მაგრამ არ გაასწრო, მანაც მოჰხედა უკან, ოქროს ვარსკვლავს დეზები გაჰკრა და გაჰკრა. ანარია ცოტა ადრე გადასჭრა და ქალიანში შეიჭრა. მაგრამ ნისლას ფრთხილი პატრონი არ მიჰყვა, ცხენს კისერი მოუგრია და ანარიას მარჯვენა ნაბირზე განაგრძო გზა. არც დათქმულ ადგილზე გაფონა მდინარე. სწრაფი თვალით საეჭუო მო-ისარნი შენიშნა ზეებზე. უფრო ქვე-ვით ჩასცილდა და უცვალავ ადგილზე გაიტანა სავალი. მერმე აღარც დალიძ-ვა იყო შორს.

აქ, ფონზე კი აბჯროსნები იყვნენ. მა-ინც ოდნავ თავი დაუჭირა ნისლას და ქალიდან სხვებიც რომ გამოვიდნენ, ერთად, ჯგროდ მოსულეებში გაერია. ალისტარხო კი უკვე წინ იყო.

მერმე ზღვას წაადგნენ. აქ ნისლასაც

გამოაჩნდნენ მოსარჩლენი — „ამირა-ნის“ მეზღვაურები.

ვათბედიამ ისევ ზღვაში, შეაგლო-ცხენი, მაგრამ ახლა ცხენის მკერდზე მაღალში აღარ გაუშვა, შემობრუნა და მუხლი გაუშალა ნისლას. ცხენმაც ხე-ვიანად დატორა ნიადაგი... ისევ რომ ლალიძგაზე გავიდა, ყველა უკან იყო მოტოვებულო, ვარდა ალისტარხოსი. მასაც შუა მდინარეში დაეწია, გვერდით გაუარა. ალისტარხომ სულ ახლოდან შეჰხედა...

— სამორგვის მკრელო, შენ ხარ? მომალორე? ფუი, შენს ვაეკაცობას!

— ჩემს ვაეკაცობას რას ერჩი? ხა-რის რქებს რომ ვადაგარჩინე? შენ კი-აი, შენი ვაეკაცობა! — და ორი ისარი დაანახვა. — მაშინ მძაღნაფიცი დამი-ჭერი, ვაბატიე! ახლა კი მიფრთხილდი, გირჩევნია! მარულაში კი, დღე, მჭობმა აჯობოს!

მათი ცხენები სულ თანაბრად მიჰ-როდნენ. მდინარის შხეფი და გაფუ-გაჰქონდათ. გაჰფონეს, მისი სილიანი ნაბირებიც ვავლეს და ახლო მინდორ-ზე გავიდნენ. ეს არის, რომ ალისტარ-ხო შეუმჩნეველად სულ ამუშავებდა-ცალ დეზს. ნისლას კი ეს არ სჭიროდა.

— ვინ ხარ მაინც?

— ვინცა ვარ! — ისრები მესტების ყელში ჩაირჭო, ცხენს კისერზე ცა-

ცია მოუთხოვნა და ალისტარხოს გადასახა. — ახა, მომყევი ახლა!

ნისლა გაწინაურდა. ალისტარხოს ისეთი გრძნობა ჰქონდა, თითქმის მისი ცხენი, სანაქებო ოქროს ვარსკვლავა, ფეხებს ფშეკავს და კუმშავს, ფშეკავს და კუმშავს. ადგილზე კი არის, ვერ იძვრის. ნისლა კი მიიწევს და სულ შორდება მას!

— მომიცადე! ერთად მივიდეთ, თავს ნუ მოპკრი! — შესძახა ალისტარხომ, — გერ გადამარჩინე, ახლა მღუპავ! ვაეკაცური გული მოიდე!

ნისლოსანს გაეცინა, შეეცოდა კიდეცაც „თავმოძრონე ვაეკაცი“. თვალთ მანძილი მოზომა. ხეებს იქით უკვე ილორ-მინდორი იწყებოდა. ადვირი უნებურად მოიმოკლა და უკან მოიხედა.

ამ დროს ქამანდი მოხვდა, კისერზე მოედო და ვიდრე ყულფი მოიყრებოდა, ხელი შეასწრო და მხარი შეუყენა. ქამანდს სისინა ძახილიც მოჰყვა:

— ახლა სადღა წამიხვალ! — ალისტარხომ ხელზე შებმული ქამანდის ბოლო უფრო მოიმოკლა და მომაგრდა.

ახლა კი საოცარი ვითარება შეიქმნა. მიჭროდა ორი ადვირმიშვებული ცხენი, ხოლო მათი მხედრები ურთიერთ-გადაბმულები იყვნენ ქამანდით.

— დამარჩი! თორემ კატასავით ვაგვუდავ! — იღრინებოდა ალისტარხო.

— ამიშვი, თორემ გადმოვაგდებ! — სუნთქვამჭეტირებულად უპასუხებდა ნისლას პატრონი. ქამანდის კვანძის უპირატესობა ალისტარხოს მხარეზე იყო, ხელზე და ხელში მოგდებული ბევრად უფრო სახერხო იყო, ვიდრე ყულფი მხარ-კისერზე, მაგრამ მხედრის მოხერხება, საქციელის პატიოსნება და ცხენის სიმარდე ვაჟბედიას ბედი იყო! და ყველაზე დიდი ბედი ის იყო, რომ მოასწრო ხელ-მხრის შეგდება, შეყოლება ყულფში, თორემ მართლაც გაიგუდებოდა. ახლა კი გაუძლო, სული მოიბრუნა და ცხენი განზე გაუშვა. ალისტარხო რომ გაუთანასწორდა და ქამანდი მათ შორის ლარად გაიწვართა, ვა-

ეხედვიამ ილორის მინდვრას წინა ხეებს უპირდაპირა, ხეებში გაძვრა და ხელად მოუხვია. უკანა ცხენისა და მხედრის ხეზე შენარცხება აუცდუნელს იყო.

— ახლა შენ დამარჩი! — მიძახა და თოკის ყულფში გამაგრდა.

არც ალისტარხო იყო უხერხო. იაზრა, რომ აქაც დამარცხდა, ფარული სატევარი იშვიშლა და სიმაღ დაქიმული ქამანდი გადაჰყვთა.

მოულოდნელ შემსუბუქებისაგან ნისლამ წაიმუხლა, მაგრამ უმაღ შესწორდა, ერთი ქამანდის მანძილით მაინც წაუსწრო თითქმის წამოწეულ ოქროს ვარსკვლავს. აღარც მოუხედავს ვაჟი-ბედიას, ცხენი ჰაერში მთელი სიფრძით გაწვართა და სულ მალე ილორის ერი აელანდა თვალუბში. ძახილიც მოესმა.

— ნისლა-ილორი! ილორის ნისლა! ალღოთი კი, უკან მოუხედავად, იგრძნო, რომ ახლო-მახლოში აღარცერთი ცხენი არ მოსდევდა ნისლა-ილორს!

კოტაც და, გახელებული ბედაური კუბრა-გალავანს მიაგდო და გასწვრივ სრბოლაში ძლივს დაიოცა.

და რომ დაქვეითდა, მხოლოდ მაშინ-ღა შენიშნა, მიწაზე გრძლად ეთრეოდა მხარ-კისერზე შერჩენილი, ქამანდის გადაჭრილი ნაწილი.

ნისლი ტარიელმა და გედემ უმაღ გალავანში შეიყვანეს. მხედარმა კი ქამანდიცა და ისრებიც მახუნჯავს ჩააბარა და მეფე-უფალს ეახლა, ცალმუხლზე ჩადგა და ხელი ზეცისაკენ აღაპყო.

— ვფიცავ, ძველსა და ახალ ღმერთებს! ილორსა და მამა-შვილობას! ფრთოსან ცხენის სახიან დროშას. მხცოვანთ არულსა და ახალგაზრდათა მარულს, მე და ჩემი ცხენი მოვედით პირველნი არა ღალატითა და ზეანჯები-ლა, არამედ ღმერთების მფარველობითა და გარჯითა! ილორის ერსა და ბჭეებს ვასახელებ მოწმეებულ და მოსარჩლეებად!

გოჯი-მეფე-მოგეს ცრემლი წამოერიო, მაგრამ დამფარა, გადახვია ვაჟბედის და ყველას ივსავონად თქვა:

— დაე, მუდამ სიყეთისა და ქველუბის იყოს დიდი მარულა! პირველი

ხარ და ჭილდო შენია! შეილო ჩვენი ქვეყნისათ, ძეთ ილორისათ!

— ძეთ ილორისათ! ნისლა ილორი და ძე ილორისა! — სიამით ხმაურობდა ილორის ერი.

ხოლო შემდეგ, როდესაც მოვიდნენ დაგვიანებული ცხენოსნები, საოცარი ამბავი სთქვეს. ალისტარხო შეხეთელს თავისი ხელით ჯერ უწამებია, მერმე დაუკლავს თავისი ცხენი, ოქროს ვარსკვლავა და თავად სადღაც გადახვეწილა.

— სქვამგურ და გვაზავ, მიხვდეთ განძილებულ ცხენოსანს, რა სულწასული ყოფილა? მჯობნის მჯობნი არ დაილევა, ილორობა კიდევ იქნება და არა ერთ გზისა ასე გულის გასატეხი რა სჭირს!? ცხენის დაკლა ილორ-მარულაში ამის მეტი არ გავგინილა კეთილად მოგვიქციოს ილორმა!

კიდევ ერთხელ შეიკრიბნენ ილორის ბჭენი, მაგრამ სქვამგურ შეხეთელი მათ შორის აღარ იყო, არც აღარავის სჭიროდა.

გოჯი-მეფე-უფალი ისევ წარსდგა ბჭეთა წინაშე, ახლა სრულმეფურ სამოსელ-წამოსასხამში, გვირგვინითა და ღროშიონ-კვერთხიონით.

— თანახმად ჩვენი და ერთობლივი სურვილისა, კეთილგზობით შერჩევაი მემკვიდრე-შვილობილისა და ესე არს—ყოელისა ვაჟკაცობისა და წიგნურობისა მფლობელი. ჯერ ფრიადი ყრმა, მაგრამ უკვე სრულწლოვანს შეტოლებული — ვაჟიბედია სპერელი, ობოლი, დიდგვარიშვილი, ახლო ნათესავი მახუნჯავ ტაოელისა და ბედან ბრძენისა კოლხისა და, სხვა რომ არა ეთქვა რა, მთელი ილორის ერის წინაშე მან ორჯერ ისახელა თავი — ავ განზრახვია

მოშვებულ შავ-ბულას შეებრძოლა, გაიმარჯვა კიდევაც და ალისტარხო შეხეთელიც გადაარჩინა, მერმე ჯერ შარულაში, მიუხედავად ხელის შემოსისა, გაიმარჯვა და ილორის ძის სახელი და ჩვენი ჭილდო მოიპოვა!

— მართალ არს, მართალ! ვემოწმებით! — ერთბაშად შესძახეს ბჭეებმა.

— თუ ბჭენი მოითხოვენ დამატებით დასაბუთებას, მომთხოვეთ, არადა ილორის ძე, ჩემ ძეთაც და ტახტის მემკვიდრედაც დამიდასტურეთ! ილორის მადლმა! ყველა დმერთების მადლმა! მულისა და კედარის მადლმა! მამაშვილობის მადლმა!

— წარმოდგეს ბჭეთა წინაშე! გვეჩვენოს გმირი! მემკვიდრედ სახული! ბრძენ-მეფე არჩევანში არ შეცდებოდეს! ჩვენი თვალითაც ვნახეთ! დასტური! დასტური! ილორის ბჭეთა დასტური! — შესძახეს აღელვებულმა ბჭეებმა. და არც შეჩერებულა თანაგრძნობის შეძახილები, ვიდრე მახუნჯავმა და ბედან-კოლხმა მემკვიდრედ სახული, ბჭეებს არ წარუდგინეს. მას კოლხი მეფისწულის ცისფერი, ქობამობეწვილი წამოსასხამი მოეგდო, ხოლო მოყოლილი მცირე ჯიდა დაეღვა. ტანაყრილი, კიდევ უფრო მაღალი ჩანდა, სახესა და თვალეზზე ჯერაც ქენებისა და ორთაბრძოლის ხილვა-განცდები შემორჩენოდა.

— ილორის ღვთაება! — ჩუმად აღმოხდათ ბჭეებს, — დიდი დასტური!

— დიდი დასტური! — ძახილი ბჭეშიც გაძვრა და კუბრა-გალავანსაც გადააგორდა.

„დიდი დასტური“ მიგორავდა ილორის ერში.

19. ღოჯის ნიშანი

ფიცის ლოცვა და საპატიოთა სუფრა აქვე, გალავანში გაიშალა. უფლისწული დადიცეს და ილორის ზედაშე აკურეს. თვალცრემლიანმა ბედანმა დი-

დი ეტრატფურცელა წიგნი სასოებით გადასცა.

— „მატიანე სპერისაი“ ამიერთ შენს ხელთაა და ვინძლო დიდებულნი

ფურცლები შემატო მასა და ჩვენს მრავალ ტომს!

აბიო-იბერმა, აქვე, საჯაროდ, იბერთა დიდი მეფის — ადერკის სახელით იწვია კოლხეთის უფლისწული უფლისციხესა და მცხეთას.

ახლა კი ყველამ ინიშნა, რომ აქ ილორ-მარტულა მხოლოდ ერთი მცირე მარტველთაგანი იყო დიდზე დიდი და ბრძნულად მოფიქრებული ჯაჭვისა. ისიც ინიშნეს, რომ ეს „ჯაჭვი“ ქართველ ტომების სასიკეთოდ იყო მოგვარებული და თვით უფლისწული, ალბათ, ახალ ჰილგამეშად და ახალგაზრდა ალექსანდრე მაკედონელად იყო მოვლენილი ამჟამად ქართულ დედამიწაზე.

გოჯი-მეფე-უფალმა თავად უთავა საზეიმო სუფრას, „ნისლას ქენებასავით“ იჩქარა. გულშეძრულსა და გაბარებულს, სუფრაზე არ ედგომებოდა, თანაც ილორში უსათუოდ აჯის კარზე ჯდებოდა მეფეცა და სახლთუხუცესიც. ხოლო ასეთი ბედნიერი ილორობის დროს, ვინ არ მოვიდოდა აჯით მათთან. ძველთაგანვე გარდმონაწესი იყო — ილორობას მრავალთ შევერდომა, პატიება, სისხლის მაძიებელთა მორიგება, ღარიბთა და ქვრივობოლთა გაკითხვა.

უფლისწულიც თავისი საპატიო ამალით ილორის ერში ვადავდა. გვირგვინი არც მამობილმა და არც შვილობილმა არ გაიტანა. თავისიშელობა, აქ, ილორის ერთბაში, სრულ თანასწორობას გულისხმობდა. იგივე ღამაზე გარდმონაწესი იყო. თუმცა ილორის ერში მონა არ ერია. თუ ფარულად გაერეოდა — დაისჯებოდა, თუ პატრონის ნებით ან ნებაართვით, უნდა გაეთავისუფლებინა პატრონს. აქ მხოლოდ ილორის მონები იყვნენ, მაგრამ ეს უკვე სარწმუნოებისა და სულიერი მორჩილების ამბავი იყო.

გავიბედა ისევ ნისლაზე იქდა, ახლა იგი საუფლისწულოდ იყო შეკაზმული. ალა, რაღა თქმა უნდა, ბედანი, აბიო, მახუნჯავი, ტარიელი და სრულმისიანნი ახლდნენ. მალე ვიდოდნენ, რომ მიანცადამიანც არავის ჩარჩენოდა ახალ-

უფლისწულის საზე. მართალია, მას, ძველთან შედარებით, მოუწონებდა მხრებამდე ჩამოსული მკვლევარებმა ჰქონდა, მგზავრობაში საოცრად შეგავსებულ იყო, ზედა ტუჩზე ღინღლიც მოუჩანდა, კოლხური მზეც შეჩქალ ბრინჯაოდ დასდებოდა სიხეზე და ფრიად უცვლიდა იერს.

გავიდნენ თუ არა ილორ-მინდორზე, ერი შემოესია. განსაკუთრებით ქალები. უფრო საკუთრივ — ყმაწვილქალები. უღიმოდნენ, უცინოდნენ, აყრიდნენ ფერად-ფერად ყვავილებსა და შერმე დედის კალთებს ეფარებოდნენ.

უფლისწულს თვალი მოსტრა, დააბნია მოყისკისე და თვალუფუნა გოგონებმა, სახეხატულა და ტანწერწეტა ასულებმა, ყელყარყარა გასათხოვებმა, ამდენმა ლულუფამ ერთად! თვალი დახუჭა და გულის ძგერა ძლივს დაიოკა... მაგრამ კისკისი უეცრად გაწყდა ნისლაც შეტოკდა.

წინ დაიხედა და სულ განცვიფრდა. ორი მაღალი შაოსანი დედაცაი წინ უდგა ნისლას და მის წალურსულ ყურებსა და აქნეულ თავს — არ ეპუებოდა.

ილორის ერი და განსაკუთრებით ყმაწვილქალები ზმაგაქმენდილად იდგნენ.

— რა გიჭირთ, ჩემო ძიძებო? აი, მეც ასეთი მყავდა, თამაით! შენ ხარ? — შერმე მიხედა, რომ აღელვებამ არ სათქმელი ათქმევინა და ვედარ გამოაკეთა, — ყველა ღმერთს ვფიცავ, ორივე მეტად ჰგავხართ!

ცხენს აღვირი მოუწერა. თუმცა ნისლაც საოცარ შემწყნარებლობას იჩენდა. არც მამინ ვაჯიქებულა, დედებრებმა აქეთ-იქიდან ხელი აღვირში რომ შეავლეს და წინ წარუძღვნენ.

ყველა უსიტყვოდ გაჰყვა. არც თუ შორს, ხის ჩრდილში, ქურქლის გამოსაწევად თუნთან მივიდნენ. ახლო-მარლოში აბჯროსნები იდგნენ, მაგრამ თუნთან მისვლას, საჭმელისა თუ სასმელის მიტანას არავის არ უშლიდნენ.

— შეილო, აქა ხარ? — თუნის ორმოში ჩასძახა ერთმა შაოსანმა.

— აქ ვარ. — დაგუბული, ჭურის კი-
ლო ამოვიდა ორმოდან.

— შენცა, შვილო? — ახლა მეორემ
ჩასძახა.

— მეცა.

— ვინ არიან? — იკითხა გაკვირვე-
ბულმა უფლისწულმა.

— შენ რომ ისრები გტყორცნეს! —
მოახსენეს აბჯროსნებმა.

— აქ რაღა უნდათ?

— განაჩენს ელიან.

ახლა კი თავი აღმართეს დედაბრებ-
მა, ერთხმად ამეტყველდნენ.

— დედა-შვილობასა, გვიხსენი შენს
ბედს მაგათ უბედურებას ნუ დააბედებ!

— ჩვენი შვილები არაფერ შუაში არ
უნდა იყვნენ!

უფლისწულმა შემომდგარ ერს გა-
დახედა. უგრძობი იგრძნო. ილორო-
ბას ყველა კეთილად განწყობილი იყო.
მისგანაც სიკეთეს მოელოდნენ.

— დამანახეთ!

— ჰეი, ისე დადექით, ზეიდან დაგი-
ნახონ! — თუნის ზახაში ჩასძახა აბჯ-
როსანმა, მერმე გასცილდა.

ბნელ ორმოში მითრიდატემ ისე ჩაპ-
ხედა, როგორც ბნელ მორცეში.

— გერა ვხედავ! ვერც ვცნობი ამო-
იყვანეთ!

აბჯროსნებმა თავი დაჰხარეს, მარტ-
ლას გმირი, ულოდნელად გაუფლისწუ-
ლებული, თქმა არ უნდა, უფლებამო-
სილი იყო. ხელად შუბი ჩააყუდეს
თუნში. ჭერ ერთი ამოსწიეს, მერმე
მეორე. სულ ახალგაზრდები იყვნენ,
ლინლიანები. ახლა იდგნენ „ნისლოს-
ნის“ წინაშე და თვალმოჭრილად შეჰ-
ყურებდნენ. მერმე ერთმა თავი დაჰხა-
რა, მეორემ, პირიქით, უფრო ასწია,
ტუჩიც ჩაებინა და ზედ დიდი ღოჯი
გამოუნდა, ასევე ყინაღ დადგა.

უფლისწულმა ჭერ დედებს გადაჰხე-
და, მერმე შეაპყრობილ ჰაბუჯ მოი-
სართ...

— გაუშვით, ესენი არ არიან! შეგც-
დათ!

— შენ დაველოცოს სიტყვა და მარ-
ჯვენა! — ერთხმად შესძახეს დედებმა.

მოისართავან ერთმა უფრო ჩაღუნა
თავი, მეორემ უფრო აღმართა.

— არა, უფლისწულმა, ასე მოთხარი
მაგლახებ! თუ შაბატიე, ასე მოთხარი
და სიკვდილამდე გემსახურები! თუ
არა და, შენც იცი და მეც ვიცი, რომ
მე ვიყავი! — წამოიძახა ღოჯიანმა.

— ვინ ზარ? — განცვიფრდა, აგრეთ-
ვე. ამაყი და პირამთქმელი მითრიდა-
ტე.

— ოლთაეე ლეჩხუმელი ვახლავართ!
— ცხენი გყავს?

— მყავს და არც დამიყლავს. ჩემს
სიგლახავეს სხვას არ ვაბრალებ!

— მიპატიებია! ოლთაეე ლეჩხუმელი
ჩემს ამაღაში მომგვარეთ! — თავის
მხლებლებს გადასძახა და ცხენი დასძ-
რა. უკან დალოცვისა და აღფრთოვანე-
ბის ხმა ნიავ-ქარად მოსდევდა.

მალე ზღვის პირას იყვნენ, საელაეე
უკვე კარგად იყო და ნაპირზე გამოე-
გებათ. მან უკვე თავის „ზღვის მშო-
ბლის“ გამარჯვება და უფლისწულად
გამოცხადება იცოდა, მაგრამ უსეტ მიხ-
ვდა, რომ „ეს მხოლოდ პირველი ნახ-
ტომი იყო ეფეხად დაბადებულისა“
მან უკვე იცოდა, რომ აქ დიდი საი-
ღუმლოება იყო ჩამალული და, ადრე
თუ გვიან, მისთვისაც უნდა ვაგენდოთ
ეს საიღუმლო. და, რაც არ უნდა ვარ-
კვეულოყო, მას უანგაროდ და თავდა-
ღებულად უყვარდა თავისი „ზღვის
ძმობილი“ და ამას აღარაფერი შესცუ-
ლიდა.

პირველ შეყრისთანავე, ჭერ ძმურად
გადაეხვია. გადაჰკოცნა, მიულოცა და
მერმე ზომალდის აშბავი მოახსენა:

— „ამირანზე“ სრული წესრიგია!
სამგზავროდ თუ საბრძოლველად მზად
ვართ! მეზოფენი კი ნისლოს პატრონსა
და დაპირებულ „ღმერთების მოხედ-
ვას“ ელიან და შენს ლოცვაში არიან!

— მიიღებენ დანაპირებს, როგორც
კი ზღვაში გავლენ, „თავისუფალ მეზ-
ღვაურთა“ წოდებას მივანიჭებ. ჯაჭვები
ზღვაში გადაჰყარონ!

— მერმე სად არის ასეთი წოდე-
ბა!? — იკითხა გაკვირვებულმა ბედან-
მა, — ან აქ, კოლხეთში, ან იქ. — ხე-

ლი ზღვისაკენ გადაიქნია და სახელი არ სთქვა.

— არსად! — მოსკრა უფლისწულმა, — ამიერთ იწყება, ესენი პირველები იქნებიან! არა, ჯაჭვები არ გადაჰყარონ. აღმებად დიიტოვონ! ტარიელმა დასწეროს საერთო სიგელი, კოლხთა უფლისწულის სახელით, სიგელი ხომალდზე დარჩეს.

ბედანმა იფიქრა, იფიქრა და ბოლოს განცვიფრებით შეეკითხა:

— უჯაჭვოდ გსურს დაბა ხომალდზე? ადრე დაგიწყია ცეცხლთან თამაში!

— ბედან-ბრძენო! ცეცხლთან თამაში მაინც მიწევს. უჯაჭვოდ მე ჩვენს საქმეზე მინდა დავაბა ყველა, არა ხომალდზე! რომს კი ჩვენ თავისუფლებითა და გმირობა-ერთგულებით თუ ვაჯობებთ, თორემ მონობითა და ლაშქართყუობით ისინი მოგვეტყვიან!

ბედანმა ხელები აღაჰყრო:

— გისმინოს ყველა ღმერთმა! შენ თუ შენი ნათქვამის სიბრძნეს ბოლომდე სწვდები, ყოფილხარ ჰილგამეშ, რომელმაც იხილა „სიღრმე სიბრძნისა!“

მითრიდატემ თვალები დახუჭა და „სიღრმეში“ გადაიხედა, მაგრამ თავზრუნ დაეხედა და ისევ ნებისყოფასა და მესსაიერებას ამოეფარა.

— მომღვარო ჩემო! „ჰილგამეშინი“ მე ზებირად მახსოვს, მაგრამ ახლა „ამირანის“ ბედი უფრო მამფოთებს, არა ხომალდისა, არამედ ტომთა — ამირანობით ნათესავთა აბა, ვასავზავნი წერილები?

ბედან-კოლხმა გადასცა უფლისწული ტარიელ-უფროსისადმი გასავზავნებრატის კითხვას შეუდგა. აქვე, ზღვის პირას, ხომალდის დასანახავში, მყუდრო ჩეროში მიჯდა და თითქოს პონტოსთან გამართა საუბარი.

წერილი ბერძნული ასოებით დაწერილი ქართული იყო. ტარიელ-უფროსის სახელზე, მაგრამ იმ ვარაუდით, რომ სხვებსაც ქართული ანბანის არ მცოდნე, მაგრამ საიმედო პონტოელთაც თავის თვალთ წაეკითხათ. უფლისწულს ეს ვარაუდობა არ მოეწონა, იმიტომ კი არა, რომ ცუდად იყო

მოთხრობილი მთელი მისი თავგადასავალი, სწორედ იმიტომ, რომ მეტად კარგად და ზუსტად იყო მოყვანილი გზები პონტოს დევნილი მეფისა, მონარდისა, აწ დავაეკაცებულისა და მომავლის ზრახვების გათვალისწინებით კოლხეთის მემკვიდრე-უფლისწულად და შეილობილად შემდგარისა“.

— ამის გავზავნა ასე არ შეიძლება! შენგან მსმენია და ახლა გამოვანერ, რომ კეთილად გისწავლებია. საიდუმლოს კარგად შენახვა, ნახევარი გამარჯვება!

— ახლა იქაც საჭიროა ხალხის გამხნელება! ფრთხილად, მაგრამ აუცილებლად! შენ, ღმერთების მადლით, ადრე დავაეკაცდი! კოლხეთში უკვე დიდი საფუძველი გვაქვს... აწ შორს ნულარ გადავდებთ „ვეფხის ნახტომს“ სინოპეში... იქაც დავიწყით სამზადისი! ყველაფერი ვაცნობოთ!

მაგრამ „მეფე-უფლისწული“ არ დაუთანხმა.

— ან იღუმალ ქართულით მივწეროთ, ან სულ ნუ... კაცი გავგზავნოთ, ზებირად უთხრას, თორემ ამდენი საიდუმლო ერთად, ერთ წერილს არ ენდობს! რომ ჩავარდეს, ყველაფერი გახსნილია! „ვეფხის ნახტომი“ კი ისეთი მოულოდნელი და მომზადებული უნდა იყოს — რომიც შეაჩეროს! გვაზამეგრი და გური ასკანელი გავავზავნოთ! ერთი სხვა დავალებაც მიქნება მათთვის! — მერმე დიდხანს, დიდხანს ჩუმად უმზირა ზღვის შორეთს და ჩუმადვე უთხრა ბედანს, — ჩემი „ადრე დავაეკაცების“ შესახებ კი მე ყველაზე კარგად ვიცი, არასოდეს არ მეგონა თუ ამდენი ბალღობა მქონდა ბუნებაში! ეს კბილებიც უნდა მოვიცვალო! „ვეფხის ნახტომში“ ნუ მაჩქარებთ. მე შეცდომის უფლება არ მაქვს! არც ხელის მოკარვისა, სრულიად ნაღვზე უნდა მივიდე! ამის სიმწიფე კი მყოფნის, სხვაფრივ კი ბევრი სანახავი და შესასწავლი მაქვს, სრულწლოვანებამდე უნდა მოვასწრო!

მაგრამ გვაზამეგრი ჭერაც არ იყო დაბრუნებული. იგი და სკვამურნი ეძებ-

დნენ და ვერ ჰპოულობდნენ. ალისტარხოს კვალი არსად ჩანდა.

„ვეფხისტყაოსნის“ ვითარების მოსამზადებლად, ახალი, უფრო დიდი ვარიანტი, ხომალდის მზადყოფნა და მალე გამგზავრება დაასკვნეს. მხოლოდ ერთს ითხოვდა ახალგაზრდა მენავეთუხუცესი, ვხად აფსაროსში გავლას.

— არა! — მოკლედ მოუჭრა უფლისწულმა და ყურებადღე გაწითლდა. — თუ მამის ნახვა გსურს, აქ დავიბარებ. თუ სხვისა და, არ ვიცი!

— სხვისა? — ახლა სავლაცე გაწითლდა და განცვიფრდა კიდევაც. — მე მამისა და შენს მეტი არავინ მწამს, ღმერთებს თუ არ ვიანგარიშებთ!

უფლისწული უფრო გაწითლდა და ცხენს მოახტა. ნისლამ განზე გაიტაცა და ვიღრე მოდრეკდა, სახეც მოუღვა და ფიქრიც. ცხენიდანვე გადასძახა.

— კვირის სწორს წახვალთ, მამაშენს მე დავიბარებ. სხვათაც. საქმეც მაქვს. თუ მოგისწრეს, შენი ბედი ყოფილა, თუ არადა მე ვიახლებ გოგიჩას, სტუმრადაც წავიყვან მცხეთას. — ოდნავ დაბნეულად მეტყველებდა, თითქოს სხვას გულისხმობდა. ეს თავად იგრძნო და უფრო დამუყაითდა, — ახლა ტარიელს წავიყვან, ერთი ცხუმს ადით. — ტარიელს კი უფრო ხმადაწეულად მიმართა, — სავლაცეს, მუხამაზარას, გედეს და ზოგს რჩეულთაც ბედანის თანხმობით „ამირანის ფიცი“ მიადებინე, ისე აღარ იქნება დროზე ჩამოდით ფოთს, იქ გვაზასა და გურს დავახვედრებთ და მერმე გავუშვათ. მამის განახავთ! მეზოფეების სია-ნუსხა შემიღვინე! — მერმე არავის აღარ მოუცადა და ილორისაკენ გაჰქუსლა. ნისლას გამყოლი მანაც არავინ იყო. თან ბედანსა და ამიოს ბეგრი რამ ჰქონდათ საფიქრალი და სათვალისწინო „მეფე-უფლისწულის“ ახალი ვარიანტის შესაბამისად.

უფლისწული კი ილორის რომ მისწვდა, ვაჟკაცობა უკვე ილორ-ნადირბაზე იყო გასული. ეს „ტყვიან-ღრიანი“ არც 2. „მნათობი“, № 9.

თუ შორს იყო, მაგრამ სრულიად უცხური და ილორის ძალით შეუქვალი და გაუქვალი უღრანი იყო. უფლისწულისათვის მუხამაზარე და ამაღაც კი გაჩინა მეფე-მამობილს, მაგრამ ვაჟიბედიამ არავინ არ იახლა. თავის ქერქში ვერ ეტეოდა, ერთი თავდასავიწყარი გალაღება სწადდა. გრძნობდა, რომ ესეც „ბაღლურ ბუნებისა“ იყო, მაგრამ მობეზრდა მუღმივე დაჰმეღმეობა და თავთან ბრძოლა. „ბუნება ითხოვს თავის კბილმოსაცულებს!“ გაიფიქრა და კბილიანი კი არა „ლოჯიანი“ მეგზურიც მოულოდნელად აღმოაჩინა.

— მე და ჩემი ცხენ-იარაღი სიკვდილამდე შენს სამსახურად ვართ!

— ორმოციდან მოსულს, შენ ხარ? ლოჯიანი! — კბილების ჩენით გაუღვიძა ჰაბუქმა.

— ორმოციდან ლეჩხუმიდან მოვედი და არც ძაბუნი, კეთილშობილი!

ეკვატორი შეკრთა, რამდენი ხანია ასეთი სახელი, მართალია, ქართულად თარგმნილი, მისთვის არავის არ უწოდებია. ახლოს შეავიკრდა და პირდაპირ ისარივით აძგერა:

— ჩანს შენ ბერძნულიც და ბევრი რამ სხვაც იცი, ლოჯიანი მოისარო!

— ბერძნულია რა მოგახსენო და ქართულ-მეგრულ-სვანური კილოები კი დიახაც კარგად! — თვალგამართულად შემოჰხედა, ლოჯი უფრო გამოაჩინა და მანაც პირდაპირ უთხრა:

— ლოჯი კი ყველასა გვაქვს, ზოგს გვიჩანს და ზოგს არა! და, ვინ იცის, რომელია უმჯობესი და უფრო ვაჟკაცი!

მითრილაცეს კვლავ გაეღვიძა, არა, ასეთი პირდაპირი და მიამიტი არ შეიძლება, რომ ტყუოდეს.

— ეგ რა სიმართლე მითხარი? ჩემს ორმოცი ხომ არ ავღებ კენჭებს?

— წამიყვანე და მეტსაც გიტყვი. გაამეზ ჩემი ლოჯიანად!

— წამოდი! — და ცხენი ტყის ბლაკე გაახტუნა, მაგრამ მალე შედგა. ბილიკები კუდელ-ქვაჩალა მელიებივით ბარდითა და სურათი შეკრულ

ტყეში ძვრებოდნენ. აქ მოსწვდა მის ოლთაყე.

— ნისლას, კეთილშობილო, ისარი ვერ დაეწია... მე და ჩემი ცხენი რას დავეწყოთ, მაგრამ ტყეა ღოჯიანი და რას იზამ? მე გამიშვი მეწინავედი! აქ ვერ გავალთ, ცხენსაც ზედ შევატოვებთ და ტყავსაც!

— აბა, იარე!

ოლთაყემ ბილიკს სულ უგანა და ლე-ლე-ლეუ ააყოლა ცხენი, მერმე მაღალ ტყეში შევიდა. ახოვანი, ბობოწვერიანი წიფლები ცათამდე აშვეტილად იდგნენ და თავის თეთრნაცარა ტანზე, ფოთლების ცხვეტებში ძლივს გაცრილ სხივებს ჭაჭვის პერანგით ალივლივებდნენ.

— სად ვართ?

— სახელი არ ვიცი. ვგრძნობ, მარცხნივ მაღლობია და შვერნალი იქნება, მარჯვნივ — ჭაობი, ლაქაშები და ლია.

— მარცხნივ მაშინ.

სულ მალე შვერის კედელი დახვდათ. თავზე კი წაბლის დიდფოთოლა ვარჯები მწვანე ცად გადმოსდგომოდა ვარემოს.

— ამაში მართალი გამოდქი. მონადირენი სადღა არიან?

— ახლოს არიან. ისევე წიფლნარს გაყვით.

— გრძნობ?

— ცხენი გრძნობს.

მართლაც, ცხენებს ყურები დაღურსული ჰქონდათ. ცოტაც და, ძაღლების შორეული წყაფ-წყაიცი მოისმა.

— ვიჩქაროთ. საფრებში არიან, გაუშვეს მღვერები!

მალე ტყე შემეჩხრა და დადაბლდა. უეცარი დაბალბუჩქნარა, ლოყებბურცულა მინდორი გაიშალა. აქა-იქ გუნდ-გუნდად ცხენოსნები მოფარებულად იდგნენ. მრგვალი, მოკლევარფლიანი, ბოთელილი ქუდები ეხურათ. კაპარჭებ-წინ მოეგდოთ, ფერად-ფერადი ისრების ბოლოები ჩანდა.

— სევანებთან მოვხვდით! — უმაღ იცნო ლეჩხუმელმა.

— სევანებთან! მაგათ, ალბათ, კარგი ნადირობა ეყოდინებთ?!

— ძლიერი!

— ეს ფერადი ისრები რაღად უნდათ?

— თითოს თავისი ვაჟაკური ახვარიში აქვს! მაშ როგორღა ვაარჩიონ — ვისი ნაკრავია ნადირი?

— აქ ვრჩები! — და ცხენი ერთ-ერთ გუნდთან ახლოს მიაგდო. ყველამ მოხედა. ხმა არც ერთს არ დაუძრავს. გაპარჯობაზეც თავი დაუხარეს, მაგრამ ხელით სიჩუმე ანიშნეს. აქ ყველა თანასწორი იყო. ძაღლების წყაფ-წყაიცი ახლოვდებოდა.

ოლთაყე მიეახლა და კაპარჭში ისრები დაუთვალა, თავისი დაუმატა და სათითაოდ ღოჯით დაადა.

დაბალ ბუჩქნარს შორის უკვე მოქროდნენ შვლები, ირმები, მგლები, ტახებიც კი გადმობტნენ და გაჯირგალდნენ.

უფლისწული ცხენითურთ მოსხლეთაზე იყო, მაგრამ ყველა დაძაბულად იდგა და რაღაცას ელოდა. მერმე სრულიად მოულოდნელად ერთმა სევანმა დაბალხმინი სიმღერა-საგალობელი წამოიწყო უფრო შესძახა.

— თია... თიალე!

— თია, თიალე! — ისარმოზიდულმა სევანებმა ჰეპუნმა მისცეს და დაძაბულად დასძრეს ცხენები. არავინ არ ჩქარობდა, თითქოს კვლავ დღეობაზე იყვნენ და არა ნადირობაზე. თუმცა, ვგონებ, ნადირიც შეკრთა და შედგა.

მერმე ძველ საგალობელსა და საფერხულოს, მოძახილი აეკიდა და ცხენებმაც სვლა ააყოლეს.

— თია, სევანებო! სანადროდ გამოსულებო!

თია, სევანებო! მოდგა ტყითრი, მოირეკა!

დავძრათ ცხენ-ფერხული. მშექოთ თია თიალე.

და უფლისწულს თითქოს ახლაც მოედო უხილავი ქამანი! ცხენ-ფერხულის ხმა და რხევა შეუდგა მასაც და მის ცეცხლ-ნისლასაც.

ყველა ფერხულის კილოსა და სვლას მიჰყვა. გუნდი თანდათან გაიშალა ვრცელ ბუჩქნარეთში, მაგრამ ცხენ-

ფერხული და ომახიანი კილო თითქოს უფრო შეშვიდროვდა და მოგუგუნდა.

„ბედაურ-ფრთიანო, ისრებ-ფხიანო, ოიალე! ვავუგუნოთ გვართ-სანადიროდ თქმული ოიალე! შუმრას და შხარას არწივებო, ოია, ოიალე!“

ნადირთ ტალღა შებრუნდა და უკან მომრევთ მიეტანა სევანთა გუნდი უმატებდა დევნასა და სიმღერას. ჭენებში გავარდნილი ფერხული ძლიერდებოდა, ნადირობისა და ზვავის ცეცხლს ერთად იმატებდა. მითრიკატეს უკვე აღარ ახსოვდა თავისი თავი და სახელი. ზმაც აუწყო და ცხენის სრბოლაც ამ გაუგონარ ფერხულს.

— უტებ ჭალებში, ბოძალებით და ვინაშნავთ ხარ-ირმებს! ჭიქის ტყავსა და ეშვებს ავაკრავთ საომარ ფარებს! ცოცხლად დავირჩენთ ახალმთვარა უმანკო ნუქრებს. მივართმევთ, ვისაც ჩვენი გული ემორჩილება!

ოია, ოიალე... ოია, ოიალე... მერმე ისრებმა იწივლეს. ირმები გადახტნენ და გადაიჩენენ ბუჩქნარების მიღმა. ცხენებმა გაასწრეს ფერხულსა და სიმღერას. ნისლა გაწინაურდა. მის მხედარს შთელი ნადირობის განმავლობაში ყურსა და ძარღვში ესმოდა ცხენ-ფერხულის ეღერა და ძგერა. ასევე „ოია, ოიალე“ ძახილით სდევდა მრავალ ნადირს. სტყორცნიდა დაღოჯილ ისარს. ხან ტახი იყო, ხან ფოცხვერი, ირმები, შვლები. ყრუ ადგილას დიდ დომბასაც გადაეყარა, აღარც მოსცილდა. მრავალჯერ სცა დიდი ბოძალი და ძლივს დაამაგრა. ნადირი კი სულ ბორიალობდა. ნაირ ფრინველს ხონ ნულარ იტყვიოთ. მაგრამ არავინ არ აფუშებდა ისარს.

ხოხობი კი ამ ტყეში ღმერთების ფრინველად ითვლებოდა და მათი მოკვლა ცოდვა იყო.

გული მაინც ვერ დაიცხრო გახელბულმა მონადირემ. ეს არც ომის დავ-

ლურს ჰგავდა, არც დღეობის არულს. განუმეორებელი რაღაც რყო სიმღერის ნადირობა ამის მეტი არც ენახა, არც გაეგონა. ერთიღა ჰქონდა სახანულად, „ახალმთვარა უმანკო ნუქრები“ ვერსად ვერ ნახა!

ბოლოს მომრევნიც ნახა. მოდიოდნენ და მოკლულ ნადირებს აგროვებდნენ, ოღონდ ისრებს არ აცლიდნენ. უბან-უბან აქუჩებდნენ.

ცოტნე სახლთუხუცესი იყო მონადირეთუხუცესიც და ნადირობის უფალიც, რადგან მეფე-მოგვი არ ჰქლავდა ნადირს.

ნანადირევი ისრის პატრონის გვართომობით ნაწილდებოდა. ილორისა და გვართომის საკუთრებად ითვლებოდა. ილორი იყო ნადირთხევაიანობის მსაპინძელი, ერთ ხარს „იპარავდა“ და მრავალ ხარ-ირემსა, შველსა და სხვა ნადირს უკან უბრუნებდა მლოცველთ.

მითრიკატემ კილევ იბორიალა ერთხანს. მაგრამ „მისართმევი ნუქრები“ ვეღარ მოიპოვა და, ალბათ, კიდევ არ გამობრუნდებოდა, თავისი ლტოლვესათვის უფრო შედინჯებული ყურადღება რომ არ მიექცია...

— ვისთვის მისართმევი? — ხმაძლულად შეეკითხა თავის თავს, — და მერმე ცხენ-ფერხულის ლექსითავე უპასუხა, — ვისაც ჩვენი გული ემორჩილება!

ახლა მოაგონდა, რომ საველაკეს „მამისა და სხვათა“ დაბარებას შეჰპირდა, და ახლაც „მისართმევი საჩუქარს“ ეძებს! — ფიქრი ძალდატანებით გაკვნიტა, ნადირთ კალოს უგანა, ეუბრა-გალაყანს მიაშურა.

სვანებმა თავისი ნანადირევი რომ დასთვალეს და დაამტკიცეს, კარგა დიდი კალო შედგა ნადირთა, მაგრამ ახლა ლეწხუმელი წამოდგა და დომბას დაადო ხელი, სხვა, ჭერ პატრონგამოუჩენი ნადირებიც ვასიწვა.

— ესეც სევანთა გუნდს ეკუთვნის! ბევრი სხვაც! მათი ვალობის წყალობაა! აბა ისარი ვაუსნიწვით!

ყველა დომბას შემოადგა, ასეთი დი-

დი, კარგა ხანია არ გამოჩენილა ილორის ტყეში. მაინც ყველა გაკვირვებულნი და გახარებულნი დარჩა, როდესაც გამოირკვა, რომ დომბაც შეეწყობა გამოდგა.

— გასამდა! მადლი ილორის — შესძახა ცოტნე სახლთუბუცესმა, — მოახსენეთ მეფე-უფალს! — მაშინვე აფრინა მაცნე, თავად კი ისარი ფერდიდან, ფაშვიდან და პირდაპირ მკერდიდან ძლივს ამოუღო.

— რა ძალით დაურტყამს ასე როგორ გაუბედა წინ ვაღარბენა? ვინ იჩემებს! რა ნიშანია ისარზე!

— კბილი! — ხელი ასწია ოლთაყემ.

— აბა ეს რა ნიშანია? არ ჩავთვლი! კბილი ყველას აქვს! — გაწყრა ცოტნე, — მონადირულ ტყუილს ვერ იტანდა.

— ყველას ასეთი აქვს! — და თავისი ღოჯი აჩვენა ოლთაყემ, — აბა დამაზმანეთ!

სამივე ისარი დააზმანეს და, მართლაც, ზუსტად ღოჯი ისრის ქდელში ჩაჯდა. ახლა ბევრი სხვა ნანადირევიც აღმოჩნდა ოლთაყეს კბილზე დასაზმანებელი.

— ეს სულ შენ ხარ? — განკვივრდა ცოტნეც და სხვანაც, — შენი მცნობო თუ არის აქ ვინმე? ვინ ხარ? შენც სვან ხარ?

სვანები კი სდუმდნენ. არც სხვა ვინმე ჩანდა ღოჯის ქომაგი, მაგრამ ოლთაყე არ შეეპუა არავის:

— მე რა ვიცი, ორმოში ვიჭექე... ის კი აქ არ არის! რა ვიცი, რა ვანზრახვა აქვს!

— რას ბლანდავ? შენი ნატყორცნია ეს ისრები? — ახლა კი პირდაპირ შეუკითხა ცოტნე.

— ჩემი დანიშნულია. მარჯვენა კი... ოლთაყე კვლავ აქეთ-იქით იხედებოდა, მაგრამ არც ბედღური და არც რისი პატრონი არსად ჩანდნენ.

— ის ალბათ ახალმთვარა უმანკო ნუკრებს ეძებს! — ბოლოს იაზრეს სვანებმა. ახლა კი მათაც გახსნეს ბაგენი, — ნამდვილად აგრე იქნება! ჩვენმა ცხენ-ფერხულმა გაიმარჯვა, უბუცესო!

ის ვაჟკაცი კი ნისლაზე იჯდა და სულ ბოლოს შეგვიერთდა! დაკრძარვანაც თავად არ ამქლავნა სახელი, ჯარკიჩვენი გან ითქმის! კეთილი სტუმარი ყოფილა სვანებისა, ფეხბედნიერი!

სახლთუბუცესმა მაშინვე ინიშნა და ნადირთ დანაწილებას ბოლო მოუბა.

— დომბა — ნისლა მონადირეს, ილორის შესაწირავად, დანარჩენი ღოჯისრიანებიც მისია და ღოჯიანმა ეპატრონოს! ილორ-ნადირობის ჭილღო-სიმღერას, ცხენ-ფერხულს და სვანთა გუნდს!

ზედაც დავგიანებული ლაკადელი მონადირეები მოვიდნენ და ორი ნუკრი ცოცხლად მოიყვანეს.

— ნუკრებიც „ნისლა მონადირეს“, ჩვენს უფლისწულს მიჰგვართ!

ნისლა მონადირე კი უკვე მამობილთან იჯდა და იბერიამი სტუმრობისა და მოციქულობის ვარაუდებში იყო. მარტონი იყვნენ. უკვე მამობილ-შვილობილი, ერთი საქმისა და ზრახვისათვის თავდაწერილნი. ჭერ დიდბანს სულ ჩემად შეკუთრებდნენ ურთიერთს და სდუმდნენ. მერმე მსცოვანმა დიდი უშუალობით ხელი დაადო მხარზე და ზურზულთით უთხრა:

— შეილო, შენი იმედით ვარ ამიერიით. და შენს ზრახვებში მუდამ გახსოვდეს მეორე მამა, რომელსაც შენთვის პირველ მამაზე ნაკლები სიკეთე როდი სწავდს! ახლა კი საქმე, ქვეყანა, მომავალი!

და პირდაპირ ადერკ მეფესთან შეყრახე გადავიდნენ. უფლისწულმა თავისი ორქოფული, „მკვდარ-ცოცხალი“ მდგომარეობა მოისაბუთა და დიდსა და მდიდრულ ამაღაზე უარი განაცხადა, ნამობილიც დიითანხმა. მაგრამ მსცოვანმა შეფემ უფრო დიდი რამ შესთავაზა.

— ადერკს ახლა მტრები აწუხებენ, ჩრდილოეთიდანაც და აღმოსავლეთიდანაც. იბერიამი გაერკვევი ვითარებაში და, თუ საქირო შეიქნება, რჩეულ ლაშქარს მოგცემ, იბერთ ლაშქრის დასახმარებლად! ეს ვარაუდად გქონდეს! ხელდამშვენებულად მიხვალ, ისე რო-

გორც ქუჩის ტახტის მემკვიდრეს შე-
ეფერება!

უფლისწულს ფრიად იამა ასეთი გუ-
ლისხმიერება. ხოლო თავის მხრივ
სთხოვა, აფსაროსის ჯიხასთავის გოგინა
სარფელისა და კიდევ რამოდენიმე კა-
ცის გამოწვევა ციხე-გოჭში ან ფოთში.

— გოგინა, სავლაცეს მამაა და მისი
შორს გაგზავნის წინ მინდა ვაჩვენო!!!
ახალგაზრდებს კი ჩემი მიზნებისათვის
„სარგო-კარგოს“ ახლავ ვარჩევ და
ვაჩვენ, მეც ვერჩევ და, როდესაც ხე-
ლი და ხილი დამიშვიფდება, მებაღე-
ნიც მზად უნდა მყვანდნენ!

მოხიბლული მოხუცი ყველაფერზე
დაჰყვა.

ნაამებმა მითრიდატემ ერთი უამური
ამბავიც გაიგო — ალისტარხო აქამდე
არსად ჩანდა და თითქმის სქვამგურმაც
არა იცოდა რა. ამჯერად ველარც გვა-
ზა-მეგრის გაეგო რამე. გოჭმა ჩაფიქრე-
ბულად დაასკვნა:

— ან იბერიამი აპირებს წასვლას,
ან ზღვის იქით! ერთადერთი — წყლის
ამღვრევის მიზნით!

— ასე მალე ვერ წავიდოდა. ასევე
ციხეში შეაფარებდა თავს. სქვამგურს
ნუ ვაუშვებ, უიმისოდ ვერ წავა!

— აზრიანი რჩევას! — მოუწონა მე-
ფემ, — მაგრამ არც აქ მინდა მისი
ყოფნა! მეძებრის ყნოსვა აქვს!

— ვაგლახ, რომ ექმმარიტი ბრძანე-
ბაა, მამად რჩეულს! შეხეთლები წყლის
ასამღვრევადა, ჩანს, ყველგან წავლენ.
მცხეთაშიაც, სინოპეშიაც და რომშიაც.
თუ ხელი მისწვდათ!

— მართლაც ვაგლახ, რომ მტრული
ხელი ჩვენში, მტრის დახმარებით,
თითქმის ყოველთვის უფრო გრძელია,
ვიდრე მოყვრისა, მოყვრების დახმარე-
ბით!

— რთულ-ბატოვანია, მაგრამ იმდე-
ნად სწორი, რომ მაინც გასაგებია!

კიდევ დიდხანს ისხდნენ მარტონა.
სიტყვებითა და აზრებით ეალერსებოდ-
ნენ ურთიერთს. ახალ საქმეთა მამა-
შვილმა, მიუხედავად წელთა ფრიად
დიდ განსხვავებისა, ბევრი საერთო
პოვეს. ასე თავისუფლად, როგორც

უფლისწული ვაჟიბედია გოჭი-მეფეს,
ვგონებ, ჰაბუჯი მეფე მითრიდატე კერ
ესაუბრებოდა თავის მწუქრთხელსა და
პირველ შთამავონებელს — ბედანი-
კოლხსაც!

ილორ-ნადირობის შემდეგ კიდევ ერ-
თხელ დაზავდა სამწვადე ზორცი, სავ-
სხვერპლოზედაც და სუფრაზედაც. ახ-
ლა უკვე პირამბული ნადიმი ჩაება
ილორ-მინდორზე, კუბრა-გალაფანში,
ანარიასა და დალიძვას პირებში... სა-
დაც კი მიწა იღებდა სუფრას, ქარ-
თველ და ქართველურ ტომთა მიწა-
წყალი კი ყველგან იღებდა და იფერებ-
და მსხვერპლსა და სუფრას... და, იქ-
ნებ, ჰარბი სუფრაიანობაც ჰარბი
მსხვერპლიანობით იყო გამოწვეული.
ჰარბი მსხვერპლიანობა კი ისტორიულ
ბედ-უცუღმართობითა და გარემო
მდგომარეობით!

ახლა მეჩანგეთა, მეჩონგურეთა, ლარ-
ქემის დამკვრელთა დრო დადგა. სუფ-
რის თავებში წამოღვნენ, ჯერ უხმოდ
ააქლერეს სიმები, მერმე ხმაც შეაბეს
და შეუკიდეს. ლარქემის ღულუნა კი-
ლო ყველგან გაჩნდა, თითქმის ყოველ
მოსხუცს აღმოაჩნდა ჩოხის უბეში ხუთ
ან ექვსსაღროვანი სოლინარი... ახლა
მთელი საალორო ერთ, მთლიან, მრავ-
ალათასოვან დასტა-გუნდად გამოის-
მოდა.

გოჭი-მეფემ, ეღერა-სიმღერის ხმა-
ურში, ერთხელ კიდევ იწვია სქვამგური
კოლხურ-მოქნილად და მოიარებით შე-
ავონა. უფლისწულის მიერ ალისტარ-
ხოს შენდობა და პატივბაც თავის პი-
რით აუწყა, „იღბათ, უნებურ, მოუფიქ-
რებელ საქციელის გამო, თავდავიწყ-
ებულ მარტულას დროს“... სიტყვაც
მისცა „შვილის უენებლობისა“ და უფ-
ლისწულის ამალოსნობაც კი შესთავა-
ზა. „დაე, ახალთაობის ხალხმა თავად
გამონახონ კეთილი ურთიერთობის გზე-
ბი, ჩვენ კი ბრძნულად ხელი მოვუშარ-
თოთ!“

სქვამგურმა მსცოვან მეფესა და
„უეცარ უფლისწულს“ დიდი მადლიე-
რებით სამსახური აღუთქვა და ალის-
ტარხოს პოვნა და მოყვანა „ბოდიშის

მოსახდელად“, პირველ ყოვლისა დაპირდა და დაეთხოვა.

ილორიდან თანდათან წასვლა იწყეს. ჯერ შორი მგზავრები დაიძრნენ სიმღერა-გალობითა და ქრიაშულით. თანაც უსათუოდ ლარქემის კილოგაბმულ დაკრით. ლარქემი ხარიბაჩის საკრავდაც ითვლებოდა და ილორის სულა ყველაზე უფრო სწორედ ლარქემით მიჰყვებოდა მლოცველთ.

მაღე მეფიონიც დაიძრა უკან, თავის უფლისწულითა, საპატიო სტუმრებითა და მოაბჯრებით.

ქეჯის ციხეში მობრუნებისთანავე სწერდა გოგიჩა სარფელს „მკურნალის შეგირდი“.

„სავლაცეს მამას აფსაროსის ციხას-თავს, პატივი და მოწყალება! მოგაგონებ თავს შეგირდი და თქვენი ძის „ზღვის ძმობილი“. მოგიწოდებთ და ამაზე არს ნება მეფე-უფალისა ჩვენისა, გვეწვიოთ ფოთს, წერილის მიღების შემდეგი კვირის სწორის არა უგვიანეს. ძისა და მისი მეგობრების სახილველად.“

მერმე დიდ ხნის გზა გველის, ყველას, აღმა-დაღმა, ზღვასა თუ ხმელთხე!

და თანამოიყვანეთ, რამოდენიც გყავთ ოსტატი — მებომალდე. და თანაიხალეთ ალციანდრე მუსხა-ჭმუსხა და, საერთოდ, ვინც გულით მოინდომოს ნახვა ჩვენი — ერთობლივ, ვშთებოთ მლოდინად და ღმერთებს ვთხოვთ მფარველობას თქვენსა და ჩვენსა!

მკურნალის შეგირდი და უფლისწული ვაჟიბედია სპერელი“.

და სწერდა ლულუფას ცალკე და ფარულად.

„ლულუფავ, შენთან ერთად შეწირული გწერს. უეცრად შეყრილი და საოცრად გულწაღებული. ყოველ გზაზე შენსკენ მოგაძენებ ბედსა და ბედაურს, მაგრამ გზა ხოკერასა ჰვავს, იკლანება და სხვაგან იხრება! ყოველ ჩრდილში გელი, მაგრამ, აბა, სადა ხარ!? ჩვენ ხომ ჩრდილები მოგვეყვითეს

და დაგვიყარეს აფსირტობისას. ახლა ურთიერთის ჩრდილები თუ ვართ და თუ შენც ასე გრძნობ ლულუფავ, შეწირული ზღვაო და ხმელეთო, ფოთს გამოჰყევ „იმის მამას!“ ან იქნებ სხვა უჩივბესი გზა გამოიხსოს!? ამის მომტანი კი შეველს მოგვეწმ!

ამ წერილის შესახებ ნურვის ნუ ეტყვი. ეს იყო ჩვენი პირველი საიდუმლო! მაგრამ ჩემთან გამოჰყევ, არა სხვასთან. ან ნუ წამოხვალ და აკვანშა დარჩი, მაგრამ აკვნი ბედი, ბედისწერას ვერ აღუდგება! და თუ მე ავად ვზრახავ, დაე, მაპატიონ ღმერთებმა და სულგრძელმა ადამიანებმა!

— შენთან ერთად შეწირული“.

რომ დასწერა, ჩამივბით ჩაიციტხა. ახრი კი იყო, ფარული ცბიერებაც. გული კი თითქოს არა! „ნუთუ ეს არის ჩემი ღოჯი!? — და ისე ენიშნა და ეწყინა კიდევაც, რომ თავის აღმასკრიალა კბილებზე ხელი უნებურად გადაისვა. მართალია, ღოჯი ვერ ნახა, მაგრამ წერილის გაგზავნა მაინც გადაწყვიტა.“

ჯიუტი კაცი ხომ თავის „ღოჯშია“ უფრო ჯიუტი!

ორივე წერილი ცალ-ცალკე დალუქა. თუმცა გაგზავნის თარიღზე მაინც ბევრი იფიქრა. ახლა კაცის შერჩევაზე. ბოლოს ისევ გედზე შეჩერდა, არა ღოჯიან ოლთავეზე.

გამოიძახა, პირველი წერილი გადასცა და წასვლის დღეც, სავლაცეს დაწერუნებასთან შეთანაბრებულად დაუთქვა. მაგრამ არ გაუშვა. მეორე წერილის გადაცემას კი, საერთოდ, აგვიანებდა. ისევ თავის „ღოჯს“ ებრძოდა. სულ ნათლივ ვერც წარმოედგინა, რა სწაღდა!? თავი ვეღარ გაართვა გრძნობებსა და ფიქრებს და ერთხელ კიდევ „გადახტა ხიდიდან“. თუმცა ეს სულ „ბალღურ“ საქციელად ვეღარ ჩაითვლებოდა.

— ეს წერილიც წაიღე, — მეორე დალუქულიც გადასცა, — ცალკე ჩაიკრე უბეში. თავად მიეცი ხელში. ცალკე არც არავისთან, კრინტი!

გედემ გამოართვა და ხელში დააყო-

ნა. მაგრამ მეტს აღარაფერს არ ეუბნებოდა უფლისწული.

— მერმე ვის გადაეცე?

— ლულუფას. ვახსოვს? — ძლივს ამოთქვა ვაჟმა.

— ლამაზ ლულუფას! სავლავსაგან აკვანში დანიშნულს! — ხელად გაიხსენა გედემ.

— დიახ, ავრე. უნებურად დაუდასტურა დაბნეულმა ტრფიალმა და პირი იბრუნა, — „ნუთუ ასეთი ტყუილებიც უნდა დავიწყო?“ — გაიფიქრა და სიწითლის დასაფარავად გედეს ზურგი შეაქცია.

როდესაც მობრუნდა, აღარც სიწითლე ჰქონდა სახეზე და გედესაც „საკოპმანო“ წერილი უბის იქით გაეფარებინა. ახლა უცნაურდასკვნიანი ფიქრი ამოებოდა ყოველ მხრივ აღრე შემწიფებულ ყმაწვილკაცს.

„პირველი ტყუილი პირველ სიყვარულზე ძნელი ყოფილა!“ და მხოლოდ აქ დაებადა სიტყვა და მიხვედრა სიყვარულისა — „ნუთუ სწორედ ესა მჭირს?“ ეს კი შეატყო, რომ ტყუილის პარკეცა უფრო ადვილი ყოფილა, ვიდრე „სიყვარულისა!“ მაგრამ ბედის წილი ყრბილი იყო, წერილი გადაცემული ახლა ზელს მოიჭრიდა და უკან აღარ გამოართმევდა წერილს!

ახლა ისე უნდა მოსულიყო ფოთს „მეორე წერილის მიძღები“, რომ მისი „აკვანში დანიშნული“ უკვე წასული ყოფილიყო ფოთიდან!

„ეს უკვე ტყუილზე მეტია! ეგონებ, სწორედ ამას ჰქვია ვერაგობა?“ — და, მიუხედავად ამ თითქოს და პირუთენელ მსჯელობისა, აზრი სრულიად სხვაგან მიუხსნა, — უეცრად თავს შეეკითხა, — „ასე ჩაძიებით მას რომ ვწერ და ჩემთან მოსვლას ვავალბებ, იქნებ მას სრულიადაც არ მივაჩნივარ და აკვანში დანიშნული სწავს!“

— დღესვე წავიდე? — შეეკითხა გედემ.

ახლა ამ ბუნებრივმა შეკითხვამ სულ არია ისედაც დაბნეული. ბოლოს ესეც სააღალბედოდ გადასწვია.

— არა, ხვალ. ნურც თავს მოივლავ გზაში! წერილში თარიღია, ვუკიჩა საჩუფელთან ერთად. ან ცალკე დაბრუნდები. როგორც საქმე მოითხოვს! გოგიჩა კი ხალხსაც წამოიყვანს, მეზომალდეებს!

გედეს წასვლისთანავე, უფლისწული ტეხურის გვირაბში ჩავიდა, ოლთაკეცა და თოლიგეც კართან დასტოვა. მეკინიბენი კი ცხენების მოსაყვანად გაგზავნა.

თავად სამოსი სასწრაფოდ გაიცილა და გვირაბის ჩრდილშივე ტეხურში ჩაწვა. მისი ტალღები ვრილი, შავი ნაბადივით ტანზე შემოიყენა და პირსახიანად წყალში ჩაეფარა და, ვიდრე სული არ შეეხუთა, არც ამოჰყო თავი. მერმე გაუმშრალებლად ჩაიცივა სამოსი და გვირაბი უკან ამოიარა.

ნისლა უკვე ელოდა. მოახტა და ხილია კართან მიავლო. ოლთაკე და თოლიგე ცხენდაცხენ მოჰყენენ. ერთად გადაეღეს ტეხურის ხიდი და ეკის მთისაკენ ტყე-ტყე გაემურნენ.

— აბა, ოლთაკე, ახლა კი წაგვიძეხ! შხეთის ჯიხა ვნახოთ!

ლეჩხუმელი დაწინაურდა. ასე უხმოდ დიდხანს იარეს. უფლისწული ძლივს ამავრებდა ცხენს. ახლა სულ დააგდეს გზა და ბილიკ-ბილიკ გავლეს ტყიანი მთის ფერდი. მერმე აღარც ბილიკი იყო.

ოლთაკე მაინც არკვევდა სავალს. ეკის მთა იყო გეზის მიმცემი. მალე შხეთის ციხეც გამოჩნდა. მხედრები ვაკრიდნენ და ვასწვრივ მთას აეკიდნენ. მაღლა რომ მოექცნენ, უფლისწული დაქვეითდა, მაღალ ხეზე ავიდა და შხეთის ციხე დაზვერა.

კარგა დიდი და მაგარი ციხე ჩანდა, კომემაღალა და ეზოშეკრული.

— იღუმალი სავალი იტის? — შეეკითხა ხეზე ამომძვრალ ოლთაკეს. რომელიც ნამსახური იყო ალისტარხოსთან.

— შიგნიდან ვიცი. ვარეთ, სადღაც, ზეობის ქვედა ნაწილში ვადის.

კარგად რომ დაზვერეს იქაურობა,

ცხენოსანი შენიშნეს. ისიც ტყე-ტყე მოდიოდა. თვალი გააყოლეს და ქვედა ხეობაში ჩაიკარგა.

— წავედით. — ხიდან ჩამოძვრა უფლისწული და ცხენს მოახტა. ცოტა ხანს ცხენებით იარეს.

— ახლა ფეხით აჯობებს. არ შეგვნიშნოს! ან ციხიდან არ დაგვინახონ! მზერაეები ჰყავთ! მეც ვყოფილვარ! — ჩუმად შეჰხედა ოლთაყემ.

— შენ კარგა გამკრიახი ჩანხარ! — ჩაეღიმა ვაჟიბედის და ჩაქვეითდა.

— ერთხელ მივჭარე. ახლა ფერთხილობ! ალისტარხო კი ფრთხილად ვეჩრავია!

ბნელ და ტყიან-ბარდიანით ჩაბუბნულ ხეობაში ჩამი-ჩუმი არ იყო. ოლთაყე ოღნავ გაკვალულ ბილიკს წააწყდა. ზედ ახალი ნაველიც ეტყობოდა. მიპყვნენ და ქვაბს მიაღგნენ. მშვილდ-ისრები მოიძარჯვეს და შეიხედეს.

შიგ რჩეული ცხენ-ბედაური ება, ძვირფასად მოოჭვილ-აღკაზბული. კისერზე ქერით სავსე თოფრა ეკიდა.

— ალისტარხოს მარჭაფა ბედაურია! ცხროლია! — ლოჯში აჩურჩულდა ოლთაყე.

— მამ აქ ყოფილა. საღამომდე არც გავა. ქერს დამიხედე! — მიმოიხედა და მოათვალიერა უფლისწულმა.

ოლთაყემ კი გვირამ-სავალიც მოსინჯა, კარგი მეძებარივით მიყნოს-მოყნოსა იქაურობა.

— ეს არის საიდუმლო სავალი! ცხროლია კი ნამზავარი ჩანს! არც ამ ცხენის ღირსია ალისტარხო. მარტო რომ ვეყო, წავეგრიდი კიდევაც!

— არა! მივიშვებს, ნალზე რომ ნიშანი დაადო?

— მიიშვებს, — ოლთაყე მივიდა, ფაფარზე ხელი გადუქსეა და წინა ფეხი ამოუწია. — რა ნიშანი? შე მკედელი ვარ!

— ჰოდა, ამა, შენ! — უფლისწულმა თავის ისარს რკინის წვერი წასტეხა და გადასცა, — ნალის გულში დაუჭარავე, კვალში რომ ნიშანი დარჩეს!

— დიღუ. რა ყოფილა? — ჩუმად შეიცხადა ლოჯინმა და თავის ახალგაზრდა ბატონს უფრო მოწიწებით შეჰხედა, — არა, ვაუკაცი კი ბრძანდებით, მაგრამ აშდენი მოხერხებაც! — ისრის წვერი მყარად გაუმაგრა ნალში და ცხენს ისევ მოეფერა, — იარე „ისრის კვლიანო!“ — ფეხი დაადგმევენა და მერმე კვალს დაჰხედა — ათას კვალში გამოვიცნობ!

— ჰოდა, შენ გაბარებ! უკან არ გაქყვე. მოგვიანებით მიპყვე კვალს. მისი ასავალ-დასავალი და კვალის ბლანდვა უნდა ვიცოდეთ! ჯერ აქ უთვალთვალე!

— ბრძანება თქვენი! გოჯის ციხეში დაბრუნდა თუ არა, სასწრაფოდ გვაზა-მეგერი იხმო.

— რას იძახის სქვამგურ შხეთელი? დაბრუნდა ალისტარხო?

— არა, არ დაბრუნებულა!

— როდის იყავი?

— გუშინ, უფლისწულო.

— ახლა ეწვიე შხეთს და ალისტარხო თუ დაბრუნდა, ჩემი პირადი მოწვევა გადაეცი. ასე ჩაუარაკე. „წარსტული ყოველთვის წარსტულია, თუ გულს ეწარსტლება-თქო!“ ესეც უთხარი — ძმადნაფიცს მიკრა ისარი, მერმე მე თავად მაწვდინ ისრებიცა და ქამანდოც. მაღლობა ღმერთებს, ყველა ცოცხლები ვართ. ერთმანეთიც დავცადეთ, ახლა ან დიდი მტრობისა, ან დიდი მეგობრობის სათავესთან ვართ-თქო! თავად აირჩიოს! ვაუკაცი და გამბედავი კაცია და დიდ საქმეში გამომადგება! თუ გამოგიჩნდეს და გამოგყვეს, თავდებად დაუდექი და მომიყვანე! შენც დიდად დაგიმადლებ და იმასაც არა! ვერჩი!

20. სისხლიანი სპაროჯა

ფოთს ბედან კოლხი აღარ გაჰყოლიათ. შეუძლოდ იყო. უფლისწულს

არც სწყენია ეს გარემოება. თუმცა მსტოვანები მაინც ახლდნენ — აბიო-

იბერი, მახუნჯავი, გური ასკანელი. გვაზა-მეგერი გზაში უნდა დასწვოდათ.

ამჭერად ევაიბეღია ღიად მიდიოდა ფოთს, როგორც უფლისწული, ამალითა და გამოჩინებით, არა ფარულად და შემოპარულად, როგორც პირველად. მაგრამ გულსაჩუქმით, ეგონებ, ახლა უფრო მეტი ჰქონდა და ეს უფრო აღელვებდა. თავს შეატყო, რომ შევაქცა-ცობასთან ერთად, საქმის საოცარი მცდელობაცა და აზრთშეუპოვრობაც უმტკიცდებოდა. და ყოველ თავის განსჯილად ნათქვამსა და ნამოქმედარს მერმე შემაკრებულად მიჰყვებოდა.

უკვე გზაზე იყვნენ დამდგარნი, ოლთაკე ლეჩხუმელი რომ დაეწიათ და ევაიბეღიას შეეჩუმათა:

— დღამებისას გამოვიდა. დამე ვე-ღარაფერი გავარკვიე, დილით კი—სულ ისარ-ისარ იყო ბილიკზე!

ევაიბეღიას ჩაეღიმა.

— სად წავიდა?

— ქუჯის ციხეს დასტრიალებს. ან კვალს ბლანდავს. მე კი მგონია, ისიც უფლისწულს უთვალთვალებს. ან ვინ-მე ჰყავს ჩემსავით მიჩენილი!

— კარგი, მიჰყევი. მაგას მე გამოვარკვიე! მალე ამოებრუნდები! თოლიგეს დაგახმარებ?

— მარტო მიჩენენია. — მერმე შეუმჩნევლად, გზის ბლანდვით, ტებურში გავიდა და „ისრის კვალს“ აევიდა.

უფლისწულისანნი უკვე შუა გზაში იყვნენ, გვაზა-მეგერი რომ დაეწიათ.

— არა, არ გამოჩენილა! სქვამგურ ფრიად შეწუხებულია და ეჭვად გამიმხილა, ეგონებ, იბერიასი გადაიხვეწო.

— აღარ გენდობა! აღარ გითხრა! თორემ ალისტარხოც შხეთს იყო. დამიანად წავიდა! იბერიასი კი რას წავა, იცის, რომ ჩვენც იქ ვართ წვეულნი! — მერმე კარგა ხანს იფიქრა და ფიქრიანადვე უთხრა, — შენ ხომ არ გამოგყოლია ვინმე?

— გამოყოლით, ეგონებ, არა. და ჩემს წინ კი გავლანდე ცხენოსანი, მერმე დამეკარგა. არა, ალისტარხოც არ იყო!

— ასეა თუ ისე, მტრობა ირჩია! კეთილი — თოლიგე იხმრ, ვერ წინ გაუშვა და გზისპირა თხემლნარში ჩაასაფრა. თავისი „კულის კულობა“ დაავალა.

ამიო-იბერი და მახუნჯავი წინ გაუშვა, თავად კი გვაზა-მეგერი და გური ასკანელი აქეთ-იქით მოიყენა და წერილი საუბარი გაუბა. მთავარზე ბევრი ლაპარაკი არ დასჭირვებია, რადგან ბედან-კოლხს უკვე ყველაფერი წვრილად აეხსნა. ვისთან და რა სიტყვით მისუ-ლიყვნენ, რა ეთქვათ, წერილები ვისთვის გადაეცათ და ვინ წამოეყვანათ. ერთშიც მკაცრად შეთანხმდნენ, გარდა ხვარა მოგვთა-მოგვისა და ტარიელ უფროსისა, მითრიდატეს ცოცხლად ყოფნა და, მით უფრო, მისი კოლხთ უფლისწულობა არამც და არამც არ უნდა გაემხილათ. კოლხთ მეფის შვილობილი კი მახუნჯავ ტაოელის ობოლ მძისწვილად უნდა თქმულიყო.

— ვისაც დევნიან პონტოში და ჩვენი თვალსაზრისით სანდოა, აქ მომგვარეთ კოლხეთში. ჩემს მიწაზე დაასახლეთ. რაც მეტი იქნება, მით უმჯობესი!

თუ საჭირო იქნება, შეუთანხმდით და კიდევ გაგზავნით, ხელმეთრედ, სწავლული და ხელოსანი ბერძნებიც ჩამოგვიყვანეთ! სწავლულებში საიმედოთ თემსტე მკურნალი შეგირჩევთ! ხელოსნებში ჩემს მეაბჯრეს ოდიო-ხალიბს ენდეთ! იჭაური ხომალდი კი, რომელიც უკან უნდა გაბრუნდეს, არ წამოიყვანოთ!

დანაბარების დაწერილებით ვარაუდებში რიონამდე გზაც ჩაათავდათ. რიონის ფონში ფრთხილად შევიდნენ. მართალია, წყალი დაკლებული იყო, მაგრამ მაინც ღიდი იყო მდინარე, თავად ფონიც ფრიად ადგილმაცვალი იყო. ჯერ აღმა იყო სავალი, ცხენს მკერდამდე სწვდებოდა წყალი, მერმე ოდნავ დაღმა.

შუაგულს გადასცილდნენ და უკან მოტოვებულ ნაპირიდან ისარმა იწიელა. ევაიბეღიას მოხვდა ზურგში, მაგრამ

ჯაჭვის პერანგმა იპატია. ისარი წყალში ჩაეარდა და ბოლო ატივტივებულად წაჰყვა წყალს.

— გაგეცლებით! მე ვარ სამიზნე! — თავისიანებს გადასძახა უფლისწულმა და ნისლას დეზი ჰკრა.

ვიღრე გაღმა ნაპირამდე გააღწევდა, სამი ისარი კიდევ სტყორცნეს გამოღმიდან, მაგრამ ცხენოსანი უკვე ისარმიუღწევარში იყო.

მერმე ჰარბად ქაობიანი გზა ვაჰკვალეს და მზემ რომ თავი ზღვის წითელ უბეში ჩაჰყო, კოლხეთის უფლისწულმაც მშვიდობით მიადგინა ფოთის ციხეს.

ჯოტო ცალხელა ციხისთავი უკვე ელოდა, ზომალდი მოსულიყო ცხუმიდან. ტარიელიც ციხისთავთან იყო. სუფრაც ციხის თავანზე უკვე გაშლილი დახვდათ. თვალწინ კი სუფრასავით გაშლილი თვალუწვედნელი ზღვაც თითქოს ელოდა თავის შეილსა და მხედარს!

ფიქრების ზღვა გადაეშალა მითრიდატე მონტოელს, მაგრამ ვაჟიბედია ჩამავალ მზეს უმზერდა და სულ-სხვა რამეს თუ ვინმეს ჰხედავდა. და ის „რამე თუ ვინმე“ სილამაზით მზეზე და ზღვაზე ნაკლები სრულიადაც არ იყო!

„ნუთუ მითრიდატე სხვა არის და ვაჟიბედია სხვა! — კმუნვით გაიფიქრა და ზომალდზე წასვლა ხეალისთვის გადასდო. ვაჟიბედიას თუ მითრიდატეს იქნებ დამატებითი „უარსაყოფელი“ მიზეზიც ჰქონდა!

ტარიელმა შეატყო უგუნებობა, მაგრამ კითხვას მოერიდა. ფონის ისრის ამბავი ეგონა.

— მრავალი უთვალისწინო შეხვდებოდა ამიანის ცხოვრებაში!

— უთვალისწინო? — უფრო აცრია ვაჟიბედია. ბოლოს დაიმართხელა და, ტარიელისათვის სრულიად მოულოდნელად, ბირდაბირ შეეკითხა. — რატომ კოლს არ ირთავ?

ტარიელმა ბევრი იცინა, იცინა, ვიღრე წინ არ წამოუდგა „უმცროსი ძმობილი“.

— არც ისე სასაცილოა და შენც არც

ისე გეცინება, როგორც მე მანგენებ კბილებს! რატომ არ ირთავ?

ტარიელი ახლა კი დაიბნა.

— აბა, რა ვქნა... ამ ხეტიალში? საცოლუც სინოპეს დამრჩა.

— გყავდა? რატომ არ მითხარი აქამდე?

— აქამდე? აქამდე... ჰასაკი ხელს არ გიწყობდა, არც ცხოვრების გარემოება, მიზანიც სხვა გეაქვს.

— ახლა?

— მე ვფიქრობ, ახლაც...

— მაშ, იქნებ, დაერჩეთ ასევე! საქმე და მიზანი არ გამოგველევა! — და უეცრად მოუქრა, — მიზანი მიზანია, საცოლუც კი დაიბარე! მამას მისწერე! თუ იქნებ ჩემ გულისათვის არ ირთავთ, შენც, სხვებიც არიან... — ახლა კი თავადაც დაიბნა და სწორედ დროზე მოუსწრო ჯოტო ცალხელამ.

— მაინც გეახლათ, და არც მარტო! დილეგში არიან! საშურია!

მაშინვე ჩავიდნენ. ეზოში უკვე ბნელოდა. განზე შუბოსნები იდგნენ.

მეჩირაღებებმა ჩასავალი გაუნათეს. თაღოვან სავალში შმორის სუნი იდგა. ხეიფლოვან კედლებზე რკინის ბორკილები იყო მიმაგრებული. თახჩაზე ჭრაჭი ენთო.

ნაბადზე ხაჯალურდადებული კაცი ეგდო. თოლიგე თავზე ადგა, თვალს არ აშორებდა.

— ვინ არის? — შეეკითხა უფლისწული.

— თქვენნი კვალის მჩხიბავი! ფონზე ისრის მტყორცნელი. ახლა მე ვკარი ხმელეთზე! ზოგნიც მომეხმარნენ და მომავანინეს.

— ამბობს რასმე?

— ვისაც ისარი ვტყორცნე, იმას ვეტყვიო.

ვაჟიბედია უფლისწულმა ხელი აუქნია და ყველა გავიდა.

მარტონი რომ დარჩნენ, უფლისწულმა მოკლე სატეგარი მოიშველია და დაქრილს ხელ-ფეხზე თოკები დაუბაღთა. ისარნაკრავი ოდნავ გაიშალა და სული

ღრმად ამოიღო. ეცადა, მაგრამ წამოჭ-
ლომა ვერ მოახერხა.

ვატიბედიამ ჭრაქი ახლო მიანათა.

— ფილტვში გაქვს მორტყმული მეც
ასე ვიქნებოდლი.. ჯაჭვის პერანგმა მიხს-
ნა. მაინც რას მერჩოდ?

დაჭრილმა ღრმად ამოიხვნეშა. მაგრამ
არა უთქვამს რა.

— ვინც გამოგზავნა, არ გკითხავ. ვი-
ცი ისრის ტყორცნა რამ გაიძულა!
თუ გიმძიმს, ნურც მაგას მეტყვი! წაი-
ღე საიდუმლო, იმ უღირსს ნამუსი მო-
სწმინდე! დაგიფასებს, ცოლ-შვილს შე-
გინახავს!

— ეჰ, მეც დავიდუბე და ჩემი ცოლ-
შვილიც! მაგრამ შენ, მართლაც, რაღას
გერჩოდ. იქ ჰყავს მძევლად ჩემი ცოლი
და ტყუპი!

— შეხეხ?

— ამან მაიძულა! მაგრამ მე შენი ვაე-
კაცობა ვნახე ილორს და გაცალე, ვიდ-
რე შუას იქით არ ვადასციდი მდინარეს.
ისარი-ისრად ჩამეთვლებოდა და შენც
უვნებელი დამრჩებოდლი! მაგრამ, აბა,
ეს მომაკვდავის ზღაპარი, ახლა რაღა
დასაჯერია?!

დაჭრილს სუნთქვა აღარ ეყო.

— მჯერა! თუ მორჩი, შენც ვიპატრო-
ნებ და თუ ვერა და, შენს ცოლ-შვილს,
მეფუერი სიტყვა მითქვამს!

— გისმინონ ღმერთებმა! — ამოიგმი-
ნა დაჭრილმა, — და კიდევ, უფრთხილ-
დი.. მომაკვდავს საშინელი ხველება
აუვარდა..

— ალისტარხოს! — დაამთავრა უფ-
ლისწულმა.

დაჭრილმა თავი აასავსავა და გადაე-
სვენა, მაგრამ გაურკვევლად ააჩურჩუ-
ლა ტუჩები. კიდევ მიხვდა ვატიბედიამ.

— სქვამგურ შეხეთელს!?

და კიდევ.. და.. — მეტი ვერც და-
ჭრილმა სიტყვა, ვერც უფლისწულმა
ინიშნა. ჩანს, სწორედ ის იყო უმთავრე-
სი.

ვატიბედიამ გარეთ გასძახა და ციხის-
თავს მკურნალი ახმობინა. დაჭრილი
მალა დარბაზში გადააყვანინა, წინწა-

ნაქარ არავით ყურის ძირები და ვინ-
ლოები დაუხილა.

გონს მოსული დაჭრილი დაეცა და
დაის შეაჩერდა და უეცრად, შეზზარუ-
ლი ხმით წამოიძახა.

— ახლა გიცანი!

— შენი სურათია, შენი! — მერმე
ენახე იკბინა და გაჩუმდა.

ვატიბედიამ კვლავ გარეთ გაისტუმ-
რა ყველა და სულ ახლოს ჩაჰხედა.

— უფრთხილდი რომაულ სურათს! —
სრულიად მკაფიოდ, მაგრამ ჩურჩუ-
ლით წარმოსთქვა დაჭრილმა, — ასე
თქვეს მამამაც, შვილმაც.. ახლა კი
ჩვენს ხელშიაო, ხედავ, რა ყოფილაო?

ახლა მითრიდატე შეკრთა:

— რა სურათი?

— რომაელებმა ჩამოუტანეს სქვამ-
გურ შეხეთელს. საიდან არის, აბა, რა ვი-
ცი! ძელზე ხატული, შავ ხავერდშია ჩა-
დებული. მე ერთხელ ვნახე. გვირბში
გამოვიტანე და ჩავხედე. თავად წაი-
ღო ალისტარხომ. სადღაც შორს მიდის.
მე შენს სახვერად და სავერაგოდ გა-
მომგზავნა. თითო ნაქრავ ისარში თითო
ხარს შემპირდა. არადა თითო ტყუპის
ცალის დაღუპვას! მე გამომიჭირა, თა-
ვად კი მიდის.

— იქნებ იბერიაში?

— არა, ზღვით. ეს ვიცი. „ზღვაზე
ტაროსი ცვალებადიაო“, ასეთ სიტყვას
ყური შეევასწარ!

მძიმედ დაჭრილის ნათქვამი სიცხი-
ნის ზოდვას უფრო ჰგავდა. სიცხეც მარ-
თლა მაღალი ჰქონდა, მაგრამ სიმართ-
ლის მარცვლებმა მოსვენება დაუკარგა
უფლისწულს. ერთი ძელზე დახატული
მისი სურათი მართლაც იყო სინოპეს
სასახლეში. ეს ახსოვდა ორი ტახტის
უფლისწულს.

მკურნალიც მოვიდა. ფოთელი ბერძე-
ნი იყო. არ იამა უფლისწულს, მაგრამ
დაჭრილის გადარჩენა იყო საჭირო.

დაწყნარება იმ ღამესაც არ ეწერათ
ვატიბედიელთ. მცირე ბჭობაც არ ჰქონ-
დათ მოთავებული, რომ შუალამისას,
ფოთის ციხეს ვიდაცა მთადგა და უფ-
ლისწული სასწრაფოდ მოიკითხა.

— ისრის კვალისა და ღოჯის კაცი-
თქო!

ცხენიცა და კაციც ფეხზე ძლივს იდ-
გნენ.

ვაჟიბეღია და ოლთავე განმარტოვ-
დნენ, დანარჩენები კართან ელოდნენ.
ჯაჭვი უფრო იხლართებოდა.

— არიქა, უფლისწულო! ყულევშია
და ზღვით აპირებს წასვლას. ღამიანად
თუ არ წავიდნენ... კარაბა ელოდა უც-
ხოური. ხობის წყალში აფარებდა თავს.
არა, არც ბერძნულია!

— რომაული?

— იქნებ, მთვარის შუქზე მათი ფარე-
ბი გავლანდუ კიჩოზე.

— რამდენი არიან, ისრის კვალთან-
თან?

— იგი თავად და კიდევ ოთხნი. ყვე-
ლა მიღის თუ არა, ვერ გეტყვი.

— შენ ისედაც ბევრი მითხარო. აქ რა
გზით მოხველი?

— სულ ზღვის პირ-პირ. რიონის ერ-
თი დიდი ტოტიც¹ გადმოვცურე ცხენ-
დაცხენ.

გზა ვიცი უგზოდაც ვარკვევ...

— წაიყვან ათ კაცს... შესძლებ?

— მე შევძლებ, ცხენი ვეღარ.

— ჩემ ცხენს მოგცემ, ნისლას!

— ამას რას ვეღირსე! მამლის ყივი-
ლამდე მივალთ!

— ნახეთ. თუ კარაბა გასულია ზღვა-
ში, ცეცხლი დავეინთეთ ზღვის პირას!

ალისტარხოს გამყოლნი, თუ ავად გა-
დაგვეარჩენ, აღარ გაუშვით... თუ შეს-
ძლოთ, თავი არ ამუღავნოთ ჩვენი ზომა-
ლდის მოსვლამდე. მერმე კი ხმელეთით
არავინ წავგივადეთ!

— თუ შიკრიკი გაუშვეს შხეთს? და-
ვიჭერთ, ან მოვკლავთ!

მითრიდატემ იფიქრა, იფიქრა და ხე-
ლი ჩაიჭინა.

— არა, გაუშვით!

სულ მალე ათიოდე რჩეული მეზრძო-
ლი და ცხენკეთილი მიჭკროდა ყულევი-
საკენ. წინ ღამის ცას წეული ღოჯიანი
უფლისწულის ნისლაზე იჯდა და ერთი
უტყევანით ყველას უსწრებდა.

მალე კი ცალხელა ციხისთავმა კიდევ

ათიოდე რჩეული მეზრძოლ-მეზღვეური
აღჭურვა და ზომალდზე მეტგვერდით² თავ-
ვად უფლისწულის, ტარიელის, შერჩე-
ული ამალოსანნიც ზღვის ბრძოლის
წესზე გაეწყვენ და ზომალდზე ავიდ-
ნენ.

მსოვანები ციხეში დარჩნენ, გარდა
მახუნჯავისა, რომელმაც აქვე ნამდვილი
ომი გადაიხადა და ზომალდზე ლუზის
ამწევად მაინც წამოჰყვა.

სრულ სიჩუმესა და სიბნელეში ჩრდი-
ლივით გასრიალდა „ამირანი“ და გეზი
ყულევისაკენ აიღო.

უფლისწულმა მეხოფრები თავად და-
იარა და გაამხნევა.

— აბა, ვინძლო, ჯაჭვები ხვალვე და-
გაყრევინოთ! დღეს კი ნუ აჩხრიალებთ!
ზომალდზე სრული წესრიგი და სი-
სუფთავე იყო. ჩანს, ახალგაზრდა მე-
ნავეთუხუტცესი კარგად უძლოდა თავის
საქმეს.

სავლაკესთან „ზღვის სმობილი“
უხერხულად ვრძნობდა თავს, მაგრამ ის
მაინც შეამჩნია, რომ სავლაკეც, მუხა-
შავრაც და ზოგი სხვაც, განსაკუთრებუ-
ლი მოწიწებითა და თითქმის თაყვანის-
ცემით ექცეოდნენ. ჯერ იუცხოვა და შე-
ფიქრიანდა. ტარიელს შეეკითხა.

— რა უყავი ამ ხალხს ცხუმში, ხომ
არ გამოსცვალე?

— არა, მაგრამ, როგორც დამავალე,
ფიცი მივალდებინე და ზოგი რამ დიდ-
საიდუმლო გავუშხილე! ახლა იციან
შენი ვინაობა და რა გასაკვირია, რომ
მოკრძალება მოემატათ?

— მოკრძალება? ჩვენს შორის თით-
ქოს რაღაც ჩრდილი ჩადგა!

მითრიდატემ სავლაკე და მუხაშავრა
იხმო, ხელის გული გაუსინჯა, მერმე გა-
დაეხვია და გადაჰკოცნა. ისინი კი ხელ-
ზე ემთხვევნენ. ჩრდილი მათ შორის მა-
ინც დარჩა.

ყულევს განთიადისას მიუახლოვდნენ.
ნაპირზე ცეცხლი ენთო.

— სინოპეს გეზი. და, რაც შეიძლება,
სწრაფი — მესაქესთან მდგარ სავლა-
კეს გასძახა უფლისწულმა.

ზომალდი ოდნავ გადაწვა, ფართო

ორიკალი მოხაზა და სწრაფი ხოფი ახლა გაკრულზე გადავიდა.

ზღვას ფართო ჭავლი ურევდა. ცა მოჭედული იყო ვარსკვლავებით. სამწყება ხოფები ერთ სუნთქვაზე აწყობილად ფეთქავდნენ.

უკვე გაშლილ ზღვაში დაათენდათ. მამინ ყველა მოთავე, ერთხელ კიდევ საზვერავ ბანზე ავიდა და ზღვის ირგვლივ არე ჩაძიებით დაზვერა.

„ნუთუ წავიდა ჩემი შედარებული და დადასტურებული სურათი? გაიხსნა ჩემი სიცოცხლის საიდუმლო?“

ეს ფრიალ დიდ სიძნელეებს შექმნიდა ახლაცა და მომავალშიაც.

გაეიბედიამ ურო მოითხოვა და პირველ ქანდარაზე გავიდა. აქ უკვე ვკიდა მის მიერ გაცემული, მაგრამ ჯერ არ შესრულებული „საერთო თავისუფლების სიგელი“.

— აბა, დავიწყოთ! ახლა უკვე ზღვაში ვართ. როგორც სიგელში წერია. ჩვენ წინ რომაული კარაბაა!.. უნდა დავეწიოთ! თავისუფალნი მებღვაურნი, — და ურო პირველ მებოფის ჯაჭვის პალოს მოუქნია და გადასტეხა.

ერთი ხმარიხი ხანძარივით შევარდა ხომალდის ქანდარებზე.

როდესაც ქვედა ქანდარის ცხრავე პალო წამოაგდო, უველამ შეატყო, როგორ უსწრაფა სვლა ხომალდმა. უსწრაფა უფლისწულმაც, ახლა შუა ქანდარაზე შევარდა და შესძახა:

— დილა თავისუფლებისა, მებღვაურნი! — და მოჰყვა ჯაჭვების თავკაუჭების ლეწვას.

თვალგაბრწყინებული მონები გუგუნებდნენ და თავდავიწყებით უსვამდნენ ხოფებს. სისწრაფემ არნახულად იმატა. პირდაპირ ტალღიდან ტალღაზე ხტოდა ხომალდი.

— ზედა ქანდარელებო, მოვდივარ! — ახლა ზევით ასძახა და გარეკიბეს აპყვა. ჰაერში ეკიდა, უროადმართული, კულულებაშლილი, შეჯავშნული.

— გელით სპეროზა! გელით პოსეიდონი! — ლოცვასავით ღაღადებდნენ

ზედა ქანდარის მიჯაჭვულნი, ერთად აჩხრიალებდნენ ჯაჭვებს.

— მზე ამოდის, მზე თავისუფლებს! — ამიერთ სპერის ზღვა თქვენთვის მიჩქნია! მებღვაურნი! მოუარეთ! სხვას არ დაანებოთ! — და უკვე ხელჩვეულად მილევ-მოლოენა ჯაჭვის თავტაბიკები.

ხომალდი ახლა თითქოს ფრთავალი-ლი სისწრაფით მიჰქროდა, ტალღების ფაფრებზე გადადიოდა და ნაღობარ ცხენივით თრთოდა.

— გაუძლებს? — ეკითხებოდა ტარიელი თვალბაკიაფებულ სავლაკეს.

— გაუძლებს! ჩვენც გავუძლებთ!

ხმელეთის დევს — მახუნჯაგს, ზღვაში უჩვევს, გული არეოდა, თან იცინოდა, თან ღვეურად აზოყინებდა. ჭავლმა და ხომალდის რყევამ კუჭში არაფერი არ შეარჩინა, მაგრამ იხტიბარს არ იტეხდა და სასაცილოდ არა ჰყოფნიდა.

— ეს რა ვნახე, კაცო ბეე!.. სადაც ხელსა ჰკრავს, ხალხი გულ-ღვიძლიანად იცვლება და რას ერჩით ღმერთკაცს! ბეე! თავბრუ მაგან დამახვია, ვანა ზღვამა ბეე! ხახახა! ეს თავსლაფი დავასხი მაგის მტრებსა, ჩემდა თავად! ბეეე!

მითრიდატე კი საზვერ თავანზე აიჭრა, თვალი გაავლო წყლის სამყაროს. რაღაც გალანდა და რიზიანად ჩამოსძახა.

— საჭე მარცხნივ! კიდევ! მოუქე! ასე! ლარივით! — და მერე უფრო მოლაღებულად გადასძახა ხომალდს, ზღვას, სამყაროს. — „ამირანო!“ ხომ არავინ არის ჩვენთან მონად შთენილი? ფიცი დავდე სპერთა სპეროზას წინაშე!

— არის! — ქვევიდან ამოვიდა ხმაგაზარული ბანი.

— ვინა? — მთელი ტანით შემობრუნდა მითრიდატე..

— მე ვარ — მესაჭე!

— მოვდივარ! — გარეკიბეზე ჩამოსრიალდა მითრიდატე და საჭესთან გაჩნდა.

საზვერავზე ტარიელი შეკვზავნა, თავადა კი მესაჭეს მიუბრუნდა.

შავ-ჭმუხა დაეაყებულნი ახალგაზრდა,

წვერხანჯალა და მკაცრი, ხასიათმკაფიო სახის მესაჰე დიდ მხერვალს ორთავ ხელით ჩასჰიდებოდა და თითჰოს მხერვალის ცოცხალი ვაგრძელება იყო.

— ვინ ხარ? სადაურ?

მესაჰეს თავი არც მოუბრუნებია, ღარსა და ზღვის ურანოს უმხერდა.

— კუწუბელი! ეს სახელი, ალბათ, არც გაგივია. ტრაპიზონელი! დედა ბერძენი მყავდა, მამა ლაზი ბერძნულად არქელაოსი მქვია, ლაზურ-ქართულად — ორახელა! — ოღნავ ჩაბზარული ბანით უბასუხა, — მეც მორჩილად დავიწყე ცხოვრება, შეწირული ვიყავი — კუწუბის მითრას ტაძარში, მაგრამ ზღვაში გავიქეცი!

— ცოლი გყავს? — შეეკითხა, მერმელა იუცხოვა თავისი კითხვა. რა ყველას ცოლის ყოლა არ ყოლას ეკითხება!

— ცოლი არა, ვერ მოვასწარი! ძმები კი მყავდნენ.. ახლა რა ვიცი! — ჯაჰეს ფეხი გაჰკრა ორახელამ და საჰე შესწორა, ძელის ჰრიალმა ყური მოსჰრა მითრიდატეს.

— მე თუ მიცანი? — ერთიც გამოსცადა ტრაპიზონელი.

ორახელამ შეჰხედა. მას ღრმად ჩასმული, შავჰუთუთო, დაკვირვებული თვალები ჰქონდა.

— გიცანი. მორჩილის სამოსი გეცვა პირველად, მერმე ილორის გმირი გახდი, ახლა უფლისწული ხარ კოლხთა. გიცანი, მაგრამ ვერ გამოგიცანი! დიდე ვარსკვლავის ნათელში ჩნდები და იზრდები! აბა, ცას შეხედეთ!

ყველამ ცას შეჰხედა. რიყრაჰში გაჩრდილული ღრუბლები ნისლა ცხენბივით მიჰჰროდნენ. ვანთიადის ვარსკვლავი კაშკაშა წითლად ჩანდა.

— ასპიროზ — ცისკრის ვარსკვლავია — იგიც ილორივით ხარიპარიად ითვლება! სპეროზასი — სპერთა ზღვის ღმერთის ძმას!.. შენ კი, ჩანს, ორივე შეგხარის და გწყალობს! — მხერვალისთვის ხელი არც შეუშვია, ისევე მიაჰან-მოაჰანა და დილის ტალღებზე სახნისივით გაატარა ხომალდი.

— ურო! — მადლა ასძახა უფლისწულმა, — ამირანის ჯაჰვის წყვეტიდან დავიწყებ ბრძოლას! ის ზღვა, რომელსაც სისხლიანი სპეროზა არ დაჰხედავს, სიმართლის ხომალდს ახრჩობს ხოლმე! მტერს თუ ჰხედავთ, მტერს!

უროს, ზედა ჰანდარიდან, ტარიელის ხმამ ჩამოასწრო:

— ვხედვ კარაბას! ოღნავ მარჯვნივ და პირდაპირ!

— თავისუფლება მერმე, ჰერ საჰემე და მტერი! — საჰე მოისწორა ორახელამ და ხომალდი კარაბას გეზზე გაწვართა.

მითრიდატეც, სავლაკეც საზვერავ ბანზე შევარდნენ.

— მივიღეთ პირდაპირ? — შეეკითხა სავლაკე.

— არა, გზა წინ გადავუჰკრათ. ახლა ვერსად წაგვივლენ. ბოლომდე ნუ ვაგრძნობინებთ, რომ მათ მივდევთ.

— მარცხნივ... ცოტა! კიდევ, კიდევ, კიდევ, — ჩასძახა სავლაკემ, — ახლა პირდაპირ ასე იყოს! ახლა სპერული ხოფი! — ჰანდარებსაც ჩასძახა და სულ გაწვართა თავისუფალი მეზღვაურები.

სრული სიჩუმე ჩამოვარდა. ისმოდა მხოლოდ მხერვალის ძელის ჰრიალი და ხოფების მოსმის საერთო ჩჰამი.

„ამირანი“ ეწეოდა, გზას უჰრიდა კარაბას.

— შეანელებთ! უფრო ნელმგზავრული! — უკვე ჩურჩულით ჩასძახა ჰანდარებს სავლაკემ.

მითრიდატემ ტარიელი ჰვევით ჩაგზავნა, მეაბჯრეები შუბებითა და დაშნებით შეამზადებინა, ყოფილ მონებს, იჰვე, ნაჯაჰვარზე, მშვილდ-ისრები ჩამოუირგეს. ზოგთ, რჩეულთ კაუჰები და საგდებელა თოკები მისცეს. მახუნჯავი ლუხის ჰვესთან დადგა. ყველაფერი მზად იყო.

კარაბა უკვე ახლოს, ხომალდის გზასაკვეთზე იყო და უშპირად განგრძობდა გზას. ორსართულა ბაჰანზე ადამიანის ჰაჰანება არ იყო. მხოლოდ დიდ ფარებზე ბზინავდა მზის პირველი ნასხივი.

— საბრძოლო ხომალდია! ჰყვარა თქვენს ხელსახსნისს! — აღმოხდა სავლაკეს, — „ამირანი“ არ დაგვიშავონ! ჩვენი პირ-მშო!

— აუცილებელია! უნდა ჩაეიგდოთ! ფიცის კაცო!

— მაშინ გავაფრთხილებ! — სავლაკემ თვალის დახამხამებზე ქანდარები ჩაირბინა და ყველა გააფრთხილა, ხომალდის თადარიგი დაიჭირა. სულ ბოლოს ორახელასთან მიიჭრა.

— აბა, შენ იცი! ძელსახსნისი აიცილინე. იქნებ ველარ მოგაწვდინო ხმა. ორივე ხელი და ორივე თვალი გვეჭიროს!

ისევ ზევით რომ ავარდა, კარაბა უკვე აღარც თუ შორს იყო.

— დახვდი! — სავლაკეს წასჩურჩულა მითრიდატემ და ზარადი სახეზე დაუშვა.

— ხოფები აღმა! — ქვევით ჩასძახა და ხელი ასწია.

ყველა ხოფი ჰაერში გაშეშდა და უფრო მალა აიწია. ხომალდი უეცრად ფრთავაშეშებულ არწივს დაემსგავსა.

ეს ზღვის საღამსაც ნიშნავდა და შეკითხვასაც.

კარაბზე ჩამიჩუმე არ იყო. თითქოს არც დაუნახავთ საღამი.

— ხმა გაეცი! — წასჩურჩულა უფლისწულმა.

— ვინ ხართ? საიდან, სად მიხვალთ? — ბერძნულად გადასძახა სავლაკემ.

ისევ არავითარი პასუხი. ხომალდმა სწორედ გადაუჭრა გზა კარაბას. ცოტაც და გასცილდებოდა. პასუხი კი არ იყო და არა.

— მოვალთ და გნახავთ! — სკეჟა მითრიდატემ.

— უკუმოსმური! — სავლაკემ ჩასძახა ქანდარებს, — საჭე მარჯვნივ, დიდი ლუთხური! საბრუნე ბოლომდე!

ხომალდი თითქოს ადგილზე შემობრუნდა და პირდაპირ კარაბას გაუსწორდა.

— ახლა პირისპირ!

„ამირანი“ პირდაპირ კარაბაზე წავიდა. ახლა კი მოძრაობა ჩავარდა კარაბაზე და ორივე ბანზე ფარსუქანა აბჯრო-

სნები წამოდგნენ. მალალ ბუნზე კი სამწვერა ალაში აფრიალდა. ზედ დიდი, მრგვალი, ღმერთის თავისი გამოქსაჩულე-ბა ჩანდა.

— იუპიტერი! რომაული კარაბა! ჩვენც ავუშვათ!

— ალაში არ გვაქვს, არაფერი გიბრძანებია! ჩვენ ვერ გავებდეთ! — ხმადავარდნილად გაუმხილა სავლაკემ.

— ნაბადი, ყაბალახი, მონების ჯაჭვები!

ეს ყველაფერი მოიბოვებოდა ხომალდზე. მითრიდატემ თავად შეკრა და მალალ შუბზე წამოაბა.

— იტეზონ თავი, ვიდრე ჩვენ გავუტეხთ! სავლაკეს ვნიშნავ ბრძოლის თავად, ვიდრე შევიჭრებით კარაბაზე, მერნე ყველა მოთავე ვართ!

უკვე ყველამ იცოდა, რომ აქ ერთადერთი მოთავე ყველაზე უმცროსი და ყველაზე სწრაფმოქმედი ზარადოსანი იყო.

კარაბაზე როდესაც დარწმუნდნენ, რომ „იუპიტერის ალაში“ არ გაერიდა ხომალდი და, პირიქით, შავი დროშა ააფრიალეს, ახლა შუბებზე აიძაგრნენ, ხოფებიც აამუშავეს და ყინაღ წამოვიდნენ „შავალმოსან მეკობრეებზე“.

სულ ახლოს უეცრად, კარაბის ცხვირზე ძელსახსნისი გადმოეშვა.

— ფრთხილად, ორახელავ! — მოასწრო სავლაკემ.

მაგრამ ორახელამ იცოდა თავისი საქმე, ათამდე დათვალა და ძელსახსნისი სულ ახლო რომ იყო, უეცრად, სწორედ იმდენად უცვალა გეზი, ხომალდის ცხვირს ძელსახსნისი რომ ასცდენოდა. მაგრამ ისიც იცოდა, რომ თუ მოასწრებდა, რომაული კარაბა ძელსახსნისს შუაგვერდში აბჯერებდა.

— დახვდით! აუკარით! აუკარით! — ერთად შესძახეს მითრიდატემ და ორახელამ, მითრიდატეს მოეწონა ორახელას მიმხედურობა, ერთივე იღონა, მონისარნი ჩუმად გააფრთხილა.

აქედანაც და იქედანაც შეემზადნენ და დაიძაბნენ. განსაკუთრებით კარაბაზე, ყველა თოკებს მისწვდა და ძელ-

სახნისი უფრო დაამაგრა. ეს იყო გადამწყვეტი — გვერდის ძელის გატეხა, ზღვის შეშვება ხომალდში.

კარაპას ვეება ველურ ტახივით დინგი დაეშვა და ბასრი ეშვი შესაძგერებლად მოეჭნია. სრულ დაძაბულობის დროს ხომალდიდან კარაპაზე სეტყვისავით წავიდა ისარი და პირველი ელდა შეიტანა. უეცრად დაფოლხვდა ძელსახნისის მრავალი თოკი.

მარჯვენა მუხოფეებმა ხოფები აპკრეს ზედმოსულ ძელსახნისს და იგიც, სახნისაბზეყილი, შუაქანდარის ძელეებში გაიხირა.

შეიქნა ჯახი და ხმიანი.

— კაკეები! — ყველაფერი დაჭარა მითრიდატეს ხმა.

კაკეებიც მოსდეს და მოსწიეს. ახლა ხომალდი და კარაპა გვერდი-გვერდ იყვნენ, თითქოს ამირანი და იუპიტერი წელში შევარდნილად შესქიდებოდნენ ურთიერთს. კარაპაზე მჭიდრო და მიუგალი დიდფარებისა და შუბების კედელი აღიმართა. რომაულ ორწყობად იდგნენ. პირველ იერიშს ელოდნენ, მერმე გამოპყვებოდნენ უქან დახეულთ.

— ღუზას გზა მიეცით, გზა! — გასძახა მითრიდატემ.

ღუზასთან, ვეება, გახვრეტილ ლოდთან კი გახევებული მახუნჯაგი იდგა. იგი მეტისმეტად ხმელეთის მებრძოლი იყო და თავბრუ ეხვეოდა, ფეხიც ეშლებოდა. უფლისწულის ძახილმა თითქოს შეაღვიძა, მერმე დასცეცხლა. ვეება ლოდი გულში ჩაქრულად აიტაცა. ახლა აღარც ფეხი ეშლებოდა და აღარც ხელი უტოკავდა. გზაც მისცეს. მიადგა კიდევაც ხომალდის კიდეს და უფრო დაბალ კარაპას ბაქანზე ღუზა გადააგორა, მერმე ღუზის ჯაჭვი მოსწია და ფაროსნების პირველი წყება კვერთხით გაღწა. კედელი გაირღვა.

მახუნჯაგი ჯერ კიდევ დახრილი იყო, ჯაჭვს ეწეოდა, როდესაც მუზარადიანი ზურგზე გადაახტა, ცალ ხელში დაშნა ეპყრო, ცალში წელანდელი ურო. მას სხვებიც მიჰყვნენ. მერმე ფარზე უროს დარტყმის ზათქზე აეწყო ყველაფერი.

ბოლო როდესაც მახუნჯაგი თავისი ვეება დაშნას მისწვდა და გადაეშვა ხელჩართულში, სულ განციფრდა. წუთმანდელი მონები თავისი ჯაჭვების ცემით ყოველგვარ მხედრულ წინააღმდეგობას სობოდნენ და ჯერ იარაღდაუყრელ რომაელებს ჯაჭვებით გუდავდნენ და ბორკავდნენ.

უფლისწული უკვე კარაპას მძიმედ დაჭრილ მენავეთუხუცესს ეკითხებოდა. ტარიელი და სხვანი კარაპას ჩხრეკდნენ. ჯერჯერობით არც შეესაფრიანი სურათი და არც აღისტარხო არსად ჩანდნენ.

განცალკეეებით, კიჩოს სადგომში, ხის თახჩაზე იწვა მკერდშენგრეული რომაელი.

— ვისთან იყავი კოლხეთს? — განგებ ქართულად შეეკითხა მითრიდატე.

— მე ბარბაროსული ენა არ ვიცი. — უემხვად, ლათინურად უბასუხა.

მითრიდატემ მოუთმინა და იგივე ბერძნულად გაუშეორა.

— არ ვიცი. რომი ვისაც იპყრობს, ყველა ბარბაროსია! მრავალნაირნი არიანი ახლა კი ლათინურად გაესაუბრა:

— არა უშავს რა! სამაგიეროდ ყველა ერთნაირად კვდება! ვისთან იყავი კოლხეთს?

რომაელმა უფრო ყურადღებით შემოჰხედა:

— არ ვიცი, ბარბაროსთან!

— რატომ ხართ ასეთი უტიფრები?

— ძლიერები და არა უტიფრები!

— თუ ყველაფერს მეტყვი, გაპატიებ.

— რას მაპატიებ. ეექსინის პონტი, ჩვენი ზღვა!

— მაშ ჩვენი რალაა?

— შენ მეკობრე ხარ, მე რომაელი! ახლა მაცალე! რომ გამიბედე შემობმა, მიკვირს! რომ დამამარცხე, უკვე სიკვდილია ჩემთვის!

— კეთილი, გაცლი! თუ გეჩქარება, მთელი რომი თან წაიღე! — მითრიდატე წამოღდა. რომაელმა თვალები დახუჭა და ერთი გრძელი გმინვა ამოუშვა. მერმე გაჩუმდა. ამ დროს ტარიელი შემო-

ვიდა და შვე ხვერდში ჩადებულ სურათი გადასცა. მეტყველად შეჰხედა.

— ვიბოვნეთ. სურათიც მასთან იყო! საკუქნაოში იყო შეკუქული!

— ცოცხალია?

— ცოცხალი.

— აქ მომგვარეთ! — ტარიელი გაუშვა და სურათს შესაბურავი გააცალა. ძელზე დახატული თავისი სურათი შერჩა ხელში. ახსოვდა დახატვის დროც. მამის ვერაგულად მოკვლის წინა წელი იყო. სარკე ინატრა. სურათსა და მას შორის სამი წელი თუ იყო სხვაობა, განსხვავებას კი უსარკოდაც ფრიადსა გრძნობდა. ხოლო გადახდენილი ამბავი და თავგადასავალი ერთ მოზრდილ ცხოვრებას აავსებდა.

უეცრად იგრძნო, რომ ვიღაცა უმზერს. მოიხედა, რომაელს თვალები გაეხილა. არა, გაფართოებოდა და ხან მას უმზერდა, უკვე მუზარადმოხდილს, ხან სურათს, საკმაოდ დიდად, წელამდე ხატულს.

— შენ ხარ! ამ სურათის ამბავი ვიცო, შენიც მცოდნია! შენ სამიში კაცი ხარ რომისთვის! მაგრამ მე შემძლია დამშვიდებით მოვკვდე. თუმცა ბარბაროსი ხარ, მაგრამ მეკობრე არ ყოფილხარ! — მერმე ძლივს გადაბრუნდა და იუპიტერის სადიდებელი წამოიწყო. შეღწეული მკერდიდან კი სისხლი სულ სდიოდა და სდიოდა.

სადგომის კარში, გვერდულად და თავის დახრით, ძლივს შემოეტირა მახუნჯაგ ტაოელი.

— უფლის შვილო! პირველ ზღვის ომის მოგებას მოგილოცავ! — მერმე დათუჯრად გადაეხვია და ცრემლითაც კი დაუნაშა ჯაჰვის პერანგის გულისპირი.

— შენი ღუზის მადლითა, მახუნჯაგ ჩემო! შეხედე! — და მომაკვდავ, მკერდჩალეწილ რომაელისაკენ მიახედა, მაგრამ მახუნჯაგს არაფერის გაგონება არ სურდა.

— შენი კვალი ახლაც ზურგზე მაქვს! მაგრამ ასე როგორ იქნება — ყველგან პირველობა არ შეიძლება, არა!

— ჰო, კარგი, კარგი: ახლა სიკვდილს თადარიგი უბრძანეთ! უკან წავალთ, უნდა წავალთ! მუხაშაერას ჩააბრუნეთ. დანარჩენ ტყვეებს მერმე ვნახავ.

ამ რომაელს, აცალონ სიკვდილი! მერმე მეზღუაურის წესისაებრ ზღვაში დამარხეთ! ჩვენს დაქრილებსა და დღეულებს მიხედეთ!

მახუნჯაგი მაშინვე გავიდა და სულ მალე რომაელიც გააცალეს სადგომს.

მალე ტარიელი მობრუნდა. ახლა უფრო აღელვებული იყო.

— კარაბას საიდუმლო ყუთს მივაგენით და შევეტყუებ. ლარით სავსეა და თან დალუქული ეტრატები!

მითრიდატემ შესტეხა ლუქი და ჩაახედა. ლათინურად დაწერილი საიდუმლო მოხსენება იყო პერგამში ჩამოსულ რომის კონსულის სახელზე.

მითრიდატემ ნაჩქარევად მთავარი ადგილები ჩაიკითხა.

„ზარიადრე სირიელის ხელით ლაოდიკე პონტოელმა გადმოგვცა, ძელზე ნახატი სურათი მითრიდატე უფლისწულისა, რომელიც დაიკარგა ზღვაში და დაღუპულად გამოცხადდა. თუმცა ბევრს არა სჯერა და მისი ძლევა მოსილი მობრუნების იმედი აქვთ, რაიც ჩვენს საწინააღმდეგო ადგილობრივ ბარბაროს ჯალებს ასულდგამულებს, სურათი დავატარეთ ყოველად საიდუმლოდ, მრავალ ბარბაროს ტომთა შორის. კოლხეთს მივაგენით. ამ სურათზე სახულისა და კოლხეთის ტომის უფალის ახლახანს შეილობილად და შემკვიდრედ მოკიდებული ვაიბებდია სპერელის იგივეობა დაგვიდასტურეს. მაშასადამე, მითრიდატე ცოცხალი ყოფილა და ანდერძითაც და უფლებითაც ორი ტახტის მემკვიდრე არის.“

ჩანს განზრახული აქვთ პონტოსა და კოლხეთის ვაერთიანება, რაიც სრულიად არ შეესაბამება სენატის აზიურ ზრახვებს.

შევთანხმდით „კოლხელ მეგობრებთან“, რათა ვყოთ ესრეთ: ყოველ საშუალებით „იუპითერს მოვაშოროთ“ მითრიდატე, რომელიც ისედაც დაღუ-

პულად არის ცნობილი.

შხეთის მპყრობელი სქვაშვურ და მისი ვაჟი — ალისტარხო, გამოცხადნენ — ჯერ ფარულად — რომის მეგობრებად. გაეწიოთ მათ ყოველგვარი დახმარება, კოლხეთის უფლის ტახტის მისაღწევად. ამის შემდეგ აშენდეს რომაული ციხე პონტოს კოლხურ სანაპიროზე.

სურათის ცოცხალ მოწმედ და მამის მოციქულად წამოვიყვანეთ მისი ძე — ალისტარხო შხეთელი.

მითრიდატეს ცოცხლად ყოფნამ ახლა, საერთოდ, გამოცვალა ვითარება პონტოს სამეფოს ირგვლივ. უკეთუ „მკედრეთით აღმდგარი“ ისევ მკედრეთით ვერ დაეაბრუნეთ, რაიც ფრიად ძნელია მისი სიფრთხილისა და შეფარულობის გამო. საჭიროდ ვრაცხთ პონტოს მიმართ ზრახულის სასწრაფოდ განხორციელებას, პირველ ყოვლისა, ლაოდოკე პონტოელისაგან დაპირებულ ანდერძის მიღება მაინც, ვიდრე მითრიდატე სრულწლოვანი და ტახტის დაბრუნების შემძლე გახდებოდეს. ხოლო ესეც ყურადსაღებია, რომ ადგილობრივი ბარბაროსი, ფრიად მეომარი ტომები, ამ ტანაყრილსა და დაუდევარ ბუნების ორმაგ უფლისწულს, თავის მოზარდ აღექსანდრე მკედონელად სთვლიან. იგი რომისათვის აზიასი უთუოდ საშიში კაცია!

ბრძანებით, ზღვაში ვრჩები, პონტოს სანაპიროს საზვერად. ველი კონსულის სიტყვას და გამოძახებვას პერგამს.

ლუციუს საზენა“.

ჯერ სხვა ეტრატებიც ვერ ენახა, რომ შემოიყვანეს ალისტარხო, ხელემაგაკოპილი, ჯაჭვებით ნაცემი, სახეზე შეშლილი და გაოგნებული.

მან როგორც კი იცნო მღვეარი ზომალდი, რომელიც ჯერ ილორში ნახა, მაშინვე ინიშნა მწარე ბედი და რომაელთ ძლიერებას განუსაზღვრელად მიენდო, თუმცა არც გაამხილა მღვერის ვინაობა. მან მამისაგან უკვე იცოდა, რომ „ამირანი“ ახალ უფლისწულისათვის ეჩუქებინა მეფეს. მაგრამ ეს რომაელებს არ გაანდო, მაინც ეწინოდა,

ვაითუ თავის დასახსნელად შე გამწირონო! რომაელებს ხომ მითრიდატეს დადასტურებული სურათი უფრო სჭიროდათ, ვიდრე ცოცხალი ალისტარხო. ახლა კი ორივე მითრიდატეს ხელთ იყო...

ორმაგი უფლისწული კი სდუმდა. უმზერდა კუთხეში მიჭუქკულ ალისტარხოს და თავს ძლივს იკავებდა. უროთი სწაღდა თავის გაჩეჩქვა „გველ-კაცისა და ქვემძრომელისა“. ქვეწარმავალი გრძნობდა და სისხლი მართლაც უცივდებოდა.

მითრიდატემ ძლივს მოპოვებულ ნებისყოფით თავი დაიოკა:

— ალისტარხო! სიკვდილს ვადაგარჩინე, ძმობა და მეგობრობა შემოგთავაზე — შენ ყველგან მილაღატე, მტრობა დამიდე! ახლა ისევ ჩემს ხელში ხარ! ალისტარხომ ენა დაიქლესა.

— აბა, შე რა ვიცოდი, რომ მითრიდატე პონტოს მეფე ბრძანდებოდი? დავაშავე, რომ დაგიჯერე.

— ამას გააბატებ, მარტო ეს თუ არის შენი დანაშაული?

— მარულას ამბავი სულ აქედან გამოდიოდა! — მუხლებზე წამოიკლაცნა გაკოპილი.

— არც ამას ვიგონებ. — მითრიდატემ სურათს გაჰკრა ხელი.

— მაშინ შენს წინაშე, პონტოს მეფეც, სრულიად მართალი ვარ! ეს სურათი კი რომაელებმა დაატარეს ქართუქვეყნებში, ჩვენთან აღმოჩნდი, თორემ იბერიაში უნდა გავგზავნათ. იქ მაინც დაგხედებოდა!

— ვინ დაადასტურა? ახლა წყდება შენი ყოფნა-არყოფნა!

— მე და მამაჩემმა. — ყრულ აღმოხდა ალისტარხოს.

— ვინ ნახა სურათი?

— საქმის ვითარება კოლხთაგან ჩვენ ორმა ვიცით. რომ არ განხმაურებულიყო, აღარავინ ჩაერით, არც ვის ვაჩვენეთ!

— კიდევ მატყუებ! რას არ აჩვენებდი?! — ისევ ცეცხლმა წამოაგდო მითრიდატე.

— არა, ეს შარავანდედილა აკლდა შენს სახელს!

მითრილატემ ხელად დაიჭერა და დაცხრა, ოდნავ შეაბრუნა კითხვა:

— რომაელთაგან ვინლა იცის?

— ლუციუს საზენამ, უპირველეს ყოვლისა! მერმე, ყველამ ამ ხომალდზე, სურათიც გასინჯეს და საუბარიც ჰქონდათ. შენი შავცხენით ზღვაში შეცურვაც კი უამბო! დიდ ჭილღოსაც მოვლოდნენ!

— ვინ არის ლუციუს საზენა?

— აქ რომ შემომიყვანეს, ის გაჰყავდათ მკერდისხლიანი.

— ისიც ვეღარსად წამივია, თუ სიკვდილს არ შეაფარა თავი! სურათი როგორ მოხვდა რომაელებთან? მე ბევრი რამ ვიცი, შენ გამოწმებ, ერთი ტყუილი და მორჩა, განა ამ სურათში დახატული ბაღლი ვარ? ვინ გადასცა სურათი რომაელებს?

თავისი ბალობის სურათი ისევ შავ საბურავში ჩასდო, თითქოს თავის გაავებასა და შევავაკცებას განზრახ გააბრია, როდესაც შემობრუნდა, ლამაზი კბაბუკი ზარდამცემი შესახედდავი იყავ, გადაცრეხილ სახეზე სიკვდილის მთესველის დაღი ედო, ხოლო ფართო შუბლზე დიდ წურბელასავით ძარღვი გამოზბეროდა.

ალისტარხოს ენა ჩაუვარდა. ისევ შიშმა ძლივს ააღულულუდა.

— სინოპედან, შენი სსახლიდან.

— ვინა-მეთქი, ზარიადრემ თუ დედაჩემმა? რა სთქვა საზენამ?

— დედაშენმა. ამან მეც გადაძრია. მაგრამ ასეა, მე მართალი ვთქვა ახლა მომკალი! სულერთია არ დამიჭერებ. არც მე დავიჭერებდი დედაჩემზე!

მითრილატემ სახეზე ხელები აიფარა. ეს უკვე ბავშვობის სურათის შავით შებურვავზე მეტი იყო.

— გადარჩი. აღარ მოგკლავ. მართალი მითხარი, საოცარი, მაგრამ მართალი!

მითრილატე პონტოელმა გაბატია, სიციოცხლე შეეგინარჩუნა. დედა რომ ამას ჩადის, შენ რალა გაგიმტყუნო? მაგრამ ახლა კოლხეთის უფლისწულს გა-

მეც პასუხი. სად მიჰყვებოდნი ამ რომაელებს?

— სურათის ცოცხლივ დასამოწმებლად.

— მერმე?

მაგრამ ალისტარხოს რალა ჰქონდა სათქმელი.

— თავს ჰკარგავ. მე ვიცი, რომ მამაშენს კარგა ხანია კავშირი აქვს კოლხეთის მტრებთან. ალბათ, ამიტომ სურათიც თქვენ მოგიტანეს. სხვებიც თუ არიან, მითხარი, და შენცა და მამაშენსაც სიციოცხლეს გპირდები... ახლავე გეტყვი, არა თავისუფლებას, მხოლოდ სიციოცხლეს! ეს პონტოს მეფის სიტყვადაც ჩათვალე და კოლხეთის უფლისწულისაც. არა ეგონებ, რომ გოჭ-მეფე წინააღმდეგი წავიდეს! ესეც ჩემზე იყოს. პირველი ჩემი გამარჯვების მადლი და ღმობიერება სულ შენზე მოდგა, თორემ ამ სურათის მნახველი, კაცი არ დამრჩება ცოცხალი!

ალისტარხო მუხლებზე დაეცა.

— ვიტყვი, ყველაფერს ვიტყვი!

კარს ტარიელი, სავლაკე და მუხაშავრა მოადგნენ. მითრილატემ უხმო. ტარიელს შავსაბურავიანი სურათი გადასცა.

— ლუქი დაადე და თვალის ჩინივით შემინახე! — ტარიელი რომ გავიდა და სურათი წაიღო, უფრო თავისუფლად ამოისუნთქა, სავლაკესა და მუხაშავრას მიუბრუნდა, — ლარი გაჰყავით, ნახევარი სავლაკემ წაიღოს, „ამირანის“ ახალთავისუფალ მეზღვაურებსა და სხვა მეზრძოლებს დაურიგოს. დიდად მაამეს! ტარიელი წაიყვანე, საქმე ახლავე გაარიგეთ! დაჭრილებსაც მიჰხედეთ. ჩვენს მეზრძოლებს და არა ამ უღირსის შავ სტუმრებს! — ალისტარხოზე მიუთითა.

სავლაკეც გავიდა. ახლა მუხაშავრას, რომაულ კარაპას ახალ ნავთუხუცესს მიუბრუნდა მითრილატე.

— კარაპაზე ვინ გყავს?

— თუ ამ უხსენებელს არ ვიანგარიშებ, ოცდაათი მონა-მეხოფეა, მიჯაპეულნი, ოცდახუთი რომაელი მკვდარ-

ცოცხალი. ერთიც სულ მოთავე, მაგრამ იგი უკვე მოკვდა.

— დამინაწილე.

— თხუთმეტი მეომარია შეკდარი. ცხრა ცოცხალი, ყველა დაჭრილი.

— ნახე, რა ბრძოლა სცოდნიათ! საშიში მტერია! პატივის ღირსი, მაგრამ არა დანდობისა! ახლა კი მით უფრო! მაგრამ თქვენ ხელებს ნუ გაიჭუჭყიანებთ! — მონები სადაურები არიან?

— ბითვინიელნი. მათ შორის ქარღუბებიც არიან!

— მათ მიეცით, თავად გასაჯონ და დასაჯონ კვდევაც! მერვე ვათავისუფლებთ მონებს, მაგრამ შინ ჯერ არ გავუშვებთ! რომელ მეომართა პირადი ქონება და სამოსი ახლავე ჩამოურიგეთ კარაპას მეხოფრებს, შემოსეთ მონა-მსაჯულები, რომ ღირსეულად ჩანდნენ.

მითრიდატემ თავისი ურო აიტაცა და გასაელისაყენ დაიძრა.

— ამ უსახელოს ხაჯალური დაადეთ და აქვე ჩააგდეთ ბნელში. კაცმა აღარ უნდა გაიგოს მისი პერობა.

ზომალდები ჯერ კიდევ ერთად იდგნენ, თუმცა მახუნჯაგს ნაბრძოლი ღუზა თავის აღვილზე მიეტანა და ახლა ორახელა მესაქეს ესაუბრებოდა.

გამარჯვებულ უფლისწულს ორივენი წამოუდგნენ, არსიანელი ბაბი-დიდგვარი მივილიცა და ლაზი-მონაც.

— აბა, შენი ჯაჭვი, ორახელა! მამე! — ჯაჭვი ღუზაზე დაადებინა და ურო დაქრა, მარჯვალე გაუტეხა. — პირველ ცურვიდან რომ დაბრუნდები, ხომალდს ჩაეგაბარებ!

ცოტა ხანში ყველაფერი ანაწილებულ-ჩანაწილებული იყო. მილაგ-მოლაგებული, დაჭრილები მოვლილი, კოლხი დახოცილები ცალკე მოათავსეს და საერთო სუდარად მარჯაფა აფრის კალთა გადაათარეს.

მითრიდატემ „ამირანის“ თავანიდან შავი დროშა ჩამოახსნეინა. ახლა კარაპას გაახედა. იქ კიდევ ფრიალებდა ყველას მიერ მივიწყებული, სამწვერიანი დროშა იუპიტერისა. მის ძირში კი,

სახოფეებთან, საოცარი სანახაობა ჩანდა.

ცალი ფეხით მიჯაჭვულ მებრძოლებზე, რამდენადაც შეეძლოთ, მიჯრილიყვნენ, შემადლებულიყვნენ. სახე ეცვალათ, სანახევროდ რომაულად აღეჯახლათ. ზოგ მათგანს ტოვაც კი ჰქონდა მოგდებული თავის ძონძებზე, ზოგს უსაქურვლოდ რომაულ-მხედრულად ეცვა.

მათ წინაშე ცხრა კაცი თითქმის შიშვლად, ტანდასისხლულად ეგდო და სიცოცხლის ნიშანწყალს აღარ ამქდავებდა.

მონა-მეხოფრები კი გუნდურად ეკითხებოდნენ. მითრიდატეს ესმოდა ხან ბერძნული, ხან ქართული, ხან ბითვინური ენა თუ კილოკავი.

— თქვენ იყავით რომ გვიმონებდით და აღამიანობას გვართმევდით? აგეთ პასუხი!

— თქვენ იყავით საშობლო და ოჯახი რომ წაგვართვით და არარად გაგვხადეთ!

— თქვენ ხართ ჯაჭვებით რომ მიგებორკეთ ზღვასა და ხმელეთზე! იმართლეთ თავი!

— თქვენა ხართ, თქვენა გულ-ზურგი რომ დაგვიწყულულეთ და გაგვამხეცეთ! ესეც თქვენ, რთველი რისხვისა! რთველი რისხვისა! რთველი რისხვისა! პასუხად სრული სიჩუმე იყო.

მითრიდატემ ერთი კი აიტაცა „რთველი რისხვისა!“, ზარადი ჩაიფარა და კარაპაზე ჩავიდა. შეშფოთებული მუხამავრა შემოეყარა. მსაჯულ მეხოფრებთან ერთად მივიდნენ.

ცხრავე რომაელი ნაგვეში და თავხატებილი ეგდო. ზოფები ყველა მეხოფრეს სისხლიანი ჰქონდა, თვალეები დანაკვერცლებული.

ასეთი სისხლიანი რისხვის რთველით შემარწუნებული და განცვიფრებული მითრიდატე მიჯაჭვულ მონებს შეეკითხა:

— ესენი უკვე მოგიკლავთ და ვისლა ასამართლებთ?

— ამათავე! — ერთად შესძახეს მსაჯულებმა და ჯაჭვები ააჩრიალეს.

— როგორ თუ ამათავე!? — უფრო

განცვიფრდა მითრიალაც, — რა გულ-
ქვები ყოფილხართ?

— შენ ფეხებზე გვიდია ჯაჭვები და
ჩვენ კი ფეხებით ვკიდევართ ჯაჭვებზე!
ამან გაგვაბოროტა! — კეთილ-ქართუ-
ლით შემოსძახა ვილაცამ.

— რომელი ხარ? წინ წამოდექი!
ამხსენით. კი არ ვდავობ, ახლა ვსწავ-
ლობ მტერთან ბრძოლას!

— ჯაჭვი აღარ მიშვეს! თქმით კი
ვიტყვი, თუ ტანჯვის მეგობრები მო-
მიდგებიან!

— თქვას! თქვას! ალკიმემ თქვას!
ქარღუ-ალკიმემ! — ყველამ ხმა მისცა
შუაჩივალისა, ტანჯუნთოვანმა და
შუბლმადალა კაცმა ხოფის ტარი აღ-
მართა.

— რომელი ჯერ უნდა მოჰკლა,
მერმე გაასამართლო სიკვდილის ღირ-
სია ყოველი მათგანი, ჩვენში მპყრობე-
ლად მოსული და საშინელი მონობის
მომტანი!

— ამას ჰქვია რთველი რისხვისა! —

ჩუმად შეეკითხა სახეფარული ჰაბუკი.

— ამას! მაშინ სისხლიანი სპერტოზა,
სპერის ზღვის ლეთაბა!

— რას უსჯით ახლა ამით!

— ჯერ მოველას, მერმე ზღვაში გა-
დაყრას! — ჩამოკვესა ალკიმემ, — რას
იტყვით, შეჯაჭვულნი მსაჯულნი!

არაეინ არაფერი არ სთქვა. ყველამ
სისხლიანი ხოფი მადლა აღმართა.

სულ მალე, უკან, კოლხეთისაკენ
მოცურავდა ორი ზომალდი. საბრძოლო
ალამი ორივეს დაშვებული ჰქონდა. მა-
თი ბრძოლის საიდუმლოება სპერის
ზღვამ შთანთქა. აღარც ცაზე ჩანდა
კაშყაშა ასპიროზი, არც ზღვაზე იგრძ-
ნობოდა სისხლიანი სპეროზა! მაგრამ
მითრიალაცს პირველ სიყვარულივით,
ღრმად გულში ჩარჩა პირველი საზღ-
ვაო ბრძოლა და გამარჯვება. მხოლოდ
ამან შეაძრწუნა და ჩააფიქრა, ნუთუ
სისხლიანი სპეროზას გზა-სარბიელი
იყო მისი ცხოვრების თავი და თავი
და ყოველად აუცდენელი ბედისწერა!

21. „შხრამ-მხრამი“

უფლისწულმა ისევ ყულებს ისურვა
დაბრუნება, თუმცა სავლაც ფოთს, მა-
მის სანახავად ეშურებოდა, მაგრამ ყვე-
ლა ისე იყო აღფრთოვანებული გამარ-
ჯვებითა და სპერელის ალლოთი და გამ-
პრიახობით, რომ ხმაც ვეღარ დასძრა.

ოლთაყე თავისი გუნდით ნაპირზევე
შემოეგება ორივე ზომალდი რომ დაი-
ნახა, ღოჯებში ჩაიღიმა და უფლის-
წულს გამარჯვება მიულოცა, თავისიც
მოახსენა:

— თანისთან ოთხი შიკრიკი წავიდა
და ჩვენც გავატარეთ! ვგონებ, ვიპლ-
ლეთ!

— არა, ასე დაგვაღლეთ! კარგია! ახლა
ფოთს დაბრუნდით... დიდი სამსახური
გამიწიეთ! შენ კი განსაკუთრებით, ლო-
ჯიანო! ჩემს ღოჯსაც მივაგენი! — ვაყი-
ბედია შემადლებულ ხასიათზე იყო.
„მეხმეღეთენი“ გაუშვა და თავად ზღვის

პირას კარგა ხანს იარა, იფიქრა, ერთ-
დროულად იდარდა და იოცნება.

ბოლოს ყველაფერი გამოვიდა ფარ-
გალში, გარდა ერთისა, იმ ერთს კი თავის
თავსაც უფარავდა და უკვირდა, რომ
ასეთ დიდ ამბებს შორის მაინც ახსოვდა
და თავს აგონებდა. სულ ბოლოს ყვე-
ლაფერი, ამ ერთ გარემოებაში მაინც,
„ბედსა და ბედისწერას“ მიანდო და
ფოთისაკენ წასვლა გადასწყვიტა.

„თუ დამხედებიან აფსაროსიდან ამო-
სულნი, დამხედენი! თავად გადასწყვი-
ტოს „არა მამამ“ ვისთან ამოვიდა! და
ამ „არა მამამ“ ყველა დანარჩენი ფიქრი
და სწრაფი სამოქმედო ვერ შეაჩერა,
მაგრამ თავის მსუბუქ დარაიაში გაცრა
და თავისი „ლულუფერი“ დასდო.

მუხამაზერა იბმო, რომაულ ზომალდი-
ანად აქ დასტოვა.

— ხობის წყალში შედი, ფარული

ადგილი ნახე. ამ კარაბას სახე უცვალე, შეაქეთე, კოლხური იერი დასდე. რომაული ყველაფერი მოუშალე. წინ ვერძის თავი დაადგი ერთ კვირაში ფოთს ჩამოდი! შენი უხსენებელი ტყვე მახუნჯავს ჩააბარე. ნაბადი დაახვიე, რომ არავინ დაინახოს! მეხოფრებს ჯაჭვი შესხენი, სრულ თავისუფლებას კი პირველ დიდ ცურვის დროს მიიღებენ!

ყველაფერი რომ მოთავებული იყო, „ამირანი“ ფოთისაკენ გაეშურა.

ზღვაზე გამოსარკული დარი იდგამარჯვებული თვალი ზეიმობდა და ევლარც არჩევდა ზღვის ლაყვარდი როდის და სად გადადიოდა ცის ლაყვარდში. მხოლოდ მზის სხივი იყო ფერგამყოფი. ნაპირისაკენ კი ლაყვარდი ლუშტ მწვანეში გადადიოდა, მწვანეს კი ათასი ელფერი ჰქონდა.

ზღვიდან ფოთი სულ სხვანაირი ეჩვენა მითრიდატეს. თითქოს არც ისე ქალაში ჩაკარგული და არც ისე წყალთან გასწორებული, როგორც პირველი ნახვისას რიონის მხრიდან.

ირველივე მზეარეკლილი ფოთის ციხე-გალავანიც საკმაოდ მაღალი ჩანდა. ხოლო რიონის გაშლილ ხერთვისის მარცხნივ ღმერთქალ ფაზიანეს ქანდაკება თითქოს სარკეზე აღმართულს ჰგავდა. და მზიან დარში ზღვიდან მოსულს—თვალს უხიბლავდა და სჭრიდა!

— ფაზიანესთან მივიდეთ, მსხვერპლი შევწიროთ!—ყველას ლოცვისა და ხმელეთზე გასვლის თადარიგი უბრძანა და სავლაკეს გეზი ქალღმერთისაკენ მისცა.

— ახლა მიხედა რატომ არის ასე განთქმული ფაზიანეს სახელი, სარკე და ქალღმერთი! მთელ ქვეყანას შეუძლია ჩაიხედოს, მოიხიბლოს და ილოცოს!

ბომალი სულ ახლოს მიადგა ქალღმერთის ნაპირის მიდამოს!—„ხატის ხმელეთს“.

ბომალიდან ლასტიფარები გადაუშვეს.

მითრიდატემ გადაჰხედა, ნაპირზე არავინ იყო. მაშასადამე, ჭერ არავინ არ ჩამოსულა. ბედი იყო თუ ბედისწერა,

მისკენ იყო! არც „მამა და არც არა მამა“ არსად ჩანდნენ! ჩვეული ზუსტმცოდნეობა ხელად აღუდგა.

— მეხოფრებმა ლუზა ჩამომიტანონ, ფაზიანეს უნდა შევწირო! სხვა გამონახეთ!

პირველი, უფლისწული გადავიდა, მერმე მახუნჯავი გადაჰყვა.

— კარგია, იწირავს! მანდ არის კიდევაც! ღმერთების პატივი ტომების პატივია!

— იარაღი წამოიღეთ, იარაღი!—მოხუცმა ბაბამ გააფრთხილა ყველა,—მხოლოდ ჯაჭვები არა!

ახლა დანარჩენებიც გადავიდნენ, მეხოფრებმაც უჯაჭვო ფეხი შესდგეს თავისუფალ მიწაზე! მათ, ეგონებ, ყველაზე ნიშანდობლივ იცოდნენ, რომ თავისუფლება და გამარჯვება უფრო ხშირად ურთიერთგადაბორკილად და შეუღლებულად დადიან! ჩანს ამას გრძნობდა ალღომიერი მითრიდატეც.

— მახუნჯავ-ჩემო, ბაბთ რჩეულო, მსხვერპლი შეგვიწირო! ორმაგად გვმართებს, გამარჯვებისა და ზოგთაც თავისუფლებისა!

— მოიყვით რამე!—წინ წამოდგა მახუნჯავი.

უფლისწულმა აქეთ-იქით გაიხედა. არც თუ შორეულ სახლებიდან და ფაცხების ეზოებიდან ყფა ისმოდა... მერმე საქონლის ბლავილიც გაისმა.

— მოჰგვარეთ! ორმაგი მიეცით პატრონს!—ფოთიდან წაყვანილ აზროსანს ქისა გადაუგდო და გაუშვა. თავად ფაზიანე კარგად შეათვალიერა.

მტკიცე ხელით ნაკვეთი ქანდაკება იყო, ერთ მთლიან ქვაში მოტეხილი. წამოსასხამი ქვის ნაოჭებში იკარგებოდა, სავარძელიცა და წამოწეული სხეულიც ერთად იყო ოსტატურად გამოტეხილი. ხელში წინწილა ეპყრო, ხოლო სავარძლის ძირში, წინ წაწეულად, ქვისავე, პირამქმული ლომები იწვნენ, სულ ქვევით კი ქვის აკვანი იყო, მის მახლობლად. ძველთა-ძველი ღუზები ეყარა, გახვრეტილ ქვებისადა და ერთი-ორი კბილმოტეხილი რკინის ღუზაც

იღო. იქვე დადეს თავისი მოტანილიც.

— ბერძნულ რეას ჰგავს, ზევსის დედას!— მახუნჯავსა და ტარიელს წასჩურჩულა მითრიდატემ.

— ჩვენი დიდი ნანაა!— მახუნჯავმა სიბრტყე პირველმა შემოჰკრა იარაღი მოტანილ ღუზას და ააქლარუნა. სხეებმაც მიჰპაძეს, ჯერ შერეულად, მერმე დაწყობილ-შეწყობილად.

მახუნჯავმა სანთელი გააჩინა. კეთილ ბაძს მუღამ თან ჰქონოდა მარაგი. ასევე აუნთებლად დაამაგრა ქვის აკვანზე და პირველ გამარჯვების ახალთხული ლოცვა აღავლინა.

— ჩვენ გავიმარჯვეთ და ახლა გიგალობთ შენ, ნანა-ღმერთო!

ჩვენი ისრები შენი თვალთა მზერა იყო!

ჩვენი შუბები შენი ლომების კბილები იყო!

შენი წინწილის ხმაზე ძღერდნენ ჩვენი ჯაჭვები!

მშვიდობის დედაე! ჩვენ ვიცავდით შენს სამფარველოს!

ახლა მითრიდატემ შემოჰკრა თავისი დაშნა ღუზას და შესძახა:

— ჩვენი პირველი გამარჯვების ღუზაც მოგვირთმევია! შეიწირე!

— შეიწირე!— შექლაღადა ყველამ და იარაღი ააქლარუნა.

— ჩვენი თავისუფლების პირველი ღმერთიც შენ ხარ! გვიმფარველე!

ახლა კი გუნდურად შესძახეს მონადეოფილებმა.

აბჯროსანმა ძროხა მოუყვანა. მაგრამ ახლა ხბო აბღავლდა.

— არა, მეწველია! არ იქნების! არ შეიწირავს! ღუზას დავავორებ მტრის ბანაკში, მაგრამ მაგას ხელს ვერ გავაკარებ!— გამოტრიალდა მახუნჯავი.

ძროხა დააბრუნეს და უშობელი გამოიხანეს.

მახუნჯავმა ახლა კი გამოიღო ხელი. ხელად გამოჰკრა დანა და სისხლი ქვის ლომებს დაუსხა. ყველას შეწირულ უშობლის სისხლში გააწმენდინა იარაღი და უკან ხომალდზე გაუშვა.

მითრიდატემ მხოლოდ მახუნჯავი

იახლა, დანარჩენთ გაატანა უშობლის ხორცი და ყველას აუკრძალა ჰმელეთზე ჩამოსვლა, მათ შორის ხაველავსაც და ტარიელსაც.

ჯოტო ციხისთავთანაც ახალი არავინ არ დახვედრია. ჩუმიად კმაყოფილი დარჩა.

ყველაფერი ისე მიდიოდა, როგორც სწადდა. მოხუცები კი მეტად ღელავდნენ.

თოლიგეს დაჭრილი მომკვდარიყო. ახლა ბნელი საკანი ალისტარხოს დაუცალეს და ისე გამოიყვანეს ხომალდიდან, კაცს არ დაუნახავს. ვასალები მახუნჯავმა ჩაიბარა.

მართალია, ჯერ აფსაროსიდან არ იყვნენ ჩამოსულნი, მაგრამ მითრიდატე ფრიად ჩქარობდა. იქნებ საჭიროებაზე უფრო მეტად!

— ვიდრე არ გავისტუმრებთ, ვერ წავალ. შხეთის ბუნავი კი სასწრაფოდ დასარბევია! ხვალისათვის ყველაფერი მზად იყოს! ახალი, უკვე რკინის ღუზაც ნაშოვარი მაქვს! შუადღემდე ვიცდით. მერმე მიდიხართ!

მეორე დღესაც აღარავინ არ გამოჩენილა.

შუადღისას ყველა წამსვლელი „ამირანზე“ იყო. მუხაშვარას მაგიერობა ახალგანთავისუფლებულ ორახელს დავეალა. ლარი კი გური ასკანელს ჩააბარეს. მრჩეულად და გზის გამკვლევად გვაზამგერი იყო. საიდუმლო დავალება მხოლოდ სამმა იცოდა— გვაზამ, გურმა და სავლაკემ. მათაც თავ-თავისი შესახები.

მითრიდატეს უკანასკნელი დანაბარები იყო:

— ჩემი ძიძა და ძიძის ოჯახი მომჩხეთ და, თუ სდევნიან, საიდუმლოდ და მათთვის უთქმელად წამომიყვანეთ, ტარიელ უფროსის სახელით! ხვარა მოგვთა-მოგვი გამოარჩიებს! საქმეს!

ხომალდი თვალს მიეფარა თუ არა, მითრიდატემ კვლავ აქვე, ზღვის პირზევე ჩაიმუხლა და კარგა ხანს იფიქრა. ამ ბოლო დროს თავს შეატყო, რომ ზღვის არი-არეზე უფრო ლაღად ეფი-

ქრებოდა და წამოსხლეტილ აზრებისათვის ხლართულში საჭირო ფიქრსა და ვარაუდს უფრო აგნებდა.

მისი ანგარიშით სამ დღეზე ადრე არ მოვიდოდნენ აფსაროსიდან წვეულები. საშური საქმე კი შხეთსა და ციხე-გოჯს ჰქონდა. მაშინვე ნისლას მოახტა, რჩეულცხენოსანი თან იახლა, მათ შორის აბიო-იბერიც. ტარიელიც და ოლთაეც. ხოლო ნაწილი ცხენოსნებისა მახუნჯავს ჩაბაბრა. მასა და თოლიგეს ჩაბაბრა ალისტარხოც. გაკოჭილი შხეთელი ცხენზე შესვეს, ნაბადი მოახურეს, სახეზე ყაბალხი მოახვიეს, ასე რომ, ამ ორის გარდა არცენი იცოდა მისი ვინაობა.

ფოთიდან ერთად გავიდნენ. მერმე უფლისწულის ჯგუფი დაწინაურდა.

ეკის მთასთან კიდევ ერთხელ გაიყარნენ. ოლთაეც და რამდენიმე რჩეულთაგანი შხეთის ციხის სახვერად წავიდნენ.

უფლისწულის დაბრუნებამ მამობილი და წიგნის მამა ფრიად გაახარეს, მით უფრო, როდესაც სრული ვითარება და თავგადასავალი გაიგეს.

სასწრაფო ბჭობაზე უფლისწულმა სქვამგურისა და მისთანანის დაუყოვნებლივი პყრობა ითხოვა, შხეთის ბუნაგის რბევა.

— ჯერ სურათი ვნახოთ!—უეცრად დაწყნარდა ფრიად აღელვებული გოჯიმეფე.

ტარიელმა ლუქი და შავ-საბურავი გააცალა სურათს და ბჭეთ პირველ საბუთად წარმოუდგინა.

მამობილმა დიდხანს უსიტყვოდ უმზირა და ადარა უფლისწული მის სურათს. — რა კარგები ხართ ბაეშეები და ჰბბუეები და, ვაი, როგორ გაწამებთ და გამახინჯებთ მერმე ცხოვრებას!— ხმა-ჩაკლებულად აღმოხდა და გულჩათხრობილად ჩაფიქრდა გოჯი.

ბედან-კოლხი კი მაშინვე მიემხრო თავის აღზრდილს:

— სქვამგურმა იცის უფლისწულის საიდუმლოება და სხვა რომ არ იყოსრა, ამიტომაც მისი გარეთ დატოვება არ შეიძლება!

— სქვამგურ არ იტყვის ამას! უფლისწულს სახელს კიდევ უფრო ნი გაუტყუებებს! მით უფრო, ვინაშე ექვხეტ არაა, რომ ჩვენ რამე ვიცით!

აბიომ კი სულ სხვაგან გადაიტანა საფრთხის სიმძიმე.

— ვთქვათ, ვენდოთ სქვამგურის ენას და არ ავჩქარდეთ! მაგრამ ალისტარხოს ამბავი რომ გაიგოს? მერმე ხომ რომიც გაიგებს მისი ხომალდის ჩვენს ხელთ ჩაყარდნას! რომი კი ყველგან მიზეზს ეძებს. მიზეზის ვასაბერვალ კი უფლისწულის სახელის გამქლავებაც დიდ მნიშვნელობას იღებს! სქვამგურის პყრობა ყოველი თვალსაზრისით სასწრაფოა!

აბიოს სიტყვამ ყველა დაარწმუნა. პირველ ყოვლისა გოჯ მეფე.

— მაგრამ ისე უნდა ჩავიგდოთ, თავადაც ვერა გაიგოს რა!

— აქ რომ იწვიოთ, არ გეახლებათ? — იკითხა ტარიელმა.

— თავს მოისინეულებს. ეჭვს აიღებს, მით უფრო ახლა, როდესაც ალისტარხო „დაკარგულია“!

— ეს მან ჯერ არ იცის!—სიტყვა მიამშველა უფლისწულმა.

— ის ხომ სულ „დაკარგვამდე“ „დაკარგული“ იყო?

მრავალი რამ მოზომეს, მაგრამ ზომაში არ მოდიოდა. ბოლოს ისევე უფლისწულმა შესთავაზა.

— მან იცის, რომ მე იბერიაში მივალ, მიწვევით. იქნებ შევეთავაზოთ სახლთუხუცესის მავიერ ხლებას?

— კარგი აზრია, — უმაღლესი დავითანხმა მამობილი. — შორს ნახომი!

— მაშინ მე დავწერ წერილს. უარის სათქმელ საშუალებასაც მიცემ. ეჭვი რომ ვერ აიღოს! — ახლა ბედანმა იტვირთა მძიმე საქმე.

— თანახმა ვარ. სალამოს ვავზავნი შიკრიკს!

სალამოს თათბირზე გოჯი და ბედანი რომ შეიყარნენ, ერთმანეთს შესცინეს: — ღმერთებო, გვიმფარველი! ეს ვინ გვეზრდება! როგორ ვაზომა და გამოხსნა ამხელა საქმე!

— წერილიც შემისწორა! თქვენც გასინჯეთ და ისევ გადავწერ.

გოჯ-მეფემ ეტრატი გაშალა.

„ღმერთების სჯა და იმედი ნუ მოგეშალოს, შხეთის მპყრობელო სქვამგურ! ახლა ასეთი საქმე განბჭე—უფლისწული ჩვენი და ტახტის მემკვიდრე, იბერიის დიდ მეფის ადერკის მიერ არს მიწვეული, მალევე გაემგზავრება, ხოლო ჩვენი სახლთუხუცესი ცოტნე დიდ მგზავრობისათვის და საერთოდაც შეუძლოდ არს. იქნებ სქვამგურ შხეთელმა იყისროს უფლისწულის მოციქულთუხუცესობა და მცხეთას თანხლება, სახლთუხუცესობის პატივით“.

— ეს „პატივი“ მან ჩაუმატა? ნუთუ ასე კარგად იცნობს სქვამგურს?—განცვიფრდა მეფე და კითხვა განაგრძო.

„უკეთეს გული და ხასიათი ხელს მოგიმართავს, ხვალვე გვეწვიე არ მეწება მხოლოდ ბედანისა და მახუნჯავის ხელთ დავტოვო, უკვე ჩვენი უფლისწული, სიბრძნითაცა და მჭევრობითაც მათი ტოლფარდი კაცი მწადას უხუცესად.“

თუ მოისურვებთ, შენც და იგიც, აღისტარხოც თან გაიყოლე. უფლისწულმა დიდი ხანია აპატია უნებური შეცდომანი და ახალგაზრდული სიფიცხე ჩემი ნებაც ასეთია და მათ შორის მდურკვას, ჩვენ მამანი, ნუ გავალრმავებთ.

ახლა შენი ნება არს. თუ გადასწყვეტ, მოგვეახლე, თუ არა, თავს ნუ შეიწუხებ. სხვა ციხის მპყობელს ვიხმობ.

მაფა-უფალი“.

გოჯი მამობილი ახლა უკვე უმცდარად არკვევდა, რომელი ბწყარი იყო ბედანისა და რომელი ვაჟიბედიასი.

—ჩვენი თაობა უფრო პირდაპირი და უეშმაკო იყო.

— უფლისწული სულსკვეთებითა და საქციელით ახალ თაობას ვერ განსახლვრავთ, ყველაფრამდე უჩვეულოა და, ვგონებ, უსწრებს თავის თაობას!

— უბედური იქნება, თუ უსწრებს! პიროვნებისათვის, ბედან-ჩემო, მძიმე ბედისწერის დასაბამი სწორედ ეგ არის!

— მაგრამ ტომთათვის, ჩვენ ნათესავ-

თათვის იქნებ ბედი შემოაბრუნოს!

— ასეა, მოღვაწე კაცო! მრმაველით ცხოვრობს და თავის გულთმშვენივს კერის ცეცხლიდან აღსადგენ დასკუნჯს! კიდეც დიდხანს ჩურჩულებდნენ გულშეძრული მოხუცები. ბედანმა წერილი გადასწერა. მეფემ ბეჭედი დაასვა და დაალუქინა.

შხეთელმა თავი იტება წერილზე. მუქარა იყო თუ დაყვავება? იცის რამე, თუ ბაიბურშიაც არ არის და, მართლა იწვევს, მოიარებით სახლთუხუცესობასაც სთავაზობს! მაგრამ, რომ იცოდეს, იცის გოჯის „კოლხური სიფიცხე“, უკვე თავს დაესხმოდა. შხეთის ჯიხას ირგვლივ კი სრული სიწყინარეა! ყულევიდან ერთი კი არა, ოთხი ფარული მაცნე მოუვიდა! ერთიმეორის მიყოლებით! „ხომალდს მივადწვიეთო!“ „ხოზიდან ზღვისკენ გაეწვიეთო!“ „ზღვაზე ვართ და სულ მალე შევეცურდებითო!“ „კეთილად ნახვამდის! ზღვაში „შევეცურდითო!“ მეოთხე მაცნემ კი თავის მხრივ დასძინა: „ნაპირზე შუალამის მამლები ყიოდნენო, ზომალდი ზღვაში გაუჩინარდაო, მეც ავდექი და წავედიო!“

სქვამგურს ისიც მოაგონდა, გვაზამეგარს რომ „ჩაუყენჯა“ აღისტარხო, ვგონებ, იბერიაში წაჰიდაო! „ამიტომ თუ უფრო მიწვევენნი?“

სულ ბოლო საბუთი მაინც ის იყო, რომ წერილის ბოლოში, თითქოს სხვათა შორის „აგდებულად ჩაგდებული“ ბწყარი იწყინა და მრავალჯის ჩაიკითხა—„ახლა შენი ნება არს“. დიახაც ჩემი ნებაა! „თუ გადასწყვეტ, მოგვეახლე“. დიახ, თუ გადასწყვეტ! „თუ არა, თავს ნუ შეიწუხებ, სხვა ციხის მპყობელს ვიხმობ“. როგორ გაკილვით მწერენ, არ მოხვიდეთ! და კიდეც წკიპურტი „სხვა ციხის მპყობელსო!“ სხვა შხეთელი სად არის კოლხეთში? მაგრამ უეცრად სიბრახზე დაუცხრა. სულ სხვა რამეც ამოიკითხა ამ ბწყარში, რაინე რომ იცოდნენ, ამას არ მოსწერდნენ! პირიქით, კალთას დაავლევდნენ, იქნებ ხელში ჩაეგდოთ!

საბოლოო გადაწყვეტა მაინც დილისათვის გადასდო. მთელი სერობისა და სეროისკუდის ეპი იფიქრა. აღრევე დაწვა, მაგრამ არ სძინებია. ფიქრში იყო თუ სიზმარში, ამას ვერ გაართვა თავი. ცალი ხელით რომელ ფარს ატრიალებდა და მეორეთი იბერიულ შუბს იმარჯვებდა. მერე ფარის ნაცვლად ოქროს საწმისი გაჩნდა, შუბს კი სახლთუხუცესის კვერთხი დაენაცვლა. როგორი სულისკვეთებაც ჰქონდა, ისევე ენისნა. ახლა პირველადობა და თავ-ბოლო ვერ გაერკვია. წამოხტა და მესაწოლეს სანთელი აანთებინა, მათა-უფალის წერილი კვლავ გადაიკითხა, მერმე პირდაპირ საცვლებზე შინა ლაბადა მოიგდო და საქალებში გავიდა. თავისი უდროო გამოჩენით ცოლი, ხანში შესული გუქა დიოფალი და მოახლეები დააფეთა.

— უიმე, დაგენაცვლე! რა ამბავია ჩვენს თავზე!

— რა შეიცხადეთ! მშვიდობაა, მშვიდობა! მართლა ჭირი არ მოიბედით რამე!— გაწყრა სქვამგური.

— მაშ ამ დავიწყებულ კვალსა და დროზე რამ მოგიყვანა?— უფრო განცვიფრდა გუქა.

— აჰა, წაიკითხე!— და წერილი გადასცა, თავად კი სანთელი აიღო ბუხარის თავიდან და ჭალი აანთებინა. მერმე მესაწოლენი და მკერავ-მოახლეები დაითხოვა.

გუქა წიგნიერი მანდილოსანი იყო ქართულადაც და ბერძნულადაც. მაგრამ მრთლდე წიგნოსანის ხელში, უკვე ყოველი ახალი წიგნის ეშინოდა. ლამაზად დამკვნიარი პირისახე მოელღმა, წარბები შეეკრა და ლოგინზე წამოჯდა, მოოკვილ მაღალქოშებში კოპწია ფეხები წამყო და წერილს შორიდან გაჰხედა, თან თავის ოდესდაც, „შტრინგა შხეთელს“ აწუკვე საქმოდ მიმქრალი კექლუცა თვალები გაჰკრა. გამკრიახად და გრძნობა-შეღვიძებულად შეათვალიერა. კარგა ხანია მეუღლე ასე ლაბადამოგდებული, მოსარეცლედ აღარ მოსულა. გუქა მანდილოსანსა და დედას, ვერასგზით ვერ

ეპატიებინა სქვამგურისათვის, რომ თავისი ხეანჯების გადასატანად, ვეღ შეილსაც აბამდა და წილადაც აგდებდა. დიდ თამაშში. მართალია, „მეფისწულად და მემკვიდრედ“, მაგრამ დედის გული ვერასგზით ვერ ურიგდებოდა ერთადერთი შვილის გაშვილებას, ისიც საეკვოდ და ძალა-ძალად! ახლაც კითხულობდა წერილს და შინაგანი დავა ისევ ეძალებოდა.

სქვამგურმა აცალა და, გუქამ კითხვა რომ ჩაათავა, სადგისივით ამგერა:

— წავიდე თუ არა, რას მეტყვი, გულთამხილავო? სიზმრების ამხსნელო!

მაგრამ გუქა-მეუღლე თუ შეგუებულ შორჩილებითა და ჩვეულ ფიქრიანად იყო, გუქა-დედა ჯანყად იღგა!

— შენ ჯერ ის მითხარი, ალისტარხო სად არის? მაშინ გეტყვი!

— ალისტარხო სამშვიდობოს არის.

— სადღა არის ეს სამშვიდობო, შენს ხელში?

— სადაც არის!— ყრუდ აღუღდულდა სქვამგური. ოჯახში ჩაბერებულ ცოლის გამუღმებულ ყვედრებისათვის არ ეცალა.

— მაშინ რად მკითხავ? ცოცხალ დედამის ერთადერთი ძის ვაძეგებას ფიქრობდი სასახლეში და მაშინ არ მკითხე! შვილი კინალამ შესწირე ხრიკებს! ახლა, როდესაც ვაპატიეს, თავად გიწვევენ, ახლა მკითხავ? ან შვილი არ არის სამშვიდობოს, ან რაიმე ახალ ხეანჯს ბლანდავ! ჩემს დასტურს ვერ მიიღებ, ვერა!

სწორედ ეს სულმოუთქმელი საყვედური, გულდაგულ „დასტურად“ მიიღო სქვამგურმა და დაწყნარდა.

— ახლა სიზმარს გეტყვი.

— შენს სიზმრებს ცხადლივ შვილის ერთხელ ხილვა მირჩენია! — აღარ ცხრებოდა გუქა-ქალბატონი. მაგრამ სქვამგურიც კარგად იცნობდა მის მიერ გამწარებული ქალის გულს.

— მაშინ არ გეტყვი!— წერილი გამოსტაცა და კარისკენ გაეშურა.

— კარგი, სთქვი. შენ მუღამ გაჯავ-

რებს, რომ შენი შვილი, შენზე უფრო მიყვარს!

სქვამგური შედგა, მაგრამ ხმა არ ამოუღია. ის, რაც მან „ნახა“, მისი სურვილი უფრო იყო, ვიდრე სიზმარი. და ეს მან ახლა მოსაყოლად გამზადებულმა უფრო ნათლივ იგრძნო.

— სოქვი, გისმენ! მე ოჯახის სიყვარული მაგულთმისნებს უგულოვ!— და რადგან სქვამგური ხმას არ იღებდა, განაგრძო,— მაგრამ შენ სიზმარი არ გინახავს. ბოროტები ნაკლებად ხედავენ სიზმრებს!— მკაცრად მოუჭრა და ლოგინში მიწვა.

ბოროტმა თითქმის ყოველთვის იცის, რომ ის ბოროტია. იცოდა სქვამგურმაც, საჯაროდ ამას „მიზნის მცდელობასა და მღვერობას“ უწოდებდა ხოლო სხვებისაგან პირამთქმელობას ვერ ითმენდა. მით უფრო ასეთ „სრულ ღია სიტყვას“ არავის არ აბატიებდა ამპარტავანი შხეთელი, მაგრამ „ეშმაკის ბუდეს“, როგორც თავად გუნებაში უწოდებდა თავის შხეთს, ერთი „ნეტარი“ მაინც სჭიროდა. სწორედ ასეთ ნეტარად ჰყავდა სახული გუქა მეულღე, რომელიც კვლავ გაუჯავრდა შვილის გამო, მაგრამ იმ ისევე გადმოუბრუნდა და მაინც ეტყვის რასმე!

— არ მეუბნები, მაგრამ მე მაინც გეტყვი, თუ სახეანჯოდ მიხვალ სასახლეში გირჩევნია არ წახვიდე! თუ გულღიად და სამეგობროდ, პატივი აორკეცე და ალისტარზოც თან წაიყვანე, აქაცა და იბერიაშიც! იმ მოშვილებული უფლისწულის საქციელიც მომწონს. ჩანს, მასაც, შშობლებტხონებულს, ზნემაღალი დედა ჰყოლია!

სქვამგური მთელი ტანით შემობრუნდა, შილიფად მოგდებული ლაბადაც მხრებიდან ჩამოუცურდა და საცვლების ამარად შთენილს, ჯერ უბო, ყელში გახიზული, ხოლო შემდეგ ხეიხეინად ამოვარდნილი ხარხარი აუტყდა. თითქმის შუბივით მიიბჯინა გაოგნებულ ქალს.

— შენ, მართლაც ნეტარი! სად ხარი? თვალხილულა სიზმრებში წასულ!

ზნემაღალიო? თუ მიჯავრდები, გამიჯავრდი, სიცილით რაღად მკლავ! ჩემ ზურგს უკან შეფარებულა... მართლაც ზნემაღალი შენმა ქმარმა და შვილმა რამდენი უხრიკ-მახრიკი უნდა ჰკვანძონ და გახსნან, რომ შენ ზნემაღლობა შევინარჩუნონ!

გადაწყვიტე, ხვალ დილას წავალ! რომ მოვბრუნდები, უფლისწულის „ცხოვრებულ დედის ზნემაღლობის ამბავს“ მერმე გავიძებლ! ღმერთებსაც შევიწიროთ მსხვერპლი. მერე ქედმაღლობა დავთმოთ, ზნემაღლობას მივყოთ ხელი. დამლოცე! სახვლიოდ დამლოცე! შვილი კი სამშვიდობოს არის!

— ღმერთებს ნუ სცოდავ! „უხრიკ-მახრიკ“ გზაზე მე არ დაგლოცავ. შენ ზნემაღლობა საცვლები გგონია, გამოიცვლი და სულის სისუფთავე აღდგენილია! ერთს გვედრები, შვილს ნუ მიღუპავ!— გუქა ჩამოსრიდა ლოგინიდან და ქმრის წინაშე მუხლებზე დაეცა. ახლა იგიც გრძელი პერანგის ამარა იყო.

— კარგი, კარგი, თავი დამხნებე! — კილოშერეულად ამეტყველდა სქვამგური და ლაბადა მხრებზე მოიგდო, — რა თეთრი ყვავივით დამჩხავი! სიზმარი ხო არ გინახავს რამე?

— თვალხილულ სიზმარში და ავის წინაგრძობაში ვარ, უხრიკ-მახრიკო მამავ! მე გულუბრყვილობა და ნეტარობა მირჩევნია, ავ გზასა და ბოროტ ჰკუთას! შვილს ზელი უშვი, ვიდრე გვიან არ არის! ვაი თუ, ვაი თუ...

ეს უკვე შვილწავრილი, განრისხებული დედის, მართლაცდა, წინაგრძობა იყო. ამპარტავან სქვამგურს ნირი ეცვალა და ვარეთ, ბებრულ, ჯიუტა, მაგრამ საყრდენდაკარგულ ნაბიჯით გავიდა.

დილას ადრე ადგა, ალისტარზოს ოთხივე ამალოსანი, ნაშვიკიკალი იხმო და ხელახლა ყველაფერი მოაყოლა. მერმე მეხუთე, „ტყუპის მამა“ იკითხა. იგი ჯერაც არ იყო მობრუნებული. მაგრამ მას არც აგვიანდებოდა, იგი ცალკე იყო უფლისწულის კვალის მღვერად გამგებული. ალისტარზოს „ზღვაში წასვლი-

სა" მას არც უნდა სცოდნოდა რამე.

მერმე, ბათყევა ციხისთავი, ძველი მებრძოლი, იხმო.

— ამ ოთხს ჰხედავ? დასაჩუქრე! ახლა გადიო და გარეთ დაელოდე!

და როდესაც ოთხივე ნაშეიკრიკალი გავიდა, კვლავ ბათყევას უბრძანა: — დასაჩუქრე და ოთხივე ორმოში ჩაყარე, ჩემს მოსვლამდე! თუ მოვიდა, ის მეხუთეც. მაგრამ ის ცალკე! ციხეში საეკვო არავინ შემოუშვას! ცხენი და ათი კაცი გამიშვადე. სასახლეში მივალ!

მერმე ფარეში იხმო და ტანთ საზეიმოდ შეიშოსა. სირმეზიანი მათარა ოჭრობალთებიან, საგვარეულო ქამარზე დაიმგვრა და თიფთივის ყაბალახი მხარზე გადაიგდო.

მათარამ ფიქრი მისტაცა. იგი არა მართო ნატის კეთილნარეუტი წყლის სასმელი იყო, არამედ კოლხეთის კარის სახლთუხუცესის აუცილებელი სამკაულიც.

საბაჯროში ჩაიარა, მაგრამ იარაღს ხელი არ ახლო. სახლთუხუცესს სასახლეში ეკრძალებოდა და ამის უკოდინარობის გამომყვლანება შეხეთელს სრულიად არ სწადდა. მათ გვარში სქვამგურის ბაბუის მამა, სახლთუხუცესობა და კოლხთ მათა-უფალის კარზე და მისი ნაქონი კვერთხი დიდი მოლოდინით შეილთაშვილზე გადადიოდა.

ახლა დილის მზე ბრწყინავდა კვერთხის ოჭროზე და სქვამგურს თვალს სჭრიდა.

— რა მტვერი დასდებია აქაურობას?

— უეცრად დასწყვილა შინამსახურთ,

— კვერთხი და ყველაფერი დაფერილი დამხვდეს!

სასახლეში უკვე ელოდნენ. ბქესთანვე საპატიო ყარაული დახვდა. ებგვრა და უფრო ეამა. აკვირებულმა ფიქრმა საოცარი სიბეცე იცის!

შხეთელი მხლებლები ცალკე ქვედა დარბაზში იწვიეს. თავად სქვამგური კი პირდაპირ დიდი დარბაზისაკენ წაიყვანეს.

იქ არავინ არ დახვედრია. მხოლოდ ეს შეამჩნია, სახლთუხუცესის საჯდომთან

სასახლის კვერთხი იყო მიყუდებული.

მომყოლნი ჩამორჩნენ. განისს დაბრბაზიდან ტარიელი გამოეგება, ვარისკაცული, ზრდილად მოზომილი სალამი სცა და უფლისწულის სახელით დარბაზისაკენ სთხოვა.

სქვამგური მტკიცე, დაჭერებული ნაბიჯით მიჰყვა. იგი სრულიად არ ჰგავდა იმ საცვლების ამარა ბერიკაცს, თავის ცოლთან რჩევის საკითხავად რომ იყო და ჭირვეულობდა. არა, ახლა ნებისყოფიანი, თავისნათქვამა და ამაყი რაინდი იყო, რომელმაც იცის თავის ფასიცა და ქმთსათვალავის სიბრძნეც.

უფლისწული ცივად შეხვდა შორიდან თავი დაუხარეს ურთიერთს.

— თქვენი ვაჟი სად არის?

— იბერიასი წასულა.— და თავიდანვე რომ მოესპო ეჭვი, თანაც მოიარებით თანხმობა ეთქვა, დასძინა,— მივალთ და ვნახავთ!

— რომ ვერ ვნახოთ?

— თუ გზაში შევეცილდით, უკან დავიბარებ. ან როგორც ინებებთ!

— ეგეც არ არის მთავარი. სხვაგან რომ აღმოჩნდეს?

— მე ვაგებ პასუხს!— ამაყად განაცხადა შეხეთელმა.

— მეც ასე ვფიქრობ!— უმაღ დაეთანხმა უფლისწული და მიიწვია,— წამობრძანდით, მცირე ბჭობის დარბაზში გელიან!

ახლა ქვედა სართულში ჩავიდნენ. სქვამგურს არ მოეწონა ასე აღმა-დაღმა სიარული, მაგრამ არ შეიფერა. არც მაშინ ვაიტეხა იხტიბარი, როდესაც მცირე ბჭობის დარბაზში შეიყვანეს და კარი ზურგს უკან ხმაურით მოუხურეს.

მთავარ საკარცულში მეფე-უფალი გოჯი იჯდა, მარჯვნივ და მარცხნივ ბქეებად და თითქოს მსაყულებად ბედანკოლხი და აბიო-იბერი. საწერ მერხთან ცოტნე სახლთუხუცესი.

სქვამგურის არც გამარჯობა მიიღეს. არც თავად უსურვეს რამე, არც იწვიეს.

სიჩუმე და გაურკვეველობა ახრჩობდა სქვამგურს. მერმე გოჯ-მეფემ, თითქოს ძველი საუბარი განავრძო:

— თავი იმართლე, სქვამგურ! ვაჟი ბედია უფლისწული ვიჩივის.

— აი, რა ყოფილა! — მოამაყდა მზეთელი. აუჩქარებლად ჩაახველა.

— წერილიდანაც და ნათქვამიდანაც ჩანდა, რომ აპატია, მართლაც რომ ვაჟიბედია, ჩემს უბედო ალისტარხოს, უნებური შეცოდებანი. ისიც, ვიდრე ჩვენ ილორი და სხვა ღმერთები, სულ უცნობს უფლისწულად მოგვივლენდნენ...—ამაყად, ოდნავ ქირდვით, გაჰკენწლა მზეთელმა.

— პირადსა და ადრეულს არას ვერჩი, არც ვედავები, შემდეგსა და საერთოს კი ვუჩივი მამასაც და შვილსაც! სქვამგურს ცოტა შესცივდა წელში, თითქოს უხილაჲი წყალი შეუდგა.

— ვუჩივი, რომ თრიოდე დღის წინათ, მზეთელმა კაცმა, მამა-შვილის დავალებით, რიონის ფონზე ისარი მტყორცნა.

სქვამგურს გულზე მოეშვა. ჩაედინა კიდევაც. „ის მესხუთე“ თუ ჩაიგდეს კიდევაც ხელში, მაშინაც დიდი არაფერია!

— არ არის მართალი ვერც დამიმტკიცებთ ამას. მეისრე სად არის?

— მეისრე კრილობამ გადაიტანა.

სქვამგურს ღიად, ცოტა ხელოვნურად, ცოტა მეკვილაკად, გაეცინა.

— რად კადრულობთ უფლისწულს? მკვდარს ვედარ გავაცოცხლებთ! ასეთი სასწაულები არა ხდება! მკვდარი კი მოწმედ ვერ ჩაითვლება!

— ხდება! ცოცხალი მოწმეც არის!

სქვამგური მხრებჩაჩხული და ხელებგაშლილი მიუბრუნდა გოჯ-მეფეს.

— შენ უნდა დამიფარო, კოლხთ-უფალო! შენი თანდასწრებით, რატომ მაკადრებთ ასეთ რასმე? ფიცით შეგაჯერებ!

მაგრამ გოჯზე მაინცდამაინც ფიცით შეჯერებამ ვერ იმოქმედა:

— ტარიელ, მეორე ცოცხალი მოწმე შემოიყვანე! — ჩვეულებრივზე უფრო კილოდაკლებულად მიმართა გოჯი კოლხელმა, მერმე თვალი დაღლილად გააყოლა წასულ ტარიელს და სქვამგურს მიუბრუნდა:—რას უკადრისობ,

მზეთელო! ან რა ფიცით გსურს შეგაჯერო! ცხრაფეხასავით სულსმრუდედ ღოღავ! ხომ არ გგონია ბეჭეტიცა ბაზე ხარ? ფიცის კაცთა სამსჯავროა, უპირველესად ღალატი გედება ბრალად!

ახლა კი სახე ჩამოუფრქვლდა სქვამგურს.

ზურგს უკან ვილაცა შემოვიდა ჯაჭვის ჩხრიალით.

„ეს რომელი „მეორე, ცოცხალი მოწმეა?“ ოთხივე ორმოში მიზის!“ ძალაძალა იმედიანი ფიქრი გაუსხლტა შემობრუნებას აპირებდა, მაგრამ უფლისწულმა წინ, უეცრად ელვასავით, რომაული, იუპიტერხატული ალამი დაუგდო და კისერი, შელოცვილ გველის წელივით გაუშეშა.

— იცნობ ამ ალამს?

— პირველად ვხედავ.—მაინც მოახერხა ელდანაკრავმა სქვამგურმა.

მიტრიალაძემ ახლა ალამს თავისი შავსაბურავიანი სურათი, ასევე შებურულად დაადო. ამან სულ ზარი დასცა სქვამგურს. თითქოს იძროდა და სულში შუბად მიუძვრებოდა შებურული სურათი.

— იცანი? ხომ გამკვირვალეა ყველაფერი? თუ ჩამოვხსნა შესაბურავი?

— ბეჩა? ეს რაა ჩემს თავს?—მაგრამ საშინელი მიხვედრა კორიანტელივით მოვარდა ბარბაცით შემოაბრუნა.

ახლა მის წინაშე შებურული სურათი კი არა, არამედ ბორკილდადებული შვილი იდგა. მერმე შვილი მუხლებზე დაეცა.

გახვეებულ მამასაც ბორკილი დაედეს და გვერდში ამოუყენეს. მაგრამ მუხლებზე ჩადგომა მაინც არ ინება ამაყმა მზეთელმა.

ფიცის მსაჯულნი კი უკვე თავდახრილად ბჰობდნენ. ყველაფერი ცხადი იყო.

მაინც უფლისწულს მისცეს სიტყვა.

— თუმცა ღირსნი არ არიან, მაგრამ ეს ჩემი პირველი გამარჯვება იყო ზღვაზე და შვილს სიცოცხლე შევბირდი. ვშუამდგომლობ, მამასაც ასეთივე პი-

რობა მიეცეთ, უკეთუ მეტს სისხლს აღარ დაგვადგრვენიებს და ციხეს უბრძოლველად ჩაგვაბარებს!

სახლთუხუცესმა ეტრატ-კალამი გაუწოდა ენაჩავარდნილ სქვამგურს. მან გამოართვა, მაგრამ ვერასგზით ვერ დასწერა. არა, ხელი კი არ უთრთოდა,, სახელი დააეწიყდა თავისი, ძველი ციხისთავისა. ბოლოს ხელი ჩაიქნია და ცოლს მისწერა:

„გუქა, ცოცხლად გვიტირე ორივე და ამის მომტანს ციხეც და ყველაფერიც, რაც მოგთხოვოს, ჩააბარე. მშვიდობით. შეგვიწადე, ღმერთებს მსხვერპლი შესწირე.“

სქვამგურ შხეთელი.“

ბეჭედიც ხელჩაქნეულად დაასვა. მან იცოდა, ცოცხალიც რომ დარჩენილიყო, ეს მაინც მისი უქანასკნელი ხელოვნება და ბეჭდის დასამაც იყო. და, მართლაც, ქაშარი შემოაძერგეს, მათარაც გააცალეს, ბეჭედიც ჩამოართვეს, მერმე გამოუცხადეს, ორმოში საშუღამოდ მიჯაჭვა, ციხის ახმა, ქონებისა და მამულსაქონლის თავისი შემოსავლით, უფლისწულის გამგებლობაში გადაცემა, ახალ ზომადლიონის დამატებით სახსარად.

გუქა შხეთელმა ერთი შეიცხადა, ტარიელმა ქმრის წერილი რომ გადასცა. მერმე გაქვავდა, ბათაყვა ციხისთავს ბჭენი გააღებინა და ვასაღებიც ტარიელს გადასცა.

სასახლის სპა ციხეში უბრძოლველად შევიდა. ტარიელმა სქვამგურისა და ალისტარხოს სადგომები დაამზრეკინა, რომაული ქრთამიცა და შხამიც, მიმოწერაცა და ხეანჯის ძაფებიც ბლომად ნახა. დედაქალს თავისი ნაშთითვის წილი და სარჩო გაუჩინეს, მაგრამ მან ყველაფერზე უარი სთქვა და „მისარონის“ მონად ფეხშიშველი წავიდა ჭყონდიდს, რომელიც მისი ჭინჯი-ხატიც იყო.

ტარიელმა ციხეში ახალი მეციხოვნენი შეაყენა, ხოლო ციხისთავობა ისევ ბებერ ბათაყვას ჩააბარა. ორმოში მსხდარბ ნაშეკრკიკალნი ვაათავისუფლ-

ბინა. „ტყუპის მამის“ ოჯახიც მონახავინა და სარჩო გაუჩინა. შხეთის მეციხოვნენი შეკრიბა, ჯამაგირი დაურთვე და შინ გაუშვა.

უკან გაბრუნებისას, ბათაყვამ კარიბჭემდე ჩააცილა, ქეჩო მოიქექა.

— ძველი პატრონის დროს ყველაფერი საიდუმლოდ ხდებოდა. ახლა ღიად აკეთებ! ან სიკეთით მოგდიოთ, ან ახალგაზრდობით! მე კი ასე გულდაგულ შენდეთ, მე შეიძლება რამეში მოგტყუვდე, მაგრამ ღალატის კაცი რომ არა ვარ, ალბათ, მოგეხსენებათ, შენცა და უფლისწულსაც! ერთს კი მაინც გთხოვთ, ძველი პატრონი მუდამ მიბარებდა, ვინ უნდა შემომეშვა და ვინ არა! ახლა აღარ ვიცი! არც უფლისწულს ვიცნობ...

— მარცხენა ხელის გული გაუსინჯე, დანაწვავი ეტყობა. ის გეტყვის ყველაფერს, ამ დღეებში, ალბათ, გეწვევებიან მეც ვახლდე. სხვა კი—მეფე-უფლის ბრძანების გარეშე—არავინ!

უფლისწული ციხე-გოჯში აღარ დახვედრია. არცინ იცოდა, სად გაქრა ასე უკვალოდ. ბედან-კოლხს ეწვია, მაგრამ მანაც არ იცოდა, გარდა იმისა, რომ გედე მაცნეს მოსვლა გაეგო.

საჯინებოში იკითხა და იქ გაიგო, რომ უფლისწულს, ნისლას ვარდა, ძვირფასად შემეკულ-აღკაზმული, მეფის საჯინებოს ულამაზესი ფაშატი, სინდიოფალაც“ წაუყვანია.

ახლა სულ დაიბნა ტარიელი. გედე დასძებნა და იგიც რომ ვეღარსად ნახა, მიხვდა, ერთად იყვნენ წასულნი და, რაღა თქმა უნდა, ისევ ფოთს.

ბოლოს მახუნჯავ-დევი მონახა. იმის „არცოდნამ“ კი სულ გააკვირვა! განციფრდა მახუნჯავიც, მაგრამ მისი განციფრება სხვა ხასიათისა იყო: — რა დაუღალავია? ჯაჭვივით ერთმანეთს არ აბამს საქმეებს!

ტარიელი კი სხვას ფიქრობდა:

„რა მოუსვენარია ახლავე? მაგრამ, რატომ გამერიდა? რატომ არ გამომიბარა შხეთს? ან მაინცდამაინც რატომ იჩქარა ასე? ეს ლამაზი და აღკაზმული ფაშატი ვისთვის სჭირია? თუ გოგია სარფე-

ლი, დაგვიანებით ჩამოვიდა აფსაროსიდან, განა აქ ვერ დაიბარებდა? ცუდი არაფერი იყოს! — მაგრამ ულამაზესი „სინდიოფალა“ იყო უტყუარი ნუგეში და ნიშანი გულმშვიდობისა!

ისევ მოთმინება მოიხვეჭა, ბედან კოლხთან და აბიო-იბერთან ავიდა, მახუნჯაიცი შალე მოეწვიათ... დასხდნენ და დაწვრილებით განხვეწეს იბერს გამგზავრების ყველა თარიღი და ვარაუდი.

წასვლის წინ, მითრილატესა და გედეს საუბარი ცხენების ჭენებას უფრო ჰგავდა. გედეს მოსვლისთანავე შეეკითხა:

— მოვიდნენ?

— ფოთს არიან!

— ყველანი?

— ყველანი. მაგრამ ცალ-ცალკე, ერთი-მეორის შეუყრელად!

— შეუყრელად?! — უფლისწულმა ერთი სტიდა გამომცდელი თვალი გედეს, — წაუდიდეთ!

დანარჩენი საუბარი მართლა ჭენებაში გაგრძელდა.

— მე მელიოდებიან თუ ჩემს სიტყვას?

— ზოგი შენ, ზოგი შენს სიტყვას!

მითრილატემ კიდევ მოჰხედა გედეს და მის გვერდზე კოპწიად მონაგარდო ოქროკანხულ „სინდიოფალას“.

— ნაბაღი ვადათარა უნაგინს. ზოგმა ხომ არაფერი დაგაბარა?

— ჩამოვედითო, ყველამ და ზოგმაც! უფლისწულმა ააჩქარა ცხენი. მეტი აღარაფერი აღარ შეეკითხა.

ასე იმუნჯეს გზაზე. და უკვე სულ მიწურულში, ისევ გედემ ჰკითხა:

— ჯერ სად მივიდიდეთ?

— სადაც გოგიჩა სარფელია და მეწვე ოსტატები.

ცალხელასთან, ციხის გაღვენში, ასიოდე კაცი იყო. გოგიჩამ დაბალი სალამი სცა, უფრო ახლო ვერ შეჰხედა უფლისწულს. მან კი ხელი მოჰხვია და გადაჰკოცნა. აბა გოგიჩამ რა იცოდა, რომ გულლიაობისა და სიხარულის ვარდა, მიფისწული ამით თავის დახვეწულობასაც ფარავდა.

— დაგავიანდა, ჩემო გეგუნავ! ხომალდთუხუცესი შვილი ვეღარ ნახე! დაგივადკაცდა აქაურ ამბებს ჭოტო გეტყოდა!

— ვიცი, ყველაფერი ვიცი. ვისი მადლიც არის, ისიც!

— ახლა მენავე ოსტატებთან სასაუბროდ არა მცალია, შეკაცრ დავალეზას! კი მოგცემ და შენი იმედი მაჭმენეყს!

— შიშითა, ბიჭვინთა, გუშინსისსისტუ მის ტყე, კოდორი, ანაკლია-ენგური, ხობი-ყულევი, პალიასტომი, აფსაროსი... ცხრა სახომალდეს მოაწყობ! მთხოვე, რაც დაგჭირდება, მაგრამ შეუსრულეზლობას ვერ მოვითმენ! დაიწყებ უშორესიდან. ტყის მჭრელებს მეფე-უფალი, რამდენსაც სთხოვ, მოგცემს. ოსტატები, ნაწილი გყავს, კიდევ მოვივლენ. მუხაშაგრა ერთი ხომალდით შენს ხელთაა, თუ არ ჩამოსულა. დღეს-ხვალ ჩამოვა და მოიხმარე... საველაკესაც არ დაავიანდება. მერმე ისიც შენთან იქნება! საიდუმლო კარგად შემიწახეთ! მე იბერიაში მივალ, დაშავიანდება, ვიდრე ჩამოებრუნდება, თუ რამ გაგიჭირდათ, ან გოგი-მეფე, ან სახლოთუხუცესი! რომ დაებრუნდება, რამდენიმე ხომალდი დაძახებდრე! მეზღვაურებს შენც შეარჩევ და ჭოტო ციხისთავიც! პირველ ხომალდს — „აფსირტულას“ ვარქმევ. მეორეს „სარფს“, პირველ ცხრას გაკეთების ადგილის სახელს, მერმე ენახოთ! სულ კი, ხომ იცი, ცხრაჯერ ცხრა უნდა გამოივითოთ და აღმიჭურვით!

ლარსაც შენ ჩაიბარებ და ხალხსაც. პასუხსაც შენ მივებ. შენი და საველაკეს პატივისცემა ჩემზე იყოს! — ერთი სულის მოთქმით ჩაუწერ-ჩაუმარცვლა და ვაიჩქარა. გოგიჩა ტალღაგატაცებულებით ერთხანს უკან გაჰყვა, მერმე შვილდევით მოიხიდა.

— „უჰ, „მეჭრნალის შეგირდო!“ უფლისწულო! — მაგრამ „ტალღას“ უკვე ფაფარი და ქთელა უჩანდა. — უჰ! რა ჭარიშხალა კაცი იზრდება! ცხრაჯერ ცხრაო! ადგილები კი კარგად შეურჩევიათ ხალხი, ტყის მჭრელები, თორემ ხომალდები ჩემზე იყოს! — მაინც მოაძახა და მერმე მოაგონდა, რომ ალცანდრე „მუხა-გმუხაც“ უფლისწულის თხოვნით წამოიყვანა, მაგრამ თქმა ვეღარ მოასწრო.

„ჭარიშხალა კაცი“ კი ნისლა ცხენს მიაქროლებდა და მას გედემ ვეღარ სწვდებოდა ცხენდაცხენ!

ჩემი ქვა ვიქტორი

ბიოგრაფიული რომანი

ოჯახი

1890 წლის შემოდგომის ერთ ქარიან ღამეა ქალაქ თურატეთში, ბოძებზე მომადლოდ წამომდგარ სახლში დაიბადა ერთი ციციკა, შავგვრემანი ბიჭი. შავი, შავი თმა ჰქონდა და საუფლავაშვებ თითქო ბუსტებზეც ჩამაფეხბოდა.

„შესხედეთ ერთი, სულ მამაა!“, — სიამაფით შესძახა ბებია ქალმა და ხელში შეატრიალა ბიჭუნა. ახალგაზრდა დედას ბედნიერებისაგან გაეღიშა, პირში რომ მიუყვანეს, დედამზე ნაკლებად როდი უხაროდა ბებია კესსი.

— ნელა, არ გააციო, — გაუწყრა დედაპილი, ბავშვი ჩამოართვა და სათუთოდ გაახვია წინასწარ მომზადებულ საგებუმში. — კარგი ბიჭია, კარგი, ღმერთმა გვიცოცხლოს, — ლოცავდა პეხია პირველ შვილად, სულ ისიდორეს თვალზე აქვს. მარა, — თითქო ოდნავ სინანულით დაურთო, — სითუთით მაინც რომ დედას დამსვაესებოდა, კი აჯობებდა, არა?

— ეს არ თქვა მამი! — შეიქცადა ბებია ქალმა, — ვაჟი შავი უნდა, გოგო თეთრი. შენ რომ გიყვარს შენი რძალი, იმიტომ ამათ მთავს, თვარა ოქროსითი ბიჭია!

მოსხუე კესის მართლაც ძალიან უყვარდა უფროსი რძალი, ყველაფერი მოსწონდა მისი: საონო სახე, თაფლსაფერი თვალების მწვეილი გამოხედვა კეთილი, დინჯი ხასიათი, საქმიანობა, პეხა და გონება. ახალგაზრდა ქალი პირველი დღიდანვე მხარში ამოუდგა დედაპილის და ამ დღი ოჯახის მამივე უღელში შეება.

— ეყო გაუჩნდათ, ვაჟი, დოლიძეებს! — დაიროხა ხმა მეზობლებმა.

— ყველაფერში რომ ბედი აქვთ! ქვარ რძალი მოიყვანეს, რა ქალი, რა გამარჯვებ, რა მშრომელი, ავარ ვაჟიშვილიც შეეჭინათ, — ამბობდა ერთი.

— ეითომ ახლა ასე გაიხარებს ბაბუამისი ესე? — ეკვიბოდა მეორე.

— რატომ არ უნდა გაიხაროს?

— არ იცი მისი უხავეი ხასიათი? თურმე ბურტუნებს „გამიჩნდნენ მოხიარეები“.

მართლაც, როცა ყანიდან მოსულ ესეს ცოლმა თართო პარზლიდან მიამხა: — ბიჭი ჰყავს, ბიჭი, გაიხარეო, მოხუცმა შავი ცოცხალი თვალეზი მოხუცთა თურმე და ავღლებით ჩაილაპარაკა:

— გაიხარე, გაიხარე! ქვარ ჩემი შვილები არ დამიზრდია, ახლა შვილ-შვილები დამასიე.

— დედა, ღმერთო მომკალი! — შეიცხადა მოხუცმა ქალმა, — ღმერთს სტოდავ? მარგალიტით რძალი შეიყვანე ოჯახში, წლის თავზე ვაჟი გაგიჩინა, კიდო ბურტუნებ!

მოხუცი ესე არც ისეთი ავი იყო, როგორც უცნის ეგონებოდა, მაგრამ შრომისაგან წელში გაწყვეტილ ვლესს, მხოლოდ სიბერეში ვამოუყვარდა ცხოვრება, როცა უფროსი ვაჟები წამოეზარდნენ და მხარში ამოუდგნენ, ქვარ კედევ არა სყეროდა, რომ ეს მოლონიერებელი ოჯახი მინა ოჯახი იყო, და სულ ემინოდა ისევე გაქირვებაში არ ჩავარდნილიყვენ.

ერთ დროს უმინაყვლოდ დარჩენილ ობოლ ბიჭს სოჭლიდან სამი-ოთხი ვერსის მოშორებოთ, ტუეში თავისი ხელით მოწმენდილ მიწაზე ძლივს მოჰყავდა ცოტაოდენი სიმინდი და ამით ჰკევაებდა ქალაქს. ვერა და ვერ ამოვიდა სიღარიბიდან, ვერა და ვერ მოიწყო ოჯახი, ცოლი თითქმის ორმოცი წლისამ შეიერთო, დედინაცვლის ხელში გაწამებულა 13-14 წლის ერთი ობოლი გოგო მოიყვანა და ვიანი დაწვრილშვილდა, ამიტომ სამოც წელს გადაცილებულ ბერაკაცს უფროსი ვაჟის დაქორწინება ნაადრევად მიჩნდა.

თურმე არც ისიდორე დოლიძე ჩქარობდა ცოლის შერთვას. ოცდახუთი წლის მოხდენილი ვეაკაცი ცმაყოფილი იყო თავისი ცხოვრებით. უკვე დამოუკიდებლად მუშაობდა და მამაზე მეტი შემოქონდა ოჯახში. ბევრ ქალიშვილს მოსწონდა, მასაც ბევრი მოსდიოდა თვალში, როცა ვერა დღეს ვარშინით ვაივლიდა ბაზრობაზე, ან სადმე ქორწილში ომხიანად შემოსწახებადა სუფრას. ამ შავთვალ-წარბა, ენა-წყლან, გონებაშივლ ვეაკაცს ქვარჯრობით

გულში ისე არაფერი ჩავარდნობდა, რომ ცოლად შეერათო. მაგრამ დედამისმა გადაწყვიტა რძლის მოყვანა. კესო დღილივე საოცარი დარბაისლობით თუ ტყბილი სიტყვით იმდენი ქნა, რომ ბოლოს მოდრიკა ქმარი. ვინ იფიქრებდა, რომ ეს წარმოსადგევი ქალი ის გალუტული შეშინებულ გოგო იყო, რდესად ქმრისა და ახალი მეურვის უფრო რომ ეწინააღი, ვიდრე თავისი ავი დედანაცულისა. როცა კესო დღილივე ნაქსოვ გრძელ მოსასხამს მხრებზე მოადგებდა და თავის ტოლ-ქალებთან სადმე ქორწილში წაიდიოდა, საპატიო ადგილს იმას უთმობდნენ.

„ერთი შეხედეთ, რა ქალია,—ისმობდა ჩუბჩული, — ახლა რომ ასეთია, ამა ახალგაზრდა რა იქნებოდა?“

მოხუც კესოს კი ეცილებოდა. რამდენჯერ უამბნია შეიღიშელებსათვის, რა შეუხედავი, სწყყალი გოგო იყო. „ჩემი ესე უმწი წერტილთვალას შეძახდაო“. ან რა საჩახავი იქნებოდა ობლობაში გაზრდილი, უქმელ-უსმელი ბავშვი, რომელსაც დედანაცვალმა დაქალებმა არ დააკად, ათიდან მოიშორა და ხნეილსა და ღარბულატყ უმიწყულო გლეხს გაატანა.

ღიამ, მამე ცხოვრება ჰქონდა კესოს, მაგრამ ვაუძლო, გვერდში ამოუდგა ქმარს. აი, ოჯახი ფეხზე წამოდგა, ვაფიშვილები მოესწრო. მარათლა, კესოს ისევე ძეძუშვიტარა ბავშვიც ეცი-რა ხელში, ნაბობლარა ვგომნა, მაგრამ ამისათვის თავის პირშშოს უცოლოდ ხომ არ დატოვებდა? დატრიილდა კესო, შესძრა ნათესავეუა თუ შეზობლები და კიდევ გამოძებნა საჩალო...

17-18 წლის მელანო ერთი შვიდი, დანჯი გონლა მხარში ედგა თავის ადრე დაქვრთვებულ დედას, მაკა რუსიევილს და ჯერ არც კი ფიქრობდა გათხოვებაზე. დედასთან ერთად უე-ლიდა და პატრონობდა ოთხ უმცროს და-შშს. ამა წარმოადგენდა, რამდენი საზრუნავი ექნებოდა ამ მოზრდილ გოგონას?

მამა თერქებთან ომში დაიღებდა. ოჯახი პენსიას იღებდა და ეს კარგი დახმარებაც იყო, მაკ-რამ ამა, პენსია რას ეყოფოდა ამდენ წვრილ-ფეხობას? ქვრთვი დღე და დამ შეშობდა, უფ-როსი ქალიშვილიც დიდ ჯალში იყო: პატარა-ბას დაბან-დარეცხვა, საჭმლის მომზადება, ბაღან-ბისტრის მოვლა, ყერვა, ქსოვა...

სიყვარულის დრო ვისა ჰქონდა, გათხოვება-ზე ვინ იფიქრებდა, ამიტომაც შეუგვიანდა მა-კას უფროსი ქალის გათხოვება. იმ დროს 15 წლის ქალი უკვე შინაბერად ითვლებოდა. „ღამრჩა გოგო ვაუთხოვარი“,—ობერით იტყო-და ხოლმე ქვრთვი. მაგრამ თან იქნა და ეყო მოიცალა ამ საქმისთვის. ვინ ასეთი გამჩრქე გოგოს მოშორებაც ენანებოდა. ანე მიდიოდა დღეები ლუკმაპურსათვის ბრძოლაში. მელანომ და მისმა პატარა დამ—კესიკომ შესანიშნავი ხელ-საჭმე იყოდნენ და ამითაც შეელოდნენ ოჯახს: საბნებს ყერავდნენ, ქსოვდნენ, ქარავდნენ. რო-

ცა ვინმე მეზობელი თხოვდებოდა, მთელი შერ-თვეი შელანოსა და კესოს უნდა შეეკერათ. შე-ზობლებიც ხან ერთ-ორ ტომარა სწონდნენ შვირ-უტანდნენ, ხან ყანას გაუთოხნიდნენ; მამკა/რუს-სიუშვილის ნადი ხომ განთქმული იყო მთელს იმ კუთხეში. ისეთი შნოიანი, გულუხვი პერმა-რილი გაიშლებოდა ამ შრომისმოყვარე უამბა-კეთს ოჯახში, რომ გულსამოყვებოდა. ისე გვი-ლიანად არსად არ შეშობდნენ, როგორც მათ-თან. და, აი, სწორედ ამ ოჯახს დაადგა თვალ-კესო დღილიც.

გამჩრე გოგო, კარგი შესახედავი, წესიერი, ისეთებს კი არა ჰგავდა თვალი რომ სულ სტუმ-რად წასვლადევი ევირათ, ღობე-ღობე დაქვრთო-დნენ და ღროს ლაზრანდარობაში ატარებდნენ, სახიერი, დარბაისელი... მელანო თეთრი, პირმარ-გვალი გოგო იყო, ალალი თვალები, რბილი, წაბლისფერი თმა ჰქონდა. წუნარი, თავდაქვრი-ლი, ჩემი, შრომელი. ერთ წუთს არ დასვე-ნებდა ხელს, თუ მოსტანს არ უვლიდა ყერა-ედა, რეცხავდა, ქსოვდა. შეუღამეულ შრომობდა ქრატის შექმე. ამიტომაც ჰქონდათ სახლი ვა-წყირიალებული, თავიანთი ხელით მოქსოვილი თუ ნაქარგი ფარდებით მორთული და დამშვე-ნებული. ეზოში მოლი შწვანედ ხასხასებდა.

არც უშხითყო იყო მელანო. მაკა რუსიევი-ლი მიიღებდა თუ არა პენსიას ოსურგეთში, მა-შინვე უშუაზე გაუფოდა. ნახეიერს გადასახა-ლისათვის ან სხვა საჭიროებისათვის გადასდებდა, ნახეიერი პენსიით ჩითებს, ტილოს, ბამბას თუ მატყლს იყიდდა. ნავაურს მისი გამჩრე ქალ-შვილები მოუფლოდნენ ხოლმე. წეწვადნენ, ქსოვდნენ, ყერავდნენ, ქარავდნენ. არა თუ უფ-როსი ქალიშვილის მელანოს, უმცროსების სამ-ზითოვი სკივრებიც ნელ-ნელა იცხებოდა.

კესო დღილიც თავისი ტყბილი ენით მალე დიყოლია ქვრთვი და კიდევაც მოიყვანა სა-სურტყელი რძალი. არც უნანებია. უტყბილესი რძალ-ღედამთილობა ჰქონდათ მთელი სიცოცხ-ლის მანძილზე.

პატარა, შავტუბა ბიჭი მეტად აწხლი აღმო-ჩნდა. მთელი დამეები არც თვითონ ებნა, არც სხვას აწინებდა. აკვანში ვერ ახერებდნენ. იყო ერთი ვაი-უბედურება, დედამეში დაღლილობი-საგან ფეხზე ვეღარ იდგა აქეთ მთელი ოჯახის საქმე, იქით ეს მტირალა ბიჭი. დამამობით ამოიყვანდა აკენიდან, რომ არაფერი შეეწუხე-ბინა მის ტარბილს და მთელი დღის დაღლილი ახლა ბავშვს ატარებდა და უნანავებდა, ისიც ჩემად, რომ არ დანახათ და მეტისმეტი გულ-ჩილომისათვის არ დაეძრახათ. ეს ღამით. დღ-ნით? დღისით ხომ აკვისს წასარწევადაც არ თვა-ლი ამ გამჩრე ქალს.

როგორც ჩვილობაში, ისე შემდეგშიც პატარა ვიქტორი მეტად თავისებური ბავშვი ვყოფილა: ცუქი, მოუხვენარი, ყვირილით იყლებდა იქა-ურობას. ზოგჯერ კი გაირინდებოდა, გაჩრმე-

ბოლა საათობით საღმე კუთხეში მამაღული, შემინებულ დედა ეძებდა ბავშვს—სად არის, ხომ არაფერი დაემართაო. მოძებნიდა და იბრუნებდა საღდაუ კუთხეში ფიქრებში გაჩაბულს. მერე კი უცებ ახმაურდებოდა. სიბილი, თამაში, სულ აიკლებდა იჭურბას.

დედის უკვე სამი ვიფი ჰყავდა, ახლა დედაშთლი, მამამთლი, მახლები, მულეტი, თვითონ ცოლ-ქმარი, ოჯახის უფროსი რძალს, ბუნებით გამარჯვებულ და მშრომელს, ადვილი წარმოსადგენია, რამდენი საქმე ექნებოდა. ბავშვების განებურების თავი სადა ჰქონდა და მინც ახერხებდა დედა ვიქტორისათვის, რომელიც ბავშვობიდან სუსტი იყო და სხეულებზე ხშირად ავადმყოფობდა, მერე ყურადღება მიექცია. თავის დროზე ექვია, ზედმეტი რძე დაეღვივებინა, კვრცხი შეეწეა ღღარში. ღამე რამდენჯერ დახუდავდა, საბანი არაფადახადოსო. ვიქტორი დაბადებიდან სუსტი იყო. წინაში ნარბენ-ნათამაშველი ძეგები თუ გაიკვდიბოდნენ და ზველა აუტყდებოდათ, ან სიციხე მისცემდა, საცხარისი იყო სულ ცოტა რამ—თბილი ჩაი, ან რძე დაელოთ, ოფლი მოედნათ, რომ დაღთ უკვე ორგვე უმცროსი ჩიტივით წამოფრინდებოდა, ვიქტორს კი ეზრგა ხნით ჩაავლებდა ლოკინში. ზველას ვეღარ იშორებდა ბავშვი, ვახდებოდა და დასუსტდებოდა. ამიტომ დედა, რაღა თქმა უნდა, მერე მზრუნველობას იჩენდა მის მიმართ, თითქოს ანებობდა კიდევ, რამდენდაც შესწყვედა ძალა აშხელა ოჯახში.

და მინც, მიხედავად ამ მერე ყურადღებამა და თითქოს მერე სიყვარულისა, დედა თვით ამ ყველაზე სათუთად მოსაყვლელ შვილისადმი ძალიან მკაცრი იყო.

ერთი ამბავი, როგორც ლეგენდა ცოცხლობს ჩვენს ოჯახში.

ერთხელ თურმე დედა შესწრებდა, რომ პატარა ვიქტორი, ასე შეღიბრება წლის იქნებოდა, თორღე ტოლი ამხანაგით ქაღალდს თამაშობს, ორი თუ სამი თითო კაბიკანა დღეს კიდევ „პანკში“ და დიდი ახარებით ურტყამენ ქაღალდს. ვინ იცის რასა თამაშობდნენ. იქნებ უბრალო „კონინკას“ ან „ღურაკს“ აცოდივლებდნენ, მაგრამ დედის თვალში ეს ბავშვების გახარების, გახულოვნების, დაღუბვის მომამყავებელი იყო. დედამ იქვე მიუმერტყავს თავისი შვილი, სტუმრები ვაუწყია, ხოლო შემინებულ ვიქტორი აურბენინებდა კიბზე და უკანა ოთახში ჩაუკეტა. „იქვეი მანდ, ერთ ვერის არ ვაგიშვებ ვარეთ, რას ქვია ფულზე თამაშში!“ ეს პატარა ოთახი რაღაც საეუკნათს მავიფი იყო, ხოლო ზამთრობით, ავღარში მას საშხლისადე ჰმარობდნენ. კუთხეში უზარმაზარს, ახლა ჩამჭრალ ზეხარს დაელო პირი. კედელზე ხაყეს. წიწვი. იფრის ასხუნლები ეყავა. ტახტზე აყცილო ვწყო მთელი ოჯახის ლეიბ-სახენები, ბაღიშები, ვედლის ძირში ვარ-

ჩნეული თუ გაურჩეველი სიმინდის ტროკები, სინათლე ოდნავ ატენდა ქერში, დატანებულ პატარა სინათურიდან,—საყვარბილვეა და ეს არასამ ცოცხალი, მოსუნგანარი ბავშვისათვის: აქ ჩაკეტვა მარტო, რაღა თქმა უნდა, დიდი სასყელი იქნებოდა.

ვიქტორი, რომელსაც ყვერ თავის დანამაშულიც ვერ ვაეგო, მუზობლის ბიჭება რომ გუფყარეს, სხვაენათ ანოვდო გული, მაგრამ როცა მართლა სიკვტეს, სასტიკად ნაწყენი ვიბტრდა და ხმას აღარ იღებდა. ისეთი სიჩუმი ჩამოვარდა თურმე, რომ დედა შეწყუბდა, მაგრამ თავი აღზრდის მეთოდს აღარ უღალატა—ყარი მინც არ ვაალო. მარტო ვიქტორის მომდევნო ბიჭი, ვასო ააყოცა ვარედან და საჩემელში ჩაიხიდა, რას აცთებსო. თურმე ზის ბიჭი ჩუშად კუთხეში და ხმას არ იღებს, დედა დაშვილიდა და ახლა ვიქტორის მენახებვის მშობლებთან ვადავიდა, რომ ვამზნა რა საფრთხის წინაშე იცუნენ იმათი შვილები და ახლა მათ გამოსწორებზე ეთათბირნა. მაგრამ ვიქტორის შეგობრის და მასვდომ მოსუნგანარი ბავშვის დედამ, არაფრად ჩავდო ეს ამბავი, „რა მოხდა მერე, ითამაშეთ...“ ვაჯრტელა აუტყვე.

— როგორ თუ რა მოხდა?—დელავდა დედა. — ქაღალდს თამაშობდნენ, ფულზე! დღეს ითამაშებენ, ხელ მოიპარავენ და მორჩა, ვაყინვირდებიან და დაიღუბებიან, დროზე თუ არ მოყვიდეთ ხელის ან სად იმოყვან ფული, რატომ არ ფიქრობ, ახლავე უნდა დავსაყოფო, რომ ვეორედ აღარ ვაიმეორნ. მე აჯრტყარა ოთახში ჩაკვტეე ჩემი ვიქტორი, მთელ დღეს არ ვაშოუეშვებ, შენც...

— არა, გენაცალე, მე ჩემს ერთს ასე ვერ ვაგიშვებ... შერტოა თურმე მუზობელმა.—მეზინდა ჩაკეტე, ვინდა მოჰკალი, სამი ვავებს და აღბათ იმბტომ არ გენანება.

დღღარემს სიყვილიამდე არ დავიწყებია ეს მწარე სიტყვა.

— მე ვიქტორი არ მენანებოდა? ვიქტორს ვაგიშვებდი, რომ... ეს კი არა, გული მკვიდებოდა, სულ მიღვარებული ვიყავი, ნამეტრის არ ეწყინოს, არ იღარდოს, ვივად არ ვახდეს, ისედაც სუსტი ბავშვი—მეტი, —ავონებდა, თითქოს თავს იმართლებდა დედა, — იმას კი, იმ უბედურს, რომ არ ვაგიგონა, კიდევაც დაეღუბა ის ერთი შვილი. არ ისწავლა, მართლად ვაგინვარდა, სულს ამოსულამდე ვამწარებელი იყო იმისგან ის საცოდავი. რომ ვვდებოდა, საფულავშიც იმასი დარდი ჩაყვია—რა ეშველება უჩემოდ, როგორ იცხოვრებსო, არ გეცოდებათ. გული მიკვდებოდა, სხვა ბავშვები რომ ეზოში თამაშობდნენ და ერთი ყრამული ვამტონდათ, ვიქტორი კი მარტო იყო ჩაკეტალი...

ამ მწარე იჭურბში იყო დედა, რომ უცებ სასულე ორკესტრის ხმა ვაიამა. ოზურგეთის მისადგომებთან წაზარტები იყო და ყარი საეველ

ვაჩაშვიტიდან რომ ბრუნდებოდა, ყოველთვითა უკრავდნენ, ან სამხედრო სიმღერებს მღეროდნენ. ვიქტორმა გაიგონა ეს ხმა, ამ პატარა სიმართის ქალაქში მხოლოდ სასულე ორკესტრის მოსმენა შეეძლო. აქამდე თუ ისე ჩემოდ იყო, რომ ემინორდათ კიდევ, ხომ არავინ მოუვიდაო, ახლა აიკლო იტყურობა, ხან კარს ეცა, ხან სარკმელს. სულ ჩამოყარა წითელი წიწკის ასმულები თუ ხახვის ვალები, ყვიროდა, იხევწებოდა გამოეშვით, სულ დაანგრია ყველაფერი. დედა დიბნა და აბა იცოდა როგორ მოეცეყოფო. ბავშვის ყვირილმა ყველა შეამშფოთა. განსაკუთრებით კი დედაჩემი ეს დედა ეკისვო დედაჩემის უმცროსი და, ხშირად მოდიოდა უფროს დასთან ოზურგეთში, ესმარებოდა ბავშვების მოვლაში, ხოლო შემდეგ თბილისშიც გამოჰყვა და ვათხოვებამდე ჩვენს ოჯახში ცხოვრობდა. შევლებით ვუყვარდი ყველა. დედის გარდაცვალების შემდეგ თავისი ოჯახიც კი მიატოვა და ჩვენთან გადმოსახლდა, რომ უღედობა არ გაგვეჩვიებოდა, ჩვენც ისე გვიყვარდა, დედაში არ ვარჩევდი.

— რას ხილდა, — მივარდა თურმე უფროს დას, — განდა გადაირიოს ბავშვი, არ იყო, როგორ უყვარს მესხა? — უმაღლე გამოსწია ურდული და კარს გაუღო.

ტყუიასავით გამოვარდა თურმე ვიქტორი. აიცი არავისათვის შეუხედავს, თვალის დახამხამებაში ჩაიბრინა კიბე, მოავარი ქუჩისკენ გაიქცა, საიდანაც მესხის ხმა ისმოდა. საღამომდე ვერას დასდევდა, მანამ უახარებში არ შევიდნენ და სანატრელი სასულე ორკესტრის კვლავ მოსმენის ყოველი იმედი ვაკჭრა.

შინ რომ დაბრუნდა, ისეთი ბედნიერი სახე მქონდა, ისეთი კმაყოფილებით ღლიწებდა რაღაცას, არავის აზრადეა არ მისვლია, მოეგონებინა მისთვის იმდღეანდელი შფოთი, ან მისი დანაშაული, დაჟა თუ პატარა.

ძალიან მალე ეცლებოდა გუნება: აგერ იცლებდა ყველაფერს, ყვაროდა, დარბოდა, დაბტოდა, უცბე გაიშლებოდა და მიიძაბებოდა საძმე.

მემა

მამაჩემმა დიდი გაკვირვებით დაზარდა შევლები. გადამწვეტილი მქონდა, რაღაც არ უნდა დაჰყდომოდა, სულ რომ წიღში გაწყვეტილიყო, ბიჭებისათვის სწავლა-განათლება მიეცა.

— უნდა ვასწავლო, — ციუტად იმეორებდა იგი, — განათლება რომ ექნებათ, შერე თვითონ გაიკვლავენ გზას, თორემ, მე შენ გეტყვი, მამულები გვაქვს და ამ მამულებს შემოსავლია იცხოვრებენ. მე რომ სწავლა დამკლოდა, განა ასე ვიქნებოდა? მარა მარტო ერთი დღე ვუყავი

სკოლაში. ერთი დღე. არა, ჩემს შვილებს ასე არ დავტოვებ, ვასწავლი, რაღაც არ უნდა დამეცდეს.

და მართლა ნელნელა აბორცვლებდა ამ თავის ოცნებას თუ გადამწვეტილებას.

სულ იმის ფიქრში იყო შეძლებდა თუ არა ოჯახის შენახვას გლეხური შრომის, მიწის გარეშე. თვითონ ეს მიწა რომ ძალიან ცოტა ჰქონდათ ჩვენებს. უფრო სწორად, საკუთარი საყენე მიწა სრულებით არ ვაჩნდათ.

გამოებნიდნენ სადმე ტყეში, მდინარის პარალელ ქვლორიდან პატარა ვაკე ადგილს, ასეთ მიწებს „არავინა“ ანუ „უმატრონი“ ეწოდებოდა. ამ მიწებში არაფერს აბღვეინებდნენ, არც ბეჭარას თხოვდნენ. ამ ენდ მოსკიდებდა ხელს მწირ ადგილს, რომელიც, სხვა რომ არაფერი, ყოველ გაზაფხულს გვტრის მდელი მთებიდან მოვარდნილი ნალექებით წიალევებოდა ხოლმე. ასეთ მიწას მარტო გაჭირვებული, ბოგანო გლეხი თუ მოეკიდებოდა. ბაბუა ესე თვეგადაკლული მუცა იყო. ჯიუტად ასუფთავებდა ამოჩემებულ საყენე მიწას, ანო უიერებდა, წყლის ნაძირებს ამავრებდა, რომ ადრეებულ წყალს ისევ არ მოეტანა ქვლორისი. ხნავდა, თსავდა. ცოტაოდნის მაინც წაგლეჭდა მწირ მიწას. შერე ის იყო და ცოლი შეიროო, ისიც გამრჯე, მუყაითი ქალი გამოდგა, გვერდში ამოუღდა ქმარს.

ბებია ეკოსა ხშირად უამბნა იმდროინდელი მათი ცხოვრება. ერთი წუთი მოსვენება რა იყო, არ ეციოდით, ერთ დღეს ეერ მოცდებოდათ, ეწმინდით, ეთხნიდით, ვაფხვიერებდით, ამ მწირ მიწებს. ზაფხულობით კიდევ რა მიშავდა, წივასამდით შეილებს, თითო ნაწერ მჭიდს მოვუტრებავდი და დარბოდნენ ტყე-ღრეში. შავრამ ზამთარში იკითხეთ, საღ შეთრია ეს წვროტყვნობა ამ სოშირეს, ან საღ მჭონდა მათი ტანა საცმელი თუ ფეხსაცმელი — დაიყინებოდნენ სახლში ვტოვებდი და ბუხარში რომ არ დეფუთქულიყვნენ, ან გარეთ ქაში არ ჩაკვირდულიყვნენ, ტატის ფეხზე მივამაძლი თოკით, ბუხრიდან მოშორებდით, მოვკიდოდ მივამაძლი. რომ ცოტაოდნის თამაში მაინც შეძლებოდათ და წყალს ან ქაღის ნატებს მიწვდომოდნენ. შინ დამე დავბრუნდებოდი. აქეთ-იქით მიყროლან საწყლები, ობლებით მისძინებოდათ უსატროზოდ. ასეთ გაკვირებაში მყავდნენ... შერე მოიზარდნენ ბიჭები და...

მოიზარდნენ ბიჭები, გვერდში ამოუღდნენ მამას. გაათავისუფლეს დედა ყანაში მუშაობიდან — ოჯახი ოჯახს დაეშავესა, მოითქვეს სული.

შავრამ ვეღარ იტანდნენ ვაკეებში ამ მწირ მიწასთან ბძროლას ერთი ლუცმა მჭვალისათვის. ამტომ ზოგა ხელისნადა წივებდა, ზოგმა რკინიგზის მიწაშრა, ზოგმა სხვა ნაქმეს მოკიდა ხელი. ნაჭიერი შეილები ჰყავდა ესე დოღაქეს, გამრჯენი, თვითონაც ფეხზე დაღანენ, ოჯახსაც

მივშველენ. უმცროსებს კი, როგორც საკეთიარ
შვილებს, სწავლა-განათლებაც მისცეს.

მამაჩემს ოჯახიდან სამუშაოზე გასვლა ერთ
მისთვის დროად სამწუხარო, თან საყვარელ იუ-
მორისტულ ამბავთან არის დაკავშირებული.

გაბატულეს პირას ტყეში მუშაობდნენ, უა-
ნაში, ბაბუაჩემს უფროსი ვაჟი, ისიდორე ეხმი-
რებოდა. დანარჩენები ჯერ სულ ჩვილები იყუ-
ნენ. პოდა, რაჟი საქმე არ იღებოდა, შინ, სოფ-
ლად მობრუნებას ვეღარ ასწრებდნენ. იჭკუ-
ტყის პირას პატარა წნული ჩაჩვავლა დაეღვათ
და ღამეაც იქ ათევდნენ, რომ დაღლილ-დაქან-
დალულს ამ სიმორის არ ევლიათ და გათენი-
ბამდე შესვლომოდნენ მუშაობას. ცოტადენი
საოჯახო ნეტებიც თან ჰქონდათ. შუაღამე-
ზე დასაკიდებელი „ჩარხანა“—თუნუქის მომე-
რო ქვაში, ღომს რაშიც აკეთებენ, კეცი, ორიო-
ლე თეფში, ცოტადენი სიმინდის ფეცლი.
მკლას თეთონი აცხობდნენ, ყველს ბებია ამო-
უტანდა ხოლმე, მათი საღილეც ეს იყო და ვაბ-
შაძი... სასმელ წყალს ამ ჩარხანაში ინახავ-
დნენ, ვერ იქნა, ვერ შეიძინეს ერთი დიდი ქა-
რიკა, ანუ ჩაფი. თუნუქის ქვაში კი ზაფხუ-
ლის პანაქებაში აბა რა გემო ეწებოდა წყალს!
დაფიჭვებდა, რადღაც არ უნდა დაქლომოდათ,
ყვილათ ქარიკა, შოთავროვის ტყეში ფიჩხი გასა-
ყიდათ, ხარები ვიღაც შეძლებული მეზობლათა-
გან ითხოვეს, სამაგეროდ სამი დღე იმის ყანა-
ში უნდა ემუშავათ. ესე ბაბუამ მამაჩემს შიან-
ლო ფიჩხის გაყიდვა და ქარიკას შეძენა. კარ-
გა მოზრდილი ბიჭი იყო ისიდორე, თანაც აწ-
რანის, ვერ მოატყუებდნენ. თეთონი ბაბუა
მთელი დღით საქმის მოკლენას მოვირბდა.

წავიდა ისიდორე გაბუნძილი, რომ ასეთი სა-
ქმე მანდღეს. ფიჩხი მიკიტან ისაკას მიჰყიდა.
ამ მიკიტანთან წინათაც ხშირად მიჰქონდათ
ფიჩხი მამა-შვილს. ფასიც უკვე იყო. მერე
ზანარში გავიდა, ლამაზი, სესხებილი წითელი,
მოზრდილი ქარიკა აიბრია. ერთ-ორ ფიჩე-
ბიან კამფეტსაც გამოჩრა ამ საქმეს, აქეთობას
სოფელში გამოიარა, ხარები პატარის მიჰგუ-
რა, პატარა დაიკო გაახარა კამფეტებით. დედამ
სამი თაღი ქუინტი ყველს გამოატანა. მოღის ის-
იდორე, მოაქვს ქარიკა, უხარია—რა ცივი,
გემორილი წყალი გვექნება, დაქანებულები და
ლასაცხულები შინ რომ დავბრუნდებით.

მოვიდა. ჩარხანაში გამთბარი წყლით ქაღი
მოიხლა, კეცზე დააქრა და ახალი ქარიკით
წყალზე გააქვა. მოიტანა, დადგა და... დახუტ
უბედურებმა, ქარიკა დანით დასერილივით არ
გაიპო შეაზეო თევზებით ივლავ წყალმა და
გაქრა. სიციხისაგან დამსკლარმა მიწამ წყალი
სულ შეისრუტა.

გადიარია ბიჭი. რა მოხდა? რამ ვატყვია ქარ-
იკა? ბზარი ჰქონდა და ვერ შეინძნა, როცა ყი-
ლდობდა, თუ წვეტიან ქვას მოახვედრა,
წყლით საესე ქარიკა რომ ძირს დადგა? რაღა

დროს ამბზე ფიქრი იყო. ქარიკა ვატყვია. „მომ-
კლავს მამა,—გაუელეა ფიქრმა,—მოწყველეს რამ-
ღენი ხანი ფიჩხი ვაგროვებ, ახლა ნაფიქრად
ხარების ფასად სამი დღე უნდა სხვის ყანაში
ვიმუშაოთ, ქარიკა კი... მაინც რამ ვადახსნა
ასე შუაზე, თითქოს გაჭრესო“. აიღო, ორივე
მხარე ერთი მეორეს მიადო, ჩაფი გამოთვლა...
არსად ბზარი არ ემჩნეოდა. „ღმერთო მიშველე!
ღმერთო, შენი სახელის ქირიმე“—ევედოება:
ბიჭი ღმერთს. ისიდორეს სწამდა ღმერთი. სწამ-
და მისი საკეთე და ყოვლისშემძლეობა, გელ-
სიამოე დათვლიდა. რამდენჯერ უთქვამს
მღვდელს, თუ ვწამს და ისე შევედებები შა-
ხოვარს, მთას დამძირავს ადგილიდან და შენ-
ენ წაიოიყვანსო.

„ღმერთო, შენი სახელის ქირიმე!—ლოცუ-
ლობს თურმე ისიდორე. თან ორივე ხელით
უჭირავს ქარიკა, არ ვაიშნალოსო,—მიშველე,
შენ ხომ ყველაფერი შეგიძლია. მთები შეგი-
ძლია დამრა ადგილიდან! მე მთების დაჭრა კი
არ მინდა, აი შარტო ერთი თიხის ქარიკა გაან-
თელე. ხომ იცი, რომ მე შწამს, შწამს ღმერთი!
მიშველე, გადამარჩინე! მომკლავს მამაჩემი,
მომკლავს გამომთელე, გამომთელე, რა იქნება.
ოლონდ შენ მიონდომე და გამთელდებამე მე
კიდევ მოვასწრებ წყაროზე ჩარხენას. მოვიტან
წყალს და მამაჩემი ვერაფერს გაიგებს. მიშვე-
ლე და მუდამ შენი მონა ვიქნები, მეტს არასო-
დეს არ შეგაწუხებ, მეტს აღარაფერსა გახოი-
ოლონდ ახლა მიშველე!“

ილიკა, ილიკა ისიდორემ და გულს რომ
იჭერა, ფრთხილად ვაუშვა ხელი ჩაფს, და-
წმუნებულმა, რომ იგი გამოთვლიდა. მართლაც,
რა დიდი ჯაფა ჰქირდებოდა ღმერთს! მხოლოდ
უნდა მოენდომებინა, ნუთუ ამას არ შეუტრე-
ლებს? შეუტრელებს, შეუტრელებს. აი, სულ
მთელივით არა დგას ქარიკა? და ბიჭმა ხელი
უშვა ჩაფს. გაეგონია?

„ისე გამოთვლიდა შენი ბერკი და ავის მსურ-
ველიო“, — სიცოლით იტყობდა ხოლმე მამაჩემი
შემდეგ, მაგრამ მაშინ სიცოლის თავი სად ჰქონ-
და. უმჯობეს ღმერთმა და მგონი სამუდამოდ
მაშინ დაიმიხსნა მამაჩემის გულში ეს ყვარ-
ის ყოველთვის დიდი ათეისტო იყო. უნდა გენა-
ხით, როგორა იუმორით ყვებოდა ამ ამბავს
მამაჩემი,—რა, ჩემისთანა საწყალ ბიჭს თუ არ
შეიბრალდება, ნეტა ვინ უნდა შეებრალდებინა
ან დალოცვლოს? ღმერთი არა, ის არ გინდა
ან ჩემისთანა უტოდელი აბა ვინ იქნებოდა.
ცხრა-ათი წლის ბიჭმა შრომის მეტი სჭვა რა
ვიყოლი. გელსიას გვერდს ისე არ ავუვლოდი,
პირჯარი არ ვადამენახა, ლოცვა არ მეუტყვა.
ახლა ზარბება, წირვა-ლოცვა? როცა კი დროს
ვიხელთებდი, ეკლესიაში მივარბოდი, რის ვაი-
ვაგობასი შექნებოდა და გადანახული კაპიკანით
სანთელს ვიყიდდი, დაეანთებდი, ღმერთს შევე-

ვედრებოდი... არა, როგორ მჭეროდა, ხელა რომ გავუშვი იმ უბედურ ქარიას, ეგვი არ შეპარებოდა, რომ გამთელდა. ამა ასეთ უბრალო რამეში რავე გამაწილებდა, რომ არასდროს არაფრით არ შემეწუხებია. გუებნები, ისე მჭეროდა, უცეე მიხაროდა — ახლავე წყაროზე გავიქცევი, ახალ წყალს მოვიტინ და ქარიას გატეხას მამანეში მისდღეშო ვერ გაავაგნა-შეთქი. ერთ წუთს გამიგვირდა კიდეც, რომ ისევე ორად გაიბო ქარიას, არც კი დაეფერე, მეგონა, მომეჩვენა... მერე კი მივხვდი და მას აქეთ...“

იმის შემდეგ ეკლესიაში ქუდს ვერ შეუვადებდით. შეიღებნ ნათლობასაც კი არ დასწრებია თურმე, სასაცილოდ არა ყოფნიდა მიტონი თუ ჯვარი და ზიარება.

მამის კი ეუღლღეში ჩავარდა. რა ქანს? მამა საცაა მოვა, სხვა რომ არაფერი, ნაჯადარს, დასიცულს ის თბილი წყალიც აღარ დახვდებია ჩარხანაში. ისევე წყაროზე გავარდა, მოარბენინა წყალი და მამაც გამოჩნდა. ძლივს გასწრო კარებში თავქვე დაეშვა, მიამახა: წყალი ჩარხანაშიაო და ექვე. ბევრი ეძებდა მოხუცმა ესემტყეში თავისი პირშიო, როცა მიხვდა რამიციყო საქმე, ამოიდ ეძახდა თურმე,—ბიჭო ისილორე, სადა ხარ, არ მოკლავ, ბიჭო, გამოჩნდე, ნადირმა არ შეგამოხოსო ისილორე კი ზეზე ამბე-რალოდა და ზმას არ იღებდა, მომკლავს ცემითო! შორს წასვლა კი ეშინოდა, მართლა არ შემეპო-მოსო ნადირმა.

მხოლოდ გათენებისას ჩამოძვრა ხიდან და გასწია გზაში გადაწყეტდა, მოდი ერთი მიკიტან ისაკასთან მივალო, სწორედ იმ მიკიტანთან, ვისაც გუშინ დილით შემა მიპყავდა. დიდი ხინა ისაკას თვალი ეჭირა მარჯვე ბიჭზე, თავის სამიკიტანში უნდოდა დაეყენებინა. ახლა კი ბიჭი თავის ფეხით მივიდა და დაექირავა.

როცა ბოლოს მამამ იპოვა დაკარგული შეილი, შინ აღარ წაყუდა, მომბეზრდა იმ ქვებისა და ვარკვების თრევაო. აქედან უფრო გამოვადგებო, შინ კი უმცროსებიც მეფერი გუავსო მიკიტანმაც დაუყუავა ბაბუაჩემს და დითინამა. მართლაცადა, თვეში ათი შურვი იქნებოდა თუ მანეთი, ისიც ფული იყო იმ დროს გლეხის ოჯახისათვის.

სხე გვიდა მამანეში, რომ იტყვიან, „ხალხში“. ვინ იცის, ეს შემთხვევა რომ არა, სულ სხვანირად წარმართლოყო მთელი ჩვენი ოჯახის ცხოვრება, მიკიტანის შემდეგ მომრიგებელ-მოსამართლესთან იყო მზარეტლის თანაშემწედ, შემდეგ თვით შეფ-მზარეტულადაც, მერე რკინაგზის სადგურზე ბუფეტში შემოიბდა, ბოლოს რომილოდც შეზღუდვებს მოუწყვედა ჩაქვში, ჯერ ხელქვეითდა, შემდეგ წილშიც კი შეუყვანა. ამ დროისათვის მამანეში უკვე ოჯახს იყო მოკიდებული და საგულდაგულოდ ისეთ საქმეშაის ეძებდა, რომ ცოლ-შვილი წესიერად შეენახა, შეიღებნ ფეხზე დაეყენებინა. მალე კიდევაც

მიანგო მოლით-მარგლისის ხე-ტყისა და სიერის დანვის საშუალებას-საკირეს. მიანგო და სიკედილამდე შერჩა კიდევ ამ საქმესავე...
მამანეშის ჩაქვში, მებუფეტესთან მსჭვანობას დროსთან არის დაეკავშირებული ვიქტორის ერთი ოანი.

რუსეთის პირველი რევოლუციის ბოლოქარი დღეებში იდგა, მეფის მთავრობა მეამბოხეებს, ვისუფლავ კი ეპებს მიიტანდა, სახრთბელზე გზავნიდა.

ვიქტორი თურმე იმ დროს მინათი ნადირობით იყო გატაცებული. სადირობანე რა მოგახსენოთ, ასე ვთქვათ, ჯერ ეშვადებოდა. იმი-სათვის, რომ მიმინო დაიჭირა, ჯერ პატარა ჩიტა ღაყო უნდა გამოწრთენა. დაიჭრებდა ამ ღაყო, ფეხზე ძაღს გამოამამენ და ძაღის მეორე ბოლოს ჯოხზე დაამაგრებენ. ამ ჯოხზე საცენეს დაუყრიან, ჯოხს სადმე კედელში ან ხეში გაარქობენ. ჯიუტი ჩიტი ჯერ თავდაყირა ჩამოეკიდება იმ მიბმული ფეხით. საცენეს არა სქამს, მაგრამ შემოილით შეწყუხებული ივადრებს და ენკას იწყებს. ბოლოს მთლად მოთინიერდება. ამ ძაღს დაუგრძელებენ ნელ-ნელა. კიდევ, კიდევ და მერე გრძელი ძაღით ახვევენ დრენას. ასე გამოწრინილი ტყეში ან მინდორში მიპყავთ. მონადირე ბუნქეაში მიიმალება, ამ უხილავ ძაღზე მიბმულ ღაყოს კი მოხერხებულად ანაყარდებს. მიმინო მოტყუვდება, მოფრინდება და...

ვიქტორს მიმინო არასდროს არ დაუჭერია რა მდიდარი თავადშიელები ამ საყვარელ გასართობასაც მოკლებული იყო, მაგრამ, როგორც იცოდა ზოლმე, ახლაც სულთანა და გულის მიცა ამ ახალ გატაცებას და საბრალო ღაყოებს დასტა-დასტად წრთენიდა.

ერთ მშვენიერ დღეს თურმე მეფის ეანდარმერიის ვილაც უფროსი მოხელე ეწვია ჩაქვს. უფრო სწორად რკინიგზის ხაზს თვალდევდნენ და გზად ჩაქვიც მოინახულეს. მოდის თურმე ეს უფროსი და მთა-ბარა მოაქვს, უკან მოსდევს ეანდარმების მთელი ამალა. მოდიან და თვალებს აციკებენ, ვაგბ რამე საუკუო შეეამნითოთ, იქნებ ეინმეს ექებდნენ?

ბაქანი ცარიელია, რაღა თქმა უნდა, არავის ეკამიციება ეანდარმების სტუმრობა. ბავშვებიც კი მიიმინდენ და შეშინებულები შორიდან იუტრებინ. მოდის უფროსი და თვალებს აბრიალებს.

— ეს რა უმსკავსობაა! — დაიღრიალა უცეე, — რაო, თქვენო აღმატებულბავე?!—დაფრთხნენ ეანდარმები, თან აქეთ-იქით იყურებთან.

თურმე ნუ იტყვიოთ, ვიქტორს დაუჭერია ოთხი ღაყო, ოთხ ჯოხზე გამოუბამს და ოთხივე ჩიტი თავდაყირა პკიდა. ჯოხები კი სადგურის ქვის კედელში ერთი მეორის გვერდით გაურქვია.

— რასა ჰგავს ეს! საბრძოლველი მოგიწყვიტა?

— ამა სხვას რას იფიქრებდა ჟანდარმი?

— ატყდა ერთი უბედურება, მაგრად მოხვდა სადგურის ჟანდარმს, მაშინ ხომ ყოველ სადგურზე, თუ დასაზღვრულ პუნქტზე თითო ჟანდარმი მინდა იყოს.

— ეს რასა ჰგავს? რას უყურებთ? ვინ მოაწყო ეს საბრძოლველი? — უყვირის თურმე სადგურის ჟანდარმს უფროსი.

— ის უბედური ძლივსდა ლღლღღლებს. საბრძოლოს რამდენჯერ უნახავს ვიქტორის ლაყოები, მაგრამ ასეთი რამ არ უფიქრია.

— ეს ჩიტია, „ლაღო, ლაღო“, მიმინო, ნადირობა, — ბურტყუნებს თურმე და ფერია არ ადევს.

— რის ლაღო, რის მიმინო, შე უტყინო, ვერა ზღაღო, დავკინდნ, ზედ ცხვირწინ რა ჩამოვიკლეს. ახლავ გაიგე ვინ არის ამის გამკეთებელი, თორემ შე ვეცი შენი!

— კიდევ კარგი, რომ უფროსი იმდღესვე გაეცალა ჩაქვს და ამ საქმეს აღარ მიაყვია. ალბათ, ამასვე მეტი საზრუნავი გამოუჩნდა.

— ჟანდარმი გადარჩა, მაგრამ ახლა მამაჩემის ჯავრი ჩიღო ვულში. მან ხომ იცოდა, ლაყოებს ვიქტორი წააუნიდა. რამდენჯერ უნახავს ეს ჩიტუნები თავდაყირა ჩამოვლებულნი, რამდენჯერ შეხვედრია პატარა ვიქტორი, როცა ტყეში მიდიოდა გაჭრთვნილი ჩიტუნათი „მიმინოს დასაქურად“, რომელიც ჩაქვის მახლობლად არავის უნახავს... მაგრამ ასეთი რამ არასოდეს არ უფიქრია.

— არა, არა, ისიღორ, — ეშუქრებოდა მამას გაიწმამებული მეფის მსახური, — ამის მე ასე არ ღატოვებს. შენი ვიქტორი... იცი, რა ყოფილა შენი ვიქტორი? განგებ მომიწყოს ეს თინი, განგებ გამოიყვანა ის ლაყოები სადგურზე, თორემ სხვა დროს მაგ წყევლი ჩიტები, სულ იქ, ტყეში, ამ ეზოში მყავდა, ახლა სწორედ ბაქანზე გამოიყვანა, ისიც როდის! უფროსის ჩამოსვლის დროს. რა შეშველებია, რომ ვულში ჩიღოს, ხომ მომსპო და გამანადგურა!

— მამაჩემს, რაღა თქმა უნდა, დიდხანია მოსყიდული ჰყავდა ეს ჟანდარმი. ამა, ისე ვინ გაიხარებდა სადგურის ბუღატს, თუ ჟანდარმის გულს არ მოგებდა.

— აა, ვასპაღინ ჩანდაბა, — მხაბრულად მიუგება თურმე მამაჩემი, ვითომ აქ არაფერი იყო. ის ყოველდღე ასე მიმართავდა ჟანდარმს და იმპასი არა სწყინდა, — მოდი, მოდი როგორი ჰქონდა არაყი მაქვს! იქნებ საწითლის არაყი გირჩენია! ჰო-ჰო, რა საწითლის არაყია ეს უფრო მოგებდება ნაჩილიკების შეფუტუბუნების შემდეგ. ხუმრობა საქმე ხომ არ არის, იმდენი ჩანდაბა ერთად...

— იცა, ისიღორ, ის გირჩენია მაგ ხუმრობას თვეი ღანებო, — ეუბნება ჟანდარმი და თან

არავს ხუხავს, — შენა გგონია, მე არ ვიცი, რას ნიშნავს ეგ შენი „ჩანდაბა“? მეფის მსახური ვარ! ჩემი ღაცივა არ შეიძლება! თანქს სუ-ტუნებ, კარგად იცი, შენი ვიქტორის ჩამოსვლა დღეში ჩამავდეს! მე არ გგამიხილე, თორემ, იცი მაგისთვის რა მოგივიდოდა!

— მმ, ვასპაღინ ჩანდაბა, ჩვენ ხომ ძველი დოსტები ვართ. მიირთვია, მიირთვია, აი წნილიც მიაყოლე. უკ, რა წნილია, სულ ყველა ჩანდაბის ნახალისი დაგაიფყებს. ამა ესეც გადაქარი იო, ხო, ხო, რა ჰქვის არაყია ეს ერთი ბოთლიც შენი საჩუქარი იყოს, შინ უფრო მოსვენებით მიირთმევე, წნილიც ვაგატანო? ბარემ ეს დოზის ნიჭური წაიღე... ძალიან უხდება ჰქვის არაყს! თანღავდა მამაჩემი. მეფის მსახური კი ვიბეგებს იესებდა და თან თავისას გაიძახოდა:

— არა, ისიღორ, არა, შენ სიტყვას ბანზე ნუ ადებ, თორემ მე ვიცი შენი, დიდი ვშმაკი ვიცი ხარ...

— მოკლედ, კარგად დიუქდა მამაჩემს ვიქტორის „მიმინოებით ნადირობა“. ძლივს მოიშორა გაქირვეულებული „პატონი ჩანდაბა“.

— ბიჭო, — უთხრა ვიქტორს, საღამო ხანს შინ რომ მოვიდა, — რა ლმერთი გაგიწყრა, რაღა მაინცა და მაინც დღეს გამოფინე ის წყევლი ლაყოები ბაქანზე, მართლა განგებ ხომ არ გააკეთე?

— ვიქტორი ჩუმად იღიმებოდა თურმე, ვინ იცის, იქნებ მართლაც განგებ მოაწყოს ეს თინი.

თხილინი

ბოლოს მოსწყინდა მამაჩემს ეს ბუფტიცა და ამ ჟანდარმებისა თუ უფროსების ლოლიაობაც. — ვითომ ესეც ხელობაა, არაყში და ღვინოში უნდა მოატყუო ხალხი და იმით იცხოვრო, ამა პატიოსანი ვაჭრობით ვის გაუტანია თავი. არა, მე მაგის ვაჭრი არ ვიცი.

— თან ბიჭები წამოეზარდნენ. საქირო ვახდა ერთ ადგილას მაგრად მოეკიდებინა, ფეხი, რომ ბუფტებს გზა-კვალი არ აბნეოდან.

— ისიღორე დოლიქე კარგა ხანია მოლით-მარელისის ხე-ტყის წარმოება შეიგულა. უნდა ითქვას, ამ საქმეს დიდი ზიანი მოჰქონდა საქართველოს ამ რაიონებისათვის: ბოთოლა ვაჭრები უმოწყალოდ ანადგურებდნენ სურამის ელელ-ტეხილის შესანიშნავ ტყეებს, ძვირფასი ასწლოვანი ხეები ხშირად უბრალო საწვევ წეშად იყიდებოდა. მაგრამ ვინ ზრუნავდა ამ დროს ხალხის დოღლათზე? ვინც სად მოაგენდა ადგილად გამდიდრების წყაროს, არაფერს დაემტობა. მდიდრდებოდნენ ამ საქმით, და არც მუშის ხელფასზე ძუნწობდნენ, ოღონდ მალე ვაჭრებათ, ვაჭრებათ და გაეყიდათ.

— მამაჩემიც, როგორც სხვა მრავალი მუშა, ვერ ვრკვეოდა რა ხდებოდა, ან საიდან ეცოდინე-

ბოდა, რა ზიანს აყენებდნენ ეს ქორ-ვაჭრები მის მიწა-წყალს.

მეშებს ეტებდნენ, სიჭმე ყარვ შემოსავალს იძლეოდა და მამამაც იქითვე გასწია, მერე კიდევ კირის გამოწევის წარმოება გამოიწინა. ვინც ტენის გაანატრედა ეს უფრო მომგებიანი საქმე იყო.

სწორედ ახლა წამოიჭრა საკითხი, სად უკეთესია, სად დაედოთ საბოლოოდ ბინა. მოკლითში ან მარეღისში გადასახლებულაყვენო? იქნებ მერე სხვაგან გაუწია ამ მოუხვენარ კაცს და გადაწყვიტეს ბარზე თბილისში დასახლებულიყვენო.

— ბიჭებმა დედაქალაქში უნდა ისწავლონ, — ამბობდა მამა, — ექტორი კომერსანტი უნდა გამოვიდეს, კომერციულ სასწავლებელში შევიყვანო. მოფიქრებელი ბიჭია. ნახეთ თუ ბანკის დირექტორი არ გახდება.

იი, მაშინ ითქვა თურმე პირველად სიტყვა კომერცია. საიდან მოიტანა ეს კომერცია, თუ ბანკის დირექტორობა, არ ვიცი, მაგრამ ერთი კი ცხადია, ეს იყო მამანემის ოცნება. ვექტორი დიდი მოხელე, ბანკის დირექტორი უნდა გამხდარიყო. იმაზე არაფერი ფიქრობდა, რომ ექტორის უკვე ამჟამად ეტყობოდა მუსიკალური ნიჭი, ბავშვი დღენიდაც უკრავდა, გიტარა შეხედებოდა, სალამური თუ შანდოლინი. შესანიშნავი სმენა ჰქონდა. თუკი მამანემმა თვითონ ვაიკულია გზა და თქაბიც ფეხზე დააყენა, მისი პირმისი ხომ უფრო ყარვი კაცი უნდა გამხდარიყო. მამანემის ოცნება კი ბანკის დირექტორობაზე შორს არ მიდიოდა.

გადაწყდა თბილისში გადასვლა. თუ სხვა ცხოვრობს, ჩვენ რატომ ვერ ვიცხოვრებთ!

სიტყვა და საქმე ერთი იყო. აიკიდეს ბარგობარბინა, რაც გაანძღა და გადმოსახლდნენ. მამანემი ხომ უკვე არაერთხელ იყო ნაწყობი თბილისში და კარგადაც იცნობდა დედაქალაქს. თბილისში ბინა ჯერ მაშინდელ რივის რაიონში დაიჭირეს. იქ უფრო იაფი იყო.

დაიჭირავეს თუ არა ოთახი, ვიდრე ქალები — დედა და დედა კესიყო ბარგის გახსნიდნენ და მილაგებდნენ, მამანემი ბახარში წასულა, მოუტანა ხორცი, ბრინჯი და მწვანილი. უშალვე შეუდგამთ დიასახლისის ღუმელზე შინიდან წამოყოლილი ქეაბი და პირველი კერძი თბილისში — ბრინჯიანი ხაჩაპო გაუფრთხობათ.

არაგათანა ავეცი არ გაანძღათ. პირდაპირ ოთახის შეუდგომი გაუშლიათ დიდამემის მოქარგული სიტყვა. დედამათ ზედ ეს ხაჩაპოლინი ქეაბი და პირველ კერძს ასე შექცევინა. მამანემს გზად ექვსი თუფში და ექვსი კოვზიც უუილია... ბიჭებს ყველაზე უფრო თონის პური მოსწონებოდათ. განსაკუთრებით უყვარდა ვექტორს ჩვენი თონის პური, მერმეც, რუსეთიდან რომ ჩამოვიდოდა და თავის საყვარელ შოთებს

დინახავდა, იტყუოდა, ქართული პურისთანავე რაიელი არაფერია ქვეყანაზეო.

დინაყრდნენ. მამანემი ისევე გაემგზავნა, რომ ორიოდე ტახტი, სკამი თუ მაგილა შინს ქვეყანაშია ქალები შინ დატრიალდნენ. ბარგი მიილაგ-მოილაგეს, დიასახლისის თუ მეზობლებს ეცნობოდნენ, სამზარეულო-სათაესოებს ათვალიერებდნენ. ბიჭებმა დრო იხელთეს და გარეთ გამოვიდნენ, ხომ უნდა გავცინოთ ეს ახალი სამყარო. ქალაქი, მერედა რა ქალაქი, რამოდენა! ბარე ერთი საათი იჩაქჩაბა იაფფისიანმა ეტლმა, სანამ სადგურიდან მათ ახალ სამყოფელოში მოიყვანდა.

შეღამებულყოფი. მეფარხე კიბით დაიქოქებოდა ქუჩის ერთი ფარინიდან მეორემდე. მიადგამდა კიბეს ზომა, აცოცდებოდა და ანთებდა. ფარხეების მბეჭეტავი შეუქო ოდნავ თუ ანთებდა ქუჩას, მაგრამ ჩაქვიდან ჩამოშულ ბავშვებს ქალაქი გათავაშებული ეჩვენებოდათ. ალბათ იქ დინახა პირველად პატარა ვექტორმა ფართო-შარკლიანი ყარახიბელი თუ კინტო, თავზე უხარამზარი ხილის თაბახით რომ მოდის და კობტად მოაქვს წყნწყობა ტანი. თითქოს საცევივად ემზადებო. ეტლში მსხდომი მოქვიფამთავადიშვილები. იქნებ აქ ნახა პირველად ზოლიან წინდებში, პრელ-პრელ ქოშებში, მჭახე მწვანე თუ წითელი ხავერდის ქელაჯებში გამოწყობილი, თეთრხილბანდებიანი ქალები. ესენი ხომ მისი ბარბალებს, თავადი ლევანის, საქონს და სოკონს პრატოტიბები იყვენენ. ასეა თუ ისე, პირველად აქ ნახა ვექტორმა ძველი თბილისი.

როცა ქალებმა ბავშვები მოაკითხეს, ნახეს, რომ უმცროსს, პატარა კოლას იქვე აქცოდლებო-სამანზე მისინებოდა გაუბღელა, უფროსები კი არსად ჩანდნენ. დაფრთხნენ დები. ბავშვები არ დერეფანში იყვენენ, არც ფართო, უკანა იფიანზე, რომელიც სხვენში აღიოდა. ყველა ფეხზე დადგა, დიასახლისი, ახალი მეზობლები, ყველანი გარეთ გაცვივდნენ ბავშვების საძებნელად.

ბიჭები სულ ახლოს, იქვე, ეზოს კიშვართან იდგნენ მოვადობებულები და გაფართობული თვალებით გააყურებდნენ თბილისს. „ესაი კიდევ იხედებოდა აქეთ-იქით, — იგონებდა შემდეგ დედაქმე, — ექტორი კი გამტერებულეივით იყო...“

ვინ იცის, ამ ფართოდ გახვილ თვალებში ისე ძლიერად აღიბეჭდა მაშინ ძველა თბილისი, პირველ დღეებში ნანახი ქალაქის სურათები, რომ საშუამოდ ჩაჩაბა პატარა ბიჭს ვონებამი, ვიდრე ბოლოს არ გაბრწყინდა მისი ცხოვრების შედეგში აქეთი და კობტა“.

მამანემი კი ისევე თავის გადაწყვიტილებაზე იტყა, — ვექტორს კომერციულ სასწავლებელში შევიყვანო, უმაღლესსაყ კომერციულს დავმთავრებებო.

— კი მაგრამ, ისიღორე, ვექტორი ბუნებით

მუსიკასია, არ ჯობია მუსიკა ასწავლოთ, ვინ იცის, რა სახელოვანი კაცი გამოვიდეს, — ეუბნებოდნენ ახლობლები.

— აჰ! არ მითხრათ მაგი! — უარზე იყო მამა, — მუსიკა რა კაცის ხელობაა. სიმღერა და მოღებენა მეც მიყვარს, მარა თავის დროზე. ის არა სჯობია, უბრუნველი იყო კი ხელფასით, ყველა ბატონს გეცემდეს და მუსიკა თუ გინდა, წადი თეატრში და იყიდე ბილეთი... სხვა მოვიღებენს, შენ კი მოსვენებული იქეცი საცარბელში. ვიქტორი ჩემი უფროსი ვაჟიშვილია, მაგის იმედი მაქვს. მაშინწინა მუსიკოსი რა ბედენა? მუდამ გაბირებებში უნდა იყოს, მუდამ ლუკმაპურზე ფიქრობდეს! არა და არა! ეგებ ბანკის დირექტორბაში ეღიროს. მეორეს—ვასოს იმეორად გამოვიყვან, სახლებში აშენოს, აი, ავერ გოგო შეზრდება, იმას თუ გინდათ ასწავლიეთ მუსიკა, გოგოს ყოველთვის გამოადგება.

მართლაც, რომ წამოვიზარდე, ვასწავლიდნენ მუსიკას. კონსერვატორიაშიც კი შემეყვანეს, მაგრამ რაში გამომაღდა? შოპენის რამდენიმე ნოქტურნს ან პრელუდს თუ დავეკრავ ხანდახან.

გზასაცდენილმა ვიქტორმა კი მხოლოდ ჭაბუკობისას დაიწყო სერიოზულად მუშაობა მუსიკაში, ისიც მამასაგან ფარულად.

საბარლო მამა, როგორ ამყობდა შემდეგ, რომ ასეთი სახელოვანი პირშიშო სუფთა და როგორ არ უყვარდა, როცა მის ადრინდელ ვიქტორბას შეახსენებდნენ.

ერთ რამეში კი არ ცდებოდა მამაჩემი. ვიქტორს, მიუხედავად მისი დიდი სახელისა, თავისი პირველი ოპერის პირველივე დადგმისთანავე რომ მოიხვეჭა, მატერიალურად მუდამ უპირდა. იმ დროს ოპერის დადგმაში, თვითონ დაღვრის უფლებაში არაფერს იძლეოდნენ. კომპოზიტორი მარტო თეატრიდან იღებდა პონორარსითი მოქმედებაში ერთ-ნახევარ პროცენტს. აბა რა თანხა უნდა შეედგინა ამ პროცენტებს მხოლოდ თბილისში და ისიც ერთ ოპერაში („ლეილა“ და „ციხანა“ სხვადასხვა მიზეზების გამო მალე მოიხსნა). არც ნოტების დაბეჭდვის საქმე იყო მოწესრიგებული. ვიქტორის სულ რამდენიმე რომანსა და ბეჭედილი. სხვა რომანსები ზელნიწერის სახით ვრცელდებოდა და ამიტომ მრავალი მათგანი დაიკარგა. ეს გადაწყვირაც ხომ ძვირი არ ღებოდა.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ მთავრობა დროდადრო სპეციალურ დადგენილებით პოპულარულ კომპოზიტორებს ერთგვარი ჯილდოს სახით, ხან ავიადყოფობის გამო, ხან კიდევ რამე თარიღთან დაკავშირებით ცირკაოდენ თანხას აძლევდა. აი, მაშინ მოითქვამდა ხოლმე სულს ვიქტორი, თავის საყვარელ ბაბაიროზე, ან აბასთუმანში წავიდოდა დასასვენებლად, ანდა ისევ ნოტების შექმნას, გადაწერას მოანდომებდა მთელ თან-

ხას. თვითონ ფული, სიმღიდრე არაფრად მოიხსნა. მასსოვს, მიიღებდა თუ არა პონორარს, მოიგნდა, პირდაპირ მაგიდაზე დასწკრიდა და დაიძაბებდა: აი, რამდენი ფული შეიძენე, კანტაკტით, ეს რამდენიც უნდაო.

...როგორც უკვე ვთქვი, ვიქტორი ბავშვობიდანვე სუსტი იყო რამდენჯერმე გადაიტანა ფილტვების ანთება. ადვილად ცივდებოდა. რატომღაც ისე ხდებოდა, რომ ორთავე მძის კრთად ემართებოდა ის წყველი ანთება. ვაივლიდა რამდენიმე დღე და დადგინდებოდა: ვასოს გრიპული ანთება ჰქონდა და მალეც წამოადგებოდა ფეხზე, ხოლო ვიქტორს უსათუოდ კრუპოზული უნდა დამართოდა და კარგა ხნით ჩაივადებდა ლოგინად. მთელი ოჯახი ფეხზე დგებოდა — არიჭა წამლები, ვინღო, მარე გოგლი-მოგლი, კაკაო, ღორის თიბკმელის გადამდნარა ქონით, ამბობდნენ ეს კარაჭე უფრო მსუფე და განსაკუთრებით სასარგებლოა ფილტვებისთვისო.

ერთი დიდი ფინჯანი გვექნა, გააკეთებდნენ შიგ ორნ-სამი კვერცხის გოგლი-მოგლს, დაახამდნენ რძიან კაკაოს, ჩასდებდნენ ორ-სამ კოვზს ამ გადამდნარ ღორის თიბკმელის ქონს, მოურეოდნენ და სვამდა საწყალი ვიქტორი. მახსოვს, ბოლო დროს ცირკაოდენ კონიაკიც უშმატებდნენ, რომ ამდენი ცხიმი გულზე არ დასდგომოდა, როგორც დედა იტყობდა ხოლმე.

ასე, რის ვაი-ვაგლახით წამოვაყენებდით ფეხზე და მერე ქალაქიდან უნდა გვეყვანა თუ ზამთარი იყო ზღვაზე, ხოლო თუ ზაფხული-საღმე შთავსა.

მასსოვს, ერთ ზაფხულს ვიქტორი უკვე ცნობილი კომპოზიტორი იყო) წილვერში, კეხობში ვიყავით. ვიქტორი რომ ამოვიყვანეთ, უკვე მოკეთებული იყო, მაგრამ აქ რატომღაც უფრო დასუსტდა და ისევ აუჯარდა სიცხე, თუ დასცადა პიერმა, ძალიან მიომედ იყო, აბა, კომპოზიტორები მთელ ტანზე, თივზე ყინული. არიჭა ხელ-ფეხი გუცივდა — სათბურები, დახელებაშით თუ საპირითი, განებადის ბალიში. ერთს წუთს ვერ მოაკვილებდი თავს. როგორ მიომედ სუნჭავდა, როგორ ხრიალებდა ბრონხებში პიერი. საბარლო ვიქტორი, მაშინ ხომ არ იყო არც სტრეპტოკოიდი, არც პენიცილინი. არც სულფიდინი, სიცხის დასაყვეად მარტო მიქსტურებს, კომპრესებს, ყოლოიან ჩიის უწერდნენ, ოფლს ადენინებდნენ.

მასსოვს, ყოველდღე მიდიოდა პროფესორი, ალადაშვილი, ძალიან ყურადღებით და გულთბილად ეცეოდა ვიქტორს. დღეს არ გამოტოვებდა, რომ არ მისსულიყო და დიდხანს რჩებოდა ჩვენიან. იმან ვადაარჩინა მაშინ ვიქტორა.

დღეა არც დღე და არც ღამე არ სცილდებოდა მის საწოლს. მე კი მოელო დღეები დავბრბოდი ზევით და ქვევით, აფთიაქებში, ექიმებთან. ექთანებთან, წაღერაში თუ ბორჯომში. აბა ერ-

თხელ ფეხით ჩავსულვარ ბორჯომში, რომ შემდეგი მატარებლისათვის არ შეეცადა და დრო მომეცა. წავბადის ბალიშს და კიდევ მრავალ წამალს წაღებვარ სად იშოვებოდა.

რამდენჯერ შემხედვრია ტოლები, „სადა ხარ გოგო, როდის ჩამოხვები, რომ არ ჩანხარ?“— მეტყობდნენ. „განა არ იცით, ვიქტორი ავადა“, „მართლა!“— ყველამ იცოდა, თუ ვიქტორი ავად გავაფლად, რა დიდი საზარუნავი ჰქონდა ჩვენს ოჯახს.

ძალიან მიყვარდა წაღებო, მისი დაბინდული პარკი. მაღლა მთაში მკაფი წყაროზე ასვლა დაკლავნილი ბილიტებით, კარგი ალპინისტი უნდა ყოფილიყავი, რომ აქ ფეხი არ დაგედენოდა, აჩრქეინების ტყე მაღლა აზიდული ნორჩი ფიქვებით, მზით გამთბარი ოქროსფერი ფისის პრიალა წვეთები. მიწა ხმელი, თბილი წიწვებით დაფარული და მთელ ტყეში მაცოცხლებელი, რაღაც მომთენთავი სურნელი...

მაგრამ ვიქტორის ავადმყოფობის დროს რა მაგისი თავი მქონდა. დაგბოდი ზევით-ქვევით, რამდენჯერ ცრემლმორეული ავიტბენდი აღმართს, ძლივს ვწვდებოდი ენგბადით ვაბერალ ბალიშს. ცხელა, ოფლი თუ ცრემლები ხეივანად ჩამომდის სახეზე, სული მეხუთება, ჰაერი აღარა მყოფნის, ვტკბობ, მაღლა მოუფსწრებ თუ არა! მივეტან, ვასუნთქებთ, მოვასულიერებთ და ახლა ისე უნდა გაიქციე რამე სხვა წამლისათვის, ან ექიმთან.

ერთხელ თბილისში ჩამოსვლაც კი დამჭირდა. მახსოვს, მარტო მე და დედა ვიყავით მასთან. ვიქტორმა საგრძნობლად მოიკეთა, საწოლში წამოყოფილაც კი შეეძლო. მაგრამ რა დასუსტებული, რა გამხდარი იყო. დედამ ვიქტორის ტოებს მისჩრქვა იცოდა. აბლებდა ორი თითით, საჩვენებელითა და ცერით, თითქოს უნდა უბწკინოსო, და ლოყას მოუსინჯავდა, აქვს თუ არა ხორცი, თუ მარტო ტყავიაო. ბუერს ვესუბრობდით ამაზე. „რომელი ვაძაბოვარო გოგო ვარ, ლოყები დამებრაწოო“,— იცინოდა ვიქტორი. მაგრამ ახლა ვასინჯავე არ იყო საჭირო, ისეთი სუსტი და ვაცრეცილი სახე ჰქონდა, მარტო ფართო შავი თვალები უზრიალებდა. ახლა საჭირო იყო ვაძლიერებული კვება. სად არის? ფული გამოგველია. დედა თავს იტყვის რა ექნათ, ვის მისწეროს, სად იშოვოს ფული? შეთანხმდა ვასო ქარშია, მამა მოლით-მარტლისში, მარტო მე და დედა ვართ ავადმყოფთან.

უცებ ვიქტორს მოავიწყდა: „მე ხომ მისაღები მაქვს ხუთი ათასი (მე დროს ხუთი ათასი უდრიდა დაახლოებით ახლანდელ ხუთას მანეთს), მთავრობამ რომ დაადგინა, ჩემი საღამოს შემდეგ, მაგრამ სადაა? რამდენჯერ მივაჯობებ კომიტეტში და სულ „მერე-მერეს“ ვაძაბინა. ფეხზე რომ ვიყო, წაიდოდა, თვითონ ბუდე მდივანს ენახავდი, ვერცოდი“

— მე წავალ ბუდე მდივანთან, — წამოვიბოხე უცებ.

— შენ? რა სისულელეა *არაჩინებულად*!

— რა მიჭირს, ჩავალ თბილისში, ჩავალ მთავრობის კომისიაში და ვერცო...—

— არა, შენ მარტო როგორ წახვალ, ან იქ როგორ მიხვალ, რას მოიგნებ!

— მივალ, მივალ, რატომაც ვერ მივალ, ჩვეულებრივ მატარებელში, როგორც ვერ მოვავნებ. არ ვიცი სად არის სახკომსაბჭო თუ? მივალ და უველაფერს ვერცო...—

ჯერ ძალიან შეიცხადეს დედამაც და ვიქტორმაც, მაგრამ სხვა გზა არ იყო. ვიქტორი როდის წამოდგებოდა, ან კიდევ რომ წამომდგარიყო, თბილისში მისი ჩასვლა, ისიც შეა ზახებულში, ამ ვაგანია სიცხეში, აშკარად დაღუპვა იქნებოდა. დედაჩემიც ვერ დატოვებდა ჩემს ანაბარა დასუსტებულს. სხვა გზა არ იყო, ვამომიშვეს.

ვიქტორმა დამარიგა, მიღი ზელოვნების კომიტეტში, უთხარი, რომ ავად ვარ, იქნებ იქვე მოვუკეო. სახკომსაბჭოს შენ რას მოიგნებ, უხერხულიც არის, არამც და არამც იქ არ შესვლიდი.

ჩავდი თბილისში, კომიტეტში არაფერი ვამომივიდა, ზან ვისთან მიმავზავნეს, ზან ვისთან დამიწყო არის ფული, არ არის, იყო დადგენილება, არ იყო, იმას უნდა მოეწერა ხელი, თუ ამას... მოკლედ, მიგზვდი, აქ არაფერი გამომივიდოდა და როცა წარმოვიდგინე, რომ იქ, წაღებში დედადნენ, რად ვაგვანებ, თვალთ დამიბნეულა და ვადავწყვიტე თვითონ ბუდე მდივანთან მივსულიყავი. ბოლოს და ბოლოს, რა მოხდებოდა, ვერცოდი, ავუხსნიდი, როგორც იყო საჭედი.

დღის ბოლოს, ვაეწეე მარდაბარ სახკომსაბჭოში, ავედი კბეებზე, ენახე აწერია: ს. კ. ს. თავმჯდომარე. შევალე კარი. ვიღაც მურღა აღმოსავლური ვარეგონბას შევეკრებანი კაცია დამხვდა, რომელიღაც ასირიელი მეფის მსგავსად ჰქონდა დაყენებული წვერი, თუმცე საბით ახალგაზრდას ჰგავდა.

— ეინ ვნებათ?
— სახკომსაბჭოს თავმჯდომარე უნდა ვნახო!
— გამოუვცხადე.

— ამხანაგი მდივანი დაეკვებულია. დღეს ვერ მივიღებთ,— მოხზრა ამ „ასირიელმა“. მერე კი ლიმილით დაურთო:— თუმცე ძნელია ასეთი ლამაზი მთხოვნელისათვის უარის თქმა, დაიცადეთ, იქნებ ბედმა ვაგიღიმოთ,— და სკამი მომავლოდა.

თექვსმეტ-ჩვიდმეტი წლის ვაგონა ყოველთვის ლამაზია, მერედა, იქნებ უბრალო ქათინაური იყო, მაგრამ მე ვიუკადრისე და უმალვე მოუვქვარი:

— მე ლამაზი მთხოვნელი კი არა, ვიქტორ დოლიძის და ვარ და აუცილებლად უნდა ვნახო

მზ. მდივანი. ჩემი ძმა ავად არის, სასწრაფო საქმე მაქვს.

ლილია უმაღლეს გაქრა „ასირიელს“ სახეზე. იგი უცებ სერიოზულად შეშეშობს:

— ვიქტორი ავად არის, რა მოუვიდა?

— ფილტვების ანთება ჰქონდა, — ეუბნებოდა მოკლედ, — თუ შეიძლება... მაგრამ თხოვნა აღარ გამაშორებინა.

— ახლაც, — თქვა და კაბინეტში გაუჩინარდა. მალე გამოვიდა და მეც შეშეშვანა.

მასობს, ბუნდ მდივანის ლამაზი, გახადრული სახე. იგი კეთილი ღიმილით შეშეშდა:

— რა მოხდა, ქალიშვილო?

მე, ცოტა არ იყოს, დავბეზენი.

— იცით, პარტიკომულო, — დავიწყე არ უნდა, — მე ვიქტორს დოლიძის და ვარ, — ვიქტორი ავად არის... მალიან... წალვერში გვეყავს და ფული გამოგველია... ახლა მისი აქ ჩამოყვანა სიკვდილი იქნებოდა... თუ შეიძლება ის ხუთი ათასი, თქვენ... საბკომსაბჭოს დადგენილება რომ იყო... რომ მოეცათ...

— როგორ, ვინა ის ფული ჯერ არ მიუღია? — გაოცდა ბუნდ მდივანი და აფუგუნდა მისი სამო, ბოხი ხმა. — რასა ჰგავს ეს! მთავრობა აჩილოვებს ვაქს და სინამდვილეში დაიხრევა გამოდის?

— იცით, პარტიკომულო, კომიტეტში მიიბრუნეს, ვილაცის ჯერ ხელი არ მოუწერია თურმე და...

— როგორ თუ ხელი არ მოუწერია, ვის არ მოუწერია? — სულ გუფენი გაჰქონდა მის ომანიან ხმას.

„ასირიელი“ დატუქა, სადღაც დატყვეს. მოკლედ, მეორე დღეს უკვე ხუთი ათასი მიწებით ჩავედი წალვერში.

რა სიხარული იყო.

— საოცარია, — იმეორებდა ვიქტორი, — მაინც როგორ მოახერხე ასე უცებ? მე რამდენი ხანი მაწვალეს. არა, ეს გოგო არ დაიკარგება...

— ნეტა რა მოხერხება უნდა, — ახლა მეც შევიფერე, — მივხვდი, რომ კომიტეტში არა გამოვიდოდა რა და პირდაპირ საბკომსაბჭოში წავედი.

უტრადღებობანა მოვლამ და ვაძლიერებულმა კვებამ მალე ფეხზე წამოაყენა ვიქტორი, და ისევე ვაისმა ჩვენს აფარაჯზე სიმღერა, სიცილი,

ხუმრობა. უფრო ხშირად კი აიღებდა ვიქტორის თავის ვიოლინოს, შობის წავიდრდს ტყეში, ნაძვნარში მარტო, საათობით ტყედავდა.

ახლაც უფრო მიადგას პაგანინის, სარასატეს, თუ სენსანის მომავადობეული მელოდიები მოუყრებულ ნაძვნარში. ჩვენ მაინც არა ვტოვებდით ვიქტორს და იქვე ახლო ვტრიალებდით, ან სიკვმელს მივარწვდიდით, ან ფარდავს ამოვუტანდით, რომ მიწაზე არ წამოწოლოდით და ისევე არ ვაკიებდით.

პოეტი ბოსებ გრიშაშვილი ვიქტორის ახლო მეგობარი იყო. იგი, ისე როგორც ჩვენ, ხშირად ისვენებდა წალვერში. ძალიან უყვარდა სურათების ვადალება. მოხეტიალე ფოტოგრაფები სულ ფეხდაფეხ დასდევდნენ, როდის დაეკირდებოდათ. კარგ შემთხვევასაც აძლევდა ამ ფოტოგრაფებს.

სად და რა უცნაურად არ გადავიღებდით სურათს. პარკში, თეატრთან, სადგურზე, მგავე წყალთან, ჩანჩქერთან, ზან მარტო ჩვენ დაგვემდია, სხვადასხვანაირად დაგვეაჩვენებდა, ზან თვითონაც ჩაგვეჩვენებდა შუაში. ერთხელ სემფორზეც კი აგვაციოდა ბეშეშები და იქ გადავიღო სურათი. ძალიან ცოცხალი სურათი გამოვიდა, მაგრამ კინალამ დაგვატუსაღეს ამისათვის, თურმე სემფორის, როგორც რეინივის ობიექტის ვადალება აკრძალული იყო. გრიშაშვილის ინიციატივით მივეპარენით ერთხელ ვიქტორს, როცა ტყეში მარტო უყარა, და სწორედ მაშინ ვადავედეთ ის ცნობილი ფოტოსურათი, ნაძვნარში ვიოლინოზე რომ უყარავს.

დღითიდღე უფრო ჯანზე მოვიდა ვიქტორი და მალე ისევე მუშაობას შეუდგა, როგორ უზაროდა დედას, რომ გამოაკეთა მისი სათაყვანებელი პირში.

დღითიდღე ადრე წასული ვიქტორი შეუდგებდა ნაძვნარში რჩებოდა. უყარა, მეტე შინ ჩამოვიდოდა, ჩვენს ფართო აივანზე მოეწყობოდა თავისი ნოტებით, ფანქრებით, კალმებით, თან მუშაობდა, თან ხუმრობდა, ვილაცის აქილიყვებდა, მღეროდა.

დედა სულ ვიქტორს შესცქეროდა, ხომ კარგ გუნებაზე, ხომ არაფერს ნაღვლობს.

საბრალო დედა... კიდევ კარგი, რომ არ მოესწრო ვიქტორის სიკვდილს.

მძროს ვარლი

დილიანი გაიერებულ იყო. ვარედან ლაპარაკი ისმოდა. ანდერსენმა ყური მიუგდო. მედილიცნე ქალებს ევაჭრებოდა, არა, მაგ ფასად ვერ წავიფვანთო.

ქალებს ისეთი შემპარავი და წყრილა ხმა ჰქონდათ, რომ მთელი ეს მელოდიური ვაჭრობა რომელიმე ძველი საოპერო რეჟიტატივი გეგონებოდათ.

მედილიცნე უარზე იდგა, შეძლულ ფულს ცოტაობდა. ქალები ერთმანეთს არ აცლიდნენ ლაპარაკს, რა იყო, შე კარგო იდამიანო, ორ ნაბიჯზე ვართ წასაყვანი, სამივემ ერთად დაკლეთ რაც ფული გვექონდა, შეტი არა გვაჭვს, თორემ ცოლვე მოგვცემდითო.

— გეყოფა — შეუტია ანდერსენმა მედილიცნეს. — დანარჩენს მე დაგიმატებ, ოღონდ მგზავრებს ეგვრე ნუ ელაპარაკებო და სასილულეს ნუ რომაე.

— კარგი, ლამაზებო, — უთხრა მედილიცნემ ქალებს, — დასხედით. მადლი შესწირეთ ლეთისმშობელს, რომ ამ უცხოელ პრინცს შეხვდით. მაგას დილიცნის დარდი აჭვს, არ დაიგვიანოსო, თორემ თქვენ ისე უნდინხართ, როგორც შარშანდელი მაყაზონი.

— ო. ქრისტე ღმერთო! — ამოვიგინა მღვდელმა.

— აგერ, ჩემს გვერდით დასხედით. გოგონებო, — თქვა ბანოვანმა — თბილად ეაქნებით.

გოგონებმა ერთმანეთს ლაპარაკ-ლაპარაკით ვადაწოდებდნენ ბარგი და დილიცნის ავიდნენ, ყველა მისხალმნენ, ანდერსენს მოკრძალებით მადლობა უთხრეს, დასხდნენ და დაწყნარდნენ.

დილიცნის ზეგად ცხვრის ყველისა და პიტნის სუნენ დადგა. ანდერსენი ბუნდად არჩევ

და — უბრალო საყურებებში მინა უბრწყინვლად გოგონებს.

დილიცნის დაიძრა. თვლებზევე კვლავ ახრქიალდა ზრუში. გოგონებმა ტუტუნენ დაიწყეს.

— შენი ამბავი უნდათ გაიგონ, — თქვა ბანოვანმა და ანდერსენს მიხვდა, რომ სიბნელეში ქალს ღიმილი დასთამაშებდა სახეზე, — ვინ არიო. მართლა უცხოელი პრინცია თუ ჩვეულებრივი მოგზაურიო.

— ვინა ვარ და გულშისანი ვარ, — არც დადიჭრებულა, ისე უბასუბა ანდერსენმა. — მე შემოდია გამოვიცნო მომავალი და ყველაფერი დაეინახო სიბნელეში. ოღონდ გაიჭვრა არ გეგონოთ. თუ გნებავთ, თავისებურად მართლაც ერთი ლარიბი პრინცი ვარ, იმ შორი ქვეყნიდან წამოსული, სადაც თდესლაც კამლუტი ცხოვრობდა.

— აბა, ამ ექნაბერ ლამეში რას დინახავთ? — გაეკირვებით კითხვა ერთ-ერთმა გოგომ.

— აი თუნდაც თქვენ დაგინახავთ, — უბასუბა ანდერსენმა. — მე უკვე ისე თვალნათლივ გხედავთ, რომ ალტაცებული ვარ თქვენი მშვენიერებით.

ამ სიტყვების თქმა იყო და ანდერსენმა იგრბნო, როგორ უცივდებოდა პრინცსაზე. თანდათან ის სულიერი მდგომარეობა იპყრობდა, რასაც მუდამ განიცდიდა, თავის პოემებსა და ზღაპრებს როცა იგონებდა ზოლზე. ამ სულიერ მდგომარეობაში ერთად იყო შერწყმული მსუბუქი მელნეარება, ერთბაშად აჩენილი სიტყვითა წყაროსთვალი, საკუთარი პოეტური ძალისა და სხვათა გულის დაპყრობის უცარი შეგობნება.

თითქოს ერთ-ერთ მის ზღაპარში წყრილით ასძერა სახურავი ძველ ქადონურ ზანდეს, სადაც გამოუთქმელი აზრები და მოვლემარე

გრძობები ელაგა, სადაც ვიდანახული იყო დედამწიხის შთელი მშვენიება — ყველაწიერი უფილი, საღებავი და ხმა, სურნელოვანი ქარები, ზღვათა სიერცეები, ტყის შრიალი, სიყვარულის ტანჯვანი და ბალღური ტიტინი.

ანდერსენმა არ იცოდა, რა ერქვა ამ სულიერ მდგომარეობას. ერთნი შთაგონებას ეძახდნენ, მეორენი — აღმავრებას, მესამენი — იმპროვიზაციის უნარს.

— გამომეღიძა და შეღამისას თქვენი ხმა მომესმა, — გულდამჭდარად თქვა ანდერსენმა ცოტა ხნის დუმილის შემდეგ, — ჩემთვის ესეც კმაროდა, ლამაზო გოგონებო, რომ მეცნიით და უფრო მეტიც — შემყვარებოდით, როგორც ჩემი წუთიერი დები. ყველას კარგად გხედავთ. თმა ღია ფერისა გაქვთ. ვიცი, კისკისა გოგონები ხართ და ისე გაყვართ ყოველი სულდგმული, რომ მსაბუნებე შეშვები გასხდებიან, როცა ბოსტანში მუშაობთ ხოლმე.

— ერთივე, ნიკოლინა! ამას შენზე ამბობს! — გასაკვირი ჩერჩულით თქვა ერთ-ერთმა გოგამ.

— თქვენ, ნიკოლინა, გული ფიცი გაქვთ, — ელაგ დინჯად განაგრძობდა ანდერსენი. — თქვენს გულის სწორს სადმე რაიმე უბედურება რომ აღემართოს, ვიცი, ცხრა მთას გადავფლით, არც თოვლს შეუშინდებით, არც ხორშავს, სადაც უნდა იყოს, მოსძებნით და იხსნიით. მართლს არ ვამბობ?

— წვეალ, აბა რა დამაყენებს... — გოგონებუღივით წაიდუღუნა ნიკოლინამ. — რახან თქვენც ვერა ფიქრობთ.

— რა გქვიათ, გოგონებო! — იციოხა ანდერსენმა.

— ნიკოლინა, მარიამი და ანა, — ზალისიანად უმასუხა ერთმა ყველას მაგივრად.

— რა ექნა, მარიამ, შეძენლება თქვენს სილამაზეზე ლაპარაკი. იტალიურს კარგად ვერ ვხვრებებ. მაგრამ ჭერ კიდევ ჰხანჯობის ემს შეფეციც პოეზიის ღმერთს, სილამაზეს ყველვან შევამკობ, სადაც კი შეხებდები-მეთქი.

— რა ქრისტე ღმერთო! — წყნარად თქვა მღვდელმა.

შეამიანა ობობამ თუ უკბინა. რაღაც ჰკუთხე არა ზანს.

— ამქვეყნად არიან ქეშმარიტად ხაებტრადამხვევი სილამაზის ქალები. ისინი ბუნებით თოქქმის მუღამ გულწაბრობითი გამოდიან. მართონი როცა არიან, ვნების ეციტლი მამინ უკლიათ. სილამაზე თითქოს აღმურვიით ასდით სახეზე. აი თქვენც ასეთი ხართ, მარიამ. თქვენისთანა ქალებს ბედლიც სხეანარო იქვთ. ან ძალზე ნაღვლიანი, ანდა ძალზე კარგი.

— თქვენ როდისმე შეგხედრითთ ვგრეთო ქალები? — ჰკითხა ზანოვანმა.

— დღვის მეტად არა, — უმასუხა ანდერსენ-

მა. — ჩემი სიტყვები მარტო მირიამს ეს არა, თქვენც გეუთენით, ქალბატონო.

— ვფიქრობ, მაგას მარტო უმეტომ ვარა ლაპარაკობთ, რომ ამ გრძელ დამქმეოთ შეუეციოთ, — მართოლვარე ხმით უთხრა ზანოვანმა. — ეგ მერისმერი სიმკაცრე იქნებოდა ამ მშვენიერი გოგონას მიმართ. ჩემს მიმართაც, — ჩემი ხმით დააყოლა მან.

— მაშ, რა ექნა, რას მერყვით? — შეეკითხა მარიამი. — ბედნიერი ვიქნები თუ უბედური?

— თქვენ ცხოვრებისაგან ძალზე ბევრს მოითხოვთ, თუმცა ერთი უბრალო გლების გოგო ხართ. ამიტომ, ცოტა არ იყოს, ვაგიჭირდებით ბედნიერების პოვნა. მაგრამ ცხოვრებაში მაინც შეხებდებით გულის სწორს, რომელიც თქვენი ღირსი იქნება. ის კაცო, რასაკვირველია, გამოჩრეული უნდა იყოს. მხატვარი თუ არა, ვინ იცის, იქნებ პოეტი ან იტალიის თავისუფლებისათვის მებრძოლი შეხებდეთ... შეიძლება, თქვენი საქმით სულაც უბრალო მწყემსი ან მატროსი იყოს, მაგრამ სულთ მდიდარი ადამიანი იქნება.

— ბატონო ჩემო, — მორცხვად თქვა მარიამმა, — რადგან ვერა გხედავთ, ამიტომ გაუბედავ და ერთს შეგკითხებით. რა ექნა, ეგრეთმა კაცმა თუ უკვე დააპყრო ჩემი გული? ის მხოლოდ ერთი-ორჯერ ვნახე და არც ვიცი, სად არის ისლა.

— მოძებნეთ, — წამოიძახა ანდერსენმა, — მოძებნეთ და უსათუოდ შეიკვაცხებით!

— მარიამ! — მხარულად თქვა ანამ. — ეგ ხომ ის ვერონელი მხატვარია...

— ჩუმად იყავი! — დაუტია მარიამმა.

— ვერონა არც ისე დიდი ქალაქია, რომ იქ კაცის პოვნა გაჭირდეს, — თქვა ზანოვანმა. — დახსომეთ ჩემი სახელი. მე ვლენე ვეინიოლის მესახანი. ვერონაში ვცხოვრობ. ყოველი ვერონელი მოვასწავლით ჩემს სახლს. ჩამოდიოთ, მარიამ, ვერონაში. არსად არ ვაგიშვებოთ, სანამ ის ბედნიერი შემთხვევა არ მოხდება, რაც ამ ჩვენმა კეთილმა მგზავრმა ვიწინასწარმეტყველო.

მარიამმა სიბნელეში ელენე გეიბიოლის ხელი იპოვნა და ცხელ ლოყაზე მიიღო.

ხმს აღაპვიან არ იღებდა. ანდერსენმა შეამჩნია, რომ მწვიან ვასკვლავი ჩაქრა, დედამწიხის კიდეს მიეფარა. ეტყობა, შეღამე გადავიდაო, იფიქრა ანდერსენმა.

— მე რატომ არაფერი მიწინასწარმეტყველებო? — ჰკითხა გოგონებში ყველაზე ენაჭარტლა ანამ.

— თქვენ დიფრილშვილებით, — დარწმუნებულად მიუგო ანდერსენმა. — ყოველ დღით ცა ვაგიწითლებათ, სანამ ყველა ბავშვს რძეს დააღვინებთ, სანამ დავარცხნით და დაბანთ. მაგრამ ქმარი კარგი გულის კაცი გაყოლებით და ის დაგეხმარებათ.

— პეტროზე ხომ არ მეუბნებით! — ჰქოთხა ანამ. — რა შავ ჰირად მინდა ის დოკლამია პეტრო!

— იცოდეთ, ბერძენი იმ თქვენი ცეროდენა ბიჭუნებისა და გოგონების ცირიალა თვალების კოცნაში დაგაღამდებთ. კოცნასაც დრო უნდა, გენაცვალე.

— პაისის სამლობლოში ვგრე უგუნურად არ გალაპარაკებდნენ! — გაბრაზებით თქვა მღვდელმა, მაგრამ ურადღებდა არავის არ მიუტყვევია.

გოგობში კვლავ გადაუჩურჩულეს ერთმანეთს. ტურუნს წარამარა სიცილი სცვლიდა, ბოლოს მარამში თქვა:

— ახლა ჩვენც ვინდა ვავიგოთ, თქვენ ვინა პრანდებით, ბატონო. რა ექნათ, სიბნელეში ვერა გხედავთ.

— მე ერთი მოხეტიალე მგოსანი ვარ, — უპასუხა ანდერსენმა. — ახალგაზრდა კაცი ვარ. სქელი, ხეულო თმა მაქვს და სახეგარეულო ვარ. ცისფერი თვლები სულ მუდამ მიცინის, რადგან სახრუნავი არ ვიცი რა არის და ჭერჭერობით არავენი არ შემყვარებია. ჩემი ერთადერთი საქმე ის არის, რომ ხალხს პატარ-პატარა საჩუქრებს ვემზადებ და ცოტა ჭარბდებულობად ვიქცევი — მინდა მახლოებლნი გაეამხარულნ.

— მაინც როგორ? — შეეცოთხა ელენე გვიჩოლი.

— არ ვიცი, რომელი ერთი ვითხრათ. შარშან ზაფხულს ნაცრო მებუყვევითან იყავი იტრანდში. ერთხელ ტყე-ტყე ვიარე და უცებ სოკოთი მოგვნილ მინდორს მივადექი. საღამოთი ხელმეორედ წავედი იმ მინდორში და სოკოების ქვეშ პატარა საჩუქრები დავაწყვი — ვერცხლის ქაღალდში გახვეული კამფეტები, ინდის ხურმა, ცვილის ყვავილების პაწაწინა თაიგული, სათითო და აბრეშუმის ბაბთა, მეორე დილით მეტყვევის პატარა გოგო წავიყვანე და ტყეში წავედი. შვიდი წლასა იყო. რომელ სოკოსთანაც მივიდა, საჩუქარი იპოვნა. მართო ინდის ხურმა აღარა ჩინდა, ყვავილა თუ მოიპარა, ოხერმა. ნეტავი დაგენახათ, როგორ გაიხარა პატარა გოგომ, სიხარულსაგან თვალები უბრწყინავდა. ეგ საჩუქრები ქონდრისკაცებს გადაუნახავთ-მეთოქ, დავარწმუნე.

— უმანკო ქმნილები მოგატყუებიათ! — აღშფოთებით თქვა მღვდელმა. — დიდი ცოდვა ჩავიდინათ!

— არა, ეს მოტუტეა არ იყო. პატარა გოგოს მთელი თავისი სიცოცხლე ეხსომება, რაც იქ ნახა, თანაც, დამარწმუნეთი, უფრო ხალასი გულისა იქნება, ვიდრე ისინი, ვისაც ტყეში სოკოებქვეშ არასოდეს არაფერი არ უპოვნია. გარდა ამისა, ისიც მინდა გიხსრათ, თქვენო უწმინდესობავ, რომ მიჩვეული არა ვარ არამოხე კაცისაგან ჰკულის დარბიგებას. დილაქანი გაჩერდა, გოგოები მოქალაქებუ-

ლებივით ერთ ადგილას ისხდნენ. ელენე გვიჩოლიც ჩუმად იჯდა თავჩაწინდრულნი.

— ექვი, ლამაზებო! — შესამაშა შეტყავენივთი ვაილით! უკვე მოვედით!

გოგობში კვლავ რაღაც გადაუჩურჩულეს ერთმანეთს და წამოხდნენ.

ანდერსენი მთელიდნელად ღონიერმა მკლავებმა დაატყვევეს სიბნელეში და წამით ქალის მხურვალე ბავთა ცეცხლიც იგრძნო.

— გამაღობო! — აღმოხდათ იმ მხურვალე ბავებებს და ანდერსენმა მარამის ხმა იცნო.

მადლობის თქმა არც ნიკულისას დავიწყებია, მან კრძალვით შეახო ტურები ანდერსენის ღოყას, ანამ კი უველას გასაგონად აყოცა. გოგობი ძირს ჩავიდნენ, დილიდან მოიკრწყულა გზას გაუყვა. ანდერსენმა ფანჯარაში ხეივანდა გარეთ არაფერი არა ჩინდა, გარდა ხეობა შავი კენწეროვებისა, ოდნავ სიმწვანეშეპარულ ცახე რომ ილანდებოდნენ. თენდებოდა.

ვერონამ ანდერსენს თვალი მოსჭრა თავისი დიდებული შენობებით. უცხოდ შეშველი ფასადები ერთმანეთს ეჭობებოდნენ — არა მე უფრო ლამაზი ვარ, არა მეო. თანაზომიერ არქიტექტურას თითქოს სულიერად უნდა დაეშვიდებინა, მაგრამ ანდერსენი სულის სიმშვიდეს მაინც არა გრძნობდა.

საღამოთი ანდერსენი გვიჩოლების მამაპაპურ სახლს მიადგა, ციხე-სიმაგრისაკენ მიმავალი ვიწრო ქუჩით იარა.

კარი თვითონ ელენე გვიჩოლიმ გაუღო. ტანი მწვანე ხავერდის შემოტმასანილი კაბა იცეცა. ანდერსენს მოეჩვენა, რომ ელენეს თვალბუკ მწვანე მქონდა, როგორც ვალკირიებს, და კიდევ უფრო მშვენიერია წარმოიდგო.

ელენემ ორივე ხელი გაწოდა, ცოც თითებში მოიქცია მისი ნიჩაბებით ბრტყელი ხელის გულები, თან უკან-უკან იწვედა და პატარა დარბაზისკენ მიჰყავდა.

— ძალიან მოვიწყინე, ძალიან, — დამნაშავეს ღმილით თქვა ელენემ. — უთქვევობის ვეღარ ვიტან.

ანდერსენს ფერი წაუვიდა. მთელი დღე ყრბ მღვდვარებით იგონებდა ელენეს. იცოდა, რომ ქალის სიყვარულს შეეძლო თავი დავიწყებინებინა. მაშინ იმ ქალის ყოველი სიტყვა, ყოველი ჩამოვარდნილი წამწამი და კაბის მტვერიც კი ვიცივით შეუყვარდებოდა. არა, ამნაირ სიყვარულს ჩემი გული ვერ დაიტევსო, ფიქრობდა ანდერსენი. ის იმდენ ტანყვასა და სიხარულს მომანიტებს, იმდენ ცრემლსა და ღმიბს მანვენებს, ძალა არ მეყოფა, მთელ ამ ორომტრიალს ვერ გაუძლებო.

ანდა, ვინ იცის, იქნებ სიყვარულს სულაც დავფრთხო და აღარასოდეს დაბრუნებულყო

არაკებსა და ზღაპრების კრელი გუნდი. მაშინ აბა ჩალა ფასი ექნებოდა ანდერსენს!

სულ ერთია, სიყვარულში ბედი მინც არ ეწერია. სხვა დროსაც ბევრჯერ დარჩენილა მოტყუებელი. ელენე გვიჩიოლსთთან ქალები ხუმრებიანები არიან. ვაიფლის ცოტა ხანი და პირში შიასლის, შახინჯი ხარო. სხვისი თქმა რათ უნდოდა, თვითონაც იცოდა, რაც იყო. ხშირად უგარძენია ზურგს უკან იღვენებელი დამცინავი მზერა და აწურულა, წაფორბილებულა, ნეტავი მიწა გასკდეს და შიგ ჩამიტანოსო, უნატრია.

«სიყვარულს, — თავს ირწმუნებდა ანდერსენი, — ზოლოდ წარმოდგენაში შეუძლია იყოს მარადიული და მუდამ პოეზიის სიღმომღინარე შარავანდელი მოხილი. მე შემოძლია უფრო გამოვიგონო სიყვარული, ვიდრე ცხოვრებაში განვიცადო».

ამიტომ იყო, რომ მტკიცედ ქონდა გადაწყვეტილი ზოლოდ თვალა შეველო ელენე გვიჩიოლსთის და წასულყო, რათა მერე აღარასოდეს შეხედროდა.

აბა, ქალს ამას პირდაპირ როგორ ეტყოდა, როცა ქერ ისეთი არაფერი არ იყო მომხდარი. ისინი ვუშინ შემთხვევით შეხვდნენ ერთმანეთს დილითაში და არც არაფერი უთქვამთ საამისო.

ანდერსენი დარბაზის კარებში ჩადგა და მიიხედ-მიახედია. კუთხეში თეთრად მოჩანდა შანდლებს შუკით განათებული მარმარილოს თავი დანანის, საკუთარი მშვენიერების წინაშე თითქოს მლელვარებას რომ შეეპყრო. და გაფითრებულიყო.

— ვინ უკვდავყო თქვენი სახე ამ დიანაში? — ჰკითხა ანდერსენმა.

— კანოვამ, — უპასუხა ელენე გვიჩიოლიმ და თვალები დახარა. ჩანდა, ვეღვაფერს ხედუბოდა, რა ცუცლოც უტრიალებდა სტუმარს გულში.

— გამოსამშვიდობებლად მოვედი, — ყრულ წაღღღუნა ანდერსენმა. — გავრბივარ ვერთიდან.

— გიცანიო, ვინცა ხარო, — თვალებში ჩასცქეროდა, ისე უთხრა ელენე გვიჩიოლიმ. — ქრისტიან ანდერსენი ხარო, სახელგანთქმული მეზღაპრე და მგოსანი, მაგრამ, გეტყობათ, ცხოვრებაში ზღაპრებსა გმინებათ. ხანმოკლე სიყვარულს თავიე კი არა გაქვთ, გამბედაობა არა გყოფთო.

— შეე სწორედ მინდა ვარ, — ვამოტყუდა ანდერსენი.

— რას იზამ, ჩემო ყარბოთ და სასურველო. მგოსანო, — სველინად თქვა ქალმა და ხელი მხარზე დაადო ანდერსენს, — გაიქცეო! თავს უშველიო დაე, მუდამ გიციონრდეთ! თვალერა, ჩემზე ნუ იფიქრებთ. მაგრამ თუ სიბერემ, სიღარიბემ და სნეულებამ დაგრიოთ ხელი, მახსენეთ და, ნიკოლინასი არ იყოს, ცხრა შთას გადმოვივლო, არც თოვლს შევეშინდები, არც ხორშაკს, სადაც უნდა იყოთ, მოგძებნით და განუგებებთ.

ქალი საყარძელში ჩაეშვა და სახეზე ხელები აიფარა. შანდლებში ტკაცატყუცი გააჭონდათ სანთლებს.

ანდერსენმა დანახა, როგორ გამოეცხა ცრემლმა ელენე გვიჩიოლის ახელ თითებს შუა. ცრემლი წამით გაბრწყინდა, ზავერდის კაბას დაეცა და წელნულა ძიარს ჩამოვარდა.

ანდერსენმა ჩაიხოკა და სახით მიეყარდო ქალის თბილ, ღონიერ და ნახ ფხეებს. ელენე გვიჩიოლის თვალი არ გაუხელია, ისე გაიწოდა ხელები, თავზე მოახვიო, დაიხარა და ტუჩებში აყოცა.

მერე ცხელი ცრემლი სახეზე დაეცა ანდერსენს. მან ცხადად ივარძლო ცრემლის შლამე სისველუ.

— წადით! — წყნარად თქვა ქალმა. — დაე, პოეზიის ლმერთმა მოგატყუათ ყოველივე.

ანდერსენი წამოდგა, ქული იილო და სწრაფი ნახიფით გავიდა.

ამის მეტად აღარ შეხვედრიან ერთმანეთს, მაგრამ ფიქრით — მუდამ ფიქრობდნენ ერთმანეთზე.

ალბათ იმიტომ იყო, რომ სიყვდილამდე ცოტა ხნით ადრე ანდერსენმა ერთ ახალგაზრდა მწერალს უთხრა:

— ჩემი ზღაპრები ძალზე დიდ, მე ვერტყოდი, უზომო ფასად დამიქდა. ამ ზღაპრებს გვიჩიოლსთის უარი ეთქვა საკუთარ ბედნიერებაზე და თვალდათვალ შემომეხარჯა ის დრო, როცა წარმოსახვას, მიუხედავად მთელი თავისი ძალისა და მთელი თავისი ბრწყინვალეებისა, სინამდვილისათვის უნდა დაეთმო ადგილი.

წარმოსახვა ხელიდან არ უნდა გაეშვაო, ჩემო შეგობარო, შეიძელით, რომ მოახმაროთ 'ადამიანის ბედნიერებას, საკუთარ ბედნიერებას და არა ნაღველს.

კარგა ხანს გულში ნადები წიგნი

კარგა ხნის წინათ, ათ წელიწადზე მეტია, განვიზრახე დამეწერა, ცოტა არ იყოს, ძნელი, მაგრამ, როგორც მაშინ ეფიქრობდა და ახლაც ეფიქრობ, სინტერესო წიგნი.

ეს წიგნი გამოჩენილ ადამიანთა ბიოგრაფიებისაგან უნდა შემდგარიყო.

ყოველი ბიოგრაფია სხარტად და მხატვრულად უნდა დამეწერა.

ამ წიგნისათვის გამოჩენილ ადამიანთა სიის შედგენაც კი დავიწყებ.

გაღვიწყვიტე წიგნში შემეტანა აგრეთვე რამდენიმე თავგადასავალი ჩვეულებრივი ადამიანებისა, ვისაც ცხოვრებაში შევხვედროდა, — უსახელი და მივიწყებული ადამიანებისა, მაგრამ, მართალი ვითრათ, ბევრით არაფრით რომ არ ჩამოვყარდებოდნენ იმით, ვინც ცნობილი და სახელმწიფოებრივი ვახდა. რა ექნათ, ზედმა არ გავლამათ და ვერ დატოვეს შთამომავლობის სსოფენში თუნდაც მცირეოდენ შესამჩნევად ცვალი. ისინი უმეტესად რაიმე თავდამივიწყებული ერთი შეპყრობილი უანგარო მოღვაწენი აყვნენ.

ერთი სწორედ ამნაირი ბედი-იბლის კაცი იყო სამდინარო გემის კაპიტანი ოლენინ-ვოლგარი — ჰემმარიტად ფერკიული ცხოვრების შვილი. ოლენინ-ვოლგარი მუსიკალურ ოჯახში აღზარდა, სამღერას იტალიაში სწავლობდა, მაგრამ ატყდა — მოელი ვეროპა ფეხით უნდა შემოვიართო, სწავლა მიატოვა და, როგორც ქუჩა-ქუჩა მოხეტიალე მომღერალმა, მართლაც სულ მთავარა იტალია, ესპანეთი და საფრანგეთი. დადიოდა ქვეყნიდან ქვეყანაში და გიტარის მომღებლურ ენაზე დადიებოდა.

ოლენინ-ვოლგარი 1924 წელს გვიყვანი მოსკოვის ერთ-ერთი გაზეთის რედაქციაში. ერთ-ბელ სამუშაოს შემდეგ ვიხსოვრ, შენი რეპერტუარიდან რაიმე გვიმღერეო. სადღაც გიტარაც ეიმოვნეთ, და ტანმოირილა, გახმდარი ბერაცაკი, სამდინარო გემის კაპიტნის ტანსაშისი რომ ევცა, უცებ ნამდვილ ვირტუოზად, საკვირველ მხანობად და მომღერლად იქცა. ხმა სრულიად ახალგაზრდული ჰქონდა.

ყველანი ვანაბლნი ვესმენდით, როგორ ლადად რაყაკებდნენ იტალიური კანტილენები, როგორ ნაწყვიტ-ნაწყვიტ ვრავინესაყით ზედებოდნენ ყურს ბასკური სიმღერები, როგორ ეღერდა „მარსელიზო“, მთლად საყვირების ხმურსა და თოფის წაშლის ბოლში ვახვეული.

ვეროპაში ხეტიალის შემდეგ ოლენინ-ვოლგარი სახლგარე გემებზე მუშაობდა მატროსად, მალე შორეული ნაოსნობის რეტრომანივი ვახდა, ათასჯერ კიდით-კიდემდე შემოიარა ხმელთაშუა ზღვა, მერე დაბრუნდა რუსეთში და კაპიტანად მხანობობდა ვოლგაზე. იმხანად, როცა მე ვაქციანი, ოლენინ-ვოლგარს სამგზავრო გემები დაჰყავდა მოსკოვიდან ნიენი ნოვეგროდში.

მან საკუთარი შიშისა და რისკის ფსიად პირველმა გაიყვანა მდინარე მოსკოვის ვიწრო და დაფხვხვებულ კაბებში ვოლგის დიდი სამგზავრო გემი. კაპიტნები და ინჟინერები კი ირწმუნებოდნენ, იქ ვაჯდა შექმნილები რამ არისო.

მან პირველმა წამოაყვანა წინადადება ვაესწორებინათ მდინარე მოსკოვის კალაოტი ცნობილ მარჩუგებთან, სადაც ძალზე მიგრებილი

მოგრებილი იყო ის კი არა, რუქსეტი რომ დაგენახა მდინარის ის ადგილი, ალბათ მამონადე თავბრუს დაგხვედა მისახვევ-მოსახვევთა სიმრავლე.

ოლენინ-ვოლგარმა ბევრი ჩინებელი წერილი დაწერა რუსეთის მდინარეებზე. ამჟამად ის წერილები დაკარგული და დავიწყებულია. მან თავისი ხუთი თითივით იყოდა მრავალ მდინარეში სად რა მორევი, ჩქერი და ბოჭოკი ხე იყო. სამდინარო გემის კაპიტანს თავისი მოულოდნელი და მარტივი გეგმები ჰქონდა, როგორ უნდა გაეუმჯობესებინათ ნაოსნობა ამ მდინარეებზე.

თავისუფალ დროს იგი დანტეს აღფთავებრივ კომედიას თარგმნიდა რუსულად.

ერთი სიტყვილი, მყავდი, კეთილი და დაუღვიგარი კაცი იყო, რომელსაც მიანდა, რომ ყველა ხელობა ერთნაირად საპატიოა, ვინაიდან ჩვენ-ჩვენი ხელობით ყველანი ხალხს ვემსახურებით და ყველა ხელობა გვაძლევს საშუალებას „კარგი ყაყის სახელი დაეტოვოთ ამ კარგ დედამიწაზე“.

კიდევ ერთი უბრალო და, როგორც იტყვიან, სულში ჩასაძვრენი ნაცნობი მყავდა, მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დირექტორად მუშაობდა შუა რუსეთის ერთ პატარა ქალაქში.

მუზეუმი ძველ სახლში იყო გახსნილი. დირექტორს არავინ დამხმარე არა ჰყავდა, კოლის გარდა. ორნი იყვნენ, მაგრამ თითოთ საჩვენებლად უვლიდნენ მუზეუმს, თუ რაიმე შესაყეთებელი იყო, თავიანთი ზელით აყეთებდნენ, შემდეგ კი თვითონ მოქმედებდნენ, არავითარ სამეურნეო საქმეს არ ერიდებოდნენ.

ერთიბელ მეტად უცნაური ამბის დროს შევესწარი. მუზეუმის ახლოს, ერთი წყნარი და ბალახმორიელი პატარა ქუჩა რომ გადიოდა, ორვენი იქ ტრიალებდნენ და, რაც კი ირგვლივ ჰქა და აფურის ნატეხი ეყარა, საეულდა-გულად აგროვებდნენ.

თორმე ბიჭებს მუზეუმის ფანჯარა ჩამეტყრიათ და „სატყროკნი ჰურეკნი“ ონავრებს ევლავაც ზელთ რომ არ აღმოასწენოდნენ, დირექტორს ვადაწყვიტა — სადაც ერთი ქვა ეგდო ქუჩაში, სულ მოეგროვებინათ და ეზოში შეეზიდათ.

მუზეუმის ყოველი ნივთი — ძველასველი არმოიდან თუ XIV საუკუნის იშვიათი ბრტყელი აფერიდან მოკიდებული ვიდრე ტორღის სხვადასხვა ნიმუშამდე და იმ აკვენტინულ წვლის თავის ფიტელამდე, ნეტრისა რომ ემსახიან და სულ ცოტა ხნის წინათ ვაეშვათ ახლომხლო კაობებში მოსამრავლებლად, — შესწავლილი და გულდასმით იყო აღწერილი.

მაგრამ ამ მოკრძალებულ კაცს, მამადალი-სიტყვა რომ არ იყოდა რა იყო და სიმორცხვისაგან წარამართა ახვეულებდა, სახე ერთიანად ვაეზადრებოდა ზოლზე, როცა მხატვარ პერეპლტჩი-

კოვის ტილოს გიწვევებდათ. ის სტრათი თვი-
თონ ეპოვნა ერთ გაუქმებულ საუდარში.

მართლაც ჩინებული პეიზაჟი იყო — მხატ-
ვარს ფანჯრის სიოს ზღვრებიდან დაეწერა თვალ-
ლია ჩრდილოეთი საღამო, ჩაბნეებული ჩქოლა
არყის ზეები და კალისფერწყლიანი პატარა
ტბა.

ძალიან უპირდა მუშაობა მუზეუმის დირექ-
ტორს. ბევრ არაფერ ანგარიშს არ უწევდნენ.
თავისთვის ფუსფუსებდა, თავს არავის არ აბ-
ეზრებდა. მაგრამ იმ მუზეუმს მინცდამაინც
დიდი სარგებლობა თუ არ მოჰქონდა, ვანა იქ-
აურ მცხოვრებთათვის და განსაკუთრებით ახ-
ალგაზრდობისათვის ამისთანა კაცის თვით არსე-

ბობა საქმის ერთგულების, თავმდაბლობისა და
სამშობლო მხარის სიყვარულის მაგალითი არ
იყო?

ამასწინათ გამოჩენილ ადამიანთა ის სია ვი-
პოვნე, რომელსაც ამ წიგნისათვის ვადგენდი.
ძალზე დიდი სიაა. მგონი, არა ღირს, მთლია-
ნად არ მოვიყვან. მხოლოდ რამდენიმე მწერ-
ლის სახელს ამოვარჩევ ალაღებედად.

ყოველი სახელის გასწვრივ მოკლე შენიშე-
ნის სახით მიწერია ყველაფერი, რაც რამ ამა
თუ იმ მწერალთან დაკავშირებით მიგრძენია.

აქ რამდენიმე ჩანაწერს მოვიყვან, უფრო გა-
მართულსა და ცოტაოდენ გაფართოებულს.

თარგმანი **გურამ გოგიაშვილისა.**

□ გაგრძელდება იმეხბა □

აკადემიკოს ივანე ბერიტაშვილის საზოგადოებრივი მოღვაწეობიდან

ივანე ბერიტაშვილის — ქართული ფიზიოლოგიის მამამთავრის—მსოფლიო სახელი შეუვალი და უცილობელია. ამ სტატიის მიზანია შევხედოთ მისი როლის მნიშვნელობას დამსახურებას, რაც მრავალი საპატიო წოდებითა და ხარისხითა აღწესდა.

ივანე ბერიტაშვილის ფიზიოლოგიურ შრომების მსოფლიო აღიარებამ ერთგვარად დაზარალებული მისი საზოგადოებრივი მოღვაწეობა. ამ წერილში სახელგანთქმული მკვლევარის საზოგადოებრივი მოღვაწეობის მხოლოდ ზოგჯერ მხარეა წარმოდგენილი, რაც მეცნიერებისადმი თავდადებასა და მგზნებარე მამულიშვილობის ნათელი დადასტურებაა.

ახალგაზრდობიდანვე მწვავედ განიცდიდა ივანე ბერიტაშვილი თავის სამშობლოს ქირ-ვარამს და იღვწოდა სწავლა-განათლების დანერგვისა და გაფართოებისათვის. მეცნიერების სიყვარული მას სამშობლოს დიდების გზად წარმოედგინა თავიდანვე. სწორედ ამას შთააგონებდა თავის აღსაზრდელს თელავის სასულიერო სასწავლებლის უსაყვარლესი მასწავლებელი ვასილ ბარნოვი.

პირველი ხარისხის დიპლომით უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ პროფ. ნ. ვედენსკიმ იგი დატოვა საპროფესოროდ მოსამზადებლად, ცნობილი რუსი ფიზიოლოგი მრავალმხარე წრეთანიდა თავის უნივერსიტეტში შევარდს. სამწერ იგი ყაზანში იქნა მივლინებული პროფ. ა. სმილოვითან, ზოლო შემდეგ პოლანდიაში 1914 წელს ქალაქ უტრეხტში პროფ. რ. მაგნუსთან. 1915 წელს იგი ნოვოროსისის (ოდესის) უნივერსიტეტშია, აქ მალე ხდება იგი პრივატ-დოცენტი.

1917 წლამდე მას 26 შრომა ჰქონდა გამოქვეყნებული, კიდევ მერტი-დასაბეჭდად მომზადებული.

1917 წელს, ივანე ჯავახიშვილის მეთავეობით, პატრიოტი მოღვაწეები ქართული უნივერსიტეტის გახსნის უშუალო თადარიგს იწყებენ. ივანე ბერიტაშვილი დიდადაა დაინტერესებული ქართული უნივერსიტეტის დაარსების საკითხით. ნიშანდობლივია მის მიმართ პეტრე მელიქიშვილის, მომავალი რექტორის, დამოკიდებულება.

1917 წლის 9 ოქტომბერს უნივერსიტეტის დამაარსებელ საზოგადოების გამგეობისა და საფინანსო კომისიის პირველმა შეერთებულმა სხდომამ დაადგინა: ქართული უნივერსიტეტის პროფესორთა მოწვევა და პროფესორთა კოლეგიის შედგენა მიენდოს პ. მელიქიშვილს, ა. რაზმაძესა და ივ. ჯავახიშვილს.

რასაკვირველია, ივანე ბერიტაშვილი, უნივერსიტეტის ახალგაზრდა ფიზიოლოგი, ერთ-ერთი პირველი იქნებოდა მოწვეული. 1917 წლის 3 ნოემბერს პეტრე მელიქიშვილი წერილზე პასუხს უგზავნის ივანე ბერიტაშვილს. ეს პასუხი კარგად წარმოგვიდგენს ქართული უნივერსიტეტის დამაარსებელთა იმ დროინდელ მიმდებარეობას და პეტრე მელიქიშვილის დიდ პატივისცემას ახალგაზრდა ფიზიოლოგისადმი. (პეტრე მელიქიშვილის ეს წერილი პირველად ქვეყნდება).

„ჩემო ძვირფასო ამხანაგო უფ. ბერიტაშვილო!

დღეს მივიღე თქვენი წერილი და ეშურებოდა დღესვე მოგწეროთ პასუხი. თფილისში ამირბენ არ უნივერსიტეტის გახსნას. ქართული საზოგადოების უნდა თავიანთი უნივერსიტეტი ჰქონდეს, რომელშიც საგნები უნდა ქართულ ენაზე წავიკითხოთ. როცა ქართველთა საზოგადოებამ გადაწყვიტა უკველად შესწიროს ფული, რომ უნივერსიტეტი (ქართული) დაფუძნდეს, მაშინ რუსულ მთავრობაზე მოინდობა

უნივერსიტეტის გახსნა, რასაკვირველია რუსულ ენაზე.

Таким образом предполагается с будущего года открыть два университета. Недавно к Правительству обратились организаторы Высших курсов, чтобы оно приняло Выс. Курсы под свое покровительство и преобразовало их в Университет. Но на это ходатайство не последовало ответа.

Когда в прессу проникло известие, что грузинские просветительные общества желают открыть свой университет, тогда правительство спешно запросило здешнюю думу, чем она может поддержать правительство при открытии Университета и что в данную минуту оно решило открыть филологический факультет, а с будущего года, (осенью 1918 г.) и физ. математ. факультет. Грузины думают тоже сначала филологический факультет, потом физико-математический. Хотят и медицинский, но в последнем вопрос не решен. Если открыть физ-мат, то мы Вас будем иметь в виду в качестве профессора физиологии.

შეიძობით, იმედი მაქვს, რომ კიდევ მივიღებ თქვენგან წერილს და ეს უკანასკნელი არ იქნება.

თქვენი პ. მელიქიშვილი.

ახლადგახსნულ უნივერსიტეტში, ბუნებრივია, მალე დასვა ივ. ბერიტაშვილის მოწვევის საკითხი. 1919 წლის 20 თებერვალს უნივერსიტეტის პროფესორთა საბჭო იხილავს ი. ბერიტაშვილის წერილობით მოხსენებას იმის თაობაზე თუ როგორ უნდა მოეწეოს ფიზიოლოგიის კათედრა და რა პირობებით შეუძლია მის იქ მოშობა. საბჭომ მოიწონა მოხსენების დედაბერი და შესაძლებლად მიიჩნია მისი მუხლების პრაქტიკულად განხორციელება, ამასთან პრინციპულად დაეთანხმა ი. ბერიტაშვილის მოწვევას. 1919 წლის 18 მარტის სხდომაზე ერთობად: „თორმეტი თეთრი და არც ერთი შავი“ ი. ბერიტაშვილი არჩეული იქნა უნივერსიტეტის პროფესორად.

ნოვოროსისის უნივერსიტეტის საკმაოდ მოწყობილ ლაბორატორიების შემდეგ ივ. ბერიტაშვილს ყველაფრის თავიდან დაწყება მოუხდა. პირველად მას ერთი მოსამსახურე (ლაბორანტი) არ ჰყოლია, იგი ჩვეულო დაუოკებელი სწრაფვითა და ენერგიით შეუდგა მოლაშქობას. მან ბევრი რამ შესძინა უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკას, ფიზიოლოგიურ ლაბორატორიას.

1920 წლის შემოდგომისათვის ფიზიოლოგიური ლაბორატორია შეუდგა სტუდენტთა სასწავ-

ლო პროცესის მომსახურებას და სულ მალე, თვით ივანე ბერიტაშვილს სიტყვებით, „უკვე 1922 წლისათვის ფიზიოლოგიის სწავლების შეუქმნებით ისეთივე პირობები როგორც ეს იყო ბერტრანტის უნივერსიტეტში ჩემი იქ სწავლის დროს“.

ფიზიოლოგიის განვითარება მსოფლიოს მრავალ სამეცნიერო ცენტრებში ხდება და ეს გარემოება მეტად მალა სწევს მის საერთაშორისო დონეს. ივანე ბერიტაშვილს ერთი დღითაც არ წარმოუდგინა ფიზიოლოგიის სწავლება და მეცნიერული კვლევის განვითარება ლოკალურ, მხოლოდ ეროვნული უნივერსიტეტში, სასწავლო-პედაგოგიურ ამოცანად. მან თავიდანვე ეს ამოცანა დაუკეთებინა რუსეთის, ევროპისა და ამერიკის ფიზიოლოგი კვლევის ცენტრებთან მჭიდრო კონტაქტების დამყარებას. იგი თავისი კვლევის შედეგებს აცნობებდა სხვადასხვა ქვეყნის ფიზიოლოგებს, მათგან სანაცვლო გამოკვლევებს იღებდა. მალე თბილისი ფიზიოლოგიური კვლევის ერთ-ერთ საერთაშორისო ცენტრად იქცა. ივანე ბერიტაშვილი პირველი იყო, რომელიც 1923 წელს თბილისის უნივერსიტეტის სახელით წართავაზენა სასწავლო-მეცნიერო შეხვედრაზე ინგლისში ფიზიოლოგთა საერთაშორისო კონგრესზე მონაწილეობის მიხედვად.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ივ. ბერიტაშვილი პირველ შესაძლებელ მომენტს იყენებდა იმასთვის, რომ მოეწეათ საერთაშორისო ფიზიოლოგთა შეკრება, სადაც ისინი ერთმანეთს გაუზიარებდნენ თავიანთ კვლევას შედეგებს, იმსჯელებდნენ მომავლის ამოცანებზე. შესანიშნავია ამ თვალსაზრისით მისი წერილი გაგზავნილი აკად. ი. პავლოვის სახელზე 1921 წლის 22 სექტემბერს (ამ წერაღს პირველად ვაქვეყნებთ).

«Многоуважаемый Иван Петрович

От души рад, что в наше тяжелое время Вы поставлены в такие условия, что сможете еще работать научно. Об этом говорят нам приезжие из Петрограда и само Советское правительство.

Я здесь живу совершенно оторванный от всего, что для меня было дорого всего: от общения с моими коллегами по специальности. Положительно я изголодался за эти два года по физиологии, я пытался сноситься с зарубежными и русскими коллегами. Но ничего особенного не вышло. Заграничные не ответили совсем, а русские, хотя и ответили, но так, что меня это не удовлетворило. Поэтому у меня возникло

желание поскорее собраться физиологическому обществу на заседание, т. е. собраться всем изголодавшим, оторванным от центров и разбросанным по окраинам России молодым и старым физиологам, для того, чтобы пожать друг другу руки, посмотреть на седину и худобу изголодавших по хлебу товарищей, выслушать их горе личное и общее, обсудить их кое-какие научные открытия, положить начало новым знакомствам, ознакомиться с новыми открытиями заграничных товарищей по рефератам тех счастливых, которые имели возможность воспользоваться иностранными журналами.

Пора, пора, наконец, перестать ждать чуда возвращения старого положения вещей, по мановению какой то особой силы, когда мы смогли бы приступить к полной нашей деятельности, когда только воспрянуть духом и тогда только подумать о съездах и т. д. Чем раньше мы соберемся и проникнемся свежими идеями и открытиями, чем раньше мы узнаем научные дела наших товарищей, тем скорее наступит эпоха усиленной научной работы среди нас.

Мы изголодались по хорошей работе, не только по своей, но и по чужой! Шутка ли, четвертый год не брал в руки новых журналов!

Я сам лично 3-й год лишен возможности работать: организация университета и физиологической лаборатории, чтение лекции грузинскому и русскому отделениям университета. Многочасовое руководство практических занятий и, наконец, составления учебника физиологии и печатания его!

У меня не было ни силы и времени заняться собственно научной работой, более того у меня не было времени подумать о напечатании тех моих исследований, которые были сделаны еще раньше!

Теперь положение уже изменилось. Лаборатория моя сейчас настолько благоустроена, что можно в ней работать всем разносторонне. Печатание учебника закончено. Я могу приступить к работе, но прежде хотелось бы потолкаться среди своих коллег, ознакомиться с новейшими исследованиями других, а затем еще напечатать произведенные мной исследования...

Вот почему, дорогой Иван Петрович,

считаю для себя и для множества от центра оторванных физиологов чрезвычайно полезным если бы Вы созвали весной новый всероссийский съезд съезд физиологов и пригласили тоже из соседних республик».

ქართული უნივერსიტეტის არსებობის პირველ წლებში ივ. ბერიტაშვილის შემთხვევით აღფრთოვანებული მისი აღრინდელი მასწავლებელი პროფ. ა. სამოილოვი წერდა ყაზანიდან: „მე დიდ მადლობას ვიძღვნით იმ სტატის გამოგზავნისათვის, რომელიც შეგობოვეთ და აგრეთვე სხვა სტატეებისათვის. შე აღტაცებული ვარ თქვენი მეცნიერული ნაყოფიერებით და, ასე ვთქვათ, მაღალი ცენზით თქვენი ნაშრომებისა. ისინი ბეჭედიდან წინებულა“.

იმ წლებში ივ. ბერიტაშვილი ქმნის ქართულ ენაზე „ცხოველთა ფიზიოლოგიის“ სახელმძღვანელოს ორ კაპიტალურ ტომს, შვარამ საკუთროვ ფიზიოლოგიური მეცნიერების დაფუძნებისა და ამ დარგში კადრების აღზრდით როლი ამოიწერება ივანე ბერიტაშვილის მოღვაწეობა უნივერსიტეტში. უპირველესად უნდა აღინშნოს ივანე ბერიტაშვილის მიერ ღრმა კომპეტენტობითა და თბილისის უნივერსიტეტის მომავალზე უსაზღვრო ზრუნვით დაწერილი დიდი სტატია „უნივერსიტეტის ძირითადი პრინციპები და ქართული სხელმძღვანელო უნივერსიტეტი“. იგი ივანე ბერიტაშვილმა 1919 წელს გამოაქვეყნა ჟურნალ „შვიდი მნათობის“ მეორე ნომერში (გვ. გვ. 337-362). ამ სტატიაში დაყენებული ბევრი საკითხი, მისი ავტორის კრძალს გამოხატველია საუნივერსიტეტო განათლებაზე საზოგადოდ, კერძოდ კი ქართული უნივერსიტეტის ამოცანებზე, რათა ახალგაზრდული უნივერსიტეტი მომავალშიც დაზღვეული ყოფილიყო ყოველგვარი პროვინციალიზმისაგან.

პოლემიკური სტატია მკითხველში მრავალ საკითხს აძირავდა, რომელთაც უნდა ხელი შეეწყო საუნივერსიტეტო სწავლების სრულყოფისათვის. საუნივერსიტეტო შემთხვევით ახალი პრინციპების შესახებ თავისა შეხედულებებში მან მოახსენა 1917 წლის აპრილში მკვლევარის ინიციატივით მოწვეულ აკადემიურ ყრილობას.

ივანე ბერიტაშვილი მკვეთრად სვამდა უნივერსიტეტის შემდგომი დემოკრატიზაციის საკითხს. იგი აღნიშნავდა, რომ აქამდე ყველა ქვეყნის უნივერსიტეტებში პროლეტარიატისა და გლეხთა დიდი უმრავლესობის შვილებს არა აქვთ დრო და შესაძლებლობა მისაღებად და სამეცნიერო მოღვაწეობა თითქმის მთლიანად ბურჟუაზიის პრივილეგიას შეადგენს. ივანე ბერიტაშვილი სრული რწმენითა და ოპტიმიზმით წერდა იმ დიდ შედეგებზე, რაც უნივერსიტე-

ტის ძირეულ დემოკრატიზაციას მოჰყვებოდა: „დღევანდლამდის მეცნიერების უმსახურებოდა ხალხის უმცირესობა — უმთავრესად შეძლებულ ბერეუბაზე კლასებიდან. მომავალში კი, თუ რომ ფართო სარეალობა შეეცა ხალხის უმრავლესობას — მიწისა და ქარხნის მფლობელების, მეცნიერების შეთვისებისათვის, — მეცნიერებას დაუწყებს სამსახურს მთელი ერთი მთელი ერთი მისცემს მას თავის ნიჭიერ შეილეს. ამას უთვოდ უნდა მოჰყვეს მეცნიერების ისეთი წარაღი განვითარება, როგორც არნახულა ვერ არცერთ კულტურულ სახელმწიფოშია.“

უნივერსიტეტის ვახსნის შემდეგ, ივანე ჯავახიშვილის სიტყვებით, 4-5 წელს გავრძელდა მისი აღმშენებლობის პროცესი. ივანე ბერატაშვილი უნივერსიტეტის აღმშენებლობის უპეტუტესი მონაწილეა.

1920 წლის 14 ოქტომბერს უნივერსიტეტის გამგეობამ ივ. ბერატაშვილს მიანიღო წარმომადგენლობა და იმ ოქმებზე ხელისმწერა, რომელიც დახურული ამიერკავკასიის უნივერსიტეტის ქონების ჩაბარებისა და უფლებების მონაცემების საკითხს წყვეტდა. ივ. ბერატაშვილის აქტიური ჩარევის შედეგად დახურული უმაღლესი სასწავლებლის ქონების მნიშვნელოვანი ნაწილი უნივერსიტეტს გადამოეცა, ხოლო ლაკვიდაიის ხაჩკების შემდგომ განათლების სამინისტრომ იყისრა.

1920 წლის დეკემბერში ბ. უვაროვის ინგლისში წასვლის შემდეგ ივ. ბერატაშვილს დროებით მიანდეს ზოოლოგიის კათედრის ხელმძღვანელობა.

ივანე ჯავახიშვილის მეთაურობით უნივერსიტეტის აღმშენებლობა წარმატებით მიმდინარეობდა. ივანე ბერატაშვილის მოწინააღმდეგე და პატივისცემა ივანე ჯავახიშვილისადმი გამოხატულია მის წერილში, რომელსაც პირველად ვაჭყვლეტებო.

1923 წლის მარტში ჩატარდა უნივერსიტეტის ხელმძღვანელობის არჩევნები. 27 მარტს პროფესორთა საბჭომ განიხილა რექტორის ხელახალი არჩევის საკითხი. ერთხმად იქნა დასაბუღებული პროფ. ივ. ჯავახიშვილი. მან კენჭის ყრაზე უარი განაცხადა. 28 მარტს ივანე ბერატაშვილი წერილს უგზავნის ივანე ჯავახიშვილს:

პატივისცემულ პატრონო ივანო!

მე საჭიროდ ვიკაც ვაცნობთ ჩემი აზრი თქვენ მიერ ისტორიული ნაბაქის გადაღების შესახებ. წუხელ კრებაზე ვერ ვახვებდი ამ აზრის გამოთქმა, რადგან შემეშინდა, რომ კრება ნათლად ვერ გაიგებდა ჩემს აზრს, ვინაიდან იგი ეწინააღმდეგებოდა კრების ერთსულოვან წადილს.

ვიღრე თქვენ გამოსთქვამდით თქვენ სურ-

ვილს და თხოვნას რექტორობისაგან ვაბაიფი-სუფლებს შესახებ, მეც როგორც სხვებს თქვენს გარდა სხვა რექტორი არც კი მქონდა წარმოდგენილი. მიგრამ თქვენს განცხადების შემდეგ ჩემთვის სრულად ნათელი გახდა, რომ დროებით მიანიც, თუ საშუალოდ არა, თქვენ უთვოდ უნდა მოგვეცეთ თავისუფლება. თქვენი განცხადების შემდეგ მე უკვე არ ვეზიარებდი საერთო წადილს, რომელიც უკვე მიმართული იყო თქვენი წადილს წინააღმდეგ.

მართალია, თქვენ გამოიჩინეთ ამ ოთხ-ხუთ წელიწადში უნივერსიტეტის დაარსებიდან დიდი ნიჭი უნივერსიტეტის გამგებლობაში. მართალია, თქვენზე ავტორიტეტთან რექტორის ჩვენ ვერ ვიშოვიო, მაგრამ კრება არ იღებდა მხედველობაში იმას, რომ თქვენა ვაქვთ აგრეთვე სხვა ნიჭი, უფრო მეტი ღირსებისა, ნიჭი ისტორიული კვლევა-ძიებისა. ამ ორი ნიჭის ამოქმედება კი ისე რომ, ერთი მეორის ნაკოფიერებას არ ვენებდეს, შეუძლებელია. ჩრდესაც თქვენ უნივერსიტეტის გამგებლობას ანდომებდით თითქმის თქვენ მთელ ძალ-ღონეს, მთელ ღროს და ენერჯიას, ცხადია, მაშინ თქვენი შეცნირებული მოღვეწეობა ფრიალ გაძნელებული და ხშირად შემდგარიც იყო.

დღეს უნივერსიტეტი ფეხზედ სდგას, ჩემის აზრით, იმდენად მკვიდრად, რომ იგი აღარ საჭიროებს ასეთ დიდ მსხვერპლს, როგორც თქვენი მეცნიერული მოღვეწეობაა. მე მწამს, თქვენ სწორეთ ამიტომ განიზრახეთ მის გამგებლობისათვის თავის მინებება, რომ თქვენც დარწმუნებული ხყავით ამასში.

ბოლოს და ბოლოს, რექტორობას სხვაც გასწევს, თქვენი მაგივრობა კი საქართველოს ისტორიის შესწავლაში არავის შეუძლიან გასწეოს...

მე კიდევ მესმის ისეთი მსხვერპლი, როდესაც თვითონ შეწირული დარწმუნებულია, რომ მისი მსხვერპლად შეწირვა აუცილებელია, რომ სხვა გზა არ არის. ეს ასეც იყო აქნობამდის თქვენს საეთხში. დღეს თქვენ აღარ თვლით საჭიროდ თავის უმაღლესის ნიჭის მსხვერპლად შეწირვას და ცხადია, დღეს მსხვერპლის გაგრძელება, გინდა უმრავლესობის წადილის თანახმად, უბრალო ძალმოშრობად უნდა ჩათვალოს... თუ ახლა მიუმატებთ მას, რომ თქვენ ხართ განმრთელობას მოკლებული, მასთან ხართ მოქანცული ზამთარ-ზაფხულ განუწყვეტილი მუშაობის გამო, მე არ შემიძლიან გაეიზიარო უმრავლესობის წადილი. პირიქით მე თანაგიგრანობთ თქვენ და ვუსურვებ თქვენს წადილს გამარჯვებას.

პატივისცემით
ივ. ბერატაშვილი.

29 მარტს ივანე ბერიტაშვილი იღებს პასუხს:

ფილალ აბტიმეფულო ბაბრონ ივანი

დიდ მადლობას მოგახსენებთ თქვენი წერილისა და თანატყობისათვის. მოხარული ვარ, რომ ჩემი მდგომარეობა ასე კარგად ვაგონებოდა და ჩემი მოვალეობის ასრულება პირნათლად შეძლებოდა, მე საბჭოს არ შევანუხებდი, მაგრამ რაკი ასეთი უბედურება შეწვია, მე იმედო მიკეს, რომ საშუალებას მომიცემენ იმ სფეროში ვიმუშაო, რომელიც მე მიყვარს და ჩემს მოწოდებას შეადგენს.

თქვენი მზარდის პატივისცემელი

ივ. ჯავახიშვილი.

1923 წლის 30 მარტს უნივერსიტეტის საბჭომ კვლავ ერთხელ აირჩია ივანე ჯავახიშვილი უნივერსიტეტის რექტორად.

1949-50 წლებში როცა ივანე ბერიტაშვილს არ ჰქონდა საშუალება ფიზიოლოგიაში მუშაობის ნორმალურად გაგრძელებისა, იგი შეუდგა ძველი ძეგლებისა და წყაროების გადმოხას, ხელნაწერთა ჩსრესა. ამას შედეგად მოჰყვა ფუნდამენტური გამოკვლევის გამოქვეყნებაც „მოძღვრება ადამიანის ბუნების შესახებ საქართველოში ძველი დროიდან მეთოთხმეტე საუკუნემდე“ (1957 წ.). ეს წიგნი რუსულად გამოვიდა 1961 წელს ლადო გუდიამშვილის შენაწიწავით ილუსტრაციებით. ივანე ბერიტაშვილი ამ წიგნის წინასიტყვაობაში სივანგებოდ აღნიშნავს ივანე ჯავახიშვილის ამბავს. იგი წერს: „საქართველოს კულტურის ისტორიის თითქმის ყველა საკითხი საუცხოოდ აქვს განხილული ვასილენებულ ივ. ჯავახიშვილს. ვასილენები, რომ ამ დიდი ისტორიკოსის შრომებით დავალებული ვარ მეტიმსებედ მრავალი საკითხის გარკვევაში“.

ბუნებრივია ის სიხარული, რაც ქართველ ფილოლოგთა, ისტორიკოსთა და ფილოსოფოსთა შორის გამოიწვია მსოფლიო სახელის მეცნიერ-ფიზიოლოგის მიერ სპეციალური კვლევის ჩატარებამ საქართველოს ისტორიაში მისი უიველესი პერიოდიდან მოკიდებული XIV საუკუნემდე ადამიანის ანატომიისა და ფიზიოლოგიის, ადამიანის ბიოლოგიური და სოციალური ბუნების შესახებ. ამისათვის მას უხდებოდა არა მარტო ძველი ქართული, სპეციალური სამეცნიერო ლიტერატურის, არამედ ფილოსოფიური, ისტორიული და მხატვრული ლიტერატურის ძეგლების გადნობაც. ნიშანდობლივია თუნდაც იმის აღნიშვნა, რომ ნაშრომში სპეციალური თავებია „მოძღვრება ადამიანის ბიოლოგიურ ბუნების შესახებ XI-XIII საუკუნეების ქართულ

პოეტურ ნაწარმოებებში“. „მოძღვრება ადამიანის ბუნების შესახებ XI-XIII საუკუნეების ქართულ პოეტურ ლიტერატურაში“ (ქვემოთ) შესანიშნავია ივანე ბერიტაშვილის მიერ გაცემული წიგნის რეზიუმე: „საქართველოს კულტურული განვითარება XIV საუკუნემდე იმდროინდელ მიმდინარეობდა, რომ, გარეშე სტიქიურ ძალას რომ არ ემოქმედა, ჩვენ ვაკლებით აღსრულ ვიდრე ევროპაში, მიუღწევად იმ მდგომარეობას, როდესაც ადამიანის ბუნება მისი ანატომია-ფიზიოლოგიით უშუალო კვლევის საგნად გადაიქცეოდა... ჩვენშიც დიდიწილი ექსპერიმენტული მეცნიერებათა მძლავრი განვითარება და მათ შორის ბიოლოგიური მეცნიერებთა განვითარებაც. ამ მოსაზრებას საბუთად უნდა მივიჩნიოთ გველითისა და იუალთის აკადემიების დაარსება, მათში ხმარებული მანლაზარისხოვანი სახელმწიფანელოები, იონა პეტრიწის, შოთა რუსთველისა და სხვა მრავალი იმდროინდელი მოღვაწეთა მსოფლმკვლევლობა, დაგით აღმშენებლისა და თამარ მეფის საზოგადოებრივი წამოწყებანი, ბერძნულ-ლათინურისა და აგრეთვე ირანულ-არაბული მეცნიერული მიღწევების შეთესება და გამოყენება ბიოლოგიისა და მედიცინის დარგებ ქართველ სწავლულთა მიერ“.

მსოფლიო მასშტაბის მეცნიერის მიერ ისტორიული გამოკვლევის დაწერა ბიოლოგია-ფიზიოლოგიის განვითარების ძველსა და უიველეს ხანაზე საქართველოში, უადრესად პატრიოტული საქმეა. ამ ნაშრომზე ივანე ბერიტაშვილი დიდი სიყვარულით, ავტორისიული დიდი კმაყოფილებითა და სიმთვინიერებით მუშაობდა. ამასთან შემოქმედების მძლავრ იმპულსად იქცა ის განსაკუთრებული მხარდაჭერა და აღმაფრენა, რასაც ყველა ამგვანებდა, ვისაც იგი ივანე ბერიტაშვილი წყაროებისათვის და რჩევისათვის მიმართავდა. ერთ დეტალს შევეხებით: 1952 წლის 11 ოქტომბერს ივანე ბერიტაშვილი წერდა უზუნუნის ე. კვეციანს. (ამ წერილს ბირველად ვაქვეყნებთ).

ფილალ აბტიმეფულო კორნელი

თქვენ უივე არაერთხელ დამეხმარეთ ამ ისტორიული შრომის დამუშავებაში. ესლა გთხოვთ გუდღისმით გადაიკითხოთ თვით შრომა და თქვენი ავტორიტეტული აზრი გამოთქვათ უივერავ კონკრეტულ საკითხებზე, რომელთაც მე ვეხებები. რამდენადაც თემა რთულია და მასთან იგი ჩემთვის სრულიად ახალი იყო, უიველია მას არა ერთი ნაკლი ექნება. შეიძლება ყველა მისაწვდომი წყაროებით ვერ ეიარგებულე, ან და ესა თუ ის წყარო ვერ გონებადაც ვერ მოვიხმარე... მე ვთხოვთ შენიშვნებით ერთი ირი სიტყვით იქვე ხელნაწერის გეარდებზე დამწერი აღნიშნათ. ცხადია, თქვენ შეგძლიათ გამოთ-

ვათ კიოხვის დროს ის ადგილები, რომელიც ანატომიურ-ფიზიოლოგიურ ტენებებს შეიცავენ.

შრომა დამთავრებული არაა. მიუხედავად მე-13 საუკუნემდის, მაგრამ აქაც მნიშვნელოვანი ნაწილი აკლია: მოაღრება ადამიანის ბუნების შესახებ ისტორიულ თხზულებათა მიხედვით, პირველ რიგში „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით.

მაგრამ ამ შრომის გაგრძელებას მე მხოლოდ მაშინ შეუდგები, თუ რომ თქვენი აზრით ასეთი შრომის გაწევა მნიშვნელოვან ღირებულებას წარმოადგენს ქართული ერის ისტორიისათვის.

აქნაზამდის მე ეს შრომა მინტერესებდა პირადი ცნობისმოყვარეობის დაკმაყოფილებისათვის, მაგრამ ერთი წლის მუშაობამ მთლიანად ამ საკითხზე ცოტა არ იყოს დამალა და ენთუზიაზმიც შეასუსტა. ამან გამოაწვია ჩემი ყურადღების გადახრა ისევე ფიზიოლოგიურ თავსატეხს საკითხებისაკენ... ვასაგებია, ამიტომ, თუ რა დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს ჩემთვის თქვენს საერთო აზრს და კონკრეტულ შენიშვნებს.

პატრიისციემით ივანე ბერიტაშვილი.

რასაკვირველია, ქართული ფილოლოგიის დიდი მოამბე უსაზღვრო აღტაცებითა და მხარდაჭერით შეხვდა ქართული ფიზიოლოგიური სკოლის ფუძემდებლის გადაწყვეტილებას — წარმოეჩინა ქართველთა ნააზრვეი ადამიანის ბუნების შესახებ უძველესსა და ძველ საუკუნეებში.

ივანე ბერიტაშვილი ქართველი ხალხის მართო ისტორიით რაღა დაინტერესებულა, მას ძალზე ორიგინალური შეხედულებები აქვს ახალგაზრდობის აღზრდის სრულყოფის თაობაზე.

ახალგაზრდობის, განსაკუთრებით კი უმადლესი სკოლის ახალგაზრდობის, აღზრდის საქმეს იგი სახელმძღვანელოებითა და დამხმარე სახელმძღვანელოებით უზრუნველყოფას უკავშირებს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ მან 1920 წელს გამოაქვეყნა „ცხოველთა ფიზიოლოგიის“ ფუნდამენტური სახელმძღვანელო, რომლის მსგავსი იმ დროს არ არსებულა არც გერმანულ და არც ინგლისურ ენაზე. ივანე ბერიტაშვილმა პირველად აამერტყველა ფიზიოლოგიის ბევრი ტერმინი ქართულ ენაზე და პირველად შექმნა კლასიკური სახელმძღვანელო ფიზიოლოგიაში. ამ სახელმძღვანელოს 1920 წლის პირველ გამოცემის წინასიტყვაობაში დაბეჭდილია ივანე ბერიტაშვილის მიერ 1920 წლის 25 თებერვალს ქართულ უნივერსიტეტში წაკითხული შესავალი ლექციის სრული ტექსტი.

ლექცია იმ შთავარ იდეას ატარებდა, რომ „უნივერსიტეტის უპირველესი მიზანია უნდა იყოს ახალ თაობაში მეცნიერულ, ინტელექტუალური აზროვნების განვითარება“. ამ მიზნის მიღწევისათვის ივანე ბერიტაშვილი აყენებდა ლექციურ მეცადინეობის ფორმის შეხამებას სწავლების ლაბორატორიულ-პრაქტიკულ მეთოდებთან. მას აქ გამოთქმული აქვს მეტად საყურადღებო დაკვირვებები და მინიშნებები.

უნდა აღინიშნოს, რომ ივანე ბერიტაშვილი თითქმის ერთადერთი ავტორია საქართველოში, რომელიც ინტენსიურად მუშაობს უმაღლესი სკოლის პედაგოგიის უაღრესად საჭირო პრობლემებზე. მან ჯერ კიდევ 1941 წელს გამოსცა „სტუდენტთა მოვალეობა და მათი მუშაობის ორგანიზაცია“, ხოლო 1955 წელს „სტუდენტთა სასწავლო-სამეცნიერო მუშაობის ორგანიზაცია“.

ივანე ბერიტაშვილი ადამიანის ბედნიერებას შთაგონებულ შრომაში ხედავს. შთაგონებელი შემოქმედებითი შრომა უწყვეტ ენერჯის აძლევს მას. სწორედ ამიტომ ასაკი ვერ ახდენს გავლენას მის მძლავრ ინტელექტზე.

1964 წელს ივანე ბერიტაშვილს დაბადების 80 წლისთავი შეუსრულდა. მაგრამ იგი სრულიადაც არ თვლის, რომ დადგა მეშუალების წერის პერიოდს. ისევ ინტენსიური მუშაობა, ისევე ახალი პრობლემები.

1965 წელს 81 წელში ვადამდგარი იგი „გაეროს საუბრებს“ იწვევს და თვითონაა საუბრების უველად აქტიური მონაწილე-მომხსენებელი და მოყამათ. იმავე წლის სექტემბერში ქართული ფიზიოლოგიის პატრიარქი წარსდგა ფიზიოლოგთა საერთაშორისო კონგრესზე ტოკიოში შესანიშნავი მოხსენებით.

1967 წელს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სათბობლო სესია მიუძღვნა ოქტომბრის რევოლუციის 50 წლისთავს. ამ სესიაზე ვრცელი მოხსენება წაკითხა ივანე ბერიტაშვილმა, რომელმაც მიმოიხილა მეცნიერების ფიზიოლოგიური მექანიზმების ცვლევის თანამედროვე მიღწევები და ის შედეგები, რომლებიც მან და მისმა თანამშრომლებმა მოიპოვეს ამ პრობლემის ცვლევის დროს.

როცა ეს სტატია იწერება 84 წლის ივანე ბერიტაშვილი ამერიკის შეერთებულ შტატებშია და უაქტიურესი მონაწილეა ფიზიოლოგთა საერთაშორისო შეხვედრას.

ივანე ბერიტაშვილი განზოგადებული მხნეობაა.

მასალები თბილისის უნივერსიტეტის დაარსების ისტორიისათვის

თეთრი და ღამიანი შენობა, აღმართული თბილისში ვარაზისხვევის მარცხენა მხარეს დილა ხანა იქცა ქართული მეცნიერული აზროვნებისა და უმძლესი განათლების სიმბოლოდ. ესაა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, რესპუბლიკის ერთერთი უდიდესი სასწავლო და სამეცნიერო დაწესებულება, რომელსაც მიმდინარე წელს არსებობის ორმოცდაათი წელი შეუსრულდა.

ქართული კაცია არ შეიძლება გულგრილი დარჩეს ამ ღირსშესანიშნავი თარიღისადმი. იშვიათია ისეთი ქართველი ინტელიგენტი, რომლის ცხოვრება ან შემოქმედება ასე თუ ისე არ იყოს დაკავშირებული თბილისის უნივერსიტეტთან.

უნივერსიტეტის შექმნისათვის ბრძოლას ქართველმა ხალხმა დიდძალი ენერჯია შეაღია. და თუკი ამი თუ იმ საზოგადოებრივი მონაპოვრის ფასი და მნიშვნელობა განაზომება იმ მსხვერპლით, რომელიც მისთვის ხალხმა გაიღო, უნივერსიტეტის დაარსებისათვის ბრძოლის ისტორიამ უნდა გვაგონებინოს თუ რატომღა ეს შესანიშნავი დაწესებულება ესოდენ ძვირფასი ჩვენი ხალხისათვის.

საქართველოში უნივერსიტეტის წარმოქმნა ჩვენი ხალხის მდიდარი კულტურულ-ისტორიული ტრადიციებით იყო შეპირობებული, იგი წარმოადგენდა ძველ საქართველოში მეცნიერული აზროვნებისა და უმძლესი განათლების საქმის განვითარების ლოკატორ შედეგს. ქართველი ხალხის წინაპრმა ტომებმა უძველეს ხანაშივე შექმნეს მაღალი სამეურნეო და სულიერი კულტურა. უკვე იმ დროში მათ, როგორც ჩანს, დაკრთილი ჰქონდათ დიდძალი ემპირიული ცოდნა. თრიალეთისა და მცხეთის განათხარი მასალები, იარაღები, ქურჭული, სამკაულები, ნაგებობები და სხვანი კარგად ადასტურებენ ამ ცოდნას. რაც უფრო დაწინაურებული* ჩანან ჩვენი წინაპრები ლიონის

დამუშავებაში, მიწათმოქმედებაში, კერამიკულ წარმოებაში, ოქრომკვებლობაში და სხვა დარგში, რაც უფრო მაღალია მათი ოსტატობა, ფაქობა მათი გემოვნება, მრავალფეროვანია მათი შემოქმედება, მით უფრო მეტი უნდა ყოფილიყო ეს ემპირიული ცოდნა, მით უფრო მეტად უნდა ყოფილიყვნენ ისინი შეჭრილი ბუნების მოვლენების კანონზომიერებებში.

ცხადია ისიც, რომ ეს ემპირიული ცოდნა იმათათვე გადატვირთული უნდა ყოფილიყო მისტიკურ-რელიგიური რწმენებთანა და წარმოდგენებით, რაც ასე კარგადაა ასახული ძველ ქართულ თქმულებებში და ხალხურ წეს-ჩვეულებებში.

დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა ჩვენი წინაპრების ურთიერთობას მეზობელ ქვეყნებთან, პირველ რიგში, რომაულ-ბერძნულ სამყაროსთან. ამის შედეგი იყო ანტიკური (ბერძნულ-რომაული) განათლების პომპრობოძე ძველ საქართველოში, რასაც კარგად ადასტურებს კოლხეთში არსებული ბერძნული რიტორიული სკოლა (თემისტოქოსის ცნობა) და იბერიელი წარჩინებულის ბაკურის დიდი ფილოსოფიური განსწავლულობა (მეგობრობდა ლიბანიოსთან, იყო სტოიციზმის და პოლითეიზმის მიმდევარი).

ქრისტიანობის გავრცელების დროისათვის (IV საუკუნე) ჩვენი მაღალი საზოგადოებრივი კულტურა არსებობდა (ამას თვით ეს სარწმუნოება საჭიროებდა). ახალმა რელიგიამ ახალი მიმართულება მისცა ქართულ კულტურასა და აზროვნებას, ახალი პრობლემები წამოჭრა მათ წინაშე, ახლებურად მოაწყო განათლების საქმე (საეკლესიო სკოლები ეკლესია-მონასტრებთან და სამღვდელმთავრო კათედრებთან).

ქრისტიანული აზროვნების ასპარეზზე ქართველებმა იმათათვე გამოიჩინეს თავი. დაუსახელებთ პეტრე იბერს (V საუკუნე), რომელსაც მიეწერება არეომაგიტული წიგნების შექმნა. შემდგომი ეპოქის რენესანსულ აზროვნებაში

შენადნად დარჩენ ჩვენი კულტურის საკან-
მურში.

ამის შემდეგ ქართული განათლებისა და მეც-
ნიერული აზროვნების საკითხებზე ზრუნვის
ვხვდებით XVII-XVIII საუკუნეებში. მტრული,
მაჰმადიანური ქვეყნების გარემოცვაში, მტრის
დაუსრულებელმა შემოსევებმა, განუწყვეტელმა
ფეოდალურმა შინაომებმა XIV-XVII საუკუნე-
ებში საგრძობლად შეაფერხა ქართული მეც-
ნიერებისა და განათლების საქმის განვითარება,
იკარგა ჩვენი ხალხის მრავალი შინაპირი.
და როგორც კი შეიქმნა შედარებით ხელსაყრე-
ლი პირობები, ჩამოყარდა მშვიდობიანობა და
ქვეყანამ დროებით თავისუფლად ამოისუნთქა,
განახლდა მეცნიერული მუშაობა, შეიქმნა გან-
ათლების ახალი კრები. მაგრამ განკლები უზე-
დურებებს უკვალდ არ ჩაუვლია. ჩვენი ხალ-
ხი საქმიან ჩამორჩა ამ მხრივ დასავლეთს
და ახლა მასთან კავშირუთიერთობის აღდ-
გენა იყო ერთერთი გადამწყვეტი პირობა
შემდგომი სოციალ-ეკონომიური და კულტურ-
ული წინსვლისათვის. ეს კავშირუთიერთობა კი
რუსეთის გზით შეიძლებოდა აღდგენილიყო.

მე-18 საუკუნეში წინაურდება ქართული მეც-
ნიერული აზროვნება (განსაკუთრებით, ისტო-
რიის დარგში), იწყება ქართული წიგნის ბეჭდვა,
ითარებნება წიგნები რუსული და ევროპული
ენებიდან, იწყება ტრაქტატები დასახელმძღვა-
ნელოები მეცნიერების მრავალ დარგში. ამ ეპო-
ქის ქართული მეცნიერული აზროვნება ენციკ-
ლოპედირების ნიშნითა აღბეჭდილი. ზრუ-
ნავლენ იმანუილ, რომ უბრალოდ (ეკრამპი)
საქართველოზე სწორი წარმოდგენა ქონოდათ.
სტ. პოლინისთან თანამშრომლობდა ნიკ. ჩო-
ლოყაშვილი (ირხახი), ბაქარ ბატონიშვილი
ცნობებს აწვიდა იოსებ დეგინსა და ე. ნ. ტი-
ტომშევის, არჩილ მეფე — ნიკოლა ვიტკინს, გრ.
ბაღინაშვილი და სტ. ავთანდილაშვილი — კ. ალ-
ტერს, ადლერს და სხვებს. რუსეთში ჩნდება
ქართული ახალწიგნები, რომლებიც დიდ კულ-
ტურულ საქმიანობას ეწყობდა. საქართველოში
არკვე მერო აარსებს ორ სემინარიას: თბი-
ლისში (1755 წ.) და თელავში (1782 წ.). ეს
სემინარიები მაღალი ტიპის საშუალო სას-
წავლებლებს წარმოადგენდნენ და უმაღლესი
სკოლის რიგ ნიშნებს ატარებდნენ (საეკლესი-
ტა მოზაზნება. ლექციების სისტემა, საყარო
პატიონისი და ა. შ.). მათი წყალობით საქარ-
თელოში, გაიზარტეტორის სტრუქციით რომ
ვთქვათ — წარმოდგენ მაღალნი გონებანი.
გამრავლდნენ მეცნიერებებიანი ნათელინი, შე-
იქმნა ქართველ მეცნიერ მოღვაწეთა მრავალ-
რიცხოვანი კადრები.

ასეთ ვითარებაში ვასაკვირიც არაა, რომ
მომწიფდა არი ჩვენი ქვეყანაში უმაღლესი
სასწავლებლების დაარების შესახებ. ამან ასა-
ვა პიოვა თიანე ბატონიშვილის „სკულეღბაში“
(1799), რომლის მიხედვითაც უმაღლესი სკო-

ლები უნდა გახსნილიყო თბილისში, ვორში და
თელავში. მაგრამ ამ ახლს განხორციელება არ
ეწყება. რუსეთთან შეერთების შემდეგ ქართუ-
ლი უმაღლესი სასწავლებლების შექმნის სა-
კითხი დიდი დროით გადაიდო.

აქვე შევნიშნათ, რომ მე-18 საუკუნეში არა-
ერთი ქართველი მოღვაწე ახერხებს განათლე-
ბა მიიღოს რუსეთის უმაღლესი სასწავლებლებ-
ში. ასეთები იყვნენ ვაიხო თავის ძე ბარათაშ-
ვილი, დავით ალექსის ძე ალექსიშვილი, ეო-
ორგი ვახტანგის ძე ბაგრატიონი, ს. ეგნატე-
ვილი, ნ. ნ. ზანდუკელი, ა. ი. ქართველშვილი
(„გურუნიშვი“) და სხვანი. ამთვან ზოგი დაბ-
რუნდა საქართველოში და ქართული კულტუ-
რის განვითარებას ემსახურებოდა.

• • •

XIX საუკუნის დასაწყისში ჩვენი ქვეყნის
ცხოვრებაში კარდინალური მნიშვნელობის გარ-
დატება მოხდა. საბოლოოდ გადაწყდა ჩვენი
ქვეყნის პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხი
და იგი რუსეთს დაუკავშირდა. ამით გაიზრდა
ჩვენი ქვეყნის ირვლოვ დიდი ხნის მანძილზე
არსებული ჩამორჩენილი, მაჰმადიანური ქვეყ-
ნების მტრული გარემოცვა და ქართველი ხალ-
ხი სოციალ-პოლიტიკური და კულტურული
განვითარების ახალ გზაზე გამოვიდა. საქარ-
თელომ თავი დააღწია ფეხიკური და ეთნიკური
განადგურების მუდმივ საფრთხეს, რომლის წა-
ნაშევიც მანამდე იდგა და თავისი მომავალი
განვითარების პირობები უზრუნველყო. ჩვენი
მა ქვეყანამ თავისი მომავალი ზელი დაუკავში-
რა შედარებით მოწინავე, კაპიტალისტური გან-
ვითარების გზაზე შემდგარ რუსეთის სახელ-
მწიფოს.

რუსეთთან შეერთების შედეგად ჩვენს ქვე-
ყანაში მალე შეწყდა ამოხრებული შემოსევე-
ბი, მოსახლეობის რბევა-აწიოცება, ტყვედ ვა-
ტაცება და გადაყარება უცხოეთის ქვეყნებში;
ქვეყანა ნანატრ მშვიდობიანობას ეღიარა და
საქართველომ შესძლო თავი დაეღწია თავისი
სოციალ-ეკონომიური ცხოვრების დარბელო-
ბისათვის, შესძლო აღმოფხვრა სოციალურ-
უთიერთობათა ჩამორჩენილი ფორმები და
ჩამბულიყო ახალი საზოგადოებრივი ცხოვრე-
ბის ფერხულში. მიუხედავად ცარბისი მძიმე
კოლონიური რყეამისა, რუსეთთან შეერთების
შემდეგ ეს პრაგმატული მოვლენები განუზრე-
ლად იკათვინ ვხას ჩვენი ქვეყნის შინაგან
ცხოვრებაში და სახეს უცვლიან მას. თანდათ-
ნობით, დიდი ბრძოლით და ტანჯვით იშვებო-
და ახალი, ბურჟუაზიული საქართველო, რომ-
ლის წიაღშიცა შედგარ მძლავრი რევოლუცი-
ური მოძრაობა განვითარდა და ძველი საზო-
გადოების დანგრევის პირობები მომწიფდა.

საქართველოს რუსეთთან შეერთებას დიდი
მნიშვნელობა ქონდა აგრეთვე თვით რუსეთის
სახელმწიფოს შემდგომი განვითარებისათვის.

გარდა იმისა, რომ რუსეთის სახელმწიფოს მფლობელობაში აღმოჩნდა მდიდარი და მრავალფეროვანი ბუნებრივი პირობებით აღჭურვილი ქვეყნა, ამ ისტორიული აქტით საფუძველი ჩაეყარა რუსეთის პოლიტიკის განმტკიცების მიუხედავად კავკასიაში, ახლო აღმოსავლეთში და, ცოტა გვიან, შუა აზიაშიც კი.

რუსეთთან შეერთებით ერთბაშად შეიცვალა ის გარემოება, რომელშიც მანამდე ჩვენი ქვეყნის კულტურისა და მეცნიერების განვითარება მიმდინარეობდა. თუ აღვჩვენებთ ქვეყანა მძლავრად განიცდიდა მაჰმადიანური ქვეყნების გარემოცვასა და მაჰმადიანური კულტურის განუწყვეტლად გავლენას, ახლა, რუსეთთან შეერთების შემდეგ ამ გავლენას თანდათანობით ეცლებოდა საფუძველი. იგი სუსტდებოდა და ქრებოდა. მაჰმადიანური გარემოცვა გარკვეულ დაბრკოლებას უქმნიდა თვითმყოფადი ძველი ქართული კულტურის შეუფერხებელ განვითარებას. ჯერ ტრისტანდელი, ხოლო შემდეგ პუშინსტერ-განმანათლებელი იდეოლოგიით გამსჭვალული და ნაიპირდებით ძველი ქართული კულტურა მტკიცედ აღადგინდა აღმოსავლური, მაჰმადიანური კულტურის გავლენას, შეპირობებულს აღმოსავლეთის ქვეყნების პოლიტიკური ძალმომრეობით. თავისი სოციალ-ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრების ხასიათით საქართველო მკვეთრად განსხვავდებოდა მაჰმადიანური აღმოსავლეთისაგან. ამ მხრივ იგი უფრო დასავლეთ ევროპის სამკვირვებო მიეკუთვნებოდა და საუკუნეების მანძილზე ცდილობდა არ შეეწყვიტა, უკეთ, აღედგინა კავშირი და ურთიერთობა დასავლეთის ქვეყნებთან. ჩვენმა ქვეყანამ ჯერ კიდევ რუსეთთან შეერთებამდე მიაღწია გარკვეულ შედეგებს ამ მიმართულებით, ხოლო რუსეთთან შეერთების შემდეგ იგი თანდათანობით განთავისუფლდა მაჰმადიანური აღმოსავლეთის გავლენისაგან, ჩადგო სოციალ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების ბუნებრივი კალაპოტში, ახალ გარემოში წარამართა ჩვენში კულტურისა და მეცნიერების შემდგომი განვითარება. „იქნა ცა ახალ, და ქვეყანა ახალ“ — ასე ვამბობდა შექმნილი ვითარება იმ ეპოქის ერთ-ერთმა გამოჩენილმა ქართველმა მოღვაწემ და მწიგნობარმა დავით რექტორმა.

ამდენად, საქართველოს რუსეთთან შეერთება ქართული კულტურისა და მეცნიერების ისტორიაში, ისევე როგორც ჩვენი ქვეყნის ცხოვრების მრავალ სხვა სფეროში, ახალი ეტაპის დასაწყისად უნდა მივიჩნიოთ. ახალ პირობებში კულტურა და ევროპული ცოდნა მთელი ძალით იჭრება ქართულ სინამდვილეში. ღრითოდება და ინტენსიური ხდება მისი გავლენა, იგი ხელს უწყობს ქართული კულტურის წინსვლას, მის გამდიდრებას ახალი იდეებით და შეხედულებებით. ამის შესაბამისად წარამართა XIX ს. საქართველოში უმაღლესი განათლების

სათვის ბრძოლის საქმე, მეცნიერული აზროვნების განვითარება და ადგილობრივ უმაღლეს სასწავლებლის შექმნისათვის პირობების მომზადება.

მაგრამ ყოველივე ამასთან ერთად ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ რუსეთთან შეერთების ქართული კულტურის, ენის, განათლების და მეცნიერების განვითარების თვალსაზრისით ჰქონდა ერთი მძიმე უარყოფითი შედეგი: ეს იყო ის, რომ მათი ბედი ცარიზმის მოხელეთა ხელში აღმოჩნდა. ცარიზმის კოლონური რეჟიმის მარწმუნებში მოექცა, ცარიზმის პოლიტიკის საღებავებით შეიზღუდა. ცარიზმის უარყოფითი დამოკიდებულება არარუსი ხალხების კულტურის განვითარებისადმი საფრთხილად ცნობილია ცარიზმის მოხელეები არარუსი ხალხების მიმართ, მიზნად ისახავდნენ „ჩაეხშობათ მათში ყოველგვარი სახელმწიფოებრივი ჩანასახი, დესახიჩრებიათ მათი კულტურა, შეევიწროებინათ მათი ენა, უმეტრებაში ჰყოლოდათ ისინი და ბოლოს, შეძლებისდაგვარად მოეხდინათ მათი რუსიფიკაცია“¹.

ცარიზმი ხელს უშლიდა ქართული კულტურის განვითარებას. იგი მოქმედებდა იმ დიდი ისტორიული მისიის საწინააღმდეგოდ, რომლის შესრულებაც წილად ხვდა რუსეთს, რუს ხალხს და რუსეთის კულტურას აღმოსავლეთის (მეციხისპირეთისა და კასპიისპირეთის) მიმართ და კიდევ ამიტომ ცარიზმის პოლიტიკა განწირული იყო სრული კრახისათვის.

ამრიგად, XIX საუკუნის გარეგანზე ქართული კულტურის, განათლებისა და მეცნიერული აზროვნების განვითარების თვალსაზრისით ორი, ერთმანეთის საპირისპირო მნიშვნელობის მოვლენა მოხდა: ერთი მხრივ, რუსეთთან შეერთების გზით ჩვენმა ქვეყანამ თავი გაათავისუფლა მაჰმადიანური ქვეყნების მტრული გარემოცვისაგან და გამოვიდა შემდგომი განვითარების ახალ გზაზე, ხოლო, მეორე მხრივ, მას თავს დაატყდა ცარიზმის მძიმე კოლონური რეჟიმი, რომელიც ყოველნაირად აფერხებდა, ზღუდვდა მის განვითარებას. აი, ამ ორი ფაქტორის მუდმივი უხემქმედების პირობებში მიმდინარებდა XIX საუკუნის ბრძოლა ქართული უმაღლესი განათლებისათვის, უნივერსიტეტის დაარსებისათვის.

თავდაპირველად, საუკუნის დასაწყისში თავი იჩინა ცარიზმის პოლიტიკის უარყოფითმა გავლენამ ქართული განათლებისა და მეცნიერული აზროვნების განვითარებაზე. ცარიზმმა იმთავითვე მოსოპ ქართული განათლების სისტემა, დახურა ქართული სასწავლებლები, შეზღუდა ქართული ენა, თითქმის მთლიანად განდევნა იგი

¹ სკვპ ყრილობების, კონფერენციების და ეკ. პლენუმების რეზოლუციები და გადაწყვეტილებები, ნაწ. 1, გვ. 7 გამოცემა, თბილისი, 1954 წ. გვ. 718-719.

სახელმწიფო მართვა-გამგეობისა და კულტურულ-პოლიტიკური ცხოვრების ასპარეზიდან. მართველობის სისტემას, განათლებას და სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებას საფუძვლად დაედო რუსული ენა. ქართული უმაღლესი განათლებისათვის არავითარი საფუძველი არ არსებობდა — არ იყო ქართული საშუალო სასწავლებლები, რომლებიც საშუალოდ მოამზადებდნენ ახალგაზრდებს, არ იყო არც უმაღლესი სასწავლებლები, დიხუჩა ძველი ქართული სემინარიები.

მთელი XIX საუკუნის მანძილზე საქართველოში დაწყებითი და საშუალო განათლების სისტემაში ქართული ენა ისწავლებოდა, როგორც დამხმარე, ერთო საყვანი, ჯერ, 60-იან წლებამდე, რამდენიმე მეტი ყურადღებით, შემდეგ კი, 60-იანი წლებიდან, სრულიად უყურადღებოდ. ამერიიდან სუბარის შეიღებულა მხოლოდ რუსულ განათლებაზე საქართველოში, რუსულ უმაღლეს განათლებაზე, ქართველი ახალგაზრდების სწავლაზე რუსულ უმაღლეს სასწავლებლებში.

ამათან ერთად უნდა აღინიშნოს, რომ ცარიზმის ღონისძიებებში საუკუნის დასაწყისში ერთბაშად დაიხსტა საქართველოს კულტურულ-შემოქმედებითი ძალები. როგორც ცნობილია, მეფის მთავრობამ რუსეთში გადასახლა საქართველოს სამეფო ოჯახის წევრები, რომელთა უმრავლესობა ქართული კულტურის თვალსაჩინო მოღვაწეები იყვნენ. სამეფო ოჯახის წევრებს რუსეთში გაჰყვა იმდროინდელი ქართველი ინტელიგენციის მრავალი ბრწყინვალე წარმომადგენელი. ჩვენი ქვეყანა ეძღვნა ერთბაშად იაილა კულტურულ-შემოქმედებითი ძალები, საგან და მისი კულტურული ცხოვრება მძიმე მცომაირეობაში აღმოჩნდა. რუსეთში გადასახლებულმა ქართველებმა თან წაიღეს დიდძალი წიგნები, ქართული ხელნაწერები, საბუთები, მთელი ბიბლიოთეკები. ისინი აარა ხნით მისწყდნენ მშობლიურ ნიადაგს და აღვილობრავ ახალ თაობათა აღზრდის საქმეში მონაწილეობას ვერ იღებდნენ. ეს ჩვენი ქვეყნისათვის მძიმე დანაკლისი იყო.

მაგრამ ქართველ მოღვაწეთა სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მათ საქართველოდან გადასახლების შემდეგაც არ შეუწყვეტათ სასარგებლო საქმიანობა. რუსეთში ისინი შეუერთდნენ მოსკოვისა და პეტერბურგში მყოფ ქართველ მოახალშენებს, გააძლიერეს ამ ქალაქებში არსებული ქართული კულტურის კერები და მოახალშენების მძიმე პირობებში განავრძეს ინტენსიური მოღვაწეობა.

იქ, პეტერბურგსა და მოსკოვში, ქართველ მოახალშენეთა წრეში გრძელდება პაქრობა ჯერ კიდევ საქართველოში აღბრულ პოლიტიკურ, ფილოსოფიურ და ისტორიულ საკითხებზე. იწერება ახალი ტრაქტატები, მამდება და ფასდება ქართული კულტურის მნიშვნელობა,

ერთი სიტყვით, მიმდინარეობს ინტენსიური კულტურულ-შემოქმედებითი მოღვაწეობა. ქართული კულტურის კერები რუსეთში (გარდასაკუთრებით პეტერბურგის კერა) XIX საუკუნეში აგრძელებენ ძველ ტრადიციას, რომელსაც საფუძველი ჩაეყარა ჯერ კიდევ XVII-XVIII საუკუნეების მეფანზე არბოდ მეოთხისა და ვახტანგ მეექვსის ხანაში. იმ დროიდან მოყოლებული რუსეთის ქართველ მოახალშენეთა კულტურულ-პოლიტიკური საქმიანობა ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ნაკადს ქმნიდა ქართული კულტურის წიაღში. XIX საუკუნის დასაწყისიდან ამ ახალშენებმა დაეარგეს ის პოლიტიკური მნიშვნელობა, რომელიც მათ ამ დრომდე მქონდათ, მაგრამ კულტურის ცენტრთა მნიშვნელობა შემდეგაც შეინარჩუნეს, რაც განსაკუთრებით ინტენსიური გახდა ქარველ ბატონიშვილთა პეტერბურგში გადასახლების შემდეგ. XIX საუკუნის პირველ ორ-სამ ათწლეულში პეტერბურგის ქართველ მოღვაწეთა საქმიანობის წამყვანი და ტონის მიმცემი მნიშვნელობა იჭეს ქართული კულტურის ისტორიაში, ზოგიერთ დაღვნი კი (მაგალითად, ისტორიოგრაფი ივანე) მათ XIX საუკუნის მთელი პირველი ნახევრის მანძილზე შეინარჩუნეს ეს მნიშვნელობა.

ამასობაში, საქართველოშიც აღორძინდა კულტურული საქმიანობა. ცარიზმის მძიმე რეჟიმის მიუხედავად, 30-იანი წლებისათვის უკვე მომწიფდნენ ახალი მეცნიერულ-ლიტერატურული ძალები, რომლებმაც თანდათანობით მოამზეს უბიბრტესობა და სათავეში ჩაუდგნენ ქართული კულტურის განვითარების საქმეს. როგორც ვნახავთ, სწორედ მათ წრეში ჩაისახა პირველად ალგალობრივი უმაღლესი განათლების მოთხოვნა, თბილისში უმაღლესი სასწავლებლის — უნივერსიტეტის გახსნის იდეა.

• • •

მეცნიერების ამა თუ იმ დარგის უმაღლესი კვალიფიკაციის სპეციალისტთა საქრობებს საქართველოში რუსეთის მთავრობაც გრძობდა და იძულებული იყო ეზრუნა მათ მომზადებაზე. რუსეთის მმართველობის საქართველოში ესპაირობოდა ექიმები, ეკონომისტები, გეოლოგები, სახაბოლის მეოენნი, აგრონომები, ტობოგრაფები, ინჟინრები და სხვა სპეციალისტების ხალხი. ეს მოთხოვნილება მხაბის კოლონიური ათვისების ინტერესებში წარმოშვა. მთავრობას სურდა სცოდნოდა საქართველოს ეკონომიური შესაძლებლობანი; მათი გამოყენების გზები და საშუალებები. მთავრობას სურდა გაეუმჯობესებინა მმართველობის სისტემა, მოეწესრიგებინა სახაზინო მეურნეობა, განეხორციელებინა ქართველი ხალხის რუსიფიკირება, ყოველივე ეს მოთხოვდა კვალიფიკირ მონხელთა დიდ არმიას.

რუსეთიდან სპეციალისტების მოწვევამ არ გა-

მოიღო სასურველი შედეგი. ეს იმიტომ, რომ ჯერ ერთი, თვით რუსეთიც არ იყო ამ დროს მდიდარი სათანადო კადრებით, რუსეთის უმაღლეს სასწავლებელთა მიერ მომზადებული სპეციალისტები მთლიანად რუსეთის შიდა გუბერნიების მოთხოვნაზე იყვნენ დაკმაყოფილებდნენ, შორეულ კავკასიაში სამხარისხ ბევრად გაუზრდობდა ამ „სამხარისხის ციმბირში“ ნიჭიერი და მომზადებული სპეციალისტები უხალისოდ მოდიოდნენ, განსაკუთრებით XIX საუკუნის პირველ მესამედში, როცა მხარე ჯერ კიდევ გახვედრილი იყო მძიმე ბრძოლებს ქარცხცხში. კავკასიაში გადმოსახლება მაშინ სასწავლის ზომადაც კი იყო მიჩნეული. ამიტომ იყო, რომ მედის მთავრობამ კავკასიაში გამოგზავნილ მოსკოლეთათვის სავანეებო პრივილეგიები დააწესა და წლიდან წლამდე ზრდიდა ამ პრივილეგიების. მაგრამ ამან საჭმის ვერ უშველა. კავკასიაში განიდიდა კვალიფიციური მოხელეთა „შამშოლს“ და მთავარმართებლები სასტიკმეტრად აღუჭებდნენ ცენტრალურ მთავრობას თხოვნით, გამოგზავნათ კავკასიაში სხვადასხვა დარგის სპეციალისტები.

ასეთ ვითარებაში, ბუნებრივია, კავკასიის ადგილობრივი მმართველობა იწყებს ზრუნვას სპეციალისტთა მომზადებაზე.

ჯერ კიდევ 1804 წელს საქართველოს მთავარმართებელი პ. ციციანოვი თხოვდა ნებართვას სახელმწიფო ხარჯზე გაეგზავნა რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში 8-12 ადგილობრივი ახალგაზრდა. ეს ბირები ძირითადად მოსკოვის უნივერსიტეტში (მის ბაშაიონაქში) უნდა გაგზავნილიყვნენ. პ. ციციანოვის აზრით, სათანადო კანდიდატურების შერჩევა შესაძლებელი იქნებოდა თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის მოსწავლეთაგან. რუსეთში გაგზავნილთა შენახვა ახვევ სასწავლებლის ხარჯით უნდა მოემზადარიყო. ამისათვის მთავარმართებელმა სასწავლებლისათვის წლიურად განკუთვნილი 10.000 მანეთიდან გამოჰყო 2.200 მანეთი. მაგრამ ამ საქმიდან არაფერი გამოვიდა.

1805 წელს პ. ციციანოვმა მოითხოვა თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის გიმნაზიად გადაკეთება. საამისო ნებართვა დაეკანონებო მოვიდა, 1806 წელს, როცა ციციანოვი ცოცხალი აღარ იყო. კავკასიის ახალმა მთავარმართებელმა გენ. გუდოვიჩმა უყურადღებოდ დატოვა მთავრობის მოწყობილობა. კაცმა რომ თქვას, ასეც უნდა მომხდარიყო. არც პედაგოგთა კადრები, არც მოსწავლეთა კონტინგენტი, არც მატერიალური პირობები არ იყო საიმისოდ, რომ თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელი გიმნაზიად გადაკეთებულიყო. მთავრობას ამ მხრივ არაერთი რეაქციული ღონისძიება არ ვაუხორციელებია.

1817 წელს, როგორც ცნობილია, გაიხსნა თბილისის სასწავლებლის სემინარია. სემინარიის ქურდლამაჯურებულ უღლება ეძლეოდათ თა-

ვისუფალო მსმენელბად შესულიყვნენ რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში. ეს უკვე ამ პირობებში ბევრს ნიშნავდა. სწორედ ამ უწყებებით ისარგებლა გამოჩენილმა ქართველმა მოაზროვნემ და საზოგადო მოღვაწემ სოლომონ დოდამ-ვილიამ (1805-1836), რომელმაც მიაღო უმაღლესი განათლება პეტერბურგის უნივერსიტეტის ფილოსოფიურ-იურიდიულ ფაკულტეტზე და სამოღვაწეო ასპარეზზე ევროპული კონდიტ აღჭურვილი გამოვიდა.

1819 წელს თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელი ექვეყანაში გახდა და მისი პროგრამა საგიმნაზიო კურსს დღესდღეობდა, 1830 წელს კი სასწავლებელი გიმნაზიად გადაკეთდა. გიმნაზიის კურსდამთავრებულებს თითქოს გზა გაუხსნათ რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში-საყენ, მაგრამ სწორედ ამ მომენტში მედის მთავრობამ სავანეებო ზომებით შეზღუდა კავკასიელი ახალგაზრდებისათვის უმაღლესში სწავლის ვაგარელების შესაძლებლობა. 1829 წლის სასწავლო დებულება არ თვალისწინებდა საქართველოს საშუალო სასწავლებლებში ახალგაზრდობის მომზადების უნივერსიტეტში სწავლის ვაგარელებლად; თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის გიმნაზიად გადაკეთებასთან დაკავშირებით მთავრობის მიერ მიღებულ დადგენილებაში სავანეებოდ იყო აღნიშნული, რომ გიმნაზიის მიზანს შეადგენდა ახალგაზრდობის მომზადება სახელმწიფო სამსახურისათვის და არა საუნივერსიტეტოდ.

მთავრობის ასეთი შემორჩევა უმაღლესი კვალიფიციაციის კადრების მომზადების საკითხში დროებითი აღმოჩნდა. ეს ის ხანა იყო, როცა ირანთან და ოსმალეთთან ომების ძლიერმახობილად დამთავრების შემდეგ რუსეთის შიდაგუბერნიებიდან მოხელეები და სხვადასხვა დარგის სპეციალისტები თითქოს უფრო მეტი ხალხით მოდიოდნენ ამიერკავკასიაში და მხარის მოთხოვნაზე ამ მხრივ ერთხანს დაკმაყოფილებული იქნა. მაგრამ ასეთი მდგომარეობა დიდხანს არ გაგრძელდებულა. ცხოვრება წინ მიდიოდა. 30-იან წლებში ამიერკავკასიის მხარის ადმინისტრაციული მმართველობის გარდაქმნის ხაზით, მთავრობა აზორციელებს დიდ ღონისძიებებს, რომელთა მიზანი იყო ამ მხარის დაბლოკება და შერწყმა პეტროპოლისთან. მმართველობაში შემორჩენილი ადგილობრივი თავისებურებებს მოსპობა და საერთო-საიმპერატორი მმართველობის შემოღება. ამ გარდაქმნათა (და ძიებათა) პროცესში კვლავ საგრძნობი ვახდა კვალიფიციური კადრების ნაკლებობა, რუსეთიდან ჩამოსული მოხელეები ვეღარ აკმაყოფილებდნენ მხარის ვაზრდილ მოთხოვნილებებს და 1835 წელს მთავრობა იძულებული გახდა შეეცავა 1829 წლის სასწავლო დებულება. ახალი დებულებით უკვე გათვალისწინებული იყო ადგილობრივთაგან ახალგაზრდა კურსდამ-

თავრებულების გაგზავნა სახელმწიფო ხარჯზე რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში.

• • •

XIX საუკუნის 30-იან წლებში ქართველი ახალგაზრდების უმაღლესი განათლების საკითხი დაიყენეს ქართველი ხალხის მოწინავე შვილებმა, ე. წ. ოცდათორმეტაინელებმა. სოლომონ დოდაშვილმა პეტერბურგში, ქართველ მოღვაწეთა წრეში განმანათლებლური და განმთავისუფლებელი იდეები შეითვისა. 1832 წლის შეთქმულებაში მან მოწინავე, დემოკრატიული ფრთა ჩამოაყალიბა და თავის თანამოზარეებთან — სოლომონ რაზმაძესთან, ზაალ ავთანდილაშვილთან, დიმიტრი ყოფიანთან და სხვებთან ერთად ქართული ეროვნულ-განმთავისუფლებელი იდეოლოგიის შემუშავება დაიწყო. მათ ნაზარეში ჩვენ ვხვდებით, როგორც ეროვნულ-დამოუკიდებლობის, თავისუფლებისა და ეროვნული კულტურის დაცვის იდეებს, ასევე სოციალური და პოლიტიკური უთანასწორობის, ფეოდალური ჩაგვრის წინააღმდეგ მიმართულ შეხედულებებს. სოციალური უთანასწორობის მოსპობის, ხალხის ეროვნული თავისუფლების მოპოვების ერთ-ერთ მძლავრ საშუალებად ისინი განათლებას მიიჩნევდნენ. ქართველი ოცდათორმეტაინელები (იველისხმება 1832 წლის შეთქმულების ზემოხსენებული მოწინავე, დემოკრატიული ფრთა) განმანათლებლები იყვნენ. განათლების ასეთ, საზოგადოებრივად გამოთანასწოებელ ფუნქციასე მსჯელობას მათ ნაწერებში არაერთგან ვხვდებით. „აქ ზედმოწევნით ასენეს მემამულეთა ჩვენია — წერდა ს. დოდაშვილმა თავის ეტრანალში: „სალიტრატურონი ნაწილი ტფილისის უწყებათანი“ — რომელ უკეთეს განათლებულ იყვნენ, მიაღწევნენ უმაღლესს ხარისხამდე ბედნიერებისა, ამის გამო მიიტყვნენ მის საშუალობისადმი, რომელიც (ე. ი. განათლება — შ. ხ.) აწარმოებს აღვავლებას სამშობლოსა ჩვენისა“. განათლების შედგად, ს. დოდაშვილის სიტყვით: „უოველი წოდება, ყოველი მდგომარეობა უნდა მოელოდეს, რომელ მათ ეყოლებათ კაცობრუკაბენი, საჩუქონი და ერთგული თანამეზობენი, შემწენი და მფარველი“. „განათლება — წერს შემდეგ იგი — არს უმეტრკაცენი და უსაომოდო საფუძველი კეთილმოყვარეობისა ყოველისა საზოგადოებისა“, „სწავლასა შინა დიდ კაცსა და მცირესა ერთნი და იგივენი არიან“.

ეს განმანათლებლური თვალსაზრისი ქართველ ოცდათორმეტაინელებს სრული უკავშირებით უკარნახებდა ეფექტით საქართველოში უმაღლესი სწავლების დარჩევასზე, მაღალკვალიფიკაციური სპეციალისტების მომზადებაზე ისინი აღიარებდნენ რუსეთში ქართველი ახალგაზრდების გაგზავნის დიდ მნიშვნელობას, ვინაიდან იქ, მათი სიტყვით, „საყვარელნი მე-

მამულენი ჩვენნი იქიან განათლებასა და მდიდრდებნი ცნობათა მიერ“. შეთქმულებს შორის არა ერთხელ გამოითქვა აზრს შეცვროვნებით ფული და თავისი ხარჯით ვაჭარგანმანაიგიერი ქართველი ახალგაზრდები უნივერსიტეტში სასწავლებლად. მაგრამ ეს მათ არ მიახნადო საყმოდ და, აი, მათ პირველად XIX საუკუნეში, ცარიზმის ბატონობის მძიმე პირობებში, წამოაყენეს საქართველოში, კერძოდ, თბილისში უნივერსიტეტის გახსნის მოთხოვნა. 1832 წლის ზაფხულის დამდეგს ელიზბარ ერისთავის სახლში ერთ-ერთ შეკრებაზე, ზაალ ავთანდილაშვილის ჩვენებით, შეთქმულთ გამოითქვათ აზრი, რომ აქართველი ახალგაზრდობის წარმატებით და სწრაფად განათლებისათვის მთავრობამ ტფილისში უნდა დააარსოს უნივერსიტეტი (ხაზგამს ჩვენია — შ. ხ.), სამხედრო კობუსები და სხვა სასწავლებლები“.

ამრიგად, საქართველოში უნივერსიტეტის დაარსების იდეა პირველად XIX საუკუნეში ჩვენმა გამოჩენილმა მოღვაწეებმა — ოცდათორმეტაინელებმა წამოაყენეს და ეს იდეა ეროვნულ-განმანათავისუფლებელი ბრძოლის მიზნებს დაეკავშირეს. ამიტომაც ძვირფასია მათ საამაოთა ეს იდეა ჩვენი ხალხის კულტურულ მემკვიდრეობაში. სანტერესოა შევნიშნოთ, რომ ეს იდეა ჩვენმა განმანათავისუფლებლებმა ისეთ დროს წამოაყენეს, როცა რუსეთის მთავრობამ ხელი აიღო ამ საკითხზე ზრუნვისაკენ, როცა იგი დაადგა უმაღლესი განათლებისადმი ქართველი ახალგაზრდობის მისწრაფების ხელოვნურად შეზღუდვის პოლიტიკას. ეს გარემოება განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ოცდათორმეტაინელებს ამ ბატონოთულ თათხრობას.

შეიძლება ვეკითხოთ: როგორი უნივერსიტეტის გახსნა სურდათ ოცდათორმეტაინელებს? ქართულს თუ რუსულს? სამწუხაროდ, ამ კითხვებზე პასუხის გაცემა ძნელია მასალების უქონლობის გამო. მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ ოცდათორმეტაინელებს ბატონობას, მათ მისწრაფებას „განავლიონ (ქართველთა) შორის სურვილი და სიყვარული ბუნებითისა ენისა და სიტყვიერებისა“ (ს. დოდაშვილი), იბრძოდნენ „ენის გამდიდრებისათვის, მამულის დაღმებისათვის და გონების განათლებისათვის“, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ისინი ქართულ უნივერსიტეტის გახსნაზე ოცნებობდნენ.

• • •

როგორც აღვნიშნეთ, 1835 წლიდან მთავრობა იძულებული გახდა კვლავ უხსენა თავისი ხარჯით რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში მაღალკვალიფიკაციური კადრების მომზადებაზე. ამ დროიდან უოველწოდურად რამდენიმე კაცსაივლი ახალგაზრდა იგზავნებოდა რუსეთში. არის ცნობა, რომ 1839 წელს

მთავარმართებელ გოლოვინს გამოუთქვამს აზრი კავკასიაში ცალკე უმალესი სასწავლებლის დაარსების მიზანშეწონილებას შესახებ, მაგრამ მას შედეგი არ მოჰყოლია.

იმვე ხანებში მთავრობამ საგანგებოდ დაავალა პეტერბურგში ჩამოყალიბებულ კავკასიის კომიტეტს თვალყურით ედევნებინა რუსეთის უმალეს სასწავლებლებში გაგზავნილი კავკასიელების სწავლისა და ყოფიქცევისათვის. კომიტეტს მიეცა სპეციალური თანხა კავკასიელი სტუდენტებისათვის სტიპენდიების დასანაშნაად. 1843 წელს კავკასიის კომიტეტმა იმსჯელა ამ საკითხზე და შეიმუშავა სათანადო ღონისძიებები.

ამ სტოდინაზე გადაწყდა გეოგრაფიკული კავკასიელი სტიპენდიანტთა რიცხვი, გაეზარდათ მათი საერთო რაოდენობა, 1844 წელს კავკასიელი ახალგაზრდები გაიგზავნენ მოსკოვის უნივერსიტეტში, ლაზარევის ინსტიტუტში, სამაჩხაო ინსტიტუტში, პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტზე, პეტერბურგის გზათა ინჟინრების ინსტიტუტში, სატელეო და სამიწათა ინსტიტუტში, სააღმშენებლო სასწავლებელში, სამათლისმცოდნეობის სასწავლებელში და სხვა უმალეს სასწავლებლებში. მომდევნო წლებში ახალგაზრდები იგზავნებოდნენ, აგრეთვე, პეტერბურგის პედაგოგიურ ინსტიტუტსა და კოპერნიკულ ინსტიტუტში.

მთავრობის მოხელეთა იმდროინდელ მიწერ-მოწერაში ხშირადაა საუბარი კავკასიელი სტუდენტების სუსტი წარმატების შესახებ. ამის ერთ-ერთი მიზეზი ის იყო, რომ რუსეთში გასაგზავნი ახალგაზრდების შერჩევა ხდებოდა არა მთლიან ნიჭსა და უნარს მიხედვით, არამედ მათი მალაი წოდებრივი წარმოშობის გათვალისწინებით.

სხვათა შორის, 1845-1848 წლებში, როცა მზიდდებოდა ახალი დებულება კავკასიის სასწავლო ოლქის შესახებ, პროექტში შეტანილი იყო თბილისში უნივერსიტეტის გახსნის მოთხოვნა. მაგრამ შემდეგ მ. ვორონცოვმა, მიიღო რა მოსკოვის სასწავლო ოლქის მზრუნველობაგან ცნობები კავკასიელი სტუდენტების სუსტი მოზადების შესახებ, ეს მოთხოვნა ამოიღო დებულებიდან.

1857 წელს კავკასიის რუსულ მმართველობაში ერთბაშად კიდევ წამოიჭრა იდეოლოგიური უმალესი სასწავლებლის შექმნის აზრი. ამჯერად, მეფისმაცალმა ა. ი. ბარათინსკიმ მითითება მოსცა კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველს ბარონ ა. ნიკოლაის შეუდგინა იმერკავკასიაში ლიცეუმის გახსნას პროექტი. ასეთი პროექტი შედგა კიდევ და დასამტკიცებლად გაიგზავნა პეტერბურგში.

ლიცეუმები, საერთოდ, საშუალო სასწავლებლებს წარმოადგენდნენ, თუმცა რუსეთში ზოგიერთ უმალესი ტიპის სასწავლებელსაც ლიცე-

უმს უწოდებდნენ (მაგ., იურიდიულ ლიცეუმს). თბილისში დაარსებული ლიცეუმი, პროექტის ავტორის აზრით, უმალესნი ტიპის სასწავლებელი უნდა ყოფილიყო, ინაშინ მისი სიტყვით, ამერკავკასიაში უმალესი განათლებისადმი მისწრაფება ერთობ ძლიერია და „ყოველწოდებულ მატერიალს მთავი რიცხვი, ვინც ცდილობს მიიღოს უმალესი განათლება უნივერსიტეტში“. მაგრამ ახალგაზრდების საუნივერსიტეტო განათლება (ე. ი. ჰუმანიტარული ზოგადი განათლება) მთავრობას არ აწყობდა და ამით აიხსნება, რომ მან უფრო პრაქტიკული (გამოყენებითი) ხასიათის უმალესი სასწავლებლის (ლიცეუმის) გახსნა დასაბამა მიზნად და არა უნივერსიტეტისა. ეს გამომდინარეობდა მისი სავრთოს-საგანმანათლებლო პოლიტიკიდან, ქვეყნის მართვა-გამგეობის პრაქტიკული ინტერესებიდან. ლიცეუმი სრულყოფილი უმალესი სასწავლებელი ვერ იქნებოდა, სწავლების ვიდა იქ სამწლიანი უნდა ყოფილიყო. ლიცეუმის პროექტი ითვალისწინებდა ორი ფაქტორების: იურიდიულ-პოლიტიკურისა და მათემატიკურის და ერთი განყოფილების — სამხედრო განყოფილების — გახსნას. ლიცეუმს უნდა მოეზადებინა იურისტები, ეკონომისტები, აგრონომები, ტექნიკოსები და სხვა ახალგაზრდები და მათი სპეციალისტები. პროექტის მასწავლებლების მოწვევა ივრავდებოდა რუსეთიდან. ლიცეუმს ეგნებოდა ექსტერნი განყოფილება და პანსიონი 60 კაცისათვის. სწავლის ქირა წლოურად 25 მანეთს უდრიდა. პანსიონით სარგებლობისათვის 25 მანეთი იყო გადასახდელი.

როგორც ვხედავთ, მთავრობა გვერდს უვლიდა ისეთი სპეციალისტების მოზადებას, რომლებიც ყველაზე მეტად სჭირდებოდა იდეოლოგიურ ხალხებს, ისტორიის, ფილოლოგიის და ლიტერატურის სპეციალისტებისას, რომელთაც შეეძლოთ საკუთარი ქვეყნის წარსული, ენა და ლიტერატურა შეესწავლოთ, ხალხის ეროვნული შეგნების გამოყენებულზე ერთნაო, სამსახური გაეწიათ ეროვნულ-გამანათლებულ-სწავლებელი მოძრაობის გაძლიერებისათვის.

ლიცეუმის პროექტი არ იქნა მოწონებული, კერძოდ, მიუღებლად სცნეს სამხედრო განყოფილების გახსნა ამ საშუალო დაწესებულებაში და იქ მალაი წოდების ოფიცერთა მოზადება.

პროექტი გადააკეთეს. სამხედრო განყოფილების გახსნაზე უარი თქვეს. იურიდიულ-პოლიტიკური ფაქტობრივი შეცვალეს იურიდიულთ, მათემატიკური ფაქტობრივი ანცველ შეიტანეს — კომერციული (ანუ ადმინისტრაციული ე. ი. ნარევი ადმინისტრაციული სამართლის, ეკონომიური, სტატისტიკური და ფინანსური დარგებისა). პროექტი კიდევ უფრო დასცალდა მხარის ინტერესებასა და პირველი რაგვის მოთხოვნილებებს. ბოლოს უმალესმა

მთავრობამ მაინც უარი სთქვა ლიცენზიის გახსნაზე, მაგრამ სრულიად თავისებური მოტივით: მისი აზრით მხარე ჯერ კიდევ არ იყო მომზადებული უმაღლესი სასწავლებლის გახსნისათვის. სინამდვილეში კი მიზეზი, რა თქმა უნდა, სულ სხვა იყო.

ამ დროისთვის უმაღლესი სასწავლებლები რუსეთში თანდათანობით იწყებენ გადაქცევას თავისუფალი აზრების, პოლიტიკური აზრის გამოფხზულების და ოპოზიციური გეგმული უფრო განწყობილების კერებად, რაც რუსეთის მმართველი წრეების დიდ შემოფთხებას იწვევდა. იცვლებოდა მთავრობის კურსი უმაღლესი სასწავლებლებთან დამოკიდებულების საკითხში — პროტექციონიზმის პოლიტიკიდან მთავრობა გადადიოდა შეზღუდვისა და დევნის პოლიტიკაზე და ასეთ პირობებში იგი, ცხადია, თავს შეიკავებდა ამოურყავსათაში უმაღლესი სასწავლებლის გახსნისაგან.

ამრიგად, ვასილი სუცუნის 50-იანი წლებს დამლევს კავკასიაში უმაღლესი სასწავლებლის გახსნის კიდევ ერთი უკმა და ამოთავრდა უშედეგოდ.

• • •

XIX საუკუნის 30-იან წლებში პეტერბურგში, შეცნირებათა აკადემიის სისტემაში ჩამოყალიბებას იწყებს. ქართველოლოგიური კვლევა-ძიების კერა. რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიაში ქართველოლოგიური და არმენოლოგიური მუშაობის განვითარების შესახებ საკითხი წამოჭრა განათლების მინისტრმა ვრახმა ს. უვაროვამ. ამ საკითხის დაყენება ნაჯარნაძევი იყო ევროპაში შექმნილი საერთო ვითარებით. ევროპის მთელ რიგ ქვეყნებში ამ დროისათვის უკვე არსებობდა არმენოლოგიური და ქართველოლოგიური ძიების კერები, ვერძობის ისორიკი საზოგადოებები და ბაბლიური საზოგადოებები უკვე აწარმოებდნენ მუშაობას ამ მიმართულებით. რუსეთს კი, როგორც საქართველოსთან და სომხეთთან უფრო ახლოს მყოფ და სახელმწიფოებრივად გაერთიანებულ ქვეყანას, ცხადია, არ შეეძლო გულბელად რეფილი დარჩენილიყო და ევროპელებისათვის დაეთმო პირველობა კვლევა-ძიებათა ამ ასპარეზზე. მათ უმეტეს, რომ რუსეთის სახელმწიფოებრივი ინტერესები, ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიური განვითარების პერსპექტივები და სხვა ამგვარი დროს მიზეზები განუხრავლად მოითხოვდნენ კავკასიის ქვეყნებისა და ხალხების ახლო გაცნობას, მათი ენების, ისტორიის და კულტურის მეცნიერულ შესწავლას.

1837 წელს, ს. უვაროვის მოთხოვნით, რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიაში გაიხსნა ადგილი ქართველოლოგიასა და არმენოლოგიასში. ამ დარგების მეცნიერი-მკვლევარები რუსეთში ეერ აღმოაჩინეს და სამუშაოდ მოიწვიეს გამოჩენილი ფრანგი ორიენტალისტი და ქართველოლოგი მარი ფელსიტი ბროსე, რომელიც

იმავე წელს გადმოსახლდა პეტერბურგში და არჩეულ იქნა აკადემიის შემადგენლობაში.

მარი ბროსეს ქართველოლოგიური მუშაობაში ჯერ კიდევ რუსეთში გადმოსახლებაზე ხელმძღვანელობას უწევდა გამოჩენილი ქართველო მეცნიერი ბატონიშვილი თეიმურაზ ბაგრატიონი (1782-1846 წ.), თავის შრავალრიცხოვან წერილებში ბროსესადმი თეიმურაზმა გამოუცხადა ქართველოლოგიის არა ერთი კარდინალური საკითხი, აუხსნა და განუმარტა ბროსეს ქართული ქრონოლოგიის, ნუმისმატიკის, სტრავსტიკის, ეპიგრაფიკის, წყაროთმცოდნეობის, ლიტერატურის ისტორიის და ქართული ენის ძირითადი პრობლემები. მანვე მიაწოდა ბროსეს პირველხარისხიანი ისტორიული მასალები, რომელთაც ეს უკანასკნელი ფართოდ იყენებდა ჯერ კიდევ პარიზში ყოფნის დროს დაწერილ ნაშრომებში. თეიმურაზმა დაწერა ნაჩვენებები შუა საუკუნეების, საქართველოს ისტორიის ცალკულ საკითხებზე (ვიორგის სააკის, ქეთევან დედოფლის, დავით ბატონიშვილის მოღვაწეობაზე), დაწერა საფუძვლიანი გამოკვლევა საქართველოს ისტორიის ძველ პერიოდზე, რომელიც გამოიცა პეტერბურგში მისი გარდაცვალების შემდეგ 1848 წელს სათაურით: „ისტორია დაწვებითავან ივერთიას ე. ი. ვიორგისა, რომელ არს სრულიად საქართველო“ (ნაშრომი გამოვიდა დ. ჩუბინაშვილის რედაქტორობით). ეს ნაშრომი იმდროინდელი ქართული ისტორიოგრაფიის მეტად თვალსაჩინო ძეგლია. თეიმურაზმა აქ აღადგინა და განავრცო დიდი ქართული ისტორიკოსის ეახუმტი ბატონიშვილის მიერ წამოწყებული საქმი: „ქართლის ცხოვრების“ შევსება-შესწორების, სხვა წყაროებით ჩვენი ისტორიის შემოწმების და გამდიდრების საქმი. წყაროების ფართო წრე, მათი კრიტიკული გამოყენება, რიგი საინტერესო დავიკრებები და მოსაზრებები ძველი საქართველოს ისტორიის საკვანძო საკითხებზე (საგვარდულო საზოგადოების დახასიათება, ქართველთა ჩამომავლობის საკითხი, წარმართული სარწმუნოების ანალიზი, მნიშვნელოვანი მოვლენების თარიღების გამოწვევა და სხვა) თავისთავად მეტყველებენ თეიმურაზ ბაგრატიონის ამ ნაშრომის მაღალ დონეებზე. ამ ნაშრომით იწყება ახალი ეტაპი საქართველოს ისტორიოგრაფიაში, ეტაპი, რომელიც აგრძელებს ეახუმტის დაწყებულ საქმეს და, თავის მხრივ, ნიუდაცს აწარმოებს კრიტიკული ისტორიოგრაფიის უფრო მაღალი საფეხურისათვის, მარი ბროსეს მოღვაწეობისათვის.

მარი ბროსემ (1802-1880) პეტერბურგის ქართველოლოგიური კერა მსოფლიოში უძლიერესად აქცია. ხანგრძლივი და ნაყოფიერი მოღვაწეობის პერიოდში მან შექმნა ორნახევარ ასეულზე მეტი ნაშრომი ქართველოლოგისა და არმენოლოგიის დარგში. მან გამოაქვე-

ნა „ქართლის ცხოვრება“ და ქართული მატინეების კრებული, თარგმნი იაონი ფრანგულად, კრიტიკულად განიხილა და შეაფასა „ქართლის ცხოვრება“, შვეიცრია და გამოაქვეყნა უამრავი ისტორიული მასალა ქართული მატინეების შესახებ და შესამოწმებლად, დაწერა ნარკვევები ჩვენი ქვეყნის ისტორიის მრავალ საკითხზე. მ. ბროსემ წინ წასწია ფეოდალური ქართული საზოგადოების შინაგანი მდგომარეობის შესწავლის საქმე, მის მადიარ მეცნიერულ მემკვიდრეობას ქართული ისტორიოგრაფია გადაუხვდა ახალი, ბურჟუაზიული ისტორიოგრაფიის საფეხურზე.

1839-1840 წლებში ბროსემ ჯერ აკადემიაში, ხოლო შემდეგ პეტერბურგის უნივერსიტეტში წაიკითხა ლექციების კურსი საქართველოს ისტორიაში, ქართული ენისა და კულტურის შესახებ.

ბროსეს მხარდამხარ პეტერბურგში მუშაობდა ცნობილი ქართველი ლექსკოლოგი და ისტორიკოსი დავით ჩუბინაშვილი (1813-1891), რომელმაც, მ. ბროსესთან ერთად, ვიზიტაჲ ქართული ისტორიული მატინეების გამოცემის მძიმე ტვირთი და რედაქტორობა გაუწია XVIII საუკუნის ქართულ მატინეთა შემცველ ტომს. შეადგინა და გამოაქვეყნა ქართული ლიტერატურის ორტომიანი ქრესტომათია, შეადგინა ქართული ენის, რუსულ-ქართული, ქართულ-რუსული-ფრანგული და სხვა ლექსიკონები. მასვე ეკუთვნის არაერთი საინტერესო გამოკვლევა ქართველი ხალხის უძველესი ისტორიის საკითხებზე.

1845 წელს, როცა პეტერბურგის უნივერსიტეტში გაიხსნა ქართული ენის კათედრა (რომელიც შემდეგ, 60-იან წლებში ქართული ენისა და ლიტერატურის კათედრად გადაკეთდა), მას პირველ ზღვამდგენელად დანიშნა პროფესორი დავით ჩუბინაშვილი.

პეტერბურგის ქართველოლოგიურ კერას დადი ლეილი მიუძღვის ქართული კულტურის წინაშე, მარტო იმის აღნიშვნაც კმარა, რომ იქ 1841 წელს დაიბეჭდა უცვლელი შოთა რუსთველის პოემა „ეფუხისტყაოსანი“, შეიქმნა ქართული ლიტერატურის ქრესტომათიები, გამოქვეყნდა ისტორიული მატინეები.

ქართველმა მეცნიერებმა იმ ხანებში სხვა ღონისძიებშიც გამოიჩინეს თავი. 40-იან წლებში რუსეთში მოღვაწეობდა გამოჩენილი ფიზიკოსი, ჩვენი თანამემამულე პეტერ როზნანის ძე ბაგრატიონი (1818-1876), რომელმაც დაამუშავა ოქროს მოპოვების ახალი მეთოდი (ციანიურების წესი), მიაგნო ახალ გალვანურ ელემენტებს, აღმოაჩინა ახალი მინერალი (ბაგრატიონიტი) და სხვა. იგი თანამშრომლობდა სახელგანთქმულ ფიზიკოს მ. გ. იაკობისთან.

ფრად გაითქვა სახელი გაბრიელ ქიქოძის ფსიქოლოგიურმა ნაშრომმა: «Основания

опытной психологии» (1856 წ.), რომელსაც სპეციალური რეცენზიითა და მოწონებით გამოემართა ნ. ა. დობროლუბოვი. მრეზნედავად იდეალისტური თეალანზრისისა, ვ. ქსქიძის ნაშრომი გამოირჩეოდა ფსიქოლოგიური საკითხების ღრმა მეცნიერული დაყენებით და საფუძვლიანი განხილვით, გადმოცემის ორიგინალური მეთოდით, ფაქტური მასალის სიუბიეით.

XIX საუკუნის 20-30-იანი წლებისათვის მეცნიერული მუშაობა გამოცოცლებულია თვით საქართველოშიც აქ, პირველ რიგში, უნდა დაეკასხელოთ ნიკო დადიანის (1780-1830) ერეკლე ისტორიული ნაშრომი „ქართველთა ცხოვრება“. ეს ნაშრომი ქართული ისტორიოგრაფიის ღრმადიანი შიგნი ძეგლია. ნ. დადიანი აგრძელებს ძველ ქართულ მეშტატანეთა საუკეთესო ტრადიციებს, კრიტიკულად გადმოსცემს ჩვენი ქვეყნის ძველ თავგადასავალს (ერთიანობის, შთლიანობის თეალანზრისით), ქუშმარტიუბისა და უტყუარობის ნიშნით აღწერს მის დროს დასავლეთ საქართველოში მომხდარ მოვლენებს. XIX საუკუნის პირველი მეოთხედის საქართველოს იტორიისათვის ნ. დადიანის ნაშრომს პირველწყაროს მნიშვნელობა ენიჭება.

ნ. დადიანს ეკუთვნის, აგრეთვე, ფრად საინტერესო ორიგინალური ისტორიული ძეგლი „დასტურება“ (1818 წ.).

1832 წელს პირველ ქართულ ჟურნალში სოლომონ ლოდაშვილი აქვეყნებს უაღრესად საინტერესო წერილებს ჩვენი ქვეყნის ლიტერატურის, ისტორიის და, საერთოდ, კულტურის საკითხებზე. განსაკუთრებით გამოირჩევა „ქართული ლიტერატურის ისტორიის შიშობილეა“, რომელიც საკითხის ღრმა ცოდნით, ქართული შერლობისაში სიყვარულითა და პატრიოტული სულისკვთებითაა გაფლნული. ამავე ხანებში იწყებს მოღვაწეობას დიდად განათლებული და ერადირებული ქართველი ისტორიკოსი პლატონ იოსელიანი (1809-1875), რომელიც ხელს უკიდებს საქართველოს ისტორიულ ძეგლებს აღწერას და შესწავლას, ძველ ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებს გამოქვეყნებას, მისი მრავალრიცხოვანი ნაშრომები ამ დარგში დიდად უწყობდნენ ხელს საქართველოს ისტორიის დოკუმენტურ ბაზის გაფართოებასა და განმტკიცებას.

საქართველოს სიძველეთა შესწავლის საქმეში ნაება ნიკოლოზ ჩუბინაშვილი (1790-1847), რომელმაც ერთმა პირველთაგანმა განახორციელა არქეოლოგიური მოგზაურობანი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეთში. მანვე დიდად ღვაწლი დასდო ქართული ლექსიკონების შექმნა-შემუშავების საქმეს.

40-50-იან წლებში საქართველოს ისტორიით დაინტერესებულ პირთა წრე განუტრედალ ფა-

როდესაც საქართველოს სიძველეთა აღწერას და შესწავლას ხელს შეუწყობდა ქართული და რუსი ინტელიგენციის წარმომადგენლები: დ. მელიქიანე, ბ. ბაქრაძე, ბ. ბაქრაძე, ბ. ბაქრაძე და სხვები.

როგორც ვხედავთ, საქართველოშიც ისევე, როგორც პეტერბურგში, ქართველ მეცნიერთა მუშაობის ასპარეზი ამ პერიოდში უზირატისად ისტორიულ-ლიტერატურულია, ეს იყო ბუნებრივი შედეგი ქართველი ხალხის პოლიტიკური მდგომარეობისა იმ ხანებში. ეს იყო ქართველი ხალხის თავისებური პასუხი ეროვნულ შევიწროებაზე, მისი ეროვნული კულტურის უკუღმობილებაზე ცარიზმის მოხელეების მიერ.

ამრიგად, XIX საუკუნის 60-იან წლებამდე საქართველოში უმადლესი განათლების, მეცნიერული მუშაობის და უმადლესი სასწავლებლის დაარსების საკითხში ორ ტენდენციას ვხედავთ: ერთი მხრივ, რუსეთის მთავრობა დანებრეკებულა საქართველოსათვის მოხელეთა უმადლესი კვალიფიკაციის კადრების მომზადებით, რაც მის სკოლებსა ქვეყნის მმართველობის სისტემის გაუმჯობესებისათვის, ქვეყნის კოლონიურად უკეთ ათვისებისათვის, თავისი მიზნების და ინტერესების უკეთ დაკმაყოფილებისათვის.

მეორე მხრე, ჩვენ ვხედავთ ქართველი ხალხის მოწინავე შეილებების დაუცხრომელ ზრუნვას ქართული მეცნიერული აზროვნების, ქართული კულტურის განვითარებაზე, ზრუნვას კულტურისა და მეცნიერების მუშაობა ახალი კადრების მომზადებასა და აღზრდაზე. ეს მოღვაწეობა იყენებდა საკითხს თბილისის უნივერსიტეტის გახსნის აუცილებლობის შესახებ და ამ საკითხს მჭიდროდ უკავშირებენ საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გაშლისა და გაძლიერების ამოცანებს. მათი მოღვაწეობა თანდათანობით ამზადებს საფუძველს საქართველოში უმადლესი სასწავლებლის და მეცნიერული კვლევა-ძიების ცენტრის დაარსებისათვის.

ეს ორი ტენდენცია, ორი მიმართულება, კიდევ უფრო მკვეთრად უპირისპირდება ერთმანეთს XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან, როცა საქართველოში ახალ საფეხურზე აღის სოციალ-ეკონომიური ურთიერთობა, ძლიერდება ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, მწვავედება კლასობრივი და იდეოლოგიური ბრძოლა.

* * *

XIX საუკუნის 60-70-იანი წლები საქართველოს ისტორიაში ბრწყინვალე გარდაქმნების ხანაა. ბატონყმობის გაუქმებამ და სხვა ბრწყინვალე რეფორმებმა მნიშვნელოვნად შეუძლებს სახე ჩვენ ქვეყანას. ეს ხანა ჩვენს „მნათობი“, 9.

საზოგადოებრივ ცხოვრებაში აღნიშნა ახალი იდეური მიმართულებები, თერგდალეულთა რევოლუციურ-დემოკრატიული იდეოლოგიის განვითარება. ეს იყო ახალი ეტაპი ქართულ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლაში, ახალი ეფიზიში ცარიზმისა და ექსპლოატორული წყობილების წინააღმდეგ. ეს იდეოლოგია აღმოცენდა საქართველოს მშრომელი მოსახლეობის რევოლუციური მოძრაობის გაძლიერების საფუძველზე და სწორედ ამ მშრომელი მოსახლეობის ინტერესებს გამოხატავდა. თერგდალეულები თავიანთი იდეოლოგიის განხორციელების მიზნებს ხალხის ფართო მასებზე ამყარებდნენ და ყველგვარი ექსპლოატაციის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ, საზოგადოებრივი ცხოვრების ყოველმხრივ დაკარგვით გარდაქმნის მოთხოვნიდნენ. მთელი მათი მოღვაწეობა, მათი ნაზრები და იდეები ჰემანობისა და განმანათლებლობის, რევოლუციური დემოკრატიზმისა და პატრიოტიზმის სულისკვეთებით იყო გამსჭვალული. თერგდალეულები ქართველი ხალხის ნამდვილი გულშემოკავებები და მისი ინტერესებისათვის თავდადებული მებრძოლები იყვნენ.

თერგდალეულთა მოღვაწეობას უნივერსალური ხასიათი ჰქონდა. არ არსებობდა არც ერთი საკუთრატო საზოგადოებრივი საკითხი, არ იყო ქართველი ხალხის ცხოვრების არც ერთი მხარე — არც ენა და ლიტერატურა, არც მეცნიერება და ხელოვნება, არც განათლების საქმე და არც ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიური თუ პოლიტიკური ცხოვრება, რომელიც თერგდალეულთა ყურადღების და ზრუნვის გარეშე დაჩვენდებოდა. ისინი არც ერთ ასპარეზს არ გაუბრუნდნენ და ყველგან თან მიჰქონდათ ხალხის განთავისუფლებისათვის ბრძოლის ნაპერწკალი.

განათლების დარგში თერგდალეულებმა ახალი და მოწინავე იდეები წამოიყვანეს, ისინი იბრძოდნენ ხალხის ფართო მასების განათლებისათვის, ახალგაზრდობის სწავლა-აღზრდის მშობლიურ ნიდაგზე დაფუძნებისათვის. თერგდალეულები ქვეყნებდნენ მოზარდი თაობის მრავალმხრივ და პარპონიული აღზრდის აუცილებლობას, თეორიული ცოდნის პრაქტიკულად გამოყენების უნარის გამოუმუშავებას ქართველ ახალგაზრდობაში, ხალხის, სამშობლოს უანგარო სამსახურისათვის მუდამ მზადყოფნის აღზრდის მიზმი.

თერგდალეულთა იდეოლოგიიდან, მათი ბრძოლის პროგრამიდან ლოგიკურად გამოიძინარეობდა ჩვენს ქვეყანაში უმადლესი სასწავლებლის, უნივერსიტეტის დაარსების მოთხოვნა. როგორც ქვემოთ დავენიშნავთ, მათი ეს მოთხოვნა ქართველი ხალხის სოციალური და ერო-

ენული განათვისუფლების ინტერესებს ემსახურებოდა.

60-იან წლებში საქართველოში უმაღლესი სასწავლებლების დაარსების საკითხი საზოგადოებრივი მსჯელობის საგნად იქცა. არსებობს ცნობა, რომ 1861 წელს ქუთაისში ჩასულ იმპერატორ ალექსანდრე მეორეს ქუთაისის გუბერნიის თავდაზნაურობამ სთხოვა საქართველოში უნივერსიტეტის გახსნა, მაგრამ იმპერატორმა ეს თხოვნა უუფრადღებოდ დასტოვა.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ 60-იან წლებშივე საქართველოში უნივერსიტეტის დაარსების იდეას მხარს უჭერდნენ და თანაუგრძობოდნენ რუსეთის მოწინავე ინტელექტუალებს მთავრობის წინააღმდეგელები. ასე, მაგალითად, ვრონა მთავანია, მოსკოვის უნივერსიტეტის პროფესორმა, ცნობილმა ისტორიკოსმა ნ. პ. პოგოდინმა, საქართველოში ყოფნის დროს, 1860 წელს, კავკასიის მთავრობას ა. ი. ბარიატინსკის წარუდგინა მოხსენებათი ბარათი თბილისში უნივერსიტეტის გახსნის აუცილებლობის დასაბუთებით. მანვე შეადგინა ამ უნივერსიტეტის პროექტი. ნ. პოგოდინი იმუშავებდა ქართველებისა და სომხების მდიდარ უმჯულეს კულტურას, როგორც ამ ხალხებისათვის უმაღლესი სასწავლებლის გახსნის საკმაო საფუძველს. მით უმეტეს, რომ, შეინიშნება ნ. პოგოდინი, უმაღლესი განათლება დღეს უკვე გადაქცეულია ყველა კულტურული ენის პირველი მოთხოვნილებების საგნად.

ნ. პოგოდინის პროექტი ითვალისწინებდა თავდაპირველად უნივერსიტეტის არასრული სახით შექმნას, მხოლოდ ზოგიერთი კათედრის დაარსებას და შემდეგში, სახსრების მიზეზებით, ახალი კათედრების ჩამოყალიბების გზით, მის გაფართოებას. პროექტში დასახელებული იყო ეს კათედრები და ის პირები, რომლებიც, პროექტის ავტორის აზრით, გაუძღვებოდნენ კათედრების მუშაობას. ასეთები იყვნენ: პლ. იოსელიანი და დამირტი ბაქრაძე — საქართველოს ისტორიის დარგში, ივანოვი — სომხეთის ისტორიაში, ბარტოლომი — მუსულმანური აღმოსავლეთის ისტორიაში, ფადევი — კავკასიის ომების ისტორიაში, ვრაგორევი — რუსეთის ისტორიაში და ა. შ.

ნ. პოგოდინის ეს პროექტი მთავრობამ უუფრადღებოდ დასტოვა. კიდევ მეტი, რამდენიმე წლის შემდეგ კავკასიის ადგილობრივი მთავრობის ოფიციოზში, გაზეთ „Кавказ“-ში გამოქვეყნდა წერილი, რომელიც შეიცავდა თბილისში უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების მიზანშეუწონლობის მტკიცებას. წერილის ავტორის აზრით, კავკასიაში ჯერ კიდევ არ იყო მომზადებული საფუძველი უნივერსიტეტის გახსნისათვის, არ იყო იმდენი საშუალო სასწავლებელი, რომ უმაღლესებისათვის საჭირო მსხენელია კონტინგენტი მომზადებულიყო. ავტორი

ამტყობდა, რომ საჭიროა ჯერ საშუალო განათლების საქმე მოგვარდეს, ვაჩხარდოს საშუალო სასწავლებელია რაოდენობა და შემდეგ უმაღლესი სასწავლებლის მოთხოვნა. ამ მხრივ და მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლება დისკუსია უმაღლესი სასწავლებლის გახსნის საკითხით. ეს იყო მთავრობის ოფიციალური თვალსაზრისი, უნივერსიტეტის დაარსებას საკითხითა მთავრობის უარყოფითი დამოკიდებულების თავისებურია დასაბუთება.

«Кавказ»-ის ამ წერილს პრესაში ფართო გამოხმაურება მოჰყვა. თერგდალეულები, ილქავეელების მეთაურობით და უწყალებლო დედგენ ქართველი, ხალხის ამ ერთ-ერთი სასოცოცხლო მოთხოვნის დაცვის პოზიციებზე. გამოჩენილმა თერგდალეულმა გიორგი წერეთელმა რამდენიმე წერილი უძღვნა თბილისში უნივერსიტეტის დაარსების აუცილებლობის საკითხს და მოსთვის ჰყველა სიღრმითა და მრავალმხრივობით გააშუქა იგი.

გიორგი წერეთელი საქართველოში უნივერსიტეტის დაარსების საკითხს ფართო ისტორიული თვალსაზრისით უდგებოდა. იგი აღნიშნავდა, რომ რუსეთთან შეერთებამ ჩვენი ქვეყანა ევროპის დანუკვშირა. საუკუნის პირველ ნახევარში, სანამ კავკასიაში ომები მიმდინარებდა, წინა პლანზე სამხედრო-პოლიტიკური ამოცანები იდგა, რეფორმის შემდეგ კი დარბაზ შეიკვალა, ახალი ვითარება მალაყვალაფიკურ სპეციალისტებს მოითხოვს. ამას სჭირდება უმაღლესი განათლება, უმაღლესი სასწავლებელი. შემდეგ, აქვე, გ. წერეთელი ქართველი ახალგაზრდების რუსეთში სწავლის საძველებზე მიუთითებს და დაემატებით ამბობს, რომ უმაღლესი სასწავლებელი ადგილობრივ უნდა გაიხსნასო. როგორი უნდა იყოს ეს სასწავლებელი? სვამს კითხვას გიორგი წერეთელი ღია იქვე პასუხობს. ეს უნდა იყოს უნივერსიტეტი. ვერც ერთი ვიწრო-სპეციალური სასწავლებელი (საინჟინრო, ტექნიკური, სამედიცინო და ა. შ.) ვერ დააქაფოფილებს ჩვენი მხარის, ჩვენი ხალხის მოთხოვნისთვის. ვიწრო სპეციალობის პირები, უყუთო მათთვის ადგილობრივ საქმე არ გამოიწიანა, ადგილად წავლენ სხვაგან და საყოთარ სამშობლოს მოწყვებანთ. სულ სხვაა უნივერსიტეტი — განაგრძობს გ. წერეთელი — იგი კაცს საზოგადო განათლებას აძლევს, საქმეს ზედიდან დასურბებს, „უნივერსიტეტი ზრდის ისეთ ახალგაზრდობას, რომელთაც სისხლში აქვს გამჭრადი საზოგადოების საკითხი წოდება. ის რვეულებების გონების საფებოლო ადევნებს საზოგადოების საქმეს თვალს და სადაც ვასაჭირია იქ ეტანება“, კარგი უნივერსიტეტისათვის უმაღლესი კაცს ვერცერთი სასწავლებელი ვერ გაუხსნას გონებას და ვერ გააგებინებს ხალხის საჭიროებას და მოთხოვნილებას“. ამრიგად, შედარებით სპეციალურ უმაღლეს სასწავლებ-

ლებთან, უნივერსიტეტს ამჟამად უპირატესობა ენიჭება და ენიჭება სწორედ საქართველოს იმპერიული მღვდლობრობის შესაბამისად. საეკლესიო კვირების ცოდნა, მისი სიმდიდრის გამოყენება, ახალი დროის შესაფერისი საქმიანობა — აი, რა შედეგს მოჰყვება ჩვენში უნივერსიტეტის დაარსებას. გ. წერეთელი წერდა: „უნივერსიტეტი გაიხსნა ჩვენში გონებით ცხოვრებას და ქუეის მოძრაობას; უნივერსიტეტის შემწეობით ჩვენი მეურნეობა, ჩვენი ვაჭრობა, ჩვენი საზოგადო ცხოვრება წინ წაიწედა; უნივერსიტეტის წყალობით ჩვენ გავიცნობდით ჩვენ თავს, ჩვენ შევიტყობდით — რამდენი სიბედობა, რამდენი სიუხვე მიუტოა ჩვენი ქვეყნისათვის ბუნებას და მისივე შეწევნით ამ სიბედობის გამოყენებას დავისწავლიდით. ერთ სიტყვით, ვერ ჩამოთვლის კაცი იმ სარგებლობას, რომელსაც ჩვენ უნივერსიტეტი მოგვცა — სინტერესთა აღიზნება, რომ გიორგი წერეთლის აზრით უნივერსიტეტი — „უნდა გაიხსნას ჩვენსავე ნიადაგზე“.

როგორც ვხედავთ, უნივერსიტეტის დაარსების მოთხოვნას აქ სადრეულად უდევს ქვეყნისა და ხალხის კონკრეტული სამსახურის იდეა და არა საერთოდ განათლების სურვილი. ქვეყნის ილორინება, ყველაზე და ყველა უბანზე, სადაც მას უჭირს — აი, უნივერსიტეტის მოთხოვნის მთავარი მიზანი. უნდა ვაღიაროთ, რომ უნივერსიტეტის დაარსების, მისი მნიშვნელობის ასეთი დასაბუთება საყვეთი შეესაბამებოდა ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ახალ დონეს, თერგდალეულთა სამოქმედო პროგრამის მოთხოვნებებს.

თერგდალეულები კონკრეტულად იხილავდნენ უნივერსიტეტის დაარსების შესაძლებლობას, მისთვის სათანადო პირობების არსებობას — არარსებობის საკითხს, როგორც ვთქვით, მთავრობას არავითმოდ განუცხადებია, რომ მხარე არ არის მიმზადებული უნივერსიტეტის გასასწავლად არ არის სტუდენტთა კონტინენტი, არ არიან პროფესორ-მასწავლებლები, რომლებიც ისტრუქტენ თბილისში იმუშაონ და სხვა. ეს მოსახრება მთავრობის დიდმოხელეებს 60-70-იან წლებშიც არავითმოდ გაუმეორებიათ. სწორედ ამის საპასუხოდ ჩვენი სამოციანეულები კონკრეტული მასალის საფუძველზე უჩვენებდნენ, რომ ჩვენში უკვე იყო უნივერსიტეტში შესვლის მსურველთა საჭირო კონტინენტი, რომ ამირკვიკვაისის 4 კლასიკური გიმნაზია უკვე იძლეოდა 100 კერძოდმთავრებულს და თუ კიდევ 3 პროგრამაზე გადაკეთებოდა გიმნაზია, ეს დამატებით 100-მდე კერძოდმთავრებულს მოგვცემდა: ამას გარდა, ბევრი შინ ემზადებოდა, და ესეც, ზრდიდა უნივერსიტეტში შესვლის მსურველთა რიცხვს. და ბოლოს, თერგდალეულთა აზრით, რუსეთში მოსწავლე ბევრი ქართველი ახალგაზრდა მოამუ-

რებად სამშობლოს და მოიხსრებდა მშობლიურ უნივერსიტეტში სწავლას. ამრიგად, უნივერსიტეტისათვის საჭირო მოსწავლეთა კონტინენტი უამრავად უზრუნველყოფილი იქნებოდა.

თერგდალეულთა აზრით, არც პროფესორ-მასწავლებელთა სიმცირეს უნდა გამოეწიოთ შიში. გ. წერეთელი ასაბუთებდა, რომ თბილისში სამუშაოდ სიამოვნებით ჩამოვლენ სხვადასხვა დარგის სპეციალისტები, ვინაიდან აქ ისინი აპოვნებენ მათი მეცნიერული დაკვირვებისათვის ახალ ქვეყანას, მათ სამუშაოება ეწეებით უშუალოდ შეისწავლონ საქართველოსა და მთელი კავკასიის ჭარ კიდევ სრულად ზღუდლებული მრავალფეროვანი სამყარო, მისი ბუნება, მეცნიერეულთა, ცხოველები, წილიანური სიმდიდრე, ენა, ლიტერატურა, კულტურა და სხვადასხვა თერგდალეულები არ კმაყოფილდებოდნენ მხოლოდ ადგილობრივ ჭრესში გამოვლით, ისინი ამავე საკითხებზე ლაპარაკობდნენ სათავადაზნაურო კრებებზე, საღამოებზე, ყოველგვარი შეკრების დროს. მათ, გ. წერეთლის მოწოდებით, ცალკე უგანაკვიცი კი დაუბეჭდიდით ამ საკითხზე და უფასოდ დაეთრებიათ საზოგადოებაში. დაბოლოს, მათ რუსეთის პრესაშიც გამოაქვეყნეს წერილები.

60-70-იან წლებში უნივერსიტეტის დაარსების საკითხზე ასეთი ფართო კამპანიის გაჩაღება ყარავდა მეოთხთებზე თუ არ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ამ საკითხს ჩვენი თერგდალეულები, ქართველი ხალხის სახელოვანი შვილები. როგორც ვხედავთ, აქაც, ისევე როგორც 30-იან წლებში, უნივერსიტეტის დაარსების იდეა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ინტერესებს ესაბუთება და შედის თერგდალეულთა საბრძოლო პროგრამაში. ეს არის ერთ-ერთი სამაყო ფერეული ჩვენი უნივერსიტეტის დაარსებისათვის ბრძოლის ისტორიაში.

ასეთი ფართო კამპანიის გაჩაღება უნივერსიტეტის საკითხზე ზელს უწყობდა მის პოპულარიზაციას. 1871 წელს თბილისში ჩამოსულ იმპერატორ ილექსანდრე მეორეს ქართველი თავადაზნაურობის მოწინავე ნაწილმა, ი. კვაჭავაძის თაოსნობით, განმეორებით წარუდგინა თხოვნა თბილისში უნივერსიტეტის გახსნის თაობაზე, მაგრამ ეს თხოვნა ამყარადაც ყურადღების გარეშე იქნა დატოვებული. უნდა შევნიშნოთ, რომ ქართველი თავადაზნაურობის ეს თხოვნა ამყარადაც ერთსელოვანი არ ყოფილა. თავადაზნაურთა მნიშვნელოვანმა ნაწილმა იმპერატორს თბილისში კადეტთა კორპუსის დაარსება საზოგადო. მთავრობის არც ეს თხოვნა დაუწყაყოფილებია.

70-იან წლებში მთავრობის დამოყოფილებმა უმოდესი სასწავლებლის დაარსებისადმი ისევე უარყოფითი ჩივბოდა და მთავრობის ამ პოზიციის ცვლა იგივე მოსახრებები ედო საფუძვლად რაც ადრე. მთავრობის ოფიციოზი გაზე-

თი «Кавказ»-ი 1879 წელს კვლავ იმეორებდა იმავე არგუმენტებს უნივერსიტეტის დაარსების მიზანშეწონილობის წინააღმდეგ, რაც აღარც არავითარხდ გამოთქვამს. ქართველ მოღვაწეებს წინ კიდევ დაიბრუნა პრეტორის გზა ევროთ.

XIX საუკუნის 60-70-იანი წლების ბერძენ-ახოელი რეფორმების შემდეგ ჩვენი ქვეყანა მტკიცედ დაადგა კაპიტალისტური განვითარების გზას. განუზრუნვლად წინ მიდიოდა მრეწველობა, ვითარდებოდა სავაჭრო მიწათმოქმედება, ფართოვდებოდა მხარის (შინაგანი თუ საგარეო), სასაქონლო წარმოება და ა. შ. მრეწველობაში ჩნდებოდა მსხვილი საწარმოები, სადაც ზღლის შრომის თანდათანობით მიანქანები ცდიდნენ, ხორციელდებოდა ტექნიკური გადართობა, საფუძველი ეყრებოდა ქვეყნის კაპიტალისტურ ინდუსტრიალიზაციას. ამ დროს გაქაფოდა რკინიგზები, აღმოცენდებენ გზებს. აწინაგრძელებდნენ ნავსნობის, შავ ზღვაზე და საქართველოს შინაგან გზებზე, სწრაფად აზრდება საქართველოს ქალაქები. საქართველოს სოფლის მეურნეობაში მომრავლდა ე. წ. ფერმერული მეურნეობების რაოდენობა, ზღვება ჩვენი ქვეყნის ამა თუ იმ კუთხის სპეციალიზაცია სასოფლო-სამეურნეო კულტურის წარმოების დარგში. მეურნეობის ფეოდალური სისტემა თანდათანობით იცვლებოდა კაპიტალისტურით.

ბერძენი რეფორმები შეეხო ცხოვრების მრავალ მხარეს. საქალაქო თეოკრატიული სისტემა (1874 წ.) საზოგადოებრივ ასპარეზზე გზა გაუხსნა ახალი ძალების გამოსვლასა და კაპიტალიზმს, კაპიტალისტური თაოსნობის განვითარებას.

ქვეყნის ეს ძლიერი გარდაქმნის პროცესი არ შეიზღუდებოდა არ შეზღუდვდა განათლებისა და, ეკონომიკა, უმაღლესი განათლების საქმესაც, თავისი კვლავ არ დაემჩნია მასზე. და მართლაც კაპიტალიზმის განვითარების პირობებში XIX საუკუნის 80-იან წლებში საქართველოში უნივერსიტეტის დაარსების მოთხოვნას გვერდში ამოუდგა ჩვენი ქვეყანაში პოლიტიკური და აზრების აზრი და უმაღლესი სასწავლებლის ტიპის საკითხზე ჩვენს საზოგადოებრივებაში ცხარე კამათი გაიმართა.

საქართველოში უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების საკითხი ამ ხანაში ქ. თბილისის თეოკრატიული სისტემა წაიშალა. აქვე აქტიური როლი შეასრულა დიპლომატიკის შესანიშნავმა წარმომადგენლებმა ითამაშეს. 1880 წელს 8. ნიკოლაძემ, პ. იზმალოვმა და სხვებმა მიიმხრეს ქ. თბილისის გამგეობის ერთი ნაწილი (გ. ვეზულოვი, პ. გამბაროვი, სენდუკიანი და სხვანი) და წამოაყენეს თბილისში უნივერსიტეტის გახსნის მოთხოვნა ქალაქის გამგეობა ამ დროს ემზადებოდა იმერეთის ალექსანდრე II მეფობის 25 წლისთავის აღსანიშნავად და უნივერსიტეტის დაარსების მოთხოვნად სწორედ ამ თარიღს დაუკავშირეს.

ჩვენს იმედოვნებდნენ, რომ იმპერატორი ამ „საზღვრო“ თარიღთან დაკავშირებით მიიღებდა თბილისში უნივერსიტეტის გახსნაზე დათანხმებას.

1880 წლის 16 თებერვალს ქ. თბილისის გამგეობის სხდომაზე, როცა შემოსხენებული საკითხი იხილებოდა, გამგეობის ერთ-ერთი წევრი ლ. კ. ელიმირზოვი გამოვიდა წინადადებით, მოეთხოვათ არა უნივერსიტეტის, არამედ პოლიტიკური გახსნა თბილისში. ლ. ელიმირზოვის აზრით, პოლიტიკური მოთხოვნა უფრო შეეფერებოდა ჩვენი მხარის ინტერესებს, ვიდრე უნივერსიტეტისა. უნივერსიტეტიდან — აცხადებდა ლ. ელიმირზოვი — არაკეთილსამედო ხალხი გამოდის და მთავრობა არ დაგვეთანხმება მის გახსნაზე. ლ. ელიმირზოვის აზრს ქალაქის გამგეობაში საქალაქო ბევრი მომხრე ამოუჩნდა. ვიმართა კამათი და ბოლოს გამგეობამ კომპრომისული გადაწყვეტილება მიიღო. უნივერსიტეტი და ან პოლიტიკური.

ქალაქის გამგეობის იმავე სხდომაზე დასაწყისი მიეცა უნივერსიტეტთან დაკავშირებით კიდევ ერთ სისარგებლო საქმეს — უნივერსიტეტისათვის საჭირო სახსრების შეკრებას, გამგეობის დადგენილებაში ეწერა: „თუ მთავრობა თბილისში უნივერსიტეტს ან ტექნოლოგიურ ინსტიტუტს გახსნის, ქალაქი თავის შრომით მსცემს იმით საზოგადოების ადგილს და ამას გარდა 100.000 მანეთს იმ სახლის ასაშენებლად“. ამით დაიწყო უნივერსიტეტის შენობისათვის საზოგადოებრივი სახსრების გადღება. მალე ქუთაისშიც გადასდო უნივერსიტეტისათვის 40.000 მანეთი. შემდეგ კი ამას მოჰყვა შეწირულებათა მთელი ნაკადი სხვადასხვა ქალაქებიდან, ორგანიზაციებიდან თუ კერძო პირებისაგან.

ქ. თბილისის ქალაქის გამგეობის ამ თაოსნობამ ქართული საზოგადოებრივობის ცხოველ გამომხატვენი გამოიწვია. დიმიტრი ყიფიანმა თბილისის ქალაქის თავს ოფიციალურად გუგუზავა მადლობის წერილი და ქება-დიდებათ შეამო ქალაქის გამგეობის ეს გადაწყვეტილება.

უნივერსიტეტის დაარსების საკითხი ისევ დიდ ადგილს იკავებს ქრწინალ-გაზეთების ფურცლებზე. ამ საკითხს ეხმაურებოდა სომხეთში და აზერბაიჯანშიც. სომხურ გაზეთში „მეღუთ იოსტანში“ დაიბეჭდა წერილი, რომელიც საგნებით იწონებდა და მხარს უჭერდა ამიერკავკასიაში უნივერსიტეტის გახსნის მოთხოვნას.

იმავე წელს (1880 წ.) ცნობილი ვახდა, რომ კავკასიის სასწავლო ოქტის მრწინველს ი. იანოვიციის მთავრობის წინაშე აღმართა საკითხი პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტის თბილისში გადმოტანის შესახებ. მაგრამ ამას არავითარი შედეგი არ მოჰყოლია.

ამ საერთო გამოცოცხლებს ეამს, გამოჩინი-

ლმა ქართულმა პედაგოგმა და საზოგადო მოღვაწემ იაკობ გოგებაშვილმა წამოჭრა საკითხი უნივერსიტეტის გახსნისათვის ჩვენი ხალხის შიდაყოფის შესახებ. „შეად ვართ?“ — ამ სათაურით მან გამოაქვეყნა წერილი გზით „დროება“. ში და საუბარი აღძრა იმის შესახებ, შეძლებენ თუ არა ქართველი ახალგაზრდები თავიანთი ქვეყნის საკეთილდღეოდ გამოიყენონ უნივერსიტეტი, თუ ამ სასწავლებლით სხვა ერის წარმომადგენლები ისარგებლებდნენ. ი. გოგებაშვილს ამ უნივერსიტეტის მსმენელთა ეროვნული შეზღვევნილობის საკითხი აწუხებდა. მისი აზრით, ვინაიდან საშუალო სასწავლებლებში ქართველ მოსწავლეთა რიცხვი შედარებით ცოტა იყო, უნივერსიტეტშიც უპირატესად სხვა ეროვნების ახალგაზრდები მოხვდებოდნენ. „ჩვენმა საზოგადოებამ — წერდა ი. გოგებაშვილი — კარგად უნდა შეიგნოს, რო თუ ამ რაშდენიშე წლის განმავლობაში ქართველთა რიცხვის სასწავლებლებში არ მიიყვანს იმ ნორმამდე, იმ ხარისხამდის, რომელიც შეესაბამება ჩვენი ერის რაოდენობას და იმ ადგილს, რომელიც სჭირია და უნდა ექიროს მის ეკუთვნიან ხალხთა შორის, მაშინ უნივერსიტეტის გახსნის დროს სრულებით დაეშვება ესე იმ ახიჩებულ მონადირეს, რომელიც დიდი დანა საღამომდის ერთგულად გაიჭაბოდა ილა-ილასა, მწვერს კი, მისივე ფეცში დასაქმებულს იჭერდა მისი მგზობელი და ხარობდა“.

დიდი ქართველი პედაგოგისა და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მოღვაწის ეს გულსიტყვილი საუბრებით გასაგებია.

უნივერსიტეტის დაარსების იდეას ამ დროსაც გამოუვრსნდნენ მოწინააღმდეგეები (მაგალითად, ქ. აბოლიძის კლსიკური გიმნაზიის დირექტორი ლ. მარკოვი), რომელთა აზრითაც, მხარე ჯერ კიდევ არ იყო შიად უმაღლესი სასწავლებლისათვის ჯერ უნდა ეზრუნათ საშუალო სასწავლებლების გამარჯვებაზე, საშუალო სასწავლებლით ხალხის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებაზე და მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლებოდა ეფიქრათ უნივერსიტეტზე, უმაღლეს განათლებასზე.

ამ მოსაზრებებმა მძლავრი პრეტენსიები გამოიწვია. ქართულ პრესაში გამოქვეყნდა წერილები, რომლებშიც სასტიკად იყო გაკრიტიკებული ეს მოსაზრებები. არსად, არც ერთ ქვეყანაში — ვითხოვლობა გახ. „დროებას“ ერთ-ერთ კორესპონდენციისში — არ მოქცეულან ისე, რომ ჯერ საუბრით დაეკმაყოფილებინათ მოთხოვნილებები საშუალო სასწავლებლებზე და შემდეგ ეზრუნათ უმაღლესი სასწავლებლის გახსნაზე. ამერიკაში, საფრანგეთში და სხვა ქვეყნებში ძალიან კარგად ვრსობდნენ საშუალო სასწავლებლების ნაკლებობას, მაგრამ ამის გამო უნივერსიტეტის დაარსებაზე არსად უარი

არ უთქვამთ. კორესპონდენტი უარყოფს უნივერსიტეტის მოწინააღმდეგეთა მერტყე მოსაზრებასაც — მხარე ჯერ ეკონომიერად უნდა აღორძინდეს, მოლონიერდეს და უმაღლესი სასწავლებელი მხოლოდ ამის შემდეგ უნდა გაიხსნასო. ეკონომიერ მოთხოვნილებათა სრული დაკმაყოფილება — შენისნაეს ამის საბასტორდ კორესპონდენტი — არასდროს არ მოხდება და ამისი ლოღინი ამთა. ბირიქით, უმაღლესი განათლების დაწერგვაზე ახლაც უნდა ვიფიქროთ, ვინაიდან ეს თეათონ უკეთ შეუწყობს ხელს ქვეყნის ეკონომიერ აღორძინებას, ხალხის ეკონომიერ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას.

ერთი კორესპონდენტი (ს. ასკანელი) მოსკოვიდან გულისტყვილით წერდა: „რა საჭიროა საშუალო სასწავლებლები, რომლებიც აღუძრავენ ყმაწვილ კაცს სწავლა-მეცნიერების სიყვარულს, რა საჭიროა, ვიმეორებ თუ შემდეგ ამ აღძრულ სწავლის წყურვილს არ დაკმაყოფილებენ და განგებ ჩააგდებენ იმისთანა მდგომარეობაში, რომ მეცნიერებას მძებელი ხდება რუსეთის უწვეალი მსხვერპლი“, რუსეთის კლემატს ვერ იტანენ და იღუპებიანო.

თბილისში უნივერსიტეტის გახსნის იდეას 80-იან წლებში რუსეთშიც გამოეხამორნენ, რუსეთის პროტარესტმა პრესამ მხარი დაუჭირა მის საჭიროებას.

ამისობაში ქართული მეცნიერული აზროვნება იმეალობის გზით მიდიოდა. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში თერგდალუელთა მატერიალიზმი დაინერგა, სტობიქტაისტური და იდეალისტური თვალსაზრისი თანდათანობით იდეგენებოდა მეცნიერულ აზროვნების სფეროდან. ამ ეპოქის საზოგადოებრივ — მეცნიერული აზროვნების ბრწყინვალე წარმომადგენლებიან ი. გ. ჰაუჰეაქისა, ნ. ნიკოლაძისა, ა. წერეთელისა, გ. წერეთელისა და სხვებთან არა მარტო მატერიალისტური შეხედულებებს გზვდებით, არამედ არაიმეოთაოდ დიალექტიკური მეთოდის გამოყენების ცალკეულ შემთხვევებშიც. თერგდალუელთა მოწინავე მატერიალისტურმა და რევოლუციურმა იდეებმა ნიყოფიერი გავლენა მოახდინეს მეცნიერების ცალკეული დარგების განვითარებაზე.

ისევე როგორც აღარ, ამ ზანაშიც ძირითადად წინაურდება ჰემანტიარული მეცნიერებები: ისტორიოგრაფია, ფილოლოგია, ლიტერატურული კრიტიკა, სამართლისმეოღნეობა და სხვა.

ისტორიული კვლევა-ძიებების ცენტრმა, მ. ბროსის შემდეგ, პეტერბურგიდან საქართველოში გადმოიწააცლა. აქ პლ. იოსელიანმა და დ. ბაქრაძის ნყოფიერი მოღვაწეობის შედეგ-

გად უკვე იყო შემზადებული სათანადო პირობები. ისტორიულ კვლევა-ძიებათა აღიარებულ მეთოდურად ითვლებოდა ილია ქავჭავაძის მგვობარია და თანამებრძოლი, გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე (1827-1890). დ. ბაქრაძემ ქართული ისტორიოგრაფია განვითარების ახალ საფეხურზე აიყვანა: იგი ქართული ბერძენული ისტორიოგრაფიის ტრადიციული წარმომადგენელი იყო. დ. ბაქრაძემ გადალახა „ქართლის ცხოვრების“ მოძველებული სქემა და ახლებურად დააყენა საქართველოს ძველი ისტორიის საკითხები (ეთნოგენეზისის საკითხი, პარველყოფილ თემური წყობილების საკითხი და სხვა). დ. ბაქრაძემ ფართო ხასიათი მისცა დოკუმენტების მიხედვით ძველი საქართველოს შინაგანი წყობისა და განვითარების საკითხების შესწავლას, მან სცადა სოციალოგიური საფუძვლებზე დემყარებინა საქართველოს ისტორია (დუქსება მ. ბოლნის თვალსაზრისს), დაქალაქებში და თეორიულად დასაბუთება მოეძებნა ქართველი ხალხის ისტორიული პროგრესისათვის. დიმიტრი ბაქრაძე შრავალმზრავი მიღწევე იყო. თეორიულ კვლევით მუშაობასთან ერთად, იგი დიდ საზოგადოებრივ საქმიანობასაც ეწეოდა. მისი ინციტით დარსდა კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოება, რომლის შემადგომლობითაც სრულიად რუსეთის არქეოლოგთა V ყრილობა მოწვეული იქნა თბილისში (1881 წ.). ყრილობამ დიდი ბაჭი მისცა ჩვენი ქვეყნის ისტორიულ-ფილოლოგიურ და არქეოლოგიურ შესწავლას.

70-80-იან წლებში ისტორიულ სიძველეთა შეკრების საქმე ჩვენში საზოგადოებრივ საზრუნავად იქცა. ამ ხანებში არსდება სიძველეთა რამდენიმე საცავი. ერთ-ერთი ეკუთვნოდა დიდ ეროვნულ საზოგადოებას — „ქართველთა შრომის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“ (დაარსდა 1879 წ.), რომელიც დაუცხრომლად ზრუნავდა ხალხის ფართო მასების განათლებაზე, საქართველოს წარსულის შესწავლაზე. მეორე სიძველეთსაცავი შეიქმნა 1888 წელს საეკლესიო მუზეუმის სახით, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა გამოჩენილი ისტორიკოსი თეოდორე ეოზანაია (1854-1916). ამ სიძველეთსაცავებში თავს იყრიდა დიდძალი დოკუმენტური მასალა, ძველი ხელნაწერები, ნივთები.

სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოდიან ჩვენი ქვეყნის წარსულის მკვლევარები: მოსკოვი (1855-1934), ექვთიმე თაყაიშვილი (1863-1953), ნ. ხიზანაშვილი (1851-1906), ს. გორგაძე (1876-1929) და სხვანი. ფართოდ ვაიშალა ისტორიული მასალების შეკრების, კრიტიკული განხილვისა და გამოცემის სამუშაოები, გროვდებოდა ახალ-ახალი ცნობები, მდიდრდებოდა საქართველოს ისტორიის დო-

კუმენტური ბაზა. მკვლევართა ერთდღობის არეში ექცეოდა არა მარტო პოლიტიკური წარსულის ამსახველი მასალები, არამედ მკვლევარი საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური, იურიდიული, და კულტურული ცხოვრების შესახებ არსებული ცნობებიც. ვაფართოვდა კვლევის თემატიკა, გაუმკობესდა კრიტიკული ანალიზის მეთოდები. დიდად საყურადღებო იყო მრავალრიცხოვანი ეთნოგრაფიული მასალების გამოქვეყნება ამავე ხანაში.

პეტერბურგსა და მოსკოვში ქართველოლოგიურმა კვლევა-ძიებებმა უპირატესად ფილოლოგიურ-ლიტერატურული ხასიათი მიიღო. პეტერბურგში დ. ჩუბინაშვილის საქმის გამგზავლებელმა ალ. ცაგარელმა (1844-1929) შესანიშნავი ნაშრომები შექმნა. მანვე გამოაქვეყნა დიდძალი მასალა რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ XVIII საუკუნეში. მოსკოვში ნაყოფიერად იღვწოდა ალ. ხახანაშვილი (1866-1912).

მეცნიერების სხვა დარგთან უნდა აღინიშნოს ქართველი მეცნიერების მიერ ფიზიოლოგიისა და ქიმიის განვითარებაში შეტანილი წვლილი. მატერიალისტური ფიზიოლოგიის ბრწყინვალე წარმომადგენელი იყო ი. სენენოვის მოწაფე და მიმდევარი ივ. რ. თარხნიშვილი (1846-1908), რომლის მრავალრიცხოვანმა ნაშრომებმა ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის დარგში მთელი ეტაპი შექმნეს.

ქიმიის დარგში ნაყოფიერ მუშაობას ეწეოდნენ ოდესის უნივერსიტეტის გამოჩენილი პროფესორები პეტრე მელიქიშვილი (1850-1927) და ვასილ პეტრიაშვილი (1845-1908).

პ. მელიქიშვილმა აბორიგენული და ორგანული ქიმიის დარგში ოთხმოცამდე მეცნიერული ნაშრომი დაწერა. იგი იკვლევდა მეთვრ ნავთობს, მათ ქიმიურ ბუნებას, ატომურ ატონავობასა და პრაქტიკული გამოყენების შესაძლებლობას. კლასიკური გამოკვლევები შექმნა მან ზეინგებისა და ზემბაეების შესახებ. იგი მუშაობდა, აგრეთვე, სოფლის მეურნეობის პროდუქტთა ქიმიური შემადგენლობის დადგენაზე. ამ მიმართულებით მან განსაკუთრებით ინტენსიურად ვაშალა კვლევა საქართველოში ჩამოსვლის შემდეგ.

ვასილ პეტრიაშვილის მეცნიერული მემკვიდრეობა მეტად მრავალფეროვანია. იგი უპირატესად ფიზიკური და ტექნიკური ქიმიის დარგში მუშაობდა. დიდი მნიშვნელობისა იყო მისი გამოკვლევები ლენინის ტექნოლოგიის დარგში, აგრეთვე, რძის, კარაქის, ყველისა და სხვა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების ქიმიური შესწავლის ხაზით. ამ ორი დიდი ქართველი ქიმიკოსის მოღვაწეობა და მეცნიერული ღვაწლი შესანიშნავი ფურცელია ჩვენი მეცნიერული აზროვნების ისტორიაში.

• • •

XIX საუკუნის 90-იან წლებში ორჯერ წამოიჭრა თბილისში უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების საკითხი. პირველად 1894 წელს, როცა თბილისში ჩამოვიდა რუსეთის შინაგარე-მედიცინის და სახელმწიფო ქონებათა მინისტრი ა. ს. ერმოლოვი. სპეციალურად შექმნილმა კომისიამ იმსჯელა უმაღლესი სასწავლებლის ტიპის საკითხზე და მინისტრს პოლიტექნიკუმის დაარსება სანოვაე. პოლიტექნიკუმს ორი განყოფილება უნდა ჰქონოდა — სასოფლო და სამთო. მინისტრმა ეს თხოვნა უუფრადღებოდ დასტოვა.

ქ. თბილისის გამგეობამ მეორედ 1897 წელს დააყენა პოლიტექნიკუმის გახსნის საკითხი. ამ შემთხვევაში საკითხის წამოჭრა მოჰყვა მთავრობის მიერ ვარშავა და კიევი პოლიტექნიკუმების დაარსებას. თბილისის გამგეობა იმედოვნებდა, რომ მთავრობა ახლა მინც აღარ იტყოდა უარს თბილისში პოლიტექნიკუმის დაარსებაზე. კაბიტალის სწრაფი განვითარება რუსეთში გასული საუკუნის 90-იან წლებში დაბრუნებულ მთიანეთში და მთიანეთის მთიანეთში დასახლებების გადართობას. ქ. თბილისის გამგეობამ გადაწყვიტა ყოველწლიურად 30.000 მანეთი გაეღო მომავალი პოლიტექნიკუმისათვის. თბილისის გამგეობის გადაწყვეტილებას გამოეხმაურნენ სტავროპოლისში. ქუთაისში და ბათუმში ყოველწლიურად სამსამი ათასი მანეთი გაეღება აქისთვის. ხოლო ბაქოს ნავთისმრეწველთა საბჭომ თანხმობა განაცხადა ყოველწლიურად 17.000 მანეთი გამოეყო პოლიტექნიკუმისათვის. როგორც ხედავთ, უფრადღებო გადატანილი იქნა სპეციალური უმაღლესი სასწავლებლის — პოლიტექნიკუმის დაარსებაზე და ეს იმიტომ, რომ ამ აზრს რუსეთის მთავრობა უფრო ლოიალურად ეყიღებოდა.

საუკუნის დასმვეს ჩვენი მოწინავე ინტელექციონალი გ. წერეთლის სახით კიდევ ერთხელ გამოდის უნივერსიტეტის იდეის დაცვა. ვერნალ „კვალში“ გამოქვეყნებულ წერილებში გ. წერეთელი ამტკიცებდა, რომ პოლიტექნიკუმის დაარსებას აუცილებლად წინ უნდა უდლოდნ უნივერსიტეტის გახსნა, ასე იყო ყველგან, ვეროპასა და რუსეთში, ასე უნდა იყოს საქართველოშიც. გ. წერეთელი ამ წერილებში იმეორებდა ძველ არგუმენტებს — ქვეყნის საჭიროებანი, ვიწრო სპეციალისტებისათვის საჭიროებას შოვნის სიმწლე, მრავალმხრივ განათლებული თაობის საჭიროება და თელიდა, რომ საქართველოს ამჟამად საშუალო განათლების ტექნიკური პერსონალი დაეკმაყოფილებოდა.

ჩვენი პრესის ფურცლებზე გრძელდებოდა დავა უმაღლესი სასწავლებლის ტიპის საკითხზე გას. «Новое обозрение» პოლიტექნიკუმის საჭიროებას უჭერდა მხარს. ქ. თბი-

ლისის გამგეობაში ერთ აზრსაც ჰყავდა თავისი მომხრეები და მეორესაც. იყვნენ ინტელექციონალიებიც მეორეული ტიპის უმაღლესი სასწავლებლებს მთითხოვდნენ: უნივერსიტეტს, ტექნიკური განყოფილებებით, ან კიდევ პოლიტექნიკუმს, ზოგადასაგანმანათლებლო ფაქულტეტებით.

გრძელდებოდა საჭირო სახსრებს შეგროვებაც. 1898 წ. თბილისის საეროდორო საზოგადოებამ უმაღლესი სასწავლებლისათვის 50.000 მანეთის შეწირვა იყისრა. 1900 წელს თბილისის გამგეობამ ერთდროულად შესაწირავის სახით დამატებით 30.000 მანეთი გამოჰყო ამევე მინისათვის. შემდეგ მებმა მირზოვეებმა იყისრეს 25.000 მანეთის გაღება. კომერციულმა ბანკმა — 30.000 მანეთისა, ხოლო ა. ნ. თამაშვემა უმაღლესი სასწავლებლისათვის 600.000 მანეთის გაღება იყილდებულა. ეს თანხა პოლიტექნიკუმის შენობის აგებას უნდა მოხმარებოდა. ამის გარდა, 100.000 მანეთს თამაშვე სტატუტისათვის იძლეოდა ერთი სიტყვით, ამ შეწირულებებისაგან საკმით დიდი თანხა უნდა შემდგარიყო, მაგრამ ეს მხოლოდ მამინ, როცა მთავრობისაგან უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების ნებართვას მიიღებდნენ და საქმეს პრაქტიკულად შეუდგებოდნენ. ეს კი, როგორც ვნახეთ, უსაზღვროდ გაკინარდა.

ამრიგად, საუკუნე ისე დასრულდა, რომ ვერც მოწინავე ქართველმა ინტელექციონალმა და ვერც ლაბორატორი ზურჯუაზის წარმომადგენლებმა, რომელთაც პირველი უმატესად უნივერსიტეტის გახსნას ითხოვდნენ, მეორეში კი — პოლიტექნიკუმისას, სასურველ შედეგს ვერ მიადრეს. მთავრობა არ თობდა თავის პოზიციებს. უნივერსიტეტის დაარსების საკითხი საბჭოლო მემკვიდრეობად გადმოვიდა XX საუკუნეში, როცა ქვეყნის პოლიტიკური ასპარეზზე აქტიურად ამოქმედდა ახალი საზოგადოებრივი ძალა — რევოლუციური სოციალ-დემოკრატია, რომელმაც თავისი ნათელი კვალი უნივერსიტეტისათვის ბრძოლის მსვლელობასაც დაამჩნია.

• • •

მეოცე საუკუნის გარიტრავზე რუსეთში რევოლუციური სიტუაცია მომწიფდა. მსოფლიო რევოლუციური მოძრაობის ცენტრამ დასავლეთ ევროპიდან რუსეთში გადამოინაცვლა. კაბიტალის განვითარება რუსეთში თანდათანობით შედიოდა მის უმაღლეს ფაზაში — იმპერიალიზმში და უკიდურესად ამწვავებდა ამ საზოგადოებისათვის დამახასიათებელ წინააღმდეგობებს. მეფის მთავრობამ ვეღარ მოახერხა მშვიდობიანი გზით დაეღწია თავი რევოლუციური სიტუაციისათვის და იარაღს მიმართა. მთავრობის ძალადობას ხალხმა შეიარაღებული გამოსვლებით უპასუხა. რუსეთში დაიწყო

პროლეტარული რევოლუციების ეპოქა. 1905-1907 წლების რევოლუციამ, მიუხედავად დამარცხებისა, დიდი დარტყმა მიაყენა მეფის თეთომპყრობელობას. მთავრობა იძულებული გახდა უკან დაეხია და ხალხისათვის დემოკრატიული უფლებები მიენიჭებინა. მართალია, ეს უფლებები ერთობ კუდმოკვეცილი იყო, მაგრამ ისინი მაინც მოასწავებდნენ რუსეთის რევოლუციური, დემოკრატიული ძალების გამართვას. რუსეთის თავდაპირველი, თვითმპყრობელები მონარქია ბურჟუაზიული მონარქიით შეიცვალა. ეს ცვლილება 17 ოქტომბრის მანიფესტით იქნა დადასტურებული. სახელმწიფო სათათბირომ ერთგულად „შეზღუდა“ მეფის თვითმპყრობლობა და ვხა ვაუხსნა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ ელემენტებს მთავრობაში. შეიქმნა ქვეყნის პოლიტიკური ერთარება, შეიქმნა მთავრობის დამოკიდებულება სახელმწიფო ცხოვრების ამა თუ იმ საკითხთან. ერთერთი ასეთი საკითხი იყო არარუსი ხალხების უზღვევის განათლება. მთავრობა ახლა იძულებული გახდა ამ საკითხშიც დათმობის გზით წასულიყო. თუმცა ეს არ იყო კარდინალური შემობრუნება. მთავრობა ძველებურად წინააღმდეგე იყო არარუსი ხალხებისათვის აღვლობრივ და შრომობრივ ენაზე უმაღლესი სასწავლებლის მოწყობის უფლება მიენიჭებინა. მაგრამ იგი ახლა ამას აშკარად ვეღარ აკეთებდა და შენიღბული აღმინისტრაციული და ორგანიზაციული ღონისძიებებით ცდილობდა საქმის დაბრკოლებას.

1905-1907 წლების რევოლუციის პერიოდში საქართველოს მშრომელები საერთო რუსული რევოლუციური ბრძოლის მოწინავეთა რიგებში იდგნენ. ჩვენში ხაკმაოდ ძლიერი იყო არა მარტო მშრომელი მასების, მუშებისა და გლეხების რევოლუციური გამოსვლები, არამედ წვრილბურჟუაზიული რევოლუციური ელემენტების მოძრაობაც. მოწინავე ქართველი ინტელიგენციაც მხარში ამოუდგა შებრძოლ ხალხს. ქართველი საზოგადოება ცდილობდა ესარგებლა შექმნილი ვითარებით და თავისი ეროვნული ინტერესების მოთხოვნებზე დაეკმაყოფილებინა. ჭერ რევოლუციამდე, 1901 წელს, საქართველოს რუსეთთან „შერთების“ 100 წლისთავზე, მან კიდევ ერთხელ წამოაყენა საქართველოში უნივერსიტეტის გახსნის საკითხი. რევოლუციის პერიოდში უმაღლესი სასწავლებლის საკითხი ცოტა უჩვეულო საბაბით წამოიჭრა.

როგორც ცნობილია, 1906 წელს თბილისში მთავრობის წაქეზებით სომეხ-თათართა ხოცვა-ჟლეტა მოეწყო. მთავრობა იმედოვნებდა, რომ ამ გზით რევოლუციური მასების უფრადლებას ჩამოაშორებდა პოლიტიკური ბრძოლის საკითხებს. მაგრამ მთავრობის იმედები არ გამართლდა. სომეხ-თათართა ხოცვა-ჟლეტამ დემოკრა-

ტიული ძალების ახალი გამოსვლები გამოიწვია. მთავრობა იძულებული გახდა მიეღო სხვადასხვა დემოკრატიული ორგანიზაციების წარმომადგენლები, პასუხები გაეცა მათი კითხვებზე. თათბირებზე შემუშავდა აზრი, რომ საქართველო ხელი შეწყობოდა ამიერკავკასიის ხალხთა დაახლოების და ამის ერთერთ საშუალებად დასახლებული იქნა თბილისში ამიერკავკასიის ხალხებისათვის უმაღლესი სასწავლებლის დაარსება.

შეცვლილ პოლიტიკურ ვითარებაში მთავრობა იძულებული იყო ამ საკითხს უფრადლებით მოჰქედნებოდა. მისი განკარგულებით კავკასიის მეფობისადაცლიან ჩამოყალიბდა სპეციალური კომისია — თბილისში უმაღლესი სკოლის მომწყობი მთავარი კომიტეტი“. 1906 წ. 10 მაისს ამ კომიტეტის პირველსავე სხდომაზე წამოიჭრა ძველი საკითხი: რა ტიპის უმაღლესი სასწავლებელი ესაჭიროება ჩვენს მხარეს, უნივერსიტეტი თუ პოლიტექნიკუმი? ატყდა კამათი, რომელიც გაგრძელდა მეორე სხდომაზეც (19 მაისს). კამათის დასასრულს მთავრობა კომიტეტმა მხარი დაუჭირა პოლიტექნიკუმის დაარსებას, მაგრამ მისი ეს გადაწყვეტილება არ იყო საბოლოო.

მიავე წლის სექტემბერ-ოქტომბერში რუსეთში მცხოვრებ კავკასიელთა ინციდენტით პეტერბურგში მოწვეულ იქნა დიდი თათბირი, გამოჩენილი საზოგადო მოღვაწეებისა და მეცნიერების მონაწილეობით. მათ შორის იყვნენ ფ. ლევისონი-ლესინგი, ა. ბაიკოვი, შ. პავლოვი, ნ. კარეევი, ი. ლამბაროვი და სხვანი. თათბირზე მიწვეული იყვნენ წარმომადგენლები საქართველოდან (თბილისიდან, ბათუმიდან), ამ თათბირზე ასევე დადგა უმაღლესი სასწავლებლის ტიპის საკითხი და ცხარე კამათიც გაიმართა. საბოლოოდ გადაწყდა დეკარსებინათ შეჩვეული ტიპის უმაღლესი სასწავლებელი — უნივერსიტეტი ტექნიკური განყოფილებებით (ისტორიულ-ფილოლოგიური, იურიდიული, ბუნებისმეტყველო და სამედიცინო ფაკულტეტებით). ამ აზრს ბევრი მომხრე გაუჩნდა. მან თანდათანობით მოიპოვა პოპულარობა. მას მხარი დაუჭირა მრავალმა სამეცნიერო და საზოგადოებრივმა ორგანიზაციამ: რუსეთის საზოგადოების კავკასიის განყოფილებამ, ამიერკავკასიის სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოებამ, ქ. თბილისის საქალაქო მმართველობამ, კავკასიის სასწავლო ოქტის მესვეურებმა და ა. შ.

აზრი შეიცვალა „თბილისში უმაღლესი სკოლის მომწყობაში სპეციალურმა კომიტეტმა“. მან გადასინჯა თავისი აღრინდელი გადაწყვეტილება და მხარი დაუჭირა უნივერსიტეტს — ტექნიკური განყოფილებებით.

აზრი უნივერსიტეტის (ტექნიკური განყოფილებებით) გახსნის მიზანშეწონილობას შესაბამისყოფილთა, საზოგადოებრივ აზრად იქცა.

კავკასიის მეფისნაცვლი იძულებული გახდა ინგარიში გაეწია ამ მდგომარეობისათვის და 1907 წელს აღბრა შეამდგომლობა მინისტრთა საბჭოს წინაშე კავკასიაში უნივერსიტეტის გახსნის შესახებ. მინისტრთა საბჭომ ნებაართვის მიცემაზე კვლავ თავი შეიკავა.

XX საუკუნის 10-იან წლებში რუსეთში იწყება რევოლუციური მოძრაობის აღმავლობა. მუშათა გაფიცებებმა და გლეხთა რევოლუციურმა გამოსვლებმა კვლავ შეაზანზარა იმპერია. რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია (ბოლშევიკების) სათავეში იდგა შშრომელი ხალხის ბრძოლას.

მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთის რევოლუციური მოძრაობის წინაშე უზარმაზარი ბრძოლები იდგა და ამ ბრძოლებებზე მუშაობა ნათქვამია ჩვენი პარტიის ხელმძღვანელთა ენერჯიასა და უურადღებას, მათ არ გამოძარგივით კავკასიის ხალხთა ერთერთი მნიშვნელოვანი სატივიარი — კავკასიის უნივერსიტეტის საკითხი. 1912 წლის 26 მაისს ჩვენი პარტიის ცენტრალურ ორგანოში ვაზუო „Правда“-ში გამოქვეყნდა წერილი, რომელიც კავკასიის უნივერსიტეტს ეხებოდა. წერილში მხილებულ იყო მეფის მთავრობის პოლიტიკა, საამკაროზე იყო გამოტანილი მთავრობის მოსაზრებათა სიყალბე და უსუსურობა, ნახვევები იყო ის შიში, რომელსაც განიცდიდა მეფის მთავრობა ხალხის საყოველთაო განათლებისა და პროგრესის წინაშე.

«Больше 30 лет — веколетом ამ წერილში — Кавказское население просит открыть университет в Тифлисе. Собрано уже для этой цели больше 2-х миллионов рублей, и все университета нет.»

В совете министров еще не окончилось обсуждение этого вопроса. Там еще выслушивают возражения директора департамента полиции г. Зуева, который боится, что с открытием Кавказского университета «Крамолა еще больше упрочится на Кавказе».

Правые органы печати поддерживают департамент полиции. Благочестивый «Колокол» во все малые и тяжкие злони, что Кавказский университет это новая крепость революции. «Новое время» пугает, что денег на новый университет не хватит и это как раз тогда говорится, когда собираются уплыть по тугим карманам 500 с лишним миллионов рублей! «Земщина» вопит о недостатке профессоров, и это тогда, когда профессора десятками увольняются...

Страх овладевает охранителями перед всяким лучом света, и они запутываются в доказательствах.

Светобоязнь всегда была и остается отличительным признаком для тех, котрым выгода народная темнота».

ეს ბრწყინვალე დოკუმენტი ნათელი დაღმტურებაა იმისა, რომ ჩვენი პარტია შშრომელი ხალხის ინტერესების სადარჯოზე იდგა. როგორც ვხედავთ, კავკასიის ხალხებისათვის უნივერსიტეტის გახსნის ჩვენი პარტია უკავშირებდა რევოლუციურა მოძრაობის წინსვლას, მის გაძლიერებას. ეს იყო იმ დიდი შემევიღრეობის ერთერთი ელემენტი, რომელიც რევოლუციურმა სოციალ-დემოკრატიამ მიიღო ქართველი ხალხისა და რუსეთის სხვა ხალხების სახელოვანი წინაპრებისაგან. ეს იყო 32-იანულთა მიერ წამოჭრილი იდეა, თერგდაულულთა მიერ ატაცებული, ვაფართოებულ, დასაბუთებული და ერთგულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის სამსახურში ჩაყენებული, იდეა, რომელიც ახლა რევოლუციურმა სოციალ-დემოკრატიამ პროლეტარული რევოლუციის გამარჯვების ინტერესებს დაუკავშირა.

აი, ასეთი იყო უნივერსიტეტის დაარსებისათვის ბრძოლის უმათარესი საღებურები, რომლებიც შეესაბამებოდა ჩვენი ხალხის სახელოვან თაობათა განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიულ ეტაპებს.

* * *

XX საუკუნის 10-იან წლებში, როგორც ვნახეთ, ყველაზე ბოპულარული იყო ჩვენში უნივერსიტეტის (ტექნიკური ვანყოფილებებით). გახსნის იდეა. ჩვენი საზოგადოების აზრით, ასეთი დაწესებულება ყველაზე მეტად შეფერებოდა კავკასიის მხარისა და ხალხების ინტერესებს.

მთავრობამ კვლავ არ გაუწია ინგარიში ხალხის მოთხოვნებებს. 1912 წლის 20 ივლისს კავკასიის მეფისნაცვლის შეამდგომლობის საფუძველზე მთავრობამ ნება დართო ვახსნათ მხოლოდ პოლიტექნიკები. ეს იყო საზოგადოებრივი და დემოკრატიული ძალების დიდი გამარჯვება. პარლამენტი დადებითად გადაწყდა ამიერკავკასიაში და, კერძოდ, საქართველოში უმაღლესი სასწავლებლის გახსნის საკითხი, ადგილობრივი უმაღლესი განათლებისათვის თითქმის საუკუნოვანი ბრძოლა გამარჯვებით დაეკორგინება.

მართალია, ეს გამარჯვება არ იყო სრული, პოლიტექნიკების შექმნის წინ კიდევ მრავალი დაბრკოლება ელოდა, ხოლო უნივერსიტეტის შეცვლა პოლიტექნიკებს არ შეეძლო, მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, ეს გადაწყვეტილება მაინც ჩვენი ხალხის მოწინავე ძალების წარმატებას მოასწავებდა.

XIX-XX საუკუნეთა მიჯნაზე და XX საუკუნის პირველ ორ ათეულ წლებში ქართველოლოგიაში მოღვაწეობენ მსოფლიო სახელის

შეინე მეცნიერები — ნიკო მარი და ივანე ჯავახიშვილი. მათი შრომების წყალობით ქართველოლოგია ერთბაშად გაუსწორდა ევროპულ მეცნიერებათა დონეს, აღიჭურვა კვლევის უახლესი და ურთულესი მეთოდებით და მსოფლიო ფილოლოგიური და ისტორიული მეცნიერების განუყოფელი ნაწილი გახდა.

5. მარმა (1864-1934) უსაზღვროდ დიდი ღვაწლი დასდო. ქართული ენისა და ძველი ქართული წერლობის მეცნიერული შესწავლის საქმეს. მის შიგრი გამოკვლევებელი ძეგლები, მათი ბრწყინვალე მეცნიერულ-ფილოლოგიური ანალიზი, ღრმად გააზრებული შეფასებები და დაკვირებები სამაგალითოდ დარჩა შემდგომი ხანის ქართველოლოგიათათვის. და რაც ჩვენთვის უვალზე უფრო საინტერესოა, ეს არის ის, რამ შიხ სამაგალითად მეცნიერი 1905 წელს ოცენებობდა საქართველოში მეცნიერული ცენტრის შექმნაზე. მას შეუდგენია „საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის“ წესდება-პროექტი, რომელიც ითვალისწინებდა აკადემიის სამოქმედო მიზნებს და ამ მიზნების მიღწევის საშუალებებს. აკადემიის მიზანი, პროექტის ავტორის სიტყვით, უნდა ყოფილიყო საქართველოში მეცნიერების ყველა დარგის (ისტორიის, ფილოსოფიის, სამართლის, არქეოლოგიის, ფილოლოგიის, ბუნებისმეტყველების და სხვათა) განვითარება, ქართველოლოგიური კვლევა-ძიების გაშლა, არა მარტო ავტოლობრივი კადრების აღზრდის გზით, არამედ საკითხით დანტერესებული უცხოელი მეცნიერების მოწვევა-წახალისებითაც. აკადემიის უნდა ეზრუნა ნიჭიერი ქართველი ახალგაზრდების მომზადებაზე მეცნიერული მუშაობისათვის, გაეწია მათთვის მატერიალური შემწეობა და მეცნიერულა ხელმძღვანელობა.

6. მარის ამ ოცენებს, რა თქმა უნდა, ზორცი არ შესძნია, საამისო პირობები მაშინ სრულიად არ იყო. მაგრამ თავისთავად გამოჩენილი მეცნიერის მიერ საქართველოში მეცნიერული ცენტრის შექმნის პროექტის შედგენა და მასზე ფაქტი საგულისხმო ფაქტია.

ივანე ჯავახიშვილის (1876-1940) სახელთან მკვდროდა დაკავშირებული ახალი ეტაპი ქართული ისტორიული მეცნიერების განვითარებაში. ივანე ჯავახიშვილი საოცრად ღრმა და ფართო დიპლომატიის მკვლევარი იყო. ქართული ხალხის ისტორიული წარსულის შესწავლის იგი დიდი პროგრამით შეუდგა, ქართული ისტორიული მეცნიერება მან წარმოადგინა როგორც მრავალი დარგის ერთობლიობა, მთელი სისტემა (პოლიტიკური, ეკონომიური ისტორიოგრაფიული, ფილოლოგიური, სამართლის და ა. შ.) კვლევა-ძიებისა, რომელთა საერთო მიზანია ქართული კულტურის მსოფლიო-ისტორიული მნიშვნელობის ჩვენება. ივანე ჯავახიშვილი მეცნიერული მემკვიდრეობა ქარ-

თული ისტორიული ცოდნის მთელი ენციკლოპედია.

მაგრამ ამჟამად ჩვენთვის საყურადღებოა ივანე ჯავახიშვილის ღვაწლი საქართველოში უნივერსიტეტის დაარსებისათვის ნიადაგის მომზადების საქმეში. ამ მხრივ ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ღონისძიება იყო პეტერბურგში მის მიერ 1907 წელს ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრის ჩამოყალიბება. აქ, ამ წრეში ქართულად მსჯელობდნენ ამა თუ იმ სამეცნიერო პრობლემაზე, ამუშავებდნენ ქართულ მეცნიერულ ტერმინოლოგიას, ეჩვენდნენ ქართულ მეცნიერულ აზროვნებას. ამ სამეცნიერო წრეში შეიღვენეს ურუნღებსა და კრებულებში გამოკვლევებული ქართველოლოგიური წერილების ბიბლიოგრაფია, გამოცეს მეცნიერული შრომების კრებული და რაც მთავარია, დაწყევს გამოკვლევა თუ სად რამდენი ქართველი სწავლობდა და მოღვაწეობდა მეცნიერულ ისპირებზე. ამის გამოკვლევის ივ. ჯავახიშვილი იმათავითვე უკავშირება საქართველოში უმაღლესი სასწავლებლის — უნივერსიტეტის გახსნის შესაძლებლობას. სათანადო ანექტების დაგზავნით შეიკრიბა ზუსტი ცნობები და გამოიჩქა, რომ ქართველი ახალგაზრდები დანტერესებული იყვნენ მეცნიერების მრავალი დარგით, რომ მეცნიერების თითქმის ყველა დარგში მოაქვნიებოდა ქართველი მოღვაწე, რომელსაც, საჭირო შემთხვევაში, შეეძლო სამსახური გაეწია მშობლიური უნივერსიტეტისათვის.

ივ. ჯავახიშვილმა თავისი სამეცნიერო წრის საშუალებით და, აგრეთვე, საჯარო ლექციების კითხვით პრაქტიკულად მოაზარა ნიადაგი საქართველოში უმაღლესი სასწავლო და სამეცნიერო ცენტრის ჩამოყალიბებისათვის. ამ მხრივ მისა დამსახურება უდიდესია.

ეს ხანა ჩვენში უნივერსიტეტის დაარსებისათვის ბრძოლის თვალსაზრისით სხვა საყურადღებო მოვლენათაც აღვნიშნა.

1907 წელს დაარსდა „საქართველოს საისტორიო და საეინოგრაფიო საზოგადოება“, რომელმაც მეტად სასარგებლო და მრავალმხრივი საქმიანობა გააჩაღა. საზოგადოებამ მოაწყო სიმედიეოსაცავი („მუზეუმი“), სადაც თავს იყრიდა პირველხარისხოვანი ისტორიული მასალები (ბუნდამურები, წიგნები, მონეტები, ეთნოგრაფიული ნივთები და სხვა). საზოგადოებამ მოაწყო არქეოლოგიური ექსპედიციები, სამეცნიერო სესიები, საჯარო მოხსენებები საქართველოს ისტორიის საკითხებზე. მანვე გამოისცა სამეცნიერო შრომების რამდენიმე კრებული და ძველი ქართული დოკუმენტები. ამ საზოგადოების სახით ჩვენს ქვეყანაში შეიქმნა ისტორიულ-ფილოლოგიური მეცნიერული მუშაობის ერთ-ერთი ცენტრი, რომლის ნაყოფიერმა მუშაობამ კარგად დაადასტურა ჩვენში მეცნიერ-

რული მოღვაწეობისათვის ხელსაყრელი პირობების არსებობა.

შეორე მოელენა, ეს იყო თბილისის გიმნაზიისათვის ახალი შენობის აგება, რომლის გამოყენებას მისი მშენებლობის მესვეურები მომავალი უნივერსიტეტისათვის ვარაუდობდნენ. ეს შენობა საზოგადოების შეწირულობებით აშენდა გამოჩენილი ქართველი არქიტექტორის სიმონ კლდიაშვილის პროექტით და დიდი ქართველი პედაგოგისა და საზოგადო მოღვაწის ნიკო ცხვედაძის (1815-1911) უშუალო ხელშეწყობით. მას საფუძველი 1900 წლის შემოდგომაზე ჩაეყარა, ხოლო მშენებლობა ძირითადად 1906 წელს დამთავრდა. პირდაპირ გასაოცარი ენერჯითა და ენთუზიაზმით უძღვებოდა ამ საქმეს ნიკო ცხვედაძე, შთაგონებული იმ მიზნით, რომ აღარე თუ გვიან ამ შენობაში ქართული უნივერსიტეტი მოთავსდებოდა.

ათასი გაჭირვების გადალახვით, მრავალჯერ საშტალების გამოყენებით ახერხებდა რგი სათანადო სახსრების მოპოვებას. მსურველს უჭერდა მას მხარს დიდი ილია ქაქუცაძე, რომელიც, აგრეთვე, კარგად ზედავდა ამ შენობის მომავალი გამოყენების პერსპექტივებს. აბილისის ქართული გიმნაზიის შენობა პირდაპირ პასუხობდა უმაღლესი სამეცნიერო და სასწავლო დაწესებულების მოთხოვნებებს.

თითქმის ყველაფერი მზად იყო — კადრებიცა და შენობაც, საზოგადოებრივი აზრიცა და უნივერსიტეტის შექმნის დიდი სურვილი, რაზებოდა მხოლოდ იმ დიდი დაბრკოლების ჩამოშორება, რომელსაც ძველი რუსეთის მეფის მთავრობა წარმოადგენდა. 1917 წლის რევოლუციურმა ქარიშხალმა ეს დაბრკოლება წააშალა და საქართველოში უნივერსიტეტის დაარსების საქმემ ხორცშესხმა დაიწყო.

გელათის აპაღეიის ისტორიიდან

ევროპის ზოგიერთი ქვეყნისაგან განსხვავებით ჩვენში არ არსებობს 800 ან 700 წლის უნივერსიტეტი. მაგრამ საქართველოში უმადლესი განათლების ისტორია მე-4 საუკუნიდან იწყება; აქედან მოკიდებული სხვადასხვა დროს, როგორც კი ამისათვის ოდნავ მაინც ხელსაყრელი დრო დაგებოდა, ჩვენს მიწა-წყალზე თუ მის ფარგლებს გარეთ უმადლესი განათლების რამდენიმე მძლავრა ქართული კერა იქმნებოდა. ამ წერილში შევხვებით მე-12 საუკუნის დამდეგს გელათში დაფუძნებულ „სხუად ათინად“ წოდებულ, აკადემიის ისტორიის ზოგიერთ საკითხს.

დავით აღმაშენებლის ხანგრძლივი, დაუცხრომელი მოღვაწეობა უწინარეს ყოვლისა თურქ-სელჯუქთაგან ახრებელი ქვეყნის კრილოზების მოშუშებისაკენ იყო მიმართული. სხვა მრავალ უბედურებასთან ერთად, რაც „დიდმა თურქობამ“ თავს დაატეხა ჩვენს ქვეყანას, მომთაბარეებმა „დაწუხეს... უღაბნონი კლარჯეთისანი“¹, რომლებიც იმდროინდელ საქართველოს განათლების ვერებს წარმოადგენდნენ. შირთალია, საქართველოს „სინაჲ“-ის ანუ კლარჯეთის „ათორმეტ“ სავანეს და საერთოდ ქართული კულტურის ვერებს ისტორიულ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ვერ კიდევ მე-11 საუკუნის პირველ მეოთხედში, ბიზანტიის კეისრის ბასილ II ზულგარომმძუსერგლის შემოსევის და ქართველთა და ბერძენთა შორის გაჩაღებული დიდი ომიანობის შედეგად ძველი ბრწყინვალეა მოაკლდათ, მაგრამ მათი ძირფესვიანად განადგურება და გადაწვა თურქ-სელჯუქთა „დამსახურებმა“.

დავით მეოთხის აღმშენებლობით საქმიანო-

ბაში ერთ-ერთ საპატიო ადგილზე დგას სწორედ გადახუტულ ქვეყანაში დროებით ჩამკვდარი სავანეშენებელი საქმიანობის განახლება და ეპოქის შესაბამისად მისი თვალსაჩინოდ დაწინაურება.

როდესაც სელჯუქები წინანდებურად უკვე პარპაშს ვეღარ ბედავდნენ საქართველოს მიწა-წყალზე, და ვარდა ამისა, თითქმის ასი წლის განზე დგომის შემდეგ 1105 წელს ერწუხის „ქმა-გასმენილა“ ბრძოლით დავით აღმაშენებელმა საბოლოოდ შემოთერაჲ პერეთ-კახეთი ერთიან საქართველოს, მან, მისი ისტორიკოსის სიტყვით, იხება „აღმშენება მონასტრისა და დამტკიცა რომელიცა გამოირჩია მადლმან საღმრთო მან ადგილსა ყოვლად შეუნიერსა და ყოვლითურთ უნაკლოსა... რომელი ზეშთა მმეტს შეუნიერებასა ყოველთასა“².

ლაპარაკია გელათის ღვთისმშობლის მონასტრის „აღმშენებაზე“, რომელიც 1106 წელს დაწყებულა. ამ მონასტრთან, როგორც ეს დღეს დადგენილია, არსებობდა მძლავრი სასაწყალო-სამეცნიერო კერა, აკადემიის ტიპის უმაღლესი სასწავლებელი, სადაც დავით აღმაშენებელმა თავი მოუყარა საქართველოსა თუ მის გარეთ მოღვაწე გამოჩენილ ქართველ მეცნიერებს: „მუნვე შემოკრიბნა კაცენ პატროსანანი ცხოვრებითა და შეგუენლი ყოვლითა საინოებითა, აჩა თჳთთა ოღენ სამეფოთა შინა პოვნინლი, არამედ ქუეყანასა კიდეთა სადათცა ესმა ეითმე სიწმიდე, სიკეთე, სისრულე, სულიერითა და კორციელითა სათნობითა აღსაესეობა... მოიყენანა და დამკვდრნა მას შინა“³.

ღვთისმშობლის მონასტრთან აკადემიის და-

იხილეთა თბილისის ხახლამიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის კათედრის გამგის პროფესორ მ. მესხიას რეკომენდაციით.

¹ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, ქართლის ცხოვრება, 1, 1955.

¹ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, ქართლის ცხოვრება, 1, 1955 წ. გვ. 329-330.

² ს. ყაუხჩიშვილი, გელათის აკადემია, 1948, გვ. 8-15.

³ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, ქართლის ცხოვრება, 1, გვ. 330.

ფეძენბა მომხდარა 1106-1110 წლებს შორის. სწორედ ამ წლებში „ეკლინსა შინა გენათი-სასა“ დიდმეციდრა საქართველოში მეორედ ჩამოსული დიდი ქართველი მეცნიერი იოანე პეტრიწი, მრავალჯის დევნილი, ამჯერად დავითის „წყალობისა“ და „თანადგომისა“ მოიმედ.

გელათის მონასტრთან აკადემია რომ დარსდა, ამაში საკვირველი არაფერია; შუა საუკუნეებში აკადემიები სწორედ სამონასტრო სისტემაში შედიოდნენ; ბიზანტიის იმპერატორის კონსტანტინე მონომახის მიერ 1044-1047 წლებში დაარსებული აკადემიაც ხომ მანგანის მონღა გიორგის მონასტრის სისტემაში ირიბტეობდა.

გელათის აკადემიაში მისი დაარსების პირველ წლებშივე იოანე პეტრიწს ვარდა, მოღვაწეობს ასევე დიდი მეცნიერი არსენ აყალთოელი, რომელიც იოანე ტარიძის ძესა და თეოფილ ხუციშვილისთან ერთად, 1114 წელს მისულა საქართველოში¹.

იმდროინდელ უძლიერეს, ზოგჯერ განსხვავებულ მსოფლმხედველობათა მქონე (ილიარიებულა, მავალითა, რომ ორი დიდი ფიგურა ამ ეპოქისა იოანე პეტრიწი და არსენ აყალთოელი ერთადერთის იდეურია მოწინააღმდეგეები იყენენ და მანგანის აკადემიაში ცნობილი აზრთა კიდილი აქ მათს დამარსმარებაში პოულობდა გაგრძელებას) ქართველ მეცნიერთა დამყიდრებმა გელათში განსაზღვრა აკადემიის სამეცნიერო მოღვაწეობის ფართო მისწრაზებზე: ისევე როგორც მე-12 საუკუნეში გაძლიერებულ ქართული საბელწიფო აცხადებს პრეტენზიას ბიზანტიის იმპერიის პოლიტიკურ შეწყვიდრებობაზე (დავითის ისტორიკოსის სიტყვით, დავითმა „სულტანი დასუა მოზარედ თჳსა, ხოლო მეფე ბერძენთა ვითარცა სახელური თჳსი“), ასევე მე-11 საუკუნის მიწურულში, მანგანის აკადემიის დაცემისა და სელჯუთა მიერ იერუსალიმის შევიწროების შემდეგ, დავითის ისტორიკოსის თანახმად, გელათის აკადემია „მ წინამდებარე არს ყოვლისა აღმოსავლისა მეორედ იერუსალიმად, სასწავლოდ ყოვლისა კეთილისად, მოძღვრად სწავლულბისად, სხუად ათინად“².

იერუსალიმისა და ათენის შეერთებით ერთი ცნების — გელათის — ქვეშ დავითის ისტორიკოსი ზაზს უსვამს გელათის აკადემიაში გაზღლი როგორც საღმთისმეტყველო, ისე საფილოსოფიო მუშაობას. „ათენთან შედარება, წერს ავად. შ. ნუცუბიძე, რომელსაც ქართვე-

ლი მემატიანე აცითებს, უპირველეს ყოვლისა, იდეოლოგიურ შედარებას ნიშნავს და ყოველ შემთხვევაში, საკვლეო იდეოლოგიიდან დღმორებული უნდა იყოს. ამდენად, იგი უფრო მეორე—საერთო ნაკადის მომასწავებელია მე-11 საუკუნის იდეოლოგიურ ბრძოლაში“³.

დავით აღმაშენებელმა მისივე თაოსნობით დაფუძნებული გელათის აკადემია მატერიალურად საესეებით უზრუნველყო. მან მრავალი ძვირფასეულობა შესწირა გელათის ღვთისმშობლის მონასტრსა და, მამასადაძე, მის სისტემაში შემაველ აკადემიას. მონასტრის განმგებლობაში „მრავალთა და სამართლიანთა უსაზრღელ—მიტხეველთა სოფელთა თანა“ დავითმა ვადისცა „მამული ლაბარტეთა“, რომელიც „უმეკდროდ დარჩომილ იყო“. როგორც აღნიშნულია, აქ „ლაბარტეთი“ ლიბარტიის საკლთარ საგვარეულო მამულს გულისხმობს (გ. დონდია), რომელიც ისტორიულ არგვეთში მდებარეობდა. ერთი სიტყვით, დავით აღმაშენებელმა მონასტრის „უზრუნველი ტრამეზი განუჩინა“⁴.

ამისთანავე ირკვევა, რომ აკადემიისათვის სამონასტრო სისტემაში გამოყოფილი იყო კაბიტრალური, გრანდიოზული, საერთო-სამშობაქმო ხასიათის შენობა⁵.

გელათი, ვითარცა სამეფო მონასტერი, განსაკუთრებული პრივილეგიებით სარგებლობდა. თავის საქმეებს თვითონ ვაზაგებდა, უშუალოდ მეფეს ემორჩილებოდა.

საერთოდ ცნობილია, რომ დავით აღმაშენებელი დიდ უურადლებას აქცევდა სამეფო მონასტრების მშენებლობას (ასეთები იყო შიომღვიმე, გელათი, დავითგარეჯი და სხვა), მაგრამ გელათის მონასტრის მნიშვნელობა, როგორც სრამს მასთან არსებული აკადემიის წყალობითაც იმდენად დიდი ყოფილა, რომ მე-14 საუკუნისათვის, „ქელმწიფის კარის გარბების“ დაწერისას, მხოლოდ გელათის შემოტრჩენია განსაკუთრებული უფლებები; მის გარდა, „გელათისიგან კიდე საყდარ(ნი) და სხუანი მონასტრები და ეკლესიანი, ხუციანი და მონაზონნი“ რაც საეკლესიონი დასნი არიან, ეველა მკონდიდლის და საწოლის მწიგნობრის საქლეოსის(ა)⁶.

ისმის ვითხვა: რატომ მინდინდამინე გელათში დაარსდა სასწავლო-სამეცნიერო კერა, აკადემია? მკლევეართა აზრი, თითქმის დავით აღ-

1 შ. ნუცუბიძე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, ტ. 11, 1958 წ., გვ. 12-13.

2 დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, ქართლის ცხოვრება, 1, გვ. 330.

3 ს. ყაუხჩიშვილი, გელათის აკადემია, გვ. 19-32.

4 განრავება ქელმწიფის კარისა, იგ. ჭავჭავიშვილის გამოცემა, ქართველი ერის ისტორია, ტ. 4, 1967 წ. გვ. 444.

1 ვ. ჩაქვატაძე, გელათის აკადემია, 1958 წ., გვ. 17.

2 კ. კვეციანი, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. 1, ძველი მწერლობა, 1960 წ., გვ. 274.

3 ქართლის ცხოვრება 1, გვ. 330-331.

მაშენებლის არჩევის გელათზე შეჩერების მოთავარი მიზეზი მისი იმდროინდელი სატახტო ქალაქის ქუთაისთან სიახლოვე იყოს (ამ გაჩვენებას, მაგალითად, განსაკუთრებით უსვამს ხახს ვ. ჩიკვატაძე თავის ნარკვევაში „გელათის აკადემია“ გვ. 16, 49 და სხვა), მთლად დამაჯერებლად ვერ უნდა გამოიყურებოდეს; დავით აღმაშენებელმა ხომ არა თუ მხოლოდ თბილისი შემოურთა საქართველოს და კვლავ სატახტო ქალაქად აქცია იგი, არამედ მისი სპარსანებელი განაერყო „ნიკოფსიტვან და რუბანდისა ზღუადმდე და ოფსეთიდგან... ირევიამდე“¹.

დავით აღმაშენებლის (რომლის სამეფო მე-12 საუკუნის დამდევის, იმჟამად იერუსალიმის მყოფი პარიზის ღვთისმშობლის ტაძრის ზეცესა ინსულუსის სიტყვით „მიდიელთ და სპარსთა წინაღმდეგ“ ევროპელ ჭეპროსანთა წინა ბურჯი“ იყო²), გადაუღებელი ამოცანა იწვევდა, რა თქმა უნდა, სატახტო ქალაქის აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოტანა, რადგან სმხრეთ და აღმოსავლეთ საზღვრებიდან მომთაბარეთა ხშირი შემოსევის საფრთხე აუცილებელს ხდიდა სამეფო ხელი-სუფლების განუწყვეტელ ზრუნვას აღმოსავლეთ საქართველოსადმი. ხომ ცნობილია, რომ დავით აღმაშენებლისაგან დამინებელი თურქ-სელჩუკები მხოლოდ მაშინ ბედადნენ აღმოსავლეთ საქართველოს საოკრების „მონღოლებსა“, როდესაც დავითი ღობთ-იმერეთს ეგულუბოდათ. ისიც ცხადია, რომ დავით აღმაშენებელი თბილისის განათვისუფლებამდე უფრო მეტად ნაპრაპაგვილად განაგებდა ქვეყანას, ვიდრე მაშინდელ ოფიციალურ სატახტო ქალაქ ქუთაისიდან.

ჩვენ მივახანია, რომ ქალაქ ქუთაისთან, ვითარცა დასავლეთ საქართველოს უძველეს და უმნიშვნელოვანეს სახელმწიფოებრივ ცენტრთან, სიახლოვეს გელათში აკადემიის დაფუძნებაათვის ჰქონდა გარკვეული მნიშვნელობა, მაგრამ ვფიქრობთ, დასავლეთ საქართველოში (ყერძოდ, გელათში) მძლავრი სასწავლო-სამეცნიერო კერის შექმნის გარდამწყვეტი მიზეზი სულ სხვა უნდა იყოს:

როგორც ცნობილია, დასავლეთ საქართველო ადმინისტრაციულ-ეკლესიურად მე-9 საუკუნემდე კონსტანტინებლის საპატრიარქო კათედრას ემეფებებარებოდა. მე-10 საუკუნის დასაწყისიდან კი დასავლეთ საქართველოს სა-

ეკლესიო ოლქები აღარ იხსენიებიან ბიზანტიურ ეკლესიებში.

დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო ოლქებში, ვიდრე ისინი კონსტანტინებლის საპატრიარქოს შემადგენლობაში შედიოდნენ, ღვთისმსახურება ბერძნულ ენაზე წარმოებდა; და როდესაც არ უნდა მომხდარიყო დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის რეფორმაცია — მისი კონსტანტინებლის საპატრიარქოდან ჩამოცილება და მცხეთის საკათალიკოსოსთან დაკავშირება — საქართველოს გავრთიანებისათვის ეს ფრიალ მნიშვნელოვანი მოვლენა მე-9 საუკუნეში თუ მე-10 საუკუნის დამდეგს, რა თქმა უნდა, მისი მთლიანი გაქართულება და ბერძნული ეკლესიის გავლენის აღმოფხვრა არც ისე ადვილი საქმე იქნებოდა. ამიტომე ქართლისაჲ-ის ავტორის სიტყვებში: „ამანვე დიდჲან მეფემან (ივლისხმება გაერთიანებული საქართველოს პირველი მეფე ბაგრატ III — ა. ა.) აღაშენა საყდარი ბუდიისა, და შექმნა საყდრად საეპისკოპოსოდ, მოყვალა, მუნ გადაყვასა საეპისკოპოსოჲ. აჲდ. 6. ბერძენიშვილის აზრით, „დაცული უნდა გვეთქვინეს ცნობა იმისა, თუ როგორ აუქმებდნენ აფხაზთ მეფეები ბერძნულ საეპისკოპოსოებს და მათ მაგივრად, ჭმინდნენ ქართულსა“.

ჩასაკვირველია, დავით აღმაშენებლის ღრის დასავლეთ საქართველოში ბერძნული საეპისკოპოსოების არსებობა წარმოუდგენელია (თუ სადმე ბერძენთა კომპაქტური მისახლეობა, გამოწვევისის სახით, ეს სხვა ამბავიჲ და იმის შესახებაც ახრთა სხვადასხვაობაა, დავითის დროსი ჩამოყალიბდა გელათში საეპისკოპოსო კათედრა თუ უფრო გვიან, მე-16 საუკუნის 20-იან წლებში, მაგრამ ვფიქრობთ დასავლეთ საქართველოში ქართული ეკლესია-მონასტრების გამრავლება ამ ეპოქაშიც, ყერძოდ გელათში მონასტრისა და მის სხეულშია აკადემიის დაფუძნება მიზნად ისახება ღობთ-იმერეთში ქართული მწიგნობრობის გავრცელების ტრადიციების კიდევ უფრო მეტად გამძლიერებას.

თუ მართლა იმდროინდელ სატახტო ქალაქ ქუთაისთან სიახლოვე იყო მოთავარი მიზეზი გელათში აკადემიის დაარსებისა, მაშინ სულ მალე, 1122 წლიდან, როცა გაერთიანებული საქართველოს სატახტო ქალაქად თბილისი აქცია დავით აღმაშენებელმა, გელათის აკადემიის დაყენება უნდა ეწყო, ისეც წარმოუდგენია ვ. ჩიკვატაძეს, რომელსაც თავის ნარკვევაში აკადემიის არსებობის თავისებური პერიოდისაცაა მოუცია, სადაც განვითარების პირ-

1 ანდრეი დავით აღმაშენებლისა, ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის გამოცემა. ტ. 2, 1966 წ., გვ. 19.

2 შ. მესხია, შოთა რუსთველის ეპოქა, იხ. საიუბილეო კრებულები: „თბილისის უნივერსიტეტის შოთა რუსთველს“, 1966 წელი; გვ. 26.

1 ს. ყაუხჩიშვილი, გეოგრაფია მე-4 ბ. 1952 წ., გვ. 126-202.

2 ქართლის ცხოვრება, 1, გვ. 281.

3 ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საიტებში 111, 1966 წ., გვ. 52.

ველ ეტაბად 1110-1122 წლები დაუსახავს და თორმე „ეს ეტაპი გელათის აკადემიის ბრწყინვალე აღმავლობის, მისი ზენიტში ყოფნის ხანაა“¹. ასეთი მსჯელობა — დაარსების პირველივე წლების განვითარების ზენიტად გამოცხადება — ცოტა არ იყოს, ალოგიკურია.

სინამდვილეში ჭევენის საერთო აღმავლობის წყალობით გელათის აკადემია ბრწყინავს მთელი მეოთხმეტე საუკუნის მანძილზე. სხვათა შორის, აკად. კ. კეკელიძის აზრით, აქ უნდა იყოს თარგმნითი ღმერთები პირველის დროს (1125-1155 წლები) იოანე ქსიფილინოსის შეტანისგან, რომელიც ბეჩინულ ენაზე არ შემიწახლულა და ამდენად ქართული თარგმანი ავსებს უდიდეს ხარვეზს სასულიერო შწერლობის ისტორიაში. ამ კამბალური შრომის თარგმანი კორნელი კეკელიძის თქმით, ეკუთვნის იოანე პეტრიწის ერთ-ერთ მახლობელ შეგირდად².

გელათში უფრო და უფრო მეტი რაოდენობით შემოკრბნენ ფილოსოფოსნი, მთარგმნელები, შწერლები, პოეტები და სხვანი; გელათის აკადემია, აკად. შ. ნუცუბიძის სიტყვით რომ ვთქვათ, „ქართული რენესანსის იდეოლოგიურ ცენტრად“ გადაიქცა³.

გელათის აკადემია ხდება ზოტბის საგანი სახელოვანი იოანე შავთელისა, თამარის თანამედროვისა, რომელსაც თავისი ოდა 1210-1212 წლებში, გელათის აკადემიის არსებობის მეორე საუკუნის დისაწყისს, დაუწერია: „ახალო რომო, შენთვის თქვეს, რომო უფროს იქმნესო მყოფთა ყოველთა“ და შემდეგ: „ენატი ელადას, თვით მას გელათსა“⁴.

გელათის აკადემიის ზელმძღვანელი, რექტორი, შამინდელი ტერმინოლოგიით მოძღვართ-მოძღვარი ფრად პატრიკვემელი პიროვნებაა სამეფო კარზე, სადაც მას დროადრო იწვევენ ხოლმე და სადაც იგი თავისი მოწადეების თანხლებით მობრძანდება. კარის გარიგების მიხედვით „მოძღვართ-მოძღვარს უფრო მეტი პატივი აქვს, წერს აკად. ე. თაყაიშვილი, ვიდრე ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოსებს. პატივი მისი სწორია ჭყონდიდლის პატივისა, მაგრამ ზოგჯერ ამასაც მტობს, უფე მას ეპყრობა განსაკუთრებულის უფრადღებით და განსაკუთრებულის პატივის მინიჭებით. როდესაც მოძღვართ-მოძღვარს დაბაზს მიიწვევენ, მას უნდა ახლონ დაბაზის ერნი... კარის გარიგებაში ასე სწერია: „მოძღვართ-მოძღვარი დარბაზს აწვიონ, და შინაური დაბაზის ერა უნდა და ერთი კარი და სამი ცხენი მოძღვართ-

მოძღვარისათჳს და ორნი მისთა მოწადეითა“ (სტრიქონი 302-304). კარის გარიგებაში, სადაც სამი წარწინებული ზაბაზის ბერძნულ ტექსტებზე, ე. ი. ჭყონდიდელი, ქართლის კათალიკოსი და აფხაზეთის კათალიკოსი, პირველი ადგილი ყოველთვის მოძღვართ-მოძღვარს უჭირავს, პირველად ყოველთვის მოძღვართ-მოძღვარი მოხსენებულა“¹.

მართლაც, კარის გარიგების მიხედვით, დარბაზს მიწვეულ მოძღვართ-მოძღვარს „მეფე ნოთა პირსა მოეგებვის“, მაშინ როდესაც კათალიკოსათვის, ჭყონდიდელისა და სამთავეზართათვის: „თაბავსა, ამირსპასალარის თუ მანდატურთ-უხევესისათვის მეფემ „ნოხსა ზედა მესამედი წამოიაროს“².

უქრობენ, რომ გელათის აკადემიის პირველი მოძღვართ-მოძღვარი, რექტორი, იოანე პეტრიწი იყო.

როგორც ზემოთ აღნიშნულია, გელათის აკადემია წარმოადგენდა არა მარტო სამეცნიერო, არამედ სასწავლო ცენტრსაც უმაღლეს სასწავლებელს; პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის თანახმად, გელათის აკადემიაში „დისციპლინათა სწავლება აგებული უნდა ყოფილიყო ცნობად სისტემაზე trivium-quadrivium, ე. ი. ისწავლებოდა შვიდი დისციპლინა: გეომეტრია, არითმეტიკა, მუსიკა, რიტორიკა, გრამატიკა, ფილოსოფია, ასტრონომია“⁴, რადგან ზიზანტიის ბერე უმაღლეს სკოლაში სწორედ სწავლების ასეთი სისტემა არსებობდა. ამას ატყობინებს პატრიკვემელ მეცნიერს აგრეთვე იოანე პეტრიწის ორიგინალური ნაშრომის „განმარტების“ ბოლოსიტყვაობაში დაცული ცნობები, თქმაც, როგორც თვითონვე შენიშნავს, ეს ბოლოსიტყვაობა საქმოდ არეული და დამაზიანებელი სახითა ჩვენად მოღწეული და აღნიშნული საკითხი საბოლოოდ დადგენილად ვერ ჩიითვლება.

ქვე კიდევ პროფ. სიმონ ყაუხჩიშვილმა ივარაუდა და სხვა მკვლევარები უაქველად ცნობენ, რომ გელათის აკადემიაში ისწავლებოდა მედიცინაც. ღვათი აღმაშენებლის ისტორიკოსს გელათში მონასტრისა და აკადემიის დაარსების შემდეგ, უშუალოდ მოთხრობილი ქვეს დავითს შიგრ ქსენონის, საავადმყოფოს, „აღშენების“ შესახებ: „ამან უზეშთავსმან და ღმართ-განბრძინობლმან შეფეგან ღვათი“⁵ „ყოლად სხუა შოიგონა საქმე, შემსგავსებული მოწყალისა და ტბილისა ღმრთისა სახისა, კაცთმოყუარებისა თვისის: აღაშენა ქსენონი

¹ ე. ჩავეტაძე, გელათის აკადემია, გვ. 43.
² კორნელი კეკელიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 506.
³ ჭელი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, სოლომონ ყუბანეიშვილის შედგენილი, 2, 1949 წ., გვ. 209.

¹ ექვთიმე თაყაიშვილი, ტელმწიფის კარის გარიგება, 1920, გვ. XXIX.
² ქართველი ერის ისტორია, წიგნი 4, გვ. 454-455.
³ ე. ჩავეტაძე, გელათის აკადემია, გვ. 41.
⁴ ს. ყაუხჩიშვილი, გელათის აკადემია, გვ. 15.

ადგინა შემგავსებულა და შეეცადა, რომ შეეცადა მისი შეგრძობა მისი, თუთოსხითა სენითა განდობის და მოეშადა ყოველი საქმისი მათი¹.

პროფ. ს. ყუბინიშვილი იმ მოსახრებით, რომ ბიზანტიაში ცნობილია სისტემა დიპლომატიის: მონასტერი, უმაღლესი სკოლა, ქსენონი², ვარაუდობს დავითის მიერ ქსენონის აგრეთვე გელოში აგებას.

ქართული მედიცინის ისტორიის ერთ-ერთ მკვლევარს მიხედვით შენგელის უმეტესად მინიჭებულია ქსენონის არსებობა და ავადმჯობისი მედიცინის სწავლება. მისი აზრით, გელათის საეპიშოპოსოსთან და უმაღლესი სამედიცინო განათლების არსებობისთან და იყოს დაკავშირებული არსენ იყალთოელის მიერ ფრანგ დამსახურების „ვარდამოცემას“ მორიდ ვადმოლება ქართულ ენაზე (აღრე ის თარგმანი იყო ეფრემ მცირის მიერ) და იოანე პეტრიწის მიერ ნემესიოს ემესელის „ბუნებისათვის კაცისას“ ვადმოლება ბერძნულად; ორივე ეს დიდმნიშვნელოვანი სახე გელათში მათი მოღვაწეობის პერიოდს ეკუთვნის³, რაც შეეხება „ბუნებისათვის კაცისას“, მ. შენგელის აზრით „მისი თარგმანი გელათის ავადმჯობის პრაქტიკული სასწავლო საკითხებით იყო გამოყვეული“⁴, ასევე ავად. ივ. ბერტაშვილიც თავის ნაშრომში „მოძღვრება ადამიანის ბუნების შესახებ საქართველოში“ მიუთითებს, რომ გელათის ავადმჯობისი ისწავლებოდა მედიცინა და „ბუნებისათვის კაცისას“ სახელმძღვანელო იყო გავრცელებული.

ვარაუდობენ აგრეთვე, რომ გელათის ავადმჯობისი ამხალებდა მხატვრებს, ფერწერის ოსტატებს, რომ მას დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართული თეატრული ხელოვნების წინსვლის საქმეშიც.

ფიქრობთ, გელათის ავადმჯობისი ყურადღება ექცეოდა აგრეთვე საერთოდ მსოფლიო ისტორიისა და განსაკუთრებით საქართველოსა და ავგასიის წარსულის შესწავლას. როგორც აღნიშნავენ მანგანის ავადმჯობისი ისწავლებოდა ისტორია (როგორც საერთო, ისე რელიგიის) და ლიტერატურა (საბერძნეთის, რო-

მის); მკვრამ რაც მოეცა, ჩვენ ამას გვეფიქრებინება მაშინდელი ქართული საზოგადოებრივი აზრის ხასიათი, იმ ენაქმის სწავლის გათვალისწინება, როდესაც გელათის ავადმჯობისი დაარსდა.

აღსანიშნავია, რომ იოანე პეტრიწის გელათში უთარგმანი საისტორიო თხზულება ცნობილია ენარეული ისტორიკოსის იოსებ ფლავიოსის (I საუკუნე წ. ე.წ.) „იოსებოსის წიგნი პერიკლესა“, — რომელსაც ეწოდება „მოთხრობანი იუდეობისისა სიტყუადსაბამობისა“ ან დასაბამისტყუობისა⁵. ისიც საყურადღებოა, რომ სწორედ მე-12 საუკუნის დამდეგს უთარგმანი არსენ იყალთოელს მიეცხრე საქართველოს ბიზანტიელი ისტორიკოსის ვიორგი ამარტოლის ქრონოგრაფი, რომელიც მსოფლიოსა და ბიზანტიის ისტორიის ფართოდ ვარაუდებულ სახელმძღვანელოს წარმოადგენდა; მასში მსოფლიო ისტორია მოცემულია ადამიდან ეფრემ კეისარ თეოფილეს გარდაცვალებამდე (842 წ.), თუმცა ქართული თარგმანი თვითონა დღის (379-395 წლები) მეფობის აღწერაზე წყდება. ფიქრობთ, აღნიშნული თხზულებების მიხედვით XII საუკუნის დამდეგს ვადმოლება ქართულ ენაზე პრაქტიკული საკითხებით უნდა ყოფილიყო ნაკარნახევი.

მეორე მხრივ მე-12 საუკუნეში ეხედეთ პეტრიწის სალიტერატურო-საფილოსოფიო სკოლის წარმოადგენლებს, რომლებიც ფრიად საინტერესო საისტორიო თხზულებებს ვერცხვებენ: ასე მაგალითად „ისტორიან“ და აზმანი შარავანდედთანის⁶ ავტორის სიტყუით, დავით აღმაშენებლის ძის, დემეტრე პარველის (1125-1155 წლები) „დიდებითა სიმშინითა და გუარითა ცხოვრებასა“ აღმოაჩენს იოანე ფილოსოფოსისა კიმპიშელისა შესახებ-მოთხრობა⁷. სამწუხაროდ ამ თხზულებას ჩვენამდე არ მოუღწევია. შემოწახული პეტრიწის სკოლის ტრადიციების მიმდევარის კათალიკოს ნიკოლოზ გულაბერისძის (ზეობის წლები დაახლოებით 1150-1178) ერთი თხზულება „სახეობაჲ სუეტისა ცხოველისა, კუართისა სოფლოჲსა და კათალიკე ეკლესიისაჲ“, რომელიც ავად. ქ. კეკელიძის სიტყუით, „მეტად საყურადღებო ისტორიულ ცნობებს შეიცავს ქართველთა გაქრისტიანების ისტორიიდან და დიდ ინტერესს წარმოადგენს იდეური მხრი-

¹ ქართლის ცხოვრება, 1, გვ. 334.

² სიმონ ყუბინიშვილი, გელათის ავადმჯობისი, გვ. 34.

³ მ. შენგელია, მედიცინის განვითარების ზოგიერთი ძირითადი საკითხი საქართველოში, 1961 წ., გვ. 120.

⁴ იქვე, გვ. 122.

⁵ მ. შენგელია, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 123, შენიშვნა 3.

⁶ ვ. ჩაკვატაძე, გელათის ავადმჯობისი;

¹ გ. თაყიშვილი, უმაღლესი განათლების ისტორიისათვის საქართველოში, 1938 წ., გვ. 6-7.

² ქ. კეკელიძე; დასახელებული ნაშრომი, გვ. 286.

³ იქვე, გვ. 277; მისივე, ეტიუდები ღველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. 1, 1956 წ., გვ. 250-265.

⁴ ქართლის ცხოვრება, ტ. 2, 1959 წ., გვ. 3.

თავი¹. სხვათა შორის, პირველად ნიკოლოზმა დასვა საკითხი, თუ რატომ მიიწოდებოდნენ ქალმა, წმინდა ნინოს სახით განიანთლა აერო იგი საზღაპრო² და ამოცანა თავისებურადვე გადაიჭრა³. ისიც გამოკვლეულია, რომ თამარის პირველი ისტორიკოსი, ავტორი „ისტორიანი და აზნანი შარავანდედთანი“⁴-სა უხვად სარგებლობს პეტრიწის როგორც ლექსებით, ისე მისი აზრებით... იგი, წერს პროფ. ს. ყაუხჩიშვილი, „პეტრიწისაგან ნასესხები აზრების საფუძველზე აგებს ზოგჯერ თავის მსჯელობას“⁵. ამასვე დროს, როგორც მრავალგზის არის აღნიშნული, ავტორი „ისტორიანი და აზნანი შარავანდედთანი“⁶ ფრადი განათლებული ისტორიკოსია, იცნობს როგორც დასავლეთის, ისე აღმოსავლეთის ისტორიასა და ლიტერატურას, ზედმიწევნითაა გარკვეული არა თუ თავისი დროის საქართველოსა და საერთოდ კავკასიის ყოფაში, არამედ მის წარსულშიც. მის შრომაში, მაგალითად, დავით აღმაშენებლის ეპოქის შესახებ მრავალი ისეთი ფაქტია აღნიშნული, რომელსაც დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში ვერ ვპოულობთ; ცხადია, ამის შესახებ მან სხვა წყაროებიდან, როგორც ფიქრობდა, თვით უცხოური არხებიდანაც კი უნდა იცოდეს.

დამაფიქრებელია ის გარემოებაც, რომ მე-12 საუკუნის დამდეგისათვის, გელათის აკადემიის დაფუძნების მომენტისათვის, ქართული საზოგადოებრივი აზრი მრავალ საკვირბოროტ საკითხს დასტრიალებს თავს; მოვიგონოთ, მაგალითად, ქართული ეკლესიის დარსტუმრის დასაქველ მე-11 საუკუნეში გიორგი მთაწმინდელისა და ეფრემ მცირის მოღვაწეობა, ლეონტი მროველის კონცეფცია კავკასიელი ხალხების საერთო წარმოშავლობის შესახებ და ამით თავისებური შეზღადება ნიადაგის საერთო კავსაიურა სახელმწიფოს შექმნისათვის, ბოლომოუღებელი საწმენოებრივი დავა ქართველთა და სომეხთა შორის, რთულსაც საფუძვლად რასაკვირველია პოლიტიკური სარჩული ედვა; დაპირისპირება ყოველგვარი ბერძნული სამი ქართლისა და სმირად ქართლისადმი უპირატესობის მიჩენება.

საერთოდ, საკვირბოროტო საკითხთა წრე, რომელსაც იმდროინდელი ქართველი საზოგა-

დობა დაუფიქრებია, საქმაოდ ფართოა და ქართველ მეცნიერთა მიერ ამ საკითხების გადასაჭრელად, ვფიქრობთ, ბელსასტრელი პირთაგან უნდა შექმნილიყო სწორედ იმდროინდელი ქართული მეცნიერების ტრადიციის — გელათის აკადემიაში.

ნაშინდობლივია ის გარემოებაც, რომ აკად. ე. თაყაიშვილის აზრით, ქართული სახელმწიფოებრიობის შესასწავლად ესოდენ მნიშვნელოვანი ძეგლი, როგორც კელმწიფის კარის გარეგნება⁷, გელათში უნდა იყოს დაწერილი.

გელათის აკადემიის ძლიერების ხანა მე-12 საუკუნე და მე-13 საუკუნის დამდეგია; საერთოდ კი იგი არსებობას განიგრძობს მე-16 საუკუნის დასაწყისამდე. ამის შემდეგაც არ წყდება გელათში კულტურულ-ლიტერატურული მოღვაწეობა, რაიც უპირატესად იხსნება კათოლიკოსებზე ევდომენ პირველი ჩხეტიძისა (1557-1578) და ევდომე პირველი საყვარელიძის (1578-1616) მიერ სხვადასხვა ძვირფას ხელნაწერის გამარჯვებინებაში გამოიხატა. იმდენად ცოცხალადაა შემონახული ხსოვნა გელათის ოდინდელი ძლიერების შესახებ, რომ ბაგრატ იმერთა მეფის მიერ გელათისადმი ბოძებულ 1545 წლის შეწირულების სიგელშიც კი „გვიანის საუდარს“ მდგრადება სახელწოდება „დიდისა“, „ხესთა-აღმატებულისა“, „ახლასა იერუსალიმისა“⁸. მაგრამ სინამდვილეში ამდროინდელი აქ გამოალი კულტურული მოღვაწეობა მხოლოდ არაღილს თუ წარმოადგენს მეცნიერების მძლავრი ტაძრის — გელათის აკადემიის წარსული დიდებისა; ისევე როგორც გელათის ამდროინდელი მფარველი იმერეთის სამეფო ერთი უმწეო ნაშეერთაგანია ოდინდელი ძლიერი ქართული სახელმწიფოსი.

საერთოდ უნდა დავსძინოთ: იმდენად ძლიერ საფუძველზე იყო შექმნილი გელათის აკადემია, რომ იგი საოცრად სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა. როგორც აღვნიშნეთ, ერთიანი საქართველოს სამეფო-სამთავროებად საბოლოოდ დაშლის შემდგომაც კი იგი ერთხანს კვლავ ფუნქციონირებდა; ამიტომაც თამამად შეიძლება ითქვას, რომ თუ არა ეპოქა სამწიფო ევბედობა მოკიდებულ მე-13 საუკუნიდან, რომ არა „ეთისი რისხვა მოწვეული ქართველთა ზედა“, დღეს უსუცესი ტრადიცი ქართული მეცნიერებრისა თავისი არსებობის არა თუ ორმოცდაათს, უნარამდე 850 წელს მოითვლიდა.

¹ ე. თაყაიშვილი, კელმწიფის კარის გარეგნება, გვ. IX-X.

² ქართული სამართლის ძეგლები, ო. დოლიძის გამოცემა, ტ. II, გვ. 189;

¹ ე. თაყაიშვილი, „დასახელებული“ ნაშრომი, გვ. 310.

² იქვე.

³ ს. ყაუხჩიშვილი, „ისტორიანი და აზნანი“ და ორანე პეტრიწი. ქართლის ცხოვრება 2, 1959 წ., შესავალი ნარკვევი, გვ. 013.

რ. ბაგვაჩაძე

თბილისის უნივერსიტეტი და ქართული ლიტერატურისმცოდნეობა

ქართული ლიტერატურა ერთ-ერთი უძველესი ლიტერატურაა, რომელსაც საბატიო ადგილი უჭირავს მსოფლიო კულტურის საგანძურში. დიდი კულტურულ-ისტორიული და მხატვრული ღირებულება აქვს ძველ ქართულ ლიტერატურას (V-XVII სს.) იგი გვაცნობს ქართული ხალხის ისტორიული ცხოვრების გზას, მის პოლიტიკურსა და ეკონომიკურ მდგომარეობას, სოციალურ წყობას, ეთნოგრაფიას, სახელმწიფოებრივ მშენებლობას, საეკლესიო ორგანიზაციას. მას ყარაღდ შეჰოუნახავს და დაუცავს ქართული ლიტერატურული ენა, შეუქმნა და განუვითარებია სინტერესო მხატვრული ლიტერატურული ტრადიციები.

ძველი ქართული ლიტერატურის დიდი მნიშვნელობა დღეს საყოველთაოდ აღიარებულია. მის შესწავლას საკმაოდ ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ცალკეული საკითხების შესწავლაზე მუშაობდნენ ჯერ კიდევ თეიმურაზ ბაგრატიონი (1782-1846) და ს. დოდაშვილი (1805-1836). მნიშვნელოვანი და საყურადღებო გამოკვლევები დაწერეს მ. ბროსემ (1802-1880), პ. იოსელიანმა (1809-1875), დ. ჩუბინაშვილმა (1814-1891), ალ. ცაგარელმა (1844-1929), ალ. ხახანაშვილმა (1866-1912), ნ. შარმა (1864-1934) და სხვებმა, მაგრამ მეფის რუსეთის სამეცნიერო ცენტრებში ქართულ ენასა და ლიტერატურას ძალიან მცირე ადგილი ეთმობოდა. საქართველოში ენერგიულად შრომობდნენ ქართული კულტურულ-ლიტერატურული მემკვიდრეობით დაინტერესებული მეცნიერები: თ. ყორღანია (1852-1916), მ. ჯანაშვილი (1855-1934), ე. თაყაიშვილი (1863-1953), დ. კარბაშვილი (1860-1927) და სხვ., მაგრამ არ იყო მატერიალური ბაზა მთელი ლიტერატურული მემკვიდრეობის სისტემატური შესწავლისათვის.

ძველი ქართული ლიტერატურის მეცნიერე-

ლი კვლევისათვის საჭირო პირობები საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების დღიდან შეიქმნა. დიდი ინტენსივობით გაიშალა მუშაობა ამ მიმართულებით თბილისის უნივერსიტეტში, სადაც ჩაყარა საფუძველი ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიას, როგორც გარკვეულ სამეცნიერო-სასწავლო დისციპლინას. უნივერსიტეტის არსებობის პირველ წლებში აქ თანამშრომლობდა ძველი ქართული ლიტერატურის რამდენიმე ცნობილი მეცნიერი (ალ. ცაგარელი, მ. ჯანაშვილი, დ. კარბაშვილი, ს. გოჩაძე, ე. კეკელიძე). მაგრამ სასწავლო-პედაგოგიური და სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის წარმართვა დაეკისრა პროფ. ე. კეკელიძეს, რომელმაც ღირსეულად შეასრულა ეს რთული, მაგრამ უაღრესად საბატიო მოვალეობა. ხანგრძლივი და დაუცხრომელი კვლევა-ძიების შედეგად ე. კეკელიძემ შექმნა ფუნდამენტური გამოკვლევები ძველი ქართული ლიტერატურის საკვანძო პრობლემებზე და გამოაქვეყნა ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის სისტემატური კურსი ორ ტომად.

შემდგომი ე. კეკელიძის მხარში ამოუდგნენ მისი მოწაფეები, მათ შორის დღეს უკვე ცნობილი მეცნიერი ალ. ბარამიძე, რომელიც წარმატებით აგრძელებს ამ მუშაობას.

ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის საკითხების დამუშავება ინტენსიურად წარმოება და და წარმოებს რესპუბლიკის რამდენსამე სამეცნიერო-კვლევით თუ სასწავლო-პედაგოგიურ დაწესებულებაში, მაგრამ გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ უკანასკნელი ნახევარი საუკუნის მანძილზე ძველი ქართული ლიტერატურის მეცნიერული შესწავლის ცენტრს წარმოადგენდა და წარმოადგენს თბილისის უნივერსიტეტი.

ძველი ქართული ლიტერატურის მეცნიერული შესწავლის აქტიულებელი წინაპირობა იყო

ხელნაწერების კლასიფიკაცია, სისტემატიზაცია. უნივერსიტეტმა თავის დროზე მიიღო ქართული ხელნაწერების ორი უმდიდრესი კოლექცია (საეკლესიო მუზეუმისა და ქართული შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა), რომელთა დაცვა, მოვლა და შესწავლა დაეწყო უნივერსიტეტის შეცნობილ ძალებს.

ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კათედრა დიდ ყურადღებას აქცევდა ხელნაწერთა კოლექციებს, გულდასმით ეკიდებოდა მათ პუბლიკაციასა და მეცნიერულ აღწერილობას (ე. კეკელიძე, ალ. ბარამიძე, ს. იორდანიშვილი). მართალია, არსებობდა ზოგიერთი ძველის პირველხარისხოვანი გამოცემა, მაგრამ ძველი ლიტერატურული მემკვიდრეობის კრიტიკულ-აღმერთვით გამოცემის საქმე მისცა ჩამორჩებოდა. ამ გარემოებამ განაპირობა ლიტერატურული ძეგლების კრიტიკულ-აღმერთვით გამოცემის წამოწყება. უნივერსიტეტის მეცნიერმა თანამშრომლებმა ენერგიულად მოაკიდეს ხელი ძეგლების პუბლიკაციას და გამოაქვეყნეს რამდენიმე ათეული თხზულების ტექსტი: „თარგმანებაჲ ეკლესიასტისაჲ“ (ე. კეკელიძე, 1920 წ.), „შეშანიის მარტილოზა“ (ილ. აბულაძე, 1938 წ.), „ეგესტათი მცხეთელის მარტილოზა“ (ს. ყუბანეიშვილი, 1947 წ.), „აბო თბილელის მარტილოზა“ (ე. კეკელიძე, 1935 წ.), „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“ (ე. კეკელიძე, 1935 წ.), „იოანე და ეკვიმე ათონელთა ცხოვრება“ (ი. ჯავახიშვილი, 1946 წ.) „ბლაგოარანი“ (ილ. აბულაძე, 1937 წ.), „ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რუკები“ (ილ. აბულაძე, 1935 წ.), ირანე პეტრაფის შრომები (ს. ჯავახიშვილი და შ. ნუცუბიძე, 1937-1940 წწ.) და სხვ.

ყურადღება აქცეოდა ძველი ქართული საერო მხატვრული ლიტერატურის ნიმუშების გამოკვეყნებასაც. კრიტიკულად იქნა გამოცემული „ვისსამიანი“ (ალ. ბარამიძე, პ. ინგოროყვა და ე. კეკელიძე, 1938 წ.), „აბირანდარეგანიანი“ (ს. ყუბანეიშვილი, 1949 წ.), „შაბ-ნამეს“ მეორე ტომი (ი. აბულაძე, ალ. ბარამიძე, პ. ინგოროყვა, ე. კეკელიძე და ა. შანიძე, 1934 წ.), „ბარამგურიანი“ (ე. კეკელიძე, 1930 წ.), „ნარვიზოვანი“ (ალ. ბარამიძე, 1936 წ.), „ვახტანგვიანი“ (ს. ყუბანეიშვილი, 1948 წ.), „ქლილა და დამანა“ (ალ. ბარამიძე და პ. ინგოროყვა, 1949 წ.; ალ. ბარამიძე და ე. პეტრეველი, 1962 წ.) და სხვ. შეიკრიბა და გამოიცა თხზულებანი თეიმურაზ პირველისა (ალ. ბარამიძე და გ. ჯაფარიძე, 1934 წ.), არჩილისა (ალ. ბარამიძე და ნ. ბერძენიშვილი, 1936-1938 წწ.), ვახტანგ მეექვსისა (ალ. ბარამიძე, 1947 წ.), სულხან-საბა ორბელიანსა (ს. იორდანიშვილი,

1938-1949 წწ.), დ. გურამიშვილისა (ალ. ბარამიძე, 1931-1955 წწ.), ბესიკისა (ალ. ბარამიძე და ე. თოფჩია, 1932-1962 წწ.); ირანე პირანდინისა (ალ. ბარამიძე და ე. კეკელიძე, 1936-1948 წწ.) და ა. შ.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის დიდი მუშაობა, რომელიც ჩატარდა „ეფთხისტყაოსნის“ ტექსტის დასადგენად. რუსთაველის პირველი იუბილესთან დაკავშირებით პერიოდში პოემის ტექსტის დადგენა დაეწყო რუსთაველის სახელობის ინსტიტუტს, რომელიც უნივერსიტეტთან არსებობდა. ტექსტის დამდგენ კომისიაში შედიოდნენ ე. კეკელიძე, ა. შანიძე, ალ. ბარამიძე, გ. ბერიძე, ი. აბულაძე, ს. ჯავახიძე, პ. ინგოროყვა, ე. კვიციანი, ს. იორდანიშვილი, კომისიის ხანგრძლივად მუშაობის შედეგად რუსთაველის პოემა, შესაძლებლობის ფარგლებში, გვიწმინდა გვიანი ხანის დამატება-დამახინჯებასაგან. იგი დაბეჭდა უნივერსიტეტის გამომცემლობაში 1937 წელს. შემდგომ წლებში ეფთხისტყაოსნის ტექსტის დადგენის საქმეში კვლავ ინტენსიურად ვრცელდებოდა. ამის შედეგად მომზადდა რუსთაველის პოემის ის ტექსტი, რომელიც ალ. ბარამიძისა და ა. შანიძის რედაქციით დაიბეჭდა 1966 წელს. ცალკე უნდა აღინიშნოს ა. შანიძის მიერ რესტავრირებული ვახტანგისეული „ეფთხისტყაოსანი“ (editio princeps), რომელიც 1937 წელს გამოაქვეყნა უნივერსიტეტის გამომცემლობაში.

უნივერსიტეტში შეიქმნა საყურადღებო ნაშრომები სწავლა-განათლებისა და ლიტერატურის ძველი კრებების ისტორიის გასაშუქებლად (ე. კეკელიძე, ლ. შენაბიძე).

წლებს მინიმალურ წარმოებას სასულიერო-საეკლესიო მწერლობის სტუდენტთა დარგის შესწავლა. სპეციალისტები თვითონ შრომებში სავანეებში სწავლობდნენ ბიბლიოლოგიის, ასკეტისა და მისტიკის, ეგზეგეტიკის, ჰომილეტიკის ცალკეულ პრობლემებს (ე. კეკელიძე, ა. შანიძე, ე. ხინობიძე). ასევე ნაყოფიერად მიმდინარეობდა მეცნიერული კვლევები ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის შესასწავლად (ე. კეკელიძე, ს. გორგაძე, შ. ნუცუბიძე, ს. ჯავახიშვილი). სავანეებში ყურადღება დაეთმო უნივერსიტეტში ქართული აგიოგრაფიის კვლევას, ის მითითებულებით ქართული ლიტერატურის ისტორიის ფსელაულებელი ამაგი დასალო ე. კეკელიძემ, რომელმაც ხანგრძლივი კვლევით მიღებული შედეგები განაზოგადა თავისი „ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ პირველ ტომში. მასში ღრმად და საფუძვლად აწინააღმდეგებელი ძველი ქართული სასულიერო-საეკლესიო მწერლობის თეოლოგია დარგი (ბიბლიოლოგია, აპოკრიფები, ეგზეგეტიკა, დოგმატიკა, პოლემიკა, აგიოგრაფია, ასკეტიკა, მისტიკა, ჰომილეტიკა, კანონიკა, ლიტურგიკა, სასულიერო პოეზია). ეს წიგნი დაე-

ვირჯინება ავტორის მიერ წლების განმავლობაში წარმოებული დამატული და დაუცხრომელი კვლევა-ძიებისა.

ახვე უნდა აღვნიშნოთ ის დიდი მუშაობა, რომელიც ძველი ქართული სასულიერო-საეკლესიო მწერლობის ძეგლების შესისწავლად გასწია ო. ჯავახიშვილმა.

ქართველს ცხოველი კულტურულ-ლიტერატურული ურთიერთობა ჰქონდათ მეზობელ ხალხებთან. ამიტომაც უნივერსიტეტის მეცნიერ-თა თანამშრომლები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიას სწავლობდნენ და განიხილავდნენ სხვა კულტურულ ხალხებთან ლიტერატურული ურთიერთობის ასპექტში.

განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა ქართული ბიზანტიური ლიტერატურული ურთიერთობის საკითხებს. როგორც ცნობილია, დროთა განმავლობაში ბევრი ბიზანტიელი მწერლის თხზულება დაიკარგა, ზოლო მათი ქართული თარგმანი ვადარჩა. ამის გამო ისინი გაორკე-ვებულ ინტერესს იწვევდა. კ. კეკელიძემ ჯერ კიდევ რევოლუციამდე გამოაქვეყნა მთელი წყუ-ბა ასეთი ძეგლების. ამ მიმართულებით განაგრ-ძობდა იგი მუშაობას უკანასკნელ დრომდე და გამოაქვეყნა რამდენიმე ათეული ასეთი ძეგლი. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია „იკონის“ ორი ტომი (1918-1946 წწ).

თავის გამოკვლევებითა და პუბლიკაციებით კ. კეკელიძემ მნიშვნელოვანი სამსახური გაუწია ქრისტიანული ლიტერატურის ყველა დარგს. მისი ხანგრძლივი მუშაობის შედეგების სიღრმე-ველზე ქართულ-ბიზანტიური ლიტერატურული ურთიერთობა ასე წარმოგვიდგება: „1. ქართულ ენაზე შემონახულია ისეთი თხზულებები ბი-ზანტიური ლიტერატურისა, რომელთა ბერძენ-ული ღვინები დაკარგულია და მათი აღდგენა მხოლოდ ქართული თარგმანითაა შესაძლებე-ლი; 2. ქართულ ლიტერატურაში შემონახულია ისეთი ცნობები ზოგიერთი ბიზანტიელი მწერ-ლის შესახებ, რომელნიც ავსებენ და ახალი ასპექტით ამოჭევენ ამ მწერლების ცხოვრებასა და შემოქმედებას; 3. ქართულ ლიტერატურას შემოუნახავს ცნობები ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორიაში სრულად უცნობი მწერლების შესახებ; 4. ზოგიერთი ნაწარმოები ბიზანტიური ლიტერატურისა ქართულში შემოსულა ისეთი გაჩანტებით, რომელიც სხვა აზრსა და მნიშე-ნელობას აძლევს ამ ნაწარმოებთ“. კ. კეკელი-ძის ძიებით ცხადი ვახდა, რომ ქართული წელი-ბი ბიზანტიურ ლიტერატურაში ამით არ ამო-წურება; ქართველებს საკუთარი შემოქმედებით გაჩვეული რელი შეურთლებიათ ბიზანტიური ლიტერატურის შევსება-გამდიდრებაში.

დიდად საყურადღებოა ძველი ქართული ლი-ტერატურის ისტორიის კათედრაზე შესრულე-ბული კამბალური ისტორიულ-ბიბლიოგრა-ფიული ხასიათის შრომები, რომლებშიც სის-

ტემატიზებულია ბიზანტიელ მწერალითა ინტე-ლებების ქართული თარგმანები (კ. კეკელიძე), 1941 წელს დაიბეჭდა „იკონის“ რედაქციის ავთოგრაფის“, სადაც შევამუშავლი ქართუ-ლად ნათარგმნი ავთოგრაფი უძველესი რე-დაქციისა (V-XI სს.), 1947 წელს — „Bibliot-lica Metaphrasica Georgica, რომლებშიც მეტაფრასული ავთოგრაფია ვაგებულია ფარ-თოდ; მხედველობაში მიღებულია არა მხოლოდ შარტილობა-ცხოვრებანი, არამედ კომპლუტი-კური თხზულებანიც. ამ საძიებლების წყალო-ბით შეიესო მეცნიერებაში არსებული ვარკვე-ული ხარკევი.

სასულიერო-საეკლესიო მწერლობის შესწავ-ლით ნათლად ვარკვეა, რომ საერო მხატვრე-ლი ლიტერატურის აღმოცენებისათვის ნიადი-გი სწორედ მის წიაღში მომხადდა. საერო მხატვრულმა ლიტერატურამ სასულიერო-საეკ-ლესიო მწერლობიდან შემკვიდრებოთ მიილო სავსეობა დამუშავებულ ლიტერატურულ ენა, განავითარა მისი მთავარი ენარკები (ვბო-სი, ლირიკა) და კომპოზიციური ზერხები, ავო-გრაფიული და აპოკრიფული ბელეტრისტიკი-დან აალო სატრფილო-სამეწერო და სავშირო-სარიანდო მოტივები. ამ საკითხების შესწავლას მიეძღვნა ბევრი საინტერესო შრომა (კ. კეკე-ლიძე, ა. ბარამიძე).

უნივერსიტეტის მეცნიერი მუშაკები ყურად-ღებით ეკიდებოდნენ კლასიკური ხანის ქარ-თული ლიტერატურის ძეგლების („მხირანდა-რიქანიანისა“ და „ელსარამიანის“, „თამარიანი-სა“ და „აბდულმესიანის“) მეცნიერული შეს-წავლის საქმეს. ვარკვე მრავალი საცილობე-ლი საკითხი, დაზუსტდა არა ერთი სადავო ფაქტი (კ. კეკელიძე, ალ. ბარამიძე, ა. აბულა-ძე).

განსაკუთრებით სიყვარულითა და დიდი ინ-ტენსივობით წარმოებდა ჩვენი მდიდარი და ღრმამინაარსიანი ქართული სიტყვაკაშმული მწერლობის უკვეთი ჯეირგვისნი — „ვეფხის-ტყაოსნის“ შესწავლა. არ დაჩენილა თითქმის არც ერთი საკითხი რუსთველოლოგიიდან, რო-მელსაც არ შეხებოდნენ ძველი ქართული ლი-ტერატურის მკვლევრები. მათ აინტერესებდათ „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის ვინაობა, მსოფლ-მხედველობა, პოემის სტრუქტურული შედგენილო-ბა, ჩანართი და დანართი, დაბოლოების საკითხი, ვარკველება-დამატებანი, სოციალური ვა-რემო, ტიპები, მხატვრული მხარე და ა. შ. ყურადღებას იქცევია მომდევნო ხანის ქარ-თულ ლიტერატურაზე „ვეფხისტყაოსნის“ გავ-ლენის საკითხი და სხვ. (კ. კეკელიძე, ა. შინი-ძე, შ. ნუცუბიძე, ვ. ბერიძე, ალ. ბარამიძე, ი. აბულაძე, ს. იორდანიშვილი, პ. ბერაძე, გ. ჯა-ბლაძე, ტ. რუხაძე, ლ. შენაბეძე, ე. ხინთიბიძე, ვ. აბაშვიძე).

რუსთველისა და მისი უკდავი პოემის მრავალწლოვანი შესწავლის შედეგები შეჯამებული სახითა მოცემულია ალ. ბარამიძის წიგნში „შოთა რუსთველი და მისი პოემა“.

ცხოველ ინტერესს იწვევდა XVI-XVIII საუკუნეების ქართული ლიტერატურა. ძველი ქართული ლიტერატურის მკვლევარები სისტემატურად მუშაობდნენ ამ ხანის მწერლების ცხოვრებისა და შემოქმედების შესასწავლად. ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის ეს მონაკვეთი საფუძვლიანად შეისწავლა კ. კეკელიძემ და სათანადო ადგილი მიუჩინა მას თავისი „ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ მეორე ტომში, რომელშიც განხილულია აღორძინების ხანის ეპოსი (საგმირო, რომანტიკული, საზღაბრო, დიდებულებო-მოხალბერი, საისტორიო), ლირიკა (თეიმურაზ I, არჩილი, ვახტანგ VI, თეიმურაზ II, ვარსკვლავი ჩოლოყაშვილი, შამუკა ბარათაშვილი, დავით გურამიშვილი, ბესიკი, სათანოვას) და დრამა.

აღორძინების ხანის ქართული ძეგლების შესწავლის მიზნით ნაყოფიერი კვლევა-ძიება ჩატარა ალ. ბარამიძემ. უაღრესად მნიშვნელოვანია მისი ნარკვევები თეიმურაზ პირველის, სულხან-საბა ორბელიანის, ვახტანგ მეექვსის, დავით გურამიშვილის, ბესიკის, სათანოვასა და სხვა მწერალთა შესახებ. მასვე ეკუთვნის საინტერესო დოკუმენტები „რუსულდანიანზე“, „ალექსანდრიანზე“, „ნარგიზოვანზე“ და ა. შ. მიღებული შედეგები წარმოდგენილია ავტორის „ნარკვევების“ ოთხტომეულში. აღორძინების პერიოდის მწერალთა შესწავლას მიეძღვნა ბევრი სხვა მონოგრაფიაც (ლ. შენაძე, გ. მიქაძე და სხვ.).

აღორძინების ხანის ლიტერატურის შესწავლისას დიდი ყურადღება ეთმობოდა ლიტერატურულ ურთიერთობათა გარკვევას. საგანგებოდ ისწავლებოდა ქართულ-სომხური და ქართულ-სპარსულ-ტაჯიკურ-აზერბაიჯანულ-უზბეკური ლიტერატურული ურთიერთობანი (კ. კეკელიძე, ალ. ბარამიძე, ა. აბულაძე, გ. ჯაფარიძე, ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ილ. აბულაძე, დ. კობიძე, ალ. გეაბრია).

მნიშვნელოვანი მუშაობა ჩატარდა ე. წ. გარდამავალი ხანის ლიტერატურის შესასწავლად. ამ ხანის ქართული ლიტერატურის შესწავლას მიეძღვნა ტ. რუხაძის შრომები: „ქართული ეპოსი გარდამავალი ხანის ლიტერატურაში“, „ძველი ქართული თეატრი და დრამატურგია“, „ძველი ქართული ლირიკის ისტორიიდან“.

საყოველთაოდ ცნობილია, რა ცხოველმყოფელი გავლენა მოახდინა რუსულმა ლიტერატურამ მუშობელ ხალხთა ლიტერატურის განვითარებაზე. სათანადო გამოკვლევებით ცხადი შეიქმნა, რომ რუსულ ლიტერატურას კარგად იცნობდნენ და მის ნიმუშებს თარგმნიდნენ

ძველი ქართული ლიტერატურის წარმომადგენლებიც.

ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის შესწავლისას ყურადღება გამოიხატებოდა იყო შემდეგ საკითხებზე: 1. ცნობები რუსეთის შესახებ ქართულ წყაროებში და საქართველოს შესახებ რუსულ წყაროებში; 2. რუსეთში მცხოვრებ ქართველ მწერალთა ცხოვრება და შემოქმედება; 3. ქართული ელტურულ-საგანმანათლებლო კერები რუსეთში; 4. რუსული ელტურის გავლენა ქართულ ლიტერატურაზე; 5. რუსულდან თარგმნილი ქართული თხზულებანი; 6. ქართული თემატიკის შეტრა რუსულ ლიტერატურაში. აღნიშნულ საკითხებს მიეძღვნა ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კათედრის წევრთა (კ. კეკელიძე, ალ. ბარამიძე, ს. ყუბანეიშვილი, ლ. შენაძე, გ. მიქაძე, ლ. ბოლნისი) რამდენიმე შრომა. ცალკე უნდა მოვიხსენიოთ ტ. რუხაძის „ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან“ (XV-XVIII სს), რომელშიც გამოკვლინებულია როგორც ძველი და XVIII საუკუნის რუსული ლიტერატურის ქართული ფოლკლორულ-ლიტერატურული წყაროები, ისე XVI-XVIII საუკუნეებში რუსულდან ქართულად თარგმნილი ორიგინალური და უცხოური წარმოშობის თხზულებანი.

ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის ცალკეული საკითხების შესწავლის შედეგად მიღებული მასალა საკითხებდა სისტემაში მოყვანასა და განზოგადებას, სათანადო ეტრსად ჩამოყალიბებას. ალ. ხახანაშვილის ოთხტომიანი „ნარკვევების“ სამი წიგნი ქართული ხალხური სიტყვიერებისა და ძველი ქართული ლიტერატურის მასალებს განიხილავდა, მაგრამ ის საშეზღვევად მოქმედებული იყო და შეესებას, შესწორებას, დაუსტებსა და განახლებას მოითხოვდა არსებითად ახლად უნდა დაწიქებულიყო ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის მეცნიერული ეტრის ჩამოყალიბება. ეს საქმე ითავა და დაიგვირგინა კ. კეკელიძემ, რომლის „ქართული ლიტერატურის ისტორია“ ოთხჯერ დაიბეჭდა (1923-1960 წწ.). ავტორმა მასში ჩააქსოვა თავისი ხანგრძლივი კვლევა-ძიების შედეგები და შესანიშნავად გამოიყვინა დიდი ელტურის მქონე ქართველი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი ლიტერატურის მეცნიერული ისტორია.

აქვე უნდა დავასახელოთ კ. კეკელიძისა და ალ. ბარამიძის „ქართული ლიტერატურის ისტორია“ (1954 წ.), სადაც ნათლად არის ასახული ძველი ქართული ლიტერატურის განვითარების გზა.

• • •

ახალი (XIX ს.) ქართული ლიტერატურა მრავალსაუკუნოვანი ძველი ქართული მწერლობის ბუნებრივი და კანონზომიერი გაგრძე-

ლება. მაგრამ იგი არის არა უბრალო გავრცელება, არამედ განვითარების ახალი და დიდი ეტაპი ქართული მხატვრული აზროვნების ევოლუციამ.

იმ დღეში გარდატეხამ, რომელიც მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს მოხდა ქართულ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, შესაფერისად განაზოგადა შვედეთის თემატიკა და მისი იდეური მიმართულება. ქართული ლიტერატურა მეცხრამეტე საუკუნის მთელ მანძილზე იყო ქართული ზალხის სანუკვარი იდეალებისა და მისი სულიერი ცხოვრების ერთადერთი ჭეშმარიტი გამოხატველი. ამიტომ მისი როლი ქვეყნის სოციალ-პოლიტიკური და კულტურის განვითარების ისტორიაში დიდი და უაღრესად თავისებურია.

მეცხრამეტე საუკუნეს ქართული ლიტერატურის ისტორიაში შეიძლება ვუწოდოთ კლასიკოსთა ეპოქა, როდესაც არა მხოლოდ შემოქმედებითად განვითარდა მდიდარი მხატვრული ტრადიციები, არამედ შეიქმნა საიმედო საფუძველი მისი შემდგომი განვითარებისა და გაღრმავებისათვის. ცხადია, ინტერესიც მისი მეცნიერული შესწავლისადმი გასულ საუკუნეშივე გაძლიერდა. გამოჩენილმა სამოციანელებმა საფუძვლიანად გაითვალისწინეს უახლოეს წინამორბედთა დამსახურება და ბევრი სახელმძღვანელო შეხედულება გამოთქვეს მათი შემოქმედების ღირსებათა და მნიშვნელობის შესახებ. საინტერესოა მათი მოსაზრება თანამედროვე ლიტერატურული პროცესების შესახებაც. მაგრამ ახალი ქართული მწერლობის ისტორიულ-ლიტერატურული პოზიციებიდან მეცნიერულ შესწავლას ქვეშაირიტი საფუძველი მხოლოდ ოთხმოციანი წლებიდან ეყრება. ამ მხრივ ყველაზე დიდი დამსახურება გამოჩენილ მეცნიერს ალ. ხახანაშვილსა და ნიქიტარ კრიტიკოსს ეკატა აბაშიძეს მიუძღვით. პირველმა შექმნა ახალი ქართული მწერლობის ისტორიის სისტემატური ეტაპი, მეორემ კი — თავისი მასწავლებლის ბრიუნეტეირის ევოლუციური შეთოდინად გამომდინარემ — დაწერა საინტერესო კრიტიკული ეტიუდები მეცხრამეტე საუკუნის ქართულ კლასიკოსთა ცხოვრებასა და შემოქმედებაზე. მათი ნაშრომები, რომლებიც მეტწილად მთელი დღემდე ინარჩუნებენ თავიანთ მნიშვნელობას, გარკვეულად განაპირობებდა ახალი ქართული ლიტერატურის შესწავლის ხასიათს რევოლუციამდე.

როგორც საერთოდ, ასევე კერძოდ მე-19 ს. ქართულ ლიტერატურის მეცნიერულ შესწავლაში ახალი ეტაპი ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ იწყება და იგი, პირველ სფეროსა, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტთანა დაკავშირებული. სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტის სიტყვიერების განყოფილებაზე სასწავლო-საშეცდნო მუშაობის სათანადო დონეზე და-

ვენება გასული საუკუნის მდიდარი ქართული მწერლობის ისტორიის გათვალისწინების გარეშე, ცხადია, შეუძლებელი იყო ამიტომ, ქართული ლიტერატურის კათედრა (კავთაძე) კავთაძე) ქმედით ლონისძიებებს იღებდა მისი სათანადო შესწავლისა და წარმოდგენისათვის. თავდაპირველად ამ უბანს, მართალია, არ ხელმძღვანელობდნენ უშუალოდ სპეციალისტები, მაგრამ მათზე დაყრდნობა მოვალეობის გარეშე ართმევდნენ თავს პროფ. ალ. ცვახარი, დ. კარიჭაშვილი და ს. გორგაძე; 1925 წელს კი კათედრამ ახალი ქართული ლიტერატურის ეტრის წასაქობად მიიწვია მიხ. ზანდუკელი; 1926 წელს უნივერსიტეტში მუშაობის იწყებს ვ. კობეტიშვილი, შემდეგ კი — კ. კაპანელი და ს. ზუნდაძე. ამგვარად, უკვე შეიქმნა ის ბირთვი, რომელიც შემდგომი წარმართავდა ახალი ქართული მწერლობის მეცნიერული შესწავლის საქმეს.

1932 წელს უნივერსიტეტში დაარსდა ახალი ქართული ლიტერატურის კათედრა, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა პროფ. ს. ზუნდაძე (შემდეგში მას ხელმძღვანელობდნენ პროფ. მ. ზანდუკელი, პროფ. შ. რაღანი, პროფ. დ. ზამხარაძე, პროფ. პ. კეკელიძე).

პირველი სამუთოა მეცნიერი, რომელმაც ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორია დაწერა პროფ. ვ. კობეტიშვილი იყო. 1925-1927 წწ. მან სამ ტომად გამოცა მეცხრამეტე საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორია, რომელშიც დიდი გემოვნებითა და ღრმა ცოდნითა წარმოდგენილი გასული საუკუნის მდიდარი ლიტერატურული მემკვიდრეობა.

მომდევნო წლებში ქართული ლიტერატურისმცოდნეობას შეემატა პროფ. კ. კაპანელის ნაშრომები („ქართული სული ესთეტიკურ სახეებში“, „ქართული ლიტერატურის ვენეზისი“), რომლებშიც თავისებური კეთხითა განხილული მე-19 ს. ქართული მწერლობა მხატვრული მემკვიდრეობა. 1932-1935 წლებში კი მკითხველმა მიიღო პროფ. მ. ზანდუკელის ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორიის სამტომეული, რომელზეც სტუდენტთა თაობები აღიზარდა.

ოცდაათიანი წლებიდან დაწყებულ უკვე მალე დონეზე დღეა ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორიის როგორც სწავლება, ასევე მისი მეცნიერული შესწავლის საქმე. სისტემატური ეტრების შექმნის შემდეგ, დღის წესრიგში დაიდა ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორიის ცალკეულ პრობლემათა მონოგრაფიული შესწავლა და იმ საარტიკო-სამეზუმო მასალის გამოშეფერება, რომელსაც შეეძლო ახლებურად გაეშუქებინა ზენი მდიდარი წარსული. თანდათან გაძლიერდა ლიტერატურის მარქსისტული მეთოდოლოგიის საერთო პრობლემებისა და პოეტიკის კონკრე-

ტული საკითხების შესწავლა-დამუშავებისადმი ინტერესიც. დღეისათვის ყველა ამ უბანზე მიღწეულია ისეთი ძლიერი შედეგები, რომ მათი მოკლედ აღწერაზე თითქმის შეუძლებელია.

გაფიქრებულად შეიძლება ითქვას, რომ უნივერსიტეტში მომუშავე მეცნიერებმა (ა. შანიძე, ს. გორგაძე, ს. ზუნდაძე, ვ. კოტეიშვილი, მ. ზანდუკელი, შ. რადიანი, ვ. ჯიბლაძე, ს. ჭილაია, გ. აბზიანიძე, მ. დუღუბაძე, ს. ყუბანეიშვილი, პ. კეკელიძე, ჯ. ჭუმბურიძე, ს. ხეციშვილი და სხვ.) უდიდესი წვლილი შეიტანეს გასული საუკუნის ქართულ მწერალთა თხზულებების გამოცემის საქმეში. მნიშვნელოვანი მუშაობა ჩატარებული მანამდე უცნობ ხელნაწერთა თუ სხვა ხასიათის ლიტერატურულ დოკუმენტთა და საინტერესო მიწერ-მოწერის გამოყვანისა და მათი მეცნიერული შესწავლის მხრივაც.

40-იანი წლებიდან თბილისის უნივერსიტეტში საგრძნობლად გაძლიერდა გასული საუკუნის მწერალთა ცხოვრებისა და მოღვაწეობის მონოგრაფიული შესწავლა. ამგვარი შესწავლის მიზანია უფრო სრულად და ღრმად გააშუქოს ცალკეულ მწერალთა დამახარებელი და ადგილი ლიტერატურის ისტორიაში, ვინემ იგი წარმოდგენილია ლიტერატურის ისტორიების სისტემატურ კერსში. ამ მიმართულებით გაშლილი მუშაობის შედეგად დაიწერა და გამოქვეყნდა ბევრი საინტერესო მონოგრაფიები (შ. რადიანი — „ნ. ბარათაშვილი და ქართული რომანტიზმი“, გ. ჯიბლაძე — „ილია ჭავჭავაძე“, გრ. კეკელიძე — „ვაჟა-ფშაველა“, ა. ჭილაია — „გიორგი წერეთელი“, ჯ. ჭუმბურიძე — „გრიგოლშვილი“, აბ. მახარაძე — „გრ. ორბელიანი“, ს. ჭილაია — „ვ. ორბელიანი“, დ. გამეზარდაშვილი — „ალ. ჭავჭავაძე და ქართული რომანტიზმი“, „გ. ერისთავი“ და სხვ.), რომლებშიც ბევრი ახალი საკითხია დასმული და გაშუქებული.

ცალკეულ მწერალთა მონოგრაფიულმა შესწავლამ თითქმის აუცილებელი გახდა ვადასინჯულიყო ზოგიერთი ის შეხედულება, რომლებიც მეცხრამეტე საუკუნის ქართულ მწერლობაში ლიტერატურულ მიმართულებათა (სენტრალისტობაში, რომანტიზმი, კრიტიკული რეალიზმი, ე. წ. შეუფერავი რეალიზმი) წარმოშობისა და განვითარების საკითხებს ეხებოდა (ს. ჭილაია, „გრ. რჩეულიშვილი და ქართული სენტრალისტობა“, ჯ. ჭუმბურიძე — „სენტრალისტობის შესახებ ქართულ ლიტერატურაში“, დ. გამეზარდაშვილი — „ალ. ჭავჭავაძე და ქართული რომანტიზმი“, „ქართული კრიტიკული რეალიზმი“). დაიწყო აგრეთვე, ცალკეული თანების განვითარების კანონზომიერებისა (გრ. კეკელიძე — „ქართული იუმორისა და სატირის განვითარების ისტორიისათვის“) და მხატვრული ოსტატობის კონკრეტული საკით-

ხების შესწავლა (მ. ზანდუკელი — „ილია ჭავჭავაძის მხატვრული ოსტატობა“, გრ. კეკელიძე — „აქაქის პროზაულ თხზულებათა პოეტურობის საკითხი“, ბ. ბარდაველიძე — „პერსონაჟის ასახვის პრინციპები ქართულ რეალისტურ პროზაში“, ა. ჭილაია — „ალ. ყაზბეგის შემოქმედების მხატვრული თავისებურებანი“ და სხვ.).

ამავე წლებიდან დაიწყო გამოქვეყნება ისეთი გამოკვლევებისა, რომლებშიც ფართო მკითხველისათვის მისაწვდომი და ვინაიღო გასული საუკუნის ქართული ლიტერატურა, თუ მისი ცალკეული მომსახურებები (შ. რადიანი — „ახალი ქართული ლიტერატურა“, ტ. I და II; აბ. მახარაძე — „ქართული რომანტიზმი“, „ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“, ტ. I და II).

ავტორთა კოლექტივის მიერ (დ. გამეზარდაშვილი, აბ. მახარაძე, ჯ. ჭუმბურიძე, გრ. კეკელიძე, ს. ხეციშვილი, შ. რადიანი) შეიქმნა ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორიის საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელოც (ნაწილი პირველი).

უნივერსიტეტში მომუშავე ლიტერატურისმცოდნეებმა დიდი წვლილი შეიტანეს ლიტერატურის თეორიისა და ესთეტიკის პრობლემების მეცნიერული გაშუქების საქმეშიც. ჯერ კიდევ 1929 წელს გამოვიდა პროფ. შ. ნუცუბიძის „ხელოვნების თეორია, მონისტური ესთეტიკის საფუძვლები“, რომელშიც ორიგინალურად და გაშუქებული ესთეტიკის ცალკეული პრობლემები. შეშლევში ვი მკითხველმა მიიღო ისევე გამოკვლევები, რგგორიკაა ვ. კაბანელის «Страдание и творчество», ვ. ჯიბლაძის „პრობლემები ბუნებისა და ხელოვნების მშვენიერებისა“, „ხელოვნება და სინამდვილე“, „ესთეტიკური თეორიის საფუძვლები“, „შოთა რუსთაველის ესთეტიკა“, მ. დუღუბაძის — „მხატვრული სტილის თეორიის საკითხები“, ს. ვაჩნილას „ლიტერატურათმცოდნეობის შესავალი“ და სხვ.

უნივერსიტეტის ახალი ქართული ლიტერატურის კათედრამ სერიალური მუშაობა გასწია ლიტერატურის სწავლების მეთოდის საკითხების დასაზუსტებლადაც. ქართულმა მკითხველმა მიიღო მდიდარი პრაქტიკული გამოცდილებისა და საბჭოთა პედაგოგიური აზრის მიღწევების საფუძველზე დაწერილი მ. ზანდუკელის „ქართული ლიტერატურის სწავლების მეთოდიკა“ და ა. თოფურას „ქართული ლიტერატურის სწავლების მეთოდიკის სახელმძღვანელო“. ამავე კათედრის წევრთა (პ. კეკელიძე, შ. რადიანი, ს. ჭილაია, ბ. ვლენტი, ა. ჭილაია, გ. კეკელიძე, დ. გამეზარდაშვილი და სხვ.) ავტორობითა და თანავტორობით დაიწე-

რა სიშუალო სკოლების სახელმძღვანელოები და დამხმარე სახელმძღვანელოები.

უკანასკნელ წლებში საგანგებო მუშაობა მიმდინარეობს ტექსტოლოგიის პრინციპების შესწავლისა და გამუქებისათვის (პ. კეკელიძე), რამაც თავისი შედეგი გამოიღო.

ახალი ქართული ლიტერატურის შესწავლის მალემა დონემ გარკვეულად განაპირობა უახლოესი ქართული მწერლობის შესწავლაც.

ქართული საბჭოთა მწერლობის მეცნიერულ შესწავლას თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ჩაუვარა საფუძველი. საბჭოთა მწერლობის ისტორიის საღვთაო კურსიც პირველად აქ ჩამოყალიბდა; მისი კითხვა 1929 წლიდან დაიწყო.

ქართული საბჭოთა მწერლობა მრავალსაფეხროვანი ქართული მწერლობის ბუნებრივი, მაგრამ ახლებური განვითარებაა. კლასიკური ქართული მწერლობის მიერ დამკვიდრებული პემანისის, დემოკრატიზმის, ხალხურობის, ხალხთა შობისა და მეგობრობის თუ სხვა მოწინავე იდეები შემოქმედებამთაღ მიიღო და განავითარა საბჭოთა მწერლობამ. საბჭოთა ლიტერატურის უპირველეს თვისებად იქცა ხალხისა და სახელმწიფოს ინტერესებისათვის ბრძოლა. მისი მთავარი თემა ეგოისტური ინტერესებისაგან თავისუფალი, ფართო ინტერნაციონალური და პატრიოტული გრძობების მქონე ახალი ადამიანის დახატვა. ქართული საბჭოთა მწერლობა ამ იმპერებს ძალასა და ენერჯიას იმ დიდი გზის ასახვისათვის, რომელიც ჩვენმა ხალხმა და სახელმწიფომ განვლეს; იგი ისწრაფდა აღეზარდა ჩვენი ადამიანები სამშობლოს სიყვარულით, ეჩვენებდა საბჭოთა ადამიანი მთელი თავისი შემოქმედებითი ცხოვრებით, შრომის რომანტიკით, ფიჭრებითა და განცლებით. სამოქალაქო ომის ლეგენდარული გმირები, გმირული ხუთწუდეების რომანტიკული ადამიანები, დიდი სამამულო ომის მგზნებარე პატრიოტები განზოგადებულ და ამოღებულად ასახა საბჭოთა მწერლობამ. და ამ ფონზე შექმნილი ლიტერატურა ვახდა ზვენი ადამიანების შრომული და იდეური აღზრდის იარაღი. ქართული საბჭოთა მწერლობა ნოვატორულია არა მარტო შინაარსით, არამედ ფორმითაც, ქართულმა საბჭოთა მწერლობამ ახალი ფერებითა და საღებავებით, ახალი მხატვრული საშუალებებით გამოაღწერა ქართული მწერლობა. მან გამოიმუშავა საკუთარი, მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი მხატვრული პოზიცია და ფორმები, რომლებიც იქმნებოდა, ერთი მხრით, ანტირეალისტურ სკოლებთან, დეკადენტურ ჯგუფებსა და მიმართულებებთან, მეორე მხრით, ვულგარულ „მემარცხენელ“, რაულ შეცდომათა წინააღმდეგ ბრძოლაში, რომელშიც პარტია დიდ დახმარებას უწევდა ახალგაზრდა მწერლობას.

საბჭოთა ლიტერატურის საუნივერსიტეტო კურსის წამოთხვეულები არა მხოლოდ შესაფერ ნაშრომებს ქმნიდნენ, არამედ სუშუალოდ მონაწილეობდნენ საბჭოთა ლიტერატურის ჩამოყალიბების პროცესში. ისინი თავიანთი ცხოვრებითა და მოღვაწეობით ყოველთვის დაკავშირებული იყვნენ ქართულ მწერლობასთან. საქმარისა დაგასახლოდ უნივერსიტეტში სხვადასხვა დროს მომუშავე პროფესორ-მასწავლებლებს — კორნელი კეკელიძის, სიმონ ზუნდაძის, კონსტანტინე გამსახურდიას, გეორგი ქიქოძის, მიხეილ ზანდუკელის, ბენიკო ბუაიძის, შალვა რადიანის, ბესარიონ ქვინტის, ალექსანდრე ბარამიძის, გიორგი ვიზლადის, სერგი ქილაიას და სხვთა მოღვაწეობა.

პირველი გადაუდებელი საკითხები, რომელთა დამუშავებას დღის წესრიგში აყენებდა უახლესი ქართული მწერლობის კურსის წამოთხვე, იყო ქართული საბჭოთა მწერლობის განვითარების გზასთან დაკავშირებული პრობლემები, უახლესი ქართული მწერლობის პერიოდისათვის საკითხი.

პირველი წიგნი, რომელიც ქართული საბჭოთა მწერლობის განვითარების გზის გარკვევას მიეძღვნა, იყო ფილოლოგიის ფაკულტეტის დეკანის ბენიკო ბუაიძის „თანამედროვე ქართული მწერლობის გზები“ (1934 წ.). რაც დრო გადიოდა, მით უფრო აზრდებოდა და მტკიცდებოდა ქართული საბჭოთა მწერლობა, ახალი სახელები ემატებოდა უახლესი ქართული მწერლობის პროგრამის უნივერსიტეტში. უკვე მწერალთა პირველ სკავშიროს ყრილობაზე, კლასიკურ მწერლობასთან ერთად, მალე შეფასება პოვა ქართულმა საბჭოთა მწერლობამ. განსაკუთრებით თვალსაჩინო გახდა ქართული საბჭოთა მწერლობის აღორძინება ოცდაათიან და ორმოციან წლებში. ამის მიზეზდებოდა კვლავ შეიცვალა და გამდიდრდა თბილისის უნივერსიტეტის უახლესი ქართული ლიტერატურის ისტორიის პროგრამა. ახლა უკვე დღის წესრიგში დაისვა სტუდენტებისათვის უახლესი ქართული მწერლობის სახელმძღვანელოს დაწერის საკითხი, რასაც დიდი პასუხისმგებლობით მოჰქიდედა ხელი უნივერსიტეტში მომუშავე ლიტერატურის მკვლევრებმა (შ. რადიანი, ბ. ქვინტი, ს. ქილაია, ვ. ვიზლადი) და შექმნეს სათანადო დამხმარე სახელმძღვანელოები.

ქართული საბჭოთა ლიტერატურის ისტორიის დამხმარე სახელმძღვანელოები დაიწერა რუსულ ენაზეც (იხ. ალ. ბარამიძის, შ. რადიანისა და ბ. ქვინტის «История грузинской литературы», ს. ქილაიას «Очерки по истории грузинской советской литературы»

და სხვ.), რომელთა მიხედვით რამდენიმე სა-
დღილომო შრომა დაიწერა მოსკოვის, ლენინგ-
რადის, კიევის უნივერსიტეტების სტუდენტე-
ბის მიერ).

ორმოცდაათიან და სამოციან წლებში ქარ-
თულმა საბჭოთა მწერლობამ განვითარების
ისეთ მაღალ დონეს მიაღწია, რომ ღღის წეს-
როგში დაისვა ქართული საბჭოთა მწერლო-
ბის გამოჩენილ წარმომადგენლებზე მონოგრა-
ფიული გამოკვლევების შექმნა. დაიწერა მონო-
გრაფიები გ. ტაბიძეზე (ს. კილაია), ვ. ვამსახერ-
დიაზე (ბ. ელენტი), ი. გრიშაშვილზე (გ. ვიბლაძე),
მის. ჭავჭავაძეზე (ტ. კვანჭილაშვილი), გ. ლეო-
ნიძეზე (მ. რაღიანი), ლ. ქიაჩელზე (ა. თო-
ფურია) და სხვ. ქართული საბჭოთა მწერლობა

მტკიცე იდეურ ბაზისზე დგას, ერთი მხატვ-
რული მეთოდის დამკვიდრე და გამომხატველია.
მაგრამ იგი როდია უბრალო მეტანეტროსკოპი
ცალკეულ მწერალთა შემოქმედებისა. ყოველ
მათგანს განსხვავებული, საერთო სტილი და
წერის მანერა აქვს. სწორედ ეს არის სპეციალუ-
რი შესწავლის საგანი. ამიტომ მის გარკვევას
მიუძღვნეს საინტერესო ნაშრომები ქართული
საბჭოთა ლიტერატურის მკვლევარებმა ბ. ბუ-
ჩიძემ, მ. რაღიანმა, ბ. ელენტიმ, გ. ვიბლაძემ,
ს. კილაიამ და სხვ. საბჭოთა ლიტერატურის
ცალკეულ პრობლემებს, ქართული საბჭოთა
მწერლობის ცალკეული ეპიზოდების შესწავლას
მიეძღვნა გ. შერკვილაძის, ა. თოფურიას, ვ.
ცისკარიძის, ნ. ჩხეიძის, ტ. კვანჭილაშვილის და
სხვათა გამოკვლევები.

მ. კოხანიძე

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამკურნალო ფაკულტეტის ორბანიზაციი

დღეს ქართული მშრომელი ხალხი განსაკუთრებული აღფრთოვანებით აღნიშნავს დიდ ისტორიულ თარიღს 50 წლის წინათ. ქართული უნივერსიტეტის დაარსებას. ნახევარი საუკუნის მანძილზე თვალნათლად გამოვლინდა ქართული ხალხის დაუშრეტელი ენერჯია, სულიერა, გონებრივი შემოქმედების უძლიერეობა და ნებისყოფა. დღეს ჩვენ ვერ დავახახელებთ ჩვენი ცხოვრების ვერც ერთ მხარეს, სადაც თბილისის უნივერსიტეტის გავლენა და სიკეთე არ გამოსჭვავიდეს. უნივერსიტეტი და მის ნიადაგზე აღმოცენებული ყველა სამეცნიერო და პედაგოგიური კერა ქმნის მყარ საფუძველს ჩვენი ქვეყნის ბრწყინვალე მომავლისა. უნივერსიტეტს ერის კულტურის საქმეში ფასდაუდებელი მნიშვნელობა აქვს. დღითიდღე ჩვენს წინაშე იშლება ბუნების მოვლენების საიდუმლოება, რასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო საქართველოსათვის, არამედ მთელ კაცობრიობის კეთილდღეობისათვის. ქართველ მეცნიერთა დაგროვილი ცოდნა ვრცელდება საქართველოს ფარგლებს გარეთ და დიდ ფასდება განათლებული ერების მიერ.

სამკურნალო ფაკულტეტის შექმნა თბილისის უნივერსიტეტის წიაღში ერთბაშად არ მომხდარა. მისი ორგანიზაცია დაკავშირებული იყო უნივერსიტეტის შექმნის იდეასთან. სამკურნალო ფაკულტეტის შესაქმნელად ორგანიზაციულ ღონისძიებებს ახორციელებდნენ იმ დროის ქართველ ექიმთა და ბუნებისმეტყველთა საზოგადოების აქტიური წევრები. უნივერსიტეტის გახსნის მოსამზადებელი პერიოდის ერთერთ მნიშვნელოვან აქტს წარმოადგენდა 1914 წელს ოდესაში მყოფ ქართველ მეცნიერთა და სტუდენტთა მიერ სამეცნიერო კრებულის „ცხოვრება და მეცნიერება“ გამოცემა ქართულ ენაზე. კრებულის რედაქციაში შედიოდნენ: ბ. ჭავჭავაძე, კ. რაჭველიშვილი,

მ. ცეცხლაძე, ი. ასლანიშვილი. კრებულის მიზანი იყო თავის ვარშემო შემოეკრიბა რუსეთსა და საზღვარგარეთ მყოფი ქართველ მეცნიერთა ძალები. „ცხოვრება და მეცნიერების“ პირველ გვერდზე მოთავსებული იყო ბ. მელიქიშვილის სურათი დევიზით: „ერთგულუბას, სიყვარულს, პატივისცემას — აი რას მოითხოვს მეცნიერება“. ამ კრებულში მოთავსებული იყო საბუნებისმეტყველო და სამედიცინო ხასიათის წერილები. საქმარისია აღინიშნოს, რომ მარტო სამედიცინო ხასიათის წერილებს ეჭირა 149 გვერდი. სამედიცინო ხასიათის სტატიებიდან შეიძლება დავისახელოთ ს. ყიფშიძის „ტენის ბუნების ფუნქციების შესახებ“, ნ. კახიანის და სტუდენტ ბ. ჭავჭავაძის „უჩრედი და ქსოვილი“, მ. ცეცხლაძის „ალამიანის სქესობრივი ცხოვრება“ და სხვა.

იმპერიალისტური ომის დაწყებასთან დაკავშირებით შეწყდა კრებულის გამოცემა. რამდენიმე წლის შემდეგ გადაწყდა სამეცნიერო ჟურნალ „ექიმის“ გამოცემა. ჟურნალის გამოცემა იყისრა ქართველ ექიმთა და ბუნებისმეტყველთა საზოგადოებამ. ამ მიზნით საზოგადოებმა მიერ გამოყოფილი იყო სარედაქციო კოლეგია შემდეგი შემადგენლობით: ს. ვირსალაძე, ვ. მისუშვილი, გ. მუხაძე, ა. ნათიშვილი, შ. მიქელაძე. ჟურნალის პასუხისმგებელ რედაქტორებად არჩეული იყვნენ ს. ვირსალაძე და შ. მიქელაძე. რედაქციის მდივანად ზ. მასსურაძე. ჟურნალის პირველი ნომერი გამოვიდა 1919 წელს. მოწინავე სტატიაში ჩამოყალიბებულია ჟურნალის მიზნება: „გზის მაჩვენებელ ვარსკვლავად ჩვენ დავისახეთ სამება: მეცნიერება, საქართველოს მტკვარებთანა გაჯანსაღება და ამ დიად იდეათა სამსახურისათვის საქართველოს ექიმთა ვაერთიანება.

მეცნიერების ჩატკობელმა ლამპარმა იწყო ციმციმი, დაარსდა ქართული უნივერსიტეტი

და სხვა ფაქტორებთან შორის ჩამოყალიბდა საბუნებისმეტყველო და საექიმო ფაქტორებში. ამ ორი ფაქტორების შემთხვევაში უტყუარი საბაზაა, რომ ჩვენი ქურნალი მომავალში უზრუნველყოფილია სამეცნიერო მასალის მხრით. აცნობებდა ქურნალი თავის მკითხველებს.

გარდა აღნიშნულისა გამოდიოდა კიდევ „უნივერსიტეტის მოამბე“ და „ქანმოკლეობის კომისიების მოამბე“, სადაც იბეჭდებოდა საექიმო წერილები.

გ. მუხაძის უშუალო ინიციატივით ს. ვირსალაძის, ი. თაყაიძის და მ. წინამძღვრიშვილის მონაწილეობით 1915 წელს საქართველოში დაარსდა ექიმთა და ბუნებისმეტყველთა საზოგადოება, რომელიც შემდგომი შეივსო ცნობილი ქართველი ექიმებითა და ბუნებისმეტყველებით, როგორც იყვნენ: ა. წულუკიძე, მ. კლასონიძე, შ. მიქელაძე, პ. მელიქიშვილი, ვ. მუსხელიშვილი, დ. ახვლედიანი, ნ. ორლოვსკი, ი. ელიაშვილი, მ. გეღევაშიშვილი, მ. მაკოლანიშვილი, მ. მელიქიშვილი, ს. კანდელიძე, მ. დანიშვილი, ა. ჯავახიშვილი, ვ. დამბაშიძე, ი. გომართელი, ს. გოგიტიძე, ნ. გამრჯელი, ნ. ყოფშიძე, თ. ციციშვილი, ე. ზედგინიძე, შ. უგრელიძე, ა. ხარაძე, ზ. მაისურაძე, ე. მახვილაძე და სხვ.

გ. მუხაძე დაუღალავად ზრუნავდა არა მარტო საქართველოს ტერიტორიაზე მომუშავე ექიმთა და ბუნებისმეტყველთა ამ საზოგადოებაში ჩაბმაზე, არამედ სისტემატურად აყენებდა გამგეობაში საკითხს საქართველოს ტერიტორიიდან გასულ სხვა ქართველ მეცნიერთა მოწყვეის თაობაზეც. ასე, მაგალითად, მისი უშუალო ინიციატივით საზოგადოების გამგეობის წევრად არჩეულ იქნა მამის მოსკოვის უნივერსიტეტის პრიატ-დოცენტი ა. ჯავახიშვილი.

აქვე მოგვეყვას აკადემიკოს ალ. ჯავახიშვილის შარათი გ. მუხაძისადმი ექიმთა და ბუნებისმეტყველთა საზოგადოების გამგეობის წევრად მისი არჩევის გამო: „დიდად პატივცემულ მო ბატონო გრატულ! მოსკოვში ყოფნის დროს გავიგე, რომ ქართველ ექიმთა და ბუნებისმეტყველთა საზოგადოებამ შე ამირჩია თავის გამგეობის წევრად. დიდ მადლობას მოგახსენებთ თქვენ როგორც საზოგადოების ოფიციალურ წარმომადგენელს და გთხოვთ ჩემი მადლობა გადასცეთ პატივცემულ გამგეობასაც, იმ დაუმსახურებელ ყურადღებისათვის, რამლითაც საზოგადოებამ დამაჩილდოვა. მარად მორტიფილუე საქართველოს განვითარებისა მხად ვარ მადლობით მივდივით თქვენს ყურადღება და ვეშასბურო ძვირფას საზოგადოებას რომაც კი შემძლიან. თქვენნი მარად პატივისმცემელი და უმორჩილესი ალ. ჯავახიშვილი“.

პირველი მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში, 1917 წელს ქართული უნივერსიტეტის ორგანიზაციის საქმეს ხელი მძკეძენს მოწინავე ქართველი საზოგადოებების სატექნიკურ წარმომადგენლებმა ივანე ჯავახიშვილის მეთაურობით. უდიდესი შრომის, ენერჯის, თავანაწირვისა და ზრუნვის ფასად მათ შესძლეს ამ მიზნისათვის მიეღწიათ. ქართველი ინტელიგენციის ამ მოწინავე გზუფემო ერთ-ერთი საპატიო, ადგილი უქირავევ მუხაძეს, ი. თაყაიძეს, ს. ვირსალაძეს, ა. ნათიშვილს და სხვ.

აკადემიკოსი ა. ნათიშვილი წერს: „პირველი იყო თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დამაარსებელი გზუფემო ერთერთი მონაწილე. ამავე დროს იგი იყო ქართველ ექიმთა საზოგადოების დაარსების მთავარი ინიციატორი. განსვენებულ სპირიტონ ვირსალაძესა და ივანე თაყაიძესთან ერთად, იგი თბილისის სწავლულთა ძალებს შორის პირველი იყო მოწვეული წევრად საექიმო ფაქტორების საბჭოს შემადგენლობაში, მან უშუალო მონაწილეობა მიიღო ამ ფაქტორების ორგანიზაციის საქმეში“.

გ. მუხაძე დაწმუნებული იყო, რომ თბილისის უნივერსიტეტში სამკურნალო ფაქტორების შექმნის რეალური საფუძველი არსებობდა. ამიტომ სხვა პროგრესულად მოაზროვნე პირებთან ერთად, ქართველ ექიმთა და ბუნებისმეტყველთა საზოგადოებაში ჯერ დააყენა საკითხი სამკურნალო ფაქტორების ჩამოყალიბების შესახებ, ხოლო შემდეგ, როცა საზოგადოებამ დადგინდება მიიღო, მიმართა უნივერსიტეტის საბჭოს ამ ფაქტორების დამაარსებლად. საზოგადოების მიერ ამორჩეულმა წევრებმა — პ. მელიქიშვილმა, ალ. ჯავახიშვილმა, ა. ხარაძემ, დ. ახვლედიანმა, ს. ვირსალაძემ, ე. დამბაშიძემ, ნ. მელიქიშვილმა, გ. მუხაძემ, ი. თაყაიძემ, მ. წინამძღვრიშვილმა ქართველ ექიმთა და ბუნებისმეტყველთა საზოგადოების გამგეობისთან ერთად შეადგინეს პროექტი და ხარკთაღრიცხვა მომავალ საბუნებისმეტყველო და სამკურნალო ფაქტორებებისა და გამოითქვა სურვილი 1918 წლის პირველი ოქტომბრიდან გასწილიყო პირველი კურსი საბუნებისმეტყველო ფაქტორებისა, რომელიც შეერთებულ იქნებოდა საექიმოსთან. ეს პროექტი, დამტკიცებულ საზოგადოების სტდომიმზე, ვაგზუნა ქართული უნივერსიტეტის გამგეობას.

1917 წელს დაარსდა უნივერსიტეტის დამამარე საზოგადოება. ექვთიმე თაყაიშვილის მოწოდების, მხარი დაუჭირათ ქართული უნივერსიტეტისათვის, ქართველი საზოგადოებრივობა მხურავლად შეტედა. 28 ქართველმა ექიმმა და ბუნებისმეტყველმა, მათ შორის გ. მუხაძემ, შეჯგროვების 14.121 მანეთი, რომელიც გამოყენებული იქნა ზემოთ აღნიშნული მიზნებისათვის

და, როგორც ქართული უნივერსიტეტის ისტორია შეტყველებს, 1918 წელს მიზანი მიღწეული იქნა, ამიერიდან საქართველოში შესაძლებელი გახდა საერთაშორისო სამედიცინო კადრების აღზრდა.

გ. მუხამეშ მისთვის ჩვეული დაუპირებელი ენერგიით მოკადა ხელი ამ საქმეს, შემოიკრიბა გარშემო ნიჭიერ ახალგაზრდა ექიმთა ჯგუფი და მთელი თავისი არსებით შეუდგა ქართული მედიცინის გაფორმებისათვის ბრძოლას, მშრომელი ხალხის საკეთილდღეოდ. 1918 წელს გადაწყდა ქართულ უნივერსიტეტში საექიმო ფაკულტეტის გახსნა. ამის შესახებ უნივერსიტეტის პროფესორთა საბჭო ქართველ ექიმთა და ბუნებისმეტყველთა საზოგადოების თავმჯდომარეს 1918 წლის 17 ივნისის თარიღით (№ 129) წერს:

„პროფესორთა საბჭომ, თავის მორიგე კრებაზე ამა თვის 17-ს ივნისსა ჩა მსჯელობა უნივერსიტეტში სხვადასხვა ფაკულტეტის გახსნის შესახებ, ერთხმად დაადგინა: „შომავალ ენკენისათვის განიხილეს საბუნებისმეტყველო, სამათემატიკო და საექიმო ფაკულტეტები“.

ამვე წელს გ. მუხამეშს ინიციატივით შეუმავებელი იქნა პროექტი მომავალი სამკურნალო ფაკულტეტის კლინიკური კათედრების ზანუბის შექმნისა და ვაგეზაშვილი სახელობის განათლების მინისტრს. ამ მიმართებებში ვკითხულობთ:

„გთხოვთ იშვამდგომლოთ მთავრობის წინაშე, რომ მივიცეს უფლება სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისარგებლოს თბილისის მიხეილის საავადმყოფოთი, ოლღას სახეობი ინსტიტუტითა და მათთან არსებული დაწესებულებებით, როგორც არის, მაგალითად მიხეილის საავადმყოფოს პროზექტორის ძველი შენობა, ფერხილებს ახალი სკოლა (იმ დროს, როდესაც იგი საჭირო იქნება სამედიცინო ფერხილის სკოლის მოწყობებისათვის). ამ პროპოზიციას სპირითა უნივერსიტეტს გადმოეცეს აგრეთვე სახეობი სკოლა. ჩამოთვლილი სამკურნალოებისა და მათთან არსებულ დაწესებულებებით (რომელნიც შემდგომშიც შეასრულებენ თავიანთ ძველ დანიშნულებას) შესაძლებელი უნდა დარჩეს ისევე ძველი წყარო, უნივერსიტეტი კი იკისრებს იმ ზედმეტ ხარჯებს, რომელიც გამოწვეული იქნება მედიკური ფაკულტეტის მოწყობითა და შენახვით. დაწერალებით პირობები და ურთიერთ დამოკიდებულება უნივერსიტეტსა და სხვენებულ სამკურნალოებს შორის შემუშავებული იქნება შემდგომ... მიხეილის საავადმყოფოს და სახეობი ინსტიტუტის გადაცემა სახელმწიფო უნივერსიტეტზე უნდა მოხდეს ჩაუ შეაძლებს მალე, რადგანაც სპირითა ინტომიურ ინსტიტუტში (პროზექტურაში) ახლაც მოიწყოს ინტომიაში მკვადინეობა და აგრეთვე შეუდგეთ საავადმყოფოების

სისტემატურ მომზადებას და გადაცემას მომავალ კლინიკებად“.

როგორც აღვნიშნეთ, 1918 წელს შემოდგომაზე თბილისის უნივერსიტეტში გაიხსნა საბუნებისმეტყველო და სამკურნალო ფაკულტეტი. პირველად ორთავე ფაკულტეტის დეკანად იყო რექტორი, დამსახურებული პროფესორი პ. მელიქიშვილი. 1918 წ. 24 ოქტომბერს დეკანად არჩეული იქნა პროფ. ვ. მოსეშვილი. შემდგომი სამკურნალო ფაკულტეტი გამოეყო საბუნებისმეტყველოს და 1919 წლის 29 აპრილს სამკურნალო ფაკულტეტის დეკანად არჩეული იქნა პროფ. ა. ნათიშვილი.

სამკურნალო ფაკულტეტის მთელი შტატი განისაზღვრებოდა 21 პროფესორით, 2 დოცენტით, 15 ასისტენტით, 5 პროზექტორით, 6 ლაბორანტით, 4 ორდინატორით და 35 დამხმარე პერსონალით.

პირველი კათედრა, ორგანიზებული სამკურნალო ფაკულტეტზე იყო ადამიანის ნორმალური ანატომია, რომელიც მიენდო პროფ. ალ. ნათიშვილს აღნიშნული კათედრის ორგანიზაციას პროფ. ალ. ნათიშვილი შეუდგა უროლო მიხეილის საავადმყოფოს ახალ პროზექტურაში, მისი პირველი ასისტენტი იყო ს. მისურაძე. საჭირო იყო ანატომიური ტერმინოლოგიის შექმნა. ამ მიზნით შედგა კომისია: ა. ნათიშვილი, ნ. მუხამეშ, ს. ვირსალაძის, ი. თაყაიძის, ზ. მისურაძის, ე. მუსხელიშვილის, ნ. ჭავჭავიშვილის შემადგენლობით. სატერმინოლოგიო კომისიის სხდომებს ესწრებოდა აგრეთვე პროფ. ი. ჭავჭავიშვილი; კომისიის მიერ დამუშავებულ ტერმინოლოგიას ი. ჭავჭავიშვილი უკეთებდა საბოლოო რედაქციას, მოკლე დროში ცალკე წიგნად გამოიცა ანატომიის ტერმინოლოგია.

შესავალი ლექცია პროფ. ა. ნათიშვილმა წაიკითხა, 1918 წლის 15 ნოემბერს. ეს იყო პირველი ლექცია თბილისის უნივერსიტეტის სამკურნალო ფაკულტეტზე.

1918 წლის 26 დეკემბერს დაარსდა პოსტ-ლოგიისა და ემბრიოლოგიის კათედრა. კათედრას დასაწყისში განაგებდა პროფ. ნ. კახიანი. შემდეგ კი, 1921 წლიდან, შეთავსებთ განაგებდა პროფ. ა. ნათიშვილი. 1922 წლიდან მისი უფროსი ასისტენტი იყო ს. საყვარელიძე.

ტომოგრაფიული ანატომიისა და ოპერაციული ქირურგიის კათედრა დაარსდა 1919 წელს, იგი მოთავსებული იყო ყოფილ მიხეილის საავადმყოფოს პროზექტურაში. კათედრის გამგებლობა მიენდო პროფ. ალ. შავერიანს. შემდეგ კი 1919 წლის ნოემბრიდან 1926 წლამდე მას განაგებდა პროფ. ნ. კახიანი. ასისტენტად იყვნენ ნ. დემეტრაძე და დ. იოსელიანი. 1926 წელს კათედრა გაიყო ორ დოცენტურად: ტომოგრაფიული ანატომიის და ოპერაციული ქირურგიის. ტომოგრაფიული ანატომიის გამგებლობა მიენდო პროფ. ალ. ნათი-

შვილს. ოპერაციული ქირურგიის გამგებლობა კი დ. იოსელიანს.

ნორმალური ფიზიოლოგიის კათედრა დაარსდა 1919 წლის იანვარში, რომელსაც დროებით განაგებდა პროფ. ვ. მოსეშვილი. იმავე წლის შემოდგომაზე კათედრის გამგედ არჩეული იქნა პროფ. ი. ბერტიამეილი.

პათოლოგიის ინსტიტუტის კათედრა დაარსდა 1920 წელს, მოთავსებული იყო ყოფილი მიხეილის საავადმყოფოს პათოლოგიატომიურ განყოფილებაში, კათედრის ორგანიზაცია სამკურნალო ფაკულტეტში მიანდო პროფ. გ. მუხაძეს, შემდეგ კათედრის დროებით გამგებლობა მიენდო ბ. ლილიბერიძეს, 1922 წლიდან დღემდე პათოლოგიატომი ინსტიტუტის კათედრას განაგებს პროფ. ვლ. ელენდი.

შინაგან სწეულებათა კერძო პათოლოგიისა და თერაპიის კათედრა პრომედევტიკული კლინიკით დაარსდა 1919 წელს, და მოთავსებული იყო განმარტელობის სახალხო კომისარიატის ცენტრალურ კლინიკურ ინსტიტუტში. გამგედ 1919 წლის იანვარში არჩეული იყო პროფ. ს. ვირსალაძე, 1921 წელს პროფ. ს. ვირსალაძე აარჩიეს პოსპიტალური თერაპიის კლინიკის გამგედ. ამავე დროს მიენდო მას კათედრით კერძო პათოლოგიის და თერაპიის კლინიკის გამგებლობაც 1924 წლამდე.

ზოგადი ქირურგიის კათედრა პრომედევტიკული კლინიკით დაარსდა 1919 წელს, რომელიც მოთავსებული იყო განმარტელობის სახალხო კომისარიატის ცენტრალური კლინიკური ინსტიტუტის ქირურგიული განყოფილებაში ბაზაზე. კათედრის გამგედ 1919 წლის 10 იანვარს არჩეულ იქნა პროფ. გ. მუხაძე, რომელიც აღნიშნულ კათედრას განაგებდა 1921 წლამდე. ამ გარემოებამ კალენ უფრო შემატა გ. მუხაძეს ძალა და ღირსეულებული იმაში, რომ მას ახლა უკვე აქვს ყველა შესაძლებლობა გადასცეს ხალხს მთელი თავისი ცოდნა და გამოცდილება, დაიწყო მუშაობა ახალ თანამდებობაზე. კათედრა მან სრულიად მოუწყობელი მიიღო. ამიტომ საკუთარი და სტუდენტების სახსრებით იყიდა კათედრისათვის საჭირო ინვენტარი, რომ შედარებით ნორმალურ პირობებში წარმართა ქირურგიის სწავლების საქმეში.

დიდი შრომატევადი პრაქტიკული და სამეცნიერო-ცვლევითი საქმის პარალელურად კათედრაზე გ. მუხაძეს უნდა გაედრმავებინა მუშაობა პედագოგიურ-აღმზრდელით დარგში, არა ნაკლებ საზრუნავი ვახდა მისთვის ახლავარდა ექიმებთან და სტუდენტებთან მუშაობის კარგი ორგანიზაცია. ეს ამოცანა გ. მუხაძემ ბრწყინვალედ გადაჭრა. შემდეგ პროფ. გ. მუხაძე არჩეული იქნა პოსპიტალური ქირურგიული კლინიკის გამგედ, ხოლო ზოგადი ქირურგიის კათედრის გამგედ არჩეული იქნა

პროფ. ნ. კახიანი და 1922 წლიდან ზოგადი ქირურგიის კათედრა მოთავსდა ა.ე. რენევიჩის საავადმყოფოს ბაზაზე. კათედრის ასისტენტად 1921 წ. არჩეული იყო ე. ზაქარია.

პოსპიტალური ქირურგიული კლინიკა დაარსდა 1921 წელს. თავიდანვე მოთავსებული იყო განმარტელობის სახალხო კომისარიატის ცენტრალურ კლინიკურ ინსტიტუტში. კლინიკის მუშონდა ყველაზე დიდი ბაზა — 120 საწოლით. პირველი კლინიკაში შეიქმნა ყელ-ყურ-ცხვირის სწეულებათა განყოფილება, 15 საწოლით. აღნიშნული განყოფილების ხელმძღვანელად მოწვეული იქნა ნ. ასპისოვი. დაარსდა სტომატო-ოდონტოლოგიური დოცენტურა კლინიკით. პოსპიტალურ-ქირურგიული კლინიკისათან იყოთხება კერძო კურსს „თირკმელის ქირურგიული დაავადებანი“, პრინც-დოცენტ ა. წულუკაძის მიერ. კლინიკის ასისტენტია 1921 წლიდან შ. ცხაკაია.

უნდა აღინიშნოს, რომ თბილისის უნივერსიტეტის წიაღში სამკურნალო ფაკულტეტის დაარსებისთანავე ძირითად ბაზად მიჩნეული იყო ყოფილი მიხეილის საავადმყოფო ყველა თავისი განყოფილებებით. ამ დაწესებულებაზე ორიენტიცა იმთავითვე აღებული იყო გ. მუხაძის მიერ. აქვე საჭიროა აღინიშნოს, თუ რა დიდი სიძნეულებების გადალახვა იყო საჭირო სათანადო ბაზების შექმნისათვის. აი რას წერს ამის შესახებ გ. მუხაძე: „ქალაქის სამკურნალო დაწესებულებებზე და ყოფილ არამიანციის საავადმყოფოზე ჩვენ იმ დროს ფიქრიც არ შეგვეძლო, რადგან მაშინ ქალაქის გამოვობა და ამ დაწესებულებების სათავეში მყოფნი არ თანაგრძობობდნენ ქართულ უნივერსიტეტის იდეას. სამწუხაროდ შედგენილი, რადგან სასქართველო დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ გამოცხადდა და უკვე არსებობდა ქართული უნივერსიტეტის სამკურნალო ფაკულტეტი, როგორც უნივერსიტეტის გამგეობას, ისე ფაკულტეტს დიდი ომი დასჭირდა ზემოთსენებულ დაწესებულებებში კლინიკების მოწყობისათვის. კლინიკებს არ უშეგბდნენ იმ მოსაზრებით, რომ ვითომდა ივადმყოფების ინტერესები შეილახებოდა, რადგან კლინიკებში ავადმყოფებზე აწარმოებდნენ ექსპერიმენტს“.

პირველ ხანებში დიდი სიძნეულების გადალახვა იყო საჭირო, რომ შექმნილ სათანადო ბაზებში. მეორეს მხრივ კიდრებით არც ისე უზრუნველყოფილი იყო სამკურნალო ფაკულტეტი, ამიტომ ერთი და იგივე პირს, ვრთხა და იმავე დროს უხდებოდა რამდენიმე კათედრის ორგანიზაცია და გამგებლობა. ასე, მაგალითად, გ. მუხაძე განაგებდა ზოგადი ქირურგიის კათედრას, პათოლოგიური ინსტიტუტის, პოსპიტალური ქირურგიის კათედრას, მასთან ერთად ეთიარებდა ისეთ ცალკე დაკრებს, როგორცაა ველ-ყურ-ცხვირის სპეციალობა, ურო-

ლოგია, ტრავმატოლოგია, სტომატოლოგია და სხვ.

ასევე აღ. ნათიშვილს პირველ ხანებში ანატომიის კათედრის ვარდა, მოუხდა მისტოლოგიისა და ემბრიოლოგიის, ტოპოგრაფიული ანატომიის კათედრებს ორგანიზაცია.

სტომატოლოგიის განვითარების შესახებ გ. მარკოზაშვილი წერს: „1922 წელს სამკურნალო ფაქულტეტის შემადგომლობით უნივერსიტეტის პროფესორთა საბჭო ამტკიცებს ექვს საშტატო ერთეულს, კათედრის გამგეობა და დენტიატრიის კურსის წაკითხვა დაეკისრა პროფ. გ. მუხაძეს, ასისტენტად მოიწვიეს კბილის ექიმი ე. ტკიანიძე... 1924 წლის 1 მარტიდან პროფ. გ. მუხაძის, ასისტენტ ე. ტკიანიძის და ორდენატორ ნ. ჩხეიძის ენერჯის დონისიძებების შედეგად შეუიარაღებინა ექვს კბილის სწულეებათა კლინიკა (პლენხანოვის პროსპექტი 126). მიუხედავად დიდი დატვირთვისა პროფ. გ. მუხაძე მალე დაუფულა ამ ვიწრო სპეციალობასაც და სანიმუშოდ დააყენა კლინიკაში პრაქტიკულ-მეცნიერული მუშაობა“.

ქართული უნივერსიტეტის საბჭოს 1919 წლის 20 სექტემბრის დადგენილებით გ. მუხაძე თავდამირველად დაინიშნა ზოგადი ქირურგიის კათედრის გამგედ, კათედრა მან სრულიად მოუწყობილი მიიღო. ამიტომ გ. მუხაძემ საკუთარი და სტუდენტების სახსრებით იყიდა კათედრისათვის საჭირო ინვენტარი, რომ შედარებით ნორმალურ პარობებში წარგმართა ქირურგიის სწავლება. გ. მუხაძე, სხვა მოვალეობებთან ერთად, შეუდგა ლექციების მოწოდებას ქირურგიაში, როგორც სტუდენტთა, ისე ახალგაზრდა ექიმებისათვის. პირველი ლექცია მან წაკითხა 1919 წლის 3 ოქტომბერს.

1921 წლის 3 ივნისს გ. მუხაძე დაინიშნა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საექიმო ფაქულტეტის პოსპიტალური ქირურგიის კათედრის გამგედ, იმავე ბაზაზე, სადაც ის მუშაობდა მთელი სიცოცხლის მანძილზე. კლინიკის კეთილმოწყობისათვის 1923 წელს გ. მუხაძემ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამგეობას სთხოვა 1000 მან. ოქროთი. მისი თხოვნა დაკმაყოფილებული იქნა.

ამასთან დაკავშირებით უნივერსიტეტის რექტორმა 1923 წლის 18 ივლისს სავარეო ვაჭრობის სახალხო კომისარიატს შემდეგი შინაარსის მიმართვა გაუგზავნა:

„ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი შემადგომლობს ოქვენ წინაშე ნება დართოთ ამავე უნივერსიტეტის პოსპიტალური ქირურგიის კლინიკის გამგეს, პროფესორ გრიგოლ მუხაძეს ჩამოიტანოს გერმანიიდან მისდამი რწმუნებულ კლინიკის საპროფესორისათვის ის იარაღები, რომლებიც მოხსენებელი აქვს დართულ საშუალებით.“

რექტორი პროფესორი ივ. ჯავახიშვილი.

იმ მიზნით, რომ ახალგაზრდა ქირურგის საშუალება ქონოდა უფრო დიდ ვასცნობრად ქირურგიის დამწვევებს, მომზადებულიყო მიღებულიყო ციურ სპეციალისტად, გ. მუხაძე ყოველმხრივ უწყობდა ხელს მათ სამედიცინო სამეცნიერო-კვლევით მუშაობაში. უნაირად მოწყალებებს სისტემატურად გზავნიდა ჩვენი საშობლოს სხვადასხვა ქალაქებში და საზღვარგარეთაც.

ამ მხრივ საინტერესოა გ. მუხაძის მიერ დაწერილი შემადგომლობა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამკურნალო ფაქულტეტისადმი 1922 წელს:

„გთხოვთ ჩემდამი რწმუნებულ კლინიკის ასისტენტს, აღექსანდრე წულუკიძეს მისცეთ მივლინება ერთი წლით საზღვარგარეთ — საფრანგეთში და გერმანიაში, უროლოგიის შესასწავლად და ზოგიერთ მეცნიერულ საკითხის (ვაქცინოთერაპია, იმუნიტეტის გავლენა ქირურგიაში) გამოსაკვლევად; რადგანაც ამ ხნის განმავლობაში იგი განთავისუფლებული უნდა იყოს ასისტენტის თანამდებობიდან, ამიტომ გასთხოვთ ფაქულტეტისაგან მთავრობის წინაშე შეამდგომლობის აღძრას, რათა მას მიეცეს მატერიალური დახმარება ხარჯების დასაფარავად. აღქმსანდრე წულუკიძე 1919 წლიდან მსახურობს ჩვენს უნივერსიტეტში, ვერ ზოგად ქირურგიის, შემდეგ პოსპიტალური ქირურგიის კლინიკის ასისტენტად. კარგად იცის ფრანგული ენა და დაწერილი აქვს შრომები, რომელიც წაკითხული აქვს ექიმთა საზოგადოებაში და ერთი მათგანი დაბეჭდილია ეურნალ „ექიმი“ 1920 წელს. ქირურგიის დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსპოვებულ გამოცდები ჩაბარა 1922 წ. პროფ. გ. მუხაძე.“

1922 წლის 1 დეკემბერს უნივერსიტეტის გამგეობამ აღნიშნული თხოვნა დააკმაყოფილა.

გ. მუხაძე დროსა და ენერჯიას არ ზოგავდა იმისათვის, რომ სათანადო პარიონის შექმნილიყო მისდამი რწმუნებულ კლინიკაში ლექცია-პრაქტიკული მეცადინეობების მაღალ დონეზე ჩატარებისათვის, რათა სტუდენტობა საფუძვლიანად დაუფლებოდა მეცნიერებას.

გ. მუხაძის ინიციატივითა და უშუალო ხელმძღვანელობით საქართველოში საფუძველი ჩაეყარა და განითარდა ქირურგიის სპეციალური დარგები. აი რას სწერს ამის შესახებ თვით გ. მუხაძე: „ძირითადი ქირურგიის განვითარების გარდა კლინიკაში მე ყოველთვის ვცდილობდ ვიწრო სპეციალობების ჩამოყალიბებას და სათანადო სპეციალისტ ექიმების მომზადებას. ჩემს კლინიკაში ჩამოყალიბდა: უროლოგია, ორთოპედია, ტრავმატოლოგია, ბავშვთა ქირურგია, ძვალ-სახსართო ტრეპერკული, სტომატოლოგია, ოტო-რინო-ლარინგოლოგია, ამჟამად ყალიბდება ონკოლოგია და ნეიროქირურგია“.

ქვე კიდევ თბილისის უნივერსიტეტში სამკურნალო ფაკულტეტის ჩამოყალიბებამდე შეცნობილი მუშაობის შემდგომი გაფართოებისა და ახალგაზრდა კადრების აღზრდის მიზნით 1924 წლის 12 იანვრიდან გ. მუხაძის ინიციატივით დაიწყო თბილისის ქირურგიული კლინიკების რევულუციური კონფერენციები. „ქირურგიული კონფერენციები და საზოგადოების კრებები ახალგაზრდა ექიმისათვის წარმოადგენს მეორე სკოლას“, ამბობდა გ. მუხაძე. შემდეგ ამ კონფერენციებს გ. მუხაძე ატარებდა თვეში ორჯერ, რიგრიგობით, თბილისის უნივერსიტეტის ფეხვა ქირურგიულ კლინიკაში.

1933 წელს თბილისის ქირურგიული კლინიკების კონფერენცია გ. მუხაძის ინიციატივით გადაეცადა საქართველოს ექიმთა საზოგადოების ქირურგიულ სექციას, რომელშიც შეინარჩუნა ყველა ფუნქცია კონფერენციისა და თვალსაზრისად გააღრმავა თავისი მუშაობა, იმ ტრადიციის მიხედვით, რომელიც მას შემყვდრებით გადაეცა.

1924-25 წლებში გ. მუხაძე აირჩიეს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამკურნალო ფაკულტეტის დეკანად. მან საგრძნობლად განამტკიცა დისციპლინა სტუდენტთა შორის. ამაღლა მათი აკადემიური დონე. გ. მუხაძეს მკვიდრო კავშირი ჰქონდა იმ დროის სამკურნალო ფაკულტეტის ცნობილი მოღვაწეებთან, ა. ალაშვილიანს, ს. ამირაჯიბთან, ნ. გოგიტიძესთან, ს. ვირსალაძესთან, ი. თოკანაძესთან, ნ. კახიანიანთან, მ. ზეჟვარიანიანთან, ე. მოსესილიანთან, ა. ნათიშვილიანთან, გ. ლამბაშიძესთან, მ. წინამძღვრიშვილიანთან, მ. ასათიანიანთან, ვ. ელენიძესთან, ს. კანდელიანთან, ე. ვარაზიშვილიანთან, მ. კოსლახინიძესთან, ი. კონიაშვილიანთან, მ. მგალობლიშვილიანთან, შ. შიქელიძესთან, ს. საყვარელიძესთან, მ. უგრეღიძესთან, ს. ყიფშიძესთან, ნ. ყიფშიძესთან, ა. წულუკიძესთან და სხვა.

გ. მუხაძის ყურადღების ცენტრში, როგორც ფაკულტეტის დეკანისა, ყოველთვის იყო სახელმძღვანელოების გამოცემის საქმე, სტუდენტებთან პრაქტიკული ვარჯიშობის დაყენების საკითხები, სასტაჟო სავნებისათვის კომისიების შექმნა, სუბორდინაციის შემოღება, გამოცდების წარმოება, ფაკულტეტის დადგენილებათა რეალიზაცია, დიპლომების გაცემის მოგვარება, საპექროდ წარმოდგენილ დასურტაციების დანიშვნა და სხვა.

გ. მუხაძე დიდ დაინტერესებას იჩენდა, რომ სამკურნალო ფაკულტეტის თანამშრომლებს ფართოდ მიეღო მონაწილეობა სხვადასხვა კონფერენციებისა და ყრილობებში. მისი ინიციატივით 1925 წელს ამიერკავკასიის ქირურგთა ყრილობაზე მივლინებულ იქნა სამკურნალო ფაკულტეტის 14 ქირურგი.

ახალგაზრდა მეცნიერული კადრების აღზრ-

დასა და მომზადებაზე გ. მუხაძის ზრუნვის გამოხატულია მისი მიმართვა (პ. 244, 1926 წლის 25 მაისი).

„უნივერსიტეტის გამგეობას სამკურნალო ფაკულტეტს აქვს განზრახული კლინიკებთან დაახარისხებულ შტატტარეშე უმცროსი ასისტენტის თანამდებობა იმ მოსაზრებით, რომ ახალგაზრდა ექიმებს, ვისაც აქვს სურვილი და უნარი სამეცნიერო მუშაობის, სტაჟის გათავების შემდეგ მიეცეთ საშუალება უნივერსიტეტის ფარგლებში უკმაფაროდ მუშაობისა“.

გ. მუხაძეს, როგორც სამკურნალო ფაკულტეტის დეკანს, წინასწარ ჰქონდა შემუშავებული სახლავარჯეთ სამეცნიერო მივლინების გეგმა, რომელსაც თანდათანობით აზორციელებდა. ერთ-ერთ მიმართვაში 1926 წელს 17 აპრილს იგი უნივერსიტეტის გამგეობას ამ საკითხის ირგვლივ წერს:

„სამკურნალო ფაკულტეტს სახლავარჯეთ წასასვლელად ჰყავს შემდეგი კანდიდატები: 1. მ. წინამძღვრიშვილი, 2. გ. ლამბაძეშვილი, 3. ელ. ელენიძე, 4. ი. თოკანაძე. დოცენტები:

5. დ. ლოლობერიძე; ასისტენტები: 6. ე. ვარაზიშვილი, 7. ნ. მახვილაძე, 8. მ. მგალობლიშვილი, 9. კ. ერისთავი, 10. მ. ცხაკაია.

გ. მუხაძე დაუღალავად ზრუნავდა სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის ვაშლისათვის. და დიდ დროს უთმობდა ამ საქმეს. იგი წერდა:

„დღემდე სამკურნალო ფაკულტეტმა ჩვენ მოგვცა 535 ექიმი, რომლებიც კარავდნ იცნობენ საქართველოს მოსახლეობის ცხოვრების პირობებს, მის ენასა და ზნე-ჩვეულებას. ამით მათ მისცეს შესაძლებლობა განმართელობის დაცვის ორგანიზებას განვითარელებინათ ხალხისათვის საპროთა მედიცინის გეგმა და ამოცანები. თბილისში სამკურნალო ფაკულტეტის არსებობამ შესაძლებლობა მისცა ჩვენს ახალგაზრდობას მიეღწია უმაღლესი სამედიცინო განათლებისათვის თავის საშობლობში, ყველაზე მცირე ხანში. არსებულ საავადმყოფო-ეურო კლინიკების ჩამოყალიბებამ ხელი შეუწყო ექიმთა კვალიფიკაციის ამაღლებას მოსახლეობის სამედიცინო მომსახურების საქმეში და ასწია ექიმთა მეცნიერული აზროვნების დონე. სამკურნალო ფაკულტეტის სხვადასხვა ექიმმა უნივერსიტეტის დამთავრებისთანავე შეიძლება მედიცინის ესა თუ ის დარგი, და ამჟამად ემსახურება არა მარტო საქართველოს, არამედ მჭობელ რესპუბლიკის მოსახლეობასაც, როგორც სპეციალისტი და მალაქვალი-ფიციური მუშაკი. სამკურნალო ფაკულტეტის არსებობამ გამოიწვია მრავალი ახალი დაწესებულებისა და კლინიკის შექმნა, როგორცაა მგალობლიან ნერვული, უროლოგიური, ოტო-ლარინგოლოგიური, კერატოლოგიური, სტომატოლოგიური და სხვა კლინიკები.“

ყველაზე მძიმე და რთული წლები, ფაქულტეტის ორგანიზაციის წლები, წარსულია, ახლა დაღვა დრო შემოქმედებითი შრომისათვის, რომელმაც სამეცნიერო დაწესებულებებში უნდა გააღრმავოს და გააფართოვოს სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობა. ამ მხრივ ჩვენს მიერ ზოგიერთი რამ უკვე შესრულებულია. სამკურნალო ფაქულტეტზე 9 წლის მანძილზე შესრულებულია 12 სადოქტორო დისერტაცია, გამოშვებულია 15-მდე სახელმძღვანელო, ჭარბოდ ენაზე სტუდენტთათვის, და 500 მეცნიერული ნაშრომი, რომლებიც გიფანტულია მრავალ პერიოდულ გამოცემაში. მაგრამ ეს, რასაკვირველია, არაა საჭიარისი. აუცილებელია სამკურნალო ფაქულტეტის მუშაობა კიდევ უფრო გაძლიერდეს, გაღრმავდეს, ამისათვის კი საჭიროა გაუშვრობესდეს, გამტკიცდეს მისი მატერიალური ბაზა.

როგორც ვხედავთ, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამკურნალო ფაქულტეტზე თავიდანვე გაეცხოველებული სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობა სწარმოებდა, რომლის ორგანიზაციის საქმეში დიდი როლი შეასრულა გ. მუხაძემ, როგორც სამკურნალო ფაქულტეტის

დეკანმა. ცნობილი საბჭოთა მეცნიერი, გ. მუხაძის უახლოესი მეგობარი, აკად. ი. ჯინელიძე 1924 წელს მას სწერდა: „როგორც დამაინტერესებელი ფაქულტეტის დეკანობის — ეს ქლინტიკური საქმეა ქირურგისათვის“, — მაგრამ, როგორც უკვე დავინახეთ, გ. მუხაძემ, ძირითად კლინიკურ მუშაობასთან ერთად, კარგად გაართვა თავი სამკურნალო ფაქულტეტის ხელმძღვანელობასაც.

1925 წლიდან 1937 წლამდე გ. მუხაძე პარალელურად მუშაობდა რესპუბლიკის ცენტრალური კლინიკური ინსტიტუტის (ამჟამად საქართველოს სსრ ჯანმრთელობის დაცვის სამინისტროს აკად. ნ. ყიფშიძის სახელობის რესპუბლიკის ცენტრალური კლინიკური საავადმყოფო), დირექტორად. ამ თანამდებობაზე ყოფნის დროს მან მიზნად დაისახა გაედიდებინა კლინიკური განყოფილებების გამტარუნარიანობა, მოეწყო მაღალკვალიფიციური მკურნალობის სწორი ორგანიზაცია, ხელი შეეწყო კადრების ზრდისათვის; ყველა კლინიკურ დისციპლინაში, მაღალ საფეხურზე დაეყენებინა მეცნიერულ-კვლევითი მუშაობა.

დასავლეთ ევროპის ენები და ლიტერატურა ქართულ უნივერსიტეტში

დასავლეთ ევროპის ენებისა და ლიტერატურის ფაკულტეტი უნივერსიტეტის ერთერთი ახალგაზრდა ფაკულტეტია. იგი შეიქმნა 1947 წელს ფილოლოგიის ფაკულტეტის ევროპულ ენებისა და ლიტერატურის განყოფილების ბაზაზე, რაც შეეხება უცხოური ენებისა და ლიტერატურის სწავლებას და მეცნიერულ-კვლევით მუშაობას ამ სფეროში, იგი ბევრად უფრო ძლიერია და უკეთესობა ეროვნული პროგრესული კულტურისათვის ბრძოლას საერთოდ, განსაკუთრებით კი ქართული უნივერსიტეტის მიუღწევე ისტორიას. ილია ბაგვაძემ, აკაკი წერეთელი, ნიკო ნიკოლაძე და სხვა გამოჩენილი ქართველი მწერლები ამთავიფიქვად აღიარებდნენ აქვედნენ ქართულ-ევროპული ლიტერატურულ-კულტურული ერთიანობას საკითხებს და თავიანთი პრაქტიკული მოღვაწეობით ხელს უწყობდნენ მოწინავე უცხოელ მწერალთა იდეებისა და ნაწარმოებების გავრცელებას საქართველოში. ამავე სფეროში დიდია დამსახურება ივანე მაჩაბელისა, კობა აბაშიძისა, ივანე გომარაულია და სხვა ცნობილი ქართველი ლიტერატორებისა და საზოგადო მოღვაწეებისა, რომელთა თარგმანებმა და თეორიულ-პედაგოგიკურმა შრომებმა განამტკიცეს უცხოური კულტურისადმი დამოკიდებულების ქაჩხალი ეროვნული ტრადიცია.

ეს ტრადიცია შემკვიდრებოდა მიიღეს და თავიანთ მოღვაწეობას საფუძვლად დაედეს უფროსი თაობის ქართველმა მწერლებმა და მეცნიერ-პედაგოგებმა, რომელთაც მუშაობა მოუხდათ ქართული უნივერსიტეტის შექმნის პირველსავე წლებში. აღსანიშნავია, რომ უნივერსიტეტის სასწავლო გეგმით თავიდანვე იყო გათვალისწინებული უცხოურა ენებისა და ლიტერატურის სწავლება. ამ საქმეს მყარი მეცნიერული საფუძველი ჩაუყარეს და მთელი შემ.

დგომი სასწავლო-სამეცნიერო მუშაობა მოამზადეს ვიორგი ახვლედიანმა, შალვა ნუცუბიძემ, გრიგოლ წერეთელმა, ვერონიკა ქიქოძემ, კონსტანტინე ვამსახურდიამ, ერეკლე ტიტიშვილმა, ილია ყიფშიძემ, არტურ ლაისტმა. ელისაბედ ორბელიანმა, პორფირე დგებუაძემ და სხვებმა.

უკვე 30-იანი წლების დასაწყისისათვის თბილისის უნივერსიტეტში არის ჩვეულებრივად შეცნობილი და პედაგოგებისა (მაგლე აშვილი, გრიგოლ ხავთასი, მანასე მენაბდე, დ. ვირსალაძე, ნიკო ურუშაძე და სხვ.), რომლებმაც უფროსი თაობის ზემოთ დასახელებულ სახელოვან წარმომადგენლებთან ერთად, სისტემატური ხასიათით მისცეს რომინულ-გერმანულ ფილოლოგიაში მადლაკელადიტირებული კადრების მომზადებასა და მეცნიერულ მუშაობას. ამ დროიდან შეიძლება ვილაპარაკოთ მეცნიერულ-პედაგოგიურ, სკოლაზე ევროპული ენებისა და ლიტერატურის სფეროში, რომლის შილწევაში დღეს საყოველთაოდ ცნობილია, ამ სკოლის საქმიანობა, როგორც ათქვამს, ვერ ფილოლოგიის ფაკულტეტის ევროპულ განყოფილებაშია და აქვემდებარეს, ხოლო შემდეგ ლიტერატურითა და ლინგვისტიკაში მრავალრიცხოვანი კოლექტივის ინტენსიური სამეცნიერო და პედაგოგიური მუშაობა დასავლეთ ევროპის ენებზე და ლიტერატურის ფაკულტეტზე გაიშალა. ვადაცმარებელად შეიძლება ითქვას, რომ სწორედ ამ კოლექტივის დამსახურება საქართველოში უცხოური ენების მასწავლებელთა მომზადება და ვერმანულობა, ინგლისური და ფრანგული ენების სწავლების მაღალ დონეზე დაყენება, ევროპულ ენებში უმაღლესა და საშუალო სკოლებისათვის სახელმძღვანელოების და დამხმარე სახელმძღვანელოების შექმნა; ამავე კოლექტივში აღიზარდა თითქმის ყველა მეცნიერი მუშაკი.

პედაგოგი, მთარგმნელი და ლიტერატორი, რომლებიც დღეს ევროპულ ენებშია და ლიტერატურის განხრით საქართველოს უმადლეს სასწავლებლებში, სკოლებში, რედაქციებშია თუ სხვა დაწესებულებებში მუშაობენ. ამ კოლექტივის სახით თბილისის უნივერსიტეტში არსებობს ძლიერი მეცნიერული ცენტრი, რომელიც დასავლეთ-ევროპის ლიტერატურის ისტორიისა და ჭარბულ-ევროპური ლიტერატურულ-კლასიკური ურთიერთობის საკითხებს სწავლობს. აბტალერ ლინგვისტურ პრობლემებსა და უცხოური ენების სწავლების მეთოდების საკითხებს ამუშავებს; აქ წარმოებს აგრეთვე სერიოზული ლექსიკოგრაფიული მუშაობა ვრცელი ორენოვანი და დარგობრივი სიტყვარების შესაქმნელად, მხატვრული თარგმანის დასამუშავებლად.

ცალკეული დარგების მიხედვით ფაქტობრივად შეტყობილ-პედაგოგიური მუშაობის საქმიანობა დღეს მიადრინებს ამან განამტკიცოა ჩვენი ურთიერთობა საბჭოთა კავშირსა და უცხოეთის ბევრ სამეცნიერო ცენტრთან. ფაქტობრივად პროფესორ-მასწავლებლებს ზნობრივ ნახევარ საკავშირო და საერთაშორისო ფორუმებზე, ხოლო მათ შრომებსა და წერბლებს როგორც რუსულ, ასევე უცხოურ ჟურნალთაგანში. თუ როგორია მიღწევები კონკრეტულად, ამას ცალკეული დარგებისა და მართლმეტყველების მიმოხილვა გვიჩვენებს.

შედარებით უფრო მშველი ტრადიცია აქვს ჩვენს უნივერსიტეტში დასავლეთ ევროპის (გერმანული, ინგლისური, ფრანგული) ლიტერატურის ისტორიის შესწავლას. ამიტომ მეცნიერული მიღწევები ამ სფეროში საქმიან მნიშვნელობაშია და საუკვეთილად ცნობილი. ამთავითვე განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა კლასიკური უცხოური ლიტერატურის ისტორიისა და ცალკეულ კლასიკოსთა შემოქმედების მეცნიერულ დამუშავებას. საჭირო იყო მარქსისტული მეთოდოლოგიის საფუძველზე ბევრი საკვანძო პრობლემის აღმუშავება და ახსნა, რადგან ამის პრინციპული მნიშვნელობა ჰქონდა კლასიკური მეცნიერების სწორი გაგებისა და შემოქმედებითი ათვისებისათვის. ამ დავლასტრისით განსაკუთრებით ბევრი გააკეთა პროფესორმა გრიგოლ ხავთაძემ, რომლის წვლილიც დასავლეთ ევროპის, კერძოდ, გერმანული ლიტერატურის მეცნიერული შესწავლისა და ამ განხრით სამეცნიერო-სასწავლო მუშაობის მთელ დონეზე წარმართვის საქმეში მეტად დიდია. პროფ. გ. ხავთაძის სამ ათეულზე მეტი წვლილი იკვლევს XVIII საუკუნის განმანათლებლური გერმანული ლიტერატურის, აგრეთვე, რომანტიზმის, XIX საუკუნის მწერლობის ძირფუძვალსა და პანინს შემოქმედება, გერმანული ეპოსის

ცნობილი ძეგლი „სიმღერა ნიბელუნგებზე“ (საგოთეს და რეველიუტა, 1935; „პანინის პანინს ხელოვნების თეორია“ (1949; „სიმღერა უნგების აქტიუტეტიონია“, 1936). დასავლეთ-ბულ შრომებში ახლებურადაა გაშუქებული ისეთი პრობლემები, როგორცაა გოთეს დამოკიდებულება საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციისადმი, პანინს ესთეტიკური შეხედულებების, როგორც ისტორიის, მატერიალისტური ძირები და კრიტიკული რეალიზმის დადგინების პროცესი მის შემოქმედებაში, ნიბელუნგებზე არსებული თქმულებების ტრანსფორმაცია („სიმღერა ნიბელუნგებზე“) და სხვ. ცალკე უნდა აღინიშნოს პროფ. გ. ხავთაძის „ნარკვევები გერმანული ლიტერატურის ისტორიისადმი, I და II ტომები (1953, 1965), რომლებშიც მან ერთგვარად შეაჯამა გერმანული ლიტერატურის ისტორიაში თავისი ხანგრძლივი მეცნიერული და პედაგოგიური მუშაობის შედეგები. ფაქტურად ეს არის გერმანული ლიტერატურის ისტორიის საბჭოთაო კურსის შექმნის პირველი ცდა, რომელშიც ახლებურადაა დამუშავებული და გაშუქებული ბევრი პრობლემატიკური საკითხი.

პროფ. გ. ხავთაძის მონოგრაფიებში, ნარკვევებში ორმა წიგნმა, მრავალმა მეცნიერულმა შრომამ, წერილმა თუ რეცენზიამ დიდად შეუწყო ხელი გერმანიისტიკის განვითარებას საქართველოში. ევროპული, კერძოდ გერმანული ლიტერატურით დაინტერესებულ სტუდენტთა აღზრდასა და მეცნიერული დაოსატიების საქმეს.

გერმანული განმანათლებლური და კლასიკური ლიტერატურის ისტორიისათვის მნიშვნელოვანი საკითხები სხვა ქართველი გერმანიისტიკის შრომებშიცაა აკის გაშუქებული. თანამედროვე მეცნიერების დონეზე ახსნილი და შესწავლილი გერმანული კლასიციზმისა და განმანათლებლობის თვისებურებანი, ნაჩვენებია გერმანული კლასიციზმის შეზღუდულობა ფრანგულ კლასიციზმთან შედარებით, ვოტშელის, კლოპფელისა და ვილანდის შემდეგ ლესინგის მიერ აღრეული განმანათლებლობის მანკირებათა დაძლევა, მისი ბრძოლა ეროვნული რეალისტური ზელოვნებისათვის. მამინდელი გერმანიის ისტორიული ვითარების საფუძველზე გაანალიზებულია ლესინგის პემანიზმისა და რეალიზმის ფილოსოფიური საფუძველები, მატერიალისტური ესთეტიკის პრინციპების დადგინება მის შემოქმედებაში, დრამის რეალისტური თეორიის არსებითი ნიშნები, მოძღვრება ტრაგედიაზე, ხასიათის, ინდივიდუალობისა და ტიპიურის პრობლემები (მ. რევიშვილი, თ. ჭინოია).

გოთეს შემოქმედების შესწავლას უკვე 30-იანი წლების დასაწყისში მიუძღვნეს საგანგებო გამოკვლევები შ. ნუცუბიძემ (საგოთეს რო-

გორკი მოაზროვნე და ხელოვანი“ (1932) და გ. ხავთასი (გოეთეს „ფაუსტის“ პრობლემებისათვის, 1933). მას შემდეგ ინტერესი ამ დიდი გერმანელი მწერლისადმი არ შენეებულა. საგანგებო აღნიშვნის ღირსია მ. კვესელავას ორტომიანი წიგნი „ფაუსტური პარადიგმა“ (1962), და ო. ჭინორიას ვრცელი მონოგრაფია „გოეთეს შემოქმედებითი ტენა“ (1966), ე. ჭინორიას „სოციალ-დემოკრატიული ტენდენციები გოეთეს შემოქმედებაში“.

მ. კვესელავას შრომა ფაუსტური თემის კომპლექსური შესწავლის პირველი ცდაა საბჭოთა მეცნიერებაში. მასში განხილულია მხოლოდ ლიტერატურაში ფაუსტის თემაზე შექმნილი ბევრი ცნობილი ნაწარმოები, მაგრამ, როგორც მოსალოდნელი იყო, ცენტრალური ადგილი გოეთეს „ფაუსტს“ უკავია. ვარდა ამისა, „პარადიგმის“ ორივე წიგნში ვრცელადაა განხილული ხალხური თქმულებები და ხალხური წიგნი ფაუსტზე, მარტის დრამა „დოქტორ ფაუსტის ტრაგიკული ისტორია“, თომას მანის „დოქტორი ფაუსტუსი“, ლესინგისა და პიენეს ფაუსტური ფრაგმენტები და სხვ. შრომის ავტორმა შეძლო ფაუსტზე თქმულებათა კრიტიკული შესწავლა და მათი ხალხური საფუძვლების გამოკვლევა. მან უარყო ბერძენული მეცნიერებაში მძლავრი თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც ფაუსტურ თქმულებათა ძირები შუა საუკუნეების თეოლოგიურ და მთავრად თქმულებათა ციკლში უნდა ეყობოთ. თეოლოგიური და მთავრად საბერძნული ფაუსტის თემის გოეთემდე გერმანულ ლიტერატურაში ლესინგმა, შილერმა, კლანკერმა, ლენგმა, ფოსმა და სხვებმა ჩამოაცილეს. საკუთარ ცოდნასა და გონების ძალაში დარწმუნებული ფაუსტ მარადილი პროგრესისა და განახლების სიმბოლოა იქცა. ცხოვრების არსის დაუსრულებელი ძიება, აღმნიშნური სიკეთე და ქველმოქმედება, ბუნებასა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მშვენიერების ამოცნობა, უკეთესი მერმისისათვის ბძოლა — სეთთა ზოგიერთი არსებითი ნიშანი ფაუსტური იდეისა, რომელიც გოეთემ თვისობრივად ახალ სიმაღლემდე აიყვანა. კონკრეტული მასალის ანალიზის საფუძველზე წიგნის ავტორი გვიჩვენებს ამ იდეის აღმავალ განვითარებას გოეთეს შემდეგი პერიოდის პროგრესულ მწერლობაში და ფაუსტური იდეის კრიზისს თანამედროვე დეკადენტურ ლიტერატურაში.

ო. ჭინორიას „გოეთეს შემოქმედების გზა“ აქვს ავტორის ხანგრძლივ მუშაობას დიდი გერმანელი განმანათლებლის რთულ პრობლემატურაზე და ცალკეულ შეხედულებებს, რომლებიც მან უფრო ადრე თავის ლიტერატურულ წერილებში გამოთქვა.

ო. ჭინორიას ვრცელ მონოგრაფიაში დასმული საკითხები ახლებურია და პრობლემუ-

რი. წიგნი მთლიანად ავტორის ხანგრძლივი შემოქმედებითი ძიების შედეგია და ადრენად, საინტერესოა და ანგარიშგასაწევრი.

მონოგრაფიულადაა შესწავლილი „სტრანდმა“ შილერის შემოქმედებაც. დ. ლაშქარაძე ნაწარმში „ფრიდრიხ შილერი“ (1956) მხატვრული და თეორიული ნაწარმოებების ვრცელი ანალიზის საფუძველზე გვიჩვენებს „უარაღებისა“ და „ვილჰელმ ტელის ავტორის რთულ და წინააღმდეგობრივ დამოკიდებულებას მაშინდელ გერმანულ ფეოდალურ-ბერძენიული სინამდვილისადმი. ამავე ასპექტში საუბრადღობა ზ. ჰარხალაშვილის შრომა „ხელოვნების დანიშნულების საკითხი შილერის ესთეტიკაში“. აღმნიშნის „ესთეტიკური აღზრდისა“ და საზოგადოების „მორალური სრულყოფის“ მოთხოვნა მთავარია შილერის ესთეტიკაში. განსხვავებით კანტისაგან, ამ მოთხოვნა ავტორი უარყოფს დანიშნულებისაგან თავისი ფიქცი, ინდეფინიტულ მდგომარეობაში შექმნილ ხელოვნებას და მას საზოგადოებრივ ფუნქციას აქისრებს. ეს ფუნქცია ზოგჯერ „ოცნება განუხორციელებელ იდეაზე“ (ენგელსა), მაგრამ პროგრესულა იმ დროისათვის, რადგან საბოლოოდ მარცხ საზოგადოებრივი ხასიათისაა. ასეთია ზ. ჰარხალაშვილის შრომის ძირითადი დებულება.

საკმაოდ სრულადაა შესწავლილი ჰაინრიხ ჰაინეს ტოპოგრაფია და შემოქმედებაც. პროფ. გ. ხავთასი („ჰ. ჰაინეს ხელოვნების თეორია“, 1956), დ. ლაშქარაძის მონოგრაფიაში „ჰაინრიხ ჰაინე“ (1958) განხილულია ახალგაზრდა ჰაინეს რომანტიკული ლირიკა, 40-იანი წლების პოლიტიკური პოეზია, უკანასკნელი პოეტური კრებულების რთული პრობლემატურა, რევოლუციური-დემოკრატიული მოძრაობისადმი პოეტის დამოკიდებულება, ჰაინეს პუბლიცისტური, ლიტერატურული და ფილოსოფიური შრომები, აგრეთვე მხატვრული ფორმის ზოგიერთი თავისებურება.

საგანგებოდაა შესწავლილი რევოლუციური დემოკრატიული მოძრაობის გაელენა ჰაინეს შემოქმედებაზე და მეცნიერული კომუნიზმის ფუძემდებელთა როლი პოეტის იდეურ და მხატვრულ განვითარებაში (მ. რევიშვილი): „სიმღერათა წიგნის“ ადგილი ჰაინეს შემოქმედებაში, გერმანული რომანტიზმის ტრადიციისა და ჰაინეს ადრეული ლირიკა (ზ. ჰარხალაშვილი). აქვე შეიძლება დავასაბუთო მეცნიერული წერილები, რომლებშიაც XIX საუკუნის 40-იანი წლების გერმანული რევოლუციური-დემოკრატიული პოეზია განხილული (მ. რევიშვილი). წერილებში, კერძოდ, წინა ბაზნუა წამოწეული „ახალი რაინის“ ვახუთის მნიშვნელობა მაშინდელი პროგრესული მწერლობისათვის, გერმანიის პროლეტარიატის პირველი პოეტის გეორგ ვერტის, აგრეთვე გერ-

გეგმას და ფრაილდორფის ადგილი გერმანულ ლიტერატურის ისტორიაში.

გარკვეულ წარმტებებშია მოპოვებული მე-18 და მე-19 საუკუნეების ფრანგული ლიტერატურის შესწავლის საქმეშიც სახელდობრ, ქართულ ენაზე შექმნილია მონოგრაფია „ეპიტორ პიეტო“ (ავტორი დ. ფანტლიძე). რომელშიც მოკვლეულია პიეტოს რომანების, ღრამებისა და ლირიკული კრებულების ვრცელი ანალიზი. სინტაქსისა, ეტიმოლოგიის, გარჩევა ლირიკული ციკლისა „აღმოსავლეთის მიმდებნი“. საგანგებოდაა შესწავლილი აღმოსავლეთის პროზაში პიეტოს შემოქმედებაში და პიეტოს რომანტიზმის ზოგიერთი თავისებურება და ფანტლიძის ეყუთნის აგრეთვე რამდენიმე შრომა ფრანგ რეალისტებზე, ეტიმოლოგიისა და სტენდალზე.

„ფრანგულის იქცევა აგრეთვე ნ. თარაშვილის შრომები ფრანგულ განმანათლებლურ რომანზე, გ. ბუაიშის ვრცელი ნარკვევი რეტელ დე ლა ბრეტონზე და სხვ.

სოციალისტურ და კაპიტალისტურ სისტემებს შორის მიმდინარე მუდამ იდეოლოგიურ ბრძოლაში რეალისტის პროზაში საგანგებო ადგილი ეკავა. ამიტომ ბუნებრივია, რომ რეალისტის საკითხებზე მეშოპისას აუცილებელია სწორი მეთოდოლოგიური პოზიციებიდან კლასიკური მეშვიდობის შეფასება, მისი შემოქმედებითი თვისება და დღევანდელი ლიტერატურული პროცესის შეცნობითი ანალიზი. ამ მოთხოვნის შესრულება კი შეიძლება მხოლოდ მაშინ, თუ ზვენი კონკრეტული-ისტორიული პირობების შესაბამისად გამოვიყენებთ მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსთა შეხედულებებს ლიტერატურასა და ხელოვნებაზე. სათანადოდ გვერკვევით კლასობრივი ბრძოლის დღევანდელ ვითარებაში, ყველა ამ პირობას ამართლებს შ. რეაზოვლის ცილი მეცნიერული წიგნებისა, რომლებიც გაერთიანდნენ შრომაში — „მარქსისა და ენგელსის ლიტერატურულ-ესტეტიკური შეხედულებანი“.

რეალისტური შემოქმედებითი მეთოდი ფართო შესაძლებლობას აძლევს სწორად გამოამკვლეოს თავისი მნიშვნელოვანი თვისებებურენანი, განავითაროს მხატვრული ფანტაზია და შემოქმედებაში ნიჭი რეალისტისათვის უკნითა უფროდგარი დიამატიაში და სქემატიზმი; იგი ხელშეწყობს მხატვრული წარმოსახვის განვითარებულ შესაძლებლობებს იძლევა და ნაშისოდ შემოქმედებითად იყენებს კაცობრიობის მხატვრულ აზროვნების ისტორიაში ცნობილ ყველა შემოქმედებელს; ასეთი თეორიული საფუძველი ყველა ამ შრომისა, რომლებშიც თანამედროვე ლიტერატურული მიმდინარეობანი და მათი ცნობილი წარმომადგენლები დახასიათებულია საგანგებოდ შეიძლება გამოეყოს შრომები თომას მანზე, პაინ-

რობ მანზე და თანამედროვე დასავლურ რომანზე (ნ. კაკაბაძე; ნ. ყიასშვილი), XX საუკუნის ფრანგულ პოეზიაზე (გ. ბუაიშძე), ჰ. შტურს დრამატურგისა და ლიტერატურულ-ესტეტიკურ შეხედულებებზე (თ. ამირაჯიბი) თომასენს ბუხერზე, ბერტოლტ ბრეტონზე და გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის მწერლობაზე (ზ. კარბალაშვილი), მონოგრაფიული ნაშრომი „ზუგერის შემოქმედებაზე“ (კ. ქობიაძე). აქვე შეიძლება დავასახლოთ ნ. კაკაბაძის „ნარკვევები XX საუკუნის გერმანული ლიტერატურის ისტორიიდან“ (1963) და ზ. კარბალაშვილის „ლიტერატურულ-კრიტიკული წერილები“ (1964), რომელშიც რეალისტის თეორიის ზოგიერთი სიკეთის გარდა შევიდა ლიტერატურული წერილები გ. პაუტკინზე, პ. ფლადზე, ლ. ფოატიანგერზე, რ. მ. რილეზე და სხვ.

შეისაუბრებისა და აღორძინების ეპოქის ლიტერატურაზე შედარებით ცოტაა დაწერილი. გამოკვეყნებული შრომებიდან განსაკუთრებით დიდია მნიშვნელობა შ. ნუცუბაძის საქვეყნოდ ცნობილი წიგნისა „რუსული და აღმოსავლური რენესანსი“. ზვენი აქ ამ წიგნს მხოლოდ იმდენად ვასახელებთ, რამდენადეკ მისში რენესანსული იდეოლოგიის ბუერს პირადადელი საკითხია ასლებურად გადამწყობილი და ევროპული აღორძინების საერთო კანონზომიერებებთან ერთად ამ ეპოქის ცნობილი მწერლების შემოქმედებასაც გაშუქებული. შ. ნუცუბაძის რენესანსული კონცეფცია დღეს საყოველთაოდაა აღიარებული და მას გვერდს ვერ აუღლის შეკლევარი, რომელიც რენესანსულ მწერლობაზე რამის თქმას შეუძლება.

ფაქტობრივად სამეცნიერო მუშაობის ერთ-ერთი სფეროა შექსპიროლოგია. ამ დარგში დიდი ხანია ნაყოფიერად მუშაობენ გ. ვაჩილიაძე, ნ. ყიასშვილი და მ. ნათამე.

გ. ვაჩილიაძე შექსპირის თხზულებათა ქართული გამოცემის მთავარი რედაქტორია და შექსპირის ნაწარმოებთა ერთ-ერთი ცნობილი მთარგმნელი. მან ქართულ შეთხვევას, გააცნო შექსპირის რამდენიმე პიესა და სონეტების კრებული, რომელიც რამდენჯერმე გამოვიდა. მასვე ეკუთვნის რამდენიმე მეცნიერული შრომა შექსპირზე, რომელთაგან აღსანიშნავია „უილოამ შექსპირი“ (1953, 1964) და „შექსპირის ხალხურობის საკითხისათვის“.

ნ. ყიასშვილმა თავისი შექსპიროლოგიური მუშაობი შეაჯამა მონოგრაფიაში „შექსპირი“. მონოგრაფიას ავტორი კარგად იცნობს საარტიკულო მასალებსა და ვრცელ კრიტიკულ ლიტერატურას შექსპირზე. ამიტომ მისი დასკვნები და შეხედულებანი უდაოდ ანგარიშვასაწევი, იგივე ითქმის მ. ნათამის წიგნზე „შექსპირის ესტაბლიშმენტი“. რომელიც საგანგებოდ სწავლობს

შექმარის მხატვრულ ფორმათა თავისებურებებს და ნაწარმოებთა სტილს.

სახლგარეეთული ლიტერატურის სფეროში ფაქტობრივად შექმნილი რამდენიმე სახელმძღვანელო და დამხმარე სახელმძღვანელო, რომელთაც გარკვეული მნიშვნელობა აქვთ უცხოური ლიტერატურის სწავლებისათვის. ამ მხრივ აღსანიშნავია კოლექტიური შრომა „სახლგარეეთული ლიტერატურა“ (გ. ზათოსი, გ. ვაჩეჩილაძე, შ. რევიშვილი, ნ. ორლოვსკაია), გ. ზათოსის „ნარკვევები გერმანული ლიტერატურის ისტორიიდან“, ნ. ურუშაძის „დასავლეთ ევროპის ლიტერატურის ისტორია“ და სხვ.

რომანული-გერმანული ფილოლოგიისა და ევრო ენების სწავლების მეთოდოლის საკითხების მეცნიერულ შესწავლას ზეენს უნივერსიტეტში არც თუ ისე დიდა ხნის ტრადიციის აქვს. ყველაზე მეტად გ. ახვლედიანის ლინგვისტიკაში შრომებმა მოახსადეს ნიადაგი შემდგომი ნაყოფიერი მუშაობისათვის. გ. ახვლედიანმა აღზარდა მეცნიერ შეშავთა მთელი თაობა, რომლის მეცნიერული მიღწევებიც დღეისათვის საკმაოდ თვალსაჩინოა.

მეცნიერ შეშავთა დიდი კვლევი მუშაობის ინგლისური, გერმანული და ფრანგული ენების გრამატიკული სტრუქტურის შესწავლის საკითხზე. ფუნქციონალური თვალსაზრისით განალიზებულია ამ ენების დროთა სისტემები, დადგენილია მათი სინტაქსური დონის კონსტრუქტა ნიშნალობა, შესწავლილია კონფერსია, როგორც სიტყვათწარმოების გრამატიკული საშუალება, არტიკლის, როგორც მოქმედი მექანიზმის თავისებურებანი და სხვ. აწვე განხილულია აგრეთვე, ენა, როგორც პოტენციალურ შესაძლებლობათა შემცველი სტატიური სისტემა და ამ შესაძლებლობათა აქტუალიზაციის საშუალებანი მეტყველების წარმოშობის პროცესში, ენის, როგორც მეტყველების წარმოშობის მექანიზმის პრინციპები და კანონზომარებანი (მ. იანქოვილი, ლ. გოქსაძე, ე. მათურაძე, ნ. კეშელაძე). ასეთ კანონზომიერებათა დადგენა საინტერესოა როგორც თეორიული, ისე პრაქტიკული თვალსაზრისით. სწორედ ენის მექანიზმის ქმედების ეს პრინციპები დაედო საფუძვლად ინგლისური ენის ახალ სახელმძღვანელოს დამოკრამებული სავარჯიშოებით (იანქოვილი, კეშელაძე, კიჩილოვი).

ფაქტობრივ ენობრივ კათედრებზე დამუშავებულია აგრეთვე შემდეგი საკითხები: კონსტრუქტის გამოხატვის საშუალებანი ინგლისურისა და ფრანგულ ენებში ქართულიან შეპირისპირებით, ზნის გარდამავლობის თვისება ქართულსა და ინგლისურში, ქართული ზნის ქვეყნის გამოხატვის საშუალებანი ინგლისურში, ინგლისური არტიკლის გამოხატვის საშუალებანი ქართულ ენაში, ფრანგულ მიმართუ-

ბით ზედსართავ სახელთა ზოგიერთი თავისებურება, სახელადი შემოსვენელი თარგმნობე გერმანულ ენაში და მისი უკუთქონელი ქართულში, გერმანული ენის სისტემაში ფაქტიკური ზნის ადგილი, სხვები და ფუნქციები, დროის გარემოების გამოხატვის საშუალებანი ფრანგულ და ქართულ ენებში, იმპერატივის გამოხატვის გრამატიკული საშუალებანი ფრანგულში და სხვ. (რ. ვაჩეჩილაძე, ე. ხუბუნი, გ. კანდელიანი, ა. ლაშქარაძე, ე. ფურცელაძე და სხვ.)

ფონეტიკის თეორიისა და ექსპერიმენტული ფონეტიკის დარგში გარკვეული მიღწევები აქვთ ლ. გამსხტრდიას, რომელიც ინგლისური ჰაბილის სისტემაზე მუშაობს, რ. მგერელიანზე, რომელიც ფრანგული ენის მხარსალო ვან თანხივანთა თავისებურებებს სწავლობს, თ. ბაქრაძეს, რომელმაც შეისწავლა გერმანული სმოენები ქართულიან შეპირისპირებით და მოამზადა გერმანული ფონეტიკის სახელმძღვანელო.

უცხოური ენების სწავლების მეთოდოლის ყოველივე ექცეოდა საგანგებო ყურადღება. ამ სფეროში დიდა დამსახურება ივ. კვაჭაიას, რომელმაც შექმნა შრომა „ფრანგული ენის სწავლების მეთოდოლის საფუძვლები“. წიგნი განზოგადებულია ავტორის ხანგრძლივი მეცნიერული და პედაგოგიური მუშაობის შედეგები, რასაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს უცხოური ენების პრაქტიკულ სწავლებისათვის. ფრანგული ენის კონკრეტულ მასალაზე, ფილოსოფიურა, ფსიქოლოგიური და ლინგვისტიკური სკოლების უახლეს მიღწევათა გამოყენებით ივ. კვაჭაძე ახამუთებს ენის სწავლებაში ე. წ. კომპლექსური მეთოდის უპირატესობას. რაც ფონეტიკური, ლექსიკური და გრამატიკული მასალის ორგანულ მთლიანობაში ჩიწოდებს გულსახობს. მანვე ახსნა ინტერფერენციის ფსიქოლოგიური ბუნება და დაამუშავა მისი დაქოვლის მეთოდოლა.

დამუშავებულია აგრეთვე საშუალო და უმაღლეს სკოლაში ინგლისური ენის სწავლებისათვის მნიშვნელოვანი საკითხები (ი. ვაჩეჩილაძე, თ. თქმეალიშვილი), ფრანგული ენის წილბულოთა რთული სისტემის ათვისების მეთოდოლა (გ. მგერელიანი), სპეციალურ ფაქტობრივად გერმანული გრამატიკის სწავლების რაციონალური გზები (თ. ქაქაია), ქართულ სკოლაში გერმანული არსებითი საბელის სწავლების ფორმები (თ. სოსიაშვილი), ცალკეული საკითხები უცხოური ენების სწავლების ისტორიიდან (მ. გომარაძე) და სხვ.

ფაქტობრივ განსაკუთრებული დამსახურება უცხოური ენების სახელმძღვანელოების დამხმარე სახელმძღვანელოებისა და ლექსიკონების შექმნა, რამაც დადო შეუწყო ხელი ქართული საშუალო და უმაღლეს სკოლებში

გერმანული, ინგლისური და ფრანგული ენების სწავლებას, მთელს რესპუბლიკაში ენობრივი კულტურის ამაღლებას. აღსანიშნავია, რომ გერმანულ-ქართულ, ინგლისურ-ქართულ და ფრანგულ-ქართულ ლექსიკონებზე, აგრეთვე დარგობრივ სიტყვაჯამებზე მუშაობა გეგმიზომიერად და სისტემატრად ჩვენს ფაქულტეტზე კარგა ხანია მიმდინარეობს. ამ სფეროში მკვლად ნაყოფიერად მუშაობენ გ. აბეღლიანი, ნ. ქადაგიძე, ი. გვარჯალაძე, პ. იაშვილი და სხვ. უკვე რამდენჯერმე გამოიკვია გერმანული ენის სახელმძღვანელო ქართული უმაღლესი სკოლისათვის (ნ. ქადაგიძე, პ. იაშვილი, ვ. მურგანიძე), ინგლისური ენის სახელმძღვანელო ანასუბალიური ფაქულტეტების სტუდენტებისათვის (რ. ვაჩხილაძე), ფრანგული ენის სახელმძღვანელოები საშუალო და უმაღლესი სკოლებისათვის, სპეციალური ენობრივი ქვეფეხებისათვის (მ. ხუბუნი, გ. მეგრელიძე, ტ. დობროვოლსკაია, ნ. ქადაგიძე, თ. ნიჭიანი, ვ. ზახტაძე, ლ. ვეგეპკორი, ლ. მონიანი და სხვ.), გერმანული ენის გრამატიკის სახელმძღვანელოები (ნ. ქადაგიძე, მ. გვაგრაძე, შ. შაიურიშვილი და სხვ.), სასუბურები გერმანულ და ფრანგულ ენებზე (ნ. ნაღარევილი, ე. სირაძე, ლ. ვეგეპკორი და სხვ.), ფრანგული ლექსიკონები (თ. კოფმანი, ნ. ვაჩხილაძე და სხვ.).

საგანგებო აღნიშვნის ღირსია ფაქულტეტის მუშაობა მთარგმნელობითა საქმიანობა. ფაქულტეტის ერთერთი ფუნქციონირებაა შ. ნუცუბიძემ რუსულ ენაზე თარგმნა „ვეფხისტყაოსანი“ და „მთრანდარქანია“; პ. იაშვილია ქართულ მითხველს მიჰყოდა „კაბატალი“, ი. კვაჭაძემ ქართულად თარგმნა რუსოს „ემილი“ და კომენსკის პედაგოგიური თხზულებანი. გ. ვაჩხილაძემ შექსპირის პიესები და სონეტები, მ. მენანდემ ბუალის „პოეტური ხელოვნება“, ნ. ქადაგიძე და რ. დიდაშვილია ფრანგული მწერლობის ბევრი ცნობილი ძეგლი. თარგმნის სფეროში ნაყოფიერად მუშაობენ კ. ჯორჯანიანი, მ. იანქოშვილი, ნ. კუშელავა, ნ. იაშვილი, ვ. ფერცელაძე და სხვ. ცალკე უნდა აღინიშნოს ვ. ურუშაძის ღვაწლი; მან ინგლისურად თარგმნა „ვეფხისტყაოსანი“ და ცნობილი ქართველი პოეტების ლექსები.

ქართულ-რუსული ლიტერატურული ერთიანობის ისტორია ფაქულტეტის მეცნიერ მუშაობა მნაშენელოვანი შრომებით გამოიღრდა. ამ სფეროშიც ყველაზე ადრე თავისი სიტყვა შ. ნუცუბიძემ თქვა. მისი „რუსთველი და აღმოსავლური რენესანსი“, შრომები პეტრე იბერზე, აგრეთვე შრომა ბერძნული რომანის „ეპარლამისი და იოსაფატას“ წარმოშობაზე ახლებურად ამუშაობენ ქართული კულტურის

კარდინალურ საკითხებს, კერძოდ მის ადგილსა და ხეცერს მსოფლიო კულტურის საგანგებოში.

ამავე სფეროში უდავო წილს ეკუთვნის ნ. ორლოვსკაის. მისი ნარკვევების წყალობით მკითხველთა ფართო წრე გაიცნო XVIII საუკუნის ანონიმურ ქართულ გრამატიკის იტალიურ ენაზე, XVII-XVIII საუკუნეების ფრანგულ წიგნებში შემონახულ მასალებს საქართველოზე. ვახტანგ მეექვსეზე, ამავე მიზნით შეისწავლა მან ვოლდონის პიესები, უილიამ კოლინსის „აღმოსავლური ეკოლოგები“ და სხვა ნაწარმოებები. თავისი მეცნიერული მონაშრომია ნ. ორლოვსკაიმ განაგრძო და განაზოგადა მონოგრაფიები — „საქართველო მე-17 და მე-18 საუკუნეების დასავლეთ ევროპის ლიტერატურაში“ (რუსულ ენაზე).

ფრანგულ-ქართულ ლიტერატურულ ერთიანობათა პრობლემის საგანგებოდ სწავლობს დ. ფანჩულიძე. მან დაამუშავა ილია ჭავჭავაძის შეხედულებანი ფრანგულ ლიტერატურაზე, აღუქმანდრე ჭავჭავაძის მიერ ფრანგულიდან თარგმნილი ნაწარმოებები, ექტორ პიუგო და ქართული ლიტერატურა, კიტი ამაშის კონცეფცია ფრანგულ ბრუნეტებზე, მისავე აზრები ფრანგულ ლიტერატურაზე და სხვ. მირი ბროსე, როგორც ქართული მწერლობის მკვლევარი შეისწავლა რ. დიდაშვილი. შესწავლილია აგრეთვე ცნობები საქართველოზე გერმანულ წყაროებში (ნ. კაკაბაძე) შილერის, პაუბტმანის და სხვა ცნობილ მწერლობის ნაწარმოებების თარგმნისა და გავრცელების ბედი საქართველოში (შ. რევიშვილი), შექსპირის პიესების ქართული თარგმანები (მ. იანქოშვილი), მოლიერის პიესების ქართულად თარგმნის ისტორია (ნ. ქადაგიძე), ეან-ჟაკ რუსო ქართულ მწერლობაში (გ. ბუაჩიძე).

ბელგარულ-ქართული ლიტერატურული ერთიანობის საინტერესო ფერცელებია გავრცელებული მ. კვესელავის წაგნში „ბელგარული ლიტერატურა“ (1953). ეს წიგნი ერთერთი პირველია იმ საბჭოთა წიგნებს შორის, რომლებშიც ბელგარული ლიტერატურის ისტორიის საკითხები განხალული. ასევე ერთერთი პირველია მისივე მონოგრაფია „ადამ მიცკევიჩი“ (1957). აქვე აღვასახებლეთ მ. კვესელავის ფართოდ ცნობილ წიგნებსა და ნარკვევებს მეორე მსოფლიო ომსა და ნიურნბერგის პროცესზე („ასერგასის ღლე“, სამ წიგნად).

ფაქულტეტის მუშაობა მეცნიერული კვალი ფრანკის დონე მკვერად ამდლდა. ეს საუკეთესო საფუძველია იმასა, რომ კიდევ უფრო გაიზრდება ჩვენი მეცნიერ მუშაობების მრავალრიცხოვანი კოლექტივის წვლილი ქართული მეცნიერების განვითარებაში.

სიმონ ხუნდამის ტექსტოლოგიური ძეგლი

XIX საუკუნის მხატვრული ლიტერატურის ტექსტოლოგიურ ძეგლს დიდხანს არ ექცეოდა ჩრდილოეთი უკრაინის ტექსტოლოგიურ-ფილოლოგიური კვლევა ადგილობრივ საჭიროებად იყო მიჩნეული მხოლოდ ძველი მწერლობის შესწავლისათვის. ცნობილია, რომ ახალი ლიტერატურის ტექსტოლოგიას, როგორც მეცნიერებას, დიდი ხნის ისტორია არა აქვს. იგი ჩვენში განვითარდა გაშლილი სოციალისტური მშენებლობის დიდი ეპოქაში. რევოლუციამდე ახალი ქართული ლიტერატურის კლასიკოსთა შემკვიდრების ბეჭდის საქმე ძირითადად მოეხერხებოდა, ყრბო გამოცემულთა ხელში იყო და უმოკრესად ხასიათდებოდა საერთოდ გავრცელებული ედიციურ-ტექსტოლოგიურ დილტანტობით. აღსანიშნავია, რომ რევოლუციამდე პერიოდში ახალი ქართული ლიტერატურის თხზულებათა ტექსტოლოგიური კვლევისა და გამოცემისათვის საკმარისად თვე-თვედა რედაქტორ-გამომცემლის ჩვეულებრივი ზოგადი განათლება და არა სპეციალური ტექსტოლოგიურ-ფილოლოგიური მეცნიერების დიდი ცოდნა, კვლევა-ძიების საჭირო ჩვევა და გამოცემა. ქვეყნის მწვავე სოციალური და ეროვნული ჩაგვრის პირობებში შექმნილი იყო ხალხის სულიერი კულტურის შედევრთა ნამდვილი მეცნიერული, საფუძვლიანი შესწავლა და მეცნიერულ-კვლევითი და მასობრივ-პოპულარული გამოცემა. ცნობილია, რომ რევოლუციამდე სპეციალური არ არსებობდა არც ერთი უმაღლესი სასწავლებელი და სამეცნიერო-კვლევითი დაწესებულება, სადაც გაჩვენდნო ადგილს დაიჭერდა ახალი და უახლესი ქართული ლიტერატურის კვლევა, მისი მეცნიერული შესწავლა და მხატვრული ლიტერატურის კლასიკოსთა დოკუმენტური და კრიტიკული გამოცემების მეცნიერულ-თეორიული პირობების შესწავლა-დაძველება. ედიციური პრაქტიკა თითქმის მთლიანად ყრბო პირთა ხელში იყო, ხოლო ცი-

რიში თავისი სასტიკი ცენზურული ძალადობით ახრობდა განათავისუფლებული იდეითა და რევოლუციური პათოსით შთაგონებული პროგრესული ლიტერატურის გაჩენას. ყოველგვარი ამის შედეგად ვასაკერი აღარ არის, რომ რევოლუციამდე ახალი ქართული ლიტერატურის არც ერთი კლასიკოსის შემოქმედებითი შემკვიდრება არ გამოცემულა სრული და ავადმეორი სახით. სხვას რომ თავი დაეანებოთ, ახალი ქართული ლიტერატურის ისეთი გამოჩენილი მწერლებს, როგორცაა: ალ. კავკაძის, გრ. თბელიანის, ნ. ბარათაშვილის, გ. ერისთავის, ილია კავკაძის, აკ. წერეთლის, ნ. ნიკოლაძის, გ. წერეთლის, ალ. ყაზბეგის, ვეფ-ფხველას, ეგ. ნინოშვილის, დ. კლდიაშვილის, ი. ევლოშვილის და სხვათა შემოქმედებითი შემკვიდრება სრული და მეცნიერული გამოცემის სახით არც ერთხელ არ დაბეჭდილა; ხოლო გენოსი პოეტი ნ. ბარათაშვილი ისე ჩაივდა საფლავში, რომ მისი ლექსების არც ერთი სტრიქონი არ უნახავს დაბეჭდილი. ასეთ ვარემობათა გამო აღმოუჩნებელი პოეტი აკაკი წერეთელი თავის დროზე წერდა: „ქართული მწერლობა საზოგადოდ ვერა სდგას კარგ ნიადაგზე, მაგრამ ყველაზე მეტი უბედურება — ეს ჩემ ნაწერებს ეწია; ამ ნახევარი საუკუნის განმავლობაში ორი პატარა ტომის მეტი არ გამოსულა, მაშინ, როდესაც რამდენიმე ათეული მაინც უნდა გამოსულიყო“. უფრო ადრე, პოეტი გულსტიკივლით იცხადებდა: „ოღაშვიდი წელიწადია, რაც ვწერ და ჯერ კიდევ ჩემ ნაწერებს ცალკე წიგნათ გამოსვლა არ ღირსება, მაშინ როდესაც სხვების... მაგალითად, სკანდაროვის, ჩიკანა-ოღაშინის და შათის დამკამების ნაწერები ეს ცალ-ცალკე წიგნებათ განმეორებით იბეჭდებიანო!“

ამეთ პირობებში, ცხადია, შეუძლებელი

ხდებოდა მხატვრული ლიტერატურის მეცნიერულ-აკადემიური გამოცემა.

რეკონსტრუქციამდე ჩვენ არ მოგვემოგებოდა ახალი ქართული ლიტერატურის ნაწარმოებთა სრული მეცნიერულ-კრიტიკული, აკადემიურ-ფილოლოგიური გამოცემა. ამის გარეშე კი წარმოუდგენელი იყო სერიოზული მეცნიერული მუშაობის წარმოება და ეროვნული კულტურის სათანადოდ განვითარება. ქართველ კლასიკოსთა მხატვრული მემკვიდრეობის მეცნიერულად შესწავლასა და კრიტიკულ გამოცემას უდიდესი სახალხო-ეროვნული და საერთაშორისო მნიშვნელობა აქვს. ამიტომ ქართველი ხალხის საუკეთესო შვილები, ეროვნული კულტურის გამორჩეული მოღვაწეები არ ზოგავდნენ თავიანთ ძალასა და ენერჯიას, რათა, შესწავლათ ჩვენი ქვეყნის ლიტერატურული საუნჯე, შეძლებისდაგვარად გაერკვიათ მისი წამყვანი ტენდენციები, მისი იდეური და მხატვრული შინაარსი, მისი ღირსება, მღვდღვარება და მისწრაფებანი; შეგვაროებინათ და გამოეცათ მწერალთა ეკლექტური ნაწარმოები და თხზულებათა კრებულები.

მაგრამ მთელი ეს მუშაობა ძირითადად კერძო ინიციატივის ან ვიწრო საზოგადოებრივ ხალხთს ატარებდა და ისიც, როგორც აღვნიშნეთ, ცარიზმის მხრივ მკაცრ დევნასა და შევიწროებას განიცდიდა. დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის შემდეგ უდიდესი ყურადღება მიექცა კლასიკოსთა თხზულებების მეცნიერული და პოპულარული გამოცემის საქმეს, მხატვრული მემკვიდრეობის ღრმა მეცნიერულ შესწავლას, ქართული ლიტერატურის მდიდარი მემკვიდრეობის ხალხში ფართო პოპულარიზაციას. ტექსტოლოგიაში მოპოვებული წარმატებების საფუძველზე დაძლეულ იქნა რევოლუციამდელ პერიოდში გაბატონებული ფაქტოგრაფიზმი და ფორმალიზმი, ტექსტოლოგიური მუშაობის საფუძველი გახდა მარქსისტულ-ლენინური მსოფლმხედველობა. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დიპტისების შემდეგ ფართოდ განვითარდა ტექსტოლოგიური ძიებანი, ახალ საფეხურზე ავიდა ფილოლოგიური და ტექსტოლოგიური კვლევა-ძიება, დაიწყო ახალი ქართული ლიტერატურის კლასიკოსთა მხატვრული მემკვიდრეობის მეცნიერულ-აკადემიური გამოცემა. ამ საქმეში კი დიდი ღვაწლი შეიტანეს პროფ. ს. მ. მ. ხუნდაძე. მან პირველმა დაიწყო შექმნი საბჭოთა ტექსტოლოგიის მიღწევათა საფუძველზე, მარქსისტულ-ლენინური მსოფლმხედველობით შეიარაღებული ტექსტოლოგიური ძიებანი და ახალი ქართული ლიტერატურის მწერალთა თხზულებების შედარებით მაღალ მეცნიერული გამოცემა. სიმონ ხუნდაძემ კარგად იცოდა, რომ კლასიკოსთა მეცნიერული გამოცემის გარეშე საერთოდ შეუძლებელი იყო ნამ-

დელი ლიტერატურათმცოდნეობითი მუშაობის გამლა და მწერლის შემოქმედებითი მემკვიდრეობის ღრმა მეცნიერული შესწავლა; ის წერდა: „იღეს, როდესაც ვაცხოველდა ისტორიის ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიის შესწავლისადმი, როდესაც ქართული კლასიკოსების შესწავლა წმინდა მარქსისტულ სოციოლოგიის თვალსაზრისით მოიბრუნებოდა ვადაქცა ჩვენი კულტურული ბრძოლის ფრონტზე — ბუნებრივად დაბადა ჩვენში ინტერესი გიორგი წერეთლის ნაწერების და მისი მოღვაწეობის შესწავლისა“¹.

განსვენებული მეცნიერი ხედავდა, რომ საქართველოში იმ დროს ჯერ კიდევ არ იყო სათანადოდ მოწადაებული ნიადაგი ახალი ქართული ლიტერატურის კლასიკოსთა აკადემიური გამოცემისათვის. არ იყო გამოვლენებული, სისტემაში მოყვანილი, გამოქვეყნებული და შესწავლილი კლასიკოსთა მეცნიერული გამოცემისათვის საჭირო მასალები და წყაროები. არ იყო სათანადოდ დამუშავებული საარქივო და სამუზეუმო ფონდები და სხვ. „ქერ ხნობით, — წერდა ს. ხუნდაძე, — ჩვენში ძალან ძნელი არის ქართველი კლასიკოსების შესაფერისად გამოცემა, აკადემიურ გამოცემაზე რომ არ ვილაპარაკოთ. როგორც ცნობილია, ჩვენში ჯერჯერობით თითქმის არც ერთი მწერალი არ არის სათანადოდ შესწავლილი და მეცნიერულად გამოკვლეული. ეს კი მეტად აშინებებს ცალკე მწერლების შესაფერისად გამოცემის საქმესაც, — მათი ფსევდონიმების გამორკვევის, ნაწერების დადგენას, ტექსტის აღდგენასა და მოიარებად მათი ნაწერების მეცნიერულ შესწავლას“². განსვენებული მკვლევარი ამასთანავე აღნიშნავდა, რომ „რუსეთის მწერლობაში ათეული წლების განმავლობაში აწარმოებდნენ ამ მიმართულებით მუშაობას და თითოეული მწერალი შესწავლილია ათეული მკვლევარისა და პროფესორის მიერ. ჩვენში მხოლოდ ანგამად ყურება მტკიცე საფუძველი ამ მიმართულებით მუშაობას“³. გამოჩენილი მეცნიერი იმათეთვე მიუთითებდა, რომ „ამასალებისა და დოკუმენტების შესწავლის გარეშე შეუძლებელი არის მე-19 საუკუნის ჩვენი საზოგადოებრივი მოძრაობისა და ისტორიის სათანადოდ გაშუქება“⁴. ახალმა ეპოქამ პროფ. სიმონ ხუნდაძეს დააყენა ამ უდიდესი საქმის

1 გიორგი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, სიმონ ხუნდაძის რედაქციით, წინასიტყვაობით და შენიშვნებით, ტფილისი, 1931 წ., ტომი პირველი, გვ. X.
2 იქვე, გვ. XI.
3 იქვე.
4 დიმიტრი ყიფიანი, შემუშავები, სიმონ ხუნდაძის რედაქციით, შენიშვნებით და წინასიტყვაობით, თბ., 1930 წ. გვ. III.

განხორციელებისათვის მრავალი დაბრკოლების გადალახვა და, როგორც თვითონვე აღნიშნავს, დიდი მუშაობის ჩატარება. მან კუმშორიტად „მტკიცე და პატიოსანი ხელით დაიწყო საძიარკელის ამოყვანა იმ დიდი და საჭირო შენობისა“ (პროფ. მ. ზანდუელი), რომელსაც ახალი ქართული ლიტერატურის კლასიკოსთა აკადემიური გამოცემა ეწოდება.

სიმონ ხუნდაძეს კლასიკოსთა ნაწერების მეცნიერული გამოცემის აუცილებელ პირობად მიაჩნდა თხზულებათა ტექსტის მეცნიერული დადგენა და ამის მიხედვით მათი ბეჭედა ყველა გამოცემაში. მკვლევარი სამართლიანად გმობდა ისეთ პრაქტიკას, როდესაც ერთი და იგივე მხატვრული ნაწარმოები სხვადასხვა ტექსტით იბეჭდებოდა სხვადასხვა გამოცემაში. ის მოთხოვდა თხზულების კანონიერი ტექსტის მიხედვით გამართვას და ბეჭედს.

საგულისხმოა, რომ თხზულებათა ტექსტისადმი ამავე დამოკიდებულების შესახებ შ. გორკი 1920 წელს ვ. ი. ლინენს სწერდა: „გთხოვთ დაურეკოთ ვიროვსკის და მისკეთ მითითება, რათა რუსული ლიტერატურის კლასიკოსთა შემოკლებული გამოცემები აუცილებლად უნდა იყოს იდენტური სახელმწიფო გამოცემლობის მიერ გამოშვებული სრული გამოცემისა. თქვენ, რა თქმა უნდა, გვისმით, რომ ეს აუცილებელია“¹.

სიმონ ხუნდაძე იმდროინდელი მეცნიერული ტექსტოლოგიური ძიების მოთხოვნათა სიმაღლეზე იდგა და, რაც შეაჯარა, მას სრულიად ნათლად ჰქონდა წარმოდგენილი ის ფაქტობრივი რთული და უსაზღვროდ მძიმე მუშაობა, როგორც უნდა ჩატარებინა მეცნიერ-ფილოლოგს, როდესაც ჯერ კიდევ არ იყო გამოვლინებული, სისტემაში მოყვანილი, აღრიცხული, აღწერილი და გამოქვეყნებული ის მასალები და წყაროები, რომლებიც აუცილებელია კანონიერი ტექსტის დადგენისა და საერთოდ თხზულებათა აკადემიური გამოცემისათვის. გასვენებული მეცნიერის სასახლოდ უნდა ითქვას, რომ მან მტკიცედ მოაკიდა ხელი ამ ერთობის და უმძიმეს საქმეს, თვითონვე ბიბლიად შეაჯარა არსებული წყაროები, დაამუშავა იგი და მოხდენილად გამოიყენა თავის ფართო ტექსტოლოგიურ ძიებებში. დიდი მეცნიერული ერთეულია, კვლევა-ძიების იშვიათი აღწერა, ფართო განათლება და მდიდარი ლიტერატურული გეგმონება და გამოცდილება განსვენებულ პროფესორს სამუშაოებს აძლევდა ახალი ცხოვრების მოთხოვნების შეფარდებით, ფილოლოგიურ-ტექსტოლოგიური კვლევა-ძიების იმდროინდელი დონის შესაფერისად,

მაღალმეცნიერული ხასიათის გამოცემები განხორციელებინა.

ს. ხუნდაძის დაუცხრომელი „მეცნიერულ“ შემოქმედებით შრომის შედეგად, მისი რედაქციით, წინასიტყვაობითა და შენიშვნებით გამოცემა გ. წერეთლის თხზულებათა სრული კრებულის პირველი ტომი. ამ გამოცემის დართულ გამოცვლევაში ს. ხუნდაძემ მრავალი, მეტად საყურადღებო და საინტერესო, მანამდე ფართო საზოგადოებისათვის უცნობი მასალა გამოაქვეყნა, რითაც დიდი ამაგი დასდო ახალი ქართული ლიტერატურის კლასიკოსის გ. წერეთლის მდიდარი შემოქმედებითი მემკვიდრეობის მეცნიერულად შესწავლის საქმეს.

ს. ხუნდაძეს განსახლებული ჰქონდა გ. წერეთლის თხზულებათა სრული კრებულის გამოცემა 15 ტომად. მაგრამ მან მხოლოდ პირველი ტომის გამოცემა მოასწრო. აღნიშნულ ტომში წარმოდგენილია მწერლის მიერ 1862-1868 წლებში გამოქვეყნებული პუბლიცისტური წერილები. გამოცემას დართული აქვს გრცელი მონოგრაფია გამოჩენილი ბელეტრისტის მოღვაწეობის, აზროვნებისა და შემოქმედების შესახებ. იქვე მოცემულია რედაქტორის მეთად საინტერესო შენიშვნები, კომენტარები და მიზლოგრაფიული ცნობები.

აქვე უნდა მოვიხსენიოთ ს. ხუნდაძის რედაქციით, წინასიტყვაობითა და შენიშვნებით გამოცემული ნ. ნიკოლაძის რჩეული ხაწერების ორი ტომი.

ცნობილია, რომ ნ. ნიკოლაძე ხანგრძლივ ლიტერატურულ მუშაობას ეწეოდა. მის კალამს ეკუთვნის მრავალწეროვანი, მეთად საყურადღებო, მდიდარი შემოქმედებითი მემკვიდრეობა. იგი ნაყოფიერ მოღვაწეობას ეწეოდა ქართულ, რუსულ და უცხოურ პრესაში, მისი შრომები ცალკე ბროშურებისა და წიგნების სახითაც იბეჭდებოდა.

ნ. ნიკოლაძის ნაწერები ვაზნული იყო ევროპულ-გაზეთებსა და ცალკე გამოცემებში. ს. ხუნდაძემ გადაწყვიტა ამ დიდი მოაზროვნის ნაწერები გამოეცა ექვს ტომად. მაგრამ, საშუაბროდ, უძროოდ ვარდაცვალების გამო ვინებორციელებული დაჩაბა ეს დიდი და მეტად მნიშვნელოვანი წამოწყება.

ს. ხუნდაძის მიერ გამოცემული ნ. ნიკოლაძის წერალებიდან ბევრი თითქმის სრულიად უცნობი იყო ქართული მკითხველისათვის. გამოცემაში წარმოდგენილია ნ. ნიკოლაძის ისეთი წერილები, რომლებიც ამასიათებს ამ დიდი მოაზროვნის ენობას, ახშუქებს იმდროინათვის წამოყენებულ მწვავე პრობლემებს და ნათლად გამოხატავს ავტორის მსოფლმხედველობას, უჩვენებს ვასული საუკუნის საზოგადოებრივი ცხოვრების მოძრაობას, მის მავსიყვანს, გარკვეული ჩვეულის ინტელიგენციის შეხედულებებს, მის მისწრაფებას, ვნებას და მამკედლებს.

¹ შ. გორკი, თხზულებათა კრებული ოცდაათ ტომად, ტ. 29, 1955 წ., გვ. 391. (რუსული გამოცემა).

მეცნიერი ტექსტოლოგი მიზნად ისახავდა საზოგადოებისათვის ენგენებთან ნ. ნიკოლაძის „იბრუნებისა და მსოფლმხედველობის ევოლუცია“ და შეითხვევლისათვის გაეცნო იმ საკითხების თანამედროვეობა, რომლებიც „ამა თუ იმ ეპოქაში წამოიჭრებოდა“. გამოცემულ ტომებს დართული აქვს წინასიტყვაობა, ვრცელი გამოკლევა ნ. ნიკოლაძის აზროვნებისა და მსოფლმხედველობის შესახებ, აგრეთვე რედაქტორის შენიშვნები.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ს. ხუნდაძის მიერ გამოცემული ევ. ნინოშვილის თხზულებათა სრული კრებული სამ ტომად. მესამე ტომი გამოვიდა მეცნიერის გარდაცვალების შემდეგ. ევ. ნინოშვილის თხზულებათა კრებულში ტექსტები დამახინჯებული სახით იბეჭდებოდა. არ იყო გამოყენებული ავტოგრაფები და ხელნაწერი ნუსხები. გამოცემულს არ უცდიათ კანონიკური ტექსტის დადგენა, არ უწარმოებიათ მეცნიერულ-ტექსტოლოგიური შეშაობა. მეფის ცენზურის მიერ დამახინჯებული ტექსტები დეფაქტური სახით იბეჭდებოდა წლების განმავლობაში. ამასთანავე, ზევს არ მოკვებოდა არც ერთი გამოცემა, რომელშიც მთლიანად სახით ყოფილიყო წარმოდგენილი ავტორის თხზულებები. ძველ გამოცემებს არ ჰქონდა დართული საჭირო კომენტარები, შენიშვნები, ბიბლიოგრაფიული და სხვა ხასიათის ცნობები. არ იყო წარმოდგენილი სათანადო შათიებები და ცნობები იმის შესახებ, თუ როდის, რა მასალაზე და რა პირობებში იწერებოდა ე. ნინოშვილის თხზულებები. ერთი სიტყვით, ეგნატე ნინოშვილის ნაწერების აღწოდელი გამოცემები არ იყო დაფუძნებული მეცნიერულ პრინციპებზე. ძველი გამოცემები ზშიად საკუთარი გეგმონების მიხედვით ასწორებდნენ მწერლის ენასა და სტილს, ზოგჯერ კი ტექსტსაც. ს. ხუნდაძემ იყისა ევ. ნინოშვილის თხზულებათა სრული კრებულის ავტორიერი გამოცემა. მან შეაგროვა ავტორის, იმ დროისათვის ხელმისაწვდომი ნაწარმოებები, კერძო წერილები და დოკუმენტები, გაარკვია ეგნატე ნინოშვილის ფსევდონიმები, შეისწავლა საცენზურო კომიტეტის არქივი, შეხეურების ფონდები, პრესა, ცალკე პირთა და მოღვაწეთა არქივები, გამოაძია წყაროები და საჭირო ცნობები, ე. ნინოშვილის ნაცნობ-მეგობრებსა და მწერლის მომსრუე პირთაგან და, ამრიგად, დაგროვილი დიდძალი მასალა საფუძვლად დაუდო თავის გამოცემას.

ს. ხუნდაძის გამოცემაში დაბეჭდილია ე. ნინოშვილის ახალდმოჩენილი ნაწერები. ამ საფუძვლიან გამოცემაში ძირითადად დადგენილია ავტორის თხზულებათა ტექსტები. გამოცემის დართული აქვს ვრცელი, მეტად მდიდარი და ფაქიზად შესრულებული შენიშვნები, რომელშიც წარმოდგენილია სათანადო

ცნობები ნაწარმოების დაწერის თარიღის, მისი წყაროების, ტექსტის დადგენის დაბეჭდვის ადგილის, დროსა და სხვა სინტერესო მოვლენათა შესახებ. აქვე დაბეჭდილია ზოგიერთი ვარიანტი და ავტოგრაფების ფოტოპირები. ტომებს დართული აქვს თ. კიკეაძის მიერ შედგენილი ლექსიკონი. პირველი ორი ტომი შეიცავს ავტორის მხატვრულ ნაწარმოებებს, მესამეში კი მოცემულია ევ. ნინოშვილის პუბლიცისტური წერილები, დოკუმენტები, მასალები, ემისტოლარული შეშკვიდრობა და სხვ.

ს. ხუნდაძის რედაქციით, შენიშვნებითა და წინასიტყვაობით 1930 წელს გამოიცა დიმიტრი ყიფიანის მეშუარები. ვასული საყურენის ცნობილი მოღვაწის დიმიტრი ყიფიანის მოგონებებს დასალაღებელი მნიშვნელობა აქვს ჩვენი ქვეყნის ისტორიული წარსულისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების ვასათვალისწინებლად. გამოცემას დართული აქვს რედაქტორის ვრცელი ნარკვევი დ. ყიფიანის აზროვნებისა და მოღვაწეობის შესახებ.

ს. ხუნდაძე, როგორც აღენიშნეთ, მეცნიერული ტექსტოლოგიის კერძში იყო. მის ღრმად ჰქონდა შესწავლილი ტექსტოლოგიური ძიების პროგრესული მეშკვიდრობა და მისი გამოყენების მდიდარი პრაქტიკა. გამოჩენილი მეცნიერის ტექსტოლოგიური კვლევას კონცეფცია ევალაზე უფრო მკაფიოდაა წარმოდგენილი ევ. ნინოშვილის თხზულებათა კრიტიკულ გამოცემაზე დართულ შეხედულებებსა, შენიშვნებსა და კომენტარებში, აგრეთვე მის მიერ შესრულებულ გამოცემათა პრაქტიკულ განზორციელებში და მეცნიერის არქივში დატულ ერთ რეცენზიაში.

ცნობილია, რომ ევ. ნინოშვილის თხზულებათა კრებულები, ს. ხუნდაძის ხელმძღვანელობით განზორციელებულ გამოცემაზე, ოთხჯერ დაიბეჭდა: პირველი კრებული „ამდენიმე მოთხრობა“ გამოიცა ოზურგეთში (ახლანდელ — მსახარაქში) კ. თავართქილაძის მიერ. ეს გამოცემა დაიბეჭდა ავტორის — ევ. ნინოშვილის ხელმძღვანელობით, მისი რედაქციითა და მეტ-

1 დაწერილებით იხილეთ: რუსუდან კუსრაშვილი, ს. ხუნდაძე, როგორც რედაქტორი გამოცემაში, „ლიტერატურული ძიებანი“, ტ. XIII, 1961 წ., გვ. 397-399; შდრ. პ. კიკელიძე, ლ. მენაბდე, ქართული ლიტერატურის ისტორია (საიბიბლიო კრებული. მიძღვნილი დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 40 წლისთავისადმი, 1957, გვ. 77-80. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამოცემა).

2 აღნიშნული რეცენზია თითქმის მთლიანად სახით გამოაქვეყნა რუსუდან კუსრაშვილი (იხ. „ლიტერატურული ძიებანი“, 1961 წ., გვ. 390-391).

ვალყურებით. ამ გამოცემაში შესულია: „გოგია უმწიფელი“, „უცნაური სენი“, „პალიასტრის ტანა“, „არშიენი“ და „სომონა“. მეორე — უფრო სრული გამოცემა იმავე კ. თავართქილაძის მიერ განზორციელდა 1904 წელს, მესამე — 1920 წელს, ხოლო მეოთხე — 1925 წელს. არც ერთი დანახელებული გამოცემა არ აკმაყოფილებდა კრიტიკული გამოცემის მოთხოვნებს. ეგ. ნინოშვილის თხზულებათა აკადემიური გამოცემა დეკლარა ს. ხუნდაძეს. სწორედ ამ დღი მისიის შეჩერულებისას მეცნიერმა გამოთქვა თავისი ძირითადი საყურადღებო შეხედულებები თხზულებათა აკადემიური გამოცემის შესახებ.

მეცნიერული ტექსტოლოგია თხზულებათა აკადემიური გამოცემის, როგორც კრიტიკული გამოცემის უმაღლესი ფორმის ერთ-ერთ უპირველეს ამოცანად აღიარებს ნაწარმოებთა კანონიერობა, ავტორის უკანასკნელ ნებას¹ გამომატებელი ტექსტის დადგენას. აკადემიური გამოცემისათვის, ისე როგორც ყოველგვარი კრიტიკული გამოცემისათვის, აუცილებელი პირობაა, რომ იგი უნდა შეიცავდეს ავტორის ნაშედეგ ტექსტს, ე. ი. ისეთ ტექსტს, რომელიც თავისუფალია ყოველგვარი დამახინჯებისაგან; აკადემიურმა გამოცემამ შეიძლება უნდა მიაწოდოს მწერლის ნაწარმოებთა მეცნიერულად უმაღლესი კანონიერობა ტექსტი.

ს. ხუნდაძე ტექსტოლოგიის ამ მოთხოვნათა კერძოა იყო. იგი კარგად იცნობდა ტექსტოლოგიურ ძეგლთა მოწინავე ტრადიციებსა და მისდროინდელ პრინციპებს. განსვენებული მეცნიერის შეხედულებანი ბევრ შემთხვევაში თანამედროვე ტექსტოლოგიის მოთხოვნას სიმართლედ დგას. ს. ხუნდაძე კატეგორიულად მოითხოვს მწერლის თხზულებათა ტექსტების მეცნიერული სიზუსტით დადგენის აუცილებლობას, ცენზურული და სხვა სახის დამახინჯებათა გამოვლინებას და დადგენილი ტექსტის გამოცემას ავტორის მიერ წარმოქმნილი საბოლოო ტექსტის შესაბამისად, ან, როგორც თვითონ გარკვევით აცხადებდა: მკითხველისათვის ეგნ. ნინოშვილის ნაწერების იმ სახით მიწოდება, როგორათაც ეს „ავტორის ხელიდან გამოსულა“ და დაუწერია². ამ დებულებას მეცნიერი ტექსტოლოგი ხშირად იმეორებდა, მაგ. „ქანუი გურიამში“-ს შენიშვნებში იგი წერდა: „ჩვენი მიზანი იყო ტექსტი აღგვედგინა

იმ სახით, როგორათაც ეს ავტორის ხელიდან იყო გამოსული, ხოლო სხვა შემთხვევაში, უფრო ადრე, იგი წერდა: „ტექსტი ჩვენიველი კლასიციონი-მწერალი საზოგადოებამ იმ სახით უნდა გაიცნოს, როგორათაც იგი ისტორიულად იყო მოცემული“³. ამ პრინციპული პრინციპის შესაბამისად ის განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა „ტექსტის სისწორით აღდგენას“, ტექსტების დადგენის საქმეს⁴ და ყოველთვის მიუთითებდა: „აკადემიურ გამოცემაში ტექსტი უნდა იყოს მოცემული იმ სახით, როგორიყო ავტორის დაუწერია“⁵. მის აკადემიური გამოცემისათვის აუცილებელ პირობად მიაჩნდა „ტექსტის მეცნიერულად დამუშავება“⁶.

აღნიშნული სახელმძღვანელო დებულების საფუძველზე ს. ხუნდაძემ განიხილა ეგ. ნინოშვილის თხზულებათა კრებულის აღიარებული სამი (1904, 1920, 1925 წ.) გამოცემა და ერთ-ერთ ძირითად ნაკად მიაჩნდა მათში თხზულებათა ტექსტების დამახინჯებულად დაბეჭდვა, მისილების შექანიკურად გადმოხტვად ნაწარმებისა და ეურნალ-გაზეთებთან, ტექსტის მეცნიერული, კრიტიკული შესწავლის გარეშე გამოცემა. იგი წერდა: „1904 წლის კ. თავართქილაძის მიერ გამოცემული „სრული თხზულება ეგ. ნინოშვილისა“ მრავალი საგრძნობი დეფექტებით და შეცდომებით არის გამოცემული. როგორც ცნობილია კ. თავართქილაძე უზარალო საბაზო გამოცემული იყო და მის ტექსტის მეცნიერულად დამუშავება და ნაწერების აკადემიურად გამოცემა არ შეეძლო (ხაზი ჩემია, პ. კ.).

...გამომცემელს ეგნატეს ნაწერები მექანიკურად გადმოუხტვლია ეურნალ-გაზეთებში მოთავსებულ ნაბეჭდ ტექსტებიდან მთელი თავისი შეცდომებით, გამომცემლობა არც ილა ტექსტი დადგინა მეცნიერულად... 1904 წლის გამოცემაში ბევრს შემთხვევაში ნინოშვილის ნაწერები დამახინჯებით არის გადმოხტვლილი⁷. მეცნიერულად ავტორის აზრით ტექსტის დამახინჯებული სახით გამოცემა „შედეგი იყო იმ მექანიკური მეთოდისა; რომლითაც „მუშავებოდა“ ეგნ. ნინოშვილის ტექსტები“⁷. ასეთივე „მექანიკური მეთოდითა“ დამუშავებული 1925 წლის გამოცემა. ამ

1 იქვე, გვ. 284.

2 გიორგი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, სომონ ხუნდაძის რედაქციით, წინასიტყვაობით და შენიშვნებით, ქართული წიგნი, თბილისი, 1931 წ., გვ. XII.

3 ეგ. ნინოშვილი, ტ. I, გვ. XIII, XIII.

4 იქვე, გვ. XIV.

5 იქვე, გვ. VIII.

6 იქვე.

7 იქვე, გვ. VIII.

1 აღნიშნული დებულება გაზიარებულია თანამედროვე მეცნიერ-ტექსტოლოგთა მიერ.

2 ეგნატე ნინოშვილი, თხზულებათა სრული კრებული, მეთხვე გამოცემა, სომონ ხუნდაძის რედაქციით და შენიშვნებით, ფედერაცია, თბილისი, 1932 წ., ტ. I, გვ. XIV (ამ გამოცემას ქვემოთ დავიხიქვებთ შემოკლებით: ეგ. ნინოშვილი, ტ. I).

გამოცემამაც, მიუხედავად საკმაოდ წინ გადადგმული ნაბიჯისა, ტექსტები... შექმნიურად არის გადამბეჭდილი მთელი თავისი შეცდომებით 1904 წლის და 1920 წლის გამოცემებში და ამიტომ დღემდე ბევრ შემთხვევაში დამახინჯებული დარჩა I. ს. ზუნდაძე აღნიშნავდა რა 1904 წლის გამოცემის ნაკლოვან მხარეებს, ამასთანავე დიდად აფასებდა კ. თავართქილაძის ლაშქარს ეგ. ნინოშვილის თხზულებათა გამოცემისა და დაცვის საქმეში. იგი წერდა: „მიუხედავად ამ დიდი შეცდომებისა, ზუნდაძის თუნდა აღნიშნის, რომ კ. თავართქილაძის დიდი ღვაწლი მიუძღვის ნინოშვილის ნაწერების შეკრებისა და ვაგერელების საქმეში, უკვე 1892 წლიდან იგი ხანგამოშვებით ბეჭდავდა ნინოშვილის ნაწერებს და აგრეთვე ბეჭდავდა ზალბერნი... კ. თქმ მოთხერხა ცენზორის მიერ აერთაღებული ხელნაწერი, „ჯანყი ბერიამი“ შექმნა და დაბეჭდა. ამით მან გადააჩინა ეს შესანიშნავი რომანი დაღუპვისაგან“ (ეგ. ნინოშვილი, თხზ., ტომი პირველი, 1931 წ. გვ. X).

ს. ზუნდაძე აკადემიური გამოცემის „კანონიერი“ ტექსტის დადგენის აუცილებელ მეთოდად თვლიდა თხზულების ძირითადი ტექსტის გამოყოფას და მის ნადავგზე ნამდვილი, მიყვანიერულად დამუშავებული ტექსტის დადგენას. მას, როგორც აღვნიშნეთ, ყოვლად დაუშვებლად და სრულიად შეუწყნარებლად მიიხანდა ტექსტების ბეჭდვა „შექმნიერის მეთოდით“. იგი, როგორც აღვინახეთ, სასტიკად გმობდა ამგვარა გზით თხზულებათა გამოცემის პრაქტიკას.

მეცნიერი-ტექსტოლოგი კანონიერი ტექსტის დადგენისათვის საჭიროდ თვლიდა თხზულების ხელნაწერებისა და ბეჭდური ტექსტების კრიტიკულ შესწავლას, ძირითადი ტექსტის გამოყოფას და საბოლოოდ საჭირო წყაროების შედარებისა და ანალიზის საფუძველზე კანონიერი ტექსტის დადგენას. გამოჩენილმა მეცნიერმა კარგად იცოდა, რომ ამგვარი მუშაობისათვის საჭირო იყო სათანადო წყაროები: ხელნაწერები, ბეჭდური მასალები, მემორანდოები, ეპისტოლარული ლიტერატურა, რეცენზიები, დღიურები, ბეჭდვის პროცესში შეტანილი შესწორებანი, ცენზურული მასალები, რედაქტორის ან სხვა პირთა შენიშვნები, მათ შორის ტექსტში შეტანილი ცვლილებები და სხვ.

ეგნატე ნინოშვილის თხზულებათა გამოცემის წინასიტყვაობაში ს. ზუნდაძე წერდა: „პირველ რიგში ჩვენს წინ იდგა ნინოშვილის ყველა ნაწერების, კერძოდ წერილებისა და დოკუმენტების შეგროვების აუცილებლობა. ეს ერთობ რთული და ძნელი საქმეც არის. მან

ხანგრძლივი მუშაობა მოითხოვა... ეგნატეს ყველა ნაწერებისა და კერძოდ წერილების შესწავრების მიზნით ჩვენ ხელმძღვანელმა ჩვენი მისიონი წლებიდან მოყოლებული ყველა ქართული ვერნაკლ-გაზეთი; საცენზურო კომიტეტის არქივი, სეპარატი. მუხუხემის სათანადო ფონდები; ქუთაისის მუხუხეში, ცალკე მოღვაწეთა და პირთა არქივები... სპეციალურად გაიგზავნა კაცო ვერიაში ნაყნობ-შეგობრებსა და ოქაბებში მასალების შესაკრებად... ასეთი კვლევა-ძიებით, ჩვენ საინტერესო შედეგებში მივიღეთ“¹.

განსვენებული მეცნიერი ხელნაწერ წყაროთა შორის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა ავტოგრაფებს ანუ დედნებს, რასაც ის ხშირად ავტოგრაფის მნიშვნელობით ხშირობდა. იგი გარკვევით აცხადებდა: „ავტოგრაფის უქონლობა, რასაკვირველია, ამ საქმეს (ავტორის ტექსტის აღდგენას — პ. კ.) ძლიერ აფერხებს“². ხელნაწერებისა და მათ შორის ავტოგრაფების, ან ავტორიზებული ნუსხების უქონლობის შემთხვევაში, მკვლევარი უპირატესობას ანიჭებდა პირველ ნაბეჭდს, თვით ავტორის ზედამხედველობითა და მისი მეთვალყურეობით გამოცემულ ტექსტს. „ხელნაწერების უქონლობის გამო, წერდა მეცნიერი, ტექსტის სისწორით აღდგენის მიზნით ჩვენ... პირველ წყაროდ მივიღეთ პირველი ნაბეჭდი, ან თვით ავტორის ზედამხედველობით გამოცემული ტექსტი“³. ამ მიზნად ს. ზუნდაძეს, სავსებით საბოლოოადად, პირველ წყაროდ აურჩევია კ. თავართქილაძის მიერ ეგ. ნინოშვილის მოთხრობების 1892 წლის გამოცემა: „რამდენიმე მოთხრობა“, რომელიც ავტორის „რედაქციით“ არის დაბეჭდილი“⁴. „თვით ავტორის უშუალო ხელმძღვანელობით გამოცემა და ამიტომ მას დედნის მთავრობაც შეუძლია გასწავლოს“⁵.

ამ თვალსაზრისით მეცნიერ რედაქტორს აღნიშნულ გამოცემაში მოთვალისწინებული მოთხრობების ტექსტები, სხვა უფრო სიმძლავრე წყაროების უქონლობის გამო, თხზულებათა ძირითად ტექსტად მიიღნენ. „ჩვენ ძირითად ტექსტად, წერდა იგი, მივიღეთ „რამდენიმე მოთხრობის“ ტექსტები. მკითხველმა უკვე იცის, რომ „რამდენიმე მოთხრობა“ თვით ავტორს, ეგ. ნინოშვილის მიერ გადახედულ გაზეთში დაბეჭდილ გამოქვეყნებულ ტექსტის მიხედვით დაბეჭდა, და ამიტომ იგი უფრო ახლოს დგას ავტორის დედანთან“⁶. ზოგჯერ რედაქტორი, ძი-

¹ ეგნატე ნინოშვილი, თხზულებათა სრული კრებული, 1931 წ. ტომი პირველი, გვ. XII.

² იქვე, გვ. 284.

³ იქვე, გვ. XIV.

⁴ იქვე, გვ. VII.

⁵ იქვე, გვ. 325.

⁶ იქვე, გვ. 356.

რითად ტექსტად თვლის მწერლის მიერ შესწავრებული დედნიან „კეაში“ დაბეჭდილ ან ცალკე გამოცემულ ტექსტებს. იმ შემთხვევაში, როდესაც ტექსტოლოგის განკარგულებაში არც ერთი ზემოთდასახელებული წყარო არ აღმოჩნდება: არც ხელნაწერები და არც ავტორიზებული ნაბეჭდი ტექსტები, მაშინ ის მიმართავს მწერლის სივრცულში ან მისი გარდაცვალების შემდეგ, ავტორის ზედამხედველობის გარეშე გამოცემულ ტექსტებსაც და პირველ რიგში ხელნაწერიდან უშუალოდ გადაბეჭდილს. ეგ. ნინოშვილის რომანის „ჭაიუ გურიამი“ — (სამწუხარო შედეგი) ტექსტის დადგენის შემთხვევაში ს. ხუნდაძე წერდა: „სამწუხარო შედეგი“ — („ჭაიუ გურიამი“) ბეჭდვის „კეაში“ შედეგად 1902 წლის დასაწყისიდან... მაგრამ ეურხალში დიბუქდა მხოლოდ ზეით პირველი თავი... როგორც ჩვენ მიერ შეკრებილი ცნობებიდან გამოიკვება, რომანის ბეჭდვა სასტიკად აუკრძალავს ცენზორს... მთლიანად ეს რომანი გამოქვეყნდა 1904 წელს ყ. თაგვარაძის მიერ გამოცემულ ენაბე ნინოშვილის სრულ ნაწერებში-1. კ. თავართქილაძეს ხელთ ჰქონია ამ რომანის ხელნაწერი, რომლიდანაც მას ვადაუბეჭდია ტექსტი თავის გამოცემაში. ს. ხუნდაძე განაცხადობს: „სამწუხაროდ ამ თხზულების დედანი არ შენახულა, როგორც პირადად ვადაშვილმა ამკამდ საეპოლ მოხერხებულმა კ. თავართქილაძემ, — დედანი დაღუპულა 1905 წელს, როდესაც დამწერა გრ. ნ. დიასმიძის ელემტრონის საბეჭდო სტამბა... ხელნაწერი დამწერილი იყო ფანქრით წერილად და სრულიად უძველესად, სიტყვა-სიტყვით ვადაშვილმა (კ. თავართქილაძემ — ბ. კ.) ეს რომანი ამ ხელნაწერიდან თავის გამოცემაში დედნის უქონლობის გამო, ზეენი გამოცემის ძირითად ტექსტად აიღო 1904 წლის თავართქილაძის გამოცემის ტექსტი“ — დაძის შემინიერი. სამწუხაროდ, რედაქტორის განკარგულებაში ეგ. ნინოშვილის თხზულებათა მეტად უმნიშვნელო რაოდენობის ავტორგრაფი აღმოჩნდა. სახელდობრ: „სახალწლო პურღვანო“-ს პირველი ნაწილი, „პარტახი“, პუბლიცისტური წერილი „საბასო“ 2 და სხვ. დედნების დიდი უბეჭდობა დაიკარგა. ამითხველმა უნდა იცოდეს, რომ, წერდა ს. ხუნდაძე, თვით ევწატეს პირადი არქივი სამწუხაროდ სამუდამოდ დაღუპულია. როგორც ირევეა, ეგნატეს დიდალი მასალები და დოკუმენტები ჰქონია შენახული, მას ჰქონდა მიწერ-მოწერა სხვადასხვა ცნობილ პირებთან, დარჩენია დიდალი ავტორგრაფები, დაუმკარგებელი მოთხოვნები, სურათები, ვა-

ჩანაწერები, ხელნაწერის შავები, და სხვ. ყველა ეს და მრავალი სხვა ხელნაწერი მასალა დაღუპულა და განადგურებულა. **პირველი** ამ მიმე პირობებში ს. ხუნდაძე გუბუნდებოდა სწავლობს თხზულებათა ტექსტის ისტორიას, ნაწარმოებთა წყაროებს, ახდენს მათ კლასიფიკაციას, სათანადო ანალიზს და მთელი შეცნაურული აკრიბიით ცდილობს „კანონიკური“, ან კრიტიკული ტექსტის დადგენას. შემადგინებული პრინციპის საფუძველზე ძირითადი ტექსტის შერჩევის შემდეგ, მეცნიერი რედაქტორი მიმართავს თხზულების ხელნაწერ, ავტორგრაფულ ტექსტებს, სადაც ამის შესაძლებლობა არის, პრესასა და გამოცემებში დაბეჭდილი ტექსტთან შედარების მეოთხს და ამ გზით იღობს „ტექსტის სისწორით იღვენას“, მის ვაწმენდას დამახინჩებისა და აშკარა უნებლიე შეცდომებისაგან. ს. ხუნდაძემ კარგად იცოდა, რომ ძირითადი ტექსტი, ან ავტორის სივრცულში და მისი გარდაცვალების შემდეგ შესრულებული გამოცემები ყოველთვის არ წარმოადგენს კანონიერ ტექსტს. ამიტომ ის გულდასმით სწავლობდა ხელნაწერ და ბეჭდურ მასალებს გარკვეული ტექსტოლოგიური თვალსაზრისით, ავლენდა სხვადასხვა სახის დამახინჩებებს და ამზადებდა საფუძველს კანონიკური ტექსტის დასადგენად. მეცნიერ-ტექსტოლოგის მიერ ამ მიმართულებით ჩატარებული მუშაობის შედეგები ძვირფასი მონათვარია თანამედროვე ტექსტოლოგიური ძიების საგანძურში.

ხელნაწერების უქონლობის შემთხვევაში ს. ხუნდაძე ერთმანეთს ადარებდა მწერლის ნაწარმოებთა ყველა გამოცემის ტექსტებს, ძირითად ტექსტად გამოყოფდა პირველ ნაბეჭდს და ამ პრინციპით განხორციელებული შედარების შეთოდით, ტექსტისადმი მეცნიერული, კრიტიკული დამოკიდებულების გზით, როგორც თითონვე აღნიშნავს, სხვრძინა შედეგებს აღწევდა. ტექსტის დადგენის აღნიშნულ შეთოდს მეცნიერი რედაქტორი პრინციპულ მნიშვნელობას ანიჭებდა და საესეზით საპროლოანად უარყოფდა გამოშვებული პრაქტიკაში ვაბატონებულ „მეკანიერ მეოთხს“. ამიტომ უსაყვედურებდა ის ადრინდელ გამოშვებებს, რომ ისინი არ ცდილან შევარდნა-ეგნატეს ხელნაწერები და შეედარებინათ ერთმანეთისათვის; ტექსტები არც ერთი არ არის შედარებული პირველ ნაბეჭდთან ან ხელნაწერთან არ არის გამოვლინებული ბეჭდვის პროცესში და შევებულ დამახინჩებანი, ან გამოშვებული შერეული ცვლილებები და ხელნაწერში ბერსებელი უნებლიე შეცდომები, რის გამოც აღდანი ბევრს შემთხვევაში დამახინჩებელი დარ-

1 იქვე, გვ. 281.

2 იქვე, გვ. 282.

3 იქვე, გვ. XII.

1 იქვე, გვ. XII-XIII.

2 იქვე, გვ. XIV.

ჩა 1. მეცნიერი რედაქტორი მიუთითებდა, რომ აღნიშნული პრინციპისა და მეთოდის გამოყენების გამო „პუბლიცისტური წერილი“ ძველი დავა ახალ ქურქში¹, 1904 წლ. გამოცემაში გადმობეჭდილია სამი გვერდის გამოტოვებით. ეს წერილი „კვალში“ დაიბეჭდა არეულად; და 1904 წელს გამოცემელმა შექანირვად გადმობეჭდა ეს წერილი „კვალშიდან“ მთელი მეთოხე გვერდის გამოტოვებით. ამასთანავე სიმონ ხუნდაძე პრინციპულად წინააღმდეგა დეფინიტური ტექსტის სუბიექტური თვალსაზრისით რესტავრაციისა და ამ გზით ინტერპოლირებული ტექსტის შექანირვით შექმნილა. იგი წერდა: „მაგრამ იქ, სადაც „კვალში“ მესამე გვერდისა და მეხუთე გვერდის ტექსტები ერთმანეთს არ მიუღდა (ლაპარაკია წერილის „ძველი დავა-ახალ ქურქში“ ზემოაღნიშნულ შემთხვევაზე -- 3. კ.) — გამოცემლის კალამი ამტკველდა და ამრიგად „დაადგინა“ ჩვენი შწერლის პირველი სერიოზული პუბლიცისტური წერილის ტექსტი. ამრიგად ეს წერილი დამაბინჯებელი იბეჭდებოდა მთელი ორმოცოც წლის განმავლობაში ყველა გამოცემაში“². თხულებათა ტექსტის სისწორით აღდგენისა და ავტორის ხელიდან გამოსული ნაწარმოების დადგენისათვის ს. ხუნდაძეს შეუწყნარებლად მიანიჭა ძირითადი ტექსტის „გასწორება“. იგი აღიარებდა ავტორის ტექსტის შეცნობურულ-ტექსტოლოგიურ ძებნას, გარედან ჩაურევლობის პრინციპს.

ცნობილია, რომ ტექსტოლოგიაში ერთ დროს გარკვეული დავის საგანი იყო საკითხი „ავტორის ნების“ გამოხატველ ტექსტში, „შწერლის ხელიდან გაოსვლი“ ნაწარმოების კანონიერი ტექსტის დადგენისას ტექსტოლოგის მიერ საგანგებო, ძირეული ხასიათის ცვლილებების შეტანის შესახებ, მით უფრო თუ ეს ცვლილებათა არ გამოდინარყოფს უშუალოდ ავტორის ნებშეგან და არ ატარებს ავტორიზებულ ხასიათს, შესარქვებულა ავტორის თანხმობის გარეშე ან მისი გარდაცვალების შემდეგ.

როგორც ვიცით, ავტორის გარდა ტექსტში ცვლილებები შეჭონდათ სხვადასხვა დაინტერესებულ ორგანიზაციებსა და კერძო პირებს. ტექსტის ცნობრული ვიესტეციისა, გადამწესებულებისა და სტამბის მენეჯთა მიერ დამწებულ შეცდომებთან ერთად ხშირად გვხვდება რედაქტორის მიერ შეტანილი ცვლილებები, რომლებიც ზოგჯერ გამოწვეულა ოფიციალური რედაქტორული მდგომარეობით ან ავტორისაღმე მეგობრული დამოკიდებულებით, ე. ი. კეთილი განზრახვით: „დაეხმარონ“, „გაუსწო-

რონ“ ავტორის შეცდომები, ხელი შეუწყონ არსებულ „ნაყოს“ თავიდან აცილებას და სავითოდ თხულებთა „გაუმჯობესებას“.

თხულებათა გამოცემის ისტორიაში ისინი ცნობილია, რომ ზოგჯერ რედაქტორი ტექსტს „ასწორებს“ გარკვეული იდეურ-მხატვრული შეხედულების შესაბამისად, ან კლასიკოსის თხულებებს „უფარდებს“ და „უსადაგებს“ ეპოქის ახალ მოთხოვნებსა და მსოფლმხედველობას. საერთოდ რედაქტორთა მიერ ტექსტისაღმე დამოკიდებულებისა და მასში ცვლილებების შეტანის შემთხვევები მრავალმხრივი და მრავალფეროვანია. ტექსტოლოგიაში ცნობილია ისეთი შემთხვევები, როდესაც ავტორი არ ეთანხმება რედაქტორის და თავის პოზიციებს იცავს და ზოგჯერ აღწევს კიდევ მისანს. მაგრამ ამასთანავე ისიც ცნობილია, რომ ავტორი ეთანხმება რედაქტორის მიერ ჩატარებულ ცვლილებებს. ერთ დროს მლიერ გაერკელებული იყო, და ზოგჯერ ამა თუ იმ სახით დღესაც გვხვდება შემთხვევა გარდაცვალებული კლასიკოსის თხულებათა ტექსტში ცვლილებების შეტანისა და ა. შ. ასეთ შემთხვევებში დიფერენცირებული მეცნიერული მიდგომაა საჭირო, და ამჟამად ეს პრობლემა ტექსტოლოგიაში გადაწყვეტილია. როგორც ვიცით, დენის დაელოვის თხულებათა ტექსტში კარდინალური ცვლილებები შეიტანა გამოცემაშია შწერლის შეიღმა; მან „შეასწორა“ თხულებების არა მარტო ენობრივი მხარე არამედ ამოლო ტექსტიდან გარკვეული ადგილები და საკუთარი ფართო მსჯელობანი ჩაურთო. ანალოგიური ბედი ეწია ფერის თხულებათა აღრინდელ გამოცემადაც. მაგალითების მოყვანა შორის წაგვიყვანდა. შწერალთა თხულებებისაღმე ამგვარი დამოკიდებულება საესებით კანონიერად იქნა დაგმობილი. ამჟამად ეს პრობლემა გადაწყვეტილია: ტექსტში მეცნიერულად დაუსაბუთებელი ცვლილებების შეტანა დადგმვლად არის მიჩნეული. მით უფრო მიუღებელია ავტორის გარდაცვალების შემდეგ ტექსტში საკუთარი თვალსაზრისით ნაქარანხები ცვლილებების შეტანა. ს. ხუნდაძე აღნიშნული პრობლემის გადაწყვეტაშიც საესებით მართებულ პოზიციებზე იდგა: „არავითარი შესწორება“ — აცხადებს ის, — გარდა ტექნიკურ-კორექტურული ხასიათისა, აქ დასაშვები არ არის“³. ამ დებულების თანახმად საესებით სწორად მოიქცა განსვენებული მეცნიერი, როდესაც მან მოთხრობა „პარტახის“ ტექსტი გაათავისუფლა გ. წერეთლის მიერ ხელნაწერსა და შემდეგ გამოცემაში შეტანილი ცვლილებებისაგან და, როგორც თვითონვე აცხადებს, აღადგინა, თვით

1 იქვე, გვ. XIY.

2 იქვე, გვ. VIII-IX.

3 იქვე, გვ. IX.

1 იქვე, გვ. XIY.

ე. ნინოშვილის ხელნაწერების მიხედვით. მეცნიერ რედაქტორის დაყვარებით გ. წერეთელს არსებითი ხასიათის ცვლილებები შეუტანია „პარტახის“ ტექსტში, როგორც ენობრივი, ისე ტექსტუალური და კომპოზიციური ხასიათისა.

როგორც ვიცი, გ. წერეთელმა „პარტახი“ დაბეჭდა ე. ნინოშვილის გარდაცვალების შემდეგ 1894-1895 წლებს ეურნალ „კვალში“. მას ხელთ ჰქონდა მოთხრობის ავტორგრაფი, რომლის ტექსტშიც მან შეიტანა მრავალი „შესწორება“ და ამ ცვლილებით გამოაქვეყნა იგი. ს. ხუნდაძემ აღნიშნული ავტორგრაფი შიკველია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში, სადაც იგი დაცული ყოფილა 5-4908 ნომრით. ამჟამად აღნიშნული ავტორგრაფი შესულია ე. ნინოშვილის არქივში (აკადემიკოს კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, № 3)2. ავტორგრაფის ტექსტში მრავალი შესწორებაა შეტანილი ავტორის მიერ, მაგრამ რად „უსწორება“ ავტორზე გამოცემულ რედაქტორს გ. წერეთელს შავი მელნით, ხოლო ფანქრით შეინიშნებოდა გაუყვებია და ზოგიერთი ცვლილებაც მოუხდენია ცნობილ მოღვაწეს რადან კალაქს. მეცნიერ ტექსტოლოგს დაყვარებით შეუსწავლია ავტორგრაფის ტექსტი და გამოუვლენია გ. წერეთლის მიერ შეტანილი ცვლილებები. ს. ხუნდაძემ, როგორც აღნიშნეთ, საკვებით სამართლიანად გაათავისუფლა თხზულების ძირითადი ტექსტი გ. წერეთლის მიერ შეტანილი ცვლილებებისაგან და „ავტორის ნამდვილი“ ტექსტი გამართა ავტორგრაფის საფუძველზე. „კანონიერი“ ტექსტის ამჯერად დადგენის პრაქტიკა საკვებით. შეესაბამება თანამედროვე ტექსტოლოგიური ძიებას მეცნიერულ მოთხოვნებს, და ს. ხუნდაძის დამსახურება ამ მხრითაც დიდად საგულისხმო და საყურადღებოა.

• • •

აქედმეორი გამოცემისათვის კანონიერი ტექსტის დადგენისას, სხვა საკითხებთან ერთად, საფიქრო ყურადღებას იქცევს თხზულების ენობრივი და ორთოგრაფიულ-პუნქტუაციური

თავისებურებების გათვალისწინების პრობლემა. ტექსტოლოგიაში დიდხანს მიმდინარეობდა გაცხოველებული პაექტობა კანონიერი ტექსტის დადგენისას თხზულების ავტორის ენობრივ-ორთოგრაფიული და პუნქტუაციური სპეციფიკის დაყვასა, თუ მისი თანამედროვე ლიტერატურული ენის ნორმების მიხედვით გასწორების შესახებ. ეს საკითხი განსაკუთრებით სიმწვაიო იყო დაყენებული ახალი ლიტერატურის თხზულებათა აკადემიური გამოცემის შემთხვევაში. უძველესი და ძველი ლიტერატურული ძეგლების მეცნიერულ-კრიტიკულ გამოცემაში კი უკვე დიდი ხანია ძირითადად დატულია ის ენობრივ-ორთოგრაფიული ნორმები, რომლებიც დამახასიათებელია ნაწარმოებისათვის, სპეციფიკობა ავტორის ენობრივ-სტილებრივ ინდივიდუალობის და მისი მხატვრულ-ემოციური თავისებურებისათვის. და თუ რომელიმე მხატვრული თხზულება ამ მიმართულებით დამახინჯებულია, შეცნაურტექსტოლოგები ყოველთვის ცდილობენ ავტორისეული ენობრივი ფორმების აღდგენას. ისინი, სრულიად სამართლიანად, არ ერიდებიან აკადემიურ გამოცემაში კანონიერი ტექსტის ენობრივ-გრაფიკული მოვლენების ძირითადი და პარალელური ფორმების უცვლელად დატოვებასაც. ეს რომ ამ იყოს და ძველი ლიტერატურის ძეგლები მომდევნო ან თანამედროვე სალიტერატურო ენის ნორმითა, ან საკუთარი სტილის მიხედვით ვასწორრო და გამოვეყო, ეს ფაქტორი ვითარების შეუწყნარებელი დამახინჯება, სტორიული ფაქტების უგაღებლად, ნაწარმოების შეკვეთა და ისტორიის პრინციპის უარყოფა იქნებოდა. ამ მხრით ზოგიერთი გამოჩენისა დასაშვებია და მისაღებია მხოლოდ გარკვეულ ვითარებაში: უნდა გასწორდეს მხოლოდ ლექსები, ამკაა უნებლიე შეცდომები „შეუქმებელი ფორმები, როგორცაა ასოთა დაკლება, ზედმეტად დაწერა და სხვა ხასიათის უსწორ-მასწორობანი“ (ა. შანიძე), გამოცემისას გაპარული შეუსაბამობანი, სასვენ ნიშნითა მხარების ამკარა შეცდომები და სხვ. ამასთანავე საფიქრებულად უნდა მივიჩნიოთ ყველა სახის შესწორების ზუსტად მითითება. სათანადო შენიშვნებსა და კომენტარებში. სამწუხაროდ, განსხვავებული მდგომარეობა გვაქვს ახალი და უახლესი მხატვრული ლიტერატურის ნაწარმოებთა აკადემიური გამოცემის საქმეში. აქ ხშირად გასაქანი ეძლეოდა რედაქტორის სუბიექტურ შეხედულებებსა და გამოცემისადმი საკუთარ სუბიექტურ დამოკიდებულებას. ამიტომ ხშირია შემთხვევა, როდესაც რედაქტორი ავტორის ტექსტს, მის ენობრივ-ორთოგრაფიულ ფორმებს „ასწორებს“, ცვლის საკუთარი, ან თანამედროვე სალიტერატურო ენის ნორმების მიხედვით, ეს უსამართლობა ზოგჯერ მიჩნეუ-

1 ე. ნინოშვილი, თხზ., ტომი მეორე, გვ. 303. სამწუხაროდ „პარტახი“ სრული აკადემიური გამოცემის სახით ბოლომდე მიიწვ არ არის გამართული ავტორგრაფის ტექსტის მიხედვით, მაგრამ ამის შესახებ ცალკე გვიქნება მსჯელობა.

2 1935 წელს „პარტახის“ ავტორგრაფი გამოცემა პროფ. ა. შანიძის რედაქციით და ქეთ. ლომთათიძის შენიშვნებითა და ვრცელი ლექსიკონით.

ლია სახსებით კანონიერ, უდავო მოვლენად. ცნობილი ფაქტია, რომ ისეთი დიდი მწერალი, როგორც ა. ს. ტურგენევიცა, საგრძნობლად ცვლიდა მის რედაქტორობით გამოცემულ ტიუტჩევის თხზულებებს არა მარტო მხატვრული, არამედ ენობრივ-სტილისტიკური თვალსაზრისით. ანალოგიური ხასიათის შემთხვევა ჩაატარეს ნეკრასოვიც, კრავსკიმ, ნიკიტენკომ და სხვებმა, რომელთაც თვითონი „შესწორებებით“ ავტორის ტექსტში ჩარევით დაამხინჯეს მათ მიერ რედაქტირებული ტექსტები. ასეთივე მიუღებელი პრინციპით არის გამოცემული აკაცი წერეთლის რჩეული ნაწერები ისეთი ცნობილი რედაქტორების მიერ, როგორც იყენენ ს. გოჩაძე და ს. აბაშელი. ავტორის ენობრივ-ორთოგრაფიულ თავისებურებებთან ერთად „გასწორების“, ტექსტის თანამედროვე ენობრივი ნორმების მიხედვით გამართვის, მის მოდერნიზებას არ ეტოლდებოდნენ აღნიშნული რედაქტორები აკაცის თხზულებებთან გამოცემის დროს. ამგვარი შემთხვევები ძალიან ხშირია თანამედროვე ტექსტოლოგიას სრულად შეუწყნარებლად მიაჩნია მხატვრული ლიტერატურული ტექსტის ამგვარი კრიტიკული გამოცემის პრაქტიკა. კანონიერი ტექსტის ენობრივ-სტილისტიკური და ორთოგრაფიული მხარის მოდერნიზება, მისი თანამედროვე ენის ნორმებისა ან საკუთარი, სტილიტიკური სტილის მიხედვით „გასწორება“ დაგმობილი და მიუღებელია. სხვას რომ თავი დავანებოთ რედაქტორთა მიერ შეცვლილი და გადმოცემული ტექსტები ანალოგიურად მწერლის სტილის სპეციფიკის, მისი ინდივიდუალობის გამოვლინებისა და შესწავლის, ენის ვანდობის კანონზომიერების კვლევის, მისი სტილის თვალსაზრისისა და საერთოდ ავტორის შემოქმედების ანალიზისათვის. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ მწერლის თხზულებაში ხშირად ვახვედბა დიალექტური, ნეოლოგიზმები, რომელთა გერ არ მოუპოვებიათ სალიტერატურო ენაში დაქვედრების უფლება, არქაიზმები, ზოგიერთი გადარბები მიღებული ნორმებისა და ფორმებისაგან, გრამატიკული, ორთოგრაფიული და სინტაქსური უზუსტობანი და სხვ. ამგვარი შემთხვევა ხშირად ემსახურება თხზულების მხატვრულ-ემოციური, იდეურ-მინიარსობრივი და საზოგადოებრივი მხარის უფრო გამოხატვის ამოკანებს, მწერლის ჩანაფიქრის უფრო სრულყოფილ განსახიერებას, ყოველ შემთხვევაში მისდამი ღრმად მისწრაფების განხორციელებას, ან წარმოადგენს პედაგოგიის მეთაველებთან თვისებურებას და ახასიათებს მწერლის ენის ინდივიდუალობას. ამგვარი ეთაობები ნორმიდან უბრალთ „გადახვედბები“ კი არაა, არამედ ავტორის მხატვრული აზროვნების, მისი წერის მანერის, შემოქმედებითი ცხოვრების, მისი საკუთარი ინდივიდუალური, ორიგინალური ოსტატობის გა-

მოვლინება, მისი მხატვრული სპეციფიკის მნიშვნელოვანი წყაროა. იგი ხშირად ნაწარმოების იდეურ-მხატვრული, ინტონაციურ-ემოციური ასპექტთა მხატვრული მოვლენების სტილისტიკის მატარებელია და თხზულების სტილებრივ თავისებურებებთან გამოხატველია. ამიტომ მისი შეცვლა, თვითნებური „შესწორება“ ყოველად დაუშვებელია. რაგინდ მძიმე შეცდომად არ უნდა ეჩვენოს რედაქტორის თხზულებაში წარმოადგენილი გრამატიკული, ლექსიკური და ორთოგრაფიული მოვლენები, იგი მაინც არ უნდა „გასწორდეს“.

ცნობილია, რომ ზოგჯერ მწერლის ენაში მართლაც ვხვდებით შეცდომებს, ნორმიდან გადახვევის შემთხვევებს, სალიტერატურო ენის გრამატიკული წესებიდან ვარკვეულ გადახას, უჩვეულო სინტაქსურ კონსტრუქციებს და სხვ. მაგრამ ტექსტოლოგიური პეცნიერება დაუშვებლად თვლის რედაქტორის მიერ მათ შეცვლას და „გასწორებას“. ცნობილია, რომ, სხვათაშორის, ჩვენი უდიდესი ბელეტრისტის ალ. ყაზბეგის შესანიშნავ თხზულებებში არც თუ ისე იშვიათად ვხვდებით გრამატიკული ნორმიდან გადახვევებს, განსაკუთრებით კი ერთგვარ „დარღვევებს“ სინტაქსურ კონსტრუქციებში და სხვ. მაგრამ ალ. ყაზბეგის ნაწარმოებთა ენა, მთლიანად აღებული, ხასიათდება საოცარი მამულელობით, იშვიათი ცხოვრებითა და უპყნობით, უპყნობა, გულში ჩაშვდენი მხატვრულობით, მოწიხილავი სინარჩაით, მომაქლობელი სიტურფით, წარმტაცი გამოშახველობით, ძალით, ფრაზის არანვეულობრივი მოწიხილობით, სიმსუბუქითა და გამკვირვლობით, ამიტომ მისი მორფოლოგიური და სინტაქსური უსწორობანი დიდი მწერლის საერთო სტილში სრულიად არ იგრობა, როგორც ნაკლებანი მხარე; პირიქით, იგი უჩვეულო ოსტატობითაა შერწყმული მწერლის მხატვრული სტილის ულამაზეს მდინარებში. ალ. ყაზბეგის ენა წარმოადგენს ახალ ქართულ სალიტერატურო ენის დიდი სავანების ძვირფას ფონს. სხვა მაგალითების გახსენება შეიძლებოდა, მაგრამ, ვფიქრობ, ოქმული საკმარისია.

ანალოგიური მოვლენის შესახებ დიდი რეკლუციონერ-დემოკრატი ბ. ბელენსკიწერდა: პუტისტიკა; გრამატიკოსები და კონსტრუქციები თავს ესხმიან გოგოლის ენას, და, თუ ენებთან, არც თუ სრულად უსაფუძვლოდ: მისი ენა მართლაც უსწორია, ხშირად ცოდავს გრამატიკის წინაშე... მაგრამ ყოველივე ამისთან ერთად ის ისეთი მხატვრული, ისეთი ნათელი და რელიეფურია, ისეთი ვარკვეული და ზუსტია, რომ მისი ნაკლი... უფრო-მეტად წარმოადგენს მის მშვენიერებას, ვიდრე წუნს... აიღეთ გოგოლის ყველაზე მოქმენილი მხატვრული პერიოდი, იგი ადელი გასასწორებელია, და მისი

გაეყოფას შესძლებს შეათე რიგის უველა წერაჲთხვის მყოფენ; მაგრამ ეს იქნებოდა მხატვრული პერიოდის გაფუჭება, მისთვის ორგანიზაციონისა და სილოცხლის წართმევით. რედაქტორ-გამომცემლებმა რომ დაიწყონ ელასიკოსთა თხზულებების ენის გასწორება, ცხადია, ეს მიგვიყვანდა შეუწყნარებელ დამახინჯებაშდე.

ამასთანავე ვასათვალისწინებელია ისიც, რომ თხზულების აკადემიურ გამოცემაში ავტოგრაფის. მით უფრო, არასაბოლოო ტექსტის ენის აბსოლუტურად უცვლელად გამომცემისადმი მისწრაფებაჲ მიუღებელია. თუ ავტორის ახასიათებს გრამატიკულ ფორმათა სხვადასხვაობა, მიზანშეწონილი არ იქნებოდა მწერლის ამ ენობრივ თავისებურებათა გვერდის ავლა. ზოგჯერ ავტორი განსხვავებული ფორმით წარმოგვიდგენს ერთსა და იმავე სიტყვას, გარკვეული მოსაზრების გამო ნაირსახოვანი ფორმით ხმარობს მას. ეს მოვლენა ზოგჯერ დაკავშირებულია ნაწარმოების კომპოზიციური ქსოვილის კონკრეტულ სიტუაციასთან, მის მიღწერ-მხატვრულ შინაარსთან. ამგვარი მიდგომა ხშირად სტილებრივი ხერხია, თხზულების სტილის დამახასიათებელი თავისებურებაჲ, ამ თავისებურების გამოხატვის საშუალებაჲ და მისაღმი ავტორის გარკვეული დამოკიდებულების მანიფესტაცია. კანონიერი ტექსტის გამოცემისას ამგვარი ფორმების ერთგობაობაშდე დაყვანა მართებული არ იქნება. თხზულების აკადემიურ გამოცემაში, როგორც ეთჲვით, უნდა დავიცვათ ავტორისეული ენის, გრამატიკული ფორმებისა და მართლწერის დამახასიათებელი სიტყმაჲ, ამ თავისებურების ხარისხსა და ხასიათსა, მისი სიმტკიცე და შერეულობაჲ. მაგრამ, აქვე უნდა გავიზიაროთ ის ცნობილი დებულებაჲ, რომ დასადგენი ტექსტის დედნის უზრალო გადაბეჭდვა, მისი აკადემიურ ტექსტად გამოცხადების მიზნით, ირ იქნებოდა მართებული, როგორც ოლენიშნით, დაფსუსები, ამგვარა უნებლო შედღოშები და დამახინჯებანი, კორექტორული შეყოფებანი და სხვ. უნდა განწორდეს, მაგრამ იმ უდავო პირობის დაცვით, რომ რედაქციის მიერ შეტანილი უოველი ცვლილება გარკვეულ იქნას სათანადო აპარატურის მომარჩევიით.

ს. ხუნდაძემ აქაც სავესებით სამართლიანი შეხედულება დაცივა და მის გამოცემაში აუცილებელ პრინციპად მიიჩნია ავტორის ენობრივ-სტილისტურ თავისებურებათა უცვლელად დატოვება. ამის შესახებ ის ვ. წერეთლის თხზულებათა გამოცემისას წერდა: „ყოველ ტომში წარმოდგენილი მასალები იმეჭებაჲ უცვლელად — ვ. წერეთლის სტილის, მართლწე-

რისა და გამოთქმების დაცვით“¹. იგივე მისწრაფება უფრო მეტითაჲ აქვს გადმოცემული მეცნიერს ეგ. ნინოშვილის თხზულებათა სრულ კრებულში. აქ ვკითხულობთ: „ტექსტებისა დადგენის დროს ჩვენ... ძირითადი სახელმძღვანელო ახრით ვხელმძღვანელობდით... რამდენადაც შესაძლებელი იყო, დაგვეცა თვით ნინოშვილის სტილი და მართლწერა“².

განსვენებული მეცნიერი სავესებით სამართლიანად მითითებდა, რომ აკადემიურ გამოცემაში აუცილებელია თხზულების ადრინდელი და მომდევნო დროის ენობრივი მხარის თავისებურებათა დაცვა, აგრეთვე ნაწარმოებში არსებული პარალელური ენობრივი ფორმების უცვლელად დატოვება. იგი წერს: „ეგნატეს პირველი ხანის ნაწერები სტილისა და მართლწერის მიხედვითაჲ დიდად განსხვავდება მისი უკანასკნელი დროის ნაწერებისაგან. მათი შეცვლა და ერთნაირი სტილისა და მართლწერის მიხედვით დადგენა აკადემიური გამოცემისათვის ჩვენ შეუძლებლად დავინახებთ... აქ უნდა სწანდეს ავტორის თანდათან ზრდა და განვითარება, ზოლო ეს ზრდა და განვითარება არა ნაკლებად ისახებოდა ნინოშვილის სტილისა და მართლწერაში... უოველი ნაწარმოები თავისი ებოქის შინაარსს ასახავს და ამ სახით უნდა იქნეს იგი განხილული. ვარადა ამისა, — განვითარების მეცნიერია, — ეგნატეს გვირები ხშირად ხმარობენ სიტყვებს: რეიზა, რეზა, რატომ. კითხვა იბადება: რატომ უნდა დადგენილ იქნეს აქედან ერთ-ერთი მითგანი, როდესაც, გურულები უველა ამ სიტყვებს ხმარობენ? ამ მოსაზრებათა გამო, ეგნატეს ნაწერებში სტილი და მართლწერა დაფსუსებით იმ სახით, როგორითაც ეს მოცემული იყო თვით ავტორის დედნებში და პირველ წყაროებში“³.

ს. ხუნდაძის დაუშვებლად მიიჩნია თხზულებათა სტილის შესწორება. იგი ეგ. ნინოშვილის ნაწარმოებთა 1925 წლის გამოცემაშდე დიდ ნაკლად უთვლიდა იმას, რომ „გამოცემაში მოცემულია დაუსახველებელ რედაქტორის მიერ ნასწორები დედანი, რომელიც ზოგ შემთხვევაში საგრძნობლად სცილდება ნინოშვილის სტილსა და დედანსაც“⁴. აღნიშნულ მოწინავე მეცნიერულ შეხედულებათა

¹ გიორგი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, ტომი პირველი, 1931 წ., გვ. XII.

² ეგნატე ნინოშვილი, ტომი პირველი, 1932 წ., გვ. XIV.

³ იქვე, XIV-XV; დაწერილებით იხილეთ: რუსუდან კესრაშვილი, ს. ხუნდაძე, როგორც რედაქტორ-გამომცემელი, „ლიტერატურული მიუბანი“, ტ. XIII, 1960 წ.; გვ. 393-97.

⁴ ეგ. ნინოშვილი, თხზ., ტ. პირველი, გვ. XI.

¹ В. Г. Веллисий. Поли. собр. соч. В 13-ти томах, Т. 9. стр. 229.

საფუძველზეა ძირითადად შესრულებული გამოჩენილი მეცნიერის დიდი, მრავალფეროვანი და ფრიალ ნაყოფიერი ტექსტოლოგიური ძიებანი¹.

აკადემიურ გამოცემაში ეგ. ნინოშვილის სტილის, მართლწერის, პერსონაჟთა და ავტორის შეტყველებაში გერული დიალექტის იმ სახით შენარჩუნება, როგორც იგი წარმოადგენილია თხზულებებში, თავისთავად დიდად მნიშვნელოვანია, არა მარტო ლიტერატურათმცოდნეობის, არამედ ლინგვისტური და სხვა თვალსაზრისითაც. გერული კილო, შეიძლება ითქვას, შეიცავს სამ ძირითად განსტოებას; თანამედროვე დაზიანების მიხედვით: მახარაის რაიონის, რომელიც მეზობლობაშია აჭარულთან, ჩოხატურის — იმერულთან, ნაწილობრივ, აჭარულთანაც და ლანჩხუთის — მგერულ-აჭარულ-იმერულთან. ამ გარემოებათა მიხედვით და ისტორიული წინამძღვრებისა და განვითარების შესაბამისად ვარკვეული გამოთქმები, ლექსიკური მასალა და ზოგიერთი ფორმა ამეამად თვითფუნქციონირების ცალკე და საერთოდ ყველა რაიონისათვის ერთგვარად სპეციფიურია. ამიტომ ნინოშვილისდროინდელი გერული დიალექტის წარმოდგენისათვის ეგ. ნინოშვილის ნაწერებს, მის ზუსტად გამოცემას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. ამის შესახებ 1935 წელს პრ. ფ. ა. შანიძე წერდა: „ეგ. ნინოშვილის ნაწერებში მომქმედი პირები (ზოგიერთ შემთხვევაში ავტორიც, — პ. კ.) გერულ კილოზედ ლაპარაკობენ. ნიჭიერი მწერალი კარგად იცნობს გერულ კილოს, რომლის წიაღში იგი დამაღებულა და აღზრდილია და საზოგადოდ სასწრაფო შახეებს ამ კილოს უთარებებს 90-იან წლებში, რადგანაც ყოველი კილო და მათ შორის გერულიც მუდამ ცვალებადობას განიცდის და დღევანდელი მისი სახე უკვე ის აღარ არის, რაც უნდა ყოფილიყო ორმოციოდე წლის წინათ, ამიტომ ეგ. ნინოშვილის ნაწერებს... უაღრესი მნიშვნელობა ენიჭება ქართული დიალექტოლოგიური თვალსაზრისითაც“².

ეგ. ნინოშვილის თხზულებებს, როგორც ე-

ით, „ასწორებდნენ“ რეცენზენტები. რედქტორები, ეურნალ-გაზეთების ხელმძღვანელ-გამომცემლები, სტამბის მუშაეები და სხვ. ს. ხუნდაძემ მიზნად დაისახა ამ დამახინჯებისაგან ტექსტის გაწმენდა და ტექსტუალურ შინაარსთან ერთად მისი ენობრივ-სტილებრივი თავისებურებების აღდგენა. მაგრამ ამ უაღრესად მნიშვნელოვანი ამოცანის სრული სახით გადაწყვეტა განსვენებულ მეცნიერს არ შეეძლო სათანადო ხელნაწერი წყაროების, „მწერლის ხელიდან გამოსული“ ავტორგრაფებისა და სხვა სახადო მასალების უქონლობის გამო. ზოგჯერ კი ავტორგრაფის არსებობის პირობებშიც, სამწუხაროდ, ვერ არის მთელი აკრბითი დადგენილი ტექსტი, განსაუბრებელი მისი ენობრივ-ორთოგრაფიული მხარე. მეცნიერმა ტექსტოლოგმა ვერ შეძლო ბოლომდე და სრული სახით გაემართა „პარტახის“ კანონიერი — ტექსტი ავტორგრაფის საფუძველზე და იმ სწორი ტექსტოლოგიური პრინციპების შესაბამისად, რომელსაც განსვენებულ მეცნიერი აღიარებდა.

აღნიშნულის მიუხედავად, ტექსტოლოგიური ძიების მეთოდუბისა და პრინციპების მარჯვე გამოყენებითა და დიდი შემოქმედებითი მუშაობის ჩატარების შედეგად, ს. ხუნდაძემ ძირითადად შესძლო ეგ. ნინოშვილის თხზულებათა ვარკვეული კანონიერია ტექსტების აღდგენა. საერთოდ კი ცხადია, რომ იმ პირობებში, რომელშიც მუშაობა უხდებოდა მეცნიერს (ავტორგრაფების, ავტორიზებული ხელნაწერების, ავტორის ხელმძღვანელობით გამოცემულ თხზულებათა სრული კრებული! მწერლის მიერ ნასწორები კორექტურის ანაბეჭდებისა და ტექსტოლოგიათვის სხვა საჭირო თეცილებული ავთენტური მასალებთანა და წყაროების უქონლობა) მეტად ძველი იყო ნამდვილად აკრბიული, ყოველმხრივ მასალები კანონიერი ტექსტის აღდგენა. ს. ხუნდაძის საზახელოდ უნდა ითქვას, რომ მან ამ მხრივ ნამდვილად საგმირო საქმე გააკეთა და მნიშვნელოვან მეცნიერულ შედეგებს მიაღწია. მომავალში თუ ახალი ხელნაწერი წყაროები აღმოჩნდება და თანამედროვე ტექსტოლოგიური კვლევა-ძიების მიღწევათა საფუძველზე ჩატარდება შემდგომი მეცნიერული მუშაობა, ცხადია, მოპოვებული იქნება სათანადო ახალი წარმატება, რის შედეგადაც დადგენილ ტექსტში შეიძლება შეტანილ იქნას გარკვეული კორექტივები.

ენობილია, რომ აკადემიურ გამოცემაში კანონიერი ტექსტთან ერთად წარმოდგენილი უნდა იყოს ტექსტის წყაროებში (მაგი, თეთრი

¹ ავტორის ხელმძღვანელობით, როგორც ენობილია, დაიბეჭდა მხოლოდ ნაწილი.

¹ მართალია, როგორც მეცნიერია რ. კუსრაშვილი აღნიშნავს, ზოგჯერ ს. ხუნდაძე ვეღარ ახერხებს თავისი თეორიული შეხედულებების პრაქტიკულ გამოორკელებას, მაგრამ ეს ძირითადად გამოწვეულია ტექსტოლოგიური ძიებისა და სათანადო წყაროების შეგროვების უკმარის მდგომარეობით.

² ეგ. ნინოშვილი, „პარტახი“, ავტორგრაფის მიხედვით გამოცემული შენიშვნებითა და ლექსიკონითურთ პრ. ფ. ა. შანიძის რედქციით, შენიშვნები და ლექსიკონი ქეთო ლომთათიძისა, თბილისი, 1935 წ., გვ. III.

ხელნაწერების, გამოცემების და სხვ.) შემჩნეული სხვაობანი. ამასთანავე აუცილებლად საჭირო ამ სხვაობათა არა უბრალო მითითება, არამედ მათი მეცნიერული კლასიფიკაცია, წარმოშედობისა და ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით მათი ფილაციის დადგენა, მათი ხასიათისა და მნიშვნელობის, წარმოშობის ფაქტორებისა და სპეციფიკის მეცნიერული ანალიზი, კანონიერი ტექსტის დადგენაში მათი ადგილის გათვალისწინება და დასაბუთება.

აღნიშნული მიმართულებით, ცვლადობების საფუძველზე, უნდა გაირკვეს არსებული სხვაობების, რედაქციების, ვარიანტების და სხვიდურ-მხატვრული და ენობრივ-სტილური თვისებებთანაა. აღნიშნული მასალები ანალიზის საფუძველს აწვდიან აგრეთვე ნაწარმოების შემოქმედებითი ისტორიის, ტექსტის ევოლუციის, მწერლის შემოქმედებითი „ლობორატორიის“ შესწავლისა და მისი სპეციფიკის გარკვევისა და გათვალისწინებისათვის. ავტორისეული ვარიანტები ზნობად გვიჩვენებს მწერლის იდურ-მხატვრულ ტენდენციებს, ენობრივ-გრაფიკულ ნორმებისა და სტილისადმი ავტორის დამოკიდებულების ხასიათს და სხვ. ხოლო, საერთოდ, ყველა სხვაობის შესწავლა აუცილებელია თხზულების კანონიერი ტექსტის დასადგენად და სხვ. მთელი მასალა ვადმოცემული უნდა იყოს გარკვეული შიფრის, საერთოდ მიღებული „ტექსტოლოგიური ენის“, პირობითი ნიშნების გამოყენებით.

საშუალოდ, ეს უაღრესად მნიშვნელოვანი მოვლენა ზნობად უგებლბელყოფილია როგორც ძველ, ისე ახალ აკადემიურ გამოცემებში.

ს. ხუნდაძის გამოცემებშიც სისრულითა და სათანადოდ გაფორმებით არ არის წარმოდგენილი აღნიშნული სახის მასალები. აქ მითითებულია უმთავრესად მხოლოდ ავტორის გარეშე წარმოქმნილი ცვლილებებისა, დამახინჯებებისა და კორექტორული ხასიათის შეცდომებზე. მეცნიერ-რედაქტორი არც ძახავს მიზნად ყველა ვარიანტისა და დამახინჯებათა ჩვენებას. ის მოთხოვნა „სიმონა“-ს კომენტარებში წერს: „მკითხველმა უნდა იცოდეს, რომ ამ შენიშვნაში არ აღნიშნულია ცალკე სიტყვებს, სხვადასხვა გამოცემაში გამოტოვებულს“¹. ამიტომ, ცხადია, გამოცემაში არაა წარმოდგენილი სათანადო მასალები, არც მათი ანალიზი და ვადმოცემის ტექნიკა. ეს ვითარება ზენში იმდროინდელი გამოცემების საერთო ნაკლი იყო და ამდენად იგი ს. ხუნდაძისათვის სპეციფიკურ მოვლენად არ ჩაითვლება.

ტექსტოლოგიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პრობლემა აკადემიურ გამოცემებში მასალის განლაგების პრინციპის დადგენა. ზვევი სწავლული გამოცემელი აღიარებდა მასალის თვითმართვით ანუ სისტემატური განლაგების პრინციპს, ზოგი ენობრივად, ზოგიც ქრონოლოგიურად ან ისტორიულად. ცნობილია, რომ ქრონოლოგიური პრინციპი, სხვებთან ერთად ენობრივად დაიცვეს ბელინსკიმ და ჩერნიშევსკიმ. მაშინ ამ პრინციპის დაცვას უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, არა მარტო მასალის განლაგების პრობლემათა გადაწყვეტისათვის, არამედ გამოცემის კომპოზიციის საერთო ხასიათის დადგენისათვისაც. საყოველთაოდ აღიარებულია, რომ მხატვრულ-თხზულებითა გამოცემების კომპოზიციას უდიდესი ახდენდა გავლენას მ. ლომონოსოვის „შტილის“ თეორია: ამ თეორიის მიხედვით მ. ლომონოსოვის ნაწარმოებთა გამოცემებში მასალა დალაგებული იყო „ხელოვნური ერთეულითა სტემის მიხედვით“, ე. ი. ჭრა დაბეჭდა „სასულიერო ოცნება“, შედევგ — სხედიფი და შესხმითი ოცნებები, რომლებიც მიმართული იყო სამეფო კარისადმი, ხოლო ბოლოს სხვა ენობრივ თხზულებები. ე. წ. „დაბალი ენობის“ ლექსები, ეპიგრამები და ამ ენობის სხვა თხზულებები ლომონოსოვის ამ მიზნად თავის ნაწარმოებთა გამოცემაში შეტარის ღირსად². ამგვარი და სხვა სახის შეხედულებების ამოლოგათა წინააღმდეგ ბრძოლაში, სხვებთან ერთად, დიდი როლი შეასრულა ბელინსკისა და ჩერნიშევსკის მოთხოვნებმა ქრონოლოგიური პრინციპის გარკვევის შესახებ. მაგრამ მას შემდეგ, რაც მ. კ. ლემკემ შესანიჭ უკიდურესობამდე მივიდა ქრონოლოგიური წესით თხზულებათა განლაგების პრინციპი გერციენის თხზულებათა გამოცემაში, სწავლულ რედაქტორთა და მოწინავე საზოგადოებრიობისათვის საცემით გასაკვირვებელი იყო ქრონოლოგიური პრინციპის გუნდურსალება გამოუსადეგარია მწერლის შიდაგულეანროვან თხზულებათა აკადემიური გამოცემისათვის. ახალი ქართული ლიტერატურის თხზულებათა გამოცემებში საკმაოდ იყო გავრცელებული თემატური და ენობრივი პრინციპი. სიმონ ხუნდაძემ, ტექსტოლოგიის იმდროინდელ მიწვევათა საფუძველზე, თხზულებათა მეცნიერულ გამოცემებში უპირატესობა მისცა მასალის განლაგების სისტეტირ

¹ А. А. Гришунин. Очерки истории текстологии новой русской литературы Основы текстологии, под ред. В. С. Нечаевой, М., 1962 г. стр. 12.

² В. В. Томашевский. Писатель и книга, М., 1959 г. стр. 204. შტრ. გრიშუნინის დასახ. შრომა, გვ. 77.

პრინციპს, ე. ი. ენობობრივ-ქრონოლოგიურს. თავისი ტექსტოლოგიური ძიების ობიექტის შესაბამისად ის ძირითადად იცავდა აღნიშნულ პრინციპს, ე. ი. ამ შემთხვევაში, როდესაც მწერლის შემოქმედებით შექმნილიერობა პოლიგრაფიული ხასიათისაა. საინტერესოა განსვენებული მეცნიერის შეხედულება ერთი ცრთვეარობის) ენობის მასალის გამოყენებაში განლაგების ქრონოლოგიური პრინციპის შესახებ: „პირველ ტომში იმპლედება მხოლოდ მოთხრობის დალაგების დროს უმთავრესად გამოვიყენეთ ქრონოლოგიური პრინციპი; დაწერის დრო“¹. ანალოგიურ შეხედულებას იცავდა ის ნიკო ნიკოლაძის ნაწერების გამოცემის შემთხვევაშიც. „რედაქტორის მიერ, — აცხადებს ს. ხუნდაძე, — უარყოფილია პრინციპი ტომების თანაბრად დალაგებისა. ამ შემთხვევაში იგი ფიქრობდა, რომ პუბლიცისტური ნაწერების გამოცემა უფრო მიზანშეწონილი და სასარგებლოა ქრონოლოგიური წესით. ეს წესი, ერთი მხრივ, საშუალებას აძლევს მკითხველს ნათლად უჩვენოს, თვით მწერლის თანდათანობით, მისი აზროვნებისა და მსოფლმხედველობის ევოლუცია (ხაზი ავტორისა. — პ. კ.), მეორე — მხრივ, ვაცნოს ისტორიული თანრიგობის მიხედვით ის საკითხები, რომელიც ამა თუ იმ ეპოქაში წამოიჭრებოდა. ამრიგად, — განაგრძობს ს. ხუნდაძე, — ქრონოლოგიური წესით მკითხველი უფრო ღრმად და სრულად ეცნობა, როგორც ეპოქის (ან ეპოქების) შინაარსს, ისე თვით მწერლის თანდათანობით განვითარებას. ვარდა ამისა პუბლიცისტურ მწერლის დამახასიათებელი სწორედ ის არის, რომ ძლიერ ხშირად იგი ერთ და ამავე წერიალში მრავალ სხვა და სხვა თემას ეხება და ამიტომ — ტექნიკურადაც ხშირად შეუძლებელი ხდება მათი თემატიკურად დალაგება. სწორედ ამ მოსაზრებით ნიკო ნიკოლაძის ექსტრემიზან რბეული ნაწერები ჩვენ დავადავთ უმთავრესად, ქრონოლოგიური წესით და მხოლოდ ცალკე ტომებში შევეცადეთ — რამდენადაც ეს შეუძლებელი იყო — თემატიკური წესიც გამოვიყენებოდა“².

¹ ევ. ნინოშვილი, თხზ. სრული კრებული, ტომი პირველი, 1932 წ., გვ. XV. ევ. ნინოშვილის პირველი ტომის გამოცემასთან შეკნიერება ამასთანავე გაითვალისწინა ისტორიული პრინციპიც. იგი წერს: „განსაკუთრებული ყურადღება მივაქციეთ იმასაც, თუ როგორ დააწერა თავის მოთხრობები თვით ავტორმა 1892 წ. მისი ხელმძღვანელობით გამოცემულ „რამდენიმე მოთხრობაში“ (იქვე).

ყენებია“¹. ასევე პრინციპულად იცავს იგი ქრონოლოგიურ წესს გ. წერეთლის ნაწერების გამოცემისას. გ. წერეთლის „ნაწერების დალაგებისას ჩვენ უმთავრესად ქრონოლოგიური წესით ვხელმძღვანელობდით“. წერდა მეცნიერი². ამასთანავე საუბრადღებოა, რომ ევნატენინოშვილის ნაწარმოებთა განლაგებისას რედაქტორი პირველ და მეორე ტომში ათავსებს მოთხრობებს, ხოლო ავტობიოგრაფიას, პუბლიცისტურ წერილებს და კერძო მიწერილობებს მესამე ტომში. ორივე შემთხვევაში მასალა დალაგებულია ქრონოლოგიურ პრინციპზე. ამრიგად, ს. ხუნდაძე საკითხის დიდფრენცირებულად უდგება და იცავს მასალის განლაგების სინთეტიკურ პრინციპს. ხოლო, როდესაც მხოლოდ ერთი ენობის თხზულებებთან აქვს საქმე, მაშინაც უარყოფს მასალის თემატიკურად განლაგებას და მხარს უჭერს ქრონოლოგიურ პრინციპს. როგორც აღვნიშნეთ, მეცნიერი უყურადღებოდ არ ტოვებს ისტორიულ პრინციპსაც და სადაც იგი გამოსადეგი და მოხატუბულია მოხდენილად იყენებს მას.

* * *

აქედმეორე გამოცემის მაქსიმალური სისრულის უზრუნველყოფისა და საერთოდ მწერლის ყველა ნაწარმოების გამოვლინებისა და გამოყენებისათვის ტექსტოლოგიური მეცნიერება მოითხოვს ატრიბუციის პრობლემათა გადაწყვეტას. ცნობილია, რომ მრავალი გამოქვეყნებული თუ ხელნაწერი საბით ვაერტელებული თხზულება ხელმოწერადაა, ანონიმურია ან ფსევდონიმური და ზოგჯერ კრატონიმურიც. ზოგ შემთხვევაში ამა თუ იმ მწერლის ნაწარმოების განზრახ ან შეცდომით სხვას მიაწერენ. საქართველოში ავტორის დადგენა ამის გარეშე შეუძლებელია ნაწარმოებთა მეცნიერული ანალიზი, მისი ადგილისა და დროის განსაზღვრა, მისი ფუნქციისა და დარგობების შეფასება. ამავე დროს მეცნიერული ატრიბუციის გარეშე შეუძლებელი გახდება მწერლის ნაწარმოებთა სრულყოფილი აქადმიური გამოცემის მომზადება, ან, როგორც იტყვიან, მწერლის თხზულებათა ზუსტად, მთლიანად სახის კომპლექსის დადგენა. ს. ხუნდაძემ თავის გამოცემაში საგანგებო ყურადღება მიაქცია ტექსტოლოგიის ამ მოთხოვნებს და გარკვეულ წარმატებებსაც მიაღწია. სხვათა შორის, მან გამოარკვია, მრავალი წერილი, რომელთაც ევ. ნინოშვილს მიაწერდნენ, სინამდვილეში სხვა

¹ ნ. ნიკოლაძე, რჩეული ნაწერები, ტომი პირველი, 1931 წ., გვ. IX—X.

² გიორგი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, სიმონ ხუნდაძის რედაქციით, წინასიტყვაობით და შენიშვნებით, 1931 წ., გვ. XII.

მწერლებს გუთვნოდა. მეცნიერ-რედაქტორმა გულდასმით შეისწავლა თავის გამოცემებში მოსათავსებელი თხზულებების დათარიღების მდგომარეობა. ნაწარმოებისადმი დართულ შენიშვნებში ყურადღება გამახვილებულა: „როდის დაიწერა ნაწარმოები, როდის დაიბეჭდა“ და სხვა.

ცნობილია, რომ ნაწარმოებთა შესაბამისი თარიღების დადგენის ვარჯიშე შეუძლებელია მისი და საერთოდ მწერლის შემოქმედებითი შემეციდრების ნამდვილი მეცნიერული შესწავლა, თხზულებათა იდეურ-მხატვრული ანალიზი, მწერლის ეპოქასთან დამოკიდებულების თავისებურებათა ახსნა, მწვავე პრობლემებისადმი გამოხმავრების ხასიათი, მისი ხარისხი, პრიორიტეტი, სპეციფიკა და მნიშვნელობა საზოგადოებრივი აზრის განვითარებასა და პოლიტიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში.

ს. ზუნდაძემ მრავალი მასალის: ავტორის წერილობითი ცნობების, თხზულებათა ხელნაწერის, მიმოწერების, მოგონებების და სხვათა ანალიზის საფუძველზე სწორად დაათარიღა გარკვეული რაოდენობის თხზულებები. აქვე არ შეიძლება ყურადღება არ გაემახვილოთ ერთ ფრიალ საინტერესო ფაქტზე. როგორც ვიცით, თანამედროვე ტექსტოლოგია მიათხოვს, რამდენადაც შესაძლებელია, გარკვეული მოცულობის თხზულებათა ზუსტ დათარიღებას, ე. ი. დაწერის წლის, თვის, დღის და საათის დადგენას. ზოგიერთი ტექსტოლოგი სპიროდ თვლის დათარიღების სასტიკაში შეტანილ იქნას ჩანაფიქრის წარმოშობის, წყაროების ძიების, გვერდის შედგენის, თხზულებაზე მუშაობის დამწეების, ნაწარმოების პირველი მონახაზის წარმოქმნის, გარკვეული ვარიანტებისა და რედაქციების წარმოშობის, მისი დამთავრების და საერთოდ თხზულების მთელი შემოქმედებითი პროცესების დათარიღების დადგენაც.

აღნიშნულ დათარიღებას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ნაწარმოების შემოქმედებითი ისტორიის, მისი ევოლუციის, სპეციფიკის გარკვევის, თხზულების ტექსტის დამკვიდრების, მისი ისტორიის დადგენის, და საერთოდ მწერლის შემოქმედებითა პროცესის, მისი მხატვრული აზროვნების გათვალისწინების, მისი მხატვრული „ლაბორატორიის“ წედომის, მთელი შემოქმედებითი შემეციდრების ღრმა მეცნიერულად შესწავლისა და თხზულების კანონიერი ტექსტის დადგენისათვის. ს. ზუნდაძის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მან სცადა აღნიშნული სახის ზოგიერთი თარიღის დადგენა. მართალია, იგი თანამედროვე ტექსტოლოგიური მოთხოვნების შესტაბებს ვერ უბასუხებს, მაგრამ თავისი დროსათვის უეჭველად მნიშვნელოვან ნაბიჯს წარმოადგენდა.

როდესაც წარმოიდგენ ამ დაუღალავი დიდი საბუღალისტის მეცნიერულ-შემოქმედებითს შემეციდრებას, განცეიდრებულა ფიქრობ: როგორ შეძლო ერთმა ადამიანმა ესოდენ მდიდარი, მრავალმხრივი, მძიმე და ნაყოფიერი მუშაობის შესრულება რაღაც შეიდიოდე წლის განმავლობაში, როცა ანალოგიური სამუშაოს ზოგჯერ მთელი მრავალციხოვანი საბუღალისტების კოლექტივიც კი ვერ აუღის.

პროფ. ს. ზუნდაძის მეცნიერული გამოცემა თხზულებათა სისრულით, კომპოზიციით, მასალის განლაგების, კანონიერი ტექსტის დადგენის ძირითადი პრინციპებით, მეთოდოლოგიით, მეთოდებითა და საერთოდ ტექსტოლოგიური ძიების კულტურით იმდროის მაღალ დონეს განსახიერებს და ახალ ქართულ ლიტერატურაში შემდგომი ტექსტოლოგიური მუშაობის ერთ-ერთ ბრწყინვალე, სამაგალითო ნიმუშს წარმოადგენს.

ივანე ჯავახიშვილის 34 პირობა წერილი

წ ი ნ ა ს ი ტ ყ ვ ა

აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილის ეპისტოლარული მემკვიდრეობა უთუოდ არ ისაჭიროებს მისი პუბლიკატორისგან განსაკუთრებულ რეკომენდაციებს ამ მემკვიდრეობისადმი მკითხველის საქმიანი ინტერესის გასაზრუნველად. ასეთი ინტერესის სიციხოველე ყველა შემთხვევაში თავისთავად სავარაუდოდებელია. ეს ვარაუდი გვაბედვინებს — ქვემოთ დალაგებული და ჩვენ (მოკრძალებული აღრესატის) მიერვე კომენტირებული კერძო წერილები ივ. ჯავახიშვილისა, რიცხვით ოცდაათობმეტი, ბოლოს და ბოლოს გამოვაქვეყნოთ.

საერთოდ, მწერლის ეპისტოლეთა შენაერთის ძალა და ღირებულება უწინასიტყვაობოდაც ნათელია, თუ რაში შეიძლება მდგომარეობდეს ეს ძალა და ეს ღირებულება. ამის შესაბამისად ჩვენი დიდი მეცნიერის წერილებსაც, რა თქმა უნდა, თან ახლავს „მომხმარებელისათვის“ სასიკეთო თვისებები. გარდა იმისა, რომ ჯავახიშვილის წერილებში, ამ თავისებურად უნიკალურ ძეგლში, მკვეთრად და მთელი თავისი უშუალობით გამოხატულა დაუვიწყარი მეცნიერისა და მამულიშვილის უღრმესად ინტიმური სულიერი განწყობილება, აღაშინური გულისთქმანი, ყოველდღიური ზრუნვა და დარდი, ყველა ამას გარდა, შიგ. ეპისტოლეებში, ფართოდ გაშლილია მისი აკადემიური, სამეცნიერო-საზოგადოებრივი, საქვეყნო-სამამულიშვილო და რომელი მათთანა საქმენი და ინტერესები.

მშვენიერი და მრავალმხრივი მასალაა. რამდენ რამეს სწვდება! თითქოს იმთავითვე მიღებული გადაწყვეტილებით, აფიქსირებდეს ავტორი თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროტორისტორიის უფიცხლეს მომენტებს, შლიდეს უნივერსიტეტის მღელვარე თავგადასავლის პირველ სცენებს, რომელთა სიღრმე-ჯით შემფასებელი დღევანდელი მკითხველი სამართლიანად დაასკვნის, რომ — მართლაც! რაკი ეროვნული მეცნიერების ტაძარს დრო დადგომოდა, ქართველი ხალხის საარსებო ინტერესების შესაბამისად, მოეგვარებინა თავისი საუნივერსიტეტო გადაუდებელი საკითხები — თეორეტიული და ორგანიზაციული, მიელო ქვეყნისათვის გასაზიარებელი სახელმძღვანელო პრინციპები სწავლა-აღზრდის სფეროში, დაედგინა საქართველოს ისტორიისა და სხვა მეცნიერებათა კვლევა-ძიების ფილოსოფიური და ზოგად მეთოდოლოგიური საფუძვლები, ასეთ ვითარებაში წარსული ცდების კრიტიკას, მეცნიერულ ძიებათა ძველი გზების გასუფთავების მცდელობას სქოლასტიკის ქვა-ლორდიდან არ იქნებოდა არ მისცემოდა მჭაფრი ხასიათი. შეუძლებელი იყო — კამათში, ახლის ძიებაში, ძველის კრიტიკაში თავი არ ეჩინა ვნებათა ღელვას და ამის შედეგად — სამართლიანობის საზღვრების გადალახვის უსიამოვნო ფაქტებსაც. წერილების ავტო-

* კომენტარები და შენიშვნები ეკუთვნის წერილების აღრესატს პროფესორ ვარლამ დონდუას.

რი ამ ფაქტებს სიმწრით განიცდის, როგორც „დაუნდობელ ბრძოლას“ და ჭეშმარიტად, მკითხველი გაიკვირვებს კიდევაც, რაოდენი ძალადობით, საბაკევიჩური უხეშობით, ნაზღრიოვისებური თავდაჯერებულობით იყო ჩვეულებრივ მწიგნობრული ბევრი იმდროინდელი მოღვაწის კრიტიკული ცდები. მაინც და მაინც მოწინააღმდეგისაგან გადაულახავი რჩებოდა მთავარი — ბედუქუდმართი წარსულის საზღვრების მთელ სიგრძეზე ფართოდ გახსნილი, მანამდე არნახული „საისტორიო ფრონტი“: დიდი პოლიტიკური და საზოგადოებრივი მოთხოვნების დაკმაყოფილება, აღმშენებლობითი მუშაობის გეგმების განხორციელება, რომელნიც დასახულებიყვნენ მაშინ კიდევ ახალგაზრდა სოციალისტური საქართველოს წინაშე, ჭვეყნის ჭირისუფალთაგან უკომპრომისო თავდადებას მოელოდა, საქმიან ბრძოლაში შეუპოვრობას საქიროებდა („არა შემეშინოს, რაა მიყოს მე კაცმან“) ¹. საერთო საქმისათვის სისარგებლო იყო, რომ ივ. ჯავახიშვილს ხელმძღვანელ წრეებშიც შეეშველნენ (როგორც ამას ადასტურებს წერილები), თანაგრძნობის ძალამ თითქოს საბოლოოდ დაუყუჩა დიდი ხნიდან შეუწელებელი, მორალურთან ერთად, ფიზიკური ტკივილები (უკუტრნებელი სენი), მისთვის უღვევი, „ზეციით მონაბერი“ მხნეობით განაგრძობდა საოცრად დაუღალავ („ღღეღაღამ“, როგორც იკითხება მის წერილებში) შრომას, ტიტანურ შემოქმედებით მუშაობას, მაგრამ რა და როგორ — ამაზე ცხოვლად პასუხობს თვით წერილები. იქნებ ბევრმა ამ წერილებიდან პირველად შეიტკოს — რას ნიშნავს თურმე მეცნიერის შრომის ინტენსივობა, რამდენი შეძლება, ცოდნის გვერდით, ხალხის სამსახურის ტრფიალს.

ივ. ჯავახიშვილი ასწრებს და ყოველდღიურ ხელმძღვანელობას უწევს საორგანიზაციო და აკადემიურ საქმიანობას ჯერ — მისი თაოსნობით დაფუძნებულ უნივერსიტეტში, მერმე — ინსტიტუტებში, მუზეუმებში (მისივე დაარსებული იყო შ. რუსთაველის მუზეუმი), არქეოლოგიურ ექსპედიციებში. მსგავსი მოღვაწეობა იმლებოდა დიდი სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის ფონზე. მრავალი ფუძემდებლური სამეცნიერო შრომის უწყვეტელ მზადება-ბეჭდვაში, სახელმძღვანელოთა ახალ პრინციპებზე დამუშავება-შედგენაში. წერილებში მკაფიოდ ჩანს გზაკვლევითი სურათი, თუ როგორი მზრუნველობით ქმნიდა თავის წიგნებს ავტორი, რა რუღუნებაში ავებდა იგი საიმისო სამეცნიერო აპარატს. წამქეზებელ მაგალითად გამოიკვებათ მომავალ თაობებს ყოველივე ეს, სამარადისო საბსოვარად დარჩებათ წერილებში ძალდაუტანებლად გამოსახული შრომითი სიგმირე ჩვენი დიდი მოღვაწისა.

მომავალ თაობებსო, — ვაჰბობთ, და თითქოს მათთვისვე განახლებული ძალით იწყებდეს ეღერას ცნობილი იესე ბარათაშვილის ანდერძის (XVIII ს.) სადა სიტყვით გამონათქვამი ჩაგონება შეილთა: „ერთი მცირე ბარათი არ დამიგლია, რომ გამოსაყენებელი არ იყოს“-ო.

ვარლამ ლონღა

¹ შენიშვნა: აქ წარმოდგენილი წერილები (ისინი ნაწერი არიან 1935—1940 წწ.) აღრესატი ჯავახიშვილმა ქ. ლენინგრადის მისამართით, სადაც აღრესატი ეწეოდა სამსახურებრივ საქმიანობას.

ტფილისი
1985, 5. X.

I

დიდად პატივცემული ბატონო ვარლამ!

უდიდესად გმადლობთ კონდაკოვის წიგნი-სათვის! მწუხრებს მხოლოდ, რომ თქვენ წიგნი-სთავსაც ჩემი გულისათვის ასეთი ზიანი მოუვიდა. მას შემდეგ, რაც თქვენი ცნობა მომივიდა, რომ კოსტანიანცის „ვიმაინ ტარე-ვირ“ ტფილისში გინახავთ, დავეძებ ყველა მალაჩიეში, მაგრამ აღარსად აღმოჩნდა. თითო ცალი ჰქონიათ და გაუყიდიათ. ამიტომ ისევ მანდეთგან თუ გამოვიგზავნით. ბოდინს ვიხდი, მაგრამ კიდევ ერთი თხოვნით უნდა შეგაწუხოთ. ალ. სვანიძეს მეგობ. გრამატიკა და ლექსიკონი¹ სჭირდება, როგორც მან შემატყობინა. ტფილისში ვერ ვუშოვე: იოს. უიფშიძის ქტორისაგან ზედმეტად ცალი არ აღმოჩნდა. რათგან ალ. სვანიძისაგან ძალიან დავაღებული ვარ იმით, რომ გერმანიითგან 6-ტომიანი წიგნი-სათვის² გამოსაწერად ვალტის მიღება მომხერხა სასტრუქო³ ბანკში, ამიტომ მინდა სამაგრიტო ვადავუხადო როგორმე. ვთხოვთ ჩემი ფული შეიძინოთ აკადემიის საწყობში იოს. უიფშიძის *Грам. Мингр. яз.* და ჩემ მაგიერ ვადავუგზავნოთ მოსკოვში ამ მისამართით: *Москва, Госбанк СССР, Иностран-ный отдел, директору Александру Семеновичу Сванидзе.* დიდ ბოდინს ვიხდი ამ შეწუხებისათვის. ჩემი ნაშრომი „სომხ. საისტ. მწერლობა“⁴ თუმცა დაიბეჭდა, მაგრამ აქამდის ვერ დაეხმეს და ამიტომაც ვერ მიმიღია, რომ თქვენთვის ვამოგზავნა. დასასრულ უნდა ვთხოვოთ, რომ ჩემი გვარის კონვერტზე ისევე იწერებოდეს რუსულად, როგორც ქართულად⁵. წინათ ჩვენ ყველანი იძულებული ვიყავით ისე გვეწერა ჩვენი ვარი. როგორც ოფიც. [იალურ] საბუთებში იყო შეტანილი⁶. რამდენჯერ ვეცადე მამინ ქართულის აღდგენას, მაგრამ ნებართვა ვერ მივიღე. ეხლა საბედნიეროდ საბუთებშიც აღდგენილია ქართული მართლწერა, და წინანდელს გახსენებაც კი ჩემთვის უსამართლო გარემოებაა. ამიტომ შემდეგში ვთხოვთ თქვენც ქართულად⁷ და რუსულად ერთნაირად მომწეროთ ხოლმე.

თქვენი პატივისმცემელი და ბედნიერების მონატრელი ივ. ჯაპახიძელი.

ტფილისი
1985, 19. X.

11

დიდად პატივცემული ბ-ნო ვარლამ!

თქვენი მეორე წერილი და ბახტიარ-ნამე¹ მივიღე და ორივესთვის გულითად მადლობას მოგახსენებთ. მხოლოდ ბურტელს რომ ფასი არ ატლია, უხერხულად ვგრძნობ თავს ერთ-

ვარი ზარალის მიყენების გამო. მარცხდა-მაინც მადლობის მოხსენება მშარობებს. მე კი მისი მამის სახელი² არ ვიცნობ (შინა³ სახელი წიგნზე სპარსულად სწერია, და ცეცხლს⁴ მტკიე-ვია), რომ წერილობით მადლობა შევეუთვალო, არც მისამართი მაქვს. ბოდინს ვიხდი ამოდენა შეწუხებისათვის, მაგრამ მაინც უნდა ვთხო-ვოთ, ორადე დია წერილით მაცნობოთ. ბ-ნო ვარლამ! ეწუხავარ, რომ ამოდენა საქმე გე-გინდათ ჩემი გულისათვის, მეტადრე ის წარმოება მიფიჭრება, რომ ჩემთვის წიგნების შესაძენად ფული ცოტა ვაგატანათ. ის თანხ-ტოლსტოის წიგნს⁵ შესაძენად იცოცხლო არ იქ-ნება საქმარისი! ამიტომ, როგორც წასვლის წი-ნაც ვთხოვდით, მაცნობეთ, მგ წიგნების შე-საძენად რამდენი დავჭირდებოთ, და მე მიშინ-ვე ტელეგრაფით ფულს მოგართმევთ. ან იქ-ნებ, თქვენ რომ გადმოგზავნით არ შესწუხდეთ ხოლმე, მაცნობეთ, რომელი მისამართით გად-მოგვუგზავნო ფული სამეც. აკადემიის წიგნე-ბის საწყობის ანუ ეკების ფსდადებთ გად-მოგზავნა ირჩიონ. ალ. სვანიძეს⁶ ჩემ მაგიერ თუ მეგობ. გრამატიკას ვადავუგზავნით, დიდად დამაყალებთ. მისი ფასაც მაცნობეთ, რომ მო-გართვათ. ჩემი წიგნის ბეჭდვა დამთავრდა, მაგრამ აქამდის ვერ დაუკახმავთ და ამიტომ ვერ ვახსენებ.

თქვენი პატივისმცემელი
ივ. ჯაპახიძელი

ტფილისი

111

1985, 22. X.

დიდად პატივცემული ბ-ნო ვარლამ!

გულში საღამოს მომივიდა თქვენი გამოგზავ-ნილი წიგნები: 1. ნ. შარასი კანური გრამატი-კა¹, 2. იოს. უიფშიძის დამატ. ცნობები ქანურ-ზე² და 3. კოსტანიანცის *ქსნაქანს სარსეჩი*, რისთვისაც გულითად მადლობას მოგახსენებთ.

თქვენი პატივისმცემელი
ივ. ჯაპახიძელი

ტფილისი
1985, 12. XII
კალინინის, 68
(უ. ნიკოლოზის)

11

დიდად პატივცემული ბ-ნო ვარლამ!

ტფილისში გადამდები ავადყოფილება ქნ-თრუშა, რომელსაც ძველად ვარდოხა ეწოდებოდა, და დიფტერიატი მთარულად იქცა, და მძინვარებს. უფროსი შეილიმელი, ვოგონა დალი¹, გაეყვინა ჩვენც ქუნთარუშით ავად. ეხლა დასრულდა კარანტინის ხანა, და დე-

ინფექცია მოვალდინეთ. სამუხაროდ ქუთათურის შედეგად თირკმელების გაღიზიანებაც აქვს და მოძრაობის დროსაც თითქმის ფეხების დახეთქილობა ემჩნევა. ექიმო ამბობს, რომ ზანგრაძლივი წოლის შედეგით, მაგრამ საქმით საბუთი მაქვს ექიმების სიტყვას არ ვენდო... შემოვივინადა ყველა ამის გამო მადლობის მოხსენება ჩემთვის შექმნილი წიგნების ვადმოგზავნისათვის. იმედა მაძაბრებდა ამ უნებლიეთს მღუპარებას. მე მეტადვე ის მაწუხებდა, რომ გატანებული ფული ამოდენა შენადენს არ ეყოფოდა და თქვენს წიხანზე დავალიანებული უნდა ვყოფილიყავი. მაგრამ თქვენ მწერს, რომ თქვენ ამოღებ წიგნებზე მხოლოდ 44 მან. და 80 კ. დავხარჯვით და კიდევაც ვადარჩენათ შესაძენად. სწორედ მოვასხენოთ, ვერ გამოვიგა, თუ როგორ მოხდა ეს, როდესაც, მარტო ტოლსტოის წიგნი თითო თემნად რომ ვიანგაროშოთ, უკვე 9 თუმანი გამოდის. ამას თუ იოს. ყოფშიძის, ონიანის და ნ. მარაჩის, დისპოზიულ, კოსტანიანის წიგნების ფასსაც მივათვლით, ვადმოსავავენ ზარქსაც მიუფრატებთ, სულ სხვა-ნაირად წარმოვიდგება თქვენი დანახარჯის ოდენობა. ვფიქრობდი და ვერ გამოვიგა, ნუთუ ტოლსტოის 9 წიგნის ფასად მთლიანად 10 მან. პეულისმობდით? ეს ძნელი დასაჯერებელია, რათავან გამოცემის დროსაც მას ასეთი მცირე ფასი არ ჰქონია. ამიტომ ბოდიშს ვიხდი ამოდენი შეწუხებისათვის, მაგრამ მაინც ვთხოვთ მადლობით, რამდენი დახარჯეთ სულ ყველა წიგნების შექმნაზე და ვადმოგზავნაზე, რომ ჩემს ზე ვალი არ იყოს. თქვენი წერილის შიგნის-თანვე, ტელეგრაფით გაახლებთ. — როგორც იყო გამოვიდა ჩემი ნაშრომი „ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა“, 17, რომელსაც ამასთანვე ფოსტით მოვართმევთ. — თქვენ გეხსენებთ, რომ ამ ზაფხულს მთელ საქართველოში 23 კაცი* მკვება წარუღენილი „საქართველოს შინამრეწველობისა და წერტილი ზელოსნობის ისტორიისათვის ზებირგადმოცემითი მასალები“¹ შესაგროვებულად. წარვლინებულემა საინტერესო ჩანახტი და ფოტო სურათები (ნივთიერი ნაშთებისა) წარმოადგინეს, და ვერ ავიწერო, რა უხვი, მრავალმხრივი, საინტერესო და მნიშვნელოვანი მასალა შეგროვდა: წარსული კულტურის უკანასკნელი ანარქტის მთელი ენციკლოპედია! მრავალი ახალი ტერმინი და ვა² მონათქვამებია ჩაწერილი, უროზლოდაც ქართ. სამეცნიერო ტერმინოლოგიის შექმნა სრულეებით შეუძლებელი იქნება. მოხარული ვარ, რომ ჩემი მუდმივი ნატერა და ოცენა შეგისრულდა და აღბეჭდილია უკვე ის, რასაც ადამიანი მალე ვეღარც ვაფორებს და ვეღარც ვაივებს, რათავან საქონისკენ მიდის უკანასკნელი თაობა, რომელსაც წარსულისა კიდევ რამე ახსოვს და გაეგება, რომელსაც იმდროინდელი კულტურის

ნივთიერი ნაშთიც კიდევ საქმით შენახული ჰქონია ისე, რომ სამუხუროდ შესაძენიც გვერი რამე ყოფილა. დღე-ღამეც ამ ნაშთებისა მასალების გამოსაცემად დანაწილებისათვის ვმუშაობ, ისედაც საყოფიერი კვლევა-ძიებით მოქმედებდა დიდი ზედმეტი და დამსულელო ტვირთი ავიდიდი, მაგრამ ასეთი მშენებრივი ცნობებია, რომ დეპანტოლობასაც უერთდებდას არ ვაქცევ და ვატაცებთ ემუშაობ. რომ დანიტეულებამ, მაშინ ყველა დარწმუნდებდა, რამდენად დიდი და საშვილიშვილო საქმე ვაკეთდა. — გაგებული გექმნებათ საწილი იური (ფრილო) მართის გარდაცვალების ამბავი. სამწუხაროა, რომ ასეთი ნივთიერი მატერია ასე უდროვით დაღუბდა და ვერ მოასწროთ თავისი ზრახვებისა და დამუშავებული მათიერი ნაშრომების გამოქვეყნებამ. უბედური მისი დედას, რომელსაც ამ სიბერის დროს ამოდენი მწუხარება არგუნა უღმობელმა ბედმა. გული მიცვდება, რომ მე, რამდენიც თავის დროზე! ასე დაახლოვებული ვიყავი, მას შემდგომ რომხდარი ამბების! ამო, ჩემი, გულში ჩაქლული თანაგრძობის გარდა, არაფერი დამრჩენია! ვახეთებში! გუშინ აღნიშნული იყო, რომ ტყე უნივერსიტეტს შეიპარებაში ქოლდო მიუღია. არ ვიცი, რა ღვაწლისათვის? — თუ ჰყენი ახლანდელი უტი* ქოლდოს დირსი აღმოჩენილა, რანი ყოფილან სხვები! ვგონებ, რომ წერილი ძალზე გამოგზავლდა. და დროა, რომ დავამთავრო. კვლავ გულითად მადლობას მოგხსენებთ წიგნებისათვის და ეწუხებარ, რომ ამდენი საზარუნავი გაფინიეთ.

მარად თქვენი პატავისმცემელი
ივ. ჯავახიშვილი

1936. 10. 11

V ტფილისი

ა-დ პატივცემულთ ბ-ნო მარაჩა!

დიდ ბოდიშს ვიხდი, რომ წერილის მოწერა ამდენ ხანს შემოვივინადა და აქამდის გულწრფელი მადლობა ვერ მოგახსენეთ ჩემთვის შექმნილი და ვადმოგზავნილი წიგნებისათვის. ისედაც უადრესად დატვირთულს კიდევ ორი სახალი დიდი სამუშაო დამაწეა კისარზე და დღედაღამ ემუშაობ, მაგრამ მაინც ვერ ვერევი. საქართველოს შინამრეწველობის და ზელოსნობის ისტორიისათვის მასალებს რომ ჰკრებდნენ ამ ზაფხულს* მთელ საქართველოში, სავსებო ცნობები, დამალვი ტერმინები ყოველი დარგისათვის და სურათები და ჩანახატები შეგროვდა! ჩემი დაბეჭდილი გეგმა 26 კაცმა მთლიანად შესასრულა, და არამცთუ იმედი არ

* შტრ. წერ. V.

* უნივერსიტეტი.
** 1935 წლის ზაფხულს.

ვამტყუნებია, მოლოდინსაც ვადაპირბა. თავმოყრილია ისეთი მასალა, ურთმოსოდაც მომავალში ვერც კლტურის ისტორიკოსი, ვერც ენათმეცნიერი და ვერც ქართ. სამეცნიერო ტერმინოლოგიაზე მომუშავე ვერას ვააყეთებს. მოხარული ვარ, რომ ის სამეილიშვილო საქმე, რომელიც უნდა გაეთებუთა და რომელზე-დაც ყოველთვის ვოცნებობდი, ბოლოს მაინც განხორციელდა. 6000-მდე გვერდისა ზეპირგაღ-მოცემითა და ცნობებით დაწერილი. ამოღენა მასალის ვადაყიბებას, რედაქციასა და დისა-ბეკდად დამზადებას დიდი მუშაობა სჭირდებ-ბა. ეხლა კიდევ მოსყოფითვან მოსული შთა-გონებით, ქართ[ველ] ისტორიკოსთა თხუ-ლებების ვამოცემა უნდა დაიწყოს, და ამ ბა-სუსხაგები კრიტიკული გამოცემის ტერთიაც მწყებია. დიდუ და აუცილებლად საჭირო საქ-მეა, უარის თქმა არ შეეძლო. მაგრამ ვერ წარმომიდგენია, როგორ უნდა მოვერიო ამო-ღენა მოვალეობას. — ბ-ნი ვარლამ! მტყვენინ-ან, რომ ამდენს ვაწუბებთ, მაგრამ ისევ ვიგზავ-ნით ფულს შესაძენად: Mat. Arch. Kav. 5 სა-ვან მაქვს მხოლოდ ჰალიშის სხაბრებან და ე. თაყაიშვილის აქწ. მოგზაურობა, დანარჩე-ნი*, თუ იშოვება, შემიძინეთ. Зап. Арх. Общ., გამოცემათვან მჭირდება ლატონევის¹⁰ და ბე-ლიაევის¹⁰ ნაშრომები, რაშიდ-ედ-დინის ის-ტორია¹¹ და ინოსტრანცევის Торжеств. вы-езд фатымидских халифов¹², აგრეთვე მელიორანსკის Араб-филолог о турском языке¹³ და Араб-филолог о монгольском языке¹⁴ სავითოდ სადაც** ბარტოლდის¹⁵ და მარჩის¹⁶ მოხრდელი, მაგრამ ცალკეულად ვა-მოცემული გამოცდლებებია. ნ. მარჩის ამონაბე-კლები მაქვს,*** ბარტოლდისა-ც ალარდერი შემარჩა. იშოვება თუ არა მაგ საზოგადოების¹⁷ გამოცემითა სრული კომპლექტი და რა ღირს? როგორც ტფილისში ყოფნის დროს მოგახსენეთ, მინდოდა კონდაკოვის Иконография-ს ორივე წიგნის¹⁸, აღონცის Армения в эпоху Юсти-ниана-ის¹⁹ და Дионисий Фракийский-ს²⁰, აგრეთვე Зимин-ის გამოცემული სპარს. ტექს-ტის Походы Тимура в Индию²¹, და ეუ-კოვსკის აბუ-საიდ ბენ-აბულ ხაირის სპარს. ცხოვრებისა და გამოკლევის²² და ბარტოლდის Туркестан в эпоху монгольск. нашествия²³-ს შეძენა. უაქველია, ზემგან აწ ვაღმგზავნელი ფული ამისათვის სამყოფი არ იქნება. მაგრამ, თუ ვამოირკევია, რომ მათი შოვნა შეიძლება, მაკნობეთ ღირებულება და ფულს დამატებით ვაღმგზავნებეთ. — შეშხანინოვის ხელმოწე-რილი მომართვია მომივიდა ვამსვენებული ნ. მარჩის ხსოვნისაჲში მიძღვნილს კრებულ-სა²⁴ მონაწილეობის მიღების შესახებ. მოუც-

ლელობისდა მიუხედავად, ჩასაყიბველია, მონაწილეობის მიღება მანდა, მაგრამ მინდოდა თქვენგან ვამეგო, ვინ იღებენ ამ კრებულში მონაწილეობას და რა ზასათი ექნება ამ კრე-ბულს. დიდად დამავალბო, თუ ამაზე მალე მიპასუხებთ. კვლავ დიდ მადლობას მოგახსენებთ ყველაფრისათვის.

თქვენი პატივისმცემელი

ივ. ჯავახიშვილი

1926. 14. III

VI

დიდად პატივისმცემელი ბატონო პარლამი

აბუ-საიდის ცა* და ოთხმხულედთა ვანმარ-ტება ისევე, როგორც ЗВО² მივიღე, ჩისთვისაც დიდ მადლობას მოგახსენებთ. რამსყვედნსა წე-ში მადლობა ვადაცითი ხსოვნისათვის და, თუ მის აბუ-საიდის ცის მოკლე რედაქცია³ აქვს შეიძინეთ ჩემთვის, რათვან წიგნსაცავის და-კარგვის ვამოზ, აღარც ისლა მაქვს. თუ Mat. по Arch. Кавказа⁶ გერ არ შეგძინით, ნუ შეიძინეთ, რათვან აქ ტფილისში აღმოჩინდა. თუ შეძენილი გაქვთ, მალე მაეწობეთ. დანარჩენი წიგნების შესახებ ამ დღეებში კიდევ ვაღ-მოგზავნით ფულს. ნ. მარჩის სახსოვარი კრებულისათვის 7 წერილის წარდგენის უქანსა-ქნელი ვადა მაეწობეთ.

ზომ არსად იშოვება მანდ ბრაუნის Разы-скания в области гого-слав. отнoшений⁸ თუ შეგებდეთ, დიდად დამავალბო, თუ შე-მიძინთ. მანდაც ბქნებოდა გრიაბა, თქვენ პო-ინხადეთ ეს მოარული, თუ არა? აქ ჰალიან იყო მოღებული და ყველანი ავად ვიყავით. როგორ მიმდინარეობს მანდ სამეცნიერო კვლევა-ძებნა და თქვენ რაზე მუშაობთ? კვლავ მად-ლობას მოგახსენებთ ყველაფრისათვის.

მარად თქვენი ბედნიერების მოსურნე

ივ. ჯავახიშვილი

ტფილისს

1926. 25. IV

VII

დიდად პატივისმცემელი ბატონო პარლამი

აბუ საიდის ცა¹ და ლემის Iberica² მივიღე, ჩისთვისაც გულთად მადლობას მოგახსენებთ. კარგი იქმნებოდა, თუ ლემისსავე იბერიის მოქ-ცევის შესახებ ნაშრომიც³ მანდ ვისმე აღმო-აჩნდებოდას. ბროსეს ქ-ცის** ქართ[ული] ტექსტი არ მჭირდება, სამაგიეროდ მის ფრანგულ-ლად გამოქვეყნებულ ნაშრომებს⁴ სიხარულით შევიძინდი. ამათვან მაქვს მხოლოდ His-toire de la Georgie, trad., I-re Partie და

* ნაკვეთები.

** ე. ი. რომელ სერაბებშიც, კრებულებშიც.

*** უნდა: „ზოგი მაქვს“.

* ცა — ცხოვრება.

** „ქართლის ცხოვრებნს“.

II-e Partie, Histoire moderne, II-e livraison. მისი პირველი წიგნი* - კი არა მკვს, არც Additions et éclaircissements. ერთი სიტყვით, ზემოაღნიშნულსა და Voyage en Transcaucasie-ს გარდა, რომლის სამივე წიგნი ზემ წიგნოსაცავითგან შემთხვევით შემჩნა, ყველაფერს შევიძენდი. იქნებ მისი შეიღის მიერ შედგენილი ბიბლიოგრაფიულ იშოვებოდეს მანდ სადმე? ეგების დორის „Beiträge zur Geschichte der Kaucaischen Länder und Völker aus morgenländischen Quellen-ი“⁷ იყოს კიდევ გადარჩენილი? მინდოდა კიდევ გამეგო, ხომ არ შეგვხვდრიათ ბუკინისტებთან ბერძნული დაბადება, სასურველია ინგლისური, კემბრიჯის გამაიცემა The old Testament in Greek, სამ წიგნად არის, და ლათინური დაბადებში მე-II წიგნი. ეს ტექსტში უოველთვის მქიჩდება, აქამდის უნივერსიტეტის წიგნოსაცავითგან გამოტანილით ესარგებლობდი, ეხლა-კი, წინა წერილში აღნიშნული გარემოების გამო, უნდა დაეუბრუნო და ამის გამო საქმე გამოიწვლდება და, თუ მანდ იშოვება, შევიძენდი. მცხევიან, რომ აზღვის გაწუხებთ, და დიდ ბოდიშს ვიხდი ასეთი დაუსრულებელი თხოვნით თქვენი დატვირთვის გამო.

მზარდ თქვენი პატივისცემელი
ივ. ჯავახიშვილი

ტფილისს
1886. 7. V.

VIII

დიდუად პატივისცემულ ბატონო მარტაშ!

ლიას-ად-დინ ალი მეხდის „თემურის დღიური“-ს, მელორანსკის „არაბი ფილოლოგიის თურქული ენის შესახებ“² და აღონცას „სომხეთი იუსტინიანეს ხანაში“³ მივიღე და გულთაღ მადლობას მოვასხენებთ ამისთვისაცა და წერილსთვისაც. ავად ვიყავი და ორიოდე დღეა, რაც ავდემი. ეხლაც ძალიან სუსტად ვგრძნობ თვის და მეშობა, წერაც მიძნელდება. რიგორც მოსალოდნელიც იყო, ამ დაუსრულებელი მღელვარებისაგან (წლელს სწორედ ათი წელიწადი შესრულდა, რაც რეპტორბას თვით დეანებე⁴ და ეს დაუნდობელი ბროპოლ⁵ სწარმოებს) ვუღის ავადმყოფობას უძლიერესი შემოტევა მქონდა საშინელი თავბრუსხვევით და სისუსტით. ამჟამად-კი ვადაურჩი სიყვდილს, მაგრამ თუ კიდევ გამოიქრება, საეჭვოა, რომ მისი ატანა შეეძლო. ასეთ მღელვარებაში მყოფი ადამიანისთვის იქმნებ უცნაური იყოს კიდევაც წიგნების შევიძენაზე ზრუნვა, მაგრამ მანც კვლავ შევაწუხებთ და ფული 1500 ვადმოვგზავნებთ ტელეგრაფით.

თუ ჩემი საქმე ისე წავიდა, რომ მათი ვიშოვებნება აღარ დამცალდა, ზემ შეიღს გამოადგება, თუ სამეცნიერო კვლევა-ძიებნა შეუძლებია. მელორანსკისა⁶ და აღონცას⁷ ნაშრომებზე მწერო, რომ გაცვლის წესით შევიძენიოთ, რა უნდა ვაუვგზავნოთ სამეცნიეროდ და რა მისამართით, ვთხოვოთ ეს მადლობით. ამას გარდა ბროსის H. de la G. Histoire moderne, livr. 19 აქ-ვიშოვე, და თუ ჩერკ არ შევიძენიოთ, მისი შეძენით უნდა შესწუხდებით. დიდ ბოდიშს ვიხდი, რომ ასე მოუბრძობლად ესარგებლობთ თქვენი თავაზიანობით, და უღრმეს მადლობას მოვასხენებ.

თქვენი მზარდ პატივისცემელი
ივ. ჯავახიშვილი

P. S. თქვენს მას ბ-ნ კარგეს ზემ საღამო მოასხენებთ.

ივ. ჯ.

ტფილისს
1886. 29. V

IX

დ-დ პატივისცემულ ბ-ნო მარტაშ!

წიგნებისა და წერილებისათვის გულითად მადლობას მოვასხენებთ. არ ვიცო, მიიღებთ თუ არა ზემი წერილი, რომელშიაც ვაყენობდით, რომ ბროსის ნაშრომთაგან ბლომად აქაც ვიშოვე შემთხვევით და მხოლოდ Add. 1-ილა მქიჩდება. რიგორც ხანს, ან იმ წერილმა დაიგვიანა, ანდა დაიკარგა. ამგვარად H. de la G-ს ეხლა ორ ცალად მკვს, მაგრამ ამას მსურველი ბერიია. თქვენი შეუთხვის თანხმად, ტელეგრაფით ვაყენებთ, რომ მელორანსკის Архив филолог о Монг. языке⁸ არ მიმიღია, თანაც ბელიავეის⁹ სახელიც დაეუბნებ. ამის მიზეზი ის ვახლავთ, რომ წინა წერილის შემდგომ ზემი მღელვარება და რემდამი დამოკიდებულება¹⁰ ძირითად შეიცვალა, რაზედაც დაწვრილებით მოვასხენებთ, როცა ტფილისში ვნახებთ. ამ ცვლილებასთან დაეკავშირებით, შ. რუსთაველის დღესასწაულისათვის მოსაწეობი გამოკვლენა ზოგად ხელმძღვანელობაზე დათანხმება მომიხდება. თუცა ექიმები მუშაობს მიერსალოვენი და იმ ავადმყოფობის შემდგომ¹¹ ვერც კარგად ვერ ვგრძნობ [თავს], მაგრამ რაკი საქართველოს ყოფაცხოვრებისა და ნივთიერი კულტურის ისტორიაზე ჩემს გარდა არავინ მუშაობს, ამიტომ უნებლიეთ ამ მძიმე ტვირთის აღება მომიხდა და მასუხსავები საქმის (სწავით. კულტურა XI-XIII სს.) მოწყობის ხელმძღვანელობა დამაწევა. დიდხანს უარს ვეუბნებოდი, მაგრამ დათანხმება მომიხდა: სხვა გზა არ იყო. რამაყვირველია ხელმძღვანელობის გავწევა¹², რაკი ამ დარჯში მომზადებულ პირები არ ვყვანან, უმეტესად მე მომიხდება, და ეს

* დედანში ამ სიტყვის ადგილზე იყობება: „მაგიერ“!

* livraison.

გარემოება მადიერებს და მადღეებს. მართალია, ბევრი რამე გამოირკვევილი და დაწერილი მაქვს, მაგრამ ბევრი კიდევ გამოსაკვევია და ამისთვის წიგნები მჭარდება, ამიტომ იყო, რომ ბელაიევის საბელიც შევიტანე (Обзор главных частей Больш. Дворца Визант. царей. ЗРАОВ, Новая серия, т. V, 1891⁸ და Выход виз. госуд.⁹). ვგონებ ასე ეწოდებოდა. დაბეჭდილი იყო არქ. საზ. კლასიკ. განყოფილების უწყებებში, მკონდა ორივე წიგნი, მაგრამ დამეყარა და სათაური ზედმიწევნით აღარ მახსოვს. მჭირდება აგრეთვე ნ. კონდაკოვის Памятники христ. искусс. на Афоне¹⁰, მერს Македония¹¹, Спиря¹² მისივე, ამის გარდა, აქ არ მოსულა ნ. მარჩის Аши¹³ და იქნებ მანდ როგორმე მიმოვთათ. დიდი მადლობელი ვაქნებოდი, თუ მოაკეთებთ **Ленин-ის Восточное оружие**¹⁴, რომელიც დიდი ხანია აღარ იშოვებია. ეგებთ მანდ რამე ახალი გამოვიდა მეც დარგში? — დაიწყეს ჩემი „ქართ. და კავკ. ენების თავდაპირველი ბუნებისა და ნათესაობის“¹⁵ იწყობა.

მჭირდება Браунის «Раз. в области гото-слав. отн.»¹⁶ და ლატიშვიცი¹⁷. მარცხენიან, რომ ამდენს ვაწუხებთ, თანაც ვეშინობ, რომ უკვე დავვიანებულნი იქნებთ, რათგან თქვენ შესაძლებელია გამოამზავრებული იყოთ, ანდა წამოსასულად ემზადებოდეთ, და მე კიდევ ჩემი დავალებით მოსვენებას არ ვაძლევდეთ. ამ უკანასკნელი გარემოების გამოცევა, რომ ფულის გამოგზავნა ვერ გამიბედნია, ვაი თუ მანდ აღარ იყოთ. — თქვენი სამუშაო გეგმის შეტყობაზე მწერდით, რომ ისტორიათა და აზმთა¹⁸ რუს. (ულად) ვადათარგმნა ვაფიქრებთ ტექსტის სავალალო მდგომარეობის გამო. მართალია, ძალზეა დამახინჯებული მის ილდგენიზე ვმუშაობდი და ბევრი რამე უკვე გაუთმებული მაქვს, მაგრამ მოუტყულლობის გამო მუშაობის შეწყვეტა მომიხდა. სამაგიეროდ ბასილი ეზოსმოდერის თამარის ისტორიის გამოცემას ეპირებ¹⁹ პირველად, როგორც ვერ გამოუტყვევებელს, შემოდგომას, იქნებ ეს ძველი ავტორიათ ვადათარგმნულად²⁰ კარგათ და მშვენიერი ენით არის დაწერილი და იმავე ხანას ეხება. საფიქრებელია, რომ მანდაც ამის წინააღმდეგ არა ექმნებათ რა. ამა ეხლა კი ვერ არს ნათესაუდელსა დღმონისასა მისლვად. ბოდიშს ეიხდი დაუსრულბელი შეწყუხებისათვის და თქვენცა და ბ-ნ კარპეხსაც მზურფაულ სალამს მოგახსენებთ.

თქვენგან უაღრესად დავალებული ივ. ჯავახიშვილი

ტფილისი
1886. 26. IX
კალინინის ქ. № 66

X

დიდუად აკტივიციმულუ ბატონო მარაღამ!

ავადმყოფობამ კელავ მომიკიბოა: სხვილ ნაწლავში წყლული გაიქსნა და სისხლის მღონარება მჭონდა. დასტკებული ვარ და ყოველდღე ტკივილი მაქვს. საქმე-კი აუარებელია და დასვენება ვერ მომიხერხებია. გასაკვირველიც არაფერია, რომ თავს ცუდად ვგრძნობდი. შ. რუსთაველის გამოთენისი მოწყობა მძიმე ტვირთად მაწევს ისედაც უაღრესად დატვირთულს. ამის გამო თქვენი შეწუხებაც მიხდება ამ პირველსავე წერილში: მუხუეშისათვის სიბიბლიოთეკო ტარტაკები ვკვირდებო ტერმინების წყაროებისაგან ამოსაწერად. აქ სტანდარტული სიდიდის ოდნავ გამოსაღვე 300 ცალზე მეტი ვერცხლად ვიშოვეთ, მანდაკი ასბ. შ. ხიდაშელის სიტყვით, ბლომად მოიპოვება მალაზიებში. დიდ ბოდიშს-კი ეიხდი შეწყუხებისათვის და ვთხოვთ მიცნობით, ესლავ იშოვება, თუ არა, და ათაბი ცალი რა ღირს. მაღინ სასწრაფოდ ვკვირდებო, რათგან ამის გამო მუშაობა ფერხდება. ვერ-ვერობით 40.000 ცალი უნდა შევიკიბოთ. ამ წერილს საპაერო ფოსტით გიგზავნი და ვთხოვთ ამავე გზით მიმასუხოთ. უმაღ ტრევიკარფით ფულს ვახსლებთ და ვთხოვთ ეს ამანათი საპაერო ფოსტითვე გამომიგზავნოთ. მაღაზიამ ანგარიში დასწეროს **Музею имени Ш. Руставели**. — მანათზეც ასე დააწერეთ. საქ. მუხ. (ყემის) შენობაში მოთავსებული. ველავ ბოდიშს ეიხდი შეწყუხებისათვის.

თქვენი პატივისმცემელი ივ. ჯავახიშვილი

1886. 19. X
ტფილისი,

XI

კალინინის, 66.

დიდუად აკტივიციმულუ ბ-ნო მარაღამ!

მივიღე ორივე თქვენი წერილი და მუხუეშში ამანათიც მოგვივიდა. ორივესთვის გულბოთად მადლობას მოგახსენებთ. მერიდებოა მხოლოდ, რომ ამდენი შეწყუხება მიხდება თქვენი. ტარტაკები საუცხოვოა. სამწუხაროდ საქმეთა მმართველს დავიწყება ამანათის ვადმოგზავნისათვისაც ხარჭის აუცილებლობა და თქვენ საკუთარი ფული დავიღვიათ. ამისთვის დიდ ბოდიშს ეიხდი და ვთხოვთ, რომ იმ ათი თემნითგან, რომელიც პირადად გამოგიგზავნეთ ტრევიკარფით, მთელი დანახარჯი ინიშნულროთ. რაც დარჩება, ვთხოვთ იგი ჩემთვის წიგნების შესაძენად გამოიყენოთ (ეს თანხა მთლიანად ჩემი საკუთარია). თქვენ უკვე გიშოვიათ ჩემთვის ბელაიევის წიგნი, რამაც დიდად გამახარა. ამ დღეებში კიდევ ვაღმ-

ვიკზაჩილი ფულისა და წიგნებსაც გასაცულ-
 ლად, დიდი ხანია ეს წიგნები გადაღებული
 მაქვს, მაგრამ აუარებული საქმეების გამო გა-
 მოგზავნა ვერ მომიხერხებია. მუხუდებისა და ვა-
 მოფენის მოწყობაზე, არქეოლოგიურ კვლე-
 ვა-ძიებაზე შორეულვლამ უმძიმეს ტვირთად
 დამაწეა ისედაც უღირსად დატვირთულსა და
 დაქანულს. ყველაზე მეტად ამ ამაღ კონდა-
 კოვის Иконография Спаси და ლენკის
 აღმ. იარაღის შესახებ მონოგრაფიები მკირ-
 დება. თუ უკანასკნელს ვეღარსად იშოვის
 ადამიანი, იქნებ მანდ ახალი საფუძვლანა წიგ-
 ნი იყოს იარაღის ისტორიის შესახებ გამოსუ-
 ლი. დიდი მადლობელი ვიქნები, თუ ლატ-
 შვიის SC-16 და ზერაზინის რამდენღეღინის
 წიგნსაც¹⁰ მიმოიკით. მოაბოცება, თუ არა მანდ
 Mat. по Арх(еологии) Кавказа-ს
 ის წიგნი, რომელიც სვანეთს ეხება.

შემდეგს წერილში, როდესაც წიგნებსაც
 და ფულისაც გაახლებთ, ვაკნობებთ, რა უფრო
 მჭირდება.

პროფ. ე. ბენეშვიცის¹¹ ჩემ მაგიერ მოკითხვა
 მოახსენეთ და სთხოვეთ, რომ მაკნობოს, რა
 მოცულობის გამოვა გამოსაცემი წიგნი¹⁰ და
 რა პირობით მოისურვებს მის გამოცემას. ამას
 ვარდა, გონიავილის ქალბ¹¹ სიტყუებრად მ-
 ამბობ, რომ ბენეშვიცის სურდა დიდი შვედის
 კანონის საერო ნაწილის¹² ტექსტის გამოცემა,
 თუ რომ მის ძველი ქართლთა თარგმანის¹³
 გამოცემა მე ვიცისრებდა. ეს ძალიან ყარვი
 საქმე იქნებოდა, მაგრამ მე პირადად ისე ვარ
 დატვირთული და თანაც ჩემი ჩამორთულობა
 ისეთ მდგომარეობაშია, რომ მე მაგაზე ფიქრიც
 არ შემიძლია. ეგების თქვენ გვესრათ ეს საქ-
 მე. დიდი ბედნიერება იქნებოდა, რომ მაგ
 ძველს გამოცემას ვლირებოდათ. ამის შესახებ
 ჰკითხეთ და დაწერილებით მაკნობეთ. ცნობე-
 ბის მიღებისთანავე გამოუარყვევ ყველაფერს
 და შეგატყობინებთ. თქვენს გეგმას ყალმასო-
 ბიას¹⁴ ეიზარებ და, რაც უფრო მალე გ-
 ნახორციელებთ, მით უფრო უკეთესი იქნება.
 ჩემი ქ-ი* ერის ისტორიის შეაჯავლის¹⁵ ბეჭ-
 დვა ვერ-ვერთობით ნელი ნაბიჯით მიმდინარე-
 ობს. დაჩქარებას მპირდებიან, მაგრამ აქამდის
 6 თაბახზე მეტი არა აქვთ აწყობილი. საქმეს
 დამატებითი ნიშნების შრიფტი აფერხებს, რომ-
 ლის შექენა ვერ მოუხერხებიათ. — დმანისი¹⁶
 ძალიან საინტერესო აღმოჩნდა, მაგრამ ამაზე
 შემდეგში, როდესაც იქიდან დავბრუნდები
 (24-ს მივდივარ კვლავ დასათვლიერებლად).
 კვლავ მადლობას მოგახსენებთ.

XII ტფილის 1938. 14. XI.
 ძვირფასო ბ-ნი ვარლამ!

გულითად მადლობას მოგახსენებთ ლატშე-
 ვის SC-ს მე-11 წიგნის ორი ნაკვეთისათვის.
 თქვენ მეკითხებით, ნ. შარბის Крещение¹⁷ მი-
 ლებული მაქვს თქვენგან, თუ არა? ვახაფხულ-
 ზე მივიღე. კონდაკოვის „მატოკოვის ხატის“¹⁸
 სრული ცალი თუ აღმოჩნდება, დიდი მადლო-
 ბელი ვიქნები. ეს წიგნი უმთავრესად იქ თავ-
 მოყრილი სურათებით არის ამჟამად ჩემთვის
 მნიშვნელოვანი, რათგან რეალიების (ავეყის და
 სტე.) შესასწავლად მჭირდება. ამიტომ ყოველი
 სურათის დაწყალის საწუხარია. თქვენგან მი-
 ლებულ ბელოავეის Ежеднев. прием-ს
 გარდა, ძალიან მჭირდება ამავე ავტორის
 Byzantina¹⁹, რომელშიც მოთავსებულია «Обзор
 главных частей Большого Дворца». საქართველოს მეფეთა დარბაზის გეგმის აღ-
 სადგენად შედარებითი მიზნით შესატყობება.
 მკონდა ყველა ეს წიგნები, მაგრამ მოელ წიგნი
 საცეთან ერთად დამეკარგა. იქნება იშოვებო-
 დეს ეგების მანდ Материалы по археологии
 Кавказа-ს ის წიგნიც იყოს, რომელიც უკა-
 როვის ცოლის სვანეთისადმი მიძღვნილია²⁰ ხომ
 არაფერი გამოსულა მანდ, რუსეთში, ტანის-
 მოსისა, ავეჯისა და იარაღის ისტორიის შესა-
 ხებ, რომ შექენა ღირდეს? შ. რუსთაველის გა-
 მოფენისათვის შრავალი საკითხებია გამოსარყ-
 ვევი, მაგრამ საწუხაროდ ამისთვის აუცილებ-
 ლად საჭირო წიგნებია არ გვაქვს. საწუხაროა
 რეთითგან გამოუწერე ზოგი რამე, მაგრამ გერ
 არაფერი მიმიღია და არც ისმის რამე. აუ-
 რებელი საქმე და საწუხარო დამაწეა, დროც
 მეტად ცოტაა და მომზადებული ამ დარგში
 ხალხი არ მოგვებოვება, ამიტომ თითქმის ყვე-
 ლფერის გამოარყვევ მევე მიხდება. ასეთ პი-
 რობებში სრულებით შეუძლებელია, რომ გა-
 მოსარყვევი საკითხები შესაფერისი საფუძელი-
 ანობით იყოს შესწავლილი. მე-ქი ანჭარებულა,
 ზერელე შემოაობა არ შემოძლიან და ამიტომ,
 რომ საქმე ცოტად მაინც პირნათლად გაკე-
 ლა, დღედაღამ მეშაობა მიხდება. ამიტომვე,
 ჩემდა საწუხაროდ, თქვენი დატვირთვა მა-
 ლება სხვადასხვა თხოვნა-დავლებით, ამ
 დღეებში წიგნებსაც ვაღმოგზავნილი და ფულ-
 საც გაახლებთ. კვლავ დიდ ბოდიშს ეიხდი და-
 უსრულებული შეწყუბებისათვის.

შარად თქვენი მოსიყვარულე და ბედნიერე-
 ბის მონატრული ივ. ჭავჭავიძელი

XIII ტფილის 1937. 4. I.
 ძვირფასო ბ-ნი ვარლამ!

შარად თქვენი მოსიყვარულე
 ივ. ჭავჭავიძელი

* ქ-ი-ქართული.

თქვენი გამოგზავნილი წიგნისათვის მით უფ-
 რო მხურვალე მადლობას მოგახსენებთ, რომ აქ
 სწორედ ის ცნობები ეიბოვე, რომელსაც ვერ

ძებდა. მე ძალიან დამინაშევე ვარ თქვენს წინა-
შე, რომ აქამდის გასაცემული წიგნები ვერ
გახებოდა. დღეიდან განაგრძებ, მაგრამ მათი
გამოგზავნისათვის ვერ მოვიცალა. ამ დღეებ-
ში მოგახსენებ, ვახოვან ნ. მარჩის **Избр. ра-
боты**-ს მე-111 და V წიგნები და ი. მემშინიო-
ვის **Халд. язык**² (ვგონებ ანუ ეწოდება) შეი-
ძინით ჩემთვის. ბნო ვარლამ, მანდ ყოფიან
დროს საზოგადოებრივ რომ ბროსისაგან და-
რჩენილ მასალებზე³ ვმუშაობდი, ხელთაწერი
კატალოგის მოხდევით ვიპოვე მცხეთის სვეტი-
ცხოველის ტაძრის ფერადებით გადმოღებული
ისტორიული პირების კედლის მხატვრობის გარ-
დმონახატები. თუ არ ვცდები, ბროსისეც დაეღუ-
ბათ პლატ. იოსელიანმა ერთ იტალიელ მხატ-
ვარს⁴ გადმოაღებინა ეს პირები. ამ გარდმონა-
ხატვა შორახ ზოგიერთი უკვე აღარ არსებობს.
მართალია, გადარჩენილია ამ იტალიელი მხატ-
ვის ნამუშევართან შედარებამ დამარწმუნა,
რომ მის სახეების ხატვა არ სცოდნია და მისი
გარდმონახატები დედანს არ მოგვავს, მაგრამ
ამ მხრივ რაღა ეშველება, მე ეს პირები ქარ-
თული ტანისამოსის, თავსაბურავისა და ფეხ-
საცმელის ისტორიისათვის მჭირდება. ამ მხრივ
ის სადღაა. ამ ემად მინტერესებს ერთი გარ-
დმონახატი, რომელზედაც მეფე გიორგი და მე
მისი ბავარტია კათალიკოზთან ერთად⁵ გამოუვა-
ნილი. ამ პირის ფოტოგრაფიული გარდმონა-
ღები ხელთა მატეს, მაგრამ ფერადები არც
ჩაწერილი მქონია და არც მავონდება (30 წლის
წინათ მატეს ნანახი). მიწაა შ. რუსთაველის
მუზეუმისათვის მაგისი პირი ფერადებითვე სან-
ო მხატვარს გადმოვადებინო. დიდ ბოდიშს
ვიხდ მუზეუმისათვის და ვთხოვე ეს სურათი
მონახოთ (ქვევით ქართ. წარწერაც აქვს და
ბროსისეც ხელით ფრანგულად იმავე შინაარ-
სისა). და მაყნობოთ, შექმნილასამებრ მალე, თუ
რა დაქდებოდა მისი გადმოხატვა, რომ უშალ
ფული გადმოვგზავნი. გამოფენისათვისაც მინდა
გამოვუყენო და აქ იმ ზომამდე გაავადიდებინებ,
რა ზომისაც დანარჩენი კედლის მხატვრობაა 10.
კვლავ ბოდიშს ვიხდ ამდენი დაუსრულებელი
მუშუბებისათვის. მარად თქვენი მოსალეაქრულე,

ივ. ჯავახიშვილი

1907. 8. 11

წიგნი დაეუბრუნო. ბედმა ბევრი უსამარგუნება
მარჯუნა მეტადრე უკანასკნელ ათეულში. და
ერთადერთი ნუგეში ჩემთვის, სამეცნიერო
კვლევა-ძიება იყო, ყოველთვის ასეთ შემთხვე-
ვებში თანდათანობით მულეჯარება მიმშედილდე-
ბოდა და მოყენებული უსამართლობის სიმწა-
რეს მაიწყებდა ზოლზე. ესლაც მეშობა არ
შემიწყებტა, იმისდა მიუხედავად, რომ ასე-
თვის საზოგადოებრივ შეურაცხყოფამ ჩემი მოღვაწე-
ობისათვის ჭერ არავის მოუყენებია. სწორედ
ესლა იმეძლება ჩემი „ჭი“ ერის ისტორიის შე-
სავალი“-ს მეორე წიგნი, რომელზედაც 12 წე-
ლიწაღზე მებრა რომ გამოქვეყნებაზე ვოცნე-
ბობდი. 6 თაბახი უკვე დაბეჭდილია და 14
თაბახი კიდევ იცვრება და ამ ორ დღეში მი-
ვადებ. კიდევ ათი თაბახია ასაწყობი. იქნე-
ბროგარამ ამ ორ თვეში, აბრისის განმავლობა-
ში მაინც დამთავრდეს მისი ბეჭედა, და მაშინ
გახებებ ამ ნაშრომს. ბევრი ძირითადი საყი-
თხია აქ განხილული და ქი ენისაცა და კავ-
[სისის] ენების თავდაპირველ აგებულების გა-
მარკვევის ცდაცაა. თუ ჩემი მოსაზრებანი და
დებულებები შეცნობებამ შეუძლებლარც სცნო,
მაშინ სრულებით უნდა შეიცვალოს შრავალი
დებულება და ჩვენი უძველესი კულტურის ის-
ტორიის გამოსარკვევადაც და აღსადგენად
მტყიეც და სახლო ნადაგი გავეჩინდება. აქ-
ურა ჩვენი ენათმეცნიერები ამ დებულებათა
სისწორეს იზიარებენ, ენახოთ, როგორი მსჯე-
რი დაედება ამ ჩემს შრავალწლოვეს ნადიქრ-
სა და ნაშრომს, რომელიც ყველა ჩემ გამოკ-
ლევათაგან ყველაზე უფრო მასუსხაგებად
მიმანია. თუ ჩემი იმედი გამართლდა, მაშინ
ამას მომყვება პირველი და მესამე წიგნი.⁶
პირველი საქართველოს, კავკასიისა და მხ-
ლობელა აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლო-
გიური პრობლემებია განხილული, მესამეში
უძველესი კულტურის აღდგენის ცდაა ლინ-
გვისტიკური და არქეოლოგიური ანალიზის
გზით. ასეთი რთული და მასუსხაგები ამოცა-
ნების გადაჭრისათვის დამშვიდებელი მეშობაა
საჭირო, მაგრამ მოსვენება არ მეღირსა! ბო-
დიშს ვიხდ ამ აშლილად ** დამწერილი წერი-
ლისათვის.

თქვენი მარად ივ. ჯავახიშვილი.

XIV ტფილისი. ძვირფასო ბ-ნი ვარლამ!

XV ტფილისი 1907. 7. 111.

უგულითადეს მადლობას მოგახსენებთ თქვე-
ნი წერილისა და იმ სამი წიგნისათვის, რომელ-
შიც ასეთი ძნელი სამოყვნელი ლატარების ნა-
წარმოები აღმოჩნდა. რაც ეს მომთხერხეთ,
ესლა უნივერსიტეტის წიგნსაცავს შემოდლიან ეს
ყველა ჩვენთაგანისათვის (მეტადრე ჩემთვის).
მთელ წიგნსაცავის დაკარგვის გამო) საჭირო

გამოგზავნისათვის წიგნები.
წერალები და ტელეგრაფები მივიღე და ყველა
* უქარაგმოდ: ქართული, ქართული.
** წერილის ბოლო გადატანილია კიდევზე.

ამისთვის გულითად მადლობას მოვახსენებთ. მეშინინოვანს Халдоведение-ს ნუ გამოვიგნებთ. დიდი ხანი მჭირდება მხოლოდ მისი უკანასკნელი დიდგვარიანი ნაშრომი, რომელშიც ფილიპისა და წერეთელს ეკამათებამ, მაგრამ მანც იძულებულია აღიაროს, რომ მათი გამოკვლევების შემდეგმ მათ თავისი წინანდელი დებულებების შეცვლა უნებარე. ეს წიგნი აქ ვერ ვიშოვ. — გენკოს წერალი? და ჩემს შესახებ ნახშირანი გამოართვა მები, მრისხანე შეფასებაც წაფიქობე. მას შემდეგმ, რაც * ჩემ მოღვაწეობაზე მოსმენილი თუ არა, ვალონლი და წაფიქობული მანც მაქვს იმ დაწესებულებაში მყოფ პირთაგან, რომელსაც მთელი ჩემი სუსტი ძალონე და ქანბრთვლობა შევადრე, რაღა უნდა გამოვიყრდეს იმ გადათიფილისაგან, რომელსაც ჩემისთანა ადამიანის სულისკვეთების გაგება-ც არ შეუძლიან, რომლისთვისაც, რუსელის გარდა, სხვა ერთგული კულტურისა და მეცნიერებისათვის ზრუნვა საძლეულია. იმას მაინც ვერაფერს დამწამებს და მისაყვედურებს, რომ მედიდრობის სენით შეზერობლი ვარ! მაგ ბრძენს ის მაინც ფიქვია, თუ რაში განსკერბია ივ. ჯავახიშვილის, „ქართული ისტორიკოსის“ წყაროთმყოფნობის საბანანი უცილობამ, რომ ამ საბრალის ელა მაინც ვსწავლა ასეთი მკოლნი და უმარავ ნაშრომებით დატვირთული მეცნიერისაგან, როგორც ვენკო ბრძანებულა. თუ მრისხანება იმით აიხსნება, რომ კრატქუსის მისი კაცისიმყოფნობის წარმომადგენელ აქადემიკოსად გაყვანა სურს¹⁰ და მას, თუ მათ, ივ. ჯავახიშვილის მეტოქეობა აფიქრებს, ორივენი სრულებით დამწეიდებულნი ბრძანებდნენ: აქადემიკოსობაზე მე არც მიფიქრია და არც მსურგებია: ჩემ საშრობლოთგან სხვაგან გადასახლება¹¹ ჩემი მოღვაწეობის არც გეხსა და არც გეგმას არ შეეფერება. არამეთუ აქადემიკოსობა, პროფესორობის მამიებელი-ც არ ეყოფილვარ არას დროს: ნ. მარჩა¹² რამდენჯერ უთქვამს ჩემთვის: გადმოთარგმნეთ ერთ-ერთი თქვენი ქართული გამოკვლევა და სადოქტორო დისერტაციად წარმოადგინეთ, რომ ეს ფორმლობა თავითგან მოიშორით. მაგრამ რაკი ეს ჩემთვის ზედმეტ დროს დაჯარგვას უღრიდა, სამაგისტრო დისერტაციის შემდგომ¹³ სადოქტორო დისერტაცია არ წარმიდგენია და არას დროს პირადად მე არამეთუ პროფესორის, არამედ პრივატ-დოცენტის წოდებულებითაც არ მისარგებლია: ჩემს ნაშრომებს არაერთი ნაკლი აქვს, ეს მე თითონ სხვებზე უკეთესად ვიცი. მაგრამ მე ისეუ პირობებში მარტუნა ბედმა მოღვაწეობის დაწევა, როდესაც საქ. ისტორიის არც ერთი სამეცნიერო დარგი არ არსებობდა, მ. ბროსეს, დ. შაქრასის, თ. ცორდა-

ნიას, ექ. თაყაიშვილისა და მ. ჯანაშვილის თითო-ორიოლი ნაშრომს გარდა, საქ. ისტორიაში თითქმის არაფერი იყო¹⁴, და ყველგნებურს უნდა ერბოს დაამიანს და შექლეტისამებრ მსულგ გაეკეთებინა. გზის გაყაფვა ადვილი საქმე არ არის და თვით გამოკვლევისათვის უმადურს სამუშაოს წარმოადგენს. ასეთ გარემოებაში, რაც არ უნდა გვიდლიყავ, ჩემი გაკეთებელი უნებლიეთ ჰახელად¹⁵ დაწერილის მსგავს უნდა გამოსულიყო, მაგრამ თუ ვისმე ჩემზე უკეთესად შეეძლო მთელი ეს სამუშაო აესრულებინა, რატომ არ გააკეთა, მე ხომ არავისთვის დამიშლია?! განა ჩემთვის-ც უკეთესი არ იყო, რომ მე დამწეიდებელი, აუჩქარებელი კვლევა-ძიების საშუალება მქონოდა. მაგრამ ჩემად საუბედუროდ შრომისა და მამიე ტვირთის გამწაწილებელი არავინ მყოლია და მოუცლელობის გამო ისეთ მდგომარეობაში ვიყავ ჩავარდნილი, რომ ერთხელ დაწერილის შემოწმებისათვის-ც დრო არ მქონდა, და ეხლაც მაინც არავინ მოსვენებას არ მძლეეს და ყველას მე უნდა დავუსხვილო წყაროებიც და ცნობებიც მზამზარებულად გადმოვულაგო.. წინა თქვეს წერილში ნათქვამი იყო, რომ გენკოს საბახუბო წერილი ძეგრებათ. მე ვთხოვთ ამის თავი დაანებოთ, თუ თქვენა სწერთ, და თუ სხვა ვინმე სწერთ ქართული, ჩემ მთავრ გადაეცით, რომ თავი დაანებოს. რაც არ უნდა დაიწეროს, მაინც იტყვიან: ქართული ქართველს გამოეკომავაო. თქვენც შესაძლებელია ამან საქმე გაიფუტოთ. იმაზე მეტი ეელარაფერი ვაღამედება, რაც მინახავ, და ოდესმე სიმართლე მაინც გამოაჩვენებს. ვენკოსთან კალმოსნის კლანქსაც ავიტან¹⁷. ამას რომ გწერთ გული მწუხარებით სამზე მაქვს პირადი უსი-მოვნების გამო კი არა, არამედ იმატომ, რომ ხელთგან ვეცლებო ისეთი პატრონანი მუშაო, როგორც მხილელ შევარდნაძე¹⁸. ტრამაიმ ფების თითვე მოსწევიტა, ამას სისხლის მოწამლვა მოჰყვა, ამ სამი დღის წინათ მუხლის ზევით მოსტრეს უკვე ფები, მაგრამ ვერც ამან, უშველა და უკოდერეს განსაცდელშია. — ვწუხვარ, რომ ამ წერილში ამდენი უსიამონო რამის მოწერა მომიხდა. ბრძანდებოდეთ ბედნიერად და ქანბრთვლად. მარად თქვენი მოსიყვარულე ივ. ჯავახიშვილი.

ტფილის

XVI

1907. 27. III.

ძვირფასო გენო მარჩა!

ამ წერილს ვატან ჩემს დისწულს ზურთთმოდვარს ლეო რჩეულიშვილს!, გ. ჩემინაშვილს მასტენტს „მეტეხის“ მუზეუმის ზურთთმოდვრების განყოფილებაში. მანდ ამ დარგის სპეციალისტებისათვის ობთვანი კურსები ყოფი-

* რაც-რა სიტყვებიც (შეფასებები).

ლა, და ამ მიზნით იგზავნება აქეთგან. თქვენა დაეაღიბით გამომხატულს ველი მოუთმუნლადნ. რაკი ორბელმამ გირჩით, კარგი იქნება, ის მაყარი მსაყულა. უკვე აბრილი დგება და ჭერ ბეერი რამე მიქვს დასამზადებელი გამოფენისათვის, 7 მაგრამ არაერთი საინტერესო ექსპონატი მაინც უკვე დამზადებულა. აუარებელი საქმე და სამუშაო დამაწევა და უკიდურესად დაქანცული ვარ, მაგრამ შერამ უფრო მეტა კამაწყვეტა მოგვიხდება და არ ვიცი, როგორ ავიტან ასეთ ტვირთს. უკანასკნელმა თქვენმა წერილმა გენყოს გამოლაშქრების გულისხმადებს მიამხედრა. ორბელის განზრახვის შესახებ ეილილის მოწერილის ცნობით, უტრმოკრული ამბავის მსგავსად მოაღწია ჩემამდე, მაგრამ დანამდვილებით არაფერი ვიცი. სწორე მოახსენიოდა. კანდელაკის დროს, 10 შემომთავაქეს წარგადგენთო, მაგრამ მისგან მოგზავნილის პირით მადლობა შევეთვალე, მაგრამ წამართლობის გამოცა და სხვა მოსაზრებითაც თავიოფან ავირადე. მის შემდგომ მომდევნო წლებში 11 ჩემდამი დამოკიდებულება ისე შეიცვალა, რომ შით უმეტეს ასეთა შესაძლებლობა ჩემთვის წარმოუდგენელი უნდა ყოფილიყო. მართალია, ამ უკანასკნელ წლებში 12 ჩემდამი დამოკიდებულება საგრძობლად გაუმჯობესდა, მაგრამ ორავველილის საქციელში მაინც დამახასიათებელია: მტრულად განწყობილი მაინც არ გამოლეულან, გენყოს საქციელიცა 14 და მის მფარველია განზრახვაც მადიქრების, რომ მანდაც ზოგიერთ ავადმყოფოსთა მზრავვე ჩემდამი მაინცდამაინც კეთილმოსურნელობით გამსქველული დამოკიდებულება არ უნდა იყოს. ასეთ პირობებში კანდიდატურის წამოყენება სახიფათო იყო და ადვილად შესაძლებელია მარცხთაც დამთარდეს, რაც ორავველილის მავაგვად განწყობილი პირობისათვის ფრიად სასიამოვნო იქნებოდა შით უმეტეს, რომ კურაიის დააჭერებთ, რომ ავადმყოფოსობის პრეტენზიები არ გქონია და წარდგენას შესახვად არა გყოღნია რა. — მაგრამ ამაზე საუბრით აღარ შეგაწუხებთ. — ჩემი წიგნისსა აწყობა წინ არ წაწეულა. მე-18 თაბახს არ ვაძლებია. მე-7 თაბახი დაიბეჭდა ამ დღეებში ისე, რომ მაისის დამლევისათვის თუ გამოვიდა, კარგი იქნება. აუარებელი სამუშაო მიქვს: და უფორსად დაქანცული ვარ. ესლავი შეწყვეტის დროცა არის, ველი სურათს.

მარად თქვენი მოსიყვარულე
 ივ. ჯაპახიშვილი.

ტელიხის
 XVII 1987. 26. IV.

ძვირფასო ბონო მადლამ:

უკიდურესი მოუცლელობის გამო წერილი შემომიგვინდა, რასაც ამდგია მბატები. დაღ

მადლობას მოგახსენებთ როგორც წიგნისა და ისევე სვეტიცხოვლის ეკლესიის მხატვრობის პირის გადმოღებინებაზე! მზრუნველობისათვის მისი ღირებულების ფული ვახსენებთ ტელეგრაფით და გთხოვთ მხატვარს შ. რუსთაველის მუზეუმის სახელობაზე შედგენილი ანგარიში გამოათვათ და გადმოგიგზავნოთ კონტროლში წამალდგენად. როდესაც ამ პირს მივიღებ ნამუშევარს ვნახამ, კიდევ სხვა პირების შეკვეთა მიქვს განზრახული და მაშინ ისევე თქვენი შეწყუება მოგვიხდება. დიდძალი საქრათო სამუშაო გვაქვს. მართალია, დღესასწაულებში დეკემბრისათვის არის გადადებული, მაგრამ მზადება 11/2 წ. მოგვიანებით დაიწყებს და მრავალგვარი დაბრკოლების გამოც ჭერ კიდევ ბევრი გვაქვს გასაკეთებელი, რომ ოდნავად მაინც საუარადღებო გამოფენის მოწყობა მოხერხდეს. ხელოვნების დარგში და ნივთიერი კულტურის ისტორიაში მომზადებული და ფართოდ განაოლებული მუშაუების ჩვენში მტრისმეტი სიმცაოე ძალიან მიძნელებს საქმეს და ამიტომაც შთელი მუშაობის ხელშეწყობა და ყოველ თანამშრომელთან საუბარი, თვალყურის დევნება და შემოწმება საშინელ ტვირთად მიქვს. სამინდოდ ვარ დადილი და არ ვიცი, როგორ ავიტან ჩემ სხეულს ასეთ დამბულს მუშაობას. ამავე დროს ჩემი ნაშრომი იბეჭდება „ქართული და კავ. ენებათავადამიწველი ბუნებისა და ნათესაობის“ შესახებ. ესეც საგმარისია აღამაინის მოსაქენაცავად, და კიდევ ასეთი პასუხაგები გამოფენის მოწყობა 18 თაბახი უკვე მილიანად აწყობილია, 7 თაბახი აქეთგან უკვე დაიბეჭდა, და შინდა მაისის დამლევისათვის როგორმე ამ წიგნის აწყობა დავამთავრებთო. არ ვიცი, მზრახებება, თუ არა, ამ სამუშაოთგან, რომ განთავისუფლები, მაშინ კტა მაინც შემისუბნებება საქმე და თამარის ისტორიკოსის ბეჭდვას შევედგებო და კორექტურულ ფურცლებსევე გამოგიგზავნით ხოლმე. მარად თქვენი მოსიყვარულე ივ. ჯაპახიშვილი.

ტელიხის
 XVIII 1987. 8. V.
 ძვირფასო ბონო მადლამ!

სვეტიცხოვლის ეკლესიის მხატვრობის პირი თქვენი ნაშრომითრთ მივიღე. ორავველილის გულითად მადლობას მოგახსენებთ. ამ პირის ფოტოგრაფიული სურათიც მიქვს და მანდ დაცული დედანიც კარვად მასსთავს: ნამუშევრით კვაყოფილი ვარ და ამ დღეებში კიდევ მომზადდება თქვენი შეწყუება: შინდა ერთი პირი საჯარო წიგნსაცავში დაცული ე. წ. ბერძნულ ქართული მინიატურისა ხელთნაწერითგან წანარის ვადატაილია პიხანტ. ვანყოფი) ვადმოვადებინო, დანარჩენი ისევე ბრძოსტეს ქალღებში 14 დაცულითგან. მხოლოდ გთხოვთ,

მაგ მხატვარ ქალს რუსთაველის მუხეუმის სახელობაზე დაწერილი ანგარიში გამოართვიო და გამოფიქვანავენო კანტროლში წარსადგენად. მეცნ. აკადემიის კანფერის წიგნების სისათვის დიდად გამადლობთ, მხოლოდ არ ვიცი, რაგორ მოეჩქე, აქაური ფილიალის კომისიონერი ვიდაც სულივეი მოვიდა და მაგისთანა და სხვა ნაბეჭდი კატალოგები მომიტანა და ჩემთვის საჭირო წიგნების სია შემადგინა ფასადლებით გადმოსაგზავნად. მას შემდგომ ის აღარ მინახა, აკადემიის გამომცემლობითგან კი არა წიგნი მომივიდა, რომელთაგან ერთი ჩემთვის სრულბით გამოუდგებარა, რაც გამოიწერეთ-კი, ის არ მომსვლია. არ ვიცი ეხლა, მომივა კიდევ ის წიგნები და ვუცადო, თუ ასე არეულია საქმე: ვითუ თორორი ცალი მომივადეს! თქვენ შერთ, რომ კონდაკოვისა და ტოლსტოის Рус. др.⁷ ეველა წიგნებს შოულობთ, მაგას არა ემკობინება რა, ბერძნული დაბადებულს ევლარაფერი ხერხები? ჩემს წიგნს ბეჭდვას ვგონებ ეხლა-კი უნდა ეშველოს რამე და ეგების ამ სექსტრის დამლევისათვის მაინც მის დამთავრებას ველირსო. ეხლა კი უნდა გულითიდი სალაბი მოვიძიუნათ მარად თქვენმა მოსიყარულემ

ივ. ჯავახიშვილია.

ტფილისს

XIX

1887. 2. VI.

ძვირფასო ბნო მარლა!

მოუცულობამ ისე გამიჭირა საქმე, რომ აღარ ვიცი [რა] ეველო აქაც ხომ ათარებელი საფშაოა, მოსკოთიდან, ხარკოთიდან, ერევნიოთან, ბაქოთან, ვისა-კი შოთის დღესასწაულებთან ან რამე კავშირი აქვთ, ან რამე მოუვით ფიქრათ, ჩემთან მოდიან და წერილობით მეკითხებიან. წერილების საგაზუთოდ და სპასუხობდ წერა, საუბარი და მსჯელობა საშუალებას აღარ მძალეეს პირად ჩემს საქმეებზე ვიზრუნო. გუშინწინ მოვიხადე ილ. ჭავჭავაძის ხსოვნის წინამე ვალი და აქაური ფილალის სხდომაზე! წავიკითხე მოხსენება „ილ. ჭავჭავაძე და საქართველოს ისტორია“, რომელზედაც ამ უკანასკნელ დროს ვწუშობდი, რომელში აღმწიწული მაქვს ის დიდი დეაწლი, მას რომ ამ დარგში მიღმდის. ეს მოხსენება მელე დაბეჭდება.² — ბნო ვარლა! გულითად მადლობას მოგასენებთ წიგნების გადმოგზავნისათვის, ამათგან მხოლოდ იურისა და კარბუხის ნაშრომის მქონდა უკვე. X. Вост.⁴ და Я. и М.⁵, ისევე როგორც ან. შირაკელის მიღება ძალიან გამბარა. — ეხლა კიდევ უნდა შეგაწუხობთ თბონით: 1. ვთხოვთ მეცნ. აკადემიამ დაუტული პორფირი უსპენსკის ქალაღებში альбом XXIV, л. 4, 5 მოიბოგოთ და იქითგან ფოტოგრაფიულად გადმოაღებინოთ დავით აღმაშენებ-

ლის სურათის კალთი გაკეთებელი პირი (იხ. ამაზე ბენშევიჩის წერილი X. В., I, 1 ნაწი. გვ. 629). 2. საჭირო სამკოთხელოში წელწაწა განყოფილებაში, ბიზანტ. სტილში დაწინააღმდეგებელია „ბიზანტ. — ქართულ“ ხელნ. [აწერად] წოდებელი ნასურათები მინიატურებით საესე კრებულში¹⁰, რომელშიც სხვათა შორის მოიპოვება მხეწვის სურათი¹¹ და ვგონებ ეუთუმისი და გო შაჟამიძელების სურათები¹². აქამად ამ მხეწელსა და სახეწელის მინიატურის ფერადი პირი შეირადება. ვთხოვთ გამოაკვიოთ, რა დაედება ორივე, და მეცნობოთ, რომ ფული ტელეგრაფით გადმოგზავნათო. ჩვენი მუხეუმისათვის ბუერის სამუშაო დაგაწვით თვის და დროსავე გაეარგვინებთ, მაგამა აქ რომ სამობრძანდებით, აეცილებელი ფორმალური მხარის მოგვარებასთანავე. ამისთვის კუთვნილს ვასამჩყელოს გადაიხდის მუხეუმში. — ეხლა პირადად ჩემთვის შესაძენ წიგნებისათვის ტელეგრაფით 200 მან. ვაახლებთ და ვთხოვთ, თუ ეს საემარისი არ იქნება, მეცნობოთ, და დავუყოვნებოვ, რამდენიც საჭირო იქნება, გადმოგვგზავნით, თქვენ კონდაკოვისა და ტოლსტოის წიგნებზე¹³ და ბერძ. დაბადებულ მწერლოთ, კარგი იქმნებოდა, თუ ეს მოგზარბდებოდა. კიდევ მინდა ყუბა-ს История фаянса и История фарфора-я¹⁴ მქონოდა. ორბელისა და ტრევერის Сас. Металл¹⁵ აქ ვიშოვნე და შევიძინე. სობოლევის История украш. тканей¹⁶ აგრეთვე შეძენილი მაქვს. თუ ლენციის Вост. оружие¹⁷ და ტანისამოსის ისტორიაზე რამე არის გამოსული ამ კარგი ძველი, წინანდელი გამოკლევა იშოვება მანდ გერმანულად ან ფრანგულად, ისიც ურიგო არ იქმნებოდა ჩემთვის, რათგან აქ ამ დარგის მწერლობა თითქმის არა გვაქვს. ამა ამაზე მეტად აღარ შეგაწუხებთ, ისედაც მოჭარბებულია, რისთვის ძალიან ვუწუხარ და ბოღისმ ვიხლო, მარად თქვენი ივ. ჯავახიშვილი.

ტფილისს

1887. 22. VI.

XI

ძვირფასო ბნო მარლა!

კუბე წიგნისი გადმოგზავნისათვის გულითადს მადლობას მოგასენებთ. თუ მას ივე ნაშრომში ფაიფურის შესახებ იშოვება, იქნება შემაქენით. ძალიან მაწუხებს, რომ ამდენი წვალება ვიხდებით ჩემთვის, ამიტომ სჯობია გადმოგზავნის უსიამოვნო მუშაობა და ტერიით თვით დაწესებულებას დაეკისროს. ეგ არის მხოლოდ, რომ აკადემიის ექსპედიცია ხერიანად მოწყობილი არ ყოფილა. გზავნის ორ-ორ ცალს, გამოსაგზავნი-კი არც მიღის და არც ანგარიში ჩანს. მაინც რომ არ შესრულებდით, ამასთანავე ვაახლებთ მატერ. კულტურის აკადემიის გამოცემების

10. „მნათობი“, № 9.

იმ წიგნების სიას, რომელთა შექმნა მინდა. ჩემი გადმოგზავნილი ფული წინანდელსა და ამ ესლანდელ შესაქმნისა, რა თქმა უნდა, არ ეყოფა და, რათგან თქვენ აღზოთ მალე გამოემგზავრებთ, და შეშინან ფულის საქმე არ აიბოთს, ამიტომ რაც დააკლდება, ფასს აღებოთ ვერ გავიგებ. დიდ ბოდიშს ვიხიდი შეწუგებისათვის. იმედია უკვე მალე განახლოვდება თქვენი ფე. ჯავახიშვილი

ტფილისს

XXI

1887. 28. VI.

ძმირფასო ბრეშ მარლამი

ძალიან სამწუხაროა, თუ უსვენსკის გადმოხახახა! დიკარგა, მაგრამ იმედია, პროფ. ე. ბენეშევიჩსმ უსლომბა სად უნდა იყოს ეს აღბოში დაეკლო. გაგარინის წიგნისმ მუხუტმისათვის შექმნისათვის დიდ მადლობას მოგახსენებთ. ამის წინათ ჩემთვის შესაძენი წიგნების სია გაახელოთ. ამ თქვენს წერილში დართული კაქეთ შესაქენი წიგნების სია. ამათგან ვთხოვთ უპირველესად 1. П. К. Степанов-ის **История рус. одежды** (40 მ.) შეიძინოთ. შემდეგ 2. **Galerie des peintres célèbres** № 1-11, რომელსაც უფრო ბიბლიოგრაფი. მნიშვნელობა აქვს (ფასი 10 მ.). 3. **Рус. худож. фарфор** (15 მ.) და 4. **Тройничий, Английское сербро** (1. მ. 50 კ.), ფაფასი და ფაფურაბი უკვე მივიღე და დიდ მადლობას მოგახსენებთ. ბუკინისტებთან ხომ იარაღის, ავეჯის, ქურტლის, აომოს-დასაეღური ტანისამოსის შესახებ ვერმან. ან ფრანგული მონოგრაფიები, ან სახელმძღვანელოები არ იშოვება? ვთხოვთ მაცნობოთ, როდემდის აპირებთ მინდ დაჩაწენისა და რამდენი ფული გადმოგვიგზავნით. აუარებელი სამუშაოა და, წიგნებს რომ ველოდი სამხლვარ-გარეთიდან, ვკონებ ჯერ ვერაფერი ხერხდება და ამის გამო საგამოფენო მუშაობის დამთავრების დროს ძალიან გაგვიტორღება. მაგრამ ჯერ კიდევ იმედი მაქვს, რომ გამოიწერუნ. აქ ავღრინობაა და ეს გარემოება არქ. ვახტანგის განახლებას გეფერებებს. ეს ორი თვეა ასეთი დარია და გამოდარება არ ეტყობა.

მარად თქვენი მესიყვარულე ფე. ჯავახიშვილი

ტფილისს

XXII

1887. 25. VIII.

ძმირფასო ბრეშ მარლამი

თქვენი გამოგზავნილი წიგნებოცა და მატაკულა* აქედემის გამოცემათა იმანათიუ მივი-

* მატერიული.
** კულტურის.

ღე და ველითად მადლობას მოგახსენებთ. მეგონა, რომ დიდი ხანია ტფილისში ექმნებოდა დიდი, და ამიტომ წერილი აღარ გამოიწერებოდა ერთმა მანდეთგან ჩამოსულმა მიიხრა, რომ თქვენ იმაზე უფრო აღრე უნდა წამოსულიყავით კიდევაც. აქაური ამბები გეკოლდინებათ. გამოფენისათვის აუარებელი საფუშაო გვაქვს, დრო-კი ცტატადა დარჩა. ჯერ ორი თვის განმავლობაში ვანუწყავებულმა ავღრინობამ, მერმე მოულოდნელმა დაბრკოლებამ დმანისის არქ. ვახტანგის გაგზავლება დღევანდელდის შეგვიფერება. სხალტა-შიომღვიმის 1202 წ. წყალსაღენის გათხრამ 2-ე ძალიან საინტერესო შედეგი მოგვცა იმდროინდელი ქუქანკობისა და წყლის მკაშმელობის ხელობის გასათვალისწინებლად. ხვალ დმანისში გაემგზავრება ექსპედიცია და ვნახოთ, ის რაღას შეგვტანს. ძალიან სამწუხაროა, რომ დღევთ აღმამუგბლის სურათის პირი მინდ არა ჩანს. მხენელისა და დანარჩენი მინატურების პირს ველი მოუთმენლად. მაკონებთ, სულ რამდენი პირი ექმნება და რამდენი ფული გადმოგვიგზავნოთ? სანიშნულად გამოგზავნილი პირტაქები მართლაც მდარე ღირსებისაა, მაგრამ არც აქ და არც მოსკოვში არ იშოვება, და ვკონებ ბოლოსდაბოლოს მაგისთანით დამკაყოფილება მოგვიზდება. ამ დღებში კიდევ მოვაკითხინებ აქ და შემდეგ საბოლოოდ ვაღაწევებთ.—თმარის მეორე ისტორიკოსის აწყობა ჯერ არ დაწყებულა, რათგან ჩემი დიდი ნაშრომის „ქართულისა და კავკ. ენების თავდაბირველი ბუნება და ნათესაობა“ ზ ჯერ დამთავრებული არ არის. 18 თამახია დაბეჭდილი და 22 თამახია უკვე აწყობილია, მაგრამ ჯერ დასაბეჭდია. აწყობა მიიწე დამთავრდა და ეს მამივე ტვირთი მოვალე. ეგების ენანისოვეში გამოვიდეს. მაშინვე მასილ ეხოსმოქლვარსმ შევეუდგები. თუ ჩამოსვლას მოახერხებთ, კარგი ექმნება. მამ ნახვამდის. მარად თქვენი მოსიყვარულე ფე. ჯავახიშვილი.

ტფილისს.

XXIII

1887. 24. XI.

ძმირფასო ბრეშ მარლამი

ბოდიშს ვიხიდი წერილის უკიდურეს დაგვიანებისათვის: მიმედ ვიყავი ავად და მხოლოდ ესლა წამოფევეცი. სხვილი ნაწლავის წყლულა გამეხსნა ორჯერ ზედხედ და სახსლის დენა მქონდა. უკვე იმან ძალზე დამასუსტა ზედ ვრიობულა ბრახხომანეგმონია დერითო და ორჯე ფილტვში ანთების პროცესი მთლად მოდებულა მქონდა. არ შეგონა, რომ ჩემი ხნის კაცისათვის! ამ საშინელს ავადმყოფობას გადაეურჩებოდი, მაგრამ საცდელს გადაუტრია, არა მგონია-კი, რომ დიდი ხნით, ძალზე გამხდარი

და დასუსტებული ვარ. წყლისაგან სიცოცხლე შექვს გამწარებული. — ახლა თქვენგან გამოგზავნილი წიგნები მომივიდა და გულთაღმ მადლობას მოგახსენებთ, **Соболев-ის «Очерки по истории украшений тканей»²** და **«Агрикультура в памятниках запад. (ного) средневековья»¹** წიგნებზე, უკვე შეძენილი მიქვს და ნულა შეიძენთ. კონდაკოვის **Арх. пут. в Македонии** და **«Сириус»** სიამოვნებით შევიძენდი, მე-V არქ. ყრალობის „სრომები“³ უსურათებოდ არ ვარგა, რათვან ყველაზე ძვირფასი იქ სიველების ფაქსიმილები და სურათებიან. რაკი სიკვდილს გადავეურჩი და მუშაობა შემძებნება, კიდევ ერთი თხოვნითაა **«უნდა»** შეგაწუხით. მინდ ავუთებენ „ოქროს კალმებს“, რომელსაც „Prometheus“-ი აწერია. ერთ დროს აქაც მოქმედობდა, მაგრამ ეჭლა გეგრა. თუ შეიძლება გამოვეთ, რა ღირს: მინდა შევიძინო, ფულს გაახლებთ. წვეტოანი, მაგარი ოქროს კალამი უნდა იყოს და რუბინდოუმის თავი უნდა ჰქონდეს წაბრება. — ავადმყოფობამ დამღუპა. გამოდენა 18 დეკემბერს უნდა გაიხსნას და გამოფენისათვის მეტად ცოტა დრო დავტრია. წიგნების ბეჭდვაც შემიუფრება. ეჭლა-კი უნდა გვათავო. მარად თქვენი მოსიყვარულე ივ. ჯავახიშვილი.

X XIV

ტფილისიდან,
1908. ა. I. III.

ძმირაშასო ბენი მარლამ!

მრტყვენთან, რომ ისე მომიავიანდა წერილი, მაგრამ მაინც იმედი მიქვს, რომ მომიტყვენთ ამ ჩემ დანაშაულს. შ. რუსთაველის გამოფენის შემდეგ, მაშინვე იახლის ისტორიას გამოფენის სასწრაფოდ მოწყობა უნდა დაგვეწყობ სათანადო დავალების გამო. ამავე დროს ჩემ სიმუშაო ოთახში, ჩემ ბინაში, სწორედ ჩემი შვილის ასწრებუ კერი ჩამოინგრა საბინაო აშხანაობის პასუხისმგებლობის სრული შევტყებლობის წყალობით. სამი წელიწადია, რაკ ვაფრთხილებდი: სახურავი შესაკეთებელია, სწევთავს და, თუ ეხლავე არ შეიკეთებ, პერი უეჭველდ ჩამოინგრევა-მეტეი. ყოველწლივ მზირდებოდნენ, მაგრამ არაფერი გაუეთებიათ, და ჩემი სიტყვა გამართლდა. სრულებით შემთხვევით გადავეჩინე სიკვდილს: საქ. მუზეუმში ვიყავი იმ დროს და ამიტომ არ ვმუშაობდი, თორემ თავზე დამეცივოდა კერის მოლესილობის ფხარამაზარი ჩამოვარდნილი ნაწილი და ბეჭვე გამოქმასალა მებღა და წუთისათვის დამიხრდა ამ ოთახითვან ყველაფრის გამოტანა საწოლ ოთახში, მთელი წიგნსაყვი, მაგიდა და სხ. აქ მიქვს და ვიწყებლები მას შემდეგ, რათვან „კაბიტაღური რემონტი“ უკს ნაბიჯით მიმდინარეობს. სუყველაფერი ოზრდება და საბინაო აშხანაობის უთავ-

ბოლო და უკეთ „საქმიანობას“ დამასრული არ უჩანს. წარმოუდგენელია ის სიშინელ-მდგომარეობა, რომელიც ამის გამო ვიმყოფები. წიგნებისა და ჩემი ნაწერების პრეტენზიენდება, ისე მიყრია ერთმანეთზე ყველაფერი ამავე დროს აუარებული სასწრაფო სამუშაო. მივიღე თქვენი კრებულა დიდი მადლობითა და სიხარულით. თქვენი თარგმანი ძალიან მომეწონა: ძველის სტრუქტურების თავისებურება აარგად არის დაცული ჩვენი კრებულაც დაიბეჭდა და მალე გამოვა. მაშინვე გამოგვიგზავნით თქვენცა და ბ-ნ კარპუსაც. ჩვენი კრებული დიდი გამოვიდა. აქ აყალ. [შეიძინა] და ერთბაშად ამავე მოგვივიდა. „პრადეა“-ში მათავსებული წერილი წაიკითხე. დასავალის მომასწავებელია მის დირექტორისათვის. თუ ეს იერში მოიგერიან? — ჩემი გამოკვლევის („ქართული და კავკ. ენების თვდაპ. ზუნება და ნათესაობა“) [შეკვლევა] დიდი ხანია დამთავრდა, მაგრამ ზოგიერთი გვერდების გადაბეჭვა ხდება აუცილებელი ზოგი იქ მოხსენებული ავტორების ამოსამულად და ეს აფერხებს ამ წიგნის გამოსვლას. — თუმცა ძალიან ცუდად ვგრძნობ [თავს] ფიზიკურად, მაგრამ მაინც მინდობა, როგორმე ბეჭდნ დაბეჭდვის მინდ შეძენა. ეგების გამოვით რას მთხოვდნენ სამაგიეროდ. ბოდიშს ვიხდი შეწუხებისათვის.

X XV

ტფილისს
1908. ა. V.

მარად თქვენი მოსიყვარულე ივ. ჯავახიშვილი.

ძმირაშასო ბენი მარლამ!

მაგებობსესისა და გრეკოვის წიგნისათვის **«Золотая Орда»** დიდ მადლობას მოგახსენებთ. საყურადღებო ნაშრომია, ვინაა და ყოჩაყებზე ცოტაა² აქ საქ. ფილოსოფის ენასა და ისტორიის ინსტ. მოამბეში იასე ცინცაძის ერთი პატარა, მაგრამ ფრად საფულისხმი გამოკვლევა იბეჭდება³ რუსეთ-ვიზანეთ-საქართველოს ურთიერთობის გასაშუქებლად. ამ მამართლებით უეჭვანა ძალიან სასურველია, და დაწმუნებული ვარ, არაერთი კულტურული ამოცანის გამორკვევა შეიძლება. ბასილი ევოს-მომღვრ-ს თხულებს⁴ გამოცემის გადადება მიხარება სამწრაფოდ შემოდგომისათვის: აუარებელი სასწრაფოდ სამუშაო მომეჩქიათ თავდა ველარ ვერევი. „შეჯავა“-ს მე-11 წიგნის 4 თაბახის გადაბეჭდვამ და „ქართ. მუსიკის ისტ. ძირითადი საკითხები“-ს ბეჭდვის ვაპირებრებამაც გამართულია საქმე. ამ თვეში გვინებ ორჯე უნდა გამოვიდეს. ჩემი ბინის შეფეთების გამო წიგნების არეულობის მხრებით აქამდის ვერ შეიძენი „ილ. კავკაზის და საქ. ისტორია“-ს⁵ და კრებულას „შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა“-ს⁶ გა-

მოგზავნა. ამ წერილთან ერთად ორივეს გიგზავნი თქვენცა და ბ-ნ კარპეზსაც. იოს. ორბელიანსაც თქვენი კრებულები მომივიდა და მეც ჩვენსა ეუგზავნი სამაგიეროდ. ЗВО-ს XX და XXX ტომები¹⁰ არა მაქვს და სამაგიეროდ შევიძენდი. არც მარჩის Сб. притч. Вардана¹¹ შემჩნა. ტექსტიკი კარგია, მაგრამ გამოკლევაც რომ იყოს, ემგობინებოდა. იოსებ ფლაიოსის „Sämtliche werke“-ს¹² ფილიალის წიგნსაცავი თუ შევიძენს. შევეცდები და გაცნობებთ.

მარად თქვენი მოსიყვარულე ივ. ჯავახიშვილი.

ტფილისს

1928. 18. VII.

XXVI

ჰვირფასო ბ-ნო მარლამ!

უსპენსკის ობიექტ წიგნი¹ მივიღე, რისთვისაც გულითად მადლობას მოგახსენებთ, მაგრამ წერილი თქვენი ჭკრაც არ მომსვლია, და არ ვიცი, როგორ მოვიქცე: რამდენი მაქვს ვადასახდელო და ეს და სად გადაეუგზავნო ამ წიგნების საფასური? ამანახე ეწერა, რომ მთავი გადმოგზავნი ჩრდილოეთის ხევის გზაზე, და ვერ გამოვი, რატომ. ალბათ ამ წიგნების პატრონის მისამართი იქნება, მაგრამ ვინაობა რომ არ ვიცი, ეს გაეუგზავნო. თანაც ვფიქრობ, რომ ეგების ამ წიგნების ღირებულება თქვენ გადაიხადეთ და მაშასადამე თქვენი მოვალე უნდა ვიყო და არა წიგნების პატრონის. არ მესმის, წერილები იყარებენ? მთლიან, თუ არა ჩემგან გამოგზავნილი წიგნები და წერილი? 20-ს ამ თვეს ლენინგრადში მიემგზავნებდა ჩემი შვილი ლალი სამხატვრო აკადემიაში შესასვლელად, და იმას ვატან თქვენთან წერილს² ერთი მომავალა კოლექტიური სამუშაო გეგმის შესახებ, რომელშიც სასურველია თქვენი მონაწილეობაც, და გთხოვთ თქვენი პასუხი მაიცნობოთ. ჩემი შვილი პირველად მოდის მანდით და გთხოვთ, როგორც ვერ გამოუტყდელს თქვენი რჩევა-დარიცხვა არ მოაკლოთ. წარუღს ამ ჩემოსვლას არ აბირებთ? მოკითხვა ბ-ნ კარპეზს. მარად თქვენი პატრონისმცემელი ივ. ჯავახიშვილი.

P. S. თქვენი პასუხის მიღებისთანავე ფულს დაუყოვნებლივ გაახლებთ. ივ. ჯ.

ტფილისს

1928. 2. VIII.

XXVII

ჰვირფასო ბ-ნო მარლამ!

იმის მეორე დღესაც, თქვენ რომ წერილი გამოგზავნეთ¹, მინიმე ავადმყოფა შევიქმენი, დამეწყო ქრონიკული ჩემი დაავადების წყლულიანი კოლტის. მამფრა შემოტევა: წყლული

გამეხსნა და ასისლის დენა განახლდა. სიყვნი დიდი, გულს არ აბრტული მუშაობა და სანაწიკლი სისუსტე მქონდა. ამას ზედ ვრთხივდა მამაშვილი. კიდევ კარგი, რომ სისხლის ტენია შეჩერდა, თორემ ჩემი საქმე ისე იყო, არ ვიცი. დი გადადურჩებოდი, თუ არა. ამ შემოტევაში სამხალად დამასუსტა და ჭკრაც ვერ გამოვეტებულვარ. ამიტომ ვეღარ შევეძელი ამ წერალის დაწერა. უსპენსკის „ბიზანტ. ისტორია“² მივიღე, 1 წიგნი მქონდა, მაგრამ წიგნსაცავთან ერთად დამეკარგა და ძალიან მოხარული ვარ და დიდ მადლობას მოგახსენებთ ამ ნაშრომის შექმნასათვის. თუ ბარტპოლის ნაშრომში **Удубек и его время** ა და ლენ-პულის **Мус. дин**³ მეორე გამოცემა (თუ გამოვიდა, აბირებდა-კი გამოცემას) იშოვება, გთხოვთ ჩემთვის შეიძინოთ. — ესლა მთავარ საქმეს შევედგეთ.

საქ. ცენტრ. კომიტეტმა ვინიზრახა, რომ საქართველოს ისტორიისათვის მიძღვნილი მონოგრაფიები დაიწეროს იმ მიზნით, რომ შემდეგ ამ კრებულისდა მიხედვით ზოგადი სახელმძღვანელოს შედგენა უმაღლესი და საშუალო სკოლებისათვის შესაძლებელი გამხდარიყოს გეგმის შედგენა დამავალა. ერთი წლის ვეღა ნაინგარაშევი. ასე სწრაფად და ესოდენ შეუსწავლელ ასპირანტზე ასეთი პასუხსაგები დავალების ასრულება, რასაკვარელია, მხოლოდ შრომის ტვირთის განაწილებით შეიძლება. ამიტომ ჩემს გეგმაში, რომელიც წარუდგინებ, სხვადასხვა სახეობის მიღვევართა მონაწილეობაა ნაგარაუდვე: არქეოლოგისები, ენათმეცნიერნი, ისტორიკოსები, ხელოვნების სხვადასხვა დარგის წარმომადგენელნიც უნდა იყვნენ ამ საქმეში ჩაბმულნი. საბოლოოდ საკითხი გადაწყდება გენ. მიღვანთან თათბირის შემდეგ, რომლის დრო ვერ გამოკითხულა. არ არის. ისტორიკოსთა შორის თქვენც ხართ თანამშრომელთა სააში შეტანილი, საქირთა მხოლოდ იმ ხანის განსახდერა, რომელსაც თქვენთვის არჩევას უფრო მიზანშეწონილად მიჩნევიდით. კარგად მოგესხენებოთ, საქართველოს ისტორია მე-XIII ს. შემდეგ სრულებით შესწავილი არ არის და მთავარი საძიებლის დამლევა დამაწიისი ხანისა და ამ დროითგან⁴ მოყოლებული მოგვიხდება. მე-XII-XV ს. ისტორიის დაძლევის ცდა მე მიხდება, რათგან ამაზე ბევრი მაქვს გამოქვეყნებული, თემცა ეს ხანი მეტად ძველი აღსადგენია. ესლა მე-XVI-XVIII სს. ისტორიის განაწილების საკითხი: თქვენ და ნ. ბერძენიშვილმა⁵ უნდა იყისროთ ამ ხანის ისტორიის დაწერა. თქვენ რომელ საუკუნეებზე უფრო მუშაობთ სპეციალურად და რომელი ხანა ვერჩინათ. დანარჩენს ნ. ბერძენიშვილს დაუკისრებდით. მონოგრაფიები ფართო განათლებულ მკითხველისათვის უნდა იყოს ვანკუთვნილი და მეცნიერულად დაწერა-

* ივლისსმება: მე-XIII ს-გან.

XXIX

ძვირფასო ბენო ვარლამ!

ლი და დასაბუთებული იყოს. ვთხოვთ მოიფიქროთ და შეძლებისამებრ მალე მაცნობოთ თქვენა აზრი და სურვილი. საფიქრებელია, რომ თათბირი ამ თვის დამლევს იქნება, და სასურველია, რომ თქვენი პასუხი მანამდე შეიზღუდოს მიღებული. ამ დღეებში კივეთში გაიძრებ დასასვენებლად ასვლას, მაგრამ დროგამოშვებით ჩამოვალ ხოლმე და წერილსაც, როცა მოვა, ამომგზავნიან. ბ.ნ. კარპეზი თურმე შანდ არ ყოფილა, და იქნება შევეითხოთ, ენათმეცნიერების რომელსამე პრობლემის დამუშავებას ხომ არ მოსურვებდა ამ კრებულისათვის და სახელდობრ რომლის. მარად თქვენი მოსიყვარულე ივ. ჯავახიშვილი.

კიკეთი
XXVIII 1988. 31. VIII.

ძვირფასო ბენო ვარლამ!

წერილისათვის მადლობას მოგახსენებთ. საქართველოს ისტორიის შესახებ ჭარ თათბირი არ ყოფილა. ვადა საბოლოოდ მაშინ ვაპირებ, მაგრამ ვუკვობ, რომ ერთ წელიწადზე მეტი მოგვეცნ. ტფილისში რომ ჩამოვალ (აქ კიდევ ერთ კვირას ვაძრებ დარჩენას, თუ მანამდე არ დამიბარეს), მოველაბარებები ყველას და მაშინ გამოვიარებ საშუალო განაწილების საკითხს საბოლოოდ. მანდაც ქაღალდს გამოვგზავნიებთ, რომ მუშაობა შეგმსუბუქდეთ. ტ. ს. უ-ტში ლექციების განახლება მიხდება, ქლი სამართლის ისტორიაც აღდგენილია. მჭირდება სერგეივიჩის Рус. юрид. древности² და ლექციები და გამოკვლევა (Лекции и исследования)³ თუ იმოყვება სადმე, შემადიინეთ. ამას გარდა იქნებ რუს[ული] სამართლის ისტორიის ახალი წიგნი იყოს გამოსული, თუ არის, ისიც გამოგზავნიეთ: მინდა ვნახო, ეხლა როგორ არის ეს პრობლემა განხილულ-გამუშავებული. მიხდება ვამეც იგრეთვე იმედა, თუ არა, რომ იმ წიგნების შექმნა, რომელთა შესახებაც წინა წერილებში ვთხოვდით, მოხერხდება, თუ უნდა იმედი საბოლოოდ გადავიწყვიტო. ჩემი ორი უკანასკნელი გამოკვლევა (ენისა 4 და მუსიკის⁵ შესახებ) აქამდე ვერ გამოვიდა, რათგან დაკანმა ვერ მოუხერხებიათ (ვევლა სახელოსნობი სახელმძღვანელოებს ქაზშავენ). მჭირდება, ენენისთვის ბოლომდე 3000 [ცალს] დავჯავივითო. გამოვა თუ არა, მოგართმევთ. ჩემი ავადმყოფობის მძიმე შემოტევის შემდგომ, მოსაკეთებლად კივეთში ამოვალ, და ამ ყოფნამ საკმაოდ მოაღონიერა, მაგრამ წყლული ისევ მაწუხებს. ველი თქვენს წერილს.

მოსკოვში ყოფნამ დამიგვიანა წერილი და გულითადი მადლობა გამოგზავნილი წიგნებისათვის. იქ ვეძებდი ჩემთვის საკმარის გამოკვლევებსა და სახელმძღვანელოებს, მაგრამ ვერ ვიპოვე. ბუკინისტებთან თურმე ნახავს ადამიანი ზოგჯერ საინტერესო და საყურადღებო წიგნებს, მაგრამ ამისთვის გამუდმებით ყოფილა საჭირო იქ საიარული, თორემ სწრაფად იყიდება. წარმოიდგინეთ, ქალაქი-კი ძნელი საშოვარი ყოფილა აქამად. მოსკოვმა ჩემზე, დიდი ხნის უნახველზე, ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა. შეწინებლობას ქალაქის მუშაგული ისე შეუცვლია, კრემლი რომ არ იყოს, ევლარკი იცნობს [ადამიანი]. გზები და მიმოსვლის საშუალებანი საუცხოოდ არის მოწყობილ-გაუმჯობესებული. — წინა წერილში! რომ გწერდით საქართველოს ისტორიის კურსის შესახებ, ცენტრ. კომიტეტში უკვე იყო სხდომა, და კომიტეტის ახალმა ხელმძღვანელებმა წინათ განზრახული გეგმა შესცვალეს: გადაწყვეტილია, რომ აქამად ჭარ საშუალო სასწავლებლებისათვის დიფეროს სახელმძღვანელო, ფართო საზოგადოებისა და სტუდენტებისათვის განკუთვნილი „საქართველოს ისტორიის“ დაწერა კი მომავლისათვის, ერთი წელით გადაიდო. საშუალო სასწავლებლის სახელმძღვანელოს წარდგენის ვადად 1 მაისია დადებული, მეტად მცირე დროაქ. და არ ვიცი, როგორ მოეწეება ცენტრ. კომიტეტმა მისი დაწერა მე. ს. ჯანაშიასა და ნ. ბერძენიშვილს დაავალა განაწილების დროს უძნელესი, გამოუცვლელი ნაწილი — უძველესი ხანა და შემდეგ 10-15 სს — მე დამეცისრა და, როგორ უნდა მდევროი იმ დიდ სიმწელს, რომელიც უძველესი ხანის საკითხების განამუშავებლად გველობება წინ, ჭარ ვერ წარმოიადგენია. მე-13-15 ს. ისტორიის აღდგენაც ადვილი არ არის. ასეთი მძიმე და მეტად პაუხსაგები დავალება დამაწევა თავზე და არ ვიცი, როგორ შევძლებ მის შესრულებას, შით უმეტეს ისედაც აუარებელი სამუშაო მქონდა და მაქვს ეხლაც. ჩემი მუსიკის ისტორიის ძირითადი საკითხები⁴ გამოვიდა და ამ დღეებში „მუსიკალიც“ გამოვა, და ორივეს ერთად გაახლებთ თქვენ და ბ.ნ. კარპეზს. აბა კარგად და ბედნიერად ბრძინდებოდეთ.

მარად თქვენი ივ. ჯავახიშვილი.

მარად თქვენი მოსიყვარულე ივ. ჯავახიშვილი.

Валчуг I, Новомосковская г [остиница], ком. 320
მოსკოვთან.
1889. 22. II.

XXX

მძირფასო ბ-ნი მარლამ!

უკიდურესამ მოეცელობამ და მუდმივმა
ეფემუფობამ თქვენთან მიწერ-მოწერის სა-
შუალება შემიღერბა. გულითად მადლობას
მოვასწენებთ სერგეევიჩის წიგნების შექმნი-
სათვის. თქვენ ტელეგრაფით მიბრძნობდით,
რომ შექმნის პირობას წერტილობით მაცნობებ-
ლი, მაგრამ ჩემს იქ, ტფილისში, ყოფნისას
(9 თებერვალს გამოვემგზავრე) არაფერი იყო
მოსული. თუ ვერ მოიცალეთ, ვთხოვთ მაცნო-
ბით ეს პირობა, რომ ვიღის მოხდა შექმლო.
თუმცა ჩემი ჭანჩოვლობა ისეთ მდგომარეობ-
აშია, რომ ხანგრძლივ და ახალ-ახალ საშუ-
აობზე რყნება ტელეგრაფის თაგის მოტყუება იქნე-
ბოდა, მაგრამ სანამ ცოცხალი ვარ, მუშაობის
შეწყლება არ მიწდა და ამიტომ წიგნები მჭირ-
დება. მრტყენიან-ი, მაგრამ ისევ თქვენი შე-
წყუბება მიხდება. უპირველესად ბერძნული დი-
ბადლება 2. ესლი მეტადრე, როდესაც უნივერსიტე-
ტის წიგნსაცვიდან გამოტანილი წიგნის დაბ-
არუნება მომიხდა. ენისა და ისტორიის ინსტი-
ტუტა მ წრეულს ოპის დაბადების გამოცემის
შეუღდა და ამიტომ ავ. შანიძეს დასჭირდა და
დავაბრუნე. ეს ბერძნული ტექსტიკა მე ამჟე-
მად აუცილებლად მჭირდება, რათავ ქართუ-
ლი ნიუთიერი ელტურის ისტორიას ვეითბუ-
ლობ 2, და ტერმინების შესატყვისობათა გამო-
სარკვევად ეს წყარო, როგორც მოგახსენებთ,
კარგ წყაროს წარმოადგენს. თქვენ ვიღაც გამი-
რდებოდით, და იქნებ მოხერხდეს [შქენია]: რა-
დაც არ უნდა დამიჯდეს, ვადავიხდი. ჩასაცვი-
ველია, ოქსფორდის გამოცემამ გმჯობინებოდა.
შემდეგ გთხოვთ მაცნობით, შესაძლებელია თუ
არა აქადემიკოსების ვასილევსკისა და ა. ნ.
ვესელოვსკის ნაშრომების სრული კრებულის
წიგნა, თუ არა? იქნებ ბუენოსაირთან შანიც
იუის სადმე? კვლავ დიდ ბოდიშს ვიხდი ამდენ-
ნი შეწყუბებისათვის. მარად თქვენი მოსიყვარულე
ივ. ჯანაშიაშვილი.

P. S. მოსკოვში 28 თებერვლამდე ვრჩები.
ივ. ჯ.

ტფილისს,
1889. 9. VIII.

XXXI

კალინინის ქ., 66.

მძირფასო ბ-ნი მარლამ!

გულითად მადლობას მოვასწენებთ ვადმოგ-
ზენილი წიგნებისათვის, მეტადრე სასიამოვნო-

ნია, რომ ბერძნ. დაბადების ტექსტიკა ესლი
უკვე ჩემი საყუთარი შექმნება შინ და საშუა-
ლება მაქვს უნივერ. წიგნსაცვის წიგნი დაემა-
რუნო. მართალია, ის ოქსფორდის გამოცემას
ყველა ბელანწერებისა მიხედვით, მაგრამ
სრულ უქონლობას, მოსკოვის გამოცემაც გა-
მოდგება ადამიანს, მეტადრე ტერმინების შე-
სატყვისობათა გამოსარკვევად. საშუაბაროდ.
თქვენ არაფერს მწერთ, თუ როგორ, ან რა
პირობით შევიძინეთ ეს ბერძ. დაბადება ჩემ-
თვის, ამანათის ცნობის ვარაუდზე დამყარება
არ შემიძლიან, ამიტომ ტელეგრაფით სანამ მან.
გაახლებთ. ხოლო, როცა ჩამობრძანდებით, ვა-
ვიგებ რა შედეგა კიდევ ვალად, და უმოდ მო-
გარამეთ. სანატორიუმში წერილისა და ფუ-
ლის გამოგზავნას მოვერიდე, რათგან მუშინან
არ აირიოს. პირდაპირ ლენინგრადში გავგზავ-
ნით, უკრაინისათვის ქრესტომათიისა და ქართ-
საისტორიო წყაროების გამოცემაზეც სწო-
ბია პირადად მოვილაპარაკოთ და შევთანხმ-
დეთ, რახან მაღე აქ ვაწევიეთ. თუ მოიცა-
ლოთ, ეგების აქადემიის გამოცემლობაში შე-
ბრძანდეთ და სთხოვთ, რომ მარტოოდის ორი
ნაშრომი: 1. ტუმანსკის ხელნაწ. სპარს. გეოგრა-
ფიკულების ფოტოტიპური გამოცემა და 2.
Улугбек и его время, აგრეთვე აკად.
ა. ნ. ვესელოვსკის რჩეულ თხზულებათა კრე-
ბული ფასდადებით გამოამიჯვნონ. უკაცრად
კვლავ შეწყუბებისათვის. ბნ კარბებს ჩემი სა-
ლამი მოახსენეთ. მარად თქვენი მოსიყვარულე
ივ. ჯანაშიაშვილი.

ტფილისს,
1940. 2.V.

XXXII

მძირფასო ბ-ნი მარლამ!

გულითად მადლობას მოვასწენებთ ბარტოლ-
დის წიგნისა და წერტილისათვის. რატომ ამის-
თანვე არ მატყობინებთ, რამდენი მაქვს ამის-
სათვის გადასახდელი? გთხოვთ მაცნობით, რომ
მოგარგოდა. ეს წიგნი მე მჭირდა, მაგრამ
წიგნსაცავთან ერთად მისა სხვა ნაშრომები და-
შეყარვა, რომელთავან ყველაზე სანაწერია
«Туркестан в эпоху монгольской нашествия»
2. მატყინიანის სომხ. გეოგრაფიკა და პრი-
სტეკოვის „История рус. летоисчисления“
კერ არ მოსულია. გთხოვთ მათი ფასიც მაცნობით.
ილ. ტყინიანს და ბერძინს ლექსიკონები საყუ-
თარი აღრა მაქვს, — წიგნსაცავმა ისინიც იმს-
ვერბლა, — და თუ მიშოვით, ჩასაცვირველია,
სიამონებით შევიძინე. კარგა ხანია, რაც თქვენი
არა ვიცი რა, იყვლია ჩამწრთელად ბრძანდებით
თქვენცა და ბნ კარბებოც. მე კოსტლ ვეფემუფო-
ფობ და ძალიან ცუდად ვგრძნობ თავს. ისედაც
ნაწლეების სწეულებისაგან გაწამებულ-დასუს-
ტებულს უადრესი დატვირთულობა მრავალგვა-

რი საქმეებითა და თითქმის ყოველდღიური სხდომებით მეტად მოშლის საქმეებზე მუშაობას, მაგრამ მაინც ვცდილობ და დაუბოვავად ვემუშავ. ვარგად ბრძანდებოდეთ, ვისურვებთ ყოველგვარ ბედნიერებას. თქვენი მოსიყვარულე ივ. ჯავახიშვილი.

P. S. ბუნ კარპეზს სალამს მოვასხენებ. ივ. ჯ. ასეთი ქალღმერთის დიდი ბოდიში, მაგრამ...

ტფილის

XXXIII

1930. 21. VI.

გვირგვინი ბუნ ვარლამი

მრცხვენიან თქვენსა და ბუნ კარპეზის წინაშე რომ ასე პირშავად გამოვედი, რომ აქამდის ვერ მოვიცალა და გულითადი მადლობა ვერ გიძლევინი. უციღურესად დატვირთული ვარ მრავალნაირი საქმეებით: ძილისათვისაც-კი დრო აღარა მაქვს ხოლმე და ზოგჯერ 3-4 საათის მეტად ძილისთვის დრო აღარ მრჩება. გუშოგზავნილი წიგნებისათვის, მეტადრე იზნ-ფადლანისათვის, მხურვალე მადლობას მოვასხენებთ. ფულს ამ დღეებში ვადმოგიზავ-ნით. მინდ გამოსულია წიგნი ირანული ხელოვნების შესახებ. მადნობეთ, რა დირს, რომ შესაძენად ფული მოგაჩოვათ. ქართულ საისტორიო წყაროების გამოცემის 30 გეგმა შევიტანე ნ. შარაძის სახელობის აქაურის ინსტიტუტში. და ეხლა ამ კოლექტივით საქმის განხორციელებისათვის შრომის განაწილება იქნებაოდა საქმით. მაინობეთ, თქვენ და ბუნ კარპეზი რომელი მშვენიერ ადგილას მოთხოვრებდით. პირადად მე აქამდ დენტაშვილი ბერის ახალ ქუჩას ვებეჭდავ მემოდგომებზე ბასილ ეზოსმოძღვრის ნაშრომის და დღით აღმშენებლის ისტორიკოსის გამოცემის შედეგები. მარტვი განზრახული მაქვს მათიანე ქართლისასა და ეპისკოპოსის სასახლისა და გ. მთაწმიდელის 10 თხზულებების გამოცემა. ნ. ბერძენიშვილის გ. ხეცემონაზონის 11 აქვს აღმზადებული; ს. ჯანაშიას მოქცევა ქართლისა-ს მათიანე 12 და წინის ც. 13. მადნობეთ, თქვენ და კარპეზი რას აირჩევდით. ამას ვარდა, უკრაინით გან გვთხოვენ და ეუხახტოთ ისეთი ქალი საისტორიო ძეგლები რომელთა თარგმანის მათგან განზრახული საისტორიო ქრესტიანობისათვის სასურველად მივიჩნევით. მათ განზრახული აქვთ 10 დაბეჭ. თაბახის სიდიდით წიგნის გამოცემა მარტო საქართველოს ისტორიისათვის. ისინი გვთხოვენ, რომ ჩვენ

გადავუთარგმნოთ რუსულად რუსულითგან-კი ჩვენ უკრაინულად ვთარგმნით. ეფექტობ, რომ თქვენ და ბუნ კარპეზს ამ საქმის განხორციელება საუკეთესოდ შეგეშლოთ. თქვენი თარგმანები რუსულ. კრებულში 14 საუცხოვთა. მონორარსაც ისინი კარგს პირდებიან თანამშრომლებს. თუ მოიცილოთ, ძალიან ვარგი იქნება, რომ ეს საქმე იყოს: ამას ჩვენთვის მრავალმხრივი მნიშვნელობა ექნებოდა. ველი თქვენს პასუხს და გულითად სალამს ვიძღვებთ ორივეს. მარად თქვენი მოსიყვარულე ივ. ჯავახიშვილი.

ტფილის,

XXXIV

1930. 6. IX.

გვირგვინი ბუნ ვარლამი

კარგა ხანია ავად ვარ: ნაწლავების წყლულ სიცოცხლეს მიშწარებს და მთელ სხეულს სწამლავს. ამიტომ გულის მუშაობაც ძალზე მოშეშალა: კოჭლი ცხენივით ბორბივობს. საგარაკოდ ვიყავი იმ იმდით, რომ ეგების ჰეას მაინც ვერგო, მაგრამ ჩემი მდგომარეობა ვერც ამან გამოასწორა, დავიხრებ საერთოდ ვეღარც ვაუშვებდებოდა. ძალზე გამხდარი და დასუსტებული ვარ უქმელობისაგან: ვახშობილი პურისა და მოხარული უმარალო ხორცის ვარდა ჩემი მომხელელები ორგანო ელარაფერს იყარებენ. დაბრუნებისას ტფილისში ყველა თქვენ მიერ გამოგზავნილი წიგნები აქ დამხვდა, რისთვისაც გულითად მადლობას მოვასხენებთ. წინათაც არაერთხელ მიმოხინია და ეხლაც ჩემი თხოვნა, მაინობთ რამდენი მაქვს მოსარბივე. ზოგს აწერია ფასი, მაგრამ რამდენიმე, და არც ის ეიცო, რომელი მათგანია ნამდვილი ფასი, თანაც ვფიქრობ, რომ შესაძლებელია იმაზე მეტიც ვაქვთ მიცემული. შემდეგ, ვადმოგზავნის ხარკებიც ვადმსახლელო მაქვს და დავილანება ძალიან მწიფებებს. თუ რომ ამას არ მიცნობებთ, თქვენ შემდეგში შეეწუხებას. ველარ ვავებდავ მოშეშალე. მოულოდნელად (ბოლოს დრომდის არა ვიცოდი რა) ენისა და ისტორიის ინსტიტუტისა და საქ. მუხეუმისაგან ჩემთვის ძვირფასი საჩუქარი მივიღე: ორი ყოველმხრივ საყურადღებო და საგულისხმო კრებულა. გამიხარდა იქ თქვენი და ბუნ კარპეზის გამოკვლევებიც ენაზე, ორივე საინტერესო, რისთვისაც ბუნ კარპეზსა და თქვენ გულწრფელ მადლობას მოვასხენებთ. თქვენს ცნობასთან დაკავშირებით ნიშნის «История СССР»-ის მკვეტსა შესახებ უნდა გულახდილად მოვასხენოთ, რომ მის რედაქტორთაგანა ზოგს სრულ[ვ]ით გარკვეული ტენდენცია

ეტყობა (მესრომის „მომგონებლობის“⁴ „მოსე ზორაგელის მე-V ს. 5, ზაქარიების „ღანასა ტისი“ შექმნის წაღლინ და სხვ.). ს. ჯანაშიას რეცენზიის⁵ საპასუხო წერილობით, რომელიც მანდეთიან აქტურ ვანათლების კომისარიატს მოუვლია, ნათლად ჩანს, რომ ეს შემთხვევითი მოვლენა არ უნდა იყოს, არამედ შეგნებულად აღებული გეზი. ამ დღეებში მოსკოვითგანაც ერთი ფრიალ დამახასიათებელი ქალაქი მოვიდა აკადემიის პრეზიდენტისაგან⁶ ხელმოწერილი, რომელშიც აღნიშნულია, რომ ენისა და ლიტერატურის განყოფილება შეიპოვებოდა ტფილისში მოწყუროს კავკასიისმცოდნეობის მიღწევითა გასაცნობად საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის ფილიალების და აკადემიის⁷ ენისა და ლიტერ. განყოფილების⁸ სესია. თვით ამ განყოფილების მისის დადგენილებით-კი უნდა მოწყობილიყო საქ. ფილიალის ენის, ისტორიისა და პეტრიტული ენობის ინსტიტუტის სესია მისი ვაკეასიურის ენათმეცნიერებაში გაწეული საშუალოს შედეგების გასაცნობათ. კარგად არის ცნობილი, რომ აზერბაიჯანსა და სომხეთში ამ დარგში

არავითარი მუშაობა არ სწარმოებენ, მაგრამ მაინც საქართველოს ფილიალის მუშაობის „კავკასიისად“ გასაღების წადილს წყვეტენ ვიპა — თქვენს ნაშრომს თუ ვაშთაშთგზავნიან. რასავერტული, წავიკითხავ და ჩემ აზრს გაცნობებთ. საკუთარი გამოცდილებით ვიცო მხოლოდ, „რედაქტორი“ მანდ, ზმირად თუ არა, ზოგჯერ მაინც თავის „წყალობას“ არ ატყუებს ზოლმე ავტორის ნაწერს, ისე რომ, არავინც აკად. გრეკოვსა⁹ ვაცნობე, მე გგონია ავტორისათვის ეგების სჯობდეს, რომ მისი სახელი არ სჩანდეს. საერთოდ, კოლექტიური სამეც. ნაშრომის იმ წესით შედგენა, როგორც მანდ არის მიღებული, მიზანშეწონილად არ მიმაჩნია. ავტორების დაჯანა-ღარდილების¹⁰ წაღლილი ცხადად ეტობა. ამით გამზნევებულმა აზრბ. ისტ[ორიის] ინსტიტუტის მესვეურებ[მა] ავტორების გვარები სრულებით არ მოიხსენეს, და მათ მაგიერ სამი რედაქტორი გამოიჩინეს. აბა, აღარ შეგაწუხებთ, კარგად და ბედნიერად ბრძანდებოდეთ. გულითადა საღამი ბზ კარბეს.

თქვენი მოსიყვარულე ფ. ჯავახიშვილი.

კ ო მ ე ნ ტ ბ რ ე ბ ი

¹ Н. Койдаков*. Опись памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии. Грузинские надписи прочтены и истолкованы Д. Бакрадзе. СПб, 1890.

² 4. ჯავახიშვილი, ქართლის თარგმანი [=კ. კოსტანაევი, ქვეზე ნაწერი მატანან] სპბ., 1913. შენ.: ნაშრომი შეიცავს სომხურ წარწერებს (VII-XVIII სს.).

³ ალ. სიმ. სვანიძე (1884-1942) — რევოლუციური მოძრაობის მონაწილე; საქართველოს სოციალურ-დემოკრატიული პარტიის წევრი; მისი შრომები: „რევოლუციური მოძრაობის მოღვაწეები საქართველოში“, გვ. 495-496; იბ., 1961. პროფ. ი. მეგრელიძის ცნობები წიგნში: «Н. Я. Марр, Вопросы Вепхисткаосани и Висрамани», გვ. 280, შენ. 1; იბ., 1966.

⁴ И. Кишшадзе. Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем; Материалы по яфетическому языкознанию, т. VII, СПб., 1914.

⁵ იგულისხმება: მოსკოვიდან.

⁶ იგულისხმება: დამახ. მასწ. ევგ. კ. ევაბეხოლო ი. ყიფშიძე (1885—1919) იყო ტფ. უნივერსიტეტის პროფესორი.

⁷ აკად. ნიკოლოზ კონდაკოვი (1846—1925), ბიზანტიურისა და ძველ-რუსული ხელოვნების სპეციატი.

⁸ Zonaras epit. [ome] histor. [ia]. Editit L. Dindorf, vol. I—VI. Lipsiae, 1868—1875: Bibliotheca scriptorum graecorum et romanorum Teubneriana.

⁹ ი. ზემთა, შენ. 4.

¹⁰ „ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა“, წ. 1, ტფ., 1935.

¹¹ იდრესატმა, ი. ჯავახიშვილის რუსულად დასტამბული რევილუციური შრომების მიხედვით, მისამართში მისი გვარი დაწერა Джавахов-ი!

¹² იქ აღნიშნული მოვლენა ქართულ გვარსახელთა რუსულ ყაიდაზე გამართვისა სტიქიურად ვრცელდებოდა ქართველთა უკვე პირველი, ისე ვთქვათ, შეხვედრების შედეგად რუსეთში, მაგ., XVIII საუკუნის ძველებში უკვე დამოწმებული ერთის „ამილხობროვ“-ობა, სხვის „ვახტანგოვ“-ობა და ა. შ. ცნობილმა მწიგნობარმა ერთჯერ კალაშვილმა ერთს თავის ანდერკ-მინაწერში „გერასიმ ლესნიკოვიდ“ გამოაცხადა თავი. ი. ბ. ვენატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, ივ. ჯავახიშვილის რედაქციით, გვ. XIX, თ., 1940. სისტემატურ ხასიათს იღებს ასეთი ფოკუსები მეტადრე 1818 წლიდან, როდესაც ქართველი თავდაზნაურობა (ისე როგორც ეს შეფერვბოდა იმპერიის მოთხოვნებს) ცარიტული აღმინისტრაციის მიერ ოფიციალურად „მოწვეულ იქნა დარეგისტრირებულიყო წოდებრივს, ე. წ. საგვარეულო წიგნში“.

II

¹ Е. Э. Бертельс, Бахтияр Намэ. Персидск. т-т и сл-р. Лгд., 1926. შენ.: ეს იგავ-არაკების წიგნი (დაახლ. XII ს. დამდ.) ქართულად უთარგმნიათ XVIII ს. (კ. კეკელიძე, ლტ. ისტ. ტ. II).

² ვაჟ. ედუარდ. ბერტელსი (1890-1957). საბჭოთა ირანისტი, წ.-კორესპ. სავაჟო. შეენ. აკადემიისა.

³ Граф И. И. Толстой, Византийские монеты. Выпуск I-IX, СПб., 1912-1914.

4 იხ. შენ. I, 3*.

5 იხ. შენ. I, 4.

6 იხ. შენ. I, 9.

III

¹ «Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматиею и словарем, СПб., 1910; Материалы по яфетическому языкознанию, т. II.

² «Дополнительные сведения о чанском языке (Из лингвист. экскурсий в Русский Лазистан)». СПб., 1911.

3 იხ. შენ. I, 2.

IV

¹ დალი — ახლა ასისტენტი ბირთვული ფიზიკის კათედრისა (თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი).

2 იხ. შენ. II, 3.

3 იხ. შენ. I, 4.

⁴ Арсен Овиანი, Сборник сванских названий деревьев и растений (на лашхском наречии). Пгд., 1917; Материалы по яфетическому языкознанию, VIII.

5 იხ. შენ. III, 1.

6 იხ. შენ. I, 2.

7 იხ. შენ. I, 9.

⁸ დღესდღეობით დაბეჭდილია: „მასალები ქართული ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის. 1. მშენებლობის ხელოვნება, და სხვ., ნ. ბერტენშვილის რედაქციით, თბ., 1946, III-IV. ტანისამოსი, ქსოვილები და ხელსაქმე (III), საომარი საჰერეული და სამხედრო საქმე (IV). გ. ჩიტაიას რედაქციით, თ., 1962.

ამ „მასალებს“ 1-ლ წიგნში („მშენებლობის ხელოვნება“) კარგად ჩანს, რომ საქართველოს ყოველი კეთილი ჩამოუტანიათ ადგილზე 1935 წ. შეკრებილი ეთნოგრაფიული მასალა (იხ. I, გვ. VIII-XI).

⁹ იფრი (ფრიდონ), იგივე ვიორგი, ნიკოს ძე, მარტი (1893-1935. 1. XII), გამოჩენილი საბჭოთა ირანისტი, შრომების ბიბლიოგრაფია (შედგენილი ი. შერგელის მიერ) იხ.:

* რომელი ციფრით აღინიშნება წერილებს ჩიგა.

Ю. Н. Марр, Статьи, etc., I, М., 1936. стр. XVII-XXI; აგრეთვე: Ю. Н. Марр, К. И. Чайкин, Хакани, Незамыслователи, Т., 1966.

¹⁰ ალექსანდრა ალექსის ას. ექვოესია (1863-1940), ნიკო მარტის შვილი, აკად. ვ. ვ. ბარტოლდის ცოლისდა. ალ. ალ. მარტი — ცნობილი ირანისტის პ. უნივერსიტეტის პროფესორი და ა. ექვოესის და.

11 1895-1917 წწ. (იხ. ქვემოთ).

¹² „მომხდარი ამბები“, სახელდობრ — 1917 წლის რევოლუციის შედეგად პროფ. ნ. მარტის ქართველ შორეულ-თანამშრომელთაგან (თვით ი. ჯავახიშვილი, იოს. ყიფშიძე, აკ. შანიძე და სხვ.) პ. უნივერსიტეტის (ნ. მარტის კათედრის) დატოვება; მათი თბილისს გამოგზავრება აკ. ი. ჯავახიშვილის ხელშეწყობით, ეროვნულ უნივერსიტეტის შესაქმნელად; ამასთან დაკავშირებით ნ. მარტისა და ი. ჯავახიშვილის ერთიერთ დამორება უნივერსიტეტის დაფუძნებასთან აღძრულ პრინციპულ და საორგანიზაციო საკითხების შეფასებაში და ა. შ.

ამ „ამბების“ მერმინდელი გამოქაბილი იხ. ივ. ჯავახიშვილი, თბ. სახ. უნივერსიტეტის დაარსების ოცი წლისთავისათვის: გაზ. „კომუნისტი“, 1938, 30. V, № 122, გვ. 3; მსივე, Как создавался университет: газ. Заря Востока, 1938, № 122, с. 2.

13 იხ. გაზ. „კომუნისტი“, 1935, 11 დეკემბერი, № 286, გვ. 4.

V

1 იხ. ზემოთ, წერ. IV.

² ივ. ჯავახიშვილი, შინამრწველობისა და წერილი ხელოსნობის ისტორიისათვის მასალების შეგროვების წესი. გაზ. „საქართველოს შინამრწველი“, 1935, № 9, გვ. 2-3. წერილი ხელმოწერულია. ივ. ჯავახიშვილის ავტორობა თავის დროზე დაუმოწმებიათ ი. გრიშაშვილს და ა. შანიძეს. იხ. ტ. ს. უტის „შრომები“, წ. XVIII, გვ. XXII (№ 67). ი. ჯ-ის კერძო ბარათი საამისოდ არავითარ გვეს აღარ სტოვებს. მეცნიერის დასახელებული „წესი“ ანოტირებულია წიგნში: ოტებ კახიანი, გლეხის კარმიდამო იმერეთში, გვ. 21-22; თბ., 1964.

³ ნაველისხმევი ჩანს ის ისტორიული მნიშვნელობის დადგენილება (ი. სტალინის და ვ. მოლოტოვის მიერ ხელმოწერილი), მთელი საბჭოთა ისტორიოგრაფიის განვითარებისად გამიზნული, რომელიც ოფიციალურად სწორედ მაშინ ეუწყა ჩვენს საზოგადოებრიობას გაზ. პრავდის (1936 წ. 27 იანვ.) მოწინავეს საშუალებით*.

* რუს. ტექსტი იხ. «На фронте исторической науки». Партиздат ЦК ВКП (6), 1936.

4 სამწევრი საქმე თითქოს უკვე კარგა ხნის წამოწყებული იყო. ტფილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობის 1920 წ-დან „ქართული ძეგლების“ წიგნში შეტანილი ჰქონდა ახალი სერია — „სასტორიო მწერლობა“ (№ 1. ს. ყაზვინიშვილი, ზოონოლოგი ვიორჯი მონაზონისი, 1920, № 2, ივ. ჯავახიშვილი, ლაშა-ვიორჯის-დროინდელი მემკვიდრე, 1927). მაგრამ ამ მხრად ბევრი იყო გასაყვამბული, და ეს იყო ივ. ჯ-ის წერაღწივი გამოხატული ზრუნვის საგანი (იხ. ქვემოთ).

* Mat. (ერალა) по арх. (ეოლოგი) Кав. (კავა), вып. I-XIV, 1880-1916*.

† „ქალიშის სახარება“ (IX ს.) — უფროვე სერაის წიგ. XIV, ს. 1. Адышское евангелие, под ред. П. С. Уваровой, А. С. Хаханова (Хаханавили) и Е. С. Такайшвили, М., 1916.

‡ ე. თაყაიშვილის „არქ. (ეოლოგიური) მოგზაურება“ — იმვე სერაის წიგ. вып. XII (M., 1906); s. t. Христианские памятники. Экскурсия Е. Такайшвили (sic), 1902 г.

§ **Записки русского археологического общества.** ამ საზოგადოების საგანგებო განყოფილებათაგან (отделение) აქ ვასახელებთ ელასიეტრის განყოფილება და აღმოსავლურის განყოფილება, რომელთაც აგრეთვე თავიანთი სპეციალური **Записки** ჰქონდათ.

¶ **Scythica et Caucasica (-SC).** Известия древних писателей, греческих и латинских, о Скифии и Кавказе. Собрал и издал с русск. переводом В. В. Латышев. Том I. Греческие писатели, СПб., вв. 1-3, 1893-1900. Приложение к «Запискам русск. археолог. о-ва», Том II. Латинские писатели, вв. 1-2, СПб., 1904-1906; **Записки** классич. отделения русско-археол. о-ва.

‡ ავტორის ესპირიტუალიზა: 1. Д. Ф. Беляев, Обзор, etc (სრული სათაურო იხ. ქვემოთ, შენ. IX, 8); 2. მისივე, Ежедневные приемы византийских царей и праздничи. выходы их в храм св. Софии в IX-X вв.; **Записки** русск. археол. о-ва, новая серия, т. VI, СПб., 1892 г.

‡ რამსიდ-ედ-დინი (1247-1318), ჯამიატ-ტრაიარის [„კრებული მატრიანეთა“] ამ ენციკლოპედიატრი ნაშრომის ნაწილების გამოცემითაგან (დარტმერტი, ბლომე, ბერეზინი და სხვ.) სახელდახელოდ მოხერხდა ბერეზინის გამოცემის შექმნა: «Сборник летописей. История монголов, соч. Рашид-эд-дина. История Чингиз-хана, etc. Труды вост. отд. русск. археол. общества, ч. XV, СПб., 1868. ივ. ჯავახიშვილის „ქართვ. ერის

ისტორიის“ შესამე ტომში ფართოდ არის გამოყენებული რამსიდ-ედ-დინი. 1940 წლის აქით საბჭოთა ირანისტემა შესარულეს ამ საქმეზე ენციკლოპედის ნაწილების ახალი გამოცემე (ლენინგრადი, ბაქო).

‡ K. A. Иностранцев, Торж. выезд, etc., СПб., 1905.

‡ П. М. Мелиоранский, Араб-филол. о тур., изд. фак-та вост. яз. СПб. ун-та, СПб., 1900.

‡ П. М. Мелиоранский, Араб-филол. о монгольск. яз. Записки вост. отд. русск. археол. о-ва, т. XV, СПб., 1904.

‡ 15 აქვს ე. ვ. ბარტოლდი (1829-1890) — დიდი ისტორიკოსი აღმოსავლეთისა, რუს მედიკოსად იყო და ისტორიული სკოლის ფუძემდებელი, რომლის მრავალ ფუნდამენტურ შრომათაგან ამ ბოლო წლებში გამოქვეყნდა პირველი ექვსი წიგნი (Сочинения, т. I-IV, VI, М. Л., 1963-1966). წერისის ავტორი, როგორც ვხედავთ, მჭირად აფასებს ბარტოლდის, ისე როგორც მარბის, ყოველ ნაშრომს, მოსწრაფე შეიძინოს რომელიც გინდა მათი გამოკვლევა.

‡ 16 აქვს ნიკო თაყობის ძე მარბი (1864-1934) — სახელოვანი ქართველმცოდნე და კავკასიოლოგი. ღრმა კვალი დატოვა ფილოლოგიის, ენათმეცნიერების, ისტორიის, არქეოლოგიის (ანისის ცნობილი გათხრები), ეთნოგრაფიის დარგში, მისი ნაბეჭდი შრომების ნუსხა მოიცავს 500-ზე მეტ დასახელებას (ნუსხა იხ. Н. Я. Марр, Избр. работы, т. I, стр. XI-XXVI, Л., 1933).

‡ ივლიტსმე ამავე წერაღწივი ყრულ მითითებული რუსული არქეოლ. საზ-ბა (Русск. арх. о-во), მისი ვანოფილებებით (отделения). იხ. ზემოთ, შენ. 8.

‡ Н. П. Кондаков, Иконография Спаса, СПб., 1905; მისივე, Иконография богоматери, тт. I-II, СПб., 1914-1915.

‡ Н. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана: Тексты и разыскания по армяно-грузинск. филологии, кн. XI, СПб., 1908.

‡ Н. Адонц, Дионисий Фракийский* и армянские толкователи: Bibliotheka armeno-georgica. IV, Пгд., 1915.

‡ «Дневник похода Тимура в Индию»** Гияс-ад-дина Али, изд. Л. А. Зиямина, под ред. В. В. Вартолд, Пг., 1915 (Тексты по истории Средней Азии, вып. 1).

‡ В. А. Жуковский, Тайны единения с богом в подвигах старца Абу-Са'ида. Толкование на четверостишие Абу-Са'и-

* ძვ. წ. II ს. ავტორი გრამატიკული ტრაკტისა.

** თემურ-ლენგის ოდიც. ისტორიის უძველესი რედაქცია.

* მოსკოვის არქეოლ. საზოგ-ბის ილუსტ. პუბლიკაციები.

ида. Персидские тексты. СПб., 1899.
 შენ.: მომღვენო წერილში (VI) მოხსენიებული
 აბუ-საიდის ცხოვრებას მოკლე რედაქცია იხ.
 ЗВО, XIII (1900), с. 145-148, და Отчет СПб.
 унив.-та. 8. II, 1895.

23 В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху
 монгольского нашествия, ч. I. Тексты,
 СПб., 1898; ч. II, Исследование, СПб.,
 1900. ახალი გამოცემა იხ. Бартольд, Сочинения, I, М., 1963.

24 Е. მარის (1864-20. XII. 34) იქ ნავე-
 რადღეი სასოვარი კრებული, რომელშიც მო-
 ნაწილობა ივ. ყ-ისთვის შეუთავაზებია რედაქ-
 ტორს (და Е. მარის სახ. ენისა და აზროვნების
 ინსტიტის მაშინდელ დირექტორს) აქად. შეშ-
 ჩანინოს, იხ. s t. Сборник памяти академика
 Н. Я. Марра, М.-Л., 1938. საერთოდ ივ.
 ყ-ს შევადე ვანიცდიდა Е. მარის ვარდაცეაღუ-
 ბას. იხ. მისი „აქად. Е. მარის ხსოვნას“; ბოლ-
 შეიქური კალენებისათვის, 1934, № 21.

VI

1 იხ. შენ. V, 22.

2 Записки восточн. отделения русско-
 то археологического о-ва (ЗВО). т. XVII,
 вып. II—III.

3 А. А. Ромаскевич (1885—1942)—
 საბჭოთა ირანისტი.

4 იხ. შენ. V, 22.

5 ავტორის მიღობი წიგნსაკეი (სტვა ბარგ-
 თან ერთად), პეტროგრადიდან თბილისს ვად-
 შოგზენილი, სათანადო ვაგონიანად დაიკარგა
 გზაში სამთქალაქო ომის პირობებში (1918 წ.).
 ეს იყო დიდი დანაკლისი. ამის შესახებ იხ.
 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, 15,
 23. 376, შ. 5.

6 იხ. შენ. V, 5.

7 იხ. შენ. V, 24.

8 Ф. Браун. Разыскания в области
 тото-слав. (яских) отношений, I, СПб.,
 1899.

VII

1 იხ. შენ. V, 22.

2 Oscar von Lemm Iberica: Записки имп.
 Академии Наук Мем. de l'Acad. imp. des
 Sciences de St.-Pb., VIII Série По ист.-фил.
 отдел-ю. т. VII, №-f, S.-Pb., 1906.

3 Oscar von Lemm, Zur Geschichte der Be-
 kehrung der Iberer zum Christentum. Kleine
 kopt. Studien IX: Bull. de l'Académie. 5-me
 Série. X (1890), p. 416 ff.

4 „ქართლის ცხოვრება“ (=ჭეცა) ბროსეს 7-
 ტომეულ გამოცემაში წარმოდგენილია შემდე-
 გი გვერდით: ქართ. ტექსტები (თეიმურაზ ბატო-

ნიშვილისეული ხელნაწერის საფუძველზე) და
 ბევლილია ორ ნაწილად (partie) I და II (სახ.,
 1849-1854). აქედან ნაწ. I დიბეჭდეს ბროსეს
 ულად“, livraison-ად (1849-1850) ბროსეს
 მეორი ფრანგული თარგმანი: Histoire de la

Géorgie, I p., S.-Pb., 1849; II p. (Histoire
 moderne), I livr. (1856), II livr. (1857).
 ტომების (volumes) მიხედვით: vol. I: ქცა, ნაწ.
 I, vol. 4: ქცა, ნაწ. II; vol. 2: ფრანგ. თარგ.
 I p., S.—Pb., 1849; vol. 5: II p., I livr.
 (1856); vol. 6: II p., II livr. (1857); ტექსტების
 ერთვის: vol. 3: Additions et éclaircissements
 (1851), vol. 7: Hist. de la Gè. Introduction
 et Tables des matières (1858).

5 Voyage archéologique en Transcaucasie.
 Rapports sur un voyage archéologique dans la
 Géorgie et dans l'Arménie, exécuté en 1847-
 1848; 1-3 livrasions, S.-Pb., 1849-1851. სომ-
 ხეთის (ერმიაწინი და ანისი) სიძველეებს დაიშო-
 ბილი აქვს მხოლოდ წ. 1-ის ნაწილი.

6 Bibliographie analitique des ouvrages de
 M-r Marie Félicité Brossel, 1824-1879.—
 ამ შესანიშნავ „ანალიტიკურ ბიბლიოგრაფიის“
 უძღვის წინასიტყვა, Avant-propos, ხელმოწერი-
 ლი შემდგენლის, მარი ბროსეს ძის, მიერ: Lau-
 rent Brossel.

7 Beiträge, etc.—ეს არის გამართიანებულ
 სათაური სტატიებისა, რომელთაც დორნი (Ber-
 nhard Dorn, რუსთაში Борн Анд-и. 1806-
 1831) ბეჭდავდა პეტერბ. აკადემიის ორგანოში:
 Mémoires de l'Académie, 1840-1847 წწ., ნაკვ.
 I-V (?), უკანასკნ. ნაკვეთი—დამატებით.

8 The Old Testament in Greek according to
 the Septuagint, I-II, Cambridge, 1909-1912
 (H. B. Swete-ს რედაქც.). ოქსფორდის გამოცე-
 მად იველისსებმა ი. წ. ახალი აღთქმის წიგნები.

9 The Old Testament in Latin, II.

VIII

1 იხ. შენ. V, 21.

2 იხ. შენ. V, 13.

3 იხ. შენ. V, 19.

4 შტრ. თბ. უნივერსის სამეცნ. კრებ. „ჩვე-
 ნი შეცნირება“, № 17-18 (1926), გვ. 108. იქ
 ცნობაა, რომ სახ. კომისართა საბჭომ დამტკი-
 ცა უ-ტის ახალი წესდება, რომლის თანახმა-
 დაც უ-ტის „გამგეობის“ თავმჯდომარედ და
 უ-ტის რეტორად უ-ტის საბჭოს მიერ არჩეულ
 იქნა თ. ლლონტი.— ივ. ჯ. რეტორად არჩეული
 იყო 1919 წ. დამლევს

5 „ბრძოლა“ („დაუნდობელი ბრძოლა“), რთ-
 მელზე იქ და სტვა წერილებშიც წერს ავტორი,
 ჩვენ უკვე მოვიხსენიეთ აქა-იქ (იხ. წინასიტყვი-
 თა და შენიშვნები) რაოდენადმე ლიტერატუ-
 რის მიითთებოთ.

- 6 ობ. შენ. XXVI, 3.
7 ობ. შენ. V, 13.
8 ობ. შენ. V, 19.
9 ობ. შენ. VII, 4.

IX

- 1 ობ. შენ. VII, 4.
2 ობ. შენ. III, 4.
3 ობ. შენ. IV, 14.
4 ობ. შენ. V, 10.
5 საისტ. ფრონტის ვახსნის შედეგად (შენ. V, 3).
6 ობ. ქვემოთ შენ. X, 1.
7 ობ. წერ. VIII.

8 **Беляев**, Обзор главных частей Большого дворца византийских царей. დაბეჭდილია „მეცნიერების საზოგადოებაში: Byzantina, кн. I, 1891; აგრეთვე: Записки русск. археол. о-ва, Новая серия, т. V, 1891.

9 ზუსტი სათაური ობ. შენ. V, 10 (2).

10 **Н. П. Кондаков**, Памятники христианского искусства на Афоне, СПб., 1902.

11 **Н. П. Кондаков**, Македония. Археологическое путешествие. СПб., 1909.

12 Археологическое путешествие по Сирии и Палестине **Н. П. Кондакова**, СПб., 1904.

13 **Н. Я. Марр**, Аш. Книжная история города и раскопки на месте городища. Л.-М., 1934.

14 **Э. Э. Ленц**, Восточное оружие: Шдр. Э. Ленц, Собрание оружия (Гос. армитажа), СПб., 1908; მასივე, Опись собрания оружия графа С. Д. Шереметьева. С приложением 26 фототипич. таблиц. СПб., 1895, и др.

15 ივ. ჯავახიშვილის დასახელ. ნაშრომი დაბეჭდა: ტფილისი, 1937.

16 **Ф. А. Браун**, Разыскания в области гого-славянских отношений, СПб., 1899.

17 ობ. შენ. V, 9.

18 თამარის პირველი ისტორიკოსი (XIII ს.), ისტორიკოსი და აზნაუნი შარვაშიძე-დვინელი. — პირველად აღმოჩნდა მარიამისეული „ქართლის ცხოვრების“ (XVII ს.) შედგენილობაში (ტფ., 1906 წ.). ცალკე: „ისტორიკოსი“ (იუდა ტექსტის აღდგენისა), ავად. კ. კეკელიძის რედაქციითა და გამოცეკვით, თბ., 1941*.

19 დაბეჭდა 1944 წ. ს. ბ.: ბასილი ეზოს-მომღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი.

აკადემ. ჟურნ. ენობრივ-მომღვ. ტ. XIV, გვ. 317-357 (ცალკე ანაბეჭდი).

20 ახლა ობ. ზენი თარგმანი: „Василий, Жизнь царицы царя Тамира: сб. „Памятники эпохи Руставели“, Лд., 1938, стр. 39-76. თარგმანის დედნად დაედო ივ. ჯ-ის ხელნაწ. ტ. ტი.

X

1 1937 წ. შ. რუსთაველის 750 წ. იუბილე-თან დაკავშირებით, სათანადო ღონისძიებათა შედეგად, კერძოდ, ორგანიზებულ იქნა „შ. რუსთაველისა და მისი ეპოქის მუზეუმი“ საეციალური მიზნით — საიუბილეო გამოფენის მოსაწყობად თემაზე: „საქართველოს მატერიალური კულტურა XI-XIII სს.“ ამის შესახებ ობ. ივ. ჯავახიშვილი, შ. რუსთაველისა და მისი ეპოქის გამოფენა: მისივე „ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიის საკითხები“ (თბ., 1956), გვ. 49 და შდგ.

2 შ. ხიდაშელი — მაშინ შ. რუსთაველის მუზეუმის უფრ. მეცნ. თანამშრომელი, აწ ფილოს. მეცნ. დოქტორი.

XI

1 ობ. შენ. V, 10 (2).

2 ჩვეულებრივ ეს ხეტილებოდა წიგნსაცავებ-თან არსებოლო „აქოსაცვლელი ფონდის“ („обменный фонд“) საშუალებით.

3 როდესაც ეს სიტყვები იწერებოდა, დმანისის ნაქალაქარზე უკვე მიმდინარებოდა არქეოლოგიური კამპანია (I), რასაც მოჰყვა კამპ. II, 1937 წ. 26. VIII-დან, ივ. ჯ-ის ხელმძღვანელობით (ლ. მუსხელიშვილი, დმანისი, კრებ. „შ. რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა“, გვ. 319).

4 ობ. შენ. V, 18.

5 ობ. შენ. IX, 14.

6 ობ. შენ. V, 9.

7 ობ. შენ. V, 11.

8 **Материалы, etc.**, вып. X (M., 1904), სადაც ობ. „Поездка в Пшавию, Хевсуретию и Сванетию“ графини Уваровой*.

9 ე. ბ. ბენევიჯი (1874-1943) — საბჭ. ბიზანტიისტი, კონსტანტინოპოლის საეციალური სტი. კ. „Христианский Восток“*-ის ფურცლებზე თანამშრომლობდა ნ. მარტოან, კ. კეკელიძესთან, ი. ჯავახიშვილთან, გ. ჩუბინაშვილთან და სხვ. ინტერესებდა, საეციალობის-და გვარად, ქართული სიძველენი. ობ. მისი „Грузинск. велик. номоканон по спискам Тифлисск. церк. музея, XV, тт. II и III. მასვე ეკუთვნის ძველი სლავური ნომოკანონის

* შემდგომში ითარგმნა კ. კეკელიძის მიერვე: „История и восхваление венценосцев“, Тб., 1964.

* სვანეთის აღწერა იყუება 26-ე გვერდზე.

** ტ. I-VI (1912-1922), რედ. ნ. მარტო.

წიგნი: В. Н. Венешевич, Древне-славянская Кормчая XIV титулов без толкований. Т. I. СПб., 1907.

10 გ. ბენეშევიჩის განზრახვა იყო თბილისში დაბეჭდა იუსტინიანეს (VI ს.) კანონთა წიგნიდან (Digestae) ექსცერპტები, რომლებსაც იგი აფასებდა, როგორც ეკონომიური ისტორიისათვის საჭირო მასალის შემცველ წყაროს.

11 თ. გონიაშვილი, სსრ მეცნ. აკადემიის ენის ინსტიტუტის უფ. მეცნ. თანაშრ.

12 „შუღლის კანონი“ (ბერძ. „ნომოკანონი“) შეიცავს ეკლესიის „მამათა“, მოციქულთა, საეკლ. კრებათა მიერ დადებულ კანონებს მორწმუნე ქრისტიანთა „დასამწყსავად“, აგრეთვე საერო ნაწილს — სამოქალაქოდ (მეფისა და სხვა საერო ხელისუფალითაგან) დადგენილ წესებს ისევე ეკლესიის თაობაზე.

13 დიდი შუღლისკანონი (ბიზანტიაში ყალიბდებოდა VI ს-დან) აკად. კ. კეკელიძის მიერ მიჩნეულია ქართულზე არსნე იულიანოელის (X-XI ს.) მიერ თარგმნილად.

14 თანე ბატონიშვილი (ბაგრატიონი), კლ. მასობა. ტ. 1-2, კ. კეკელიძისა და ალ. ბარამიძის რედაქციით. ტფ., 1936-1948. — რაც შეეხება „კალმასობის“ გამოცემას ჩვენის ვეგში (სრულ ტ-ტი, კომენტ., გამოკვლა თარგმ.), ამ წიგნწიგნებზე მუშაობა გრძელდება.

15 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორიის შესავალი, წ. 11: ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, ტფ., 1937*.

16 იხ. შენ. XI, 3.

XII

1 იხ. შენ. V, 9.

2 Н. Марр, Крещение армян, грузин, абхазов и аланов св. Григорием (Арабская версия): Записки Восточн. отд. русск. археол. общ., т. XVI, СПб., 1905), Отд. отд., стр. 63—211.

3 იხ. შენ. V, 18.

4 იხ. შენ. V, 10 (2).

5 Д. Ф. Веллев, Byzantina, кн. I—III, СПб., 1891—1907. Очерки, мат-лы и заметки по византийским древностям.

6 იხ. შენ. XI, 8.

XIII

1 Н. Я. Марр, Избранные работы, т. 1—5, М.-Л., 1933 — 1937. დიდი მეცნიერის ნ. მარის ნაშრომთა გამოცემის საქმე

* აღნიშნული „შესავლის“ წ. 1: საქ-ოს, კეკელიძისა და მახლობ. აღმოსავლეთის ისტ.-ეთნოლოგიური პრობლემები, თბ., 1950.

** წერილის ავტორს უშუალოდ სქიარდებოდა წ. 1 (იხ. შენ. IX, 8).

ჯერჯერობით, სამწუხაროდ, აქ აღნიშნული ხელტოშეუღლის პებლიაკიით განისახლებრა (ეს 5-ტომეული მირითიდად საენათმეცნიერბრ ჰოგისაა). ამოგან ტ. 3: Язык и общество (1934 г.), ტ. 5: Этно- и глоттогония Восточной Европы (1955 г.).

2 И. И. Мещанинов, Халдоведение. Баку, 1927.

3 საახლო მეზუმეი (დაახრ. 1818 წ. პეტერბურგს), შემდგომში სსრ აღმოსავლეთმცოდნეობის (აქ აზიის ხალხთა) ინსტიტუტის ხელნაწერთა განყოფილება, შეადგენს აღმოსავლურ ხელნაწერთა (აგრეთვე ნაბეჭდი წიგნების ევროპულ და სხვ. ენებზე) უმდიდრეს კოლექციას ქართულის ჩათვლით. ქართველმცოდნე იკად. მ. ბროსე (ტომით ფრანგე; რუსეთში მოღვაწეობდა 1837-1880 წწ. *) იყო შემქმნელი და მეურვე. კერძოდ, ქართულისა და სომხური ფონდებისა. აქვე დაცულია ბროსეს შიდარი არქივიც.

4 იხ. წინა შენიშვნა.

5 პლ. ეგნატ. იოსელიანი (1809-1875) — ცნობილი ისტორიკოსი, არქეოლოგი.

6 ეს იყო მხატვარი როსსი, რომელსაც, მართლაც, შეუძრებუბია ფრესელი მინიატურები XIX ს. 30-იან წწ.; ბერსონალიზებში, როგორც ამას უჩვენებს ივ. ჯ-ს წერილიც, ჩანან პატრიარქი (კათალიკოზი) ნიკოლოზ (XV ს.), მეფე ვიორგი VIII (XV ს.) და მე მისი ბაგრატი. მინიატურებს ახლავს ქართული განმარტებები (პლ. იოსელიანისა) და ფრანგული (ბროსესი). დაწერილებით იხ. P. P. Orbeli, Грузинские рукописи и-та востоковедения АН СССР, вып. I. Л., 1956. 87 (стр. 93-94).

7 ასეთი კვლევის შედეგი, კერძოდ, იხ. ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის. III-IV, თ., 1962, რედ. ჯ. ჩიტიია.

8 იხ. აქვე, შენ. 6.

9 ივ. ჯ. პეტერბურგს (პეტროგრადს) ცხოვრობდა 1895-1917 წწ.

10 იგულისხმე: სათუბილეო გამოფენაზე წარმოდგენილი მხატვრობა.

XIV

1 იხ. შენ. V, 9.

2 იხ. წერ. VIII.

3 იხ. უ-ტის „შრომები“, V (1936), გვ. 1—65.

4 იხ. შენ. XI, 15.

5 Проф. А. Чикобава, И. А. Джавахишвили, Первоначальный строй и родство грузинского и кавказского языков*;

* მის შესახებ მონოგრაფ. ნაშრომი იხ. ხანთაძე, მარი ბროსე, თ., 1966; რუს. დოდაშვილი, მარი ბროსე — ქართ. მწერლობის მეკლავარი, თ., 1966.

გაზ. «Заря Востока», 1939 г., II, № 29.

H. Vogt „La parenté des langues caucasiennes“—Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab, Bind XII, Oslo 1942, p. p. 242—257, სპეც. გვ. 251-257.

6 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორიის შესავალი, წიგნი 1: საქართველოსა, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეტიმოლოგიური პრობლემები, თბ., 1960, რედ. გ. ჩიტაია.—არ დაბეჭდილა წ. 111.

XV

1 ივ. შენ. XIII, 2.

2 И. И. Мещанинов, Язык Ванской клинописи (Die Van-Sprache), т. II*, Структура речи, Л., 1935.

3 J. Friedrich, Beiträge zu Grammatik und Lexicon des Chaldischen. Caucasiaka, VIII, 1951.

4 M. Tseretheli, Die neuen haldischen Inschriften König Sardurs von Urartu: დაწერილობით ივ. Г. А. Меликишвили, Урартские клинообразн. надписи, стр. 27, примеч. 6 и 7. М., 1960

5 Мещанинов, Язык etc (შენ. XV, 2), Предисл., 18 и прим. 71, 75 и друг (აქ მეშხ. ეკამათება ფრიდრიხს); იკივე, Предисл., 17, и прим. 68. (აქ მეშხ. ეკამათება მ. წიკიფაშვილს).

6 მეშხ. აღიარება სახელდობრ: «...приходится при всех сделанных выше оговорках все же признать, что вновь выдвинутые М. Церетели, А. Гётце и J. Friedrich положения не оставляют никакого сомнения в необходимости кардинального пересмотра раньше намечавшихся структурных определений халдской речи» (Предисл., 17-34).

7 Н. Генко, Задача этнографического изучения Кавказа: ж. «Советская этнография», № 4—5, М.-Л., 1936.

8 შტრ. გენკოს დასახ. წერილი (ივ. აქვე, წიგნი 7), გვ. 19 და 14.

9 აკად. ევან. ივლ. კრაჩოვსკი (1883-1951)—ცნობილი არაბისტი.

10 მართლაც, ეს, როგორც იტყვიან ხოლმე, „უკვლადრიდან ჩანდა“.

11 რევოლუციამდე აკადემიის წესდება მართლაც მოითხოვდა მის წევრად არჩეული პირი სათანადო ქალაქის ბინადარი გამხდარიყო.

12 აკად. ნ. იაკობის ძე შარტი (1864-1934), სტრუქტურტი ივ. ჯავახიშვილის პროფესორი, შთა-

ვარი ხელმძღვანელი ივ. ჯ-ისა „სამბრატორის მინილზე და ბოლოს (1917 წ.შდე) თანამშრომელი სპ-პეკადის უ-ტში. **სამბრატორი**

13 სამეცნიერო დისერტაცია („Государственный строй древней Грузии и древней Армении“, т. 1*) ივ. ჯ-ის მეორე დაცულ იქნა 1907 წ. 13 მაისს.

14 ივ. ჯ-ის „ეტიმოლოგიკური“—დან: პრივატ-დოცენტის წოდებულება მიენიჭა (ს. პნ. უ-ტში) 1903 წ., დოცენტისა — 1917, პროფესორისა, თბილისს, — 1918 წ.

15 მართლაც, როდესაც ივ. ჯ. შეუდგა საშეცდ. მუშაობას (სამეცნიერო ორგანოში პირველად დიბეჭდა მისი ნაშრომი 1899 წ.**), ქართ. სისტ. ლიტერატურა მოიცავდა (დაახლოებით) შემდეგს: ბროსეს „საქართველოს ისტორიას“ (დედანი — რუსულია), ნიწ. 1-2, ტფ., 1895-1900; დ. ბაქრაძის ნაშრომს — „ისტორია საქართველოსი (უჭვ. დროდამ X ს-ის დასასრულამდე)“, ტფ., 1889; ჯანაშვილის „საქართველოს ისტორიას“ (გამოც. 2, თბ., 1894). რაც შეეხება წერილში დასახელებულ ყორდანიას და თაყაიშვილს, ივ. ჯ-ს უნდა ეგველისმნა უმთავრესად პირველის „ქრონიკები და სხვა მასალა საქ-ოს ისტორიისა“, წწ. 1-2, ტფ., 1892-1897, და თაყაიშვილის „სახი ისტორიული ქრონიკა“ (ტფ., 1890) და ზოგი სხვა მისთანა.

16 სიტყვა ნასესხებია პალეოგრაფიაში დადგენილი ტერმინოლოგიიდან, ნიშნავს ხელგაერთიანდ, შავად, ნაუბათეად დაწერილს. ივ. ჯ-ის ამ გამოთქმებში შეიძლება კარგად გაარჩევს მორიდებული ავტორის სტილს, თორემ რ სკირდა სასინანულო მის რაკინდარა ნაბეჭდს!

17 სწორად რომ ითქვას, მსგავსი დამოისპირებაც, თუნდაც ასე ირონიულ ტონებში გამოხატული, თავისთვის დიდ პატივად შეეღობო მიეთვალა დასახელებულ „კალმოსანს“, — მთელი მისი აქტურობა და ინიციატივა ქართველოლოგიის სფეროში არა იყო რა, თუ არა ვაუგებრობა, თუ არ უმასხუსმგებლობა, იმდენად პირობითი იყო მისი განწყვეულობა ამ სფეროში!

17 მის. შევარდნაძე (1884-1937) — დაიბ. ქ. ოზურგეთს (ქ. შახარაძე). დირექტორი საქ-ოს მუზეუმის ბიბლიოთეკისა, ერთ ხანს ქუთ. ქართ. ვიშნაზიის გერმან. ენის მასწავლებელიც (1913-1918 წწ.). დარჩა სახელმძღ-ბი, 13 მარტს გადაწყვა ფეხის ამპუტაციას.

* დიბეჭდა ნ მარტის სერიაში: „Тексты и разыскания по грузинской филологии“, кн VIII, СПб., 1905

** „ბალავარიანს“ რუს. თარგმ.: „Мудрость Балавара“: ж. «Записки восточ. отд-я русск. археол. о-ва», т. XI, СПб., 1899.

* т. 1, „Труды Ин-та языка и мышления“, I, 1932.

XVI

1 ლ. რჩელიშვილი — ხელოვნების შეცნე-
რებათა კანდიდატი.

2 აკად. გ. ჩუბინაშვილი (1885) — ხელოვნე-
ბათმცოდნე, ავტორი ფუძემდებლური შრომე-
ბისა, კერძოდ, საქართველოს და სომხეთის ხე-
რობათმცოდნეების დარგში. უახლესი კაპიტალური
ნაშრომები: Чеканное искусство в Грузии;
Разыскания по армянской архитектуре, და
სხვ.

3 მეტეხის მეზემი — ქართ. ხელოვნების
მეზემი (იმ ხანად მეტეხის ციხეში მოთავსებუ-
ლი), რომლის საფუძველზე შეიქმნა აწინდელი
ხელოვნების სახელმწიფო მეზემი.

4 იგი არსებობდა ხელოვნებათმცოდნეობის
აკადემიასთან.

5 აკად. ი. ორბელის რეკომენდაციით, ქართუ-
ლი მხატვრობის ლენინგრადში დატული რიგი
ნიმუშების პირები ვადმოღებულ იქნა სპეცია-
ლისტი ქალის ქალბატონი ალაფალოვას ხელით,
შტრ. წერ. XIII.

6 აკად. ი. ა. ორბელი (1887-1961), ირანული
და კავკასიური ხელოვნების მცოდნე, სახელმწი-
ფო მემკვიდრის დირექტორი (1934-1951).

7 იხ. შენ. X, 1.

8 ამ წერილში (1937 წ. მარტის თორმეტს)
აღნიშნული მქონდა, რომ აკად. ი. ორბელისგან
ამ სტრუქტურის ავტორს დაეცა — მის (ივ.
ჯ-ის) ნაშრომთა სია გაეშაადებინა. საქმე ეხე-
ბოდა ივ. ჯ-ის კანდიდატურის წარდგენას აკა-
დემიასთან არჩევნებთან დაკავშირებით.

9 უფოდ იგულისხმება ი. ორბელის განზრახ-
ვა — ივ. ჯავახიშვილის კანდიდატად დასაბუღე-
ბისა (იხ. წინა შენიშვნა).

10 დღე კანდელავი იყო საბჭოთა საქართვე-
ლოს სახალხო განათლების კომისიის 1923-
1928 წწ.

11 ავტორი აღბათ გულისხმობს 1926-სა (რო-
დესაც გათავისუფლებულ იქნა რეპტორის თა-
ნამდებობიდან) და მომდევნო წლებს.

12 დაბლობები 1936 წლიდან იხ. წერ. IX).

13 იხ. უტის „შრომები“, V (1936), გვ. 1-65.

14 იხ. წერ. XV.

15 იხ. შენ. XI, 15.

XVII

1 იხ. წერ. XIII.

2 ივლისსმე მხატვარი ქალი — ალაფალოვა.
იხ. შენ. XVI, 5.

3 იხ. წერ. IX.

4 იხ. შენ. XI, 15.

5 დაიბეჭდა მოგვიანებით ს. ი. ბასილი უბოს-
მოდელი, ცხოვრება მეფეთმეფის თამარისი,
ბენიშინის შოამბე, ტ. XIV, თბ., 1944, გვ. 317-
357 და ცალკე ანაბეჭდი.

6 საქმის დაჩქარებისათვის, რათა ამ სტრუქტუ-

რების ავტორს თამარის ისტორიის ტექსტის
თარგმნისა გამოდგომოდა (იხ. შენ. IX, 19,
20).

გონჯიშვილი

XVIII

1 იხ. წერ. XIII.

2 აქ ივლისსმე: Гос. Публич. биб-ка им
Салтыкова-Щедрина (მისი ბიბლიოთეკის ვაგ-
ბი).

3 შეიცავს ქართულს და ბერძნულ ტექსტებს
(ოთხთვიდან, დაბადებიდან), მინოლოგს და
ა. შ. წყნადია და საეკლ. დღესასწაულ-
თა ანაბეჭდი საეკლ. მინიატურებისა. იხ.
Н. Окуев, О грузино-греческой рукопи-
си с миниатюрами, Христианск. Восток,
т. I, вып. I, с. 43—44. СПб., 1912.

4 იხ. შენ. XIII, 3.

5 იხ. შენ. XVI, 5.

6 საქმე. აკად. ალაფალოვის სახელის ქალბატონი.

7 Н. Толстой и Н. Кондаков, Русские
древности в памятниках искусства, вып.
I—VI, СПб., 1889—1899.

8 იხ. შენ. VII, 8.

9 იხ. შენ. XI, 15.

XIX

1 მოხსენება წაითხული იყო 1937 წ. 21
მაისს ილ. ჭ-ის დაბადების 100 წლისთავზე
ენის ისტორიისა და მატერიალური კულტურის
ინსტიტუტში (—ბენიშინი), რომელიც მაშინ წარ-
მოადგენდა სსრკ მეცნ. აკადემიის საქართველოს
ფილიალს.

2 დაიბეჭდა იმავე სათაურით, ტფილისი,
1938 წ.

3 „სპარსულ-ქართული ცდანი“ 1 (ლგდ.
1926), რომელიც მოიცავს იური (იგივე ფრი-
დონ, გიორგი) მარისა და კარპეზ ღონღუას
ნარკვევებს, ვახტანგ VI-ის ასტრონომიული ნაშ-
რომებისადმი მიძღვნილს.

4 Христианский Восток. Серия посвящ.
изуч-ю христ. культуры народов Азии и
Африки. тт. I-VI, 1912-1922 (СПб. Пгд.).
რედ. ნ. მარი. სერია ვიცხსნა ივ. ჯ-ის გამოკლე-
ვით.

5 ე. „Язык и Мышление“ იყო საკავშ. მეცნ.
აკადემიის ენისა და აბრევების ინსტიტუტის
ორგანო.

6 Ананий Ширакец (XII в.). Вопросы и
решения. Пгд., 1918. перев. И. А. Орбели.

7 პრელოგი ეპ. პორფირი უსპენსკის (1804-
1885) ფონდი დატულია საკავშ. მეცნ. აკად-ის
არქივში.

8 В. Бенешевич, Изображение груз.
царя Давида Строителя на иконе Синай.

ского мон-ря. Хрис. Восток, т. I, вып. 1, с. 62—68, СПб., 1912. (იხ. აქვე, შენ. 4).

9 იხ. შენ. XVIII, 2.

10 კრებულს ზედ წარწერილი აქვს: „Разноязыч. [вычные мат-лы]. 0. 1, № 56“

11 იხ. აღნიშნ. კრებულის თ. 43.

12 იხ. აღნიშნ. კრებულის თ. 30.

13 იხ. შენ. XVIII, 7.

14 А. Н. Кубе, История фаянса, Берлин 1923; მისივე: История фарфора. შტრ. შენ. XXI, 6

15 И. А. Орбели, К. В. Тревер, Сасанидский металл. Художеств. предметы из зол., серебра и бронзы, М.-Л., 1935.

16 Н. Н. Соболев, Очерк по истории украшения тканей, М.-Л., 1934.

17 იხ. შენ. IX, 14.

XX

1 იხ. შენ. IX, 14.

2 იხ. შენ. XIX, 14.

3 Академия истории материальной культуры (ГАНМК), 1919 — 1937; 1937 წ. გარდაიქმნა იმავე პროფილის ინსტიტუტად.

XXI

1 იხ. წერ. XIX.

2 იხ. შენ. XI, 9, 10.

3 Г. Г. Гагарин, Собрание византийских, грузинских и древнерусских орнаментов и памятников архитектуры. Серия 1—3, СПб., 1897—1903.

4 П. К. Степанов, История русск. одежды, вып. I, Пгд. (S. d.).

5 Galerie des peintres célèbres, I-II. Paris, 1844

6 Русский художественный фарфор. Сб. статей о государственном фарфоровом заводе, Лгд., 1924.

7 С. Н. Тройницкий, Английское серебро, Пгд., 1923.

8 იხ. შენ. XIX, 14.

9 ღმინისის გათხრების განახლებას ვიფერებებს... — I ოქტობლ კამპანია წარმოებდა 1936 წ. აგვისტოს 22-დან ოქტომბრის 29-მდე. განახლდა დაგვიანებით: 1937 წ. აგვისტოს 26-დან (და დასრულდა ოქტომბრის ორს თუ სამს). გათხრების შედეგები იხ. ლ. მუსხელიშვილი, ღმინისი. ქალაქის ისტორია და ნაპალაქების აღწერა: კრებ. „შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა“. ივ. ჯავახიშვილის რედაქციით, თბ., 1938, გვ. 317-448. რუს.: Л. Мусхелишвили, Раскопки в Дманиси; ж. „Советская археология“, VI, 1940, стр. 258-288.

XXII

1 იხ. შენ. XX, 9.

2 ვახტანგ წარმოებდა 1937 წ. ხატულში. გათხრების შესახებ იხ. შ. ხიდაშელის ანგარიში ზემოთ დასახელებულ კრებულში (ნახე ზემოთ, შენ. XXI, 9).

3 ქუქჩანკოვა: „...თუთი შვილი მათი ქუქჩანკად ვაისწავლებოდის და ჰკახშიდენ მის წყაროსა“ (1202 წ. სიგელი; ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. სამართლის ისტ., წ. 2, ნაკვ. I, გვ. 76).

4 იხ. შენ. XXI, 9.

5 ეს სინანული მასხუბობს ცნობას (ჩემი წერილი 1937. 15. VIII-ისა), რომ ამით იყო პროფ. ვ. ბენეშევიჩის ცდა — ეპოვნა დავით აღმაშენებლის სტრათი. იხ. შენ. XXI, 1.

6 იხ. შენ. XIX, 11.

7 იხ. შენ. XVII, 5.

8 იხ. შენ. XI, 15.

9 იხ. შენ. XVII, 5.

XXIII

1 ამ სიტყვების მოქმელი 61-ე წ-ში იყო გადამღვარი.

2 Н. Н. Соболев, Очерки, etc. М.-Л., 1934.

3 «Агркультура» etc, под ред. О. А. Добняш-Рождественской и М. И. Бурского М.-Л., 1936.

4 იხ. შენ. IX, 11.

5 Труды V археологического съезда в Тифлисе, 1881, М., 1887.

6 ასეთ მასალას (დაქსიმოლეები, ნახატები) შეიცავს „Труды“-ც (იხ. შენ. 5) და ცალკე კიდევ: Протоколы подготовительного комитета V археологического съезда в Тифлисе, М., 1882.

XXIV

1 საფოსტო მისამართით: თბილისი, კალინინის ქ., № 66.

2 იგულისხმება კრებ.: „Памятники эпохи Руставели“, Лгд., 1938.

3 Баши, Историк царицы Тамары. Памятники (იხ. წინა შენ.), გვ. 33-76. დედანი: ბასილი ეზოსმოძღვარი, ცხოვრება (იხ. ზემოთ, შენ. XVII, 5).

4 იგულისხმებ: საიუბ. კრებ. „შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა“. პროფ. ივ. ჯავახიშვილის რედაქციით. თბ., 1938, 1-VIII+467 გვ.

5 იხ. ვახ. „Правда“, 1938 წ. 22. III, № 80.

6 ეპიგრაფის დირექტორი 1934-1951 წწ. იყო აკად. ი. ორბელი.

7 იხ. შენ. IX, 15.

8 ივლისსხმებიან ხელისუფლებისგან რეპრესირებული პირები.

9 იხ. შენ. VII, 8.

XXV

1 В. Греков и А. Якубовский, Золотая Орда, Л., 1937.

2 ვერძო, დასახელებულ „З. Орда“-ში (იხ. წინა შენიშვნა) შესავალში ზოგადად განხილულია XI-XIII სს. „დემტ-ი-ყიუჩაი“ (გვ. 11-24).

3 იასე ცინკაძე, ცნობები რუსეთის შესახებ ქართულ წყაროებში და საქართველოს შესახებ რუსულ წყაროებში XI, XII, XIII სს. 250830-ის მოამბე, IV ტ. 1938, გვ. 73-100. იხ. იხ. მისივე „ძიებანი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (X-XVI სს.)“, გვ. 190 და შდგ, თ., 1956.

4 იხ. შენ. XVII, 5.

5 იხ. შენ. XI, 15.

6 ივ. ჯავახიშვილი, ქართული მუსიკის ისტორიის ძირითადი საკითხები, თ., 1938.

7 იხ. შენ. XVIII, 1-2.

8 იხ. შენ. XXII, 4.

9 იხ. შენ. XXII, 2.

10 ЗВО, XX (1910) და XXX (sic). სულ გამოვიდა 25 ტომი (ტანსაცემი: 1921 წ.).

11 Н. Марр, Сборники притч Вардана. Материалы для истории средневековой армянской литературы, ч. I. Исследование, СПб., 1899, ч. II. Текст, СПб., 1894, ч. III. Приложения, СПб., 1894. ნაწ. III შეიცავს 10 სათანადო (ენზაიმონის) ხელნაწერის აღწერას საძიებლოთ, არაბულსა და სხვა ტექსტებს და ა. შ. (ნაშრომმა 1899 წ. 23 მისს საჭაროდ დაეძღვა, ავტორს მოუპოვა მაგისტრის ხარისხი).

12 Iosephus Flavius, Sämtliche werke, von Johann Friedrich Cotta, Tübingen, 1785.

XXVI

1 Ф. И. Успенский, История византийской империи, т. I, СПб., 1913; т. II, ч. I, Л., 1927; т. III, М.-Л., 1948.

2 Северн. морской путь. Саннаოსო მაგისტრალი, მიდის ჩრ. ყინულოვანი ოკეანის გასწვრივ ახალი მიწიდან ბერინგის სრუტემდე. აწარმოებდა საფოსტო ოპერაციებსაც.

3 იგივე აღუქსანდრე ჯავახიშვილი, აწ ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატი.

4 აქ ნაგარაუდგეი წერია ავტორს, ივან-მყოფობის გამო, ვეღარ დაუწერია. მის ნაცვლად დაწერილი ჩანს 1938 წ. 2. VIII-ით დათარიღებული ბარათი, რომელშიც მართლაც ერთი

ცნობა ეგება „კოლექტიური სამეშაოს ვეგმას“ (იხ. ქვემოთ).

XXVII

1 ივლისსხმება 1938 წ. 18. VII-ით დათარიღებული წერილი.

2 იხ. შენ. XXVI, 1.

3 В. В. Бартольд, Улутбек и его время, Пгд., 1918, см. В. В. Бартольд, Сочинения, т. II, ч. 2 (М., 1964), стр. 25—196.

4 Станли Лен-Пуль, Мусульманские династии. Хронологич. и генеалогические таблицы с историческими введениями. Перевел с англ. В. Бартольд, СПб., 1899.

5 დღემდე ცნობილია ერთადერთი, 1899 წ. გამოცემა.

6 ავტორის კაბიტალური ნაშრომი „ქართველი ერის ისტ.“ (წ. 1-5). მაშინ სწორედ XIII ს. მდე იყო მიყვანილი. იხ. წ. II, ტფ., 1914.

7 აკად. ნ. ა. ბერძენიშვილი (1895-1965), საქართველოს ისტორიის გამოჩენილი მკვლევარი.

XXVIII

1 იხ. წერ. XXVII.

2 В. И. Сергеевич, Русские юридические древности, 3 тт, СПб., 1890—1903.

3 В. И. Сергеевич, Ленция и исследования по истории русского права, СПб., 1883.

4 იხ. შენ. XI, 15.

5 იხ. შენ. XXV, 6.

XXIX

1 იხ. წერ. XXVII.

2 აკად. ს. ჯანაშია (1900-1947) — სახელოვანი ქართველმცოდნე, ისტორიკოსი.

3 დასახელებული სამი ავტორის მუშაობის უშუალო შედეგი (მაკეტის სახით) იხ. „საქართველოს ისტორია უძველ. ბანიდან ჩვენს დრომდე“. თბ., 1940.

4 იხ. შენ. XXV, 6.

5 იხ. შენ. XI, 15.

XXX

1 იხ. წინა წერილი.

2 იხ. შენ. VII, 8.

3 იხ. ქვემოთ, შენ. XXXIII, 4.

4 გადაწერალია ოშკის ლავრაში (თორთუმის ტბასთან) მე-X ს. ახლა იხ. წიგნი ძეგლისა აღ-ტყუმისანი. 978 წლის ხელნაწერის (ოშკის დაბადება) მიხედვით. ტ. I, ნაკვ. I: დაბადებისა. გამოსულთაა. გამოსცა აკაკი შანიძემ. თ., 1947. იმავე ტომის ნაკვეთი 2: ლეტიტონ-

* ნაწ. 2 არ დაბეჭდილია. შდგ. ტ. III, წინასიტყვიობა, გვ. 7.

11. „მნათობი“, № 9.

თა. მსაქელთა. რუმისი, იობისი. ესაიაჲსი. გამოსცა აკაი შანიძემ. თ., 1948.

5 შეიძლება აქ გვევლინებოდნენ ლექსების კითხვა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. შავრამ ივ. გ-ს ლექსები ჩატარებია საქართველოს მუზეუმის მუშაკთათვისაც (1939 წ.). საქართველოს ნოეთური ელტურის დარგში ჩვენი შეცნობის შემთხვევაში წარმოადგენს მისი წიგნები: „მასალები ქართული ერის პატრიარქალური ელტურის ისტორიისათვის. I. შეიქმნილი ბელოვანა ძველ საქართველოში. თ., 1946. (ოლი აბულაძის წინასიტყვეობით). III-IV. ტანისმოსო, ქსოვილები, etc., თ., 1962. (გ. ჩიტაიას რედაქციით).

6 იხ. შენ. VII, 8.

7 В. Г. Васильевский, Труды, т. т. 1-4, СПб., 1908—1930.

8 А. Н. Веселовский, Собрание сочинений, т. 1-6, 8, 16, II., 1908—1938.

XXXI

1 Та biblia, ed. de Москва [მოსკოვს], 1821.

2 იხ. შენ. VII, 8.

3 იხ. ქვემოთ, წერ. XXXIII.

4 Худуд ал-алем*. Рукопись Туманского. С введением и указателем В. Бартольда, Л., 1930. (თარგმნილია და კომენტარებული ვ. შინარსის მიერ, ლონდონი, 1937).

5 იხ. შენ. XXVII, 3.

6 იხ. შენ. XXX, 8.

XXXII

1 В. В. Бартольд, Историко-географический обзор Ирана, СПб., 1903.

2 იხ. შენ. V, 23.

3 Армянская география VII века, издал К. П. Патванов, СПб., 1877.

4 М. Д. Приселков, История русского летописания XI—XV вв., Л., 1940.

5 ი. ტყეშელაშვილი, სიტყვის-კონა, СПб., 1910.

6 გ. ბერძენი, სიტყვის-კონა იმერ. და რაჭულთშია. СПб., 1912.

XXXIII

1 Путешествие** ибн-Фадлана на Волгу, перев. и комментарии, под ред. Н. Ю. Крачковского, 1939.

2 Иранское искусство и археология.

III Междунар. конгресс. 1935, М., 1939.

3 იხ. შენ. V, 4.

4 აქად. ნ. შარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ისტორიის (დადგენილია სსრკ მეცნ. აკადემიის საქართველოს ფილიალის შედგენილობაში, განავრცობდა ირანის სახელობის მეცნ. აკადემიის სისტემაში).

5 ევანგელისტური ბერი, ახალი ქართლის ცხოვრება. XVIII ს. დამდეგი. I: ტექსტი. ივ. ჯავახიშვილის წინასიტყვეობით და რედაქციით. თ., 1940. (სურათი: ქართ. საისტორიო ძეგლები).

6 იხ. შენ. IX, 19. — ივ. ჯავახიშვილის მიზანშეწონილი გეგმით, აქ ჩამოთვლილი ბასილი ეზოს-მოძღვრის ნაშრომი, დავით აღმაშენებლის ისტორია (XII ს.), „მატიანე ქართლისა“ (XI ს.) და „ამთაბაღმწერელი“ (XIV ს.), ისტორიკულ დანართებს საისტორიო ძეგლები, რომელთაც ჩვენს დროში შეიქმნა „ქართლის ცხოვრების“ ძველ კრებულში, დაცვის მიზნით ერთად ჩაყრებულებს, უნდა გამოცემულ იქნენ ცალ-ცალკე.

7 ეს ძეგლი მოიცავს ისტორიულ ხანას დაახლოებით 1072-დან 1125 წლამდე.

8 დასახლებული ძეგლი მოიცავს ხანას დაახლოებით 730-დან 1072 წლამდე.

9 ეამთა აღმწერელი (ბერძნ. შესატყვისით: ხრონოგრაფი)—მონოლოთა საქართველოში პატრიარქის ხანის (XIII-XIV სს.) ჩინებული მეისტორი.

10 ვიორგი მოაწიდელო. ცხოვრება იოვანესი და ელფეგისი. გამოსაცემად დაგეგმილია ივ. ჯავახიშვილმა. ა. შინარსის რედაქციით და ზედდართული გამოცეკვით: „ვიორგი მოაწიდელოს ენა“ etc., თბ., 1946.

11 ვიორგი ზუცეს-მონაზონი (XI ს.), ცხოვრება და მოქალაქობა წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა ვიორგი მოაწიდელისა.

12 „მოქცევა ქართლისა“ (VIII ს.)—მოიცავს საერო ისტორიის ელემენტებს (კერძოდ, წარმართული ხანის მეფეთა გენეალოგიის) და ქართველი ხალხის ქრისტიანობისადმი მობრუნება-მოქცევის ამბავს.

13 ამ ძეგლის ძველ გამოცემათა შესახებ საორიენტაციო ცნობები იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული საისტორიო მწერლობა, სპეც. გვ. 102; თბ., 1945.

14 იხ. შენ. XXIV, 2.

XXXIV

1 შტრ. წერ. XXVIII, კაცეთში დაწერილი.

2 ერთი კრება: აქად. ნ. შარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ისტორიის შიამბე, წ. V-VI, თ., 1940. 1899-1939. აკადემიკოსის ივანე ჯავახიშვილის საშეცნობით მოღვაწეობის 40 წლის თავზე. მეორე კრება: საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის შიამბე, ტ. X, თ., 1940.

* შეიძლება ასე ითარგმნოს: „ქვეყნიერების მხარეები“.

** ეს მოგზაურობა (X ს-ის დამდეგი) არაბულიდან თარგმნა, კომენტარების დართით, А. П. Ковалевский-მ (სმ. Крачковский, Избран. соч., IV, стр. 185 и примеч. М.-Л., 1957).

3 История СССР. С древнейших времен до образования древнерусского государства. Чт. I—II, М.-Л., 1939; Чт. III—IV, М.-Л., 1939. Академия наук СССР. Институт истории материальной культуры им. Н. Я. Марра. На правах рукописи.

4 შდრ. იგივე ნაშრომი, ნაწ. III, გვ. 166 (და 107). — ცნობილია, რომ მესროპ-მასტოცს (IV-V ს.) ზოგან მიაწერენ სომეხთა, ალბანთა და ქართველთათვის ანბანის შემუშავების ღვაწლს. ამის შესახებ, კერძოდ, იხ. ცნობილი არმენისტის მანუა აბელიანის წიგნი *История древнеармянской литературы*, Ереван, 1948, გვ. 72 და 73. ამ ვერსიის უარყოფელი დებულება იმის შესახებ, რომ მესროპის გამოგონებლობის ამბავი ქართველთა და ალბანთა მიმართ პირველწყაროში არ ჩანს და იგი მხოლოდ მერმინდელ მწიგნობართაგან შექმნილი ვერსიაა, წამოაყენა და დეტალურად გამოიკვლია ივ. ჯავახიშვილმა ნაშრომში „ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა“, წ. I, სტვ. გვ. 158-159 და სხვაგან. თბ., 1935.

5 ტრადიციული, მეცნიერულ კრიტიკას არიდებული დათარიღება V საუკუნით სომეხთა ისტორიკოსის მოსე ხორენელის ნაშრომისა („სომხეთის ისტორია“) დიდი ხანია სპეციალისტების მიერ ეკვიტანიალია, აბლებური დათარიღების მიჯნები მერყეობს VI-VII-სა და VIII-IX საუკუნეებს შორის (ნ. შარაი, ს. ჯანაშია, ლ. მელიქსეთ-შევი და სხვ.).

6 საქმე ეხება თამარის ეპოქის (XIII-XIII სს.) საქართველოს მთავრობის — საეპიროს წევრების, მშები მშარგაძელების, ისე ვთქვათ, ვინაობას. ცნობილია, რომ უფროსი მშა ზაქარია იყო საქართველოს ამირსპასალარი, უმცროსი, ივანე — ათაბაგი. არმენისტიკულ ლიტერატურაში საკმაოდ გავრცელებულია ფეჰი დებულება,

თითქოს ზაქარია და მისი შთამომავალი საქართველოში გამოდიოდნენ არა მხოლოდ როგორც ხელისუფალთაგანნი, ვეზირები, არამედ როგორც საქართველოს ფარგლებში (ომების შედეგად) გაერთიანებული ადრინდელი სომხური სამეფო-სამფლობელოების უმეტესი ნაწილის ავტონომიური მმართველები, ქართველთა მფვის „ესალეზი“. ამ თვალსაზრისის გამტარებლები ზაქარიას შთამომავალი ბევრთად აერთიანებენ გრეციზირებული ფორმით შემოსილი ბელოვური გვარსახელით — „ზაქარიდები“ (ნამდვილი გვარსახელის — „მშარგაძელები“-ს უვლუბელოფით), ამ საშუალებით ხაზს უსვამენ რა მშარგაძელთა ერთმ დინასტიურ ძალაუფლებას. შდრ. „სომეხი ხალხის ისტორია“, ნაწ. I, ბ. ნ. არაქელიანის და ა. რ. იოანსიანის რედაქციით (რუს. ენაზე), გვ. 164-165; ერევანი, 1951.

7 См. Рец.: С. Н. Джанашиа, «История СССР» и история народов Кавказа. О неудовлетворительном освещении истории кавказских народов в учебнике для ВУЗ-ов, т. I—II, газ. «Известия», 1940, 11, VII. Он же. «Письмо в редакцию», ж. «Историк-марксист», 1940, № 12, стр. 141-149.

ეს რეცენზია უშუალოდ ეხმაურება არა შემოთ (იხ. შენ. 3) აღნიშნულ გამოცემას (მატერ. კულტურის აკად-ის ინ-ტისას), არამედ მეცნ. აკად-ის ისტორიის ინსტიტუტის ორ-ტომეულს: *Учебник для ВУЗ-ов, 1939-1940*. შდრ. ჯანაშიას შრომების ბიბლიოგრაფია, №№ 73-74 და 89-90.

8 საკავშირო აკადემიის პრეზიდენტის პოსტი 1936-1945 წწ. ეკბრა აკად. ვ. ლ. კომაროვს.

9 აკად. ბ. დ. გრეკოვი (1882-1955), საბჭ. რუსეთის ისტორიკოსი.

აღიზიანებული

ალიშერ ნავოის მსოფლმხედველობის გაგებისათვის

აღმოსავლური პოეზიის რჩეულ თანავარსკვლავედს ამშვენებს საოცრად კოლორიტული და შთამბეჭდავი ფიგურა — ალიშერ ნავოი, (1441-1501), რომელმაც წარუშლელი კვალი დატოვა არა მარტო უზბეკურ და საერთოდ, თურქულენოვან ლიტერატურაზე, არამედ მთელ აღმოსავლურ პოეტურ აზროვნებაზეც. გამჭრიახი და მარჯვე პოლიტიკოსი, სახელმწიფო მოღვაწე და ემირი-ემირი, აღზვევებული ფერადი და განკიდევანებული სუფი-დერვიში, ზეგარდში ნიჭით ცხებელი პოეტი და დახვეწილი გემოვნებით აღჭურვილი ლიტერატურათმცოდნე, პოეტიკის დაუღალავი შეკვლევარი და საქმიანდინჯი ენათმეცნიერი, მთელგომელი ისტორიკოსი და გონიერი ფილოსოფოსი, ფერწერისა და მუსიკის მოტრფიალე და კარგი მცოდნე — ასეთად გვესახება საუკუნეთა მიღმა ალიშერ ნავოის ისტორიული სახე.

როცა ალიშერ ნავოი შემოქმედებით სარბიელზე გამოვიდა, მთელ მახლობელ აღმოსავლეთში სპარსული პოეტური სიტყვა ბატონობდა. იმდროინდელი ლიტერატურული ტრადიციები უგულვებელყოფდა ამ პოეტს, ვისაც სპარსულად ლექსის წერა არ ზღუდუნიდებოდა. ალიშერ ნავომაც ხარკი გაუღო თავის ეპოქას. მან ფაინს დასველანით შექმნა დიდი დივანი საეშაოდ დახვეწილი და გამართული სპარსული ყაზალბისა. მაგრამ ალიშერ ნავოის დიდი დამსახურება თურქულენოვანი ლიტერატურისა და უზბეკი ხალხის წინაშე სწორედ ის არის, რომ მან ერთ-ერთმა პირველთაგანმა ზალთაიურ ენაზე (ძველ უზბეკურზე) სრულყოფილად ააღწერა კლასიკური ლექსი. პოეტმა თავისი სადა პოეტური ფერწერით და მუსიკალური ინტონაციით დაამტკიცა, რომ უზბეკურ ენაზეც შეიძლება ისევე თამამად პოეტიკის თვალსაზრისით სრულქმნილი ლექსების შექმნა, როგორც სპარსულზე. ყოველგვარი გადაჭარბების გარე-

შე შეიძლება ითქვას, რომ არ დაჩენილა შუა საუკუნეების არცერთი თურქულენოვანი პოეტი, რომელიც ალიშერ ნავოის შემოქმედების მეტნაკლებ გავლენას არ განიცდიდეს. ამიტომ სავსებით ბუნებრივად ეძღვრს პოეტის ამჟამ განცხადება: „შე თვალსაზრისთ ვყავ სინატიფე და სამშეენიერე, სრულყოფილება და სიდიადე თურქული ენისა... შე ვგონებ, თურქულენოვანი სიტყვის ოსტატებს დავემტკიცე უღადესი კემშ-მართება, რამაც მათ შეაცნობინა თავისი შრომლიური ენის ნამდვილი ღირსება და ლექსიერი საგანძური და ამით თავი დააღწიეს სპარსულ ენაზე მოღვაწე პოეტების დამამცირებელ საყვედურებს, რომელიც თურქული ენისადმი იყო მიმართული. თუკი მათთვის ესადა გახდა ეს შეუცნობელი სინამდვილე, რომელიც შე ჩემი შრომითა და მცდელობით აღმოვაჩინე, მაშინ საფიქრებელია, რომ ისინი კეთილად მომიგონებენ და დამლოცავენ, რათაე ჩემ სულს გაახარებენ...“

ალიშერ ნავოიმ მდიდარი შემოქმედებითი მემკვიდრეობა დაგვიტოვა. მას ეკუთვნის ოცდაათამდე პოეტური თუ პრთხული დიდტანიანი ნაწარმოები. ცხადია, ამ მცირე სტატიაში ზერეულადც ვერ შევჩერდებით ყოველ მათგანზე. ამიტომ დავკმაყოფილდებით პოეტის შემოქმედების ზოგიერთი ძირითადი მომენტის გადმოცემით.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა შევეხოთ პოეტის მდიდარ ლირიკულ მემკვიდრეობას, რომელიც წარმოადგენილია ზუსტი დივანის (ლექსების კრებულის) სახით, ამ კრებულთაგან ერთი სპარსულ, დანარჩენი ოთხი თურქულ (ძველ უზბეკურ) ენაზეა დაწერილი.

ძველთაგანვე ალიშერ ნავოის ლირიკის მკვლევარნი გაუთავებლად დიხავენ ერთი საკითხის ვარწმუნო. პოეტის ლირიკა რეალურია თუ მასტიკური, მასში ისახული სიყვარული

ადამიანურია თუ ღვთიური? მკვლევართა ერთი ჯგუფი ამტკიცებს, რომ ნავთის პოეზიაში რეალური სიყვარული წარმოიჩინილი და მის არავითარი კავშირი არა აქვს მისტიკურთან. მეორენი კი პირიქით — პოეტის სიყვარულს მთლიანად მისტიკური საბურველში ახვევენ. რაც აღნიშნულ საკითხს გეხებით, უპირველეს ყოვლისა, არ უნდა დაგვაიწყუდეს, რომ ალიშერ ნავთი თავისი ეპოქის შვილია და მისი შემოქმედებით რავაჯარობა ძირითადად განმარტებულია ამდროინდელი ლიტერატურული ტრადიციებით. ამიტომაც, პოეტის ლირიკაში დახატული ამჟღავნა და გრძნობათა ასპექტში მათა ურთიერთდამოკიდებულება სავსებით ექვემდებარება აღმოსავლეთში არსებულ სიყვარულს საზოგადოებრივ ინსტიტუტში უკვე დამკვიდრებულ წესებს და ინდივიდუალურ ხედვას მოყვლებულა. პოეტის ლირიკული განცდანი წინასწარ განსაზღვრული ყალიბით და ფორმით წარმოგვიდგება და თითქმის სავსებით დატოლილი სუბიექტური აღქმისაგან. ასეთ ვითარებაში, რა თქმა უნდა, ძნელია ვეცმოთ მის პოეზიაში რაიმე ინდივიდუალური, რეალურ მომენტთან დაკავშირებული და ცხოვრებისეული სინამდვილით განპირობებული განცდათა პროექციული წარმოსახვა. საერთოდ, აღმოსავლურ პოეზიაში პოეტის საკუთარი მე და ინდივიდუალურია შტრიხები უნდა შევიდეთ პოეტურ ფერთა სპექტრსა და ფიგურებში, განცდის ამა თუ იმ მომენტის შეთხველთან დაყვანის თავისებურებაში და არა მის (განცდის) ლირიკულ მისაზრებაში. ხოლო რაც შეეხება ალიშერ ნავთის სიყვარულს პრობლემის ქველტერულ მხარეს, როგორც ქვემოთაა დავინახავთ, იგი პოეტისეალურად ორივე მომენტს მოიცავს: მისტიკურსაც და რეალურსაც, რომელთა პოზიტიური ხორცშესხმა სავსებით ერთნაირ ტონსა და ფერებში ხდება. ზეენი აზრით, ზემოთ წამოჭრილი საკითხის დასა საერთოდ არ არის მართებული. ჯერ ერთი ამიტომ, რომ ალიშერ ნავთის პოეტური ხილვით წარმოჩენილი ლირიკული განცდა თავისთავად არ არის რეალური, ადამიანური გრძნობის ბუნებრივობას მოკლებულია, ხელოვნურობის რანგშია აყვანილი და ინდივიდუალური ხედვა და მისი პროექციული წარმოსახვა არ ახასიათებს, რაც უკვე დასაბამიდანვე საკითხის ასე დაყვანებს იგნორირებს. მეორეც, მისტიკური სიყვარული თავის განვითარებაში რეალური მომენტსა შეიცავს და მისი (მისტიკური სიყვარულის) ამა თუ იმ პოეტის მსოფლმხედველობაში წარმოდგენა როდი ნიშნავს იმას, რომ ამ მწერლის სიყვარულის არსის გააზრებას რეალურ განცდასთან და ქვემარტივად იდამიანურ გრძნობასთან არავითარი კავშირი არა აქვს! უფრო მეტიც შეიძლება ითქვას, მისტიკური სიყვარული მიწიერ სიყვარულს არ გამოირჩევა და მის თავისი განვითარების პირველ საფეხურად იაზრებს,

რაც აგრეთვე მისტიკური და რეალური სიყვარულის საწინააღმდეგო და სამპირისპირო სფეროში განხილვის უგულებელყოფს. და, მართლმ, ლირიკული წარმოსახვის ერთგვარობება არავითარი საშუალებას არ გვაძლევს ამ გრძნობის გააზრების ორ სამპირისპირო ფაზაზე ვილაპარაკოთ, მართალია, ნავთის ზოგიერთ ეპიკურსა და ყითაში გამოქვეყნების ინდივიდუალურ-სუბიექტური პოეტური აღქმა და წარმოსახვა, მაგრამ ეს ზღვაში წყეთია და საერთო სურათს ვერ ცვლის. ალიშერ ნავთის აღქმის ობიექტი ამდროინდელი ესთეტიკური პრინციპებით გამოქმნილი ლამაზის ზოგადი სახეა, რომელიც არ განსხვავდება სხვა იდოსავლელ პოეტთა ტრფობის ობიექტისაგან და მისი აღქმა ზღვა მტკიცედ განსაზღვრული კანონითა, რაც განაპირობა შუა საუკუნეების აღმოსავლურმა ლიტერატურულმა ტრადიციამ. პოეტის შემოქმედებაში წარმოსახული ლირიკული ხატოვანი სახე ზოგადად უფრო ესთეტიკის ობიექტია, ვიდრე გრძნობის აღმკვეთი მიზეზი და მასთან დაკავშირებული განცდა უფრო ესთეტიკურ სფეროში განიხილება, ვიდრე ესთეტიკური-გრძნობად ასპექტში.

საერთოდ სიყვარულის პრობლემის მოაზრებას ალიშერ ნავთის შემოქმედებაში ცენტრალური იდვილი უჭირავს. იგი არის პოეტის მსოფლმხედველობის, საძირკერი, რომელზედაც აგებულია მისი ინტელექტუალური კვრეტის ქონჯურები. ნავთის რწმენით, სიყვარული არის მიზეზი ხილვადი სამყაროს განსხვულებისა, სხეულქმნის საგანთა და არსებთა პარმონაში მოყვანისა, კოსმითრ მოძრაობათა გარდაქმნა-გარდასახვისა.

სიყვარულის დიდი გვარის იმეამდ ჩვენთვის საინტერესო სახეობის განხილვის დროს ალიშერ ნავთი პლატონის მსგავსად მისი (სიყვარულის) საფეხურებრივ განვითარებას სურათს გვაძლევს.

პირველი სახეობა ან საფეხური არის ჩვეულებრივი მიწიერი სიყვარული, რომლითაც შეგურობილი კაცი, „სხეულს უფრო ეტრფის, ვიდრე სულს“. იგი მდაბალთა ხედარია. ნავთი წერს: „ეს სიყვარული ცნობილია და არსებობს უბრალო ხალხს შორის. ამბობენ რომ ამა და იმ კაცს შეუყვარდა ესა და ესაო. ბუნებრივად დაუფალობის გამო მის მოსდევს ხორციელ ვენება და სქესობრივი კავშირის სურვილი. ერთნი აღწევენ მას, მეორენი — ვერა. თუ ეს სიყვარული კეთილშობილურია და ქანშიყოლია, მაშინ შეყვარებულნი უნდა შეერთდნენ და ხალხში ეს მიღებულია და დაშვებული. თუ ას ქანშიყოლი არ არის, იგი დაკავშირებულია ვახრწმისა, უსიამოვნებამა და მწუხარებასთან და ისეთ ცუდ შედეგს ვამოიღებს, რომ მათი აღნიშნავი უხეობულია და არ ღირს.“

მეორე სახეობა, ანდა საფეხური სიყვარულის გააზრების, უფრო დაკავშირებულია, „საო-

ნობელისთან“ ვიდრე „ბიწთან“, ასეთი სიყვარული ამაღლებულია მიწიერზე, მის საფუძვლად არ უდევს ბრმა ფიზიკური გრძნობა და სქესობრივი ენებანი. მის ნაყოი „ჩრეულთა სიყვარული“ სახელით ნათლავს: „ეს ნიშნავს: წმინდა თვლით — წმინდა მტერა მიიპყრო წმინდა სახეს. ვანიცადო წმინდა გულის აღეღება ამ წმინდა სახის მწუხარებით და წმინდა გულით რეალური ობიექტის წმინდა სიყვარულით დატყბე“.

და, ბოლოს, მესამე სახეობა სიყვარულისა არის ზევე საფეხებით სრულყოფილი და ამაღლებული: აბსოლუტური მშვენიერების ჭკრება და მისი ხილვით ადამიანური „მე“-ს კოსმიური „მე“-დ ვარაუდქვეა და თავის უსასრულობაში განფენს და გააზრება. ნათი ასე ვიფიქრებს სიყვარულის ან ვერას: „მე შენ ვიწოდებ მტერად ნათელი სარკე, რომელიც ასახავს სამყაროს... შენ ხარ მზე, მანათობელი სამყაროსი და სარკე, ასახველი ჭევენისა. ვინც შენ განაქვტერებს, ის ნათლად შეიკნობს ცისა და დედამიწის არსს. როცა ადამიანი მოისურვებს შენ მოვიგებლოს, მაშინ ის ყველგან და ყველადურში აღიქვამს თავის შეყვარებულს (დებროს)“. ხოლო ის, ვინც ამ სტადიამდე ამაღლებულა... „განსჭერებს მშვენიერების ყოველ საფეხურს, იხილების ზღვარს მიღწეული ანახლებულად იხილავს გასაოცარ მშვენიერებას“. და „შეყვარებულის სიღამაზის უცარი ხილვის ძალით მათი გრძნობა უტყვია, მათი აღფრთოვანება უსაზღვროა, დაწყებული წინაწარმეტყველი მოციქულებიდან და დამთავრებული რბიული ანგელოსებით ანავის არ აქცევიდნენ ისინი ყურადღებას, ვარდა თავისი მისწრაფების ობიექტისა და მთლიანად შეყვარებულის ჭკრებით აირიან შეგვირბობილი. მასთან შერწყმის ვაგლენით — მათი გულები მიიმინებულა. დაოკებულა და მთვრალა... საოცარი მშვენიერებით სასურველი ობიექტის თანმიმდევრობით გამოინებინს გამო — განციფრება მათ ორგანიზმში დაბუდებულია და შვერთების ღვინის გარდა, არავითარი სულიერი დამყაფილება არ არსებობს მისთვის ვარდა ჭეშმარიტების ჭკრეტისა, არავითარი დამამშვიდებელი არ არის მათთვის და მათი გულებისათვის... მათ მიაღწიეს სიყვარულში შერწყმას, მათ მოაღოვეს დიდებულ გამოკვეთილ მყოფდრო სიყვარულს. მშვედობა ქონდეთ მათ!..“ ასეთ სიყვარულს ნათი უწოდებს „ერთგული ადამიანების სიყვარულს“. ის არის ჭეშმარიტი სიყვარული და უპიარისპირდება სხვა სახეობას სიყვარულისა, რომელიც „ალეგორიულ“ ხასიათს ატარებს.

ამგვარად აღიშნარ ნათის მოსაზრებით, სიყვარულის რავგარობა სამ საფეხურად არის დიფერენცირებული. პირველი სახეობა, რომელსაც ბუნებრივი ადამიანური სიყვარული უდევს

საფუძვლად, როგორც აღვნიშნეთ, პოეტს უბრალო ხალხის ხედვად აქვს მიჩნეული მართალია, ნათი ასეთი სიყვარულიც მომხრე არ არის, მაგრამ იგი მის იახრებს, როგორც ეკონომიკის ფიზიკური არსებობის აუცილებელ პირობას, პლატონის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ასეთი ლტოლვა არის „ღვთაებრივი აგტი... როგორც უყვადვი საწყისის გამოვლენისა მოკვდავ არსებაში“.

მაგრამ, რადგანაც სიყვარული არის „სურვილი სიციეთის მარადიული ფლობისა“, ხოლო „მარადიული სიციეთ“ მოკვდავ სტეულს ვერ ეგუება და იგი ეპეივალენტურია უყვადვი სეულის სისპეტაკისა, ადამიანი მშვენიერი სხეულის ჭკრებიდან, რომელიც ეინს აღძრავს მასში, უნდა ამაღლდეს პარმონიაში მოსულ სტეტაკ სულთა აღმშენი გამოწვეულ ემოციამდე, სხვათაგანა რომ ვთქვათ, ეს არის მშვენიერების ჭკრება მარადიულ ასპეტქში წარმოდგენილი, კონკრეტულ აღქმიდან ზოგად იდეალში გადახარდილი, ნათის სიყვარულის ევოლუციური განვითარების მეორე საფეხური ე. წ. „ჩრეულთა სიყვარული“, დაახლოებით შეგენების ამ სტადიაზეა მოახრებული: პოეტი ეტრფის და აღიქვამს წმინდა ობიექტს, რომელიც მასში აღძრავს წმინდა ემოციურ განცდება, ყოველგვარ ბრმა ფიზიკურ გრძნობათა და ვნებათაგან განწმენილს. ეს არის დანტესებური ამაღლება და ვამიგვნა მიწიერ-ხორციელი სიყვარულსაგან, მაგრამ იგი მთლად არ არის მოკლებული რეალურად არსებულ ობიექტს, რომელიც ამ ეთიარებაში კონკრეტულ გაგებას კარგავს და ზოგად რეალებში წარმოსახული ესთეტიკური განცდის მიზნად გვევლინება.

პოეტი, არ უგულვებელყოფს მიწიერ ადამიანურ სიყვარულს, რომელიც მის მიჩნია სიყვარულის განვითარების ერთერთ უცილობელ ეტაპად. ნათი წერს: „შეყვარებული მიწიერი სიყვარულის საშუალებით პოელომს გზას ჭეშმარიტი სიყვარულსაკენ, რომელიც სასარგებლო არის სწორედ მისი (მიწიერი სიყვარულის) წვალობით. შეყვარებული უნდა ორივე სიყვარულს ჩაწედეც და ორივეთი აღიქვოს (განმისქვალოს)“.

ბუნებრივია, სიყვარულის ეს სამივე სახეობა თავისებურ გამოხატულებას და ასახავს პოეებდა ნათის ლირიკაში. მაგრამ პოეტისაკე განცხადებით, იგი თავის პოეტურ ხილვებში მართადად წარმოიჩენს სიყვარულის მეორე სახეობას, ე. ი. „ჩრეულთა სიყვარულს“, რომელიც შინაგანად ესიტყვება მის პოეტურ ბუნებას და ეთიკურ-მორალურ მრწამსს, აღიშნარ ნათის ეს განცხადება, მის პოეტურ ხილვათა პოზიტიური მხარე და, თუ გნებავთ, ქვეთი-ტური ანალიზი ვკადლებს უფლებას, რომ სორათოდ მისი ლირიკული ნახრევი, უმეტეს შემთხვევაში მაინც, ესთეტიკურ სიბრტყეზე განვიხილოთ.

ასეთ ვითარებაში ჩვენ გვანტერესებს და გვხებლავს არა ნავთის ლირიკაში არსებული სიუჟეტის ადამიანური მხარეები და ბუნებრივობა, როგორც ეს არა მართებულად და არა ობიექტურად წინა პლანზე წარმოაჩინა ზოგიერთმა მკვლევარმა, არამედ მისი (ლირიკის) ემოციური დატვირთვის მავნებელი ძალა, რასაც ასახრავებს უაღრესად დახვეწილი პოეტური გემოვნება, მდიდარი, რაფინირებული მეტყველობა ახარონება, პოეტურ სახეთა შეხამებული დეკორატიულობა და ზშირად განცდის ამა თუ იმ მომენტის გადმოცემის უშეღაობა, რომელსაც აპირობებს, აღბათ, ის გარემოება, რომ ნავთის აღქმის ობიექტი ძირითადად არის ადამიანი, ღმერთად შექცეული, ანდა, პირიქით, — ღმერთი ანთროპომორფული.

ალიშერ ნავთად დამაჯერებელი სიტყვა თქვა მუსნევის სფეროშიც. მან ზალათარ ენაზე შექმნა ხამსე (ხუთეული) და ამით სათავე დაუდო ამ სახის ნაწარმოებს თურქულენოვან ლიტერატურაში, პოეტის ეს ხუთი პოემა ცნობილი აღმოსავლელი პოეტების ნიხამისა და ამირ ხოსროის ხამსეს ნახივს (მიზაბეს, მასლხის გაცემას) წარმოადგენს. ეს უზარმაზარი ნაწარმოები — ხამსე, ხუთ პოემას აერთიანებს: 1) წმინდანთა შეძრწუნება, 2) ლეილ მაქნუნინანი, 3) ფარხადი და შირინი, 4) შეიდი შთიები, 5) ისკანდრის ზღუდე. ამ პოემების ამავე თემა და ლექსის ზომა წინაწარ განსაზღვრული იყო. ლიტერატურული ტრადიციით ნავთი ყოველზე ამას თავის წინამორბედს უნდა დასესხებოდა. მაგრამ ეს როდი გვაძლევს იმის უფლებას, რომ პოეტის ხამსე აარგვანად მივიჩნიოთ. დღეს უკვე იდარჯის ეპარება ეჭვი იმაში, რომ ალიშერ ნავთის ზეითული საესტეტიკო ორიენტაციის ნაწარმოებმა, ძირითად საკითხთა მოსახრებით და გადაწყვეტით, სუბიექტური ხედვითა და შეშეცნებით, პოეტური წარმოსახვით და განსხვავებით — მას თითქმის არავითარი საერთო არა აქვს თავის წინამორბედთან. ამის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში საკმაოდ დამაჯერებლად ითქვა და აქ აღარ შეგნარდებთ. ალიშერ ნავთის ეს ზეითეული ამ სფეროში შექმნილ საუკეთესო ქმნილებათა შორის საუკეთესოა. ის დღესაც გვხებლავს მდიდარი პოეტური ანექდოტორიკით, წამოჭრილ საკითხთა საინტერესო ხედვით, მოქმედებათა განვითარების დინამიკობით, და, რაც მთავარია, უაღრესად პროგრესულ და ჰუმანურ აზრთა სიმდიდრით, ალბათ, ამიტომაც აღმოსავლური პოეზიის საუკეთესო მკვლევარ და დიდი პოეტი აბდო-არამან ჯამი თავისი მოწაფის ამ ნახელებს ასეთ შეფასებას აძლევდა: „ეს ლექსები რომ სპარსულ ენაზე იყოს დაწერილი, შეუძლებელი იქნებოდა კიდევ ლექსის შეიხზვა. ამ საოცარი პოეტური ქმნილების გვერდით, ვინ არის ნიხამი, რა სახსენებელია ხოსროვი...“

ჩვენ სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ ნავთის

მრავალწახანავთიან შემოქმედების ცალკეულ მხარეზე და შევედებით მოკლედ წარმოვადგინოთ მისი ფილოსოფიური განაწიის ჩრტიგების კონტური. მაგრამ ვიდრე ძირითად საკითხს შევხებოდეთ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ უკანასკნელ ხანებში საბჭოთა ორიენტალისტების უმეტესობა ან საესტეტიკო უკუღმედველობის ნავთის მსოფლმხედველობაში სუფიზმის ნიშანს, ან არადა ღმერთი უფლის ამ საკითხს გვერდს. ჩვენი აზრით, პოეტის მსოფლმხედველობის ქვაკუთხედს სუფიზმი იდეოლოგია უდგეს საფუძვლად, დავიწყოთ თუნდაც იმ ფაქტის აღნიშვნით, რომ 1476 წელს ნავთი ოფიციალურად შევიდა სუფიურ ორდენში „ნაიშენდში“ და თავის სულიერ წინამძღვრად აბდ-არ რამან ჯამი აღიარა. შემდეგ კი წარმოვადგინოთ ის დებულებანი, რომლებიც ზოგიერთი მკვლევარის აზრით უარყოფენ პოეტის სუფიზმას, სინამდვილეში კი აწკარად მოწმობდნენ მის სუფიურ მსოფლმხედველობაზე.

ალიშერ ნავთის ფილოსოფიური მოაზრებით, სამართოს შემოქმედი არის ერთადერთი ჰუმანიტად არსებული, დამოუკიდებელი, ღმერთი, რომელიც ყოველთვის საფუძვლად დებულა, ყოველთვის თავის თავში მომცეული და ყოველზე ქმედების მიხედვით მიხედვით.

„შენ ხარ — საწყისი, შეა და დასასრული; ყოველივეს შემოქმედი შენ ხარ, ყოველივეში შენ ხარ ფენილი.“

ღმერთი არსებობს სივრცისა და დროის ყოველგვარი ჩარჩოების მიღმა. ის უკანო ეკანზე ზეშთა არსებაა, რომელიც „მნელსა შინა“ უფლობს. მას არა აქვს არც დასაწყისი და არც დასასრული. ღმერთი ერთადერთია სრულყოფილი და აბსოლუტური ჰუმანიტებაა, რომელიც თავის არსში შოიკავს თავისსავე სრულქმნილ სილამაზეს და ეს ჰუმანიტი სიმშვენიერი გამბლარა მისივე ჰერტისა და აღქმის ობიექტად, აბსოლუტური მშვენიერება თავისსავე მშვენიერებას ჰერტება და ის იყო ერთი მთლიანი და ერთადერთობა. „შენ (ღმერთო) არ გქონდა დასაწყისი და არ გქმნება დასასრულიც — წერს ნავთი — ეს სამყარო შთენილ იყო შენში და გაუჩინარებულ... არსობას ზღვა მშვიდად და უშფოთველად განიცენებდა, არსებობდა მხოლოდ შენ ერთადერთი და არსებობდა სხვა. შენი სილამაზე განფენილი იყო შენავე, ციური სარკე იყო შენი სილამაზის მიხედვით ფონი, სადაც წარმოსახვით ციური არსებობდა. შენ იყავი მშვილელი და შენვე მშენი მოიხილავდი შენს მშვენიერებას და არ იყო მრავალი სხვა ერთის გარეშე.“

მაგრამ „თავით თვისით თავსა შინა“ სრული არის მარადიული ქმნადობა, რომელიც არის ამოუწურავ შესაძლებლობათა ზღვა, საიდანაც იღვრება და განედინება ღვთიური სხევი ის,

რომ არც რაი აკლდება მას „უზენაესი“ ერთა მთლიანია, რომელსაც შესწევს უნარი თავისი თავის მხარდ გამოჩინებისა კონკრეტულსა და ცალკეულში, რომელიც ამავე დროს ერთა მთლიანისაგან განუყოფელია. ერთადერთ კემ-მარიატად არსებულს აღეჭრა სურვილი თავის ამოღწერას მშვენიერებათა უწყვეტ ნაქადლ ვანუფრისა და განსხვებისა, რათა შექმნა სარკე, სადაც თავის მშვენიერებას აღიქვამდა. დაუბოლოებელი თავისივე ნებით ქმნის მისი მშვენიერების „გარე“ თბიერებას — „თავისივე სხვა“, რომელიც ერთდამავე დროს არის აგრეთვე მჭვრეტელი სუბიექტი და აღმქმელი მისი (აბსოლუტური მშვენიერებისა). პირველშივე იწყებს თავისი მშვენიერების ემანაციას „რად-გან შენს სილამაზის გამოჩინებას არა აქვს ზღვარი, მას დასჭირდა ურთიბევი რაოდენობა სარკისა...“ იქმნება განათებულ სამყარო, რომელშიც მრავალი ცალკეული ნივთიერული და ინდივიდუალური გამოჩინებული არის. მაგრამ რას წარმოადგენს ეს კონკრეტული, სხეულქმნილი ფენომენი? ის არის ერთადერთი კემ-მარიატად არსებულის პოზიტიური „სხვა“, რომელიც მტკავრისკურ სილამაზის მისი იგვევობრივია და მისთან რელატიური ერთობით არის გასხვიონებელი. მამასადავ, განვითარებულ სამყარო ღმერთის გამოსხივება, მისი „წინა-გამომავლობა“. ამ შიარებამ ლოგიკურად განამართა ცნობილი თეზა: თვითსრული „ყოველთა შორის ყოველ არსს“ და ყოველივეს „ადაცვებს თავისისა სრულებისაგან“. პლატონისმისა და სუფობის ამ ცნობილ პანთეისტურ დებულებას არაერთხელ ვხვდებით ნაფის ნაზრევში, „არსებობ მხოლოდ შენ (ღმერთო), შენს გარდა არაფერი არ არსებობს. თუკი რაიმე არსებობს, ის მხოლოდ შენ ხარ...“ ანუ ვარა, ნაფის რწმენით, განვითარებული სამყარო არის აბსოლუტური მშვენიერების იგვევობრივი „სხვა“, აბსოლუტური კემ-მარიატება თავის სრულყოფილ მშვენიერებას განაფენს ნალო-ვანში (კონკრეტულში), რომელიც, მართალია, აბსოლუტურთან შედარებით დაღმავალი ხარისხით არის წარმოდგენილი, მაგრამ მაინც იგი საფუძვალდებულის „განუყოფელი ნაწილი“ და მათთან რელატიურ კავშირს ამყარებს. ამდენად სრულქმნილი სამყარო აბსოლუტური მშვენიერების წილნაყარია და თავად ასე მშვენიერი და კეთილია. ერთი სიტყვით, სუფობრი გაყვებით ხელუფლი სამყარო აბსოლუტური მშვენიერების „საჩინო ხატია“. აღნიშნ ნაფის შემეცნებაც ამ გზით ვითარდება, რადგან სამყაროში ჩაენილი ცალკეული თვითსრულის მშვენიერებით არის აღესილი, უპირველეს ყოვლისა, ესთეტურობისა და მშვენიერების აღქმის ობიექტი სწორედ ეს განვითარებული, ხელუფლი სამყარო გახლავთ: „ვისაც კი ხედვის უნარი აქვს, როცა აღიქვამს კემ-მარიატებას — წერს ნაფო — შეიყნობს, რომ ამ ყოფიერებაში — ყვე-

ვილნარში ყოველი აყვავებული ბაღ გულს სიცოცხლესა და სიხარულს ანიჭებს... ამ ხელუფლში კემ-მარიატებამ გამაღა და ურცხლო ჰყო თავისი სიდიადე და თავისი სილამაზე განფინა და წარმოაჩინა ზღვარუღებელ სამყაროს ფარგლებში...

ღმერთი არის შემოქმედით და ამავე დროს მთავარიც და მხეც. არა მხოლოდ მთავარად და მხეც, იგი არის მთელი სამყარო, ანუ ვარა, ზღვა გაუჩინარდა ყოველ წვეთში. უსასრულო სიერ-ცემი წარმოდგინდა დედამიწა... ეინც ისწრაფვის იბილოს სრულყოფილი მშვენიერება, განა იბოვის მასზე (ქვეყანაზე) მშვენიერა? ვისაც სურს მოიპოვოს მშვენიერა და საუცხოო, უნდა იცოდეს, რომ მიზანი თვითონ მასშია გახფენილი და რასაც ეძებს, თავისივე თავში იხილავს...

ამ საყოთბის შიარებებში ნაფო ამყარებს რამერიო კავშირს ნეოპლატონისტობთან (შეადარეთ პლოტინი, ენეიდ: 11, 9, 8). თავის დროისათვის უიღრესად პროგრესულ პოზიციანე დებება და საყოველთაოდ აღიარებს განვითარებული სამყაროს სიმშვენიერეს და მას თავისა შემეცნების ძირითად ობიექტად მიიჩნევს, რადგან ბუნების მშვენიერება აბსოლუტური მშვენიერების წილნაყარია, იგი წარმოავიდებება „ზეშთავადარეული სიდიადითა“ და პირველ-ბიხეზიდან „სხუთობაში მოქცეული“, მაინც მისი (პირველშივეზის) დარეა. ამიტომ, ადამიანს თუ შესწევს უნარი, კემ-მარიატ სიერულ-ლამდე ამსლენისა, ის ყველაფერსა და ყოველივეში ღმერთის სიდიადეს დაანაბავს: „სითაც არ უნდა გაიხედოს კაცმა, ყველგან შეიცნობს, თუ როგორ ბრწყინავს მეგობრის (ღმერთის) სილამაზე, როცა იგი ირგვლივ მოიპოილავს — ყველგან აღიქვამს თავის სილამაზეს...“

სამყაროს ასეთ ესთეტიკურ კატეგორიან წარმოდგენამ განამართა ის, რომ პოეტისათვის ამქვეყნიური სიცოცხლე როდ წარმოადგენს მხოლოდ „ყველსათვის და ყოველთვის ერთადერთსა და უცვლელ აუცილებლობას“, როგორც ეს პლატონის „ფედონში“ აზრსხმული, ანდა ამქვეყნიად არსებობა კი არ არის გე-მართლებული ცნობილი მისტიკური მოძღვრებით, რომელიც ასე ელერს: „მართალია ამ ქვეყნიად თვითული ჩვეთაგანი დღღეშმა გემოკეტლი, არ უნდა გეცადოთ ამ დღღევიდინ გაქცევისა და თავის დაღწევისა“, არაჟედ ის (ამქვეყნიური სიცოცხლე) არის უიღრესად დიდი ესთეტიკური ტრფობის და სიამოვნების განცდის მიხეზე. ადამიანის არსებობის ძირითადი მიზანი და არსია... ამ თეზის ნაფის შემოქმედებაში არა ერთხელ ვხვდებით:

„მშვენიერია სამყაროს ბადის ვარდი,
მაგრამ უფრო მშვენიერია სიცოცხლის
ვარდი.“

„ყოველგვარი სიყვარული, ვისდამაც არ უნდა იყოს მიმართული, არ შეიძლება უფრო ფასეული იყოს ვიდრე შენი.
ამიტომაც მე უფრო მეტად მიყვარხარ, რა, ძვირფასო სიცოცხლე, შენ და სხვ.“

ალმურ ნავთის ეს დებულება, რომელიც ძირითადად მის პანთეისტურ ხედვაზე არის აგებული, რა თქმა უნდა, ადამიანის საზოგადოებრივი ყოფით, პირად ცხოვრებითელ მომენტთა გადააზრებით და ყოველდღიური ადამიანური თვალთახედვითაც არის აღმოცენებული და მთაზრებული, რააც უპირატესად დიდი მნიშვნელობა ქონდა თავის დროისათვის.

ადამიანი არის მთავარი მიზეზი და მიზანი სამყაროს შექმნისა. მხოლოდ მას შესწევს უნარი მოიხილოს და განსჭვრიტოს პირველმიზეზი და ევოლუციური განვითარებით აშლდეს კემპარტი სიყვარულის სტიდიამდე, რაც მას საშუალებას მისცემს აღიქვას თავისი პირველადი და კემპარტიად ერთადერთი არსობა. ნავთის წერს:

„თავის მოწყალეობით შექმნა მან (ღმერთმა) სამყარო, სამყაროს ქმნილებათგან ყველაზე სასურველი იყო ადამიანი, კემპარტიად ძირითადი მიზანი — ადამიანი, სამყარო კი ფარდობითაა, ყველაფერი ის, რაც არ არის სამყარო — ისიც ფარდობითაა.“

პოეტის ამ თეზას მის შემოქმედებაში არა ერთგზის ვხვდებით: „ცა და ყოველივე, რაც ქვეყანაზე არს, მჭწა და ყველაფერი, რაც დედამიწაზე არს, ყველა ქვეყანა და მათში არსებული ყოველივე... ყოველგვ საუკეთესო შექმნილია ადამიანის გამო, ადამიანისათვის და ადამიანის კეთილდღეობის საწინდრად...“
ალმურ ნავთის აზრით, სამყარო და სამყაროში გამოჩინებული უსულო საგნები თუ სულერი არსებანი ზორსხმული არიან ელემენტებისაგან, რომლებიც უძირფსესი და მალალი ღირსებით აღჭურვილ მატერიალ წარმოადგენენ. მაგრამ ღმერთმა „მზივი ადამიანი შექმნა ყველაზე ღირსეულად“. უფრო მეტიც, ნავთის უკიდურესი პანთეიზმი გვაძლევს უფლებას, ვილაპარაკოთ ღმერთისა და ადამიანის რელატიურ ერთობასა და იგივეობაზე. პოეტი-სათვის აბსოლუტური იდეა კონკრეტულში ცნაობდება. ხდება ადამიანის გაღმერთება, თუ, პირიქით, ღმერთის გაადამიანება. „ნუ ეძებთ სრულყოფილ ღმერთს კონკრეტული სამყაროს მიღმა — მსუქლობს იგი — თუ თქვენ კემპარტიად გიყვართ ღმერთი და გსურთ მის მოწყობას ეწიოთ, დაფასეთ და გიყვარდეთ ადამიანი, რადგან ის არის გამოჩინება, ამავე

ღროს სრული და უნაკლო გამოჩინება ღმერთისა“.

ალმურ ნავთის ეს ფილოსოფიური კონცეფცია, რომელიც რელიგიური მრწამსისა და მისტიკური პანთეიზმის ნიადაგზე იყო აზრდებულ, შუა საუკუნეების სინამდვილეში უპირატესად კათოლიკური და კემპარტი მსოფლმხედველების არქედ იქცა. განსხვავებულ სამყაროში ყველაზე უფრო მეტად უნდა აღიქვამდეს ადამიანის სიმშვენიერეს, თავდაუწყებელი გუგარდეს იგი და იღწოდეს და შერებოდეს მისთვის, რადგან ადამიან-ღმერთის რელატიური ტოლღმერთობით არის წარჩინებული — ასეთი თეზით გამოსვლა ისლამის ოფიციალური რელიგიის დოგმებით დაგვირისტებულ სამყაროში, სადაც ზელოვნების ყველა სფეროში ადამიანის მტრული კონსტრუქციები გამოსხვავდნენ ატორალული იყო, მეტი რაიმე აღარაფერი ვთქვათ, ქრისტეაქის ადამიანის ღირსებებისა, უფლებების და კემპარტი ადამიანობის აუცილებელი აღიარების ჭადავება იყო.

მაგრამ ალმურ ნავთის მსოფლმხედვებაში ადამიანის დიდ სიყვარულს მხოლოდ მისი მისტიკურ-პანთეისტური პლატფორმა არ აძირკვებებს. არის მეორე მნიშვნელოვანი მომენტები შეგნება და აღიარება ამ ფაქტისა, რომ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სინამდვილეში, კაცობრიობის განვითარების მთელ წინაშე და ყოფით ვითარებაში ადამიანი თავისი ინტელექტუალური ცნობიერებით და დიდი ემოციური განცდის უნარით ყველა სხვა სულდგმულს ემოჯება და უსახდროდ მიდლა დგას. ეს არის ადამიანის მიერ მეორე ადამიანის და თუ ვნებავთ, აზრის რეალიზში „განსხვავებულ“ თავისთავ თავის კემპარტი ადამიანობა პოიციებიდან აღქმა და ადამიანური ღირსებების აღიარება. ნავთი ასე მინიშნავს უსმართლო სულთანს: „ნახე რამდენი წამება გადიტანა საწყალად დედამ ცხოვრებაში. იგი ნადავ კელიობდა, რომ მას არ გაღვიძებოდა, თვითონ კი ღამეებს ტუდა. ოდნაათი-ორმოცი წელი იბრუნა ჩარხმა, რომელიც წარმოაგუნდა მზეს, რათა გაეზარდა იგი (ადამიანი), დაზოლოს — ის ცხოვრებისეულ ფერხულში ჩაება, დაბადების შემდგომ ადამიანად რიკტებო ჩაეწერა. შენ, რომელიცა ხელობდა გიქცევი ბოროტება, არც კი უფიქრდები, ისე ბრძანებ მის მოკლას“. ასეთი განცხადება უკვე საზოგადოების ღირსეული შეილის წმინდა შორაღღრ-თიქება მრწამსით არის სულელი და მას ასაზრდოებს ისტორიული, სოციალური, ბიოლოგიური და ღრმა შორაღღრ-ფსიქოლოგიური ფესვები. ყოველივე ამან ნავთის მსჯელობის და აზროვნების ძირითად ობიექტად აქცია ადამიანი, როდესაც ცნება პოეტმა კემპარტი რენესანსულ სიმბოლემდე აიყვანა: „თუ შენ ადამიანი ხარ, ნუ ზათელი ადამიანად მას, დიდი არ ზრუნავს ზალხისათვის“, აცხადებს პოეტი

ამ აზრს არა ერთხელ იმეორებს დაბეჭდილებით: „ადამიანთა შორის ყველაზე უკეთესია ის, ვინაც ხალხისათვის მეტი სარგებლობა მოაქვს...“ „მას ვინც ადამიანთა, უნდა უუფარდეს კიდევ აღამიანთა“. თ, დიდი ჰუმანისტი პოეტის წმინდა კათოლიკეებზე განცხადება, რომელმაც შუასაუკუნეებში მეზავით დაფარგინა და ბნელეთში ელვასავით გაიშუქა.

სწორედ ადამიანის ღირსი სიყვარულმა განაპარობა ალიშერ ნავოის ჰუმანური და პროგრესული შეხედულებანი სოციალურ-პოლიტიკურ სფეროშიც, ნავოი თავის ყოველდღიურ ცხოვრებასა და შემოქმედებაში უბრალო ხალხს თანაუგრძნობდა. იგი გულსტკივილით წერდა „იმის გამო, რომ ხალხი უბედურებაშია, მე ერთი წამით არ მაქვს გახარება, იმის გამო, რომ ხალხი მწუხარებას და სიღუბლირეს განიცდის, მე ერთა წუთით არა მაქვს მოსვენება... ეს, როგორც ალი ისე წყავს ჩემს განწყობულ სულს... მთელი ჩემი მცდელობა, რომელიც ხალხის მწუხარების გასაქარწყლებლად არის მიმართული, ამითა და ეს მტანჯავს მე“. პოეტის ეს სიტყვები კათოლიკეებზე ადამიანის მხოლოდ ლიტონ განცხადებად როდი რჩება. ნავოი, როგორც სახელმწიფო მოღვაწე, წინადაც კდილობდა შეემსებებებინა მშრომელი ხალხის ხვედრი, მოემსლავრებინა იგი ეკონომიურად, რადგან მას კარგად ესმოდა, რომ „ეკონომიური უზრუნველყოფა, მაძლრობა და კმაყოფილება ხალხისა არის ის საფინძური, რომლითაც ადვილად შეიძლება გადაიქრას ქვეყნის სხვა მწელი საკითხები. მის საფუძველზე ადვილი იქნება მსოფლიოს დაპყრობაც კი“. მაგრამ თავად აღზევებული ფეოდალი ნავოი ოცნებობდა შეემსებებებინა სამეფო, რომლის სათავეში იქნებოდა სამახლობლიანი და მართლმსაჯული მეფე-ნავოის პოლიტიკური იდეალი იყო გონიერად და სიმართლით გასბივისნებული მეფე, რომე-

ლიც თავის საშწქსოს იდეალურ წესრიგს და უმორჩილებდა: პოეტი ამაზე წინ არ წახულდა და თავისი ეპოქის შვილს მეტი არც მოეფიქრებდა.

დაბოლოს ორიოდე სიტყვა მწერლის შემოქმედების პოეტურ ქსოვილზე. ალიშერ ნავოი უაღრესად კარგი მყოფნი იყო აღმოსავლური პოეტისა. მან ამ სფეროში საკმაოდ საფუძვლიანი გამოკვლევა დაგვიტოვა. ესეც რომ არ მივიღოთ მხედველობაში, მისი პოეტური შემოქმედრობა თავისთავად ამაზე კარგად შეტყუვლებს. მართალია, ნავოის თანამედროვეთა მსგავსად ლექსის ვარეგნულ ფასაღზე არ გადააქვს მთელი ყურადღება და აცხადებს, რომ „როგორც არ უნდა იყოს ფორმა—ძირითადი ლექსში მაინც შინაარსია“, მაგრამ თვით პოეტი კდილობდა შეეთბნა „ისეთი ლექსები, სადაც ფორმაც სრულყოფილია და ამავე დროს აზრიც გვხიბლავს“. მართლაც, ალიშერ ნავოის თითქმის მთელი პოეტური შემოქმედრობა სავსებით აკმაყოფილებს იმდროინდელი აღმოსავლური პოეტის მეტად რთულ მოთხოვნილებებს. ჩოღათაურ ენაზე არუზით გამართული მისი დახალეები ისე შესაკაღურად და სრულყოფილად ედერს, რომ ტოლს არ უდებს არა თუ თურქული, არამედ სპარსული პოეზიის საუკეთესო ნიმუშებსაც.

ოზბი ასეული წელი გვაშორებს ნავოის ფიციურ არსებობას. მისი მეორე და უკვდავი სიკოცხლე კი მაშინ დაიწყო, როცა იგი მიიცივალა და მთლიანად თავის შემოქმედებით ნახელეში განსხეულდა. რაც უფრო წლები გავა, მით უფრო მოგვიხიბლავს ნავოის მდიდარი პოეტური ფრანზა, რომელიც ყოველთვის მზად არის კათოლიკეებზე იდეებით გაგვიკვირვის და მოულოდნელი შთაბეჭდავი პოეტურა ენებათა ტალით ავტიტაციოს. უზბეკი ხალხის კადარა კულტურას, მარად დამშვენებს ნავოის გენია.

„დავითიანის“ გოგონართი სიღვაწე წაკითხვის შესახებ

გაზეთ „ლიტერატურა და ხელოვნებას“ 1951 წლის 18 მარტის ნომერში დაიბეჭდა ჩემი წერილი: „დავითიანის“ ერთი სტროფის თაობაზე“, რომელშიაც ვცადე ამომეკითხა ნამდვილი შინაარსი გურამიშვილის ნათქვამისა:

ვით თავს მივსცე მოსვენება,
ვით მივაგო ამო მბოლსა;
სასიკვდილოდ მივსწურეღეღარ,
ყელში სულა ამობოლსა.
ახალდაბას ნელარ ხარო,
მეძახიან, ამო ბოლსა!
აწ რომ მე იქ წამიყვანონ,
ვინ გამაზრდის ამ ბოლსა? (564)

ციტირებულ სტროფს მკვლევარები განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევენ, რადგანაც მისი სწორი ახსნა-განმარტება ნათელს მოჰყენს დავით გურამიშვილის ცხოვრებისა და შემოქმედების რამდენიმე საკითხს.

დასახელებულ წერილში მე გამოვყავი პოეტის სიტყვები: „ახალდაბას ნელარ ხარო, მეძახიან ამო ბოლსა!“ და უმოთაგრესად, ერთი საკითხით დავინტერესდა: რას უნდა გულისხმობდეს ავტორი ამ ტაეპში?

„დავითიანის“ ეს ადგილი ჭერ კიდევ გასულ საუკუნეში გახდა ლიტერატურის სპეციალისტთა საგანგებო შესწავლის საგანი, ირკვეოდა რა საკითხს, თუ სად უნდა წაეყვანათ დ. გურამიშვილი პრუსიის ტყვეობიდან დაბრუნების შემდეგ, ცნობილი მკვლევარი თედო ეორდანიას იმეორებდა აღნიშნულ სტროფს და დასძინდა: „მოსხენებული „ამბოლი“ უნდა იყვეს ორენბურგი, ან იმ გუბერნიისი მყოფი რომელიმე ქალაქი, ან სოფელი. „ამბოლი“ შეიძლება წაიკითხებოდეს ეგრეთ: ამო (ე. ი. ამოლი, წამოლი) ბოლსა, რომელიც უნდა იყოს სოფლის, ან ადგილის სახელი. „ახალ-დაბა“, როგორც

სიანს, ის სოფელია მცირე-რუსეთისა, სადაც თვით პოეტი ცხოვრობდა“.¹

მას შემდეგ, რაც ცნობილი გახდა, რომ მირგოროდის იმ უბანს, სადაც დ. გურამიშვილი დასახლდა, „Новоселица“ ეწოდებოდა, ტექსტში მოხსენებული „ახალდაბა“ მის შესატყვისად (თარგმანად) ჩათვალეს და თ. ეორდანიას მოსაზრება უსიტყვოდ გაიზიარეს. გამოთქმა „ამბოლი“ კი დიდხანს ამოუხსნელ გამოცანად დარჩა.

მე, რა თქმა უნდა, ვიცი, რომ საქართველოში ახალდაბა რამოდენიმე სოფელს ერქვა, მაგრამ, მართალი ვიხიბათ, ბოლი არ გამეგონა. წარმოიდგინეთ ჩემი სიხარული, როცა გაზეთ „კომუნისტს“ ერთ-ერთ ნომერში სრულად მოულოდნელად წაეაწყდა პატარა წერილი, რომელიც სოფელ ბოლსა და მის მკვიდრთა ახალი ცხოვრების შესახებ მოგვეთხრობდა. შამინვე ჩაიხებუე „დავითიანის“ 1931 წლის გამოცემისათვის დართულ, ს. იორდანიას მიერ შედგენილ საკუთარ სახელთა სიაში, სადაც აღნიშნული სტროფის სიტყვები „ახალ-დაბა“ და „ბოლი“ განმარტებულია, როგორც ქსნის ხეობის სოფლები, რომლებიც ერთმანეთის შეზობლად მდებარეობენ: ამა შემდეგ ჩემთვის ყოველივე ნათელი იყო. ეს გახდა საბაზი დამეწერა ზემოდასახელებული სტროფა, სადაც სათანადო არგუმენტაციით, ვგონებ, ცხადეყავი, რომ დავით გურამიშვილს საინალიზო ტაეპში მოხსენებული აქვს თავისი საშობლო სოფლები ახალდაბა და ბოლი. ვსარკვევი იყო მხოლოდ, რას უნდა გამოეწვია მირგოროდს, სიბერეში დაწერილ ლექსში ქართლს სოფლებს ამ კონტექსტში მოქცევა? ეს კითხვა მე შემდეგნაირად ავსენი: თავისი ქვეყნიდან გადახვეწილ პოეტს მუდამ თან სდევდა და არ ასვენებდა საშობლოზე ფიქრი. უკრაინისა და საქართველოს ბუნებაში იგი ეძიებ-

¹ თ. ეორდანიას, დავით გურამიშვილი და მისი დრო, „ივერია“, 1882, № 1, გვ. 52.

და მსგავს სურათებს და სხვადასხვა ასოციაცი-
ის მეოხებით მთლიან მხატვრულ სახეებს ჰქმნი-
და. ამ შემთხვევაშიც რუსეთსა, უკრაინასა და
არაერთ ომში გამოვლენილ ცხოვრება ქართლში
გატარებულ მოღვაწეობას დღევანდელი ჯარის
დაცობისა, რაც ქნის ხეობის სოფლების გახსე-
ნებით დაუგვირგვინებია. ე. ი. აქ საქმე გვაქვს
პოეტურ აღგვირგვინებასთან, რაც ეგზეზიმ და მახანა-
თებელია დ. გურამიშვილის პოეზიისათვის სა-
ერთოდ.

ჩვენი ზემოხსენებული სტატიის გამოქვეყნე-
ბის შემდეგ „დავითიანის“ აღნიშნული ადგილის
შინაარსის შესახებ თავიანთი ავტორიტეტული
აზრი გამოთქვეს აკადემიკოსმა კორნელი კეკე-
ლიძემ და პროფესორმა სოლომონ ყუბანიევი-
ჩილაძე. კ. კეკელიძემ საუბარში გაიხიარა მოსახ-
რება, რომ საინალიზო სტროფში მოხსენებულია
ქნის ხეობის სოფლები ახალდაბა და ბოლი.
(ახლდ მის მიერ შედგენილი „დავითიანის“ სა-
იუბილეო, 1955 წლის გამოცემის კომენტარები,
გვ. 317, აგრეთვე მისივე „ეტიმოლოგიური“
ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“, IV,
1957, გვ. 164). დიდად საუბრადღებო და დამა-
ფიქრებელია ჩვენივე საინტერესო კონტექს-
ტის ის ახსნა, რომელიც მოცემული აქვს კ. კე-
კელიძის მითითებულ მეთოდ ნაშრომში. მისი
აზრითაც ამ სტროფში ალგორითი უნდა გავუ-
ლისხმობო, ოღონდ ალგორითი სულ სხვა შინა-
არსისა: პოეტი ემზადება სიცილიისათვის, ამ-
ქვეყნიდან იმ ქვეყანას წასასვლელად, მაშასადა-
მე ახალდაბა არის საიქამო ალგორითული სხე,
ხოლო ბოლი — ზეცისა (ბოლი მდებარეობს
ახალდაბაზე მალა).

გამოჩენილი მეკლერავის ეს მოსახრება გენ-
საკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ახლა. საქმე
ის არის, რომ აღრე ზოგს გვეგონა, თითქოს
ზემოთყვანილ სტროფში პოეტი ახალ სამხედ-
რო ექსპედიციაში გაწვევის გამო ჩოლდა. მა-
გრამ ეს ყუბანიევილის მიერ მიკვლეულმა ახ-
ლმა მასალამ ეს ვარაუდი მოხსნა, რამდენადაც
დოკუმენტურად დადასტურდა, რომ გურამიშვი-
ლი ავღმუფობის გამო სამხედრო სამსახური-
დან საუსვებით გაუნთავისთვლებიათ 1760 წელს,
პორუჩიკის ჩინით. საინალიზო სტროფი კი და-
წერილია ამ თარიღის შემდეგ, ღრმა სიბერეში.

მაგრამ ჩვენი წერილის ძირითად მიზანს წარ-
მოადგენდა არა გურამიშვილის სამგზავრო მარ-
შრუტის გარკვევა, არამედ იმ აზრის დადასტუ-
რება, რომ მოცემულ სტროფში პოეტს მოხსე-
ნებული აქვს საქართველოს სოფლები ახალდა-
ბა და ბოლი. ეს გარემოება კი, ჩვენი ფიქრი,
არავითარ ეჭვს აღარ უნდა იწვევდეს. მოხუ-
დავად ამისა, ამ აღიარებულ შეხედულებასაც
ჰყავს მოწინააღმდეგე. მას არ იზიარებს, კერძოდ,

სოლომონ ყუბანიევილი. იგი ფიქრობს, რომ
„ახალდაბა“ გულისხმობს „ნოვოსილიცას“, ხო-
ლო „ბოლი“, არა ქართლის სოფელი, „არამედ
სიტყვა „ბოლი“, საბოლოოდ სამკვიდრებელ
ადგილს!“. ე. ი. ვამარს, რომ დ. გურამიშვილის
„ბოლი“ მავიერ, რითმის გულისათვის, „ბოლი-
სა“ დაუწერია, რაც ყოვლად წარმოუდგენე-
ლია. ამ ორი სრულიად სხვადასხვა ცნების ერ-
თმანეთთან გაიგივება, ან მათი ერთმანეთის
გვეგვიანებლად მიჩნევა არც ერთი კუთხით არ
შეიძლება. ქართული ენის ბუნება, მისი გრამა-
ტიკული წყობა ასეთი რატიციის შესაძლებ-
ლობას არავითარ შემთხვევაში არ იძლევა. გუ-
რამიშვილი მშობლიური ენის ღრმა მცოდნე და
პოეტური სიტყვის ბრწყინვალე ოსტატია. საე-
სებით დაუჭერებელია, მას ისე ვაუჭიროდა, რომ
ლექსში აზრის გასამართავად შესაფერისი გამო-
თქმები ვერ შეარჩია და ენების არასწორი ფო-
რმა გამოიყენა. აქ არც პოეტური ლიცენცია-
სთან გვაქვს საქმე, რადგანაც ლიცენცია, რო-
გორც ცნობილია, გარკვეულ აზრს იმყარება და
გარკვეულ ფარგლებშია მოსალოდნელი. მაგა-
ლითისათვის მოვეყვანო ლიცენციის ერთ ნი-
მუშს, რომელსაც ვხვდებით „დავითიანის“ სწო-
რედ იმ ნაწილში, სადაც საინალიზო სტროფია
მოთავსებულია. საწუთროზე განაწყენებული პო-
ეტი ამბობს: „მით ესტირ, თვალთ ცრემლი მიბ-
ნელებს, ღღერი მჩანს მე ღამებადა“. აქ „ღამე-
ბადა“ სცვილის თვისავე მნიშვნელობის სიტყ-
ვას „ღამეზადა“. როგორც ვხვდებით, სტროფის
მეტრის დასაცავად სარიტმი ლექსიკური ერ-
თეულიდან ვარდება ერთი მარცვალი, ცნება
კი უცვლელი რჩება. გრამატიკული ნორმიდან
ასეთი გადახვევა, განსაუფრებელი შემთხვე-
ვის გამო, პოეტურ ნაწარმოებში დასაშვებია,
რამდენადაც იგი არ ცვლის აზრს და ლექსის
კეთილშოგავნიებისთვის არის გამოხვეული. ს. ყუ-
ბანიევილის მიერ შემოთავაზებულ წყობებში-
კი ეს წესი დარღვეულია, რადგანაც იქ სრუ-
ლიად განსხვავებული შინაარსის ცნებებთან
გვაქვს საქმე.

ახლა უნდა ვივითხოთ, რა საჭიროა საყმათო
და საჭოჭმანო გავხადოთ სრულიად ნათელი,
გასაგები პოეტური კონტექსტი და გეძებოთ
მასში ის, რის პოვნაც არ შეიძლება? კიდევ
ერთხელ უნდა ვთქვათ, აღნიშნულ სტროფში
გარკვევით იკითხება ქართული სოფლების სახე-
ლები. ეს არის ისეთი დასკვნა, რომელიც იმე-
რება ერთმანეთში მჭიდროდ ვადახლართულ
ერთგულ და მეცნიერულ თვალსაზრისს. ეს
აზრი ასახულია „დავითიანისადმი“ დაბოლო-
ბულ ლექსიკონებსა და კომენტარებში, მას იზიარებენ
ავტორიტეტული მეცნიერები. მაშ, რატომ ვარ-
თულებთ და ვაუბნდოვებენთ საკითხს?

1. სოლ. ყუბანიევილი, „დავით გურამიშვილი
ქუარათა პოლქში“, 1955, გვ. 105.

„ახალდაბას ნულარ ხარო, მემახინ, ამო
ბოლსა“.

გულისუფრო მივაპყროთ დავით გურამიშვილის ამ მტკიცე და ამახილს, ჩავსწვდეთ მის სულიერ მღვდლარებას, საბოლოოდ შევიცნოთ, თუ რამ მოაკონა სიბერეში პოეტს თავისი მშობლიური სოფლები! ამ ჩვენი სიმატო და მიზნად გვადგინოთ.

დავით გურამიშვილის ლექსთაგან დატყვევების სხვადასხვა საეარულთ თარიღთაგან საბოლოოდ მხოლოდ ორი შერჩა საბაქრო მოედანზე ერთ-მანეთის პირისპირ: 1728 და 1729 წლები, პირველ მათგანს აღგვიან და იცავენ აკადემიკოსი ა. ბარამიძე, პოტი-აკადემიკოსი გ. ლეონიძე და პროფესორი ს. ყუბანიშვილი, ხოლო მეორეს აკადემიკოსი კ. კეკელიძე და ცნობილი ქართველი მწერლები ს. ჩიჭოვანი და გ. ნატროშვილი. ორივე დასახელებული მხარე, რა თქმა უნდა, შესაფერისი მცენებრულ არგუმენტაციით ედილობს დამტყვევოს საკუთარი მოსაზრება.

აღნიშნულ საკითხზე მეც გამოთქვი აზრი და 1729 წელს დაგვიწერ მხარი. ჩემი შეხედულება ემყარება „დავითიანის“ ერთ ცნობილ სტროფს (478), რომელიც ვფიქრობ, ყველაზე უფრო სანდო წყაროა გურამიშვილის ბიოგრაფიის საბედისწერო თარიღის დასადგენად. დასახელებულ სტროფში დავითი, სხვათა შორის, გადმოგვცემს:

ექვსის წლით წინათ ჩემს უწინ
ქართლიდამ წაბრძანებულნი,
რა მიველ მოსკოვს, ვიხილე
მეფე და ქართველთ კრებულნი.

ამ სიტყვებიდან ნათლად ირკვევა, რომ ვაჭრანგ მეფეს, თავისი ამალით, ქართლი დავით გურამიშვილზე ექვსი წლით ადრე დაუბრუნებია. მაშინადაც, აქ ერთმანეთთან დაკავშირებულია ორი მნიშვნელოვანი ფაქტი ჩვენი წინადასის ისტორიული დოკუმენტებით ურყევად არის დადასტურებული, რომ ვაჭრანგ VI საქართველოდან 1724 წლის ზაფხულზე წავიდა. მართალია, 1724 და 1729 წლებს შორის ხუთი წლის მინძილია, მაგრამ პოტი აქ 1724 წლის ჩათვლით ანგარიშობს და მისი ტყვედ წაყვანის დროც ზუსტად 1729 წელზე მოდის. ასე უნდა იყოს „დავითიანის“ ამ ადგილის შინაარსი სხვენებულ მკვლევარებს, ამ აზრს ვიზიარებ მეც.

საწინააღმდეგო შეხედულების ავტორები (ა. ბარამიძე, ს. ყუბანიშვილი) დამოწმებულ სტროფს სხვაგვარად კითხულობენ. მათი აზრით აქ უაპარაყია არა ვაჭრანგისა და დავითის ქართლიდან მოშორების თარიღთა ურთიერთ დაკავშირებაზე, არამედ იმაზე, რომ მოსკოვში წასულ პოეტს ექვსი წლის წინათ სამშობლოდან

წასული მეფე და მისი კრებელი იქ დახვედრა. თავის ერთ-ერთ ბოლოდროინდელ წერილში: „დავით გურამიშვილი დალესტენში“ ან ზნაქმეძე, ჩემს საპასუხოდ, წერს: „ვახტანგის საქართველოდან გამგზავრების დროს გურამიშვილი ანგარიშობს არა თავისი დატყვევების დღიდან, არამედ მოსკოვში ჩასვლიდან: „რა მიველ მოსკოვს, ვიხილე“ ჩემს უწინ ქართლიდან წაბრძანებული მეფე დატყვევნი (და მისი კრებულოთ)“¹. პატივცემული ოპონენტის ამ კრებულების მიმართ ორი შენიშვნა მაქვს.

ყვერ ერთი, როგორც ვხედავთ, ზემოთთქვანალ კრებულებაში აქცენტირებულია ტექსტის სიტყვები: „რა მიველ მოსკოვს ვიხილე“ და სხვ. ეს კი მართებულად არ მიმიანხია. საჭიროა მთელი კონტექსტის მთლიანობაში აღქმა და არა მისი რომელიმე ნაწილისათვის უბრალოდ მისცემა. ხოლო თუ უბრალოდ მისცემა და აქცენტირებაზე მიდგება საქმე, მაშინ შეიძლება ვინაჯოს სტროფის რომელი ადგილია უფრო მნიშვნელოვანი სინტაქსის თარიღის ვარკვევისათვის, წერილის ავტორის მიერ გამოყენებული „რა მიველ მოსკოვს ვიხილე“ თუ „ექვსის წლით წინათ ჩემს უწინ ქართლიდამ წაბრძანებულნი“. მგონია, დასკვნა ნათელი იქნება.

მეორე: ვაჭრანგის წასვლის საქართველოდან დავითი მოსკოვში თავისი ჩასვლის დღიდან ანგარიშობს — ამბობს ა. ბარამიძე. მაგრამ ვაჭრანგ ვაჭართველოდან წავიდა 1724 წელს, ზაფხულში, ამას რომ ექვსი წელი მივუმატოთ გამოეცა, რომ დავითი მოსკოვში უნდა ჩასულიყო 1730 წლის ზაფხულს, ოფიციალურად კი ცნობილია რომ გურამიშვილი 1729 წლის იანვრულში ეხალა მეფეს მოსკოვს, როგორც ვხედავთ, ალ ბარამიძე ამ შემთხვევაში გამოთვლის არა ზუსტ ხერხს მიმართავს, წლებს დამატებად ანგარიშობს და აუციალებლად საჭირო თარიღს დებულობს (დავითი მოსკოვში ჩავიდა 1729 წელს).

ამის შემდეგ საკვირველია, რომ ოპონენტი გამოთვლის ჩვენეული მეოთხის წინააღმდეგია გურამიშვილის დატყვევების თარიღის დადგენისას და საყვედურით შეკითხება: „რატომ უნდა ჩავთვალოთ ეს წელი (1724, გ. ხ.)? იმდრო ხომ არა, რომ სასურველი თარიღი მივიღოთ?“ მე უფლება მქონდა ასეთი კითხვა, ოღონდ შეცვლილი სხვით, მისივე ავტორისათვის თავაზიანად შემებრუნებინა, მაგრამ პასუხს წინაც მოეხსენება.

გამოთვლის ამგვარი ხერხი, ე. ი. ჩათვლით გამოანგარიშება, თითქმის ჩვეულებრივი და გავრცელებული იყო და არის ხალხში. ამის მაგალითები საქმათა ჩვენს ყოველდღიურ ცხოვრებაში. ამ საკითხში მე კონსულტაცია მივიღე

¹ „დავითიანის“ ერთი ადგილის გაგებისათვის, „ლიტერატურული ვაჭითი“, 1955, 2. IX.

¹ ალ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, IV, 1964, გვ. 196.

ცნობილი ქართველი მათემატიკოსებისაგან, რომლებმაც სავსებით შესაძლებლად მიიჩნიეს ჩვენი გამოთვლის დაშვება. როგორც უკვე ითქვა, სწორედ ამ ხერხით ანგარიშობს და გვაუწყებს გურამიშვილი ლეკთაგან თავისი დატყვევების თარიღს ზემომოყვანილ სტროფში. ეს მათ უფრო საკუთრებელია, რომ მისთვის დაეითის ჩასკლის დროისათვის ვახტანგის გადასულიდან რუსეთში თითქმის ხუთწელწინდნახევარი იყო გასული. როგორც აღინიშნა, დასაბუთებულ სტროფში პოეტი ერთმანეთს უკავშირებს ორ ისტორიულ თარიღს: ვახტანგის წასვლას საქართველოდან და ტყვედ თავის გატაცებას. აუგველივე ამას დავითი 1724 წლის ჩაუვლით ანგარიშობს. და არა მარტო ხსენებულ სტროფში, ასეთი მეთოდით გამოანგარიშება გურამიშვილს თითქმის წესად აქვს შემოღებული სხვა შემთხვევებშიც. მაგალითად, ავიღოთ ისეთი მნიშვნელოვანი თარიღი, როგორცაა დაბადების წელი. კარგადაა ცნობილი, რომ დ. გურამიშვილი დაიბადა 1705 წელს. იმპერატორი ელისაბედისადმი მიართმეულ თხოვნაში და უკვე სხვა ოფიციალურ დოკუმენტში, რომლებიც 1760 წელსაა დამწერილი, დავით გურამიშვილი დაიწინებთ იხსენებს 56 წლისა ვართ I, ამის მიხედვით რომ გამოვიანგარიშოთ გამოვა, რომ იგი 1704 წელს დაიბადებულა. მაგრამ ეს მართალი არ იქნება. საქმე ისაა, რომ ყველა აღნიშნულ შემთხვევაში პოეტი საკუთარ მასკა დაბადების წლის (1705) ჩათვლით ანგარიშობს და თავის წლოვანებას სწორად უჩვენებს. ეს ვითარება, როგორც ითქვა, ნათელს, ხდის, რომ ჩათვლით ანგარიში დ. გურამიშვილისათვის ჩვეულებრივი ხერხი ყოფილა. ამ დასკვნაზე მივყევართ ფაქტების ლოკატორ ახსნას.

უკვე ვთქვა, რომ „დავითიანის“ ზემოკატეტირებული, საცლელი სტროფის შინაარსი ერთნაირად ესმის რამდენიმე მკვლევარს. ჩვენზე უფრო სტროფის ნამდვილი აზრი სწორად ამოიკითხა და პოეტის დატყვევების თარიღი (1729 წ.) გამოანგარიშების ჩათვლით ხერხით დაადგინა გამსკეპებულმა ავადმეიკოსმა კორნელი კეკელიძემ, (იხ. მისი ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, I, 1952, გვ. 527-528). დიდი ქართველი მეცნიერის ეს სამართლიანი დებულება, ჩემს ზემოდასაბუთებულ სტატიაში, მე მხოლოდ ჩემებურად ვანგაჯრცე: ამის შემდეგ ვსააკვირია, რომ ამ საკითხზე მსჯელობისას ხსენებულ თავის წერალში ალ. ბარამიძე მარტო მე შედეგება.

ალ. ბარამიძისა და ს. უბნანიშვილის აზრით დავითმა ლეკების ტყვეობაში ერთი წელწინადაცა და ამის გამო მათ ზღს არ მხოლოდ

საანალიზო სტროფის ჩვენული, სწორად ანტარტეტაცია, რადგანაც ამ შემთხვევაში ვურაფრით ვერ მიიღებენ 1728 წელს, რომელსაც ისინი პოეტის დატყვევების თარიღად იტყობენ მაგრამ არც პოეტის მიხედვით და არც სხვა რაიმე საბუთით არა ჩანს, რომ გურამიშვილს ლეკებთან მთელი წელიწადი დაეყოს. ტყვედ გატაცების თავიანთი სავარაუდო თარიღის დასამტყვევებლად ისინი ერთდარად დოკუმენტის ასახელებენ. ესაა 1752 წლის 13 ივლისს შედგენილი ქართულ პესართა პოლკის სახელობითი სია, რომელიც დაცული ყოფილა ცენტრალური სახელმწიფო სამხედრო ისტორიულ არქივში (ЦГВИА) და სადაც სამშობლოდან პოეტის წასვლის თარიღად თერმე 1728 წელია აღნიშნული.

მაგრამ, აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ 1745 წელს შედგენილ სახელობით სიაში საქართველოდან დავითის წასვლის თარიღად 1724 წელია ნაჩვენები, რაც აშკარა შეუსაბამობაა. როგორც უხედავთ, საცლელი თარიღის შესახებ ქართულ პესართა პოლკის სახელობით სიებში სრული წინააღმდეგობაა.

ამის შემდეგ უნდა ვეითხოვთ, რამდენად ან. ვარიშვასაშვილი 1752 წლის სიის ჩვენება, რომლის მიხედვითაც დავითის საქართველო თითქმის 1728 წელს დაეტოვებინოს?

პირველ წერილში ვთქვა და ახლაც ვიმეორებ, ანეტორ ჩვენებებს დიდი სიფრთხილით უნდა მოეპყრათ და მათ სრული ნდობა არ უნდა გამოუცხადოთ, რამდენადაც, პოლკის სახელობით ნუსხებს სხვა პირი ადგენდა და არა თვით გურამიშვილი და ამის გამო შეიძლება სხვადასხვა მიზეზით ბევრი შეცდომა მოსულიყო. ეს რომ ასეა ამას ამტკიცებს, სხვა მომენტებთან ერთად, მარტო ის ფაქტიც, რომ ხსენებულ სიებში არასწორადაა ნაჩვენები პოეტის ბიოგრაფიის უმთავრესი თარიღი—დაბადების წელი. ასე, მაგალითად, 1745 წლის სახელობით სიაში დავითის წლოვანება აღნიშნულია 39 წელი, ხოლო 1753 წლის სიაში—47 წელი. ამ ორ დასახელებულ სიის თუ დავუქარებთ, გამოვა რომ გურამიშვილი 1706 წელს დაბადებულა, მაშინ, როდესაც ჩვენი პოეტის დაბადების ნამდვილი თარიღი (1705 წ.) უტყუარად არის დადასტურებული და არავითარ ეჭვს არ იწვევს. ყოველგვს ამის შემდეგ ვანა შესაძლებელია ქართული პესართა პოლკის სახელობითი სიების ყოველ ანეტორ მოწაყვს უკრტიყოლ ვერწმუნოთ? ამრიგად, გურამიშვილის ლეკთაგან დატყვევების სავარაუდებელ თარიღთაგან, რომლებიც სამეცნიერო ლიტერატურაშია წარმოდგენილი, აბსოლუტური უპირატესობა 1729 წელს უნდა მიენიჭოს, ვინაიდან იგი ემყარება „დავითიანის“ ზემომოყვანილი სტროფის პირდაპირ და უცვლელ ცნობას.

1 იხ. სოლ. უბნანიშვილი, დავით გურამიშვილი პესართა პოლკში, 1955, გვ. გვ. 187, 190, 191, 194, 199.

რატომ ჰქვია თბილისის ციხეს „ნარიყალის ციხე“?

ქერნალ „მნათობის“ № 4-ში (1968 წ.) დაბეჭდილია თამარ გამსახურდიას წერილი „თბილისის ციხის უძველესი სახელწოდებისათვის“, სადაც ავტორი მიმოიხილავს ისტორიულ ლიტერატურას და წყაროებს თბილისის ციხის სახელწოდების თრობაზე.

თ. გამსახურდია ამთავრებს რა თავის წერილს, ასკენის: „ამრიგად, „კალა“ თბილისის ციხის უძველესი სახელწოდება იყო. უფრო გვიან, როგორც ვარაუდობს ა. შანიძე, ეს სიტყვა სპარსულ-თურქული გავლენით „ყალა“ იქცა. ამ უკანასკნელ ფორმიდან კი წარმოიშვა სახელი „ნარიყალა“, რომელიც დღემდე შემორჩა ამ ციხეს“.

თ. გამსახურდია იქვე წერს, რომ „თბილისის ციხეს გვიან შეასაუკუნეებში „ნაროულას“ უწოდებდნენ. სახელწოდება „კალა“ კი შერჩა ერთ ნაწილს ქალაქისა, სახელდობრ, ციხის უბანს. ვახუშტი წერს: „ხოლო ტფილისი არს სამი ქალაქი — ტფილისი, კალა და ისანი. ჰყოფს მტკვარი კალას, ტფილისს და ისანს; კალას უღის ჩრდილო-აღმოსავლით, ტფილის-ჩრდილოთ და ისანს — დასავლით და სამხრით“ (ვახუშტი, აღწერა... გვ. 52).

ცხადია, ეს სახელწოდება თბილისის ამ ნაწილს ციხის ძველი სახელიდან შეერქვა. საინტერესოა, რომ თურქულად „კალა“ ეწოდება ქალაქის ცენტრალურ ნაწილს გარეუბანთან შედარებით. აქაც იგივე მოვლენასთან გვაქვს საქმე: ქალაქის ცენტრალურ ნაწილში იყო მისი ციხე, ციტადელი, და აქედან წარმოიშვა, როგორც ჩანს, ქალაქის ცენტრის ეს სახელწოდებაც“.

წერილის ავტორის ასეთი მსჯელობიდან გამოდის, რომ სახელწოდება „კალა“ თბილისის ციხის ძველი სახელი ყოფილა. თანაც თურქულად „კალა“ (და არა „ყალა“) ეწოდება ქალაქის ცენტრალურ ნაწილს. თბილისის ციხე, ციტადელი, ქალაქის ცენტრალურ ნაწილში მდებარეობდა და ამიტომ ქალაქის ცენტრსაც ეს სახელწოდება შეერქვაო.

ვგრ ვართი, ჩვენ ქვემოთ დავინახეთ, რომ მხოლოდ თბილისის ციხეს არ ეწოდებოდა „ნარიყალის“ ციხე, არამედ ქართლ-კახეთში ბევრი იყო ციხე „ნარიყალის“ სახელწოდებით. მეორე, წერილის ავტორი წინააღმდეგობაში ვარდება, რადგან სიტყვა „კალას“ წარმომავლობას ზოგჯერ თურქული ენის გავლენით ჰსენს, ზოგჯერ-კი „წინააზიურ წარმოშობას“ მიანიი. როგორ გვიგოს შეითხველმა? რომელი დასკვნა ირწმუნოს?

თ. გამსახურდიას საქართველოს და, საერთოდ, მთელი ამიერკავკასიის ტოპონომიკაში აღმოუჩენია „უამრავი ტოპონიმი, რომელიც სიტყვა „ყალა“-თი შედგენილი: ასან-ყალა (ბასიანი), აღჯაყალა (ჯაგის ციხე), ყიზ-ყალა (ციხე მტკვრისა და ხრამის შესართავთან), ყალბოინი, ყალაგაჯე, ყალიგარი, ყალიძირი (აჭარა); სოფ. ყალა კორეში (დაღესტანი) და სხვა მრავალი.

ჩვენს ტოპონომიკაში შემონახულია, აგრეთვე, ამ სიტყვის უძველესი ფორმა — „კალა“ ასე, მაგალითად, სვანეთის ერთ-ერთ ოფს „კალი“ ეწოდება დღესაც, სვანეთშივეა სოფ. კალაში. აჭარაში: ყალბულ, კალაში, კალაშხევი, ნაჯარევი, ნასაყალგარი, კალანჯალა. კახეთში: კალაური, კალა სოფ. ქისტეთში, კალა სოფ. ოსეთში და სხვა“.

როგორც შეითხველი ხედავს, აქ ერთმანეთში არეული სიტყვა „ყალა“ და მისი, თურმე, „უძველესი ფორმა“ „კალა“ („კალი“ თუ თბილისის ერთი უბნის ძველი სახელწოდება იყო, მაშინ სხვაგან რატომღა ეწოდებოდა სოფლებს ან დასახლებულ ადგილებს?) ცხადია, ასეთი მსჯელობა არ არის მართებული.

თ. გამსახურდიამ, მოიტანა რა მრავალი მაგალითი იმისა, რომ საქართველოს და ამიერკავკასიის ტოპონომიკაში ზნირია სიტყვა „კალა“-თი ნაწარმოები ტოპონიმი, უხერხულობად არ ჩათვალა ასეთი დასკვნის გაკეთება: „რომ „კალა“ თბილისის ციხის უძველესი სახელწოდება იყო“-ო.

სიტყვა რომ არ გამიგრძელდეს, მოკლედ ვიტყვი. ვერ კიდევ ისტორიკოსებს დამაჩერებელი ახსნა არ მოუციათ თბილისის ციხეს ნამდვილად რა სახელწოდება აქვს, ან ჰქონდა უწინ. არც პირადად მე მაქვს რაიმე პრეტენზია მისი ამოხსნისა, მაგრამ მინდა მივუთითო ისტორიულ საბუთზე, რაც ისტორიკოსებს დაეხმარება ამ საქმის მოსაგარებლად.

ერეკლე II თავის „ანდერში“ ციხეების თაობაზე ასე წერს: „ციხეებისაც ასე დავეწერია: ქალაქის ტფილისის ციხეები, გორის ციხე, სურამის ციხე, წიგნქოლის ციხე, ანაურის ციხე, ბოქრომის ციხე და გრემის ციხე, რომ ამ ციხეებს ნარიყალის ციხეებიცა აქვს და ნარიყალეებიც ცოტას კაცით შეინახება. ამ შეიღს ალავს ნარიყალეებში საერთოდ კაცნი უნდა ეყუანოს, რა ერთიც მოუნდესთ, მცველად და სხვა ციხეებთ და ვალავნები, რომ დიდორნი არიან, ქართლში, თუ კახეთში, ისინი ცოტას კაცით ხომ არ შეინახება, ის სათემო არის“ (ხაზგასმია ჩემია — *ქ. ლ. საქართველოს სიძველენი*, I, გვ. 205).

როგორც ვხედავთ, ქართლ-კახეთში შეიღ ადვილას: თბილისში, გორში, სურამში, წიგნქოლში, ანაურში, ბოქრომში და გრემში „ნარიყალის ციხეები“ ყოფილა და თანაც ეს ციხეები — „ნარიყალეები“ ცოტას კაცით შეინახება“. მიშასადამე, საკუთარი სახელწოდება კი არ ყოფილა, არამედ „ნარიყალეები“ რქმევია ციხე-სიმაგრეთა ვარკვეულ სახეობას.

ჩემი აზრით, თბილისის ციხეს „თბილისის ციხე“ ერქვა, ისევე, როგორც გორის ციხეს „გორის ციხე“ და ა. შ.

შეტად საინტერესოა სულხან-საბა ორბელიანის განმარტება სიტყვისა „ნარი“. საბა წერს: „ნარი“ (ბალ.) ტკლიანი ბალახი (ლობე გინა ვალავანი) ნარი ესე იგი ვალავანი ანუ ციხე“. მაშასადამე, „ნარიყალის ციხე“ ნიშნავს ვალავანიან ციხეს, თუ სიტყვა შედგენილია ორი სიტყვისაგან: „ნარი“ და „ყალა“-საგან. მაგრამ, თუ ეს ასეა, მაშინ, რატომ უწერია ერეკლემ II-ს „ნარიყალის ციხეები“ და არა „ნარიყალას ციხეები?“ არც ის არის ინტერესსმოკლებული, რატომ საბას თავის ლექსიკონში განმარტებული არა აქვს სიტყვა „ყალა“ და არამედ თუ განმარტებული, არამედ შეტანილიც კი არა აქვს ეს თურქული სიტყვა, მიუხედავად იმისა, რომ საბამ თურქული ბრწყინვალედ იცოდა. საბას არც სიტყვა „ყალა“ აქვს განმარტებული, თუ შეხედვლობაში არ მივიღებთ „მკალავის“ განმარტებას.

ვინც კარვად დააკვირდება ვალავანიან ციხეებს, ის აუცილებლად შეამჩნევს, რომ ეს

ციხეები ნაკვებია რიყის ქვით (БУЛЫЖЫНА КАМНЕМ).

რიყე როგორც საბა განმარტავს, წყლის ბორის ქვეყნარს ნიშნავს. ქართულად ხშირად ამბობენ „ნარიყალი ადვილიათ“. ისევე როგორც „ნასოფლარი“, „ნაქალაქარი“ და სხვ.

ქართლ-კახეთში და მთიანეთში ხშირად შეხედლებში რიყის ქვით, ნარიყალი ქვით ამგნებულ სახლებს.

ხომ არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ სიტყვა „ნარიყალი“ ციხეებს იმითაც ეწოდა, რადგან ეს ციხეები ნაკვებია ძირითადად „ნარიყალი ქვით“? ქართლ-კახეთში უამრავი ყოფილა ასეთი ციხეები და ვალავნები.

განმარტებითი ლექსიკონი შემდეგს გვაუწყებს: ნარიყი (ნარიყისა) მიღ. ვნებ. ნამ. რაც მდინარემ გამოირია, — გამოირიული რაც ადიდებულ მდინარეს მოაქვს (და უნდა გამოირიყოს). შრავალი მდინარე შორბის, ამათ ბევრის ნარიყი, ჩალა-ბელა და ხის ფოთოლი მოაქვს თან (ი. გოგება.), ლიხევი მოაქანებს ხერგებს, ნარიყს (გ. ლეონი), მღვლეარე წყალში (ქუშინგი) გრძელი თოკით კავს ესრედა, ნარიყს იჭერდა (ვ. ბარნი). ნარიყალი (ნარიყალისა) ადვილი, სადაც წინათ რიყე იყო.

ნაკლებ სარწმუნოდ მიმაჩნია ზოგიერთი მეცნიერის აზრი, რომ „ნარიყალი“ მცირე ციხეს ნიშნავდათ. შირთლაც, თუ „ნარიინ-ყალას“ დევწერთ, შეიძლება ასეთი განმარტებაც მივიღოთ. მაგრამ არსად ასეთი ფორმით არ იხმარება.

ერეკლე II ხომ ვარკვევით წერს: „ნარიყალის“ ანდა „ნარიყალეები“ და არა „ნარიინ-ყალი“. ეფრო საფიქრებელია, რომ ეს სიტყვა ქართული შედგენილობის სიტყვაა და არა სპარსული ან თურქული წარმომავლობისა.

შ. რუსთაველიც იცნობს სიტყვა „რიყეს“: „მოვეს სატურქულე უსაზო, კვლა უნახავი თვილისა, მუნ იდგა რიყე თვალისა, ზელ-წმინდად განათალისა!“

შეზოლოდ მეფერამეტე საუკუნის ისტორიულ წყაროებში იხსენიება თბილისის ციხე „ნარიყალის“ სახელწოდებით. მაგრამ, როგორც უკვე დავინახეთ, თბილისის ციხის საკუთარი სახელწოდება არ ყოფილა სიტყვა „ნარიყალი“.

საუბლისხმოა ის ვარაუდებაც, რომ სწორედ ამ დროს შენდებოდა ვალავანიან ციხეებსა საქართველოში. სავარაუდებელია, რომ ერეკლე მეფემ ამის გამო უწოდებს ამ ციხეებს „ნარიყალის ციხეებს“.

ჩემი აზრით, მართებული იქნება ამერიდან თბილისის ე. წ. „ნარიყალის“ ციხეს ვუწოდოთ თბილისის ციხე გავლიან და ასევე ვწეროთ პრესაში.

თიბრანი, 1943 წელი

თურქეთის პრობლემა

კონფერენციის პირველ პლენარულ სხდო-
მაზევე 28 ნოემბერს ჩერჩილმა წამოაყენა ის
საკითხი, თუ როგორ შეეგუიანანებინათ თურ-
ქეთი ჩაბმულიყო ომში მოკავშირეთა მხარეზე.
ბრიტანეთის პრემიერის აზრით, თურქეთის
ომში ჩაბმა მოგვეცემა დარღვეულსა და ბოს-
ფორსი კოზუნჯიკის გახსნისა და საბჭოთა
კავშირში შევი ზღვით ტრანსპორტის ვაგზების
საშუალებას. შეიძლება, ვერთქვე, გვესარ-
გებლა თურქეთის აეროდრომებით საერთო
მტერთან საბრძოლველად.

დღემდე, განაგრძობ ჩერჩილმა. ინგლისელებმა
და ამერიკელებმა შეძლეს გავგზავნათ რუსეთის
ჩრდილოეთ ნაესადგურში მხოლოდ ოთხი ბად-
რაჯი. ვეზღვდავს ის, რომ არაა საშუალო გე-
მების საკმაო რაოდენობა, საშუალო მასალებით
დატვირთული საბარგო ხომალდების ამ ქარავა-
ნთა ექსპორტისათვის. მაგრამ შეგ ზღვაზე
გზის გახსნის შემთხვევაში შესაძლო იქნებო-
და რეგულარულად გავგვზავნა ტრანსპორტი
რუსეთის სამხრეთ ნაესადგურებშიც. ჩვენ
ფიქრობთ გამოვიყენოთ არა ნაკლებ 2-3 დი-
ვიზია თურქეთის რაიონში ოპერაციისათვის
მათი ომში ჩაბმის შემთხვევაში, გარდა იმ
საშუალო საბარგო ძალებისა, რომელთაც ავ-
რთივე შემოგვათავაზებთ.

სტალინმა ამ დროს სიტყვა შეაწყვეტინა
ჩერჩილს და შენიშნა, ბადრაგები, რომელთაც
ახლა ასწენებთ, უდანაყოფად მოვიდნენ და
გზაში მტერი არ შეხვედრიათ.

ჩერჩილმა ყურადღება არ მიაქცია ამ შე-
ნიშვნას და წამოაყენა მთელი რიგი საკითხე-
ბისა, რომელთა განხილვაც მისი აზრით, სა-
ჭირო იყო თურქეთის პრობლემასთან დაკავ-
შირებით.

— რა საშუალებით შეგვიძლია ვიათლოთ
თურქეთი ომში ჩაებას? რა უნდა გააკეთოს
მან? უნდა დაესხას თუ არა თავს ბულგარეთს
და გამოუცხადოს ომი გერმანიას? უნდა წა-
მოიწუოს თუ არა მეტევიით ოპერაციები, თუ
არ უნდა წაიწიოს წინ თრაკიაში? როგორი
იქნებოდა რუსების პოზიცია ბულგარელთა მი-
მართ, რომლებსაც კიდევ ახსოვთ, რომ რუ-
სეთმა გაათავისუფლა ისინი თურქებისაგან?
როგორ გავლენას მოახდენდა ხსენებული მო-
ვლენა რუმინელებზე, რომლებიც უკვე ახლა
ემბენ ომიდან გამოსვლის გზებზე? როგორ
იმოქმედებდა ის უნგრეთზე? ხომ არ იქნებო-
და ყოველივე ამის შედეგად ის, რომ მრავალ
ჭვეყანას შორის მოხდება დიდი პოლიტიკუ-
რი ცვლილებები?

ჩერჩილმა მიაყარა მსმენელებს ეს საკით-
ხები და მრავალმნიშვნელოვანი პაუზა გააკე-
თა, თვალს მოავლო ყველას და ტუნების ღე-
ქეთ ასე დაამთავრა თავისი გამოსვლა.

— აი საკითხები, რომლებზედაც ჩვენს რუს
შეგობრებს რასაკვირველია, აქვთ თავისი
თვალსაზრისი.

შემდგომ განხილული იქნა ზოგიერთი სხვა
პრობლემა, თურქეთს კი უფრო მოკვიანებით
დაუბრუნდნენ, როდესაც სტალინმა ჰკითხა
ჩერჩილს:

— თუ კი თურქეთი ჩაებება ომში, მაშინ
რა ღონისძიებაა ნაეარადევი ასეთ შემთხ-
ვევაში?

— შემძლია ვთქვა, — უმაჟსხა ჩერჩილმა,
— რომ არა ნაკლებ ორი ან სამი დივიზიისა
იქნებოდა საჭირო იმისათვის, რათა დაგვეკა-
ვებინა კუნძულები თურქეთის დასავლეთ სა-
ნაპირის გასწვრივ. მაშინ დატვირთულ ხო-
მალდებს შეეძლებოდათ შესვლა თურქეთში
და შეგ ზღვაში. მაგრამ პირველი, რასაც ჩვენ

გავაყვებოთ, ეს ის იქნება, რომ თურქებს გავუგზავნიოთ 20 ესკადრილიას და საპაერო თავდაცვის რამდენიმე ლეგიონს. ეს არ მოუტანს ზიანს სხვა ოპერაციებს.

ჩერჩილის ახსნა-განმარტების მოსმენის შემდეგ სამჭოთა დელეგაციის მეთაურმა ეპერი გამოთქვა თურქეთის პოზიციის გამო.

— ის არ ჩივს, რომ ომში, როგორც ზეგველენიც არ უნდა მოვხდინოთ მასზე, — წარმოთქვა სტალინი, — აი ჩემი აზრი.

— ჩვენ ასე ვცემის, — დაზუსტა ჩერჩილმა, — რომ სამჭოთა მთავრობა დიდადაა დაინტერესებული, რომ თურქეთი ჩაება ომში. რასაკვირველია, შესაძლოა, ვერ ვიძულოთ ისინი მიიღონ ასეთი გადაწყვეტილება, მაგრამ ჩვენ ამისათვის ყველა საშუალება უნდა გამოვიყენოთ.

— დიხ, ჩვენ უნდა ვეცადოთ და ვიძულოთ თურქეთი, რათა ჩაება ომში, — დეთანხმა სტალინი — კარგი იქნებოდა, თურქეთი რომ ომში ჩაბმულიყო.

ბრიტანეთის პრემიერმა იკითხა, ხომ არაა საჭირო სამხედრო სპეციალისტებს ვადავცეთ თურქეთის საერთო განსახილველადო. სტალინი შეესატყვა:

— ეს არის პოლიტიკური და სამხედრო საკითხიც, — თქვა მან — თურქეთი მოკავშირეა დიდბრიტანეთისა და იმყოფება მეგობრულ ურთიერთობაში სამჭოთა კავშირსა და შვედეთზელ შტატებთან. საჭიროა, რომ თურქეთი არ ეწეოდეს თამაშს არც ჩვენთან, არც ვერმანთან.

ამის შემდეგ სიტყვა აიღო რუზველტმა, რომელსაც მანამდე არ გამოუთქვამს თავი ისინი აშშ-ის პოზიციის შესახებ თურქეთის პრობლემასთან დაკავშირებით.

— რასაკვირველია, — თქვა მან, — მე მომხრე ვარ იმისა, რომ ვიძულოთ თურქეთი ჩაება ომში, მაგრამ მე რომ თურქეთის პრეზიდენტს ადვილზე ვიყო, ამისათვის ისეთ საფასურს მოვიითხოვდი, რომ მისი გადახდა შესაძლებელი ყოფილიყო, მხოლოდ „ოვერლორდის“ — ოპერაციისათვის ზიანის მიყენებით.

ამაზე სტალინი შენიშნა, მინც უნდა ვცოდოთ და ვიძულოთ თურქეთი საბრძოლველადო, რამდენადღაც მას ჰყავს ბევრი დღეიზია, რომლებიც უმოქმედოდ არიან.

29 ნოემბერს შემდგარ და ჩვენს მიერ ზემოთ აღწერილ სამხედრო ექსპერტთა თათბირზე, აკრებვე წამოყენებულ იქნა თურქეთის საკითხი. ინგლისელმა გენერალმა ბრუცმა, რომელმაც მოხსენება გააკეთა სამხედრო სიტუაციის შესახებ, რაგორადაც ეს წარმოადგენილი ჰქონდათ ინგლისელებსა და ამერიკელებს, აღნიშნა, თავიც რომ დაეანებოთ პოლიტიკურ მოსაზრებებს, წმინდა სამხედრო

თვალსაზრისითაც კი თურქეთის ომში ჩაება, ძალზე სასურველი იქნებოდა და მისცემდა მოკავშირეებს დიდ უპირატესობას. უკეთეს ველსად ყოვლისა, ეს გავგონებინდა სანჯარკომუნისტების დარღვევის სრულტემი, რასაც დიდი მნიშვნელობა ექნებათ რუმინეთისა და ბულგარეთის ომიდან შესაძლებელი გამოსვლის საკითხში. ამას გარდა, შესაძლებელი იქნებოდა კონტაქტის დამყარება სამჭოთა კავშირთან შავი ზღვით და ამ გზით რუსეთისათვის მომარაგების მიწოდებათ. ბოლოს, თურქეთში შექმნილი მოკავშირეთა საპაერო ბანები საშუალებას მოგვეცემდა გავცხოვრციელებინა თავდასხმა გერმანელების მნიშვნელოვანი ობიექტებზე, კერძოდ, რუმინეთის ნავთობის საბადოებზე.

მარშალტის შემოკლება, ტვირთის გადაზიდვა თუ შავი ზღვით მოხდებოდა, გავცინთავისუფლებდა ტონაის ნაწილს. შავ ზღვაზე გზის განთავისუფლებისათვის საკმარისი იქნებოდა დაკეპური — ენძელ როდოსიდან დაწყებული — რამდენიმე ენძელი თურქეთის სანაპიროს გასწვრივ. ეს, ბრუკის აზრით, არ იქნებოდა მწელი ოპერაცია და დიდ ძალბესაც არ მოითხოვდა. შემდეგ ბრიტანეთის გენერალმა განმარტა, ხმელთაშუა ზღვაში ინგლისელებს ჰყავთ სპეციალური სადესანტო კარტაშები, რომელთა გამოყენებაც შესაძლებელია ატლანტის ხეივანული ოპერაციისათვის. ამასთანავე ბრუკმა (ჩერჩილის მიერ დაკეპული პოზიციის შესაბამისად) ნახვასით აღნიშნა: ხსენებული გეგმის განხორციელებისათვის საჭირო იქნებოდა მხოლოდ „ოვერლორდის“ — ოპერაციის გადახდათ.

შემინიშნა რა სამჭოთა მხარის დანიტრტესება თურქეთის ომში სასწრაფო ჩაბმის თაობაზე, ინგლისელებმა სცადეს ამ საკითხის გადაწყვეტაც ჩრდილოეთ საფრანგეთში შეტრის გაქიანტრებით განუპირობებინათ, ბუნებრივია, რომ სამჭოთა წარმომადგენელმა, მარშალმა ერონოლოვამ სამხედრო ექსპერტთა თათბირზე შეკითხვად გაილაშქრა ასეთი ვარიანტის წინააღმდეგ.

მეორე პლენარულ სხდომაზე კონტრტრეციის მომარტელები დაუბრუნდნენ თურქეთის საკითხს. ინიციატივა კვლავ ჩერჩილმა გამოიჩინა. მან თქვა, თურქეთის მოკავშირე ინგლისი კისრულობს იმის პასუხისმგებლობას, რათა დაარწმუნოს, ანდა აიძულოს ანგარა მომავალ მობამდე ჩაება ომში.

— თუ კი პრეზიდენტი, — განაცხადა ჩერჩილმა, — ისურვებს ჩვენთან შემოერთებას, ანდა მოინდომებს თავის თავზე აიღოს ხელმძღვანელი როლი, ჩვენთვის, ინგლისელებსათვის, ეს მისაღები იქნება. მაგრამ ჩვენ დაგვიტარდება დახმარება მარშალ სტალინის მხრიდანაც. ბრიტანეთის მთავრობის სახელით

შეიძლია ვთქვა, იგი მზადაა თურქეთი გააფრთხილოს იმის შესახებ, რომ თუცა ის არ მიიღებს ომში ჩაბმის წინადადებას, ამას სერიოზული შედეგი მოყვება თურქეთისათვის და გავლენას მოახდენს მის უფლებებზე ბოსფორსა და დარდანელთან დაკავშირებით.

ინგლისს პრემიერმა შეახსენა დამსწრეთ, რომ აღერ მან წამოაყენა რამდენიმე საკითხი, უმთავრესად პოლიტიკური, კერძოდ, მას სურდა ცოდნოდა, რას ფიქრობდა საბჭოთა მთავრობა ბულგარეთის შესახებ? განწყობილი იყო თუ არა იგი, იმ შემთხვევაში, თუცა თურქეთი გამოუცხადებდა ომს გერმანიას, ბულგარეთი კი დაესხმებოდა თურქეთს, განცხადებინა ბულგარელებისათვის, რომ იგი მათ ჭევეყანას ჩათვლის თავის მტრად? ჩერჩილის აზრით, ეს დიდ ზემოქმედებას მოახდენდა ბულგარეთზე.

ჩერჩილმა წინადადება შემოიტანა, ბრიტანეთისა და საბჭოთა საგარეო საქმეთა მინისტრებმა, აგრეთვე, შეერთებული შტატების პრეზიდენტის წარმომადგენელმა შეისწავლონ ეს და სხვა პოლიტიკური საკითხები და მოგვიყენ რეკომენდაცია იმის თაობაზე, თუ როგორ აიძულონ თურქეთი ჩაებას ომში და როგორი შეიძლება იქნეს მსგავსი აქციების შედეგები.

ჩერჩილმა თუმცა თავის მხრივ, იქვე დაუმტა, ამ შედეგებს თუ ვადაწყვეტს არა, უდიდეს მნიშვნელობას ვანიჭებო. თურქეთის მიერ გერმანიისათვის ომის გამოცხადება გერმანიელთათვის ძლიერი დარტყმა იქნებო. თუ კი გონივრულად გამოვიყენებთ სიტუაციას მაშინ ამან უნდა გაანეიტრალოს აგრეთვე ბულგარეთი, რაც შეეხება ბალკანეთის დანარჩენ სახელწოდებებს, განაგრძობდა ჩერჩილი, რუმინეთი უკვე ახლავე ეძებს ჭევეყანას, რომლის წინაშე იარაღს დაჰყრის, უნგრეთი კი დაბნეულიაო.

— ერთი სიტყვით, — განაცხადა ჩერჩილმა, დროა მოკავშირეები შეუდგნენ მკას...

შემდგომ, თურქეთის ომში ჩაბმის პერსპექტივის შესახებ მსჯელობისას ჩერჩილმა აღნიშნა, თუცა ანკარა ამას ვადაწყვეტს, უპირველეს ყოვლისა, საჭირო იქნება თურქეთის საპარო ბაზების გამოყენება ანატოლიაში და როდოსის ხელში ჩაგდებაო. ასეთი ოპერაციისათვის საჭიროა იქნება ერთი მოთვლილ დივიზია. როდოსისა და თურქეთის ბაზების მოდებისთანავე შესაძლებელი იქნება გერმანიელთა გარნიზონების განდევნა ეგეოსის ზღვის სხვა კუნძულებიდანაც და დარდანელზე გზის გახსნაო.

— თუცა თურქეთი არ ჩაებება ომში, — თქვა ჩერჩილმა, — ჩვენ ამას არ ვიდარდებთ, მეც აღარ ვითხოვ ქარების გამოყოფას როდოსის და ეგეოსის ზღვის კუნძულების ასა-

ღებად. მაგრამ აღარც ვერმანია იღარდებს მან, რადგანაც იგი ძველებურად იბატონებს აქ. მე წინადადებას ვაძლევთ სხფრეულად განვიხილოთ წამოჭრილი საკითხები ჩვენ დღე წარუმატებლობის წინაშე აღმოჩნდებით, თუცა თურქეთი არ ჩაებება ომში. ამას გარდა, მე მინდა რაღა ეგვიპტეში მოქმედი ქარები და თეოთფრინაებები, რაც შეიძლება სწრაფად იქნას გამოყენებული ომში თურქეთის ჩაბმის შემთხვევისას.

ბრიტანეთის პრემიერის მიერ გამოთქმულ მისაზრებას განსაკუთრებული დისკუსია არ გამოუწვევია და მიღებული იქნა ცნობისათვის.

თურქეთის თემას დაბრუნდნენ მხოლოდ კონფერენციის ბოლო დღეს, 1 დეკემბერს, საუზმის დროს, რომელსაც ესწრებოდნენ დელეგაციის მეთაურები და მათი უახლოესი თანამოქმედები.

როდესაც ყველანი შემოუსხდნენ მაგიდას და რამდენიმე საერთო ღრახით მიმართეს ერთმანეთს, პარი პოქენისმა თქვა, მსურს გამოვთქვა ზოგიერთი შენიშვნა თურქეთის პრობლემის თაობაზეო. ომში ჩასაბმელად თურქეთის მოწვევის საკითხი, შენიშვნა მან, დაკავშირებულია იმ საკითხთან თუ როგორი მხარდაჭერა შეუძლია მიიღოს თურქეთმა დიდბრიტანეთისა და შეერთებული შტატებისაგანო. ამას გარდა, აუცილებელია თურქეთის ომში ჩაბმის კოორდინირება მოკავშირეთა საერთო სტრატეგიასთანო.

— სხვა სიტყვებით, — ჩაერია რუველტი, — ინენიუ შეგვეკითხება, მხარს დაუდებოთ თუ არა ჩვენ თურქეთს? მე ვფიქრობ, აუცილებელია ამ საკითხის განხილვა.

საბჭოთა წარმომადგენელმა შეახსენა მათ, ჩერჩილი ვაბრდებოდა თურქეთის დასახმარებლად 20-30 ესკადრილიას და 2-3 დივიზიას მოგვეყო.

ინგლისის პრემიერმა, რომელიც ერთ-ერთ წინა სხდომაზე მართლაც დაპარაობდა ოპერაციისათვის ორი-სამი დივიზიის გამოყოფის შესახებ თურქეთის ომში ჩაბმის შემთხვევაში, ახლა რატომღაც უკან დაიხია.

— ჩვენ არ მოგვიცია თანხმობა 2-3 დივიზიის თაობაზე — შევიასუბა ჩერჩილი. — ჩვენ ეგვიპტეში გვაყვს 17 ესკადრილია, რომელსაც ამჟამად ვერ იყენებს ინგლის-ამერის სარდლობა. ეს ესკადრილები, თურქეთის ომში ჩაბმის შემთხვევაში, მისი დაცვის მიზნისათვის გამოგვადგებოდა. ამას გარდა, ინგლისი დაეთანხმა თურქეთისათვის საპარო თავდაცვის სამი ლეგიონის მიცემის თაობაზე. ესაა ყველაფერი რასაც დაპირდნენ ინგლისელები თურქეთს. ინგლისელები ქარებს არ დაპირებინან. თურქებს ჰყავთ 50 დივიზია. ისინი კარგი მებრძოლები არიან, მაგრამ მათ არ გაანნი-

ათ თანამედროვე აღქმრილობა. რაც შეეხება 2-3 დღეაზას, რომლის შესახებაც ლაბრა-კობს მარშალი სტალინი, ბრიტანეთის მთავრობამ გამოაკო ეს დღეობები ეგვიპტის კუნძულების საღებად თურქეთის ომში ჩაბმის შემთხვევაში, და არა თურქეთის დასახმარებლად.

ჩერჩილი ვაჭრებმა და ცილტვის ჯაბეში დაიწყო ფაფოტი. ამოიღო სიგარა, კობტად წაიჭრა თავი და მოსაწყვად მოეშადა. ამ დროს რუხველტმა მიმართა კითხვით.

— ხომ მართალია, როდისაა წინააღმდეგობა კაცია მოითხოვს საღესანტო სამუალებათა დიდ რაოდენობას?

— ეს ოპერაცია მოითხოვს საღესანტო საშუალებათა არა უმეტეს იმ რაოდენობისა, რომელიც ამჟღავნებს ხელთაშუა ზღვაში, — უმასხუა ბრიტანეთის პრემიერმა, თან სიგარის წიგის განაგრძობდა.

— სიძნელე ჩემთვის მდგომარეობს იმაში, — განაგრძობდა რუხველტი, — რომ ამერიკის შტაბმა ვერ კიდევ ვერ შეისწავლა საკითხები საღესანტო ხომალდების რაოდენობის შესახებ, რომელიც აუცილებელია იტალიის ოკეანეთისათვის, „ოვერორდის“ მომზადებისათვის ინგლისში და ინდოეთში ოკეანეში სამოქმედოდ. ამისათვის უფრო ფრთხილად უნდა მოვეყილო თურქეთისათვის შეპირების საკითხს. მეშინია, ამ შეპირებამ ხელი არ შეუშალოს ჩვენი გუშინდელი შეთანხმების შესრულებას. — შრავალმონიველოვად დაასკვნა რუხველტმა, წინდევლობაში პოინდა რა წინაღობის შეთანხმება ჩრდილო და სამხრეთ საფრანგეთში ქარების გადმოსხმის ვადის გადაწყვეტილების შესახებ.

სტალინიმ შეატყო, რომ თურქეთის პრობლემის შემდგომ განხილვას, შესაძლოა ახალი არასასურველი კამათი მოჰყოლოდა „ოვეროლორდის“ ირგვლივ, შესაძლო იყო, აგრეთვე, მისი ვანხორციელების ვადის ხელახლა გადასინჯვის ცდა, და წინადადება შეიტანა, დისკუსია შეწყვეტილიყო.

— მე ვფიქრობ, რომ ეს საკითხი გარკვეულია. — წარმოთქვა მან.

მაგრამ ჩერჩილიმ ვერ გააცონა, თუ არ მოსურჯა ამ წინადადების გაგონება, ისევ შეუძლავ თურქეთისადმი ბრიტანეთის დაპირებების შესახებ ჰსჯელობას. მან განაცხადა, ინგლისი არ დაპირებია ისეთ რამეს, რისი გაკეთებაც არ შეუძლიათ.

— იქნებ ამერიკელებმა დაუმართონ რაიმე ამ რაოდენობას? — შეეკითხა ჩერჩილი. — ჩვენ დაეპირდით თურქებს პერსაწინააღმდეგო დაცვის ნაწილთა მიცემას, მაგრამ, არავითარ ქარებს არ დაეპირებოდით რამდენადაც ქარები არ გვეყავს. რაც შეეხება საღესანტო საშუალებას, ისინი დაგვიპირდება მარტში, მა-

გრამ, მგონია, ჩვენ შევძლებთ მათ პონის რომის აღებისა და „ოვეროლორდის“ დაწყების პერიოდს შორის.

სტალინი

— მე მინდა მოვეთხოვირო სამხედროებს, — თქვა რუხველტმა. — ემიდლოვნებ რომ ჩერჩილი მართალია, მაგრამ ჩემი მრჩევლები ამბობენ, რომ მოსალოდნელია სიძნელეები საღესანტო ხომალდების გამოყენებისას რომის აღებისა და „ოვეროლორდის“ დაწყების პერიოდს შორის, ისინი ფიქრობენ, რომ აუცილებელია 1 აბრილიანეთის გვეყავდეს საღესანტო გემები, რომლებიც გამოყენებული იქნება „ოვეროლორდის“ ოპერაციისათვის.

— მე სიძნელეებს ვერ ვხედავ. — შეგბასხუა ჩერჩილი. — ჩვენ თურქეთისათვის არავითარი წინადადებები არ მიგვიცია და არ ვიცო, მიღებს თუ არა მათ ინენიუ. ის ქაიროში უნდა ჩამოვიდეს და გაეცნოს საქმის ვითარებას. მე შემიძლია შევთავაზო თურქებს 20 ესკადრია. ვერაუთთარ ქარებს ვერ მივცემ თურქებს. ამას ვარდა, ვფიქრობ, ქარები მათ არც სჭირდებათ. მაგრამ მთელი საქმე ისაა, რომ არა ვარ დაწმუნებული, ჩამოვა თუ არა ინენიუ ქაიროში.

— შეუძლავ რომ არ გახდება ინენიუ? — ირინიულად კითხა სტალინი.

— ადელი შესაძლებელია, — მოკვიდა ამ სიტყვას ჩერჩილი. — თუ ინენიუ არ დათანხმდება ქაიროში ჩამოვიდეს ჩემთან და პრეზიდენტთან შესახვედრად, მაშინ მე მზად ვარ კრესიტოთ გავემგზავრო მასთან ინენიუ. ინენიუ ჩამოვა იქ და მე დაეუბნავ მას არასახარბილო სურათს, რომელსაც დაინახვენ თურქები, თუკი არ დათანხმდებიან ომში ჩაბმას და სახარბილო სურათს — თუ დათანხმდებიან. შემდეგ გაეცნობთ ინენიუსთან ჩემი სურბრის შედეგებს.

საუბარში ეკლავ ჩერჩილი პოპკინსი. მან თქვა, რამდენადაც საკითხი ომში თურქეთის მხარდაჭერის შესახებ არ განხილულა ამერიკელი სამხედროების მიერ, არა მგონია მიზანშეწონილი იქნას ინენიუს ქაიროში მიწვევა, სანამ სამხედროები არ შეისწავლიან ამ საკითხს.

— მამსალამე, — გააწყვეტინა მას სტალინი, — პოპკინსი გუთავებობს, არ მოეწივით ინენიუ?

— მე არ ვთავაზობთ, რომ არ მოიწვიოთ ინენიუ, — უმასხუა პოპკინსმა, — მაგრამ აღენიშნავ, რომ სასარგებლო იქნებოდა წინასწარ მიგველო ცნობები ამ დახმარების შესახებ, რომლის აღმოჩენაც შეგვიძლია თურქებისათვის.

ჩერჩილიმ მხარი დაუჭირა პოპკინსს და განაცხადა, მოკემარეებმა უნდა მოილამარკონ თურქეთისათვის შესაძლებელი დახმარების შესახებ. ამის გამო რუხველტმა შენიშ-

ნა, ვეთანხმებო ჩერჩილის წინადადებას თურქეთისთვის დაცვის მიზნით 20 ესკადრალის მიცემის თაობაზე.

— ჩვენ ვთავაზობთ თურქეთს, — გაიმეორა ჩერჩილმა, — განსაზღვრულ საფარველს ჰაერიდან და ჰაერსაწინააღმდეგო დაცვას. ასლა ჰამთარია და გერმანელების შემოჭრა თურქეთში შეუძლებელია. ჩვენ ვეზარებოდით გავაგრძელოთ თურქეთის იარაღით მომარაგება, თურქეთი უმთავრესად ამერიაელთა საქურველს ღებულობს. მაგრამ მთავარია ის, რომ დღესდღეობით შეგვიძლია თურქეთს შევთავაზოთ დაუფასებელი შესაძლებლობა მიიღონ საბჭოთა მთავრობის მოწვევა, რათა მონაწილეობდნენ მშვიდობიან კონფერენციაში.

საბჭოთა წარმომადგენლის შეკითხვაზე იმის შესახებ, თუ როგორი საქურველი არ ყოფნის თურქეთს, ინგლისის პრემიერმა უპასუხა, თურქებს მოუპოვებდათ შაშხანები, კარგი არტილერია, მაგრამ მათ არ გააჩნიათ ტანკაწინააღმდეგო არტილერია, ავიაცია და ტანკები. ჩვენ, განაგრძო ჩერჩილმა, ჩამოვყალიბეთ თურქეთში სამხედრო სკოლები, მაგრამ თურქები არ დადიან იქ. მათ არ აქვთ რადიოაპარატურის მოხმარების გამოცდილება. მაგრამ თურქები — კარგი მებრძოლები არიან.

— საესებო შესაძლებელია, — თითქოს ხმაშლია ფიქრობსო, ისე წარმოთქვა სტალინმა, — რომ თუკი თურქები დაეთმოთ აეროდრომებს მოკავშირეებს, მაშინ ბულგარეთი თავს აღარ დაესხმება თურქეთს. გერმანელები კი თურქეთის თავდასხმის მოლოდინში იქნებიან. თურქეთი არ დაესხმება გერმანელებს, არამედ მასთან იმის მდგომარეობაში იქნება სამავიგროდ მოკავშირეები მიიღებენ თურქეთისაგან აეროდრომებს და ნავსადგურებს. თუკი ვითარება ასე წარიმართება, მაშინ ესეც არ იქნებოდა ცუდი.

— მე ვეთხარა თურქებს, — ჩაერია ილენი, — რომ მათ შეუძლიათ შესთავაზონ სამაერო ბაზები მოკავშირეებს ომში ჩაბმულად, თუკი გერმანია თავს არ დაესხმება თურქეთს. ჩემი თურქი კოლეგა ნემან მენემენჩი-ოლღუს არ უნდოდა დათანხმებოდა ჩემს თვალსაზრისს. მან მოთხრა, გერმანია გადამწყვეტ ზომებს მიიღებს და თურქეთს ურჩევნია ჩაებას ომში თავისი ნებასურვილით და არ იქნას შიგ ჩათრეული.

— მე მართალია, — ჩაერია ჩერჩილი. — მაგრამ უნდა გითხრათ შემდეგი: როდესაც თქვენ თხოვთ თურქეთს გააგრძელოს თავისი ნეიტრალიტეტი ჩვენთვის სამაერო ბაზების მოცემის გზით, ამაზე თურქები გეპასუხობენ, რომ ამჟამინდურ სერიოზულ ომში, მაგრამ როდესაც ვთავაზობთ თურქებს სერიოზულ ომში ჩაბმას, ისინი გეპასუხობენ, ამისთვის აღჭურ-

ვილობა არ გავაჩნიათ. თუკი თურქები ჩვენს წინადადებას უარყოფითად უპასუხებენ, მაშინ ჩვენ უნდა წავუყენოთ მათ სერიოზული მოსაზრება. ჩვენ უნდა ვუთხროთ მათ, რომ ასეთ შემთხვევაში ისინი მონაწილეობას ვერ მიიღებენ მშვიდობიან კონფერენციაში. ტან შეეება ინგლისს ჩვენი მხრით ვეტყვი, რომ არ გვინტერესებს თურქების საქმეები. ამას გარდა, ჩვენ შეუწყვეტთ თურქებს შეიარაღებით მომარაგებას.

— მსურს დავაზუსტო, — შენიშნა ილენმა, — როგორი მოთხოვნა უნდა წავუყენოთ თურქებს ჭაბოკში. მე ვესმის, რომ ჩვენ უნდა მოვითხოვოთ თურქებისაგან გერმანელების წინააღმდეგ ომში ჩაბმა.

— სწორედ გერმანიის წინააღმდეგ, — დავმოწმა სტალინი, თან გავაკეთა დამახასიათებელი ექსტი მარჯვენა ხელის საჩვენებელი თითით...

უქანსკენლად თურქეთის საერთო გვერით იქნა მოხსენიებული კონფერენციის დღის პლენარულ სხდომაზე მრავალ მაგიდასთან. შეიღწა რა წინადადება შავ ზღვაში რამდენიმე ბრიტანული წყალქვეშა ნავის შეყვანის შესახებ, საბჭოთა საზღვაო ფლოტის დასამარაგებლად, რომელიც იბრძოდა გერმანელებისა და რუმინელების წინააღმდეგ, ჩერჩილმა შენიშნა, რომ თუკი თურქეთს შეეშინდება ომში ჩაბმისა, მაგრამ დავეუთანხმება გააგრძელოს თავისი ნეიტრალიტეტი, მაშინ შესაძლოა, მან ნება დაგვართოს შავ ზღვაში ბოსფორითა და დარდანელით რამდენიმე წყალქვეშა ნავის შეყვანის, აგრეთვე, ხომალდებისა, ამ ნაევების მომარაგებისათვის.

ამასთანვე ჩერჩილმა ხაზი გაუსვა, რომ ინგლისს შავ ზღვაში არა ექვს არავითარი ინტერესი, და პრეტენზია.

სტალინმა საქმიოდ შშრალად უპასუხა, საბჭოთა მხარე მადლობელი იქნება ყოველგვარი დახმარებისათვის, მაგრამ ამ საკითხში ჩაღრმავება აღარ მოისურვა, ისწრაფოდა რა დისკუსიის მალე დამთავრებას. შემდეგ თავლი მოალო მაგიდასთან მსხდომთ და იქითა:

— საკითხი ამოწურულია?

— დაბ, — უპასუხა ჩერჩილმა.

ამით დამთავრდა თურქეთის პრობლემის განხილვა.

რამდენიმე დღის შემდეგ თურქეთის პრეზიდენტი ისმეთ ინენიუ ჩაფრინდა ჭაბოკში. 4—6 დღეებზე რქ წარმოებდა საუბარი ინენიუსა, ჩერჩილსა და რუზველტს შორის. ამ შეხვედრას არ მოყოლია არავითარი პრაქტიკული შედეგი. თურქეთი განაგრძობდა თავის არიღებს ჩაბმულიყო ომში ნაიისტური გერმანიის წინააღმდეგ და თავს იკავებდა ყოველგვარი ნაბიჯისაგან, რომელსაც შეეძლო გამოეწვია ამ ბტლურის უქმყოფილება. მხოლოდ

შაშინ, როდესაც ანტიპიტერული კოალიციის გამარჯვება აშკარად გამოიკვეთა, ანკარაში გადაწყვიტეს, მოქმედების დროს.

1944 წლის 2 აგვისტოს, ესე იგი ჩრდილო საფარვანეთში მეორე ფრონტის გახსნიდან თითქმის ორი თვის შემდეგ, თურქეთის მთავრობამ განაცხადა გერმანიისთან დიპლომატიური და ეკონომიური ურთიერთობის გაწყვეტის შესახებ. საინტერესოა, რომ მთელი ამ დროის განმავლობაში, ინგლისელები და ამერიკელები, მიუხედავად თეირანში ჩერჩილის მიერ მოცემული ვალდებულებისა შეეწყვიტათ ყოველგვარი საქმეები თურქეთთან. თქვი იგი უარს იტყოდა ომში ჩაბმულ, განავრცობდნენ მის მომხრეებს იარაღით, თუმცა თურქეთის არმია უმოქმედოდ იყო და ანკარას არაფერი არ გაუკეთებია, რათა ერთი დღით შინაც დაეახლოვებინა პიტერული გერმანიის გამარჯვება. ამ პირობებში იყო სადუმებელი გვეფიქრა, რომ ჩერჩილი, რომელსაც შინაც ჰქონდა იმედი, დაესწრო წითელი არმიისათვის ბალკანეთში, სინამდვილეში არც ისე დანიტრესებული იყო ომში თურქეთის „ნადრეველ“ ჩაბმულსა. იგი ვარაუდობდა, ჩემი მილონიანი ზეწოლებებით არმია შესაძლოა, გამომადლებს მოგვიანებით, ბალკანეთის ოპერაციებისათვისო. მაგრამ ეს გეგმები არ განხორციელდა. საბ-

ჭოთა ჯარები სწრაფად მოაწვედნენ დასავლეთისაკენ და თურქეთის პოლიტიკოსებზე შეშინდნენ, ვაითუ დავიგვიანოთ, ვერაფერს მოვუძღვროთ და პირში ჩაღა გამოვლებული დავტყუროთ.

1945 წლის 23 თებერვალს თურქეთში, ბოლოს და ბოლოს, გამოუცხადა ომი გერმანიას და იაპონიას. ამ დროისათვის უკვე განთავისუფლებული იყო ბულგარეთი, რუმინეთი, იუგოსლავია და ფრონტმა თურქეთის საზღვრებიდან ათასი კილომეტრით გადაინაცვლა თურქეთის არმიის უკვე აღარსად შექმლო მტრთან ბრძოლა ევროპის ასპარეზზე. მითუმეტეს, არაფრად უღიარდა თურქეთს ომი გამოიკვებებინა იაპონიისათვის, რომელიც მისგან კიდევ უფრო შორს იყო, ვიდრე გერმანია.

თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა პასან საიბი, რომელიც მექლისში თავისი მთავრობის გადაწყვეტილებას ასახულებდა ომში ჩაბმის თაობაზე, გულახდილად განაცხადა, რომ როგორც მას აცნობა ინგლისის ელჩმა, 1945 წლის 1 მარტამდე თურქეთის მიერ ომის გამოცხადება, თურქეთის მთავრობის ნებას მიესცემდა მონაწილეობა მიეღო გაერთიანებული ერების პირველ კონფერენციაზე სან-ფრანცისკოში.

სადღიგობი ღვეზილი

საზოგადოებრივ მიზეზზე, რომელიც მოაწყო 30 ნოემბერს ინგლისის საელჩოში ჩერჩილის დახადების დღის გამო (მას 69 წელი შეუსრულდა), სტუმრებმა საღამოს რვა საათის შემდეგ იწყეს შეკრება. სტალინს მარშლის საპარადო ფორმა ეცვა. მისთან ერთად მოვიდნენ: მოლოტოვი, ვოროშილოვი და თარჯიმნები. სტალინი მიესალმა ჩერჩილს და შიაროვა კრაველის ქუდი და ფაფურის დიდი სეულტურული ჯვარი, რუსული ზღაპრების თემაზე. რუსულ ფრაზა ეცვა. ხელში ეჭირა თავისი სადღიგობი საჩუქრები: უძველესი სპარსული ფილა და ისპანანის ხალიჩა.

სტუმრები შემოდინდნენ საღამოს კიკრიტი, რომლის ორსავე მხარეს უსიტყვოდ გაშვებულყვენ უზარმაზარი დოღბანდიანი წვეროსანი ინდოელი ქარისკაცები.

ცხელი დღე იყო, მაგრამ საღამოს უძველესი პარკიდან სასიამოვნო წიავე დაღებრა. სასტუმრო ოთახში შეიკრება ბრწყინვალე საზოგადოება: სამხედროები კოსტად იყენენ გამოწყობილი ოქრომკვდილ ნაქარგ მუნღირებში, დიპლომატებს ეცვით ფრაკები, გაქოქებულთა ველსპირებით კონკურენციას უწყობდნენ სამხედროებს. ამ კომპანიამ ერთადერთი ქალი იყო, ჩერჩილის ქალიშვილი სარა

ჩერჩილი-ოლივერი. იგი იღვა სახეგაბარწყინებული იუბილარის გვერდით და მისთან ერთად თავს უკრავდა ყოველ მისალმებასა და მოლოცვაზე.

თავად მიზნები ამ დღესასწაულისა მზიარულად იღიმებოდა და ორთქლმავალივით ამოვლებდა სიგარას.

მალე ვველანი სასტუმრო ოთახიდან სასადილო ოთახში გავიდნენ, სადაც იღვა ყოველგვარი სანუაგითი გაწყობილი გრძელი მაგიდები, მთავარ მაგიდაზე აღმართული უზარმაზარი სადღიგობი ღვეზელი 69 ანთიბელი სანთლით.

პირველი სადღეგრძელო სტალინმა წარმოთქვა:

— გაუმარჯოს ჩემს მეტრძოლ მეგობარს ჩერჩილს!

მივიდა იუბილართან, ჰქვი ჰქვის მიუქაზნა, მხარზე ხელი მოხვია და ხელი ჩამოართვა. როდესაც ყველამ შესვა სადღეგრძელო, სტალინმა იმავე სიტყვებით მიმართა შეერთებულ შტატების პრეზიდენტს:

— გაუმარჯოს ჩემს მეტრძოლ მეგობარს რუზველტს!

განვიორდა ჰქვიების მიქაზუნებისა და ხელისამართამევის იგივე პროცედურა. ჩერ-

ჩილმა გადაწყვიტა არ ჩამორჩენილყო, მაგრამ რამდენადმე განასხვავა თავისი მიმართება მან წარმოთქვა:

— გაუმარჯოს ძლიერაშინილ სტალინს! გაუმარჯოს ჩემს მეგობარს პრეზიდენტ რუზველტს!

ამის შემდეგ რუზველტმა მიმართა ჩერჩილს და სტალინს და თქვა:

— გაუმარჯოს ჩვენი ერთობას ბრძოლასა და მშვიდობაში!

ჩერჩილს მოეწონა რუსული ჩვეულება სადღეგრძელოების წარმოთქმისა, ამერიკელებმაც მხარი დაუჭირეს. ასე რომ სტუტგებში უმოთვრესად დრო ფეხზე დგომში გაატარეს, რადგან სადღეგრძელოები ერთმეთორეს მოსდევდა, ყოველი სიტყვის მერე კი თავიანთ ადგილებიდან დაგებოდნენ. ამასთანავე ჩერჩილმა გადაიღო სტალინის მანერა, მისულიყო ყველასთან, ვისი სადღეგრძელოც შესემოდა. პიქით ხელში, აუჩქარებლად მიმოდიოდნენ ოთახში. ყველანი კარგ გუნებაზე იყვნენ. დარბაზში დაეხა და ხმაური გაძლიერდა.

სადღეგრძელოებში, როგორი უფერულიც არ უნდა ყოფილიყო იგი, თეირანის შეხვედრის ყოველი მონაწილე თითქმის ცდლობდა გამოეთქვა თავისი განსაკუთრებული აზრი.

ისე როგორც კონფერენციის სამუშაო დარბაზში, რუზველტმა აქაც საჭიროდ ჩათვალა მოეგონებინა ომისმედეგობი მშვიდობის შესახებ; დიდი სახელმწიფოების მიერ უაზრობისა და თინამშრომლობის შენარჩუნების მნიშვნელობის შესახებ, არა მარტო ომში, არამედ მომავალშიც. აქ, ჩერჩილის სადღეობო მაგიდასთან, გვეჩვენებოდა, რომ საერთო მტერზე ბრძოლისა და გამარჯვების ამოცანებში, რომლებშიც ეს ადამიანები ამ გამძვინვარებული ომის დროს ირანის დედაქალაქში მიიყვანა, როგორღაც ახალი ატმოსფერო შექმნეს რთვორც ერთმანეთის, ისე მათ სახელმწიფოებს შორის. გვეჩვენებოდა, რომ აქ, ამ დარბაზში, შეიკრიბა ერთი დიდი ოჯახი, რომელიც არასოდეს დაიშლებოდა. მაგრამ ეს შეგარძნება დიდხანს არ გაგრძელდებოდა. იგი მალე დაარღვრა ინგლისის გენერალური შტაბის უფროსმა გენერალმა ილან ბაკუკმა.

გვანისმა, სადღეგრძელოს წარმოთქმა მინდაო,—ჩვეულებრივ ყოველი მათგანი ასეთ შემთხვევაში დანით ქიკაზე აკეუნებდა—ბრუკი

წამოდგა და დიწყო მსჯელობა იმის შესახებ, თუ მოკავშირეთაგან რომელი უფრო დასაჩაღდა ამ ომში. იგი ამტკიცებდა უფროდისი მსხვერპლი ვანიცადეს ინგლისელებმა, შერი დანაჯარე უფრო მეტია, ვიდრე რომელიმე სხვა ხალხისაო და ინგლისი სხვაზე მეტხანს აბრძოდა და ყველაზე მეტი ვაჟეთა გამარჯვებისათვისო.

დარბაზში უხერხული დემილი გამეფდა. ბეერმა, ჩასაკვირველია, იგრანო გენერალ ბრუკის უტაბტო გამოსვლა, განსაკუთრებით ამ მომენტში, როდესაც როგორც ყველამ იცოდა, პიტლერელთა ჯარების ძირითადი მასა მიჯაჭველი იყო სამქოთა კემიარ-გერმანიის ფრონტზე, როდესაც წითელი არმია უდიდესი მსხვერპლისა და ძალ-ღონის ფასად ნაბიჯ-ნაბიჯ ათავისუფლებდა ოკუპანტებისაგან სამქოთა ტერიტორიას, პიტლერელმა მთლიანად ნაყარ-ტრტად რომ აქციეს. სტალინი მოილუშა. იმწამვე წამოდგა და შაკერი შუკრა მოავლო ყველას. გვეგონებოდათ, სადაცაა ქარბუქი ამოვარდებო. მაგრამ მან შეძლო თავის შეკვება და წყნარად წარმოთქვა:

— მინდა მოგახსენოთ იმის შესახებ, თუ სამქოთა მხარის აზრით, რა ვაჟეთა გამარჯვებისათვის პრეზიდენტმა და ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა. ამ ომში მთავარია—მანქანები. შეერთებულმა შტატებმა დაგვიმტკიცა, რომ მათ შეუძლიათ დაამზადონ თვეში მ-დან 10 ათასამდე თვითმფრინავი. ინგლისი ამზადებს ყოველთვიურად 3 ათას თვითმფრინავს, უმოთვრესად, მძიმე ბომბდაპშენებს, მანოსადამე, შეერთებული შტატები მანქანების ქვეყანაა. უნდ-ღონით მიღებული ეს მანქანები გვეხმარება ჩვენ ომის მოკვებაში. სწორედ ამის სადღეგრძელო მინდა შევსვა!

რუზველტმა იმწამვე უბასუხა:

— მე დიდად ვაფასებ წითელი არმიის სიძლიერეს... სამქოთა ჯარები არა მარტო ამერიკისა და ინგლისის, არამედ ბრწყინვალე სამქოთა სამხედრო ტექნიკასაც იყენებენ. ახლა, როდესაც ჩვენ აქ ვლენასწაულობთ ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრის დახადების დღეს, წითელი არმია განაგრძობს ნაციისტური ურდოების განადგურებას. წარმატებებისათვის მიეღწიოს სამქოთა იარაღს!

ინციდენტი ამოიწურა, მაგრამ საღამოს დასაწყისში გამეფებული ბუნებრიობის ატმოსფერო ვაქრა.

პოლონეთი და მისი საზღვრები

პოლონეთის პრობლემა დიწვრილებით იქნა განხილული კონფერენციის უკანასკნელ პლენარულ სესიონზე 1 დეკემბერს. ამ თემის პირველად რუზველტი შეეხო. მან იმედი გა-

მოთქვა, სამქოთა მთავრობა შეძლებს დიწყოს მოლაპარაკება და აღადგინოს თავისი ურთიერთობა ლონდონში მყოფ პოლონეთის ემიგრანტულ მთავრობასთან.

იმ დროს საბჭოთა კავშირს ჰქონდა ყოველგვარი საფუძველი, რათა უნდა დაედასტურებინა იმ ემიგრანტულ მთავრობას, რომ დენადი ან მათი რიგი წლების მანძილზე იგი ეწეოდა 'აღვირახნილ ანტისაბჭოთა კამპანიას. სახელდობრ, პოლონეთის ემიგრანტული მთავრობის მტრობამ აიძულა მოსკოვი გაეწყვიტა მასთან ურთიერთობა, რაც მალე აღდგენილი იქნა ჩვენს ქვეყანაზე პიტლერული გერმანიის თავდასხმის შემდეგ. უბუნებრივია, რომ სტალინმა რუხველების საპასუხოდ, უპირველესად ყოვლისა, ყურადღება მიაქცია მას, რომ პოლონეთში მყოფი ემიგრანტები მთავრობის აგენტები, გერმანელებთან არიან დიკავშირებული.

— ისინი ზოციანენ პარტიზანებს, — პირველად წარმოთქვა სტალინმა. — თქვენ ვერ წარმოიდგენთ, რას აკეთებენ ისინი იქ.

— ეს დიდი საყიხია, — ჩაერია ჩერჩილი. — ჩვენ ომი ვაძაველებდით გერმანიას იმისათვის, რომ იგი თავს დაესხა პოლონეთს. თავის დროზე გამოავლია იმან, რომ ჩემბერლენმა არ იბოძალა ჩუხუხისათვის მიუხედავად, 1939 წლის აპრილში კი მოთლოდნულად მისცა გარანტია პოლონეთს. მაგრამ მე ვგაბრებულდი ვთქვი ამით. პოლონეთის გამო ვაძაველებდით ომი გერმანიას, თუმცა არ ვთვავთ მოშაღებული, ჩვენი სამხედრო-საზღვაო ძალების გამოყვებით და დიდ როლი ვითამაშებთ, რათა გვებიძგებინა საფრანგეთისათვის და ომში ჩაგვები. საფრანგეთმა მარცხი განიცადა, მაგრამ ჩვენ ჩვენი კენძის წყალობით აქტიური მებრძოლები აღმოჩნდით. დიდ შემწეობას ვანიჭებთ იმ მიზნებს, რომლის გამოც ჩვენთვის ომში. მე შეგნებულა მაქვს ისტორიული განსხვავება ჩვენსა და რუსების თვალსაზრისს შორის პოლონეთის მიმართ. მაგრამ ჩვენ პოლონეთს დიდ ყურადღებას ვუთმობთ, რამდენადაც პოლონეთზე თავდასხმამ გვაიძულა გადამწვეტილი ნაბიჯის გადადგმა. მე, აგრეთვე, ძალიან კარგად ვესმის რუსეთის მდგომარეობა ომის დაწყებისას და, ვლბულობთ რა მზედველობაში თქვენს სისუსტეს ომის დაწყებისას და იმ ფაქტს, რომ საფრანგეთმა უღალატა მიუხედავად მიცემულ გარანტიებს, მესმის, რომ საბჭოთა მთავრობას არ შეეძლო მამინ რისკი გაეწია ამ ბრძოლაში. მაგრამ ახლა სხვა მდგომარეობა და ვიმედოვნებ, რომ თუ შეგვეკითხებინა, რატომ ჩაებთ ომში, ვუპასუხებთ, ეს იმიტომ მოხდა, რომ ჩვენ მივეციეთ გარანტია პოლონეთს. მე მიიღა შეშინარო სანაირ ასანთის პლატოს, რომელთაგან ერთი წარმოადგენს გერმანიას, მეორე — პოლონეთს, მესამე კი საბჭოთა კავშირს. ყველა ეს სამი ასანთი გადაწეული უნდა იქნეს დასაყვებით, რათა გადაწეულს ერთი მთავარი საკითხთაგანი, რომელიც მოკავშირეების წინაშე დგას, —

რუხველვით საბჭოთა კავშირის დასაცავად სახლერების უმისრობა.

— უნდა მოგახსენოთ, — უპასუხა საბჭოთა დელეგატმა, — რომ რუსეთი სხვა სახელმწიფოზე არა ნაკლებად დინტერესებული პოლონეთთან კარგ ურთიერთობაში, რადგანაც პოლონეთი რუსეთის მეზობელია. ჩვენ პოლონეთის აღდგენისა და გაძლიერების მომხარენი ვართ. მაგრამ ჩვენ ვაცალკევებთ პოლონეთს ლონდონში მყოფი მისი ემიგრანტული მთავრობისაგან. ჩვენ მათთან ვაფუძვებთ ურთიერთობა არა რაიმე ჩვენი კინაფუძვლების გამო, არამედ იმისათვის, რომ პოლონეთის მთავრობა შეუერთდა პიტლერს და მის ცილისწამებას საბჭოთა კავშირის მიმართ. ყოველთავე ეს გამოქვეყნებული იყო გაზეთებში. სანამ ითარგმნებოდა მისი გამოცემის ბოლო ფრაგმენტი, სტალინმა ვაშალა წინ მდებარე მუქ-ყავისფერი ტარსაკონის საქაღალდე და ამოიღო ფურცელი. ეს იყო საკმაოდ სქელი, გაუვითლებული ქაღალდის ნაჭერი, მრავალთა ხელში გამოვლილი და საკმაოდ გაცუთვლილი ქაღალდზე გამოსახული იყო თავი ორსახოვანი, ღმერთის იანუსის მსგავსად. ერთ მხარეზე იყო გამოსახული პიტლერის პროფილი, მეორე მხარეს კი — სტალინისა.

ყველას რომ კარგად დაენახა, სტალინმა ქაღალდი მაღლა ასწია.

— აი, რას აკრეცლებენ პოლონეთში ემიგრანტული მთავრობის აგენტები. ვნებავთ ახლოს დანახვა?

ამ სიტყვებით სტალინმა ფურცელი გადაუბღო ჩერჩილს, რომელმაც ორი თითით ზიზლით აიღო იგი, შეიჭმუნა და სიტყვის უთქმელი რუხველების გადასცა. რუხველებმა მხრები აიხეჩა, თავი გადააქნია და ფურცელს სტალინს დაუბრუნა. სტალინმა ცოტახანს შეიყიდა და შემდეგ განაგრძო:

— რა გარანტია გვაქვს იმისა, რომ პოლონეთის ემიგრანტული მთავრობა კვლავაც არ გაავრცელდეს ასეთ საზოგადო საშუალებებზე ჩვენ გესურდა გვექონოდა გარანტია იმისა, რომ პოლონეთის მთავრობის აგენტებმა აღარ გაეღოტონ პარტიზანები, რომ პოლონეთის ემიგრანტულმა მთავრობამ ნამდვილად მოუწყობოს გერმანელების წინააღმდეგ საბრძოლველად, და არა რაღაც მაქინაიციების მოწყობას მიპყოს ზედი. ჩვენ კარგი ურთიერთობა გვექნება იმ მთავრობასთან, რომელიც მოუწყობდეს გერმანელების წინააღმდეგ აქტიური ბრძოლისაკენ. მაგრამ, მე არა ვარ დარწმუნებული, რომ ახლანდელი ემიგრანტული მთავრობა ლონდონში ისეთია, როგორც უნდა იყოს. თუკი იგი სოლიდარობას გამოუცხადებს პარტიზანებს და ჩვენ მივიღებთ გარანტიას, რომ მის აგენტებს არ ექნებათ კავშირი გერმანელებთან პოლონეთში, მაშინ თანახმა ვიქნებით

დაეწყოთ მასთან მოლაპარაკება. რაც შეეხება შენიშვნას, სამი ასანთის შესახებ, მსერდა დაწვრილებით გამეგო, რას ნიშნავს ეს.

ჩერჩილმა ახსნა, მხედველობაში მჭონდა საზღვრების პრაზბლემა და კარგი იქნებოდა აქ, მრავალ მაგიდასთან, გვეცნით რუსების აზრს პოლონეთის მომავალ საზღვრებთან დაკავშირებით. შემდეგ მას, ჩერჩილს, ანდა იდენს, შეეძლოთ ეს მოსაზრება გადაეცათ პოლონელებსათვის.

— ჩვენ ვფიქრობთ,— განაგრძო ჩერჩილმა, — რომ საჭიროა პოლონეთი უეჭველად დაემყოფილდეს გერმანიის ხარკზე. ჩვენ შიად ვიქნებოდით გვეთქვა პოლონეთისათვის რომ ეს კარგი გეგმაა და უკეთეს გეგმას ისინი ვერ მიიღებენ რის შემდეგაც შეგვეძლო დაგვეყვებინა ურთიერთობის აღდგენის საკითხი. მაგრამ მინდოდა ხაზი გამესვა, რომ ჩვენ ვსურვს არსებობა რუსეთის მიმართ მეგობრული, ძლიერი, დამოუკიდებელი პოლონეთისა.

სტალინი თავის მხრივ გააცნო საბჭოთა მთავრობის პოზიცია ამ საკითხთან დაკავშირებით.

— ლაპარაკია იმის შესახებ, — თქვა მან, — რომ უკრაინის მიწები უნდა დაუბრუნდეს უკრაინის, ბელარუსიისა კი — ბელარუსიას. სხვა საიტყებთან რომ ვეჭოთ, ჩვენსა და პოლონეთს შორის უნდა არსებობდეს 1939 წლის საზღვარი, რომელიც დადგენილია ჩვენი ქვეყნის კონსტიტუციით. საბჭოთა მთავრობა იცნობს ასეთ საზღვრებს და ეს სწორად შიანია.

პოლოტოვმა განმარტა, რომ ჩვეულებრივ ამ ხაზს კერზონის ხაზს უწოდებენო.

— არა, — შეეკამათა იდენი, — იქ შეტანილი იყო არსებითი ცვლილებები.

პოლოტოვმა განაცხადა, იდენს არასწორი ცნობები აქვსო.

მაშინ ჩერჩილმა ამოიღო რუკა, რომელზედაც როგორც მან თქვა, გავლებულია კერზონის ხაზი და 1939 წლის ხაზი. იქვე იყო მიითვებული ოდერის ხაზი. იდენმა, რომელიც თითს აყოლებდა რუკას, დაიწყო ახსნა-განმარტება, კერზონის ხაზის საშრეთ ნაწილი არა-ლოდეს არ იყო ზუსტად განსაზღვრული, და დაუმტა, როგორც ვარაუდობდნენ, კერზონის ხაზი, ლევის აღმოსავლეთით უნდა გასულიყო.

სტალინი შეეკამათა, ჩერჩილის რუკაზე ხაზი გველებულია არასწორადო. ლევი უნდა დარჩეს საბჭოთა კავშირის საზღვრებში, საზღვრის ხაზი კი დასავლეთისაკენ უნდა წაე-

დესო. სტალინი დაუმტა, პოლოტოვს აქვს კერზონის ხაზიანი ზუსტი რუკა, მისი დაწვრილებითი აღწერილობითი. ამასთანვე მან ზუსტად გასმით აღნიშნა, პოლონეთი ნამდვილად უნდა იყოს დიდი, მრეწველობით განვითარებული სახელმწიფო და საბჭოთა კავშირთან მეგობრული ურთიერთობა უნდა ჰქონდესო.

ამასთანავე პოლოტოვმა გააცნო განმარტება მოეტანათ მისთვის რუკა, რომლის შესახებაც იყო ლაპარაკი. რამდენიმე წუთის შემდეგ მოიტანეს დიდი, შავი საქაღალდე. პოლოტოვმა გახსნა იგი, რუკა მაგიდაზე გაშალა და მიუთითა იქ გატარებულ კერზონის ხაზზე. პოლოტოვმა წაიკითხა, აგრეთვე, ლორდ კერზონის მიერ ხელმოწერილი რადიოგრაფის ტექსტი, რომელიც შეიცავდა იმ პუნქტითა ზუსტ მიითითებს, სადაც გადიოდა ეს ხაზი. რუკაზე ამ პუნქტების დაზუსტების შემდეგ საკითხი უდიდურესად ნათელი გახდა. ჩერჩილმა ვერ შეძლო შეკამათება, სტალინი მთებრუნდა და უთხრა:

— ეტყობა, კონფერენციის მონაწილეებს არა აქვთ არსებითი შეუთანხმებლობა საბჭოთა კავშირის დასავლეთ საზღვრების საკითხის გამო, ლევის პრაზბლემის ჩათვლით.

რუხველტმა იკითხა, შესაძლოა თუ არა განხორციელდეს პოლონური ეროვნების პირთა პოლონეთში გადისახლება მათი სურვილით. სტალინი დადებითად უპასუხა. ამის შემდეგ ჩერჩილმა თქვა, ვურჩევ პოლონელებს მიიღონ იქ შემეშვებელი წინადადებაო. და დაუმტა, მოვამზადე სპეციალური დოკუმენტი პოლონეთის საკითხის შესახებ, რომლის წაკითხვაც მსურს აქვე, ხოლო წინასწარ დაეძინე, რომ არ მოგიხობს ამ წინადადებაზე თანხმობას იმ სახით, როგორადაც იგი წარმოდგენილი, რამდენადაც თვითონ მე ვერ კიდევ არ მიმიღია საბოლოო გადაწყვეტილებაო.

ჩერჩილმა წაიკითხა შემდეგი ტექსტი: „ძირითადი მიღებული იქნა, რომ პოლონეთის სახელმწიფოსა და ხალხის ყერა უნდა იქნეს განლაგებული ევრთწოდებული კერზონის ხაზსა და მდინარე ოდერის ხაზს შორის. პოლონეთის შემადგენლობაში უნდა შევიდეს, აგრეთვე, აღმოსავლეთ პრუსია და ობელის პროვინცია. მაგრამ საზღვრის საბოლოო დადგენა მოიხობოს ძირითეკიანად შესწავლას და სხვა ზოგიერთ პუნქტებში მოსახლეობის შესაძლებელ დაბინავებას“.

სტალინი ძირითადად დაეთანხმა ჩერჩილის მიერ შემოთავაზებულ ფორმულას.

ხელოვნებისა და რელიგიის ურთიერთობის საკითხისათვის

საზოგადოების არსებობისა და განვითარების საფუძველია მატერიალური დოვლათის წარმოება, შრომა. შრომის პროცესში ადამიანი ზემოქმედებას ახდენს ბუნებაზე, გარდაქმნის მას, ამოვე ღრის იგი სულერ მოღვაწეობასაც უწევია, ადამიანი უნდა იყოს აზრები, იდეები, შეხედულებანი გარემომცველი ბუნებას შესახებ. საზოგადოების სულიერი ცხოვრება მისი მატერიალური ცხოვრების ასახვაა. საზოგადოებრივი ცხოვრების რთული და მრავალმხრივი პროცესი განაპირობებს საზოგადოებრივი ცნობიერების სირთულეს და მისი ფორმების მრავალფეროვნებას. საზოგადოებრივი ცნობიერების ფორმებია: მორალი, ხელოვნება, რელიგია, ფილოსოფია და სხვ. მათ შორის არსებობს განსხვავება და კავშირები. გ. რუსიას წიგნი „ხელოვნება და რელიგია“, რომელიც ეძება საზოგადოებრივი ცნობიერების ფორმების — ხელოვნებისა და რელიგიის ურთიერთდამოკიდებულების საკითხს. ავტორი შინადა ისახავს მარქსისტული ფილოსოფიის საფუძველზე გარკვეულ რელიგიისა და ხელოვნების არსის, წარმოშობისა და ურთიერთობის საკითხს, უარყოფს იდეალისტური შეხედულება, რომლის მიხედვით ხელოვნების წარმოშობას და განვითარებას განსაზღვრავს რელიგია, ღვთაებრივი შთაგონება. ამ თეზისაზრის იცავენ თანამედროვე ბურჟუაზიული ესთეტიკის წარმომადგენლები — მაღრო, რინარდო, ბრედლი, შენდორფერი და სხვ. ხელოვნება და რელიგია, როგორც აღნიშნეთ, საზოგადოებრივი ცნობიერებას ფორმებია. ისინი ასახევენ სინამდვილეს, ორივე ზედნაშენური მოვლენაა. ამ საერთო ნიშნთან ერთად, მათ შორის განსხვავებაც არსებობს. „რელიგისტური ხელოვნება, რომელიც სინამდვილეს მხატვრულ სახეებში ასახავს, საგნების, მოვლენების და მათი მიმართებების მართალ სურათებს გვაძლევს. ხელოვნების უკუშარბი ნაწარმოები, რომელიც ცხოვრებას სიმართლით ასახავს, შექმნების ფუნქციასაც ასრულებს. რაც შეეხება რელიგიას, აგი სამყაროს უფრომართ ცნობიერებაა“, ობიექ-

ტური სინამდვილის დამახინჯებელი, ფანტასტიკური, ყალბი ასახვა. მისი წარმოდგენები, დოკუმები, და პრინციპები არაკუშმარტივია და საგანთა და მოვლენათა ობიექტურ ვითარებას არ შეესაბამებია“ (გვ. 10). ხელოვნების სპეციფიკის ესთეტიკური მხარე შეადგენს, ამასთან მას დიდი შემეცნებითი ღირებულებაც გააჩნია. რელიგია, პირიქით, ზელს უშლის ადამიანებს სამყაროს შემეცნებაში, აბნელებს მათ გონებას.

ხელოვნება წინააღმდეგობაშია რელიგიასთან თავისი საზოგადოებრივი ფუნქციების მიხედვითაც. იგი ემსახურება ადამიანის სხეულისა და სულიერი სამყაროს სრულყოფას, მიწიერი არსებობის გაუმჯობესებას, ადამიანთა ურთიერთობის მოწესრიგებას. რელიგიის სოციალური ფუნქცია კი უარესად რეაქციულია. ანტიგონისტური საზოგადოებაში იგი იცავს ვაბატონებულ კლასის ინტერესებს, რელიგიისათვის დამახასიათებელია კონსერვატიზმი, ამ მხრივაც შეიძლება დავინახოთ განსხვავება რელიგიასა და ხელოვნებას შორის. საზოგადოების პროგრესი იწვევს ხელოვნების განვითარებას. რელიგიაც განიცდის ცვლილებას, მაგრამ არსებითად იგივე რჩება, ამიტომ მას არ შეუძლია ხელოვნების განვითარება განსაზღვროს, რელიგია უარყოფით გავლენას ახდენს ხელოვნებაზე. ამის მიხედვებელია შუა საუკუნეების ხელოვნება.

ხელოვნების წარმოშობის საკითხი დიდი კამათის საგანი შექმნიერებაში. მარქსისტულმა ფილოსოფიამ დაასაბუთა, რომ ხელოვნების წარმოშობის ძირითადი მიზეზი ადამიანთა შრომითი საქმიანობაა. ყოველი ხალხის ხელოვნება მჭიდრო კავშირშია მის ცხოვრებასთან. უძველესი ხალხური სიმღერები და ცეკვები, გამოქვაბულების კედლებზე შემორჩენილი ცხოველთა გამოსახულებანი შრომის პროცესითა განსაზღვრული. თანამედროვე ბურჟუაზიული ესთეტიკა მკეთრად ეწინააღმდეგება ამ შეხედულებას და ედილობს დასაბუთოს რომ ხელოვნება გაპირობებულა რელიგიით, მისი წარმოშობის მიზეზია ღვთაებრივი შთაგონება. ხელოვნების ფუნქციები, უ. შენდორფერის აზრით, რელიგიურ გრძნობებში უნდა ვიქნებოთ. ხელოვნება თანამედროვე ადამიანის

გ. რუსია. „ხელოვნება და რელიგია“, „საბჭოთა საქართველო“, 1967.

რელიგია. ინგლისელი ესთეტიკოსი ანდრე სესლი ბრედლის აზრით, „ხელოვნება სრულადაც არ წარმოადგენს ცხოვრების გამოხატვას. იგი არის ღრობის, სივრცის და მატერიალის საზღვრებს ვაჭრავ არსებული მოქმედებების შინაგანი გამოხატვა“ (გვ. 4).

ხელოვნების წარმოშობის ფაქტი ამის საწინააღმდეგოდ მეტყველებს. ცნობილია, რომ ადამიანებმა თავიანთი ისტორია ურელიგიოდ დაიწყეს. ხელოვნების ჩანსახები, რომლებიც მათ პრაქტიკულ საქმიანობას ეტყობოდა, უფრო ადრე წარმოიშვა, ვიდრე რელიგიური წარმოდგენები. რელიგია არ შეიძლება ხელოვნების წარმოშობის მიზეზი ყოფილიყო. საფულისხმოს ის ფაქტიც, რომ კლასობრივი ანტიგონიზმის მოსაზრებით რელიგიაც მოიპოვა, ხოლო ხელოვნება კვლავაც იარსებებს, უფრო აყვავდება.

ხელოვნებასა და რელიგიას შორის არსებული განსხვავება არ გამოირჩევა მათ ურთიერთმომქმედებას. ფაქტებით დამტკიცებულია, რომ იქ, სადაც რელიგიამ ვაბატონებულ იმდგომარეობა მოიპოვა, ხელოვნება დაეცა. ამის მაგალითს ძველი ეგვიპტე წარმოადგენს. ხოლო საბერძნეთში ხელოვნებამ განვითარების მაღალ საფეხურს მიიღწია იმის გამო, რომ რელიგია იქ არ ყოფილა მთავარი იდეოლოგიური ფორმა. ბერძნული მითოლოგია ხელს უწყობდა ხელოვნების განვითარებას. საშუალო საუკუნეებში, როდესაც რელიგია ვაბატონებულ იდეოლოგიად იქცა, ხელოვნების განვითარება შედგებოდა, ხელოვნება რელიგიის მსახური გახდა. ხოლო აღორძინების ეპოქაში, როდესაც რევოლუციურმა ბურჟუაზიამ ბრძოლა გამოუცხადა ფეოდალურ წყობილებას, რელიგიის ბატონობა შეირყა და დაიწყო ხელოვნების აყვავება. უფროდების ცენტრში დადგა ადამიანი, მისი მიწიერი მისწრაფებანი. ხელოვნების დაუფლა ჰუმანიზმის იდეებზე, მისი მთავარი ამოცანა ადამიანის ღირსებისა და სილაშხის ჩვენება გახდა. აღორძინების ხანის ხელოვნებამ თავისებურად გამოიყენა ანტიკური ხელოვნება. იტალიის ხელოვნებამ, აღნიშნა და ფ. ენგელსი, არჩახელა აყვავებას მაღალა. იგი მოგვევლინა როგორც კლასიკური ანტიკურობის ანარეკლი, საფრანგეთსა და გერმანიაში წარმოიშვა ახალი ლიტერატურა, ასევე მოხდა ესპანეთსა და ინგლისში, ეს იყო ღრობა, რომელსაც ბუმბერაზები ევაჭიროებოდა და რომელსაც მართლაც წარმოიშვა იპიანი აზრის სიმღერით, გზებით და ხასიათით, მრავალმხრივობითა და განსწავლულობით (ფ. ენგელსი „ბუნების დიალექტიკა“, 1952, გვ. 7-8) ესენი აყენენ ლენინარდო და ვინჩი, მიქელანჯელო, რაფაელი, ტიციანი და სხვ.

აღორძინების ეპოქის დინამიკის ღრობის გ. რუსია ჩერდება აგრეთვე ლიტერატურაზე. პირველ ყოვლისა იგი ეხება რუსთაველის

პოემას, გვიჩვენებს მის ჰუმანიტურ იდეებს, შემდეგ არჩევს დანტეს, პეტრარკას, ბოკაჩოს და სხვა გამოჩენილი აწერლებს შემოქმედებს. ადამიანის მიწიერი ცხოვრება, კაცობრიობის ბედი იყო მათი შემოქმედების ძირითადი იდეა, რომლის გამოხატავად მათ შექმნეს განუყოფელი მხატვრული სახეები. აღორძინების ეპოქა რელიგიის მიწვევად ვაღვინებან ხელოვნების განთავისუფლების ისტორიული აუცილებლობის დადასტურებაა. ხელოვნების რელიგიით განსაზღვრულობის იდეის უარყოფს აგრეთვე ის ანტირელიგიური მოტივები, რაც მძლავრ ნაკადად არის შექმნილი მსოფლიო ლიტერატურაში.

ყურადღებას იქცევს წიგნის უკანასკნელი თავი „თანამედროვე ბურჟუაზიული ხელოვნება და რელიგია“. ავტორის აზრით, კოსმოსის ათვისების ეპოქაში რელიგიის დანერგვა ბიბლიური ზღაპრებით შეუძლებელია, ამიტომ იდეალისტი ესთეტიკოსები და რელიგიის მსახურნი ამ მიზნისათვის ჰარბად იყენებენ ხელოვნებას. ხელოვნების მიწოდება ისინი თვლიან არა ცხოვრებას ახატვას, არამედ მის გაუნდობლებას, მისგან დამორჩებას. ავტორი საფუძვლიანად აკრიტიკებს თანამედროვე მოდერნისტულ ხელოვნების ძირითად მიმართულებებს — აბსოლუტიზმს, სურრეალიზმს და აბსტრაქციონიზმს.

სიმბოლოზში ანტირელიგიური და დეკლარირებული მიმდინარეობა თანამედროვე ბურჟუაზიულ ხელოვნებაში, მას არაერთად აქვს შეთვისებული რელიგიური იდეები. ხელოვნების ამოცანაა ჩაწვდეს რელიგიის სინამდვილის იდეალურ აზრს, გამოხატოს იგი სიმბოლოებით. სიმბოლოზის თეორიული საფუძველია იდეალიზმი. უფრო შორს მიდის სურრეალიზმი. ამ მიმართულების მიხედვით, ცხოვრებას ირი მზარე აქვს რელიგიური და ბერძნული, ერთია ხალელი, მეორეა უხილავი, მისტიკური, ძნელად მისაწვდომი. ხელოვნებამ ირთვე უნდა გამოხატოს, მაგრამ აქცენტი უნდა გადაიტანოს მეორეზე. ზეარეალური სფეროა, ხელოვნების ძირითადი საგანი. გონება და ცდა აქ არ გამოდგება, აქ სპირიტუა ქვეცნობიერების მოქმედებას, პალეონიკობა, სიზმრები და ა. შ. „სურრეალიზტები, — წერს ემ. ლანგი, — განიხილვენ თავიანთ თავს, როგორც ქვეცნობიერი ხმების მარევესტირებულ აპარატებს“ (სარეც. წიგნი. გვ. 115) მდღარ სობიციანზე დგას აგრეთვე აბსტრაქციონიზმი. აბსტრაქციონიზმს განეკუთვნება, მეცნიერული აბსტრაქცია საგანითა და მოვლენათა ღრმად შესწავლის საშუალებაა, მაგრამ აბსტრაქციონიზმისათვის იგი სინამდვილისაგან აბსოლუტურად მოწყვეტა და დამოუკიდებელი სახეობრივი მიმართებების დამყარებაა. არავითარი მსგავსება ხელოვნების ნაწარმოებებსა და ცხოვრების მოვლენებს შორის — ასეთია მისი დევიზი. აბ-

სტრუქციონიზმის კრედო გადმოცემულია ამერიკელი ესთეტიკოსის ბ. პოლერის სიტყვებში: „თავისი თავისაგან განდგომა არის თვითნებლობის საშუალება და აუცილებელი პირობა საინტერესო პრობლემების კვლევისათვის დამოუკიდებლად მათი ღირებულებისა და საზოგადოებასათვის ზარკვებლობისა. აი, თანამედროვე ფერწერის ერთ-ერთი უმაღლესი მიღწევითაა... მხატვარს შეუძლია თავისი სურვილის მახდევით დაამახინჯოს სინამდვილე; უფრო მეტიც, ჩვენ მისგან მოველით და მოვიტხოვო ამას“ (გვ. 121). ბურჟუაზიული ესთეტიკის წარმომადგენლები — კანდინსკი, ლანგი, მონდრიანი და სხვ. აბსტრაქციონიზმს თვლიან ანდელ რეალისტურ მიმდინარეობად და თორიულად ასაბუთებენ მას. საარტყენობა წიგნში მოცემულია ამ შეხედულების კრიტიკა და აღნიშნულია, რომ იგი რეაქციული ძალების ინტერესებს ემსახურება და მიმართულია საზოგადოებრივი პროგრესის წინააღმდეგ.

გ. რუსისაა წიგნი — „რელიგია და ხელოვნება“ იწყებს ესთეტიკის საკმაოდ საკითხებისადმი ინტერესს. გვიქვს რამდენიმე შენიშვნა:

1. ჩეროვან დასაბუთებას მოითხოვს ავტორის დებულება, რომ ხელოვნება რელიგიით არაა განსაზღვრული, რომ იგი დამოუკიდებელია რელიგიისაგან. ამისათვის უფრო მეტი და სხვა ხასიათის არგუმენტები საჭირო, ვიდრე ეს საარტყენობა წიგნშია.

2. წიგნში არაა წინ წამოყვანილი ხელოვნების სპეციფიკური მხარე. ავტორი არ სჯამს საკითხის იმის განსარკვევად, თუ რა შედეგებს ხელოვნების, როგორც საზოგადოებრივი ცნობიკების განსაზღვრული ფორმის სპეციფი-

კას. იგი უფრო ხშირად ლაპარაკობს მის შეხედულებით ღირებულებაზე, რაც ხელოვნებისათვის ძირითადი არაა.

3. არ არის სწორი ავტორის აზრი, რომ მიუხედავად საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებისა, „შოფლით რელიგიები სრულიად არ შეცვლილან“ (გვ. 23). სხვაგან ამის საწინააღმდეგო შეხედულებაა გამოთქმული. უცვლელი ამ ქვეყნად არაფერია, მათ შორის რელიგიაც.

4. ძველი ქვეყნების ხელოვნებისა და რელიგიის ურთიერთობის დახასიათების დროს ავტორი ხშირად წინააღმდეგობაში ვარდება. იგი ჯერ ამბობს, რომ აღმოსავლეთის ქვეყნებში ხელოვნება დაბლა იდგა რელიგიის განუყოფელი ბატონობის გამო, ხოლო საბერძნეთში მაღალ დონეს მიაღწია, ხან კი პირიქით, ასევე აღმანიშნებისადმი ინტერესს პირველად ხან აღმოსავლეთის ქვეყნების ხელოვნებას მიაწერს, ხან კი ბერძნულს (იხ. გვ. 33-34; 38-39).

5. ავტორის წინაშე მდგარი ძირითადი ამოცანების გადასაწყვეტად აუცილებელი იყო თანამედროვე ეპოქის უფრო ღრმა და ყოველმხრივი დახასიათება. ბურჟუაზიული ხელოვნების კრიზისის მიზეზები ამით უფრო ნათელი გახდებოდა მეოთხეულისათვის.

6. ნაყოფანება მივაჩნია იმეც, რომ თანამედროვე ბურჟუაზიული ესთეტიკური თეორიების და ხელოვნებაში არსებული მიმართულებების განხილვის დროს, ავტორი არ მიუთითებს ამ უშუალო წყაროებს, რომლებითაც იგი სარგებლობს.

ზონდო კარბოზია

როცა გული მღერის

უშუალოა ლექსის დარსების ერთ-ერთი სახეობა. სწორედ ამ თვისებით გამოირჩევა ოთარ მიმფორიას ლექსების წიგნი, რომელშიც თავმოყრილია სხვადასხვა დროს შექმნილი ლექსები. ავტორმა ვიცარა შემოქმედებითი წრთობის გარკვეული გზა. მისი პოეტური ხმა დაიხვეწა, პოეტი დაეფულა თავისი ლირიკული გახსნის საიდუმლოებას.

პოეტური შთავონება არ არსებობს საგნის, ობიექტის გარეშე, ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში ობიექტი შეიძლება სხვადასხვა იყოს მაგრამ მასთან, შთავონებას აუცილებლად უნდა ჰქონდეს მთავარი მამოძრავებელი საწყისი, რომელიც ბიძგს აძლევს ოცნებას, სიტყვას, სიმღერას, ფრთებს ასხამს პოეტურ აღმადრწინს. ო. მიმფორიას შთავონების პირველ წყაროს

სამშობლო წარმოადგენს. მის ლირიკაში ძალუძლად იჭრება საქართველოს წარსულისა და აწმულის დიდებულა, დაუსრულებელი ასოციაციების აღმძვრელი და გამომწვევი სურათები. აი, როგორ აქვს პოეტს განსხვავებული თემატიკის შემოქმედების არსი:

დაცემული ლოდები ვარ ვარძიის,
მინვარიდან აფრენილი არწივი,
წინამარების საფლავების მოცინელი,
ვათანგული სიმღერით და ოცნებით
და ლერწმებთან ბუღბუღივით გაზრდილი.
რუსთაველის სტრიქონი ვარ ართქმული,
მახვილავით მტარზე წამოშართული,
დაბიალზე მოხვეული ნისლი ვარ,
სააკაძის ურთობებზე სისხლი ვარ.
და კრწანისთან გაყვასილი ფრანგული.

მშობელი მიწის სიყვარული არის დაუშრეტე-

ლი ცეცხლი, რომელიც პოეტს სასამღეროდ განაწყო. მის მხატვრულ ფერადოვან სიტყვაში ცოცხლები ჩვენი ქვეყნის დიდი და სახელოვანი ისტორია, მქვეყნარე, თანადროულობა, ხალხის გმირული სული. ზოგჯერ იგი გვიხატავს მოგზაურის თვლით დანახულ საქართველოს ზღაპრულ მშვენიერებას და ქმნის ფერად სურათს. ეს კარგად ჩანს მრავალკერძ ნახულ, ჭაღარა, მაგრამ მუდამ ახალგაზრდა თბილისისა, თუ საეარდო და სამაისო ქუთაისისადმი მიძღვნილ საგალობლებში; პოეტი ამღერებულა კახეთის ზეგნებისა და ქართლის ბალევისებების ზილვით. მას ახარებს გაზაფხულის სასიცოცხლო ძალა, რომელიც მოიქვს ფერები და სურნელებს, ჩანჩქერებდა ჩამოღვრილი თეთრი ამბილი და პეპლებივით აფრენილი ალუჩისა და ატმის ყვავილები:

ოცნებით ცხრა მთას გადავევლები
და ქართლში აპრილს წამოვიწვი,
იქ რომ გაზაფხულს მოაქვს ფერები
და დასაწერი ჩემი ლექსებმა.
მე უნდა დაეტყუე თერთა აბრილით,
მთებს ჩანჩქერებდა როცა ეღვრება,
ალუჩისა და ატმის ყვავილინი
შემომადინდეს მზგრზზე პეპლებდა.

პოეტი დიდი სიყვარულით ძერწავს წინაპართა სახეებს, მათ გმირულ თავდადებას საშობლოსათვის („ციხის ნამშობი“, „სააკაის ძაბალი“, „წიწამურა“, „ერეკლეს სურათთან“, „მეციხოვნის ანდერძი“ და სხვ.), მაგრამ წარსლის იდეალიზაციას როდი ახდენს. ზოგჯერ მუქ ფერებში წარმოდგენს საქართველოს მწარე ისტორიულ ხედვებს, ძნელბედობის ხანას. ბრძოლებში მკლავმოუღულ ვეჯაკთა აჩრდილები, მთებზე წამოშორებული ციხის ნანგრევები, როგორც საშინელ დღეთა ეტყვი მოწმენი, თოქქოს ზელებს აწვდიან და იმ მწუხარე დღეთა აშბებზე დალადებენ. წარსულისა და აწყმოს კონტრასტებში კიდევ უფრო უკეთ იკვეთება თანამედროვეობის სიღაღე. მამულისათვის ბრძოლაში დაცემული მეციხოვნე ნაღვლიანად მიმართავს შორეულ შთამომავალს:

ბედნიერი ხარ, ბედნიერი ხარ,
მზე და ლავარდი თავზე გველება...
შენთვის იწითა ქართლის ველები,
მთები გიცავენ უდრეკ მღვრებდა,
წიხვალ, პატარებს მოფერები,
სხვა რაღა არის ბედნიერება!

პოეტი გრძნობს გადაუსხდე ვაღს საშობლოს წინაშე:

მსურს ავიმალლო მეწმიდე ცაზე
ჩემი მამული გადადუნული,
მაგრამ რა ვადრო წინანდლის ვაზებს,
რით ვამოვხატო თერგის დგაფენი?

რით ვანვადლო, აბა, კრწანის,
სიდაც წინაპართ დიდი გული სცემს,
ანდა რა ვუთხრა მე საკადრისს
დაცხრილულ ცხრა ძმა ხერხეულძმებს
რა გვეუბნოდო ბავრატის ტაძარს,
სიმღერა რა ხმით ამოვიქეყო?
ვერა, ვერ გავწვდი თბილისის კალთას
და ნარიყალას კედლების ებოს!

პოეტი ყურადღებით აკვირდება ჩვენი ცხოვრების განვითარებას. ყოველ დღეს მისთვის მოიქვს ახალი აღმოფერება, სიმღერის ახალი თემა, რაც ლექსში პოელობს მხატვრულ ზორცმესხმას:

გაკვილებივარ სხივებს დილისას,
ჩიხვტებულეარ ფერებს ალურით,
და ვერეფ ამ დღეებს — ძვირფას ყვავილებს,
ეკინძაე ისე, ვით ფერცლებს წიგნისას.

ამბობენ, დრო ყველაფერს აქვლებსო, მაგრამ სამამულო ომის თემა არ ძველებდა, როგორც არ იქერნება შინთოუსეული შეილის მწუხარებით დაყოდილი გული დედისა. განა შეიძლება დაიწყება ადამიანებისა, რომლებიც განსაცდელის წაშს უმწირად დადგნენ სიკვდილის პირისპირ და მერდით დაიციეს მამული? ბეერა მათგანი ვერ შეესწრო გამარჯვების სიხარულს, უცხო მიწაში ჩაღმა მათი მარჯენი, უღროოდ დაიშორება მრავალი აუხდენელი ოცნება, მაგრამ იმ გმირთა სახელოვანი საქმეები კმლავ გვეხშიანებდას და დადაფენის მოითხოვენ. პოეტი ნაღვლიანად იკონებს თანატოლებს, რომლებიც ომის შორეულ გზებზე უმოწყალოდ დაიფანტნენ და თან გაყოფულს დიდი სიყვარული („გახსოვს?“, „წიგნები თივლში“, „დღეს მარტის სუხსით ეწოდა ლოყა“ და სხვ.) პოეტის ფიქრი თავს დასტრიალებს დაუტკრებელ სამშო საფლავებს:

... და მწუხარება გულს დაეხლება.
იგი შორს დარჩა განაწვალები...
და სულში ფერფლი გადაგყვრება
ისე უღროოდ ჩამქარდ თვალები.

წარმავლობის მეაცრ კანონს პოეტი უპირისპირებს ადამიანის აქტიური საზოგადოებრივ მოღვაწეობის ცხოველმყოფელ ძალას და სწორედ აქ ხედავს უკვდავების წინაპირობას. ამ ასპექტში განიხილავს იგი სიყვარულის გრძნობის მარადიულობასა და ხელოვნების მაღალ დანიშნულებას.

პოეტის აზრით, როცა გაფრინდება ყრმობის დღეები, „მხოლოდ ის წუთი ქვეყნად არ ქრება, ოდეს პირველი ტრფობა მოგასწრებს და ის დღე რჩება მუდამ კალენდარს ჩვენი სიცოცხლის შემოღკომბეც“. ქეშმარტი საყვარულის ცეცხლი მარად ვიხეხებებს, იგი დროისა და სივრცის ფარგლებით არ იზღუდება. ამიტომ

არის, რომ „სიყვარულს ძველმა ბერძენებმა ვერ დაუწერეს თარაღი“... ასევე, „რომ სიმღერა არ იყოს ჭვენიად, ჩამობნეულდება ყველა ვარსკვლავი“. მას პოეზია მიაჩნია ადამიანის სულის განუყოფელ ნაწილად, სიცოცხლის უკვდავების სიმბოლოდ. „უღესოდ რაა სიცოცხლის ფასი?“ — კითხულობს იგი და ასკვნის:

სიკვდილს მოძებნის თვითონ სიკვდილი,

საგმობთა საქართველოს ისტორია

ქართული ისტორიკოსების ძველმა და ახალმა თაობამ, მართალია, არა ერთი საყურადღებო მონოგრაფია, კოლექტიური გამოკვლევა ან სახელმძღვანელო შექმნეს საქართველოს ისტორიის რევოლუციამდელ პერიოდზე, მაგრამ საბჭოთა საქართველოს ისტორიის განმარტავადელო ნაშრომი ჯერ კიდევ ცოტაა. რევოლუციის შემდგომი საქართველოს ისტორიაში განსაკუთრებით მტკივნეულად იგრძნობა უმადლესი სასწავლებლების ისტორიის ფაქტობრივად დასწავლა პროგრამის მიხედვით შედგენილი სახელმძღვანელოს უქონლობა.

სწორედ ამიტომაც ქართული სტუდენტთა ახალგაზრდაობა და დანიტრეცებული მეთხველი ფართო საზოგადოება დიდი მოწონებითა შეხვდა პროფ. აბელ კიციძის — „საქართველოს ისტორიის“ მესამე ტომის გამოსვლას. ამ წიგნში გადმოცემულია ისტორიული მოვლენების ანალიზი დიდი ოქტომბრის სოციალისტურ რევოლუციის გამარჯვებიდან ვიდრე 1961 წლამდე. მასში სათაბლო ადგილი აქვს დათმობილი მენშევიკების ბატონობის პერიოდში საქართველოში სოციალისტური რევოლუციის მომზადებისა და გამარჯვების ისტორიის.

რუსეთში სოციალისტური რევოლუციის კონომიტიკების ზოგადი დახასიათების შემდეგ, ნაშრომში თანმიმდევრულადაა განხილული 1917-1921 წლებში საქართველოში მომხდარი მოვლენები. მითხობილია საქართველოში უცხოელი ინტერვენტების თარეწე, წარმოდგენილია საქართველოს რაიონებში მომხდარი სახალხო იანყებების შეულამაზებელი სურათი. დამყარებლად ახსენა მენშევიკების საშინაო და საგარეო პოლიტიკის კრახის მიზეზები. ყოველივე ამის შედეგად გაკეთებულია ლოგიკურად სავსებით მართებული დასკვნა იმის შესახებ, რომ მენშევიკთა დიქტატორის დამხობა და სოციალისტური რევოლუციის გაამარჯვება გარედან თვისობეულ ოქტ. კი არ წარმოადგენდა, როგორც მენშევიკი ემიგრანტები და მათი საზღვარგარეთელი ბატონები ამ-

ღეკს რზედა ეამი და უკვდავება!
ოთარ მანფორის ლექსები გამოირჩევა ღრმა შინაგანი დინამიკით, მისი პოეტურმა სახეებმა ნათელი და მკვეთრია. აქვე უნდა შეგინწონთ, რომ ზოგიერთ ლექსში მანც იგრძნობა ვიწრო სუბიექტური ემოციები, კამერულობა, ზოგჯერ ერთფეროვნებაც.

გივი ლომიძე

ტიკიებდნენ, არამედ თვით საქართველოში შექმნილი ობიექტური ვითარებით ნაჯარახვეი კანონზომიერი მოვლენა იყო.

წიგნში სათანადო ადგილი აქვს დათმობილი კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობით საქართველოს ახალგაზრდა საბჭოთა მოავრობის მიერ რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის აღდგენისათვის 1921-1925 წლებში გატარებულაღონისძიებების ანალიზს.

ავტორის სიტყვით საქართველოში სოციალისმის მშენებლობაში მოთხვეულებმა პირველმა წარმატებებმა კლასობრივი შტრების გააფთრება გამოიწიეს. პოლიტიკურად გაკორტეზულმა და სერათაშობის იმპერიალისმის იგენტებად გალაქებულმა მენშევიკებმა სცადეს 1924 წლის აგვისტოს აჯანტრობის დროს მოეხდინათ კონტრრევოლუციური გადატრიალება. მაგრამ ქართველი მშრომელებმა არ გააკყენენ მენშევიკებს და მათი ზრახვებიც სამარცხინოდ ჩაიფრმა.

წიგნში მოთხობილია ინდუსტრიალიზაციისა და საკოლმურინეო მშენებლობის წლებში რესპუბლიკაში არსებულ სირთულეებზე. კლასობრივი შტრების გააფთრებასა და მთწინაღმდეგ პარტიისა და ხალხის დაუნდობელ ბრძოლაზე. სათანადო ფაქტობრივ მასალეზე დაყრდნობით წიგნში ნახევენება, რომ კულაკური ელემენტები აწარა ტერორის იმპერატორებად საქოლმურინეო აქტივის მიმართ. ხოლო როდესაც ტერორით არაფერი გამოვიდათ, მათ ტაქტიკა შეცვალეს — სხვადასხვა ხრიკებით იწყეს კოლმურინეობებში გადრეობა, რათა შეედიდნ მარჯამობხრელი მეშაობით ჩაეწალათ საკოლმურინეო მშენებლობა (გვ. 94-95).

წიგნში გადმოცემულია ომსწინა ხუთწლედების შესრულებისათვის რესპუბლიკის მშრომელთა ვმირულა ბრძოლის სურათი. მთელს რესპუბლიკაში გაიშალა დამკერლობა და სტახანოვიური მოძრაობა. ახსნილია ამ მოძრაობათა უდღესი სამეურნეო და პოლიტიკური მნიშვნელობა.

რესპუბლიკის მშრომელთა სამეურნეო და ელტურულ ცხოვრებაში უდიდესი მოვლენა

იყო მეცნიერებათა აკადემიის ვახსნა. 1941 წლის თებერვლიდან — დღიდან დაიარსებისა მას უკვე აღადგინდა უფასო სათავეში მსოფლიოში გამოჩენილი მეცნიერი აკად. ნ. მუსხელი-შვილი.

წიგნში ნახევენია, რომ ქართული კულტურის მძლავრ დემონსტრაციას წარმოადგენდა 1937 წლის იანვარში მოსკოვში გამართული ხელოვნების დღეები, რომელშიც მთელი მსოფლიოს წინაშე გადაშალა ქართული კულტურის ბრწყინვალე ფურცელი (გვ. 181-185).

წიგნში დასაბუთებულია, რომ რუსებლევანში სოციალიზმის გამარჯვება მოასწავებდა ქართველი ხალხის სოციალისტურ ერად ჩამოყალიბებას. ძირითად შედეგად ქალაქისა და სოფლის საზოგადოების კლასობრივი სტრუქტურა და შინაარსი. საზოგადოებრივ ცხოვრებას საფუძვლად დაედო ორი შეგობრულ კლასი — მუშათა და გლეხთა კლასების ძმური თანამშრომლობა.

რუსებლევანის სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებაში მომხდარმა ძირითადმა გარდაქმნებმა მოითხოვეს სათანადო ცვლილებების შეტანა პოლიტიკურ წყობილებაში. სსრ კავშირის 1924 წლის კონსტიტუცია აღარ შეესაბამებოდა ახალ სოციალისტურ საზოგადოებას. სოციალურმა კომისიამ ი. ბ. სტალინის ხელმძღვანელობით შეიმუშავა ახალი კონსტიტუციის პროექტი, რომელიც საყოველთაო-სახალხო განხილვის შემდეგ 1936 წლის 5 დეკემბერს დაამტკიცა საქართველოს საბჭოების მეორე საგანგებო ყრილობამ. სსრ ახალი კონსტიტუცია კი საფუძვლად დაედო საქართველოს სსრ ახალ კონსტიტუციას, რომელიც 1937 წლის 13 თებერვალს დაამტკიცა საქართველოს საბჭოების მეორე საგანგებო ყრილობამ. ახალმა კონსტიტუციამ ასახა 1937 წლამდე რუსებლევანში მომხდარი ცვლილებები.

წიგნში კარგადაა ნახევენია დიდი სამამულო ომის პერიოდში საქართველოს მშრომელთა გმირული ბრძოლისა და შრომის სურათი.

საინტერესოაა მოთხრობილი საქართველოს მშრომელთა გმირულ მიღწევებზე 1945-1961 წლებში. რუსებლევანის მეშვეთა კლასის ანახული შრომითი გამარჯვება იყო ის, რომ შრეწველობის საერთო პროდუქტია 1960 წლისათვის 40-ჯერ გაიზარდა 1913 წლის დონისთან შედარებით.

სარეცენზიო წიგნი მეოთხედილოგოგორად სწორადაა გამართული დაწერილია ისტორიული მეცნიერების უკანასკნელი მიღწევების შექმნა, გაელუნათილა ინტერნაციონალიზმისა და ბოლშევიკური პარტიოტიზმის სულსკვეთებით.

მიუხედავად შრავალი დადებითი მხარეებისა წიგნს გააჩნია ისეთი ნაკლოვანებანიც, რომელ-

თა გათვალისწინება ახალი გამოცემის დროს ვეჭვობთ საჭირო იქნება.

1. წიგნში წამოჭრილია არა მარტო საკითხი, მაგრამ ავტორი მათი ირგვლივ მხოლოდ საკუთარ თვალსაზრასს გეთავაზობს. ჩვენი აზრით კი აჯობებდა სხვა მკვლევართა შეხედულებების გაცნობაც. ამატომ ნაშრომი მოთხოვია, რომ მის ავტორს დაეკუთვნოთ თვებისათვის წამოძვარებინა მათში განხილული საკითხების მოკლე ისტორიოგრაფიული მიმოხილვა. ამით შესაძლებლობა ექნებოდა საკუთარ თვალსაზრისთან ერთად შეთხველისათვის გაეცნო სხვა ავტორთა შეხედულებანიც (მაგ. ობხერისუფლებანიანის, რეკომებისა და სხვ. შესახებ).

2. სარეცენზიო ნაშრომის რიგ გვერდებზე (115, 116, 122, 108, 110, 111 და სხვ.) მართალია, სავსებით მართებულადაა ლაპარაკი 30-40-იანი წლებში დაშვებულ შეცდომებზე, მაგრამ შეცდომათა სურათი სურათის სწორი წარმოდგენისათვის ასევე აუცილებელი იყო ვოლენტიარისტულ დამახინჯებებზე შეჩერებაც. როგორც ცნობილია, ამ შეცდომებმა პიროვნების კულტზე არანაყლები ზიანი მიაყენეს ჩვენი ქვეყნის სახალხო მეურნეობისა და პარტიულ ცხოვრებას. სწორედ ვოლენტიარისტიკულ და მახინჯებათა მხილებასა და მათი გამოსწორების ღონისძიებათა დასახევაში მდგომარეობს ოქტომბრისა და ნოემბრის პლენუმების (1964 წ.) ისტორიული მნიშვნელობა. რაც ავტორს აუცილებლად უნდა აღენიშნა.

3. წიგნში ზოგჯერ გვცდებია საუბარი საერთო საქვეშაო მნიშვნელობის ისეთ ზოგად საკითხებზე, რომლებზე შეჩერებაც სარეცენზიო ნაშრომს როგორც სახელმძღვანელოს ახალს ვერაფერს მატებს, ზედმეტად გამოიყურება ავტორის მსჯელობა რუსეთში სოციალისტური რევოლუციის კანონზომიერების ირგვლივ (გვ. 3-5), სსრ კავშირის გადასვლაზე სოციალიზმის რუსებზე (81-83), მასობრივ საკოლმეურნეო მოძრაობაზე სსრ კავშირში (102-104), საერთაშორისო ურთიერთობაზე (147-150 და 264-269 გვერდებზე), სოციალისტურ კულტურაზე (282-283) და რიგ სხვა საკითხებზე.

4. ნაშრომში ზოგჯერ მსჯელობა ისტორიული მოვლენის ირგვლივ, მაგრამ პიროვნებები, რომლებიც მოკმეულ ვითარებაში თვალსაჩინო მოქმედან როლს ასრულებდნენ დასახლებული არ არიან (იხ. გვ. 75, 77, 122, 165 და ა. შ.).

5. წიგნის მეორე თავის ბოლო პარაგრაფში ლაპარაკია ქართული საბჭოთა თეატრის პირველ ნაბიჯებზე. ამასთან დაკავშირებით ავტორის მსჯელობა შემოთავაზულია თბილისში სახელმწიფო თეატრის შექმნით, რაც ვერ გამოხატავს საქართველოში საბჭოთა თეატრალური ხელოვნების განვითარების სრულ სურათს.

რათს. საქმე იმაშია, რომ საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე, როგორც ქართველი ინტელიგენციის ერთ ნაწილში ვერ კიდევ ძლიერი იყო მენშევიერ-ნაციონალისტური რევილაციები, სახელმწიფო თეატრის ფორმალურად შექმნის მიუხედავად, ობიექტურად შეუძლებელი იყო მისი სცენიკადან პროლეტარულ რეპრეტარულ პირდაპირად გადასვლა. ახალმა ცხოვრებამ წამოჭრა ახალი ესთეტიკური მოთხოვნები, ახალი საკითხები; მათი გადაჭრის გზაზე კი პირველი ნაბიჯების გადადგმა მოუხდა რევოლუციურ-შახტურულ თეატრს, რომელიც რესპუბლიკის მთავარმა პოლიტიკოსებმა შექმნეს საქართველოს ხელისუფლების დამყარებისთანავე დაიარსა თბილისში ქართული, რუსული და სომხური დასები. თბილისის რევოლუციურმა თეატრმა, როგორც განდამავალმა საფეხურმა დიდი როლი შეასრულა გამარჯვებულ რევოლუციის მონაპოვართა შესაბამისად თეატრალური ხელოვნების გარდაქმნის თვალსაზრისით. ამიტომ იყო, რომ რსფსრ განათლების პირველი მინისტრი ა. ლენინისკი საქართველოს მთავარი პოლიტიკოსებმა შექმნილ რევოლუციურ თეატრის განხორციელების მიზნით საქართველოს მინისტრთა კაბინეტის გადაწყვეტილებით დაიარსა „საბჭოთა ხელოვნება“, 1960, № 6, გვ. 74).

სარეცენზიო წიგნში კი სამწუხაროდ არაფერია ნათქვამი რევოლუციური მხატვრული თეატრის საქმიანობაზე.

6. ვერ დავეთანხმებით ავტორის მოსაზრებას, თითქმის 30-იანი წლების პირველ ნახევარში ქართულ ისტორიოგრაფიაში მომხდარი ე. წ. შემობრუნება, რომელსაც მოჰყვა XIX საუკუნის 70-80-იანი წლების ქართული პროგრესული აზრის განვითარებაში ხალხისთვის („ნაიროლინიკობის“) წამოყვანილი როლის უგულვებლყოფა. „პარკინაშ-ლენინიზმის სიწმინდის დღესაც“ ვაწვევო დიდმნიშვნელოვანი ღონისძიება ყოფილიყოს (გვ. 144). პირიქით სწორედ ხსენებული ღრობიდან დაიწყო „მემკვიდრეობის“ საკითხის გამართლება (იხ. ე. ა. ლენინი, ობზ., ტ. 18, გვ. 19; საბჭოთა ისტორიული მენიერება XX-დან XXII ყრბობამდე. მოსკოვი, 1962, გვ. 258-275; საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ისტორია, ტ. 1 მოსკოვი, 1964, გვ. 22-69; ჟურნ. „კომუნისტური“, 1966, № 16, გვ. 82-91; ჟურნ. „ისტორია სსრ“, 1967, № 1, გვ. 166-168; ჟურნ. „ციცკაო“, 1966, № 1 გვ. 72-76 და სხვ)

7. წიგნის 50-ე გვერდზე ვკითხულობთ, რომ „1923 წლის 6 ივლისს სსრ კავშირის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტმა „მეგრე სესიამ მიიღო და დაამტკიცა „სსრ კავშირის კონსტიტუცია“. რაც სათანადო დაზუსტებას და განმტკიცებას მოითხოვს. აღნიშნულ სესიას სსრ კავშირის კონსტიტუცია კი არ დაუმტკიცებია, არამედ მხოლოდ განიხილა კონსტიტუციის პროექტი. საბოლოოდ კი იგი მიიღო და დაამტკიცა სსრ კავშირის საბჭოების II ყრბობაზე.

8. სარეცენზიო წიგნის იმ გვერდებზე, რომლებზეც ლაპარაკია საბჭოთა ხელისუფლების წლებში ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარებაზე, დამოწმებულ მასალა ეხება ფეოდალიზმის ხანის საქართველოს ისტორიის შესწავლის მდგომარეობას (გვ. 182, 222 და სხვ.) რაც შეეხება ქართული მარქსისტული ისტორიოგრაფიის შექმნა-განვითარებას, ამის შესახებ არაფერია ნათქვამი. ნახსენებიც კი არაა ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფიის ფუძემდებლის პროფ. გ. ხაქაპურიძის, პროფ. ს. ხუნდაძის, ფ. მახარაძის სახელები.

9. წიგნში ასევე არაა მოხსენებული საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიისთან შექმნილი სამამულო ომის ისტორიის შემსწავლელი კომისია, რომელმაც პროფ. გ. ხაქაპურიძის უშუალო ხელმძღვანელობით უდიდესი შრომბტვადი და ჰემმარტად პატრიოტული საქმე გააყეთა სამამულო ომის ფრონტებზე ქართველი მეომრების საბრძოლო დამსახურებათა ირგვლივ მასალების შეგროვება-სისტემატიზაციის თვალსაზრისით.

10. ჩვენ ვთმართლებლად მიგვიჩინა ავტორის მიერ წიგნის დამთავრება 1961 წლით. ნაშრომს უფრო სრულყოფილი სახე ექნებოდა, რომ მასში საქართველოს ისტორიის გადმოცემულ იყოს 1966 წლამდე — საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების 45 წლის იუბილემდე. ამის გაკეთება საყსებით შესაძლებელი იყო 1967 წელს გამოცემულ ნაშრომში. ყველა აღნიშნული შენიშვნა ძირითადად კერძო ხასიათისაა; ჩვენ შეიძლება მხოლოდ იმით გავამახვილეთ ყურადღება, რომ მათი გათვალისწინება გარკვეულად გააუმჯობესებს წიგნის ახალ გამოცემას. ამ წიგნის გამოცემაზე ნებით თბილისის უნივერსიტეტის გამოცემალობამ კარგი საჩუქარი მიუძღვნა მშობლიურა უნივერსიტეტის 50 წლის იუბილეს, რომელსაც ჩვენი რესპუბლიკის საზოგადოებრიობა მიმდინარე წლის ოქტომბერში სათანადო ზეიმითა და პატრიოსტეშით აღნიშნავს.

8 25/126

3360 80 333.

ИНДЕКС
76128

«М Н А Т О Б И»

**ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ**

ИЗДАТЕЛЬСТВО «ЛИТЕРАТУРА ДА ХЕЛОВНЕБА»